

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

"MİLLETİN BÖLÜNMEZ BÜTÜNLÜĞÜ "

Demokratikleşme Sürecinde Parçalayan Milliyetçilik(ler)

Ferhat Kentel Meltem Ahıska Fırat Genç

“MİLLETİN BÖLÜNMEZ BÜTÜNLÜĞÜ”
DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE
PARÇALAYAN MİLLİYETÇİLİK(LER)

“MİLLETİN BÖLÜNMEZ BÜTÜNLÜĞÜ” DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE PARÇALAYAN MİLLİYETÇİLİK(LER)

TESEV Yayınları

ISBN: 978-605-5832-10-0

Yayıma Hazırlayan

Derya Demirler, Fırat Bozçalı, Özge Genç

Kitap Tasarım

Rauf Kösemen, Myra

Kapak Tasarım

Bora Tekoğul

Basıma Hazırlayan

MYRA

Basımevi:

Sena Ofset

0212 613 38 46

Bu kitabın hakları saklıdır. Kitabın hiçbir bölümü Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın (TESEV) izni olmadan, hiçbir elektronik ve mekanik formatta ve araçla (fotokopi, kayıt, bilgi depolama vd.) çoğaltılamaz.

Copyright © Nisan 2009

1. Baskı, Haziran 2007

2. Baskı, Nisan 2009

TESEV

Bankalar Cad. No: 2 Kat: 3

Minerva Han, Karaköy 34425 İstanbul

Tel: +90-212-292 89 03 PBX

Faks: +90-212-292 90 46

info@tesev.org.tr

www.tesev.org.tr

Bu kitapta yer alan görüşler yazarlara aittir ve bir kurum olarak TESEV'in görüşleriyle bire bir örtüşmeyebilir.

Bu kitabın yayımlanması ve tanıtılmasındaki katkılarından ötürü Açık Toplum Enstitüsü – Türkiye'ye, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği'ne ve TESEV Yüksek Danışma Kurulu'na teşekkürü borç biliriz.

DEMOKRATİKLEŞME PROGRAMI

**ALGILAR VE ZİHNİYET YAPILARI:
MİLLİYETÇİLİK EKSENİ**

“MİLLETİN BÖLÜNMEZ BÜTÜNLÜĞÜ”
DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE
PARÇALAYAN MİLLİYETÇİLİK(LER)

FERHAT KENTEL – MELTEM AHISKA – FIRAT GENÇ

Hrant Dink'in anısına...

İçindekiler

Teşekkür, 1

Niye Algılar ve Zihniyet Yapıları?, 2

Algılar ve Zihniyet Yapıları – Milliyetçilik Eksen, 3

Summary, 5

İkinci Baskıya Önsöz, 9

GİRİŞ, 13

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı, 13
2. Kuramsal Çerçeve, 15
3. Yöntem, 16
4. Modern Bir “Strateji” Olarak Milliyetçilik, 20

I. MODERN ULUS, POSTMODERN KÜRESELE KARŞI, 25

1. Sert ve Yumuşak Küreselleşme Karşısında Bir Dil Olarak Milliyetçilik, 27
2. “Büyük Birader” Türkiye, 30

II. TÜRK OLMANIN BİNBİR ŞEKLİ, 41

1. Türk Olmanın En Sıradan Hali, 41
2. Modern Seküler-ulusal Strateji; Seçkinlik ve Yalnızlık, 44
3. Rasyonel Milliyetçilik; Üretim ve Kalkınma, 45
4. Saf Türklük, 47
5. Büyükken Küçük Olmuş Toplum: Utanç, 49
6. Potansiyel ve Gurur, 54
7. Görelî Kimlikler, 58
8. Ortalamanın Tahakkümü: İç İç Geçen Müslümanlık ve Türklük, 59
9. Konuşan Farklılıklar ve Yeni Bir Strateji: İç İç Geçen Etnik / Dinsel Kökenler, 61
10. Dile Gelen Farklılıklara Karşı Tepkisel Milliyetçilik, 68

III. DİRENEN ve UYUM SAĞLAYAN ESKİ BİR STRATEJİ OLARAK DİN, 74

1. “Ulusal Birlik” Aracı Olarak Din, 76
2. Ulusallığın İçinde Eriyen Seküler İslam, 78
3. Geleneksel/radikal Dine(den) Duyulan Tepki (Korku) ve Türklüğün Öne çıkması, 82
4. Dinimizi ve Türklüğümüzü Bölen Bir Yabancılik: Misyonerlik, 86
5. Değmekten Korkulan Alevilik, 88
6. Yeniden Yorumlanan Din ve Uyum, 90
7. Gerilim ve Ait Olma Yolları, 94

IV. “KÜRT MESELESİ” ve İKİ STRATEJİ: TÜRK VE KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ, 97

1. Bir “Öz”e Sahip Öteki Olarak Kürtler, **98**
2. Kürtleri Anlamak, **107**
Yasin’in Hikâyesi: Ortalamanın Gücü ya da
Bir “Aşırıya Kaçmama” Hikâyesi, **115**
3. Batı’da Kürt Olmak, **118**
4. Dışarıdan Bakınca Kürtler ve PKK, **123**
5. İçeriden Bakınca Kürtler ya da PKK ve Devlet Arasında Sıkışmak, **126**
6. Diyarbakır’da Kürt Olmak, **129**
Diyarbakır’da tanımlayıcı bir strateji, **130**
Stratejiyi besleyen pratikler, **131**
Stratejinin kuşattığı pratikler, **133**
7. Diyarbakır’da Türk Olmak, **134**
8. Cemaat ve Bireysellik Arasında Kalmak, **136**

V. BUGÜN İÇİN YENİDEN YAZILAN TARİH, 139

1. Nostalji ve “Örnek” Geçmiş, **142**
2. Tarihteki Acılar ve Ermenilik, **146**
3. Yeniden Yazılan “Kardeş” Kavgaları, **151**
4. “Huzur” İçin Geçmişi Unutmak, **156**
“Bütün bu meseleler neden şimdi ortaya çıkarılıyor?” , **158**

VI. KİMLİKLER ve CEMAATLEŞME, 161

1. “Kimlik altı”: En Sıradan Halden Cemaatleşmeye, **161**
Cemaat ve çıkarlar, **165**
2. Bir Strateji Olarak Dil: Güven ve Anlaşma Platformu, **167**
3. Çok Yönlü Değişim: Kaybolan Kültür, Kazanılan Kimlik, **170**
4. Çözülen Cemaatler, **172**
5. Sorunsuz, Makbul Köken ve Tehlikeli Kimlik, **175**
6. Ulus Altında “Milletler”, Milliyetçilikler, **176**
7. Yakın ve Uzak Kimlikler, **179**
8. Kimliklere Bağlanma, Radikalleşme ve Tepkicilik, **181**
9. Ara Yerler, Sınırdan Duranlar, **185**

VII. “PARÇALANAN” TÜRKİYE, 190

1. “Biz Birlikte Yaşıyoruz”, **190**
2. Sıradan Hayatlarda Parçalanma, **193**
3. Belirsizlik, Müphemlik ve Güvensizlik, **198**
Cemaatlerin korkusu, **201**
4. Sosyal Düzen, Sosyal Adalet Çığılığı, **203**
5. “Türkiye Üzerine Oynanan Büyük Oyunlar”, **210**
6. “Komplo”nun Tahriki – İhanet, **217**

7. İçerideki Parçalayanlar: Okumuşlar Mı, Cahiller Mi?, 221
Sona gelmeden önce ara, 223
8. “Parçalanmanın” Dışı ya da Öncesine Dönüş, 224

VIII. BİR ALT STRATEJİ OLARAK KENTLER: “BİRLİK YAHUT BÖLÜNME”, 227

1. Büyük Şehir: Kaos ve Direniş, 227
Büyüyen ya da değişen kentler, 230
2. Kent: Övünme, Bozulma, Dışarı, İçeri ya da Bir Arada Yaşama ve Bölünme, 231
Övünme ve güven, 232
Bozulma, güvensizlik, korku, 235
3. Dışarı: “Öteki” Kentler, 241
Dışarıdan gelen tehlike, 244
4. Bir Arada Yaşamama ve Bölünme, 246
5. Yeniden Bir Arada Yaşama ve Bütünleşme Arzusu, 253

IX. KARMAŞIKLIKLA BAŞETMENİN KESTİRME YOLU: ŞİDDET, 257

1. Popüler Kültür; Varolanı Tüketmek, 259
Adam yerine konmak için ilaç: “Kurtlar Vadisi”, 262
2. Erkeklik Onuru - Ulusal Onur, 266
3. Şiddete Giden Yolda Semboller ya da Basitleştirme, 272
Sembollerin tüketimi, 274
4. Öğreten Sert Otorite ya da Kurtarıcı, 277
Basitleştiren çözüm: Şiddet, 280
5. Hrant Dink’i Öldüren “Kurtarıcı” Sentez, 283

SONUÇ, 291

1. Aranan Sıcak Yuva, 291
2. Bulunan Beton Binalar, 292
3. Adam Yerine Konmak, 293
4. Bölünmenin Adı Olarak “Milliyetçilikler”, 295
5. Karşı Retorik; Milliyetçiliklerden Çıkış?, 295
6. “Anti-milliyetçiliği” ya da “Demokratik Entelektüeli” Sorunsallaştırmak, 296

Görüşme Listesi, 299

Kaynakça, 303

Yazarlar Hakkında, 307

Teşekkür

Elinizdeki araştırmanın yapılması ve kitabın hazırlanması kolay olmadı. Konu zordu ve karmaşıktı. Türkiye’nin dört bir yanında bizimle konuşmayı kabul eden ve neredeyse hayatın her alanına değen akışkan bir konuyu biraz olsun anlamlandırabilmemize katkıda bulunan insanlara teşekkür borçluyuz öncelikle. Aralarında, TESEV adını duyduğunda kuşkuyla bakıp, tepki gösteren bir kişi de dahil olmak üzere, onlar, “konuşarak”, bu toplumun kendi üzerinde “düşünebilmesi” yönünde, katkıdan da öte, bizzat bu bilgi üretim sürecinin esas aktörleri oldular.

Bu araştırmanın yeşerdiği TESEV’e ve fikir babası Etyen Mahçupyan’a teşekkür ediyoruz. Onun önyak olmasıyla, milliyetçilik gibi beylik bir konuya hayatın içindeki, toplumun derinliklerindeki insanlık hallerine bakarak bir nebze ışık tutabilme imkânını bulduk.

TESEV’den Volkan Aytar’a teşekkür ediyoruz. Bir türlü bitmek bilmeyen yazım aşamasında, bütün nezaketiyle inanılmaz bir sabır gösterdi.

Kasetlerin çözümünde bazen neredeyse gaipten gelen sesleri duymaya çalışan Ayşe Çavdar ve Jaklin Çelik’e teşekkür ediyoruz.

Olağanüstü yapıcı eleştiri ve yorumlarıyla raporun son halinin ortaya çıkmasında çok önemli bir rol oynayan “hakemimize” ve eleştirileriyle yol gösteren Ali Bayramoğlu, Ayşe Kadioğlu, Aksu Bora, Etyen Mahçupyan, Volkan Aytar ve Dilek Kurban’a teşekkür ediyoruz. Kuşkusuz, kaydettiğimiz ve gözönüne almaya çalıştığımız bütün bu eleştirilere rağmen, bu araştırmanın yetersizliklerinin sorumluluğu bize aittir.

Son olarak, kendimize ve yakınlarımıza teşekkür ediyoruz. Sürekli yenilenen acı ve gerilimli deneyimlerle çalkalanan bir toplumun bir türlü durulmayan hareketinin peşinde koşup, raporu yeniden ve yeniden düşünmekten çok yorulduk, bazen umutsuzluğa kapıldık ama yakınlarımızın verdiği moral destek sayesinde bitirmeyi becerdik.

Ferhat Kentel, Meltem Ahıska, Fırat Genç
Haziran 2007

Niye Algılar ve Zihniyet Yapıları?

Değişimin rasyonelliği ima eden tek yönlü bir süreç olduğunu söyleyen modern algı artık iyice eskimiş durumda. Küresel dünyada entegrasyonun ille de Batı'ya benzemeyi değil, karşılıklı adaptasyonu ifade ettiğini idrak etmeye başladık. Bu tespit bugün toplumların sahip olduğu ayak bağlarının 'içerden' anlaşılmasına yönelik çabaları daha da anlamlı hale getiriyor.

Türkiye neredeyse üç yüz yıldır modernleşen, söz konusu adaptasyonu gerçekleştiren çevresine entegre olmaya çalışan bir ülke. Nitekim bu süre içinde ekonomik düzenden yargıya, eğitimden sosyal haklara büyük değişimler yaşandı. Ancak din özgürlüğünün eksikliğinden Kürt meselesine, latent şiddet yatkinlığından faydacı siyasi analiz alışkanlığına uzanan farklı bir yelpaze, toplumun bazı alanlara bakış tarzının sanki hiçbir değişime uğramazcasına kendini tekrarladığını ortaya koymakta.

Dolayısıyla önümüzde kaçınamayacağımız bir soru var: Acaba nasıl oluyor da bütün bu çağdaşlaşma gayretine ve değişim dinamiğine rağmen, bazı sorunlarımızı çözmemeyi becerebiliyor ve çözülmemiş sorunlarımızla birlikte yaşamaya devam ediyoruz? Sorunların çözümsüz kalması bağlamında devleti eleştirmek haklı bir perspektife dayansa da, salt devlet iradesi bu süreci açıklamakta yeterli olabilir mi? Yoksa toplum bilinçli olarak ya da zımnen devletin çözümsüzlük iradesinin parçası ve destekleyicisi olarak mı işlev görüyor?

Bu sorular TESEV'de bir dizi çalışmanın tetikleyicisi oldu... Laiklik, dindarlık, milliyetçilik, aile, devlet, hak gibi kavramlar etrafında yürütülen bu çalışmalarda Türkiye toplumunun zihniyet yapısı, kendisini ve çevresini algılama biçimi, dayandığı referanslar ve bu referansların ima ettiği değer sistemi ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Zihniyet değişiminin nasıl çalıştığı, ne tür kırılmalar yarattığı, bu kırılmaların ürettiği çelişkilerin nasıl rasyonalize edildiğini anlamak istedik...

Umarız ortaya çıkan tespit ve değerlendirmeler günümüz Türkiye'sinin kaotik değişim dinamiğini tanımlama ve kavrama yolunda etkili bir referans oluşturmakla kalmaz, daha kapsamlı ve derinlemesine yeni çalışmaların yapılması açısından da teşvik edici olur...

Etyen Mahçupyan
Demokratikleşme Programı
TESEV

Algılar ve Zihniyet Yapıları – Milliyetçilik Eksen

Ferhat Kentel, Meltem Ahıska ve Fırat Genç'in "*Milletin bölünmez bütünlüğü*": *Demokratikleşme Sürecinde Parçalayan Milliyetçilik(ler)* çalışması TESEV'in "Algılar ve Zihniyet Yapıları" dizisinin dördüncü ve son kitabı. Türkiye'de demokratikleşmenin önünde, çıkarılan ve çıkarılacak "uyum yasaları"yla, ya da "ayak direyen" bürokrasinin reformları uygulamak durumunda bırakılmasıyla halledilemeyecek kadar karmaşık, toplumsal olarak yaygın algı ve zihniyetlere dair engeller bulunduğu fikrinden yola çıkarak biçimlendirdiğimiz bu "proje öbeği," ayrı ama ilişkili, birbirinden öğrenen ve dört başlık altında yürütülen çalışmalardan oluşuyor. Bu çerçevede daha önce Aksu Bora ve İlknur Üstün'ün "*Sıcak Aile Ortamı*": *Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler*, Suavi Aydın'ın "*Amacımız Devletin Bekası*": *Demokratikleşme Sürecinde Devlet ve Yurttaşlar* ve Ali Bayramoğlu'nun "*Çağdaşlık Hurafe Kaldırmaz*": *Demokratikleşme Sürecinde Dindar ve Laikler* çalışmaları "Algılar ve Zihniyet Yapıları" üst başlığı altında sizlere ulaşmıştı.

Türkiye toplumunu bilindiği ve açıklayıcı olduğu varsayılan basitleştirilmiş kalıpların ötesinde anlama çabasını ifade eden bu dizinin son kitabında Ferhat Kentel, Meltem Ahıska ve Fırat Genç "milliyetçilik" eksenine bakıyor. Genelde soyut ve mesafeli akademik çalışmalar ya da medyadaki "milliyetçilik/ulusalcılık yükseliyor" iddiaları eşliğinde tartışılan bu karmaşık olguyu, yaşayan insanların anlam evrenleri ve pratikleri içinde kavramaya çalışan bu kitap, aynı zamanda da Türkiye'nin demokratikleşmesi önündeki zihinsel engeller hakkında çok önemli ipuçları sunuyor. Gündelik hayatın dinamik bir sosyolojisini seferber eden yazarlar, yargılayıcı olmayan ama eleştirel bir bakış açısından günümüz Türkiye'sinde milliyetçiliğin farklı tezahürlerini, çeşitliliği ve ilişkiselliği içinde gözler önüne seriyor.

Günümüz Türkiye'sinde küreselleşme, hızlı toplumsal dönüşümler ve gittikçe farklılaşan taleplerle karşı karşıya kalınma hali, aynı zamanda derin bir parçalanma, anlam kayması ya da yitimi, yoksunlaşma ve güçsüzleşme hissiyatını da beraberinde getiriyor. Bu hissiyatla baş etmenin yollarından biri olarak da, artık var olmayan (ya da aslında zaten çok da var olmamış olan) bir "eski hale," bir "birlik ve bütünlük" mitolojisine dönüş talebi, tepkisel bir dille kurgulanıyor. Daha önce bastırılmış olan çeşitliliğin giderek kendisini daha çok ifade ettiği günümüzde (karşıtını da eşzamanlı olarak kuran) bu tepkisel dil de aslında hem "birlik" yerine dışlamayı öneriyor, hem de bunu giderek çeşitlenen hallerde ifade ediyor. Yani bu birlik talebi, hem "ortak tarihi" hem de kolaycı komplocu teorileri seferber etme anlamında "makro" bir düzeye çağrı yapsa da, esasen herkesin durduğu yerden konuştuğu "mikro" yaşam

alanlarında gerçekleşiyor. Toplumsal iktidarların, kişi ve gruplar arası ilişkilerin, yoksunluk yerine “ciddiye alınma” talebinin, ama aynı zamanda şiddet örgülerinin kurgulanıp hayata geçtiği bu mikro alanlara samimi bir anlama çabasıyla bakan bu kitap milliyetçilik özömlmelerine yeni bir kapı açmakla kalmıyor, aynı zamanda da demokratik dönüşümün temellerinin nerelerde inşa edebileceğine dair çok önemli ipuçları veriyor.

Volkan Aytar
Demokratikleşme Programı
TESEV

Summary

This study examines Turkish nationalism as a nationalism that is reproduced while being consumed, regenerating in a different form, while considering it as stratagem set forth as a nationalism that is in the process of transformation. Thereby, the study argues that the strategy of modern secular nationalism endeavors to gain ground in the face of globalization and to control its existing status.

Globalization provides individuals with a wider range of opportunities, while at the same time, it gives rise to an acute sense of insecurity. As a result of this insecurity, nationalism – as the ideology of the nation-state – is reproduced with different contents by adopting the discourse of “reunification” on the level of identity pertaining to the terms of class and culture and through religious and ethnic classes and identities, even encompassing regional and urban identities reflecting varying contents.

After examining the manifestation of these different creations in terms of individuals, the study analyzes their relationship with religiosity. The path religiosities traverse in daily life practices also sheds light on the practices of nationalism. Neither a “real” nor “correct” religion exists in the “actual” practices of religion, nor is a “real” or “correct nationalism” present within the “actual” practices of nationalism. A fortiori, “how” nationalism is exercised and the “ways” and methods individuals utilize gain more importance.

The Kurdish problem – an element that harbors insecurity – plays a significant role in the fact that nationalism rigorously steps in with the claim to recover the current situation. During the regeneration process of the Turkish nationalist strategy, which has strived to acquire a homogeneous character for many years, the concepts of “us” and “them” have been reproduced by means of the Kurdish issue.

Although a “shared history” is often mentioned in constructing the nationalist discourse, individuals build up different “histories” mainly through their personal experiences and by “communicating” through the existing historiography. Consequently, history is formed in accordance with the “current” polarizations of the strategy of nationalism.

Presently, “identities” indicate a major concern for differences to freely exist, while at the same time, and exactly for this reason, they enhance nationalistic discourses as a reaction to the inclination toward bringing about disintegration. First of all,

individuals maintain their daily lives in an ordinary manner devoid of the element of identity, in an “unconstructed” way or a way “constructed at minimum”. In such a context, identities and new communities transcend the mundane character of daily life; and the “construction of identity” forestalls the ordinary course of things.

Regardless of their essential references, ethnic, religious, cultural, and political patterns of the society correspond to a search for “claiming a place” in society or even in the world. Multi-layered communities or “communal” structures that extend from the family to the national structure offer a sense of place or a “home” to individuals, who strive to give meaning to the world they live in through the communal culture to which they belong.

However, the process of nationalism poses a striking likeness to the situation in communities that cause destruction while building a “home”. We can say that the society strongly displays the wish to “co-exist” and “remain non-segregated”. However, on the contrary, the differences in the content and exposition of this “co-existence” brings along the “sense of being segregated”.

The obvious visibility of the “unity and togetherness” (birlik ve beraberlik) problem throughout Turkey indicates a problem concerning unity and togetherness even at the micro level. The potential for social conflict increases as interests, the problem of social justice or inequalities exist. Thus, nationalism becomes more “utilizable”.

The search for finding the reasons of disintegration in order to surmount the feeling of disintegration at least at the level of common consciousness is maintained outside by employing the rhetoric of the conspiracy targeting Turkey. However, this rhetoric is reproduced in each sector of society according to the place of belonging, gender, socio-economic status, and ethnic, religious, cultural, or political identity.

According to the nationalist rhetoric that explains it all, everything is in place from micro to macro, and from macro to micro levels, and as in the case of religion, everything acquires a meaning. Employing conspiracy theories that say ‘interests’ underlie everything, this rhetoric speaks a “masculine” language, and it is harbored by the plot of war and hostility. This hostility plot that is formed at the macro level forces the atmosphere of hostility to permeate into even the capillaries of society.

In a sense, the strategy of nationalism builds the nationalistic identity. Moreover, it divides and dismembers through a plot that creates not only external but also internal enemies. Created outside the boundaries of daily life, these mentally hostile plots force individuals to wander off their personal experiences, causing them to fight not on their own territory but on an artificial ground created by others. For example, this discourse, which is valid for the entire country, reflects on the urban level, and paradoxically, cities cleave from each other and break up in the name of unity and togetherness.

The language of nationalism, which responds to the wish to be considered important as opposed to correcting problems pertaining to social justice and discrimination, shows itself within the popular culture and shared socialities. The concepts of male dignity, national pride, heroism, and savior mentality become interwoven. Symbols are put in use as tools for simplifying complexity. Furthermore, while symbols produce the effect of authority, the individuals take action in line with that authority as well as its “severity”.

“Augmented nationalisms” respond to people whom modern nationalism has failed to hold together and the shared vision it failed to provide, causing solitary and helpless people to create “their own nationalisms”. However, nationalisms that are formed as a result of fear also create sectors that feed on other fears engendering from the same nationalisms.

In an environment where nationalism is experienced as an identity that explains everything, “nationalism” turns, however, into a “word” that is unable to explain anything. This strategic concept, which has defined the plot that existed for the last two centuries and which has rendered the current power-relationships invisible, is becoming eviscerated.

Finally, the study argues that the discourse that is produced against nationalism, in fact, recreates the polarized language of nationalism. Therefore, the study emphasizes that nationalisms appear as a series of discourses fostered by the fear of “losing place/falling down” and are expressed in passionate forms. In order to truly comprehend, one needs to “speak” to the social realities behind them.

İkinci Baskıya Önsöz

Bu araştırma için 2005'te yola koyulduğumuzda, temel bir varsayımımız vardı: Bir yandan milliyetçiliğin “yükseldiği” söyleniyor, ancak diğer yandan “toptan milliyetçi” olduğu söylenen bir topluma rağmen, parçalanma eğilimlerinin de çok güçlü bir şekilde yükseldiği gözleniyordu. Bu durumda, herkesi ortak bir aidiyet etrafında topladığı ve şekillendirdiği varsayılan milliyetçiliğin ve yeni bir enerji toplayan Türk ulusal kimliğinin toplum düzeyinde nasıl “tüketildiği”ne bakmak anlamlı olacaktı. Öyle anlaşıyordu ki, bu tüketimler birbirine pek benzemiyor ve milliyetçilik gündelik hayatta farklı şekillerde “yeniden üretiliyordu”.

Öncelikle bir tercih yaptık. Bizim araştıracağımız milliyetçilik, devlet aktörünün ve modernleşmeci seçkinlerin inisiyatifleriyle araçsallaşmış ve ulus-devletin kuruluşunda rol oynamış milliyetçilik ya da tarih kitaplarına yansıyan, tabular ve önyargılar üreten milliyetçilik söylemi değildi.

Ayrıca, araştırmaya başladığımız günlerde milliyetçilik kavramı, bu kavram ve ideolojiye ilişkin sıfatlar, sıradan insanların gündeminde sık sık devreye girmelerine rağmen, aynı zamanda mafya, derin devlet, cinayet ve provokasyonlardan oluşan karanlık bir dünyayla da ilişkili görünüyordu. Ancak, biz “arka plandaki aktörlerin” inşasında önemli rol oynadıkları milliyetçi söylemin gündelik hayatta tüketildiği ve orada yeniden kurulduğu hallerine odaklanmıştık. Çünkü, yukarıdan aşağıya, belli bir plan, program ve de provokasyonlar çerçevesinde hayata geçiyor gibi görünse de, milliyetçiliğin sıradan insanların hayatında nasıl bir yer aldığı ve bu insanların milliyetçiliğin tüketilmesi ve yeniden üretilmesinde neden ve nasıl bu denli etkin bir rol oynuyor olmalarını daha önemli bir mesele olarak kabul etmiştik.

Araştırmanın meselesi “sıradan insanların gündelik hayatlarındaki milliyetçilik” olarak tespit edildikten sonra, her ne kadar gündelik hayatın içine girmiş ve sıradan insanların hayatını etkiler bir hale gelmiş olsalar da, provokasyonları, mafyalaşmış ilişkileri siyasetçilere, istihbaratçılara, güvenlik güçlerine ve yargıya bırakmayı tercih etmiştik.

Ancak, aradan geçen zaman zarfında, milliyetçiliğin bizim bakmadığımız cephesi bütün çıplaklığıyla olmasa bile, çok kaotik ve çok fazla “plan” içeren özellikleriyle açık bir şekilde görünür oldu. Şimdi, araştırmaya başladığımız ve sahadaki görüşmeleri yürüttüğümüz 2005 ve 2006 yıllarında Türkiye’de olup bitenleri daha başka bir gözle görme imkanına sahibiz. O günlerde “komplolarla kuşatılmış bir Türkiye” algısının,

bugün Ergenekon davasında hazırlanan iddianamelerin ışığında, aslında nasıl da bir “komponun üretimi” olduğunu ve bu üretimin sahibi olan “aktörleri” çok daha iyi görebiliyoruz.

Gene aradan geçen zaman içinde Türkiye’de farklı kesimlerden bu komplo üretimine karşı ciddi seslerin yükseldiğine tanık olduk. En azından 2007 seçimleri öncesindeki darbe tehditlerine, katılanların katılma gerekçeleri dışında bir arka planının da olduğu açığa çıkan “Cumhuriyet / bayrak mitinglerine”, Cumhurbaşkanlığı seçimindeki “hukuksal operasyonlara” rağmen farklı kanallardan düşünmeyi mümkün kılan dinamikler eksik olmadı. Etrafındaki tartışmalara ve tüm sınırlarına rağmen TRT Şeş’in açılması gibi adımlar, DTP’nin 2009 mahalli seçim başarısı, Ermeni “meselesi”nde bugüne kadar sessiz kalınmasından duyulan rahatsızlığı dile getiren ve 30 bine yakın kişinin imzaladığı bildiri gibi örnekler, komplolar dışında başka bir toplumsal hayatın olduğuna işaret etti.

Devletten topluma yönelik olarak tesis edilmeye çalışılmış ve “ulusun tarihsel ve kültürel değerleri” olarak kurgulanan bir çerçeveyi ayakta tutmak için sürdürülen çabalar, bugün artık dünyanın ve toplumun farklılaşmasına, “ulusal bütünlüğü” tehdit eden dinamiklere, ekonomik ve politik krizlere bağlı olarak çok daha zorlanıyor; ve başarıya ulaşabilmek için çok daha fazla şiddet ortamından, yalan haber ve senaryolar üreten “Psikolojik Harekat”tan ve bunun yaratacağı korkudan medet umuyor. İşte bu koşullarda Türkiye’ye baktığımız zaman ve bu çabaların “aktörleri” açığa çıktığı ölçüde, onların üretmiş olduğu korku kültürünün yarattığı toplumsal tahribatı çok daha açık bir şekilde görebiliyoruz. Aynı zamanda toplumda bu korku kültürü eşliğinde derinleşen yarılmalara, saflaşmaları görmek de mümkün oluyor. Bugüne kadar belirli çıkarlar eşliğindeki bir “hayal”i gerçek kılmak için unutarak, unutturarak, kutsallar yaratarak, darbeler yaparak kendini hakim kılmış olan mantık giderek çözülüyor ve bu çözülmeye birlikte saflaşan cemaatlerin ortaya çıktığı gözlemleniyor. Özellikle hakim “kurgu” ile, ya da güç ilişkileri üzerine kurulu “yapı” ile en çok özdeşleşen (bireylerden, fakat daha da çok komplolara, provokasyonlara ve şiddete başvurmadan çekinmeyen para-militer örgütlenmelerden oluşan) cemaatler sahip oldukları yapısal avantajları kaybetmemek için, her şeyi göze alabilir gibi görünüyor.

Yapısal olarak tortulaşmış olanın korunması için sürdürülen çabalara bugün bu koşullarda tekrar ve farklı bir perspektifle bakılması gerektiğini düşünüyoruz. Araştırmamızın buna bir zemin hazırladığına inanıyoruz, çünkü günümüz milliyetçiliğini anlamlandırmaya çalışırken, makro dillerin, yapıların ya da araştırmanın tercih ettiği kavramla “stratejilerin” karşısına bireylerin, toplumsal grupların “taktikler” alanını koymuştuk ve bu haliyle sıradan insanların dünyası hakkında önemli olduğunu düşündüğümüz veriler üretmiştik. Böylelikle “milliyetçilik yükseliyor” gibi ya da milliyetçiliğe kendinden menkul bir “aktörlük” yükleyen

mitolojik kurgulara karşı, tüm tarihselliğiyle gündelik pratiklerin çoğul, değişken ve çatışmalı alanı çok daha görünür kılındı. Milliyetçilik “meselesi”ni devlete ve onun ideolojilerine ya da sermaye ve hakim ideoloji paradigmalarına indirgeyen bir yaklaşımın ötesine geçmeye çalıştık. Hem siyasi hem de ekonomik alanların kültürel ve politik olarak nasıl tüketildiği ve yeniden üretildiğine dikkat çekti. Bugün bu tür bir anlamlandırma çabasının Türkiye’de yaşanan siyasal kutuplaşmaları yorumlamak açısından önemini koruduğunu, hatta daha da önemli hale geldiğini düşünüyoruz.

Ancak, bugünden geriye baktığımızda, yapılarla kültürel ifadelerin, stratejilerle taktiklerin farklı düzlemlerde ele alınmasını da sorunsallaştırarak, yeni bir açılıma yönelmek son derece gerekli ve önemli görünüyor. Kültürel olanın (taktiklerin) değişkenliğinden ve esnekliğinden yola çıkarak yapıların (stratejilerin) katılığını, dayatmacılığını ve direnişini görmek gerekiyor. Ya da tam tersi, yapıların katılığı ve dayatmacılığı sayesinde taktiklerin nasıl sınırlandırıldığını kavramak çok önemli. Yani, bugün stratejilerle taktiklerin karşılıklı ilişkilerini daha iyi yorumlamak ve kavramsallaştırmak gerekiyor. Taktiklerin çoğul pratiklerini üst belirleyen stratejilerin içinde taşıdığı ve şekleştirdiği (yani başka bir şekilde düşünmeye izin vermediği) karşıtlıkları ve onların ürettiği çatışmaları daha fazla vurgulamak gerekiyor. Çünkü, bu karşıtlıklar ve çatışmalar, içinde bulunduğumuz “dil”, “söylem” ya da “iktidar grameri” olarak adlandırılabilir alanın zeminini ve kamusal alanda konuşulma ve icra edilme şekillerini üretiyor. Bugün “laiklik / müslümanlık”, “batı / doğu”, “Türk / Kürt”, “müslüman / gayri-müslim”, “erkek / kadın” gibi kurucu ve stratejik alanlar arasındaki gerilimlerin çok daha görünür ve çatışmalı olduklarının altını daha net bir şekilde çizmemiz gerekiyor.

Bu aşamada, “Ergenekon” davasıyla varılan noktanın ne kadar kritik olduğu anlaşılıyor. Ergenekon davasına konu olmuş belgeler ya da yapılan kazılarda ortaya çıkmış silahlar ve kemiklerle birlikte, bir milletin kurucu “sırları” ve bunların konuşulmadan kalmasıyla ayakta tutulan “hayali kurgu”nun kabulleri büyük ölçüde alt üst edilmiş oldu. Buradan iki sonuç çıkarmak mümkün görünüyor: Bunlardan birincisi, yapıların sadece ideolojik değil aynı zamanda ne kadar maddi olduğu, çıkarların sürdürülmesinde şiddeti nasıl hakim bir dil ve yöntem haline getirdiği, ve bu çerçevede tüketilen ve yeniden üretilen milliyetçiliklerin taşıdığı suç ortaklığı boyutu... İkinci sonuç ise araştırmanın önerdiği eleştirel konuyla ilgili olabilir. Araştırmamızın sonuç bölümünde, “milliyetçiliğin dışında konumlanarak eleştirilemeyeceğini”, tersine “milliyetçiliğin içine girip, oradaki anlam dünyalarının konuşturulması ve oradaki varoluş hallerinin, adalet taleplerinin açığa çıkması gerektiğini” iddia etmiştik. Ancak bugün milliyetçiliğin “kurucu dışarısı”nında (“derin devlet”) yüzeye çıktığına tanık oluyoruz. Buradan hareketle, milliyetçilikte aranan “organik bir ev” arayışının paradoksal olarak nasıl şiddetle ve kıyım mantığıyla ortaklık anlamına gelebileceğine dikkatle eğilmek gerekiyor. Stratejik olarak ya da maddi çıkarlar üzerine kurulu bir yapının ürettiği bir milliyetçilik altında, bugün böyle

bir evin ne kadar imkansız olduğu ortaya çıkıyor; bir metafor olarak evimizi kurmak istediğimiz topraklara cesetler, silahlar ve kıyım planları gömülmüş durumda... Toprağın altından çıkan somut işaretler, milliyetçilik kurgusunun altındaki yalanları, ideolojik manipölasyonları, baskıları vb. gösteriyor...

Böylesine dehşet verici bir durumun eleştirisi için, milliyetçiliği tümüyle karşıya koyup, başka birilerine aitmiş gibi göstermek elbette çözüm değil; ancak insanların arzuları ve korkularıyla savaş stratejileri arasındaki dolayimleri kuran, komplo teorilerini yapan ve gerçek gibi gösteren aydınların, medya vb. kurumların ya da Ergenekon'u kendi davalarına alet edip sınırlandırmaya, önemsizleştirmeye çalışanların oynadıkları rolleri teşhir etmek de çok önemli görünüyor.

Bu açıdan yeniden bakıldığında, bu araştırmada dile gelen “milliyetçiliği anlamak” çabasının, bütün bu “milliyetçi stratejistleri” kapsamadığını, kapsayamayacağını bir kez daha vurgulamamız gerekiyor.

Sonuç olarak, aradan geçen zamanla birlikte bu araştırmayı bir yandan, stratejistlerin yarattıkları “yüce korku” vasıtasıyla insanların nasıl çaresiz bırakılabildiğini ve uygulamaya konan “milliyetçi operasyonların” yarattığı tahribatı görmek açısından; diğer yandan, şiddete, savaşa, kıyıma suç ortaklığı getiren milliyetçilikteki “ev arayışı” yerine, kapıları kapatmayan yeni ve siyasal evleri birlikte kurabilmeye yönelik işaretleri taşıyan bir birikim olarak okumanın anlamlı olabileceğine inanıyoruz.

Ferhat Kentel, Meltem Ahıska, Fırat Genç
Nisan 2009

Giriş

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Modern 20. yüzyıl, irili ufaklı uluslar adına; ulusların çıkarları, gururları, bağımsızlık rüyaları, birbirlerine duydukları nefret adına verilen savaşlarla kuşkusuz dünya tarihinin en kanlı yüzyıllarından biri oldu. Gücünü pervasızca kullanan en güçlüsünden, yok olmamak için direnen en güçsüzlerine kadar bütün bu uluslar, ulus olmaya çabalayan etnik ya da etno-dinsel cemaatler, milliyetçilik kurgusu etrafında saflarını sıklaştırarak, kendi içlerindeki farklılıkları yok ederek ve daha da fazla homojenleşmeye çalışarak ölümcül bir güç yarışının aktörleri oldular. 20. yüzyıl adeta, var olmak için başvuru, silah olarak kullanılan ve birbirlerinden çok farklı versiyonlarda tezahür etse de, adına “milliyetçilik” denen ideolojilerin sahnesi oldu.

Türkiye de bu modern güç ve çıkar savaşından bağımsız kalmadı. Yaşadığımız topraklarda da son yıllarda giderek yükselen ve şimdilik gene “milliyetçilik” olarak adlandırılan bir dalga gözleniyor. Bu dalga, bir yandan Türkiye’nin Kürt ve azınlık sorunları tartışmaları içerisinde, diğer yandan Avrupa Birliği’ne uyum ve demokratikleşme yönünde atılan adımlara tepki olarak, devlet kurumlarından çeşitli toplumsal kesimlere kadar çeşitli alanlarda gündeme geliyor. Kimi zaman kurumlar, en büyük bayrağı asma konusunda birbirleriyle yarışıyor; kimi zaman çeşitli gruplar, Atatürk’e, bayrağa, İstiklal Marşı’na saygılarını göstermek için sokağa iniyorlar, ulusal birlik ve bütünlüğe yönelik olduğu varsayılan tehlikelere karşı harekete geçiyorlar. Mersin’de bayrak krizine bağlı olarak bayrağa saygı mitingleri, Trabzon’da ya da başka şehirlerde linç girişimleri, gazetelere, internet sayfalarına yansıyan milliyetçi duygular ve daha pek çok tezahür ortaya çıkıyor. Farklı tezahürler altında kendini gösteren bu dalga aynı zamanda farklı söylemleri, kelimeleri, duyguları da taşıyor. Çeşitli kesimler, bazen ortak, bazense birbirlerinden oldukça farklı sembolleri, sloganları kullanıyor.

Aslında, geleneksel, seküler, yerel, evrensel gibi birbirlerinden farklı referanslarla beslenen oldukça karmaşık, oldukça düzensiz bir durum söz konusu. Ancak bu karmaşıklık ve düzensizlik hali milliyetçilik ideolojisi adı altında oldukça basitleştirilmiş bir biçimde tanımlanıyor. Milliyetçilik hem her yerde varolan hem de hiçbir yerde elle tutulamayan; duruma göre içi doldurulan, daha sonra içi boşaltılıp tekrar doldurulan, zaman içinde değişen içeriğiyle adeta her şeyi anlatan ve tam da bu yüzden hiçbir şeyi anlatamayan bir kavram haline geliyor. Öyle ki, ulus-devletlerin

kurucu ideolojisi olarak milliyetçilik kavram olarak hayatını sürdürse de, değişen zamanlarla birlikte çok daha başka gerçeklikleri saklar hale geliyor.

İlginç ve trajik olan ise, –en azından ankete dayalı olarak yapılan kantitatif araştırmalara göre– toplumun büyük çoğunluğunun milliyetçilik dalgasının etkisi altında olduğunun görülmesine rağmen, toplumda çatışmacı bir kültürün giderek yaygınlaşıyor olması. Neredeyse herkesin bir biçimde “milliyetçi” olmasına rağmen, herkesin birbiriyle çatıştığı bir kültür daha belirgin hale geliyor. Hatta, öyle ki, çatışmacı kültürle birlikte ulus olma duygusu zayıfladıkça, milliyetçilik ve ulusun sembolleri daha da güçleniyor; her gün her yere daha büyük bayraklar asmak normalleşiyor.

İşte bu araştırma “milliyetçilik” ideolojisinin nasıl işlediğini anlamayı hedefliyor. Ancak hemen belirtmekte yarar var: Bizim anlamak için derinleşeceğimiz milliyetçilik, 200 yıllık modernleşme hikâyesi içinde devlet aktörünün ve modernleşmeci seçkinlerin inisiyatifleriyle araçsallaşmış ve ulus-devletin kuruluşunda rol oynamış milliyetçilik ya da tarih kitaplarına yansıyan, tabular ve önyargılar üreten milliyetçilik anlayışı değil. Öte yandan, mahkeme basıp, adliye binalarının önünde yazarları taciz eden, Ermeni sorunu veya zorunlu göç üzerine yapılan toplantıları provoke eden “sivil toplum örgütleri”nin milliyetçiliği de değil. Benzer şekilde, Mehmet Ali Ağca’dan, Kartal Demirağ’a, Danıştay basan Alparslan Arslan’a, bu memleketin gerçek evladı Hrant Dink’i öldüren O.S.’ye, Malatya’da Protestanları kesenlere; Susurluk’tan Şemdinli’ye uzanan çetelerin ya da üniversitelerde satırta öğrenci kovalayanların arkasındaki odakların “milliyetçiliği” de değil. Ancak bu arka plandaki “aktörlerin” inşasında önemli rol oynadıkları söylemin gündelik hayatta tüketildiği haliyle ve orada kurulduğu haliyle milliyetçilik bizim konumuz. Çünkü söz konusu aktörlerin “milliyetçi gibi” davranmalarında izledikleri yollar kişisel ve toplumsal olmaktan çok daha fazla örgüt dinamiklerini içeren ve toplumsal dinamikleri aşan, hatta istihbarat alanını ilgilendiren polisiye bir alan. İnançtan çok, stratejik hesapları, kısa veya uzun vadeli planları, provokasyonları, mafyalaşmış ilişkileri ilgilendiren bir alan ve bu işin analizini stratejistlere, uluslararası ilişkiler uzmanlarına, kriminologlara, siyasetçilere, istihbaratçılara, güvenlik güçlerine ve yargıya bırakmak gerekiyor.

Buna karşılık, bu araştırmanın kapsamına farklı toplumsal kesimlerin milliyetçilik vasıtasıyla neleri anlatmak istedikleri; onlar için bu kelimenin ne ifade ettiği; bu ideolojiyi nasıl taşıdıkları, bu ideolojiyle nasıl taşındıkları; ideolojinin içinde nasıl bir güzergâh izledikleri; bu ideolojiyle nasıl evlendikleri gibi sorular giriyor.

Giderek çatışmacı bir kültürün güçlendiği toplumda, çatışmalar içinde bir taraf olarak konumlanmak, sağırlığı, ötekini duymamayı ve siyasal olarak çözümsüzlüğü daha da beslemekte. Bu kısır döngüden çıkmak ise, ancak içeriden konuşmakla, içeriden konuşup karşı çıkmakla mümkün görünmekte. Bu da ancak içleri giderek boşalan, aynı zamanda her şeyi anlattığı varsayılan ve kutuplaşan soyutlamaların mümkün

olduğu kadar altına inmekle, orada insanî pratikleri, çokboyutluluğu bulmakla mümkün olacaktır.

Dolayısıyla, bu araştırmada, Türkiye’de genellikle ulusun kuruluşuna eşlik eden Kemalizm ve modernlik söylemi çerçevesinde anlaşılan ve araştırılan, bu haliyle donuk ve zamansız bir doktrine indirgenen milliyetçilik kavramını bugünün koşullarında hem zamansal hem de mekânsal gelişimi içinde sosyolojik bir bakış açısıyla ele almayı, başka bir ifadeyle, bu kavramın toplumsal kesimler düzeyindeki anlamlarına inmeyi amaçlıyoruz.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bugün Türkiye’de milliyetçilik söyleminin değişen devlet-toplum ilişkisi, küresel ekonomi ve yeni istihdam şekilleri, sivil toplum söylemleri, yeniden kurulan değişik etnik, dinsel ve cinsiyetsel kimlikler ve bu alanda beliren çatışmalar ve küreselleşen kültürel dinamikler çerçevesinde yeniden yapılanışını (hem çözülüşünü-yıpranmasını hem de yeniden anlamlandırılma şekillerini) anlamak için, gündelik hayatın pratiklerine bakmayı hedefliyoruz. Pierre Bourdieu, Michel Foucault, Giorgio Agamben ve özellikle Michel De Certeau gibi düşünürlerin değişik şekillerde kavramsallaştırdıkları “gündelik hayat” kavramı araştırmamıza önemli bir açılım sağlıyor. Bu düşünürler bir araştırma alanı olarak gündelik hayatın değişik yanlarına dikkat çekiyorlar. Bourdieu için gündelik hayat, öznelğin nesnellliğini anlamaya, yani mekânsal-uzamsal-bedensel olarak şekillenen bir hayat biçiminde, nesnel olarak şekillenen “alanın” sınırlarını görmeye imkân veren bir kavram. Foucault ise gündelik hayat içindeki öznelliklerin kuruluşuna bakarken gündelik hayatın bizzat kendisinin denetlenmesi ve öz-denetiminde iktidar söylemlerinin üreticiliğine odaklanıyor. İktidar söylemlerinin kurduğu ve kurulduğu bir alan olarak gündelik hayata vurgu yapan Bourdieu ve Foucault’dan farklı olarak, De Certeau gündelik hayat pratiklerinin söylemleri aşan, ihlal eden ve zamanı-uzamı dönüştüren pratiklerine bakarak gündelik hayatın bir diğer yanına, yani farklılıkların ve değişimlerin alanı olarak gündelik hayata bakıyor. Agamben ise günümüz dünyasında çıplak gündelik hayat ile politik hayat arasındaki sınırların bulanıklaşmasıyla çıplak gündelik hayatın politik düzen içinde iktidarın hem kaçınılmaz nesnesi olduğunu hem de yeni özneler ortaya çıkardığını tartışıyor.

Bu düşünürler ışığında, biz de gündelik hayatın incelenmesiyle hem sınırların hem de sınır ihlallerinin, hem iktidar pratiklerinin yerleşikliğinin hem de dönüşümünün görülebileceğini iddia ediyoruz. Bu doğrultuda, somut insanların pratiklerini araştırarak bir iktidar söylemi olarak milliyetçiliğin öznel olarak nasıl kullanıldığı-anlamlandırıldığına bakmayı, bu öznellikler içinde bir yandan Bourdieu’nün terimiyle “çifte nesnellik”i görmeyi (milliyetçiliğin daha geniş düzeyde şekillenme örüntülerini ve yarattığı konumları) hem de bu söylemin sınır noktalarında nasıl dönüşümler, kırılmalar, gerilimler yaşandığını bulmayı hedefliyoruz.

Araştırmamızda, “makro” ve “mikro” düzeyler arasında dinamik bir ilişki olduğundan hareketle, kendi içinde çatışmalı iktidar söylemlerine eşlik eden “genel stratejiler” karşısında, gündelik hayatta bireylerin başvurdukları “taktikler”, “kullanımlar”, “yorumlar”, “anlamalar”, “yanlış anlamalar”, “direnişler”, “kişisel hikâyeler” gibi çeşitli “özgüllükler” milliyetçiliği anlamlandırmak için kullanılacak araçlar olacaktır.

Dolayısıyla, milliyetçiliğin merkez söyleminin ima ettiği ve seslendiği “halk”, “ortalama insan”, “vatandaş” gibi soyut ve homojenleştirici nosyonların yerine, ilişkisel bir düzlemde somut insanların çoğul deneyimlerini bilgi kaynağı haline getirdiğimizde, milliyetçilik konusunda önemli kuramsal ve politik açılımların ortaya konabileceğini düşünüyoruz.

3. YÖNTEM

Yapılan araştırma her şeyden önce “kalitatif” tekniklere dayanılarak yürütülmüş ve derinlemesine görüşmeler esas alınmıştır. Ancak bu görüşmeler grup tartışmaları ve yerinde gözlemlerle desteklenmiştir.

Bu teknikler vasıtasıyla, araştırmada Türkiye’nin coğrafi veya farklı sosyoekonomik ve kültürel kategoriler bakımından “milliyetçilik haritasını” çıkarmaya değil; milliyetçiliği “anlamlandırma” çerçevelerinin, başka bir deyişle “zihin haritalarının” nasıl oluştuğu, makro ve mikro düzeyler arasındaki ilişkilerin, gidip gelmelerin nasıl kurulduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu yönde, görüşülen kişilerle genel olarak üç farklı tarz izlenerek görüşme yapıldı. Bunlar yukarıdaki konuları ele alan “doğrudan sorular”; “hayat hikâyesi” anlatıları ve “örnek olaylar” (deprem, cumhuriyet / kurban bayramları, o günlerin sıkça konuşulan popüler TV programları vb.) üzerine değerlendirmeler şeklinde oldu ve enteraktif bir nitelikte gerçekleşti. Başka bir deyişle, bireylerin anlatılarının ve duygularının nasıl tezahür ettiğinin bakıldığı farklı alanlar (makrodan mikroya) şu şekilde örneklendirilebilir:

- Devlet, ulus algısı, adapte olunan söylemler (devlet, okul, askerlik, medya vb);
- Türk (veya Kürt vb.) olmak; Kemalizm, çağdaşlık, ırk, din;
- Kurumlar; ordu, askerlik, siyasal partiler;
- Uluslararası ve ulusal ilişkisi; AB, ABD, İsrail, Arap ülkeleri;
- Ötekilik, kardeşlik algılamaları ve kurguları;
- Ekonomik algılamalar;
- İş hayatı; alt-üst ilişkileri;
- Medya izleme;
- Kültürel kodlar, örf, adet ve geleneklerle bağ;
- Futbol, taraftarlık;
- Ev hayatı; ev işleri, eşler arası, ebeveyn-çocuk ilişkileri;
- Kadın-erkek ilişkileri, toplumsal cinsiyet, cinsellik, eşcinsellik, beden;

Yukarıda sıralanan alanlar milliyetçilikle ilgili her alanı kapsayıcı değil, daha çok yol gösterici örnek düşünme ve soruşturma eksenleri olmuştur. Esas olarak, görüşme yapılan kişilerin buradaki eksenler veya daha başka eksenler etrafında çok sıradan olan hayatlarını kelimelere dökme tarzı ya da gerçeklik ve kelimeler arasındaki bağlar deşifre edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle, gündelik deneyimler ve örnekler önem taşımış ve gerektiğinde görüşülen kişilerin sahip oldukları özelliklere (hayat hikâyelerine, tecrübelerine vb) bağlı olarak sorulan sorular ve konuşma konuları farklılaşmıştır.

Mümkün olduğu kadar temel eksenleri kuşatabilmek için önceden örnek kişiler tespit edilmesine ve bunlara bir profil atfedilmesine rağmen, görüşmelerde kişilere ilişkin gözetilen ilk ve esas kıstas, gündelik hayattaki temel farklılaşmalar oldu. Bu çerçevede seçtiğimiz bölgelerde yaptığımız kişisel görüşmeler ve zaman zaman grup tartışmalarında yansıtmaya çalıştığımız farklılıklar, bu farklılıklar içindeki ilişkisel örüntüleri-temaları yakalamaya da imkân verdi. Bu kalitatif yöntemler mümkün olduğunca kişisellikleri, öznellikleri, duyguları, deneyim ve pratikleri anlamamızı sağladı.

Araştırmamızın hedefleri ve kuramsal çerçevesi araştırmanın saha planlamasına da ışık tuttu. Araştırmanın yürütüldüğü bölgelerin ve kişilerin seçiminde büyük ölçekli değişim ve çatışmaların sonuçlarının izlenebilir olmasına dikkat ettik: Küresel ekonominin etkileri (enformel ekonomi/çok uluslu şirketler), göçler (ülke içi göçler-küresel göçler), devletin totaliter yüzünün daha açık olarak görüldüğü yerler, sivil toplum hareketlerinin yoğunluk kazandığı yerler, etnik ve dinsel çatışmaların yoğunlaştığı bölgeler, cinsiyet ve cinselliğe ilişkin çatışmaların ve kırılmaların yaşandığı alanlar gibi. Bu amaca bağlı olarak, kabaca üç temel eksenle örnek kişilerle görüşmeler yapıldı. Görüşmecilerimizi seçerken, bireylerin, sosyo-ekonomik düzeylerini ve mesleklerini, dinsel-etnik aidiyetlerini ve de toplumun ortalama değerlerinden / tutumlarından farklılaştıkları deneyimlerini göz önünde bulundurduk.

Öncelikle, bu eksenlerde farklı gruplardan görüşülecek kişilerin profillerini tespit ettik. Bu kişilere Türkiye'nin farklı bölge ve kentlerinde ulaşmaya çalıştık. Doğrudan hedeflediğimiz kişilerle gerektiğinde yapılan spontane grup tartışmalarından sonra görüştük. Başlangıçta tüm ana farklılaşmaları yansıtabilmek için 17 şehirde 45 görüşme yapmayı hedeflerken, sahada 68 görüşme yaptık. Bu görüşmeler yapılan grup tartışmaları ile birlikte düşünüldüğünde toplam sayı 97'yi buldu.*

Yukarıda belirttiğimiz gibi derinlemesine görüşmelere ek olarak katılımcı sayısı 3 ilâ 8 arasında değişen spontane grup tartışmaları yaptık. Bunlar arasında araştırma verileri açısından daha çok önem taşıyanlara Adapazarı'nda Kafkas göçmenleriyle;

* Yapılan görüşmelerin dökümü raporun sonunda yer alan çizelgede verilmiştir.

Sivas'ta Alevilerle; Diyarbakır'da işyerlerinde Kürtlerle veya karışık bir şekilde Kürt ve Türklerle; Adana'da "Şehit Aileleri Derneği"nde ve "Kuvayi Milliye Derneği" lokalinde; Konya'da kadın çalışanlarla; Bayrampaşa'da Balkan göçmenleriyle; Antakya - Samandağ'da Aleviler ve bir Hristiyanla ve İstanbul'da "evsizlerle" yapılan grup tartışmaları örnek verilebilir.

Sonuç olarak bu araştırmada yaptığımız görüşmeleri mümkün olduğu kadar geniş biçimde aktarmaya çalıştık. Çünkü bu görüşmeler biz araştırmacılarla konuşurken, aynı zamanda kendi aralarında da konuşuyorlar. Görüşmelerden aktarılan bölümler ya da daha doğru bir deyişle o görüşmelerin arkalarındaki bireyler aslında birbirlerine cevap veriyorlar; birbirlerini analiz ediyorlar. Başka bir deyişle, araştırmacının bir görüşmeden elde ettiği izlenim, bir başka görüşmeyle doğrulanıyor, derinleşiyor ya da tam tersine oldukça zıt olarak nitelendirilebilecek yorumlarla içiçe geçebiliyor. Bir görüşmede dile gelen bir kelime ya da cümle başka bir görüşmedeki kapalı cümleleri açmaya yardımcı oluyor. Dolayısıyla, araştırmacının "her söylenene hâkim", "her söyleneni yorumlama kapasitesine sahip" "bilen özne" olarak ön plana çıkması yerine, faaliyet ve uzmanlık alanları "entelektüellik" olmayan, ancak başka "bilgi" kaynaklarıyla haşır neşir olan bireylerin gözlemleri ve yorumları araştırmacının yorumlarıyla beraber işlemeye başlıyor.

Araştırma, özellikle kalitatif yöntemlere dayalı olan sosyolojik bir araştırma, sadece "bilgi" toplamak ve toplanan bu bilgileri "objektif" olarak yorumlayıp sunmak değildir. Klasik araştırma literatüründe adları "denek" olarak geçen insanlara sorular yönelmek özellikle sadece araştırmacının inisiyatifi içinde gelişen bir süreç değil. "Araştırmacı" ve "araştırılan" ilişkisi bir "karşılaşma" ilişkisi ve araştırmacının bu ilişkiden etkilenmeden, değişmeden, hatta bazen yara almadan çıkması mümkün değil. Bunun tersi de doğru; kendisini "incelemeye" gelen bir "yabancı"nın görüşülen kişide iz bırakmaması da çok kolay değil. Aslında "araştırmacı" ve "araştırılan kişi" arasındaki bazen sıcak ve dostça, bazen ise gerilimli; kısaca insanî olan bu ilişki, düşünülmemiş, dile gelmemiş bir düşüncenin devreye sokulmasına, düşünülmemiş olanların karşılıklı olarak düşünülmesine kapı açan bir süreç olabiliyor.

Ancak, burada araştırmacının karşılaştığı, araştırmanın etik boyutunu ilgilendiren başkibir sorun bulunuyor. Araştırmacıların sahip olunan basmakalıp yargılarla birlikte, bazen saflık boyutunda olan hipotezler, görüşmeler ilerledikçe havaya uçarken, yepyeni gözlemlerle bir sonraki görüşmeye gidiliyor. Öyle ki, araştırmacı, daha önce konuştuğu insanların da adeta taşıyıcısı haline geliyor ve birbirleriyle hiç görüşmemiş bu insanlar arasında bir "bağ" haline geliyor. Bu bağ ve çok daha güçlü yeni hipotezler vasıtasıyla yeni karşılaşılan insanların şimdiye kadar belki de hiç konuşmadıkları konular konuşulur hale geliyor. Bu konuşma, araştırmacıyı bazen "yabancı" biri olmaktan çıkarabilirken, bazen de bir cemaat için çok "mahrem" olan bir duygunun açığa çıkmasına neden olduğu için "yabancıya" karşı korunma

kalkanlarının yükselmesine de neden olabiliyor. İkinci durum, yani görüşülen kişinin kapanması, araştırmacı için “başarısızlık” demek; o kişiden gerçeğe en yakın bilgiyi alamamak, hazır giyim söylemlerin tekrarını duymak demek. Ancak birinci durum, yani araştırmacının “yabancı” olmaktan çıkması, beklenmeyen sonuçları da ortaya çıkarabiliyor.

Bunu bir örnekle anlatabiliriz. Erzurum’dan araştırmamızın son durağı Kars’a giderken kafamıza bu şehre dair, şehirde farklı kökenden insanların bir arada yaşama kapasitelerine dair “olumlu önyargılar” vardı. Bize göre, farklı gruplar bir arada sorunsuzca yaşıyorlardı ve bu hipotezimizi doğrulayacak çok sayıda gözlemimiz oldu. Örneğin, “kardeşçe türküler”le konser yapan ve sadece Kars’ta değil, tüm toplumu kavrayacak şekilde bir arada yaşama arzusunu sergileyen gençleri görünce beklentimiz bir ölçüde doğrulandı. Ancak görüşmeler ilerledikçe, yüzeyden bakıldığında “bir arada” görünen farklı grupların, aslında, incecik bir örtüyü kaldırıncaya, birbirlerine karşı derin bir güvensizlik yaşadıklarını; değil ulusal düzeyde, yerel düzeyde bile kaynaşmış bir kitlenin olmadığını, insanların en güvenli havzalarının cemaatler olduğunu gördük.

Örneğin, biri Terekeme, diğeri Azeri iki kişi, “birlikte nasıl da güzel güzel çalıştıklarını” anlatırken, seçim dönemlerinde devlet dairelerinde işe alım konusunda ortaya çıkan ayrımcılık söz konusu olduğunda, bir cemaat (Terekemeler ya da Azeriler) lehine olan bir ayrımcılığın diğeri cemaat üyesi tarafından dile getirilmesiyle, lehinde ayrımcılık yapılan cemaat üyesinin yüz ifadesi değişiyor; açık bir biçimde memnuniyetsizliğini dile getiriyor. Onların bir aradalıklarını sağladığı varsayılan Türklük ya da ulus devreden çıkıyor; bir alt katmana –cemaate– iniliyor ve işin en önemli kısmı, onların gerçekten bir arada olmalarını, birbirlerini sevmelerini sağlayan, ulus altındaki kurgularını, Terekeme veya Azeri olduklarını unutturan gündelik hayatları, beraber iş yapma pratikleri, arkadaşlıkları devreye giremiyor.

Araştırmacı istemeyerek, sadece seçim dönemlerinde gerginleşen ve sonra üzeri örtülen cemaatler arası ilişkileri gündeme getiriyor ve oradan ayrılıyor, onları baş başa bırakarak...

Öncelikle, araştırmacı oradan ayrıldıktan sonra onların ilişkileri ne olacak? Sonra, konuşulmayan ama bilinen bu cemaatler arası gerginlikler ya da bir şehrin insanının diğeri şehrin insanındaki şu veya bu özelliğin ne kadar olumsuz olduğunu (aslında nefretini, kıskançlığını vb.) anlatması burada nasıl aktarılacak? Yokmuş gibi yapılan bu gerilimin yazıya dökülmesi o varolan ayrımları ve gerilimleri daha da sabitlemiş olmayacak mı?

Bu etik sorunu, bu “acıklı” ve “acılı” durumu aşmanın tek bir yolu var gibi görünüyor: Araştırmacının karşılaştığı hikâyeleri aynı zamanda kendi “hikâyesi”, kendi “acısı” gibi düşünmesi. Çünkü araştırma boyunca yaşanan hikâyeler bir bakıma “tasavvufî

yolculuğun”, “dönüp kendine gelmenin”, kendini sorgulamanın ve yaşanan acılardan birlikte çıkmak için gerekli olan iradenin, angajmanın da bir yolunu gösteriyor.

Bu nedenle de, bu araştırma için yapılan görüşmeler “denekler üzerine” yapılan bir çalışma olmadı. Görüşmeler hiçbir zaman “araştırmacı-denek” ilişkisi içinde yürütülmedi. Tersine, görüşülen kişilerle “birlikte denek” ya da “birlikte araştırmacı” olundu. Ve bu araştırmanın raporu en azından bunların farkında olarak yazıldı. Ama muhtemelen çok daha fazla miktarda fark edilmeyenin olduğu da akılda tutularak.

Son olarak, bu araştırmanın sahası yapıldığında Hrant Dink öldürülmemiştir. Raporun yazımı sırasında meydana gelen bu acı olay, bütün görüşmelerin ve ilişkilerin yeniden düşünülmesini de beraberinde getirdi. Kuşkusuz, Hrant yaşıyor olsaydı, bu kitabı başka şekilde yazmak ve okumak mümkün olacaktı.

4. MODERN BİR “STRATEJİ” OLARAK MİLLİYETÇİLİK

Milliyetçilik modern bir kavram ve ideoloji olarak iki yönlü bir okumaya tâbi tutulabilir. Bunlardan biri, tarihte özellikle Fransız modeli (civilisation) olarak, farklı etnik, dinsel ya da kültürel aidiyetlerin üzerinde, bir üst kimlik olarak ulusu kuran; bir yandan aydınlanma felsefesinin sonuçlarını taşıyan, diğer yandan burjuvazinin pazar ve toprak egemenliğini pekiştiren, bir başka deyişle yukarıdan aşağıya işleyen bir sürece gönderme yapar. İkinci okuma ise Alman modeli (kultur) olarak belirginleşir ve ulusun kan, kültür ve ırk bağına ve bu ulusun tarih içinde devamlılığına işaret eder. Ulusla birlikte varolan milliyetçilik o ulus içinde yaşayan bireylerin aşağıda paylaştıkları ve besledikleri bir duygudur.

Batı kaynaklı sosyal bilimlerde “ideal-tip” olarak yapılan bu milliyetçilik okumaları aslında mutlak durumlara tekabül etmez. Milliyetçilik(ler) tarihsel dinamiklerle şekillendiğinden her tarihsel-coğrafyada farklı bir yapı kazanabilir. Örneğin, kimi zaman yukarıdan aşağıya, kimi zaman da aşağıdan yukarıya işleyen dinamikler daha belirgin olabilir. Ancak her durumda milliyetçilik, sınıflarası güç ilişkileri ya da devlet ve toplum ilişkileri içinde, hegemonik yapıyı, egemen ideolojiyi yansıtırken, aynı zamanda o toplum içindeki kültürel ve tarihsel bağlarla, bireyler arasındaki ilişkilerle şekillenen ortak kodlarla, mitler ve duygularla beslenerek evrilen bir ideolojidir. Başka bir ifadeyle, hiçbir ülkede, milliyetçiliğin mutlak olarak birinci veya ikinci yorumunun tek başına geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir.

Bu aşamada, milliyetçiliğin Türkiye’de bu yorumlarla ilişkisini, aldığı biçimleri ve günümüzdeki seyrini izleyebilmek için, geriye dönüp, kısa bir okuma yapmak yararlı görünüyor. Kısa olsa da, bu geri dönüşte Türk milliyetçiliğinin hikayesini kuşkusuz Batılılaşma sürecine bağlı olarak okumak mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu’nu çöküşten kurtarabilmek, dünya çapında hegemonik bir güç haline dönüşen Batı’ya karşı, kalan toprakları korumak üzere gene Batı’nın silahlarıyla, kurumlarıyla verilen

mücadele bu sürecin ana eksenini oldu. İslahat ve Tanzimat hareketlerini takiben, dinsel cemaat-millet sisteminin yerine, İslamî referanslarla bezenmiş olsa da, yeni bir vatan, millet ve “Osmanlı yurttaşı” modelini yaratmak üzere uygulamalar getiren Abdülhamit ya da Genç Osmanlılar da Batı’ya karşı Batı gibi olmaya çalışarak sürdürülen bu mücadelede yer aldı (Deringil, 2000). Ancak daha sonraki Cumhuriyet tarihi boyunca modern ulusu kurucu bir ideoloji olarak işlev görecektir milliyetçilik öncelikle Jön Türkler ve İttihat ve Terakki hareketleriyle “Türkleşti”. Cumhuriyet’i kuran modernleşmeci seçkin kadrolar 19. yüzyıldan taşınan bu birikim üzerine ve bu birikimden beslenerek, toprak esasına dayalı Fransız ulus modelini ithal ederek yeni Türk devletine en azından kitâbî düzeyde adapte ettiler. Ulusal bir “yerellik” kurma arzusuna rağmen, felsefi temelleri 1789 Fransız Devrimi’nde, yani “dışarıda” olan bu modern-seküler milliyetçilik modeli, uygulamalarında da esas olarak topluma dışarıdan ve yukarıdan bakan otoriter bir ideoloji oldu.

Ancak her ne kadar bu model imparatorluktan geriye kalan etnik ve dinsel cemaatleri bir arada tutabilmek için toprağa dayalı Fransız vatandaşlık modelini esas alsa da, Alman modelinde olduğu gibi, kan bağına, ırka, etnik aidiyete ya da kültüre dayalı bir milliyetçilikle sürekli bir ilişki içinde oldu ve ulusun geriye dönük olarak kuruluşunda Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi gibi arayış ve kurgularla bir etnik aidiyet olarak “Türklük” hep ön planda oldu.

Burada Çağlar Keyder’le birlikte, ulusun kan bağına ya da geçmişten gelen ortak kültürüne dayanarak kurulma çabasının Batı’nın hegemonik liberal modernleşme süreci karşısında, bir tepki olarak, “geri kalma” psikolojisine bağlı olduğu da vurgulanabilir (Keyder, 1993). Bir bakıma Türk milliyetçiliğinin en azından kuruluşunda bir yandan yukarıdan aşağıya doğru bir milliyetçiliği (Fransız) referans olarak kullanırken, aynı anda ona karşı aşağıdan bir milliyetçiliği (Alman) devreye sokarak ilginç bir bileşim kurduğu söylenebilir.

Türk milliyetçiliğinin bu iki kaynaktan beslenmesinin aslında onun gücüne dair bir işaret olduğu da ileri sürülebilir. Dönemler, ihtiyaçlar ve krizlere bağlı olarak milliyetçiliğin bu iki yorumundan birinin veya diğerinin daha çok ön plana çıkarıldığı; birinin diğerine karşı bir denge unsuru olarak kullanıldığı; bu özelliğiyle çeşitli zamanlarda kolaylıkla biçim değiştirip, toplumun çok farklı kesimlerini -aynı dürtülerle olmasa da- içine alabildiği belirtilebilir.

Ancak bu “güç” aynı zamanda bir sorunu ya da bir “güçsüzlüğü” da beraberinde getirmiştir. Ulusu farklı algılayan farklı toplumsal kesimler bütünlük duygusunu kazanamamış; ulusun bir bütün olarak kurgulanması gerçekleşmemiştir. Birisi daha çok modern-seküler / Kemalist / sol, diğeri daha geleneksel / kültürel / sağ olmak üzere, toplumda en azından iki farklı milliyetçi kutup ortaya çıkmıştır.

Özellikle 60’lar ve 70’lerde bu sol ve sağ milliyetçilikler arasında açık bir çatışmanın tezahür ettiği; yapılan bütün askerî darbelerin milliyetçiliğe ve Kemalizme farklı

yorumlar getirdiği; 80'lerde ve 90'ların başında ise her ne kadar içinde ulusal bir boyut taşısa da modernleşmeyle gerilim yaşayan bir İslamî hareketin ortaya çıktığı göz önüne alınırsa, ulus kurma iddiasındaki Türk milliyetçiliğinin daha çok resmi bir düzeyde kaldığı, örneğin resmi bayramlarda kendini tekrarlayan / yeniden üreten ve toplumun ortalama kimliğini kuramayan bir ideoloji olduğu da ileri sürülebilir.

Özet olarak, Türkiye'de ulusu kuran ve topluma sunulan milliyetçilik ideolojisi, Cumhuriyet söyleminde ilk bakışta, toplumda varolan kültürel, etnik, dinsel aidiyetlerden bağımsız bir üst kimliğe gönderme yapsa da, süreklilik sağlayamamış ve ulusaltı unsurlardan birveya diğeri zaman içinde farklı vurgularla araçsallaştırılmıştır. Buna bağlı olarak, ulus ve milliyetçilik konusunda tek bir Cumhuriyet söyleminden bahsetmek de mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla, ulusa ait olma duygusunu sağlaması beklenen milliyetçilik, toplumu oluşturan bireyler arasında benzer bir algılamaya oluşturmamış ve gerilimli bir alan olmuştur.

Buna ek olarak, zaman içinde ulusal ve uluslararası ölçekte yaşanan sorunlar karşısında, çeşitli devlet kademelerinde alınan tepkisel ve sadece o güne uygun geçici önlemler, sürekli yeniden gözden geçirilen tarih okumaları, din konusunda farklı zamanlarda alınan farklı tavırlar Türk milliyetçiliğinin sorunlu bir alan olma özelliğini pekiştirmiştir. Türk milliyetçiliği doğallaşarak, "kendiliğinden" paylaşılan bir ideoloji olmak yerine, çatışma alanı olmuş; parçalanma ve kutuplaşmaları önleyememiştir.

Ancak öyle anlaşılmaktadır ki, 1990'lı yılların ikinci yarısına gelindiğinde, Türk milliyetçiliğinde yeni bir safha açılmıştır. 28 Şubat 1997'de Refahiyol hükümetine karşı gerçekleştirilen darbeyle birlikte İslamî hareket siyasal düzeyde darbe yemiş ve toplumsal ifade yollarında önemli bir tıkanma gerçekleşmiştir. İşte bu dönemde, 1999 seçimlerinde MHP'nin kazandığı başarı Türk milliyetçiliğinin niteliğinde önemli bir sembolik sıçramaya işaret etmiştir.

İçinde bulunduğumuz dönemde, milliyetçiliğin popülerleşmesi, sıradanlaşması, mikro ya da yeni milliyetçilikler gibi tanımlamalar altında incelenmeye çalışılan söz konusu sıçramayı ve bu sıçramanın arkasında ne gibi toplumsal süreçlerin olduğunu anlamak için, biz bu araştırmada, Michel de Certeau'nun kavramsallaştırmasına dayanarak, milliyetçiliği bir "strateji"; onunla bireylerin ve toplumsal grupların kurduğu ilişkiyi ise "taktikler" perspektifinden ele alacağız. Bu yaklaşım aracılığıyla milliyetçiliğin gerçekleşme biçimlerinin ve yeniden üretilmesinin toplumsal boyutlarını açmaya çalışacağız.

Michel de Certeau (1990)'ya göre stratejiler bir toplumda ya da çok daha küçük birimlerde (fabrika, örgüt vb), meşruiyeti önceden varsayılan bir "iktidar yeri"nin (devlet, devlet yönetimi, yöneticiler, fabrikaya sahip olanlar) mülkiyetinden güç alan eylemlerdir. Bu mülkiyet postülası sayesinde bu eylemler, o topraklarda (ya da fabrikada) var olan farklı güçleri ve yerleri birbirine ekleme kapasitesine sahip

kuramsal ilişkiler (totalleştirici sistemler ve söylemler) geliştirirler. Yani stratejiler önceden kabul edilen iktidar yeri, dağınık güç ve yerler ve de totalleştirici söylemler arasında ilişki kurar; bu üç farklı alanı bir araya getirir ve her birinin üzerinde diğeri sayesinde hakimiyet kurar. Bu yerler arasındaki güç ilişkilerine öncelik verir; zamana bağlı olan, geçici olan ilişkileri, ilişkilerdeki her bir unsura belli bir analitik ve sahiplenilecek bir “yer” vererek, sabitleyerek, tanımlayarak ve “birimlere” ya da birimlerden oluşan bütünlere indirmeye gayret ederler.

Stratejilerin önemli bir özelliği “zamana” karşı öne çıkarılan bir “yere” sahip olmalarıdır. Bu sahiplik, değişen koşullara karşı bağımsızlığın korunmasını sağlar; panoptik bir pratik sayesinde, farklı yerlere “görerek” hâkim olma, “yabancı” güçleri nesneye çevirerek gözlemleme, kontrol etme ve görüş alanı içine dâhil etme imkânı sağlar. Bu haliyle, strateji tarih içindeki belirsizlikleri okunabilir alanlara çevirebilme kapasitesidir ve bir bakıma, elde edilen bu avantajları sermayeleştirir; gelecekteki genişlemeler ve koşulların değişkenliği karşısında belli bir “bağımsızlık” kazandırır. Kendini varolan ilişkiler karşısında “nötr” olarak konumlayabilen bilginin iktidarına tekabül eder. Ancak bu iktidar sadece bu bilginin sonucu ya da özelliği değil, aynı zamanda ön koşuldur; onun özelliklerini belirler ve kendini onun içinde üretir.

Taktikler ise bu iktidar yerine ya da sahipliğe dayanmayan hesaplara tekabül eder. Bir işletmede, orduda ya da bilimsel kurumda olduğu gibi ötekini görünebilir bir bütünlük olarak ayıran sınırları yoktur. Özerklik için gerekli olan dışsallıkla sınırların çizilmediği bir durumdur. Yani rakibini ayrı, görünebilir ve nesneleştirilebilir bir yerde totalleştirerek kuramaz. Taktik sadece ötekinin olan ve kendine dayatılan, yabancı bir gücün kanunu tarafından organize edilen bir sahada ve o sahaya oynamak zorundadır; kendini, kendi yerinde, o sahanın dışında tutamaz. Düşmanın görüş alanı içindeki harekettir. Burada fırsatlardan yararlanır. Bu “yersizlik” ona kuşkusuz hareket kazandırır ama zamanın rastlantılarına bağımlı bir uysallık içinde, açılan imkânları yakalamaya çalışır; sahip olan iktidarın gözetiminde ortaya çıkan çatlaklardan faydalanması gerekir. Taktik zamana bağımlıdır ve olayları fırsata dönüştürmek üzere, sürekli bir şekilde manipüle etmek zorundadır.

Daha basitçe ifade edecek olursak, stratejilerin tersine taktiklerin adı yoktur. Stratejiler basitleştirir ve ad koyar; taktikler ise bütün karmaşıklığıyla, ancak bütün birikimiyle ve yılların, yüzyılların hafızasıyla gündelik hayatın kendisidir; yürümek, yemek, içmek, konuşmak gibi pratikler ya da performanslardır. Strateji, örneğin, bir dilin kuralları, grameridir; doğruyu-yanlış tanımlayan, kendini kabul ettirmeye çalışan bir siyasettir. Taktikler ise hiçbir zaman tam olarak içselleştirilemeyecek olan bu gramerin içinde dolaşmak, teşbihler kullanmak, hatalar yapmak; yaratıcı veya muhafazakâr davranmak; konuşurken tamamlanmamış cümleler kurmaktır. Gene örneğin bir kavram olarak kent, uyulması gereken bir stratejidir; köyden kopup gelenlerin uymaları beklenen bir kültür, trafik ışıkları, yeşil alanlar, ticaret ve konut

alanlarıdır. Bir strateji olarak kenti uzmanlar planlar; ama yayalar o kenti kullanırlar: yürürken taktiklerini devreye sokarlar; kestirmeye saparlar, sağa sola bakınırlar, dururlar, yeniden yürürler. Onlar uzmanların planladıkları kentle kuşatılmışlardır; onun içinde varolurlar ama onların akıllarında kurdukları kent, kentin sokakları, parklar ve bahçeler başka şekillerde tezahür eder. Onlar, gündelik taktikleriyle yürüdükleri sokakları değiştirirler; başka anlamlar katarlar; farkında olmadan kenti yeniden kurarlar. Ve stratejiler her zaman taktiklerin bu köstebek performansı karşısında öncelemek, kendini ve kuşattıklarını yeniden tanımlamak zorunda kalırlar. Sonuç olarak, taktikler bir bakıma kurnazlıktır; güçlülere karşı “zayıfın sanatı”dır; stratejileri bozar ve çarpıtırlar.

Michel de Certeau’ya göre, strateji tarafından sunulan üretim, taktikler içinde tüketilir. Ancak bu tüketim sadece bir tüketim değildir. Sunulan mal, hizmet, fikir, bilgi, silah hiçbir zaman tam olarak üreticilerin, pazarlamacıların, biliminsanlarının, kumandanların, kurumların öngördüğü gibi tüketilmez. Tüketen birey, farklılaşmış tüketimiyle üretimi çarpıtır: onun tüketimi yeni ve “başka bir üretim”dir. En basit ifadeyle, bir tüketici falan markayı kullandığını söylerken, kullandığı marka, markayı dizayn edenlerin değil, kendi markasıdır. O marka sayesinde, zamana bağlı olarak bir fırsatı ele geçirmiştir. Yürüdüğü güzergâhta karşısına o marka (sokak, kelime, slogan vb.) çıkmıştır ve kendi durumuna uyarlamıştır.

Başka bir deyişle, stratejiler tüm zamanlara hâkim gibi görünürken, ancak belli bir zaman diliminde varolan egemen yapılaratekabülederler. Taktikler ise tüm zamanları ele geçirirler. Örneğin bir strateji olarak moda herkesi ele geçirdiğini düşünür; ancak modaya başvuranlar, modayı kendilerine uydururlar; “kendilerine yakışanı giyerler” ve bunu “her zaman” yaparlar.

Sözümüzün başına dönersek, bugün sözü edilen Türk milliyetçiliğini tüketilirken yeniden üretilen, biçim değiştiren bir milliyetçilik olarak; bu anlamda stratejiler karşısında taktikler dünyasının bir cevabı olarak ele almak mümkün görünüyor. Buna karşılık, 20. yüzyılın başında şekillenmiş modern seküler milliyetçilik stratejisinin, geçen süre içinde bu stratejinin altında yaşamış ve yaşayan bireylerin taktikleri karşısında tutunma ve sahip olduğu yeri denetleme çabası içinde olduğu da iddia edilebilecektir.

Ancak geçen iki-üç yüzyıl içinde yükselen ve tüm dünyayı kaplayan bu milliyetçi strateji bugün rakipsiz değildir; hatta “postmodern” zamanlarla birlikte yükselen yeni, küresel bir strateji, “eskiyen” modern stratejinin sahip olduğu yeri de ele geçirerek, onun iktidarını eriterek, onun altındaki taktiklerin bağımlı oldukları alanı genişleterek ilerlemektedir. İçinde bulunduğumuz dönemde, bu iki strateji arasında büyük bir gerilim ve iki strateji arasında gidip gelen taktikler söz konusudur. Ancak bu taktikler hem eski milliyetçilik stratejisini, hem de küresel stratejiyi birlikte tüketmekte; yani kendilerine göre yeniden “üretmektedirler”.

I. Modern Ulus, Postmodern Küresele Karşı

Farklı kelimelerle ifade edilse de, günümüzde sıradan olmayan bir dönem yaşanıyor. Bu dönem “küreselleşme”nin, sermayenin akışkanlığının üst dereceye vardığı, fiziksel ve sembolik sınırların kalbur gibi olduğu, ulus-devletlerin stratejilerinin krize girdiği ve kriz karşısında yeniden yapılandığı bir zaman dilimi olarak nitelendirilebilir. Buna bağlı olarak, son iki yüzyıla damgasını vuran ve ulus-devletlerin kurulmasına eşlik eden milliyetçilik ideolojisi, bugün küreselleşmenin sonuçları karşısında önemli bir değişim yaşıyor.

Küreselleşme karşısında farklı nedenlerle direnen, muhalefet eden kesimlerin bile değiştiği, bunların yeni ve farklı ifade tarzları geliştirdiği göz önüne alınırsa, bu değişim kaçınılmaz gibi görünüyor. Toplumsal, kültürler ve bireyler arasındaki akışkanlık ve etkileşim o kadar hızlı ve güçlü ki, insanların kendilerinden şüpheye düşmelerine neden olabilecek ve her seferinde kendilerini ispat etmelerini gerektirecek sorular ve sorunlar kamusal ve gündelik hayatta eksik olmuyor. Bu sorular ya da sorunların insanların sadece en derin, en yerleşik duygularına, inançlarına dokunan radikal dürtüler içermesi gerekmiyor. Televizyonda bir haber, bir film; bir taşra kasabasında karısını bıçaklayan bir adam; burada veya uzaklarda belleğinin kırık dökük parçalarını birleştirmeye çalışan insanların trajik hikâyeleri; doğdukları topraklardan uzaklarda yaşayan akrabaların, soydaşların kimlik mücadeleleri; yükselen ırkçılık; dünyanın bir köşesinde çıkan bir kitap, bir yorum; hiç aklımıza gelmemiş bir olasılık, hiç gün yüzüne çıkmamış bir bilgi; “öteki” diye bildiğimiz insanlarda bizden bir parça, bizim de paylaştığımız bir değer; bir kadın imam, devrimci bir papaz; kapatılan bir fabrikanın işçilerinin direnişi, balta girmemiş bir ormanın derinliklerinde yaşayan kabilenin diplerine kadar gelen makinelerle karşı isyanı; arşivlerden çıkan bir mektup, bir anı kitabı; sınıfların ölmediğini söyleyen bir düşünür, ayetlere, hadislerle yeni bir yorum getiren bir âlim... Kısaca, yaşadığımız dünya ve toplum insanları sürekli olarak, yeniden tavır almaya, en azından düşüncelerini yeniden gözden geçirmeye (ya da zamana uygun olarak daha da sağlamlaştırmaya) itiyor; içeride veya dışarıda olan herhangi bir olay, dile gelen bir düşünce insanların bir yönünü ilgilendiriyor ve sarsıyor.

Ülkeler, toplumlar, cemaatler ya da bireyler sınırlarını kapatmadıkları sürece, her zaman şüpheye düşülmesine neden olacak yeni girdiler, şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da olmaya devam edecek. Ancak, dünyayla birlikte yaşandığı için bu sınırları kapatmak da mümkün görünmüyor. Çünkü beğenelim beğenmeyelim, modernitenin (ve kapitalizmin) küreselleşme versiyonunda yaşıyoruz. Aydınlanmadan

başlayıp, on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın ilk yarısında Batı'nın gerçekleştirdiği gelişme düzeyi ile önüne çıkan her alternatifi ezip geçen, bütün dünyaya "öğrettiği" ilerleme fikrine dayanan bu zihniyet, yani modernite artık eski gücüne sahip değil. Modernite bütün kabulleriyle, varsayımlarıyla kriz yaşıyor ve dünyanın farklı köşelerinden yükselen seslerle birlikte, şimdiye kadar örttüğü farklı insanlık ve duygu hallerine yer açmak zorunda kalıyor. Yer açmak zorunda kalmasına rağmen bu durum modernitenin ve başta ulus-devletler olmak üzere, onun ürünlerinin tükendiği anlamına gelmiyor. Kapitalizmin ve dünya üzerine hegemonya kurmuş olan coğrafya ve kültürlerin doğayı ve insanlığı sömüren pratikleri yüzünden, teoride de kalsa, bazen farklı terimlerle de ifade edilse, "evrensel insan hakları", "eşit yurttaş hakları" idealleri hâlâ insanların büyük çoğunluğunun arzularına tercüman olmaya devam ediyor.

Küreselleşmenin etkileri karşısında bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye'de toplum düzeyinde de iki duygu birden yaşanıyor; bu iki duygu küreselleşmenin iki haline tekabül ediyor (Kentel, 2006).

Bunlardan birisi, sembolik miladını 68 hareketinde bulan, "postmodern", "düşünümsel" (refleksif) gibi sıfatlarla tanımladığımız, etkileşime açık, melezliğin, çok boyutluluğun, çoğul ve dönüşüme açık dinamik kimliklerin, kültürün ve kültürlerarasılığın öne çıktığı, modernitenin kurumlarının dikey otoriteleri yerine zengin bir yatay dinamik içeren küreselleşmedir. Bunu tüm insanların deneyimlerinin paylaşıldığı, beraber üretilen yeni bir modernlik olarak tanımlayabiliriz. Burada, sürekli değişim; modernliğin modernleşmesi, radikalleşmesi (Beck, Giddens, Lash, 1995); bireyin araçsal rasyonalitenin, çıkarların esaretinden kurtulması (Touraine, 1992; 1997); kültürü, belleği, duyguyu keşfetmesi söz konusudur. Bu, Fukuyama (1992)'ya aceleci ve beceriksizce "tarih bitti" dedirten "yumuşak küreselleşme" sürecidir. Oysa tarih bitmek bir yana, tersine, yeni toplumsal kimlik ve hareketlerle, kadın hareketiyle, gündelik hayata, yaşanan çevreye sahip çıkan hareketlerle değişimin aktörleri çoğalıyor; daha geniş bir demokrasinin önü açılıyor. Süreç, 1968'le başlayıp, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla doruğa çıkan, yeni ve küresel bir modernite olarak tanımlanabilir.

Ama bir başka eksen, başka bir küreselleşme daha söz konusudur. Burada da, bir yanda kapitalizmin uluslararası düzeyde sağladığı tahakküm ve hegemonya, diğer yanda yıkılan duvarın altında kalan insanlarla, Yugoslavya'nın kana bulanmasıyla, Saraybosna'da insanlığın ölümüyle, umutları başladığı gibi hızla bitiren, keskin bir kutupsallaşmadan –"sert küreselleşme"den– bahsedebiliriz. Bu, geçirdiği yapısal dönüşümlerle, işçi sınıfının devrimci mücadelesini, toplumsal sınıflara dayalı sosyalizmi işlevsiz bırakan; tüketimi yaşam tarzı haline getiren; her türlü mikroskobik denetim aracıyla bireyleri parçası haline getiren; özel tahakküm mekanizmalarına ihtiyaç duymayan kapitalizmin küreselleşmesidir. Neo-Marksist analizlerin öne çıkardığı yaklaşımla, bu, ekonomi ve kültür endüstrilerinin iç içe geçtiği, farklılık

söylemleriyle aynılaştıran medya tekelleriyle farklı kültürleri sermayenin çokuluslu şirketlerine bağımlı kılan, inanılmaz bir güce sahip olan bir küreselleşmedir (Jameson, 1998). Bu küreselleşme, riskleri, güvensizliği arttırıyor ve “sahibi” görünmeyen bu harekete karşı direnmek neredeyse imkânsız hale geliyor. Hissedilen huzursuzluk ve çaresizlik içe, cemaate kapanarak aşılmaya çalışılıyor. “Biz”den olmayan herkeste “öteki” bulunmakta; farklı her tezahüre karşı nefret beslenebiliyor. Bu küreselleşmede Huntington (1997)’ın formülü “sözde-açıklayıcılık” kazanıyor; onunla birlikte “medeniyetler çatışması”nın kaçınılmaz olduğu iddia edilebiliyor. Bu durum toplumsal varoluşun bütün karmaşıklığıyla kendisini göstermesinin önüne bir engel koyuyor; toplumsal olan dilini kaybediyor, dilsizliğe karşı çareler aranırken ortaya en önemli sonuç olarak milliyetçilikler çıkıyor ve bu milliyetçilikler çaresizliği sırtlandıkça şiddetle iç içe geçebiliyor.

1. SERT VE YUMUŞAK KÜRESELLEŞME KARŞISINDA BİR DİL OLARAK MİLLİYETÇİLİK

İlk olarak, küreselleşme içinde Türkiye’nin nasıl görüldüğüne ilişkin olarak şu tespit yapılabilir. Yaptığımız görüşmelerde dile gelen söylemlerin neredeyse tamamını kesen bir değerlendirmeye göre, küreselleşme devletlerarası ya da ülkelerarası bir meseledir. “Dünyadaki yerimiz”e ilişkin olarak konuşulmaya başlandığında ilk akla gelen ya da söylemi kuşatan ana unsur “ulusal” düzeydir. Küreselleşme devletlerin, ülkelerin, ulusların karşılaştığı bir yerdir ve orada temel olarak güç ilişkileri hâkimdir. Ancak, bu düzeyin altında, küreselleşme ulusal devletler arasında bir bağın kurulmadığı, buna karşılık toplum içinde bulunan konumun küreselleşme ilişkisi içinde olduğu da anlaşılıyor. Ekonomik, siyasal ya da kültürel yaşam dairelerinde, toplumsal gruplar, sınıflar, cemaatler ya da bireyler olarak, “küresel” ile zihinsel, söylemsel bağlar kurulabiliyor, bu gruplarda “küresel”in izleri gözlenebiliyor. Bunu şu şekilde de ifade etmek mümkün görünüyor: Türkiye toplumunda yaşayan ortalama bir birey küreselleşmiş dünyaya bakarken, tüm ülkeyi ortak ve toptan bir şekilde kuşatan “küresel güç ilişkileri içinde bir Türkiye” söylemini sahiplenirken, kendisi bizzat “küreselleşiyor”; küreselin izdüşümlerini, tepkiler veya içselleştirmeler gibi çok farklı şekillerde yaşıyor. Küreselleşmenin çok çeşitli izdüşümleri gündelik hayata kadar yansıyor ve burada bir yandan küreselleşmenin nimetlerinden yararlanılırken; diğer yandan ortaya çıkan tepkiler ya da refleksler sadece karmaşık bir ilişkiler bütünü olarak küreselleşmenin bizzat kendisine değil; türevlerine, hatta bazen gene bu küreselleşmenin başka mağdurlarına karşı da yönelebiliyor.

Sert veya yumuşak küresel süreçlerin Türkiye’de yarattığı sonuçları da bu süreçlere bağlı olarak izlemek mümkün görünüyor. Örneğin, bir yandan küreselleşmenin yarattığı olanaklar ve ulusal sınırlar ötesinde yeni arayışlar öne çıkarken, diğer yandan dünya çapında cepheleşme ve savaş mantığı içinde anlaşılabilir bir söylem de besleniyor.

Ancak hâkim olan yaklaşımın “güvensizlik” üzerine kurulduğu, büyük ölçüde uluslararası ilişkiler ya da devlet dilinin damgasını taşıdığı ve “reel politika”dan beslendiği görülüyor. Başka bir deyişle, tüm ulus devletler için geçerli olan ve bireylerini etkisi altına alan klasik bir stratejinin kontrolünün devam ettiği anlaşıyor. Güç ve çıkar ilişkileri mantığının sağladığı kontrol “güvensizlik” sorununa da çözüm olarak görülüyor ve bu, “barış dili”nin de içine sızıyor. Bir ölçüde Kemalist, “çağdaş” ya da sosyal demokrat anlatıyla yeniden üreyen, “reel politik” konuşan, bu haliyle ulus-devletin “milliyetçi stratejisi” içinde oturan ve dışında kalanları naif ya da “andaval” gören bir retoriğe örnek olarak Adapazarı’ndan Öktem’in dile getirdiklerini aktaralım:

“Ben siyasal haklar anlamında AB’yi savunuyorum, aslında çok evrensel bir adamım, denizin iki yakasında Rum halkına falan zerre kadar bir düşmanlığım yok, ama dünya politikasında sakıncaların ne olduğunu biliyorum, o yüzden güvenliğim alınsın istiyorum, önlemim alınsın diyorum, **uluslararası politikalarda çıkar vardır, dostluk yoktur** diyorum. Bir başka deyişle böyle beylik konuşmalar veya saflık, andaval olmaya gerek yok diyorum. Bir düşmanlığım da yok.” (Öktem*, 48 yaşında, serbest, Adapazarı)

Küreselleşmenin getirdiği “olanaklar”dan bahsedenlere daha ziyade böyle bir potansiyele sahip olan üst sınıf mensupları arasında rastlanmaktadır. İzmirli bir büyük sanayici ve işadamlarının söylemi buna örnek verilebilir:

“Haritaya başka bakmak gerekiyor. Doğu Anadolu’yu ortaya almak lazım. Oradan İran iki saat! Pergelle Türkiye’nin etrafında dolaş; ilk elde 15, sonra 30 ülke var. İran, Suriye, Ürdün, Mısır, İsrail’e bir günde, 1,5 günde gidiyorum. Pozitifliği anlatmaya çalışıyorum.” (Timur, 55, işadamı, İzmir)

Sahip olunan sosyo-ekonomik güç sanayici Timur’a güven veriyor ve dünya üzerinde rol oynayabilecek bir öz algısını sağlıyor. Ancak kendi bulunduğu konumdan bakarken, kendisini küresel ilişkiler içinde “aktör” olarak gören bu işadamı için aynı dünya bir “savaş alanı”; Türkiye’nin sorunları da aynı küresel süreçlere bağlı:

“Dünyadaki şartlar, sınırların kalkması, dünyadaki ekonomik savaşların başlaması, savaşların ekonomik savaşlara dönmesi tabii ki şartları değiştiriyor. (...) Bence bu işin temelinde güçlü bir Türkiye yatıyor.” (Timur, İzmir)

Dile gelen bu değerlendirmeler bir sosyal konumun sonuçları. Söz konusu işadamlarının *habitus*’u büyük ölçüde ekonominin referanslarıyla şekillenmiş durumda, kendisi ve ülke ile ilgili olarak beslediği hayal de ekonomik temelli.

Benzer bir durum, ekonomik çıkarları gereği küresel düşünen Trabzonlu bir işadamı olan Halil için de geçerli. Ancak onun küresel vizyonu özellikle bölgesinin

* Görüşme yaptığımız kişilerin metinde yeralan isimleri takmadır.

Türk Cumhuriyetlerle kuracağı ekonomik ilişkilerin rasyonalitesine dayanıyor. Bu ekonomik rasyonellik ise tarihî meşruiyetini Atatürk'ten alıyor.

“Atatürk 1936 yılında Rusya’nın dağılacağını, Türk Cumhuriyetlerle birleşmek için hazır olmamız gerektiğini söylemişti. Rusya kapısının açılmasıyla Atatürk’ün göstermiş olduğu yolda hazırlıklı olsaydık Türk cumhuriyetlerinin ekonomik olarak önderliğini yapar, dünyada bir fark oluşturabilirdik. Gerek AB’ye gerekse ABD’ye karşı Türk Cumhuriyetlerinde özellikle Rusya ve Asya pazarında önderliğimizi yapmış olsaydık Türkiye’nin ekonomik yapısının çok daha iyi olabileceğini, çok daha yüksek rakamda ihracat yapabileceğimizi söylemek herhalde hayal olmaz.” (Halil, 45, işadımı, Trabzon)

Halil Türkiye’nin parçalanma tehlikesine, Kürt meselesine karşı (ileride ele alacağımız) düşünceleriyle birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye siyasal yelpazesinde açık bir biçimde “sağ” ya da “milliyetçi” olarak nitelendirilebilecek bir kişi. Ancak onun milliyetçiliği küresel olanakların yarattığı dinamiklerle, ekonomik çıkarların gerektirdiği rasyonaliteyle birlikte standart kalıpları aşiyor.

“Bugün Asya’da karayolunun olmadığı yerde dahi demiryolu var. Geçmişten gelen komünist yönetimlerin en önemli nedeni kitle taşımacılığı. Dünya ülkelerine baktığımız zaman da kalkınmışlığın en önemli göstergesi toplu taşımacılıktır. (...) Toplu taşımacılıkla kalkınmışlık aynı paralelde gidiyor. Ama biz bunları göremiyoruz. Her şey Ankara’dan... Oradan bu bölgeleri görmek istediğiniz zaman bu bölgelerde yaratılacak potansiyelleri görmüyoruz. (...) **Altyapımız olmadığı zaman biz olayın sadece bir Nataşa edebiyatı bölümü işleniyor;** basında da. Ama ekonomik yönü hiç şey edilmedi. Antalya’ya gelen turistlere baktığınız zaman, Ruslar oralara gittikleri zaman turist statüsü ediniyorlar, en çok parayı onlar harcıyor; buraya geldikleri zaman Nataşa oluyorlar. Bu bugün de geçerli. Bir ülke düşünün oraya gittiğiniz zaman size her şeyden önce Nataşa edebiyatıyla beraber yaklaşırsanız o insanlardan tabii ki çok büyük eleştirisini alıyoruz bunun. (...) **Her önüne gelene pasaport sorup da alışveriş edenlere sorarsanız, adam gelmiş mağazadan alışveriş ediyor, tutup emniyete getiriyorlar; niçin? Nataşa olarak görüyor.** Onu bırakın bu bölgede adam parasıyla geldiği havaalanına, 100 bin dolar para getirmiş... Dünyanın hiçbir yerinde olmaz; bu parayı nereye getirdiğini sormaya kalktılar: ‘Niçin para getirdin?’ Alışveriş edecek! Serbest piyasa ekonomisi olan bir yerde parayla gelen bir insan nerede işine gelen bir şey varsa orada harcar. (...) Rusya açıldığı zaman bir bardak, bir tabak, bir bıçak bulamıyorduk. Paramız orada iş yapıyordu. Rusya’daki yaşam Avrupa standartlarına ulaştı. Yakında **Moskova’ya gittiğiniz zaman görürsünüz. Biz bir tuzluk bulamıyorduk orada. Şu anda onların kültürleri, okumaları, eğitim seviyeleri bizden yüksek. Onlara ne yaptık? Eğitim seviyelerini hor gördük.** Artık biz orada hor görüyoruz. Sermayemiz orada iş yapamıyor. Eskiden yapabiliydik. Şimdi ufaldı. Kişi başına düşen milli gelir Rusya’da yükseldi. Oradaki değişim hızını gözle izleyebiliyorsunuz.” (Halil, Trabzon)

Yaşadığı ekonomik ilişkiler Halil’in bir yanını dünyaya açıyor; bu vesileyle o Türkiye’deki ortalama muhafazakâr ahlâkı aşıyor. Ancak diğer yanıyla, Türkiye’nin siyasal-kültürel muhafazakârlığını da yeniden üretiyor.

“Biz burada iş evlilikleri yaptık. İş kadınlarıyla yemeğe çıkamaz duruma geldik. Ben daha açık söyleyeyim işe gittiğim zaman restoranlarda ‘Buraya Rus giremez’ diye yazıyordu. Hâlâ var. (...) Rusya’da iş hayatının yüzde sekseni kadınların elindedir. Aileye en çok bağlı olanlar da kadınlardır. Biz işi her şeyden önce, gidip **Rusya’daki ticaret yapan kadınlarla burada bir yemeğe çıkamıyoruz**. Mesela yolda gittiğimiz zaman bir polis durdurduğu zaman dert anlatmak durumunda kalıyoruz. (...) **Eşimle beraberken, eşimin saçları sarı olduğu için polis tarafından durdurulduk**. Bunlar yanlış değil mi? (...) Bugün bir seyahat özgürlüğü, Türkiye’nin özgürlük ülkesi olduğunu söylüyoruz, bu işi o kadar boyutlara getiriyoruz ki, özgürlükler adına Güneydoğu’daki olaylar, Türkiye’yi bölmeye yönelik söylemleri dahi kabul edebilen, hazmedebilen bir yapı, sırası geldiği zaman bir Rus turistin söylemini veya giyinişini kabul edemeyecek durumda oluyor. Bu nasıl bir standart? Nasıl bir bakış açısı? Bunu anlamakta zorluk çekiyorum.” (Halil, Trabzon)

Halil Türkiye’de bir yandan söylem olarak milliyetçilik ve diğer yanda pratiklerde yaşanan küresellik ve yerellik arasındaki ilişkiyi oldukça aydınlatacak bir dil kullanıyor. Başka bir deyişle, bir cephesinden bakıldığında, Halil tam bir “ulusal”; diğer yanıyla, yani gerçek yaşamıyla, bölgesinin insanı; bir anlamda “glokal”: Trabzon’dan Rusya’ya, Gürcistan’a uzanan bir vizyonla sosyal ve ekonomik yaşamın pratikleri içinde varoluyor.

“**Şu an Trabzon ekonomisi bitme noktasında**. (...) 94 krizini yaşamayan tek bölge Trabzon’dur. Bavul ticareti sayesinde, Trabzonlular hiç etkilenmemişti. Hatta o dönemde bizim bankacı arkadaşlar anlatıyorlardı: Döviz çuvalar içinde otobüs kasalarında, uçak kargolarında geliyordu. (...) Kapı burasıydı. Bugün İstanbul’dan otobüsler geliyor, Gürcistan’a mal taşıyorlar, bütün mallar Türk malı. Aspirinden tutun da elektrik ampulüne kadar koymuş. Otobüs yolda çevriliyor, Emniyet tarafından. Otobüse kaçakçılık muamelesi yapılıyor. Daha mal bu yurtiçinden alınan bir mal; yurtdışı olmadan kaçakçılık olması mümkün değil. Biz bunların mahkemeleriyle uğraşıyoruz. (...) **Türkiye içindeki malı kaçak statüsüne sokabilecek beceriye sahipsek, biz nasıl ihracatı arttıracağız? Nasıl Rusya’yla ticaret yapacağız?** (Dubai’de olduğu gibi*) Burada bir projemiz vardı; 4 bin dolara kadar alışveriş edenleri, serbest ticaret bölgesi kuralım, pasaportuyla gelsin, Gürcistan’la da yeni bir anlaşma yaptık, vizesiz giriyoruz, gelsinler, bu alanın içinde alışverişini yapsın serbest bölge statüsünde, perakende olarak, vergiden arındırılmış şekilde, 4 bin dolar alışveriş yapanları oradaki çalışan firmalar tarafından oluşturulacak fonla da konaklamasını, gidiş geliş masraflarını karşılayalım. Biz bunları söylüyoruz. **Ama Ankara duymuyor.**” (Halil, Trabzon)

2. “BÜYÜK BİRADER” TÜRKİYE

İletişimin ve dolaşımın artmasına bağlı olarak dünyaya ekonomik gözlerle bakmanın yanı sıra, bu bakışta daha çok “güçler” arasındaki ilişkiler söz konusudur.

* Görüştüğümüz kişilerin sözleri arasında (parantez) içinde yer alan ifadeler görüşmecinin ifadelerini kısaltmak, tamamlamak veya anlaşılır kılmak için kullanılmıştır; [köşeli parantez] içinde yer alan ifadeler ise araştırmacılarındır.

Görüşmelerimiz sırasında güç ilişkisinin en çok dile geldiği konu Irak ve geçtiğimiz yıl meclise gelen Irak’a müdahale konusudur.

Uluslararası ekonomik düzeyde iş yapan ve bölgesel dengelere rasyonel ekonomik başarılarla bakan bir aktör olan işadamlarından farklı olarak, ekonomik sıkıntıları doğrudan yaşayan kesimlerde söylem farklılaşıyor. Güçler ilişkisi içinde ele alınan uluslararası meselelerde, Türkiye’nin özellikle yakın komşuları üzerinde “doğal” bir üstünlüğe sahip olduğu dile getiriliyor. Örneğin, Adana’da “Kuvayi Milliye” Derneği’nin lokalinde görüştüğümüz Nuri’ye göre, bu doğal üstünlük duygusu aynı zamanda geçmişten gelen bir sahiplik –“tapusu bizde”– duygusuyla beraber işliyor ve bu da ekonomik çıkar beklentileriyle örtüşüyor.

“Ben tezkere çıkmamasına üzüldüm. Ben isterdim ki tezkere çıksın. Türkiye 20 sene ileri atlardı. [Orada biz de batağa saplanmış olmaz mıydık?] Ne batağı ya? Irak kimdir? Üç beş kişi Türkiye’ye karşı gelebilir mi? Türkiye isterse dört dakikada Irak’ı bitirebilir. **Halen tapusu bizde. Kerkük, Musul, Süleymaniye hâlâ bizim elimizde.** (...) Türkiye’de fikri bozuk olan insanlar önemsemedi, bırakmadı tezkere verilsin. Meclisten geçmedi, onaylamadılar. **Ben şahsen isterdim Türkiye Irak’a gitsin. Gönüllü giderdim.** Burnunun dibinde. Oradaki insanların başına gelenler hep gözümüzün önünde. Bizim buradan (Adana, Sinanpaşa semti) şimdi hiç yoksa elli kişi çalışıyor. Bir Sinanpaşa’dan elli kişi katılıyorsa, Türkiye genelinden kaç bin kişi var!” (Nuri, 58 yaşında, çiftçi-lokal işletmecisi, Adana)

İlişkiler güç hesapları ve ona bağlı olarak ekonomik hesaplar üzerine yapıldığı zaman, insan kayıpları da aritmetik hesaplamalara dayanabiliyor. Antalya’da görüştüğümüz Osman, Türkiye’de ordunun sivil hayata yaptığı müdahalelerdeki mantıkla Irak’a yapılması gündeme gelmiş olan müdahaledeki mantığı aynı bakış açısıyla değerlendiriyor.

“Darbe iyi bir şey değil de bir şeylerin olması için birilerinin yapması lazımdı. Daha kötüsünü düşün. Şunu düşün. Darbe olmasaydı 12 Eylül’de, bir de tersini düşün, ikiye bölündü Türkiye, birileri de geldi işgal etti, daha mı iyi olurdu? Veya Irak’a asker gönderelim mi, göndermeyelim mi diye oylama yapıldı Meclis’te. Şimdi şeyi görüyorsun, şu anda gönderirsen 10 bin kayıp vereceğini... Göndermezsen 5-10 sene sonra 500 bin kayıp vereceğim. Hangisini tercih edersin? Daha az kayıp. Bazı şeyler gereklidir.” (Osman, 40 yaşında, esnaf, Antalya)

Irak’a Türkiye’nin müdahalesi ve ABD’nin müdahalesi bir arada düşünüldüğünde oldukça kafa karıştırıyor. Çünkü ABD bir yandan dünyayı ve bölgeyi kontrol altına almaya çalışan bir “süper güç”; diğer yandan Türkiye üzerine “emelleri” olan, Türkiye’de “uzantıları” olan bir “empyalist ülke”; ve son olarak Türkiye’nin Ortadoğu’da kendi başına yapamadığını yapması için “mecbur olduğu” bir ülke. Bu kafa karışıklığının altından kalkmak da çıkarlar muhasebesiyle sağlanıyor. Bir bakıma, ulusal stratejinin altında “stratejik düşünen” bireyler ABD’nin stratejisiyle

iç içe geçiyor. Dolayısıyla, ülke içinde “ABD muhipliği” şeklinde tanımlanan bir suç varken, ülke dışına çıkıldığı zaman bu suç, suç olmaktan çıkıyor, ABD ile işbirliği yapmak, ABD’nin beklentilerine, plan ve programlarına dâhil olmak doğallaşıyor; çünkü asıl olan “güç ve çıkarlar” ya da daha çıplak bir ifadeyle, “fırsatlar”. Adana’da görüştüğümüz ve Kuvayi Milliye Derneği’nden Süleyman’ın söyleminde bu farklı boyutlar şu hesaplarla birlikte iç içe geçiyor:

“Şimdi biz o ‘çuval’ konusunda, dernek olarak da ben o yönde tavrımı koydum açık. 1 Mart’a kadar ben basın toplantısı yaptım burada. Burada bizim ABD’ne güzergâh vermemizi istedim. Niye istiyordum? Burada 50 seneden beri İncirlik’te Amerikan üssü var. Bize bir şeyi yok, zarar gördüğümüz yok. Ekonomimize kısmen de olsa katkısı var. Şimdi bir defa savaştan sonra Amerika’nın burayı yüzde yüz işgal edeceği belli. Çünkü Saddam’ın direnme gücünün iki gün sürebileceğini düşünüyor idik. Ve onun için savaş sonrası Kerkük ve çevresinde, Musul’da bulunan Türklerin geleceğini oluşacak yeni Irak’ta sağlama bağlayabilmek, bir... İki: Kuzey Irak’taki PKK, Kandil Dağı’ndaki PKK’dan arındırabilmek için elimize fırsat geçmiş olacak idi. Üç: Bu savaşın yapmış olduğu tahribatın sonucunda Irak’ın yeniden inşası için lazım olan malzeme ve müteahhitlik hizmetlerinin çoğunun Türkiye’den gitmesinin sağlanmasının temin edilmesi düşüncesiyle biz şahsen Amerikan askerlerinin İskenderun’dan çıkıp Mardin’in bilmem ne noktasında iki gün üç gün konuşlanıp, daha sonra Kuzey Irak’a girmesi ve arkasından bizim tümenimiz de girecekti. (...) Ama biz fırsat kaçırdık bizim şeyimize göre. Siz ne düşünüyordunuz beyefendi o zaman? [Valla ben o zaman Türkiye’nin Irak’taki savaşa dâhil olmasına karşı çıktım.] Hayır, savaşa karşı... Biz savaşa katılmıyorduk zaten beyefendi. [Anladım, Türkiye’nin topraklarının öbür tarafına geçmesi aklıma yatmamıştı.] Ama ben, bu düşünceyle biz sahip çıktık. Yoksa Amerika’yı çok sevdiğimiz için falan değil. Ha, sonuçta ne oldu? Adamlar bir fırsatı ganimet bildiler, benim askerimin başına çuvalı geçirdiler. Ondan sonra da hataydı, mataydı, bilmem neydi falan... Hep özürlü geçiyor.” (Süleyman, 60, avukat, Adana)

Saddam’ın “direnişinin süresi” hakkında farklı bir öngörüye sahip olsa da, Maraş’tan Şadi de “Irak’a müdahale edilmesi gerekirdi” diyenlerden. Onun bu kanaatinin arkasındaki argümanlar arasında sadece Türkiye değil, bölgede yaşayan Kürtler için de “ekonomik çıkarların” olabileceğini öngören bir “realizm” bulunuyor. Ayrıca Şadi’de yukarıdaki görüşlere ek olarak –olağanüstü dikkatle seçilen kelimelere rağmen– Kuzey Irak’taki doğal kaynakların “ağız sulandırıcı” çekiciliği seziyor.

“Saddam’ın kısa sürede teslim olacağını kimse tahmin etmiyordu. Yani Saddam bu şekilde devre dışı kalacağı tahmin edilseydi bizim ABD’ye buradan lojistik destek vermemiz daha isabetli olurdu. Çünkü bu desteği alamayınca Güneydoğu’da Kürt kökenli vatandaşlardan, oradaki Barzani grubundan, Türkiye dışındaki Kürtlerden bu desteği almak zorunda kaldı. Onlara bir diyet borcu oldu. Yani bu bizim için bir tehlike. Bu diyeti ödemek için onları biraz daha orada bir milli geliri yüksek iyi bir duruma getirdiği zaman bir cazip duruma gelir. Buradaki Kürt vatandaşlarımız da oraya bir şekilde dâhil olmak isteyebilirler. Çünkü burada adam günlük 30 milyon liraya çalışıyorsa, orada günlük 100 milyon liraya yükseldiği zaman daha cazip hale gelir. Yani

orada Saddam'ın durumu çok kritikti. Saddam pes etmemiş olsaydı bizim açımızdan ABD oradan çekildiği zaman yine komşuyla bir tehdit unsuru ortaya çıkacaktı. Ama şu aşamada lojistik destek verilseydi onların oradaki konumu şey yapmayacaktı. Biz en azından Kerkük'teki soydaşlarımıza herhangi bir şiddet uygulandığı zaman daha rahat gidip müdahale edebilecektik. Şu an o şansımız biraz riske girdi. Bu tür şeylerde aslında devleti idare eden büyüklerimiz ellerindeki istihbarat bilgilerine göre tamamen bir kamuoyu oluşturmak zorunda olmamalılar aslında. Liderlik burada. Bildiği doğrularda, meclisi ikna edip tezkere çıkarması gerekirdi. Çünkü bizler bugünkü sonucu altı ay önceden kestiremeyebiliriz yani. İstihbarat bilgiler şey yapılabilir. Bugün için tezkere çıksa daha isabetli olurdu bu geldiğimiz noktada. Ama bunu tezkere çıkmadığı koşullarda şimdi gene söyleyemeyiz. **Yani bugün çıksa daha isabetli olurdu. Irak'ın yeniden yapılanması konusunda pastadan pay almamız için, oradaki soydaşlarımız, petrol kaynakları vs.** çünkü oralarla bizim ortak bağımız var geçmişte. Zannedersem Osmanlı'nın son dönemlerinde biz İngilizlere devrettik onları, Kerkük petrollerini vs. Oradan dolayı bugün için isabetsiz oldu tezkerenin çıkmamış olması. Ama o gün herkes bu kadar net değildi, net olsa zaten meclise de yansırđı yani." (Şadi, 46, esnaf, Maraş)

Şadi'nin ifadeleri içinde, büyük bir imparatorluğun akabinde kaybedilen toprakların, prestijin ve saygının yarattığı bir tür ulusal eziklik ve kompleksin ipuçları izlenebiliyor. Belki en nötr ifadesiyle "öz saygı kaybı" ve "öz saygının yeniden tesisi" olarak tanımlanabilecek bu sorun, ekonomik çıkarlar boyutunun ötesine geçiyor ve doğrudan ulusal kimliğin tanımındaki ve aidiyet duygusundaki sarsıntılarla ilişkililiyor.

Küreselleşme-ulusal kimlik ilişkisine bağlı olarak, sarsılma ve sarsılmanın üzerinde yeniden toparlanma olarak nitelendirilebilecek iki duygu halinden söz edilebilir. Bu iki duygu hali, milliyetçilik stratejisinin bugün aktığı iki kanala tekabül ediyor. Bunlardan birincisi, dünya dengeleri içinde Türkiye'nin şu anki haline oldukça kötümser ve umutsuz olarak bakan, gücünü ve "kurucu" özelliğini kaybetmekte olan bir milliyetçilik stratejisinin bireyler düzeyindeki dışavurumu olarak tanımlanabilir. İkincisi ise, yeni zamanların güç ve çatışma ilişkileri içinde "yeni bir kurucu duygu" besleyen yeni bir milliyetçi stratejinin ipuçlarını veriyor. Birincisi daha ziyade nostaljik bir "kayıp zaman milliyetçiliği"ne işaret ederken, ikincisi – birincisi tarafından "tepkisel" olmakla eleştirilse de– yeni zamanlarda kendine yer arayan ve yükselmekte olan bir stratejiyi besliyor; daha önceleri gayrimeşru olarak marjinalleşmiş bir "kültürel havza" duygusunu da içine almaya çalışıyor.

Ankara'dan Orhan'ın dile getirdikleri, bir yandan dünyada güç ilişkileri içinde "yer edinme"nin önemini vurgularken, diğer yandan gücünü kaybetmekte olan klasik milliyetçi stratejiye ve onun söylemine ilişkin olarak örnek teşkil ediyor:

"Bu ülke bir istila görmediği takdirde parçalanmaz, bölünmez, ama adam da kalmaz. Bir kendine getirmek lazım ülkeyi. Nereye gidiyorsunuz? (...) Mesela ben tekrar okuyorum, gençliğimde okumuştum, Hitler'in *Kavgam*'ı. Adamın yazdığı bir çok şey bugün bile

geçerli aslında. ‘Kendi ırkımızı ancak gene biz düzeltebiliriz,’ diyor, ‘Kendimize gelmemiz için,’ diyor. Avusturya Macaristan Krallığının ölümünü anlatıyor, ‘Neden bunlar geldi başımıza?’ Alman sadece Çekoslovak’tan korkmuş. Polonyalıdan korkmuş. Biz 77 milletiz burada. Bizim korkacak neyimiz kaldı? **Türk mü kaldı? Nerede saf Türk?** Yok. Ama işte Cumhuriyet Türkiye’sinde bunlar insanlara bir şekilde aşılandı. Ve herkes de bir bayrak, bir ülke, bir dil etrafında bir siper gibi oldu. Ama bu nereye kadardır? Sınırı nerede başlar, nerede biter? Ne zaman devreye girer? **Tamamen bizim milliyetçiliğimiz tepkisele dönmüştür ve sembole dönmüştür. Başka hiçbir şey değil.** (...) Kıbrıs’a savaşa giderken, ben o zaman 10 yaşımıydım, 74’te, o zamanki Türk milliyetçiliği ile şimdiki çok farklı. O zaman herkes ‘memleketim için, vatanım için giderim savaşırım’ diyordu. Ben hatırlıyorum, Mersin’den gittiler çünkü çoğu erler. Herkes alkışlarla uğurladı. Ama şimdi yani tüm dünyanın içinde yer aldığı bir Afganistan BM hareketine bile adam gönderirken, Türkiye’de yer yerinden oynuyor: ‘Gitmesin, gidilmesin, katılınmasın, ne gerek var, bize niye bulaşıyor?’ Bir dünyada yaşıyorsanız, dünya siyaseti şekillenirken sizin de o siyasetin içinde bir şekilde yer almanız lazım. Ama taraf olarak ama karşı taraf olarak. Böyle böyle ortada duran olmaz. Ne yapacaksınız burada? Sizin bir kere kendi kimliğinizin oturmuş olması lazım. Kendi potansiyel gücünüzün oturması lazım. Nereye geliyoruz? Gene milliyetçiliğe geliyoruz. Biz burada maddi çıkarları ön plana alarak davranırsak borsaydı, faizlerdi, enflasyondur, dış borçlardı diye düşünüp her şeyi onların üzerine inşa edersek hiçbir şey yapamayız ve yapamıyoruz da. Nereye geliyoruz? Gene milliyetçilik. (Orhan, 42, memur, Ankara)

Orhan’ın söyleminden farklı olarak, Çorum’dan Cemşit’in söyleminde uluslararası dengeler içindeki “yalnızlık duygusu” ekleniyor. Bununla birlikte Cemşit, “soğuk” bir biçimde “çıkarlar” ya da “fırsatlar” hesabı yapmak yerine, eziklik ve kompleksi aşmak üzere “başkaldırı” söylemini dillendiriyor. Kendini “ülkücü” olarak tanımlayan Cemşit’in söyleminde, ezikliğe neden olan “geçmiş”, aynı zamanda bugünkü meydan okumalara karşı bir meydan okuma geliştirmek için de bir kaynak sağlıyor.

“Biz dünya devletiyiz. Dünya tarihine yön vermiş bir milletiz. Ama bugün bakıyorsun Konya kadar yapmayan ülkeler sana vize uyguluyor. Seni istemiyor. Her yerden dışlanmışsın. Çevre ülkelere bakıyorsun hepsi düşman. Kardeşim biz neyiz burada? Uzaydan gelmiş, seçilmiş bir millet miyiz yani? Herkes bize düşman. Herkes bize kapılarını kapatmış. Ama herkesin de taşeronu biziz. Amerika orada Türk kıyımı yapıyor, biz Amerikan politikasını destekliyoruz. Amerika orada Müslümanları ayırıştırıyor, biz Amerika şeyini yapıyoruz. Amerika orada Kürdistan devleti kuruyor biz Amerika politikasını destekliyoruz. Kardeşim şimdi **her zaman tavuk yaşamaktansa bir sene horoz yaşamak iyidir!** Atatürk bir defa horozluk yaptı, onun sayesinde, silah arkadaşlarının sayesinde biz kurtardık memleketi. (...) Hiç savaşırsız Misak-ı Milli sınırlarını da olduğu gibi peşkeş çekti. Niye öldürdük o kadar insanı? Niye biz Kurtuluş Savaşı yaşadık? 30 Ağustos bayramı neymiş de kutluyoruz biz, madem her şey böyle olacaktı? Bir kere Türkiye olarak dedik mi, diğer ülkelere nota geldiği zaman başımızı dikip de ‘halt etme lan!’ diye? Geliyor işte meydana konuşuyor bizim siyasimiz, kükrüyor. Öbür tarafa gidiyor kapalı kapılar ardında amenna yapıyor: ‘Ne dersin, sen haklısın.’ ‘İçerde böyle konuştun?’ ‘İçeriye mesajı öyle vermek zorundayım.

Çünkü ben onlardan oy alıyorum’ diyor. Biz kardeşim onurumuzdan, ilkelerimizden, benliğimizden, dinimizden, kültürümüzden, her şeyimizden taviz veren bir ülke olduk. Bunları söylüyorum ama karamsar mıyım? Değilim. Ama Allah bir ülkeyi, bir insanı ihya etmek isterse başına musibetler verir onu sonra ihya eder.” (Cemşit, 40, esnaf, Çorum)

Cemşit aslında, ortalıkta çokça sözü edilen ve bu araştırmanın da yapılmasında itici rol oynayan bir toplumsal dalga olarak milliyetçiliğin kişiye “güç veren” cephesini temsil ediyor. Başka bir deyişle, bu cephe uluslararası ilişkilerde sinmiş, ezilmiş bir ulusun ve onun bireylerinin “kurtuluşunu” yüksek bir tonla formüle ediyor ve bu özelliğiyle milliyetçiliğin iyimser kanadını sembolize ediyor. Cemşit aynı zamanda kartların yeniden dağıtıldığı yeni küresel dönemde, milliyetçiliğin yeniden düzenleyici, “yeniden kurucu” cephesini yansıtıyor:

“Avrupa gibi bir birliğimiz yok, ama aynı kökten gelen ve yer üstü yer altı zenginlikleri olan enerjinin büyük bir kısmını elinde tutan Türk cumhuriyetleri var. Onunla beraber yüz yıllar boyu akrabalık ilişkilerinin devam ettiği, din birliğinin olduğu insanlar var; tarihten gelen akrabalığımızın, dostluğumuzun olduğu ülkeler var. Herkes bize düşman değil aslına bakarsan. Biz önce dostlarımızı bilmek zorundayız. Endülüs Emevi devleti yıkıldıktan sonra, âlim diyor ki: ‘Düşmanlarını düşman bilip dost etmeye çalıştılar. Dostlarını dost bilip ihmal ettiler. Ne düşmanları dost oldu, ne de dostlukları eskisi gibi baki kaldı. Bundan dolayı yıkıldı.’ Biz de onu yaşıyoruz şimdi.” (Cemşit, Çorum)

Cemşit’in dili, küreselleşmenin Huntington yorumunda olduğu gibi, sert küreselleşme dinamiklerinden beslenerek “dostlar ve düşmanlar” retoriği üzerine kurulan ve bu şekilde algılanan bir küreselleşme içinde kendine yer arayan bir dil. Bu dil bir zamanlar “kuruculuk” işlevi görmüş olan milliyetçilik stratejisinin krizi karşısında, fakat gene bu krizin içinden bir yenilenmeye işaret ediyor.

Küresel düzeyde Türkiye’nin sorunlu bir şekilde aldığı ya da alacağı yer ve bunun ulusal kimlik ve aidiyet duygusu üzerindeki etkileri kuşkusuz bütün kesimleri aynı biçimde etkilemiyor. Ulus devletin milliyetçilik stratejisinin belki de en çok zaafa uğradığı kesim olarak Kürtler göz önüne alındığında, en azından başka bir boyut daha devreye giriyor. Nasıl ki, Şadi veya Süleyman, fakat daha da çok Cemşit, Türkiye’nin bölgedeki dostlarına, akrabalık ilişkilerine dikkati çekiyorsa, benzer bir şekilde, Kürt kökenli Hatip’in de tahayyülüne bölgedeki akrabaları giriyor. Ancak, birincilerin tahayyülünde bölgedeki Kürtler “öteki tarafta” yer alırken, aynı kesim Hatip için “özdeşleşilen” akrabalar olarak tahayyül ediliyorlar.

Hatip’in Kuzey Irak’taki oluşuma ilişkin yarı şaka yarı ciddi yorum içeren söylemi, kriz içindeki bir bölgenin sancılı ülkesi Türkiye’de merkezi stratejinin zaten kenarında olmaktan ötürü, bir anlamda çatışma sarmalının dışına çıkma çabası, daha mütevazı ve alternatif düşünme örneği olarak belirginleşiyor:

“Ben sevindim. İsteddiğim oluyor orada, bir şeyler olacak gibi diyoruz. Yani herkesin bağımsızlık şeyi insanın içinde olur. Ama şartlar Türkiye’de onu kaldırırmı? Yok. Herkes kendi sınırlarına, kaderine razı olacak. Ama bir Kürt olarak ben diyorum ki, Irak’ta keşke sınır çizilseydi de (gülerek) Kürdistan havayolları da gelseydi Adana’ya inseydi! Derim yani, isterim! (Hatip, 42, memur, Adana)

Ancak Hatip de farkında; mesele Kuzey Irak’ta gururunu okşayacak bir Kürdistan kurulmasıyla çözülmüyor. Hatta böyle bir oluşumun ortaya çıkması Kürtler için vahim süreçleri de açığa çıkarıyor:

“Yani şimdi herkes, Ruslar bir taraftan, Amerikalılar bir taraftan, İngilizler bir taraftan, herkes bu Kürtleri kullanıyor. Yani öyle bir mazlum halk ki, yemin ederim nereye çeksen oraya gidiyor. Kullanılmaya çok müsait. Özür diliyorum, şimdi Amerika ne kadar Türkiye’nin can dostu, müttefiki olsa, beş bin ya da sekiz bin askeri gücün karşısına niye kendi gücünü çıkarsın, bu kadar sorun varken? Yarın ne olacağı hiç belli olur mu? Bu Amerika operasyon yapmıyor, Türkiye bağırıyor çağırıyor. (...) Yarın Amerika (PKK’ya) ‘Bak benim sana kıyağım çok... Yarın yine beraber oturur senin sorununu çözeriz, yardımcı oluruz. Gel bu İran’ı beraber vuralım,’ derse... Niye? O bölgeyi bilen bir güç. Bölgesel bir güç orda, beş bin tane az değil. Ne olacak şimdi? Amerikalıya ne zararı olmuş PKK’nın? En ufak bir tesislerine bugüne kadar herhangi bir saldırı olmuş mu veya bir tane Amerikalı kaçırılmış mı? Yok. Amerikalı şimdi bu adamlara niye düşman olsun? Yarın, ‘Gel kardeşim bana yardımcı ol,’ derse ne olacak? Vallahi herkes kullanıyor hocam. Herkes işi bir noktaya çekiyor. Filistin İsrail’le sorununu çözer, çünkü o iki kutuplu. Ama Türkiye’deki beş kutuplu. Çözemezsin sen bu sorunu. Öyle bir keşmekeş yani. Ortadoğu’daki o dengelerin altüst olması demek. Adamlar bir tarafta değil ki, Suriye bir tarafta, Irak bir tarafta, İran bir tarafta, Türkiye bir tarafta. Gene en rahat hareket edebilecekleri yer Türkiye’dir. (Hatip, Adana)

Bütün bu söylem örneklerine bakarak şunu söylemek mümkün görünüyor: Küresel çağda milliyetçiliğin klasik stratejisi merkeztoplar işlevini yerine getiremiyor ve köken ne olursa olsun, merkezkaç tahayyül ve aidiyetler devreye giriyor. İşte tam bu kriz halinde, farklılaşmış yorumlarla yeni milliyetçilikler önem kazanıyor ve her biri dağılanı sancılar içinde yeniden toparlamaya ve inşa etmeye çalışıyor.

Son olarak “küreselleşme” ya da “küresel” sorunlar doğrudan söz konusu olduğunda, öne çıkan yorumun çatışma eksenine yerleştğini söylemek mümkün görünüyor. Bu bölümde küreselleşmenin çatışmacı boyutuna karşı dile gelen ender örneklerden birini zikrelelim. İstanbul’da yaşayan, muhafazakâr ve dindar Balkan göçmeni Kemal “İslam’a ya da Müslümanlara karşı kampanya”ya dönüşen karikatür krizi ve Müslüman dünyadan gelen tepkileri yorumluyor:

“Ben olsam ben hiç aldırmam bile. Fazla aldırırsan onun (provoke edenlerin) daha fazla keyfini yaparsın. O, biliyorum ki bir provokasyondur. Ben ona hiç aldırmam, fazla üstüne gider yani. Bak mesela Amerika’da mıydı neredeydi... iki-üç gün önce televizyonlarda vardı. Bu hep çıkacak böyle. Çünkü görüyorsun ki sen sinirleniyorsun, ben seni sinir

etmek istiyorsam ben hep bir şey çıkartacağım sana. Bugün Danimarka, yarın, İsveç, öbür gün Amerika, bilmem kim... Hep seni provoke edeceğim. Ama sen buna aldırdığın zaman başa çıkamazsın. Aldırmayacaksın. Sanki hiçbir şey olmamıştır. Sen başka türlü onu provoke et. Ya da başka türlü onu protesto et. Kuvvetle olmaz. Mesela Danimarka ne yapıyor? Misal olarak süt mü yapıyor, sütünü içmem Danimarka'nın mesela. En azından ona bir zarar. Onun mallarını, çürüyecekse çürüsün, paslanacaksa paslansın. İşte protesto, işte en büyük zarar ona. O zaman o düşünsün 'Niye ben bunu yaptım'. Niye ben zarar göreyim? Ama işte gülüyor muhakkak. Belki içkisini içiyor, televizyon seyrediyor: 'Türkiye nasıl ayağa kalkıyor?' Belki 'Dünya nasıl ayağa kalkıyor?' Kendi kendine şey yapıyorlar ama gülüyorlardır kendi kendilerine. Ben olsam şahsen aldırmam. Ki bu televizyona çıktığı zamanlar ben kanal değiştiriyordum." (Kemal, 48, esnaf, İstanbul)

Kemal kutuplaşmalara "karşı duruyor"; ancak küresel düzeye ilişkin olarak dile gelen bu söylemle ulusal düzeydeki söylemin her zaman üst üste oturduğu anlamına gelmiyor bu. Küreselleşme altında sert ya da yumuşak tepkiler ve iç içe geçişler çok daha yaygın bir düzeyde, beklenmedik yerlerde kendini gösteriyor. Örneğin küresel sorunlarda alabildiğine yumuşak tavır alan Kemal, ileride göreceğimiz gibi, ulusal meseleler söz konusu olduğunda, muhafazakâr olarak nitelendirilebilecek bir tavır alıyor. Ortalıkta dolaşan alternatif ifadeler onun nezdinde çatışma yaratabilecek potansiyele sahip ve "komplo ürünü" ifadelerle dönüşüyor. Dolayısıyla bu ifadelerle karşı alınan sert önlemlere (örneğin üniversitelerde başörtü yasağı, Refah Partisi'nin kapatılması) ilişkin olarak, otoritenin tesisinden ve düzenin varolan haliyle devamlılığından yana tavır koyuyor. Ancak, başka bir açıdan bakılırsa, küresel düzeydeki yumuşak bakış ve ulusal düzeydeki sert bakış arasındaki çelişkili durum genel bir muhafazakârlıkla aşıyor. Kemal kişisel hayatındaki muhafazakârlığı, "ulusal" olan ve "küresel" olana uzanacak şekilde genişletiyor; başka bir deyişle "sorun çıkmasını istemiyor"; varolan durumu en sorunsuz hal olarak zihninde yeniden üretiyor.

Bu bölümü bitirirken, genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, küreselleşmenin ekonomik, siyasal, sosyal boyutlarda kuşkusuz olumlu ya da olumsuz olarak nitelendirilebilecek çok farklı sonuçlar yarattığını söyleyebiliriz. Ancak belki de bunları örten en önemli sonuç psikolojik olan gibi görünüyor. Çünkü makro düzeyde, "ulusal karşılaşmalar" bağlamında söylemleştiren ve öğrenilen küreselleşme, tam da bu karşılaşmalarda ortaya çıkan başarısızlık nedeniyle, yaygın bir biçimde derin bir güvensizlik duygusu yaratıyor. Bu güvensizlik duygusuyla beslenen bir gerilim psikolojisi toplumsal hayatın içine de giriyor. Dolayısıyla, "uluslararası" bir düzeyde sıkışmış gibi görünen küreselleşme karşısında milliyetçiliğin yeniden inşasına ilişkin izleri başka yerlerde, örneğin içeri dönük kimlik tanımlamalarında, sınıfsal ve kültürel kimlikler düzeyinde, dinsel, etnik aidiyetlerde, hatta bölge ve kent aidiyetlerinde, geleneğin ve toplumsal cinsiyetlerin tüketiminde aramak gerekiyor. Bu düzeye inildiğinde ise, çok daha zengin bir sonuç çıkıyor; çünkü o düzeyde sadece güvensizliği

değil, aynı zamanda güvenin yeniden inşa edildiği dinamikleri ve pratikleri de görmek mümkün oluyor.

Küreselleşmenin somut etkileri büyük ölçüde bu mikro düzeylerde yaşanıyor. Değişen ve güçlü neo-liberal ideolojisiyle küreselleşen kapitalizmin ulusal mekanizmalara, ulus devlete olan ihtiyacının azalması, sahip oldukları güç bakımından farklı toplumsal kesimler üzerinde farklı sonuçlar yaratıyor. Güçlü toplumsal aktörler, bir yandan, yeni ekonomik ilişkilere de uyum sağlayabiliyor ve “başarılı” oluyorlar. Örneğin, sermaye sahibi olan bir işadami perspektifini genişletip, Romanya’da fırın ya da Orta Asya’da inşaat işlerine girebiliyor. En azından Trabzon’lu işadami Halil’in örneğinde gördüğümüz gibi, ekonomik faaliyeti yürütmek için gerekli olan referans noktası ulus-devlet altında tanımlanmış ulusal pazar olmaktan çıkıyor. Halil’in bakışları Ankara’yla tanımlanmış bir “merkez”den uzaklaşıyor, Rusya’ya ve Orta Asya’ya yöneliyor. Ancak, diğer yandan, “fiilen küreselleşen” Halil, ulusal stratejinin savunmacı dilinin altındaki bir birey olarak, “psikolojik yenilmişliği” yaşıyor ve “ulusal semboller” vasıtasıyla “Türk” kimliğine sarılıyor. Küreselleşmeyle iç içe geçme arzusunu (Rusya’yla ya da Kafkasya ve Orta Asya Türki cumhuriyetlerle iş ilişkileri) Atatürk’te bulduğu “meşrulaştırıcı bir dille” ifade ediyor.

Her ne kadar “ulusal” düşünse de, bizzat küreselleşemin sağladığı ekonomik aktiviteleri vasıtasıyla ulusun merkez fikrini yıpratın Halil’in yaşadığına benzer bir sürecin, oldukça farklı bir bağlamda, Diyarbakır’da da yaşandığı dikkati çekiyor. Beş-on sene öncesine kadar, ekonomik faaliyetlerini Türkiye ulusal pazarı içinde tahayyül eden Diyarbakırlı işadamlarının, umutlarını bugün giderek Kuzey Irak’taki ekonomik hayata bağladıkları gözlemleniyor. Diyarbakırlı işadami, sınır ötesinde kendisiyle aynı dili konuşan soydaşlarıyla zihinsel köprüler kurarken, “Kürt” kimliğine de giderek daha çok sarılıyor.

Başka bir deyişle, birbirlerinden oldukça farklı “kimlikler” altında tanımlasalar da, en azından sahip oldukları ekonomik sermaye bakımından güçlü aktörler, bilfiil küreselleşme süreçlerine girip, “merkez”den koptukça, ulusal referansların maddi temellerini de pratikte yıpratıyorlar.

Ancak zayıf toplumsal aktörler cephesinden baktığımızda, durum daha da karmaşık görünüyor. Bir yandan, küresel kapitalist yapıların artık ihtiyaç duymadığı ulus-devletin yanı sıra, ulus-devletle gelişmiş olan sosyal güvenlik mekanizmaları da bir “ihtiyaç” olmaktan çıkıyor. Diğer yandan, yeni kapitalist ilişkiler altında, “tam istihdam” bir “gereklilik” olmaktan çıkıyor; “sürekli işsizlik” sıradanlaşıyor; çalışma hakkı korunmuyor; çalışan birey işini koruyabilmek için sürekli eğitim alma ve her düzeyde kendini yenilemek zorunluluğuyla karşı karşıya kalıyor. Hareket kabiliyeti sınırlı, fiilen “ulusal” sınırlar içinde yaşayan bu zayıf aktörler, “küresel”in nimetlerini sadece uzaktan görüyorlar, ancak getirdiği sorunları bizzat yaşıyorlar. Klasik modernite ve refah devletinin hâkim olduğu dönemlerde, örneğin işçi sınıfı, sendikal

mücadelesi vasıtasıyla ulusal düzeyde, ulus-devletin “hakemliği” altında, ekonomide burjuvaziyle girdiği yeniden paylaşım mücadelesinde göreceli olarak etkin olabilirken, bugün merkezleri ulusal sınırlar ötesine kaymış ekonomik aktiviteler içinde mücadele edeceği “rakip” bile bulamıyor. Sosyal güvenlik mekanizmalarının yıprandığı, fiziksel olarak korunamadığı bir ortamda, başta çalışan kesimler olmak üzere, küçük esnaf ve işletmeler gibi göreceli olarak güçsüz kesimler “rakiplerini” “dışarıda”, ulusal sınırların “ötesinde” buluyorlar. Ancak bir yandan yeni liberal ekonomik dilin güçlü hegemonyası, diğer yandan kendini korumaya çalışan ulus-devletin güçlü milliyetçi retoriği altında, karmaşık “ekonomik analiz” devreye giremiyor. Örneğin, Latin Amerika gibi devlet geleneğinin göreceli olarak zayıf olduğu bölgelerde “alternatif” ya da “karşı-küreselleşme” hareketleri altında “sosyal” talepler dile gelebilirken, Türkiye’de küreselleşme mağduru zayıf kitlelerin tepkisi, çok yönlü olarak kullanıma sokulan “milliyetçilik” dili altında çarpılıyor; yabancı düşmanlığına, herkese karşı kökten bir güvensizliğe dönüşerek görünmez oluyor.

Küreselleşmenin sonuçlarını, ulus-devletin şemsiyesi ve koruması altında göreceli bir konfor sağlamış olan ve aynı zamanda bizzat bu ulus-devletin ideolojik ve sınıfsal meşruiyet zeminini de oluşturan “orta sınıf” üzerinde de görmek mümkün. Varolan yapılar içinde hissettikleri “aşağıya düşme” riski karşısında, bu kesimlerin muhafazakâr özellikleri daha da ön plana çıkıyor. Sınıfsal dengelerin bozulmasına karşı, ulus-devletin vazettiği kültürel kodlar orta sınıfların dayandığı ve tutunmaya çalıştığı en önemli referanslar haline dönüşüyor. Bu kesimin dışarıya karşı hissettiği korkular, kültürel bir özellik kazanan ve bir yaşam tarzına işaret eden “laiklik”, “çağdaşlık” gibi referanslar eşliğinde milliyetçilikte karşılığını buluyor.

Toparlayacak olursak, küreselleşme karşısında farklı tezahürlerle gerçekleşse de bir tür varoluşsal yersiz-yurtsuzlaşma hali (*deteritorialization*) bütün kesimleri kuşatıyor. TESEV için yaptıkları “toplumsal cinsiyetlere” ilişkin araştırmada Aksu Bora ve İlknur Üstün (2005)’ün ifadeleriyle, bu yersiz-yurtsuzlaşma hali, (fiziksel bir mekân olmak zorunda olmayan) bir yere bağlanamama durumuna, sürekli bir güvensizlik, kaygı ve iktidarsızlık duygusuna tekabül ediyor. Bu, bildiğimiz haliyle dünyanın şekil değiştirmesi, altüst olması ve bu durumun (özellikle de yaşanan değişimler karşısında yeterli donanımı olmayan toplumsal kesimler için) yarattığı güçsüzlük haline, yani yazarların kelimelerini kullanırsak, “özelik kapasitesileri”nin (*capacity for subjectivity*) hasar görmesi, örselenmesi; yaşadığımız hayatların taşıyıcısı, yaratıcısı olarak kendimizi görememenin yarattığı güçsüzlük haline işaret ediyor. Milliyetçiliği, “cumhuriyet” ya da “bayrak mitingleri”ndeki “topluluk” hallerinde görüldüğü gibi, bu güçsüzlüğü dolduran bir dolgu maddesi, bir çeşit “pseudo-kapasite” olarak, ya da zayıflığa karşı güçlendirici bir ideoloji, ancak “güçlü hissetme yanılgısını” da içinde taşıyan bir ideoloji olarak okumak mümkün görünüyor.

Son olarak, küreselleşme denen çok katmanlı ilişkiler ağını birey diğer tüm bireylerle aynı şekilde yaşamaz ya da onu olduğu gibi emmez, fakat onu algılar, hisseder,

tecrübe eder ve sonucunda anlamlandırır. Bu birey, küreselleşmeyi hem maddi hem söylemsel anlamda farklı yaşantılandırır; bu tecrübe etme sürecinin ardından ortaya koyduğu bireysel ve kolektif tepkisiyle de bir farklılık arz eder. Küreselleşmeye meydan okur, onu güçlendirir ya da dönüştürür; ama sonuçta, tecrübe kavramının işaret ettiği boşluklu halden ötürü burada bir aynı olmama durumu vardır. Bugün küreselleşmeye ilişkin olarak yaşanan farklı tecrübeler ve küreselleşme tanımını ve aktörlerini saran muğlaklık hali, milliyetçilik söyleminin “toparlama” söylemine de bir o kadar malzeme sağlıyor.

II. Türk Olmanın Bin Bir Şekli

Yaptığımız görüşmelerden çıkarak, Türk ulusal kimliğin tanımına ilişkin olarak belirtilebilecek ilk husus, Türklük algılarının çok geniş bir yelpazede oluştuğu; Türklüğü oluşturan unsurların gene çok geniş bir yelpazeden seçilip derlenebildiğidir. İkinci olarak da şu söylenebilir: “Ulusal kimlik” söylemi hareket halindedir; aynı anda bir çok düzeyde ve tanımda gezinmektedir. Ulusal kimlik altında yapılan tanımlamalar “duruma göre” değişmektedir. Belirli bir kişi, örneğin toplumsal / gündelik hayattaki “bir arada yaşama” bağlamında Türklükten bahsederken çok sıradan, genel ve kapsayıcı, içeri alıcı tanımlamalara başvurabilirken; farklılık söylemiyle karşılaştığında, söyleminin karşısına somut bir öteki, yabancı, tehdit vs. çıktığında ya da içinde yaşadığı olumsuz toplumsal koşullar bizzat onu farklılaştırdığında, bu genel kapsayıcı kimlik daralmakta, oldukça spesifik bir özcülüğe, hatta saldırgan bir konuma geçebilmektedir.

Bu iki gözlemi bir arada düşünürsek, milliyetçiliğin sayısız söyleme sahip olduğunu vurgulamak gerekiyor. Kuramsal modeller düşünüldüğünde, ırka ya da etnik kökene dayalı milliyetçilikten, dine ya da kültüre dayalı milliyetçiliğe; oradan da toprak esasına, vatandaşlık bağına gönderme yapan milliyetçiliğe kadar çok geniş bir yelpazeye yayılan milliyetçilikler mevcut. Bu nedenle, aldığı biçimler itibariyle, tek bir milliyetçilikten bahsetmek yerine, bu aşamada “**çoğul olarak milliyetçilikler**”den, hatta herkesin kendine ve bulunduğu toplumsal konuma bağlı olarak beslenmeye çalıştığı bir karmaşıklık halinden bahsetmek daha anlamlı görünüyor.

1. TÜRK OLMANIN EN SIRADAN HALİ

Bu karmaşıklık halini bir piramit gibi düşünebiliriz. Piramidin en altında, başka bir deyişle, “söyleleşmemiş” / “söylem altı” bir düzeyde, farklı unsurların iç içe geçtiği, kendiliğinden, sıradan, tanımlanmayan, tanımlamak ve tanımlanmak ihtiyacında ve zorunda olmayan, heyecanlanmayan, bayraklaşmamış, ancak milliyetçilik stratejisinin kurduğu, “gözetlenen” bir ortalama “Türk kimliği” bulunuyor.

Görüşmelerimizde dikkat çeken bir özelliği burada vurgulayabiliriz. Genellikle anket tekniği kullanan bütün kantitatif araştırmalarda, kadınların, erkeklere kıyasla, sunulan seçenekler arasında “fikrim yok” şıkkını daha fazla işaretledikleri görülür. Keskin şıklara (söylemlere) ayrıştırılmış, “fikir” olarak basitleştirilerek yeniden inşa edilmiş karmaşık gerçeklikler karşısında kadınların aldıkları bu tutum onların genellikle “siyasallaşma” ve “bilinçlenme” düzeylerinin zayıflığı olarak yorumlanır. Oysa bu “zayıflığı”, stratejiler

ve onlara bağı olarak söylemler tarafından ele geçirilememiş olmalarının tezahürü olarak okumak da mümkündür. Bu haliyle kadınların, kategorilerin ve birbiriyle çatışan alternatif söylemlerin, daha da basit ifadesiyle, “çatışmanın” göreliliği dışında kaldıkları söylenebilir. Milliyetçilik bağlamında bir adım daha atarsak, ele geçiren, fetheden ve “erkekçe” kurgulanmış milliyetçilik (bkz. Yuval-Davis, 1997; Altınay 2004) söylemleri karşısında, kadınların, “dâhil edildikleri” (özel alanlar, ev hayatı, çocuk bakımı vb.) ve “dışlandıkları” (kamusal hayat, rekabetçi iş hayatı ve özellikle askerlik vb.) pratikler nedeniyle, hâkim söylemlerin içine giremedikleri ve “direniş” potansiyeli taşıdıkları da söylenebilecektir.

Bu dışarıda kalmaya ya da tanımlanan milliyetçiliklerle gevşek ilişki haline örnek olarak, Gölcük’te görüştüğümüz Selma’nın kendisini anlatmak için başvurduğu ulusal kimlik tanımlamasını verebiliriz:

“Türk demek, kan bağı tabii. Bu vatani da paylaşıyoruz. Türk olunca Müslümanlık da gelir yani. İnancımız ona göre. Esasımız Türk şurada; şimdi de inancımız Müslümanlık, İslam. [İnancımız Müslüman değil de Hristiyan olsaydı?] **Yine Türk kalırsız elbette.** Bozulmaz herhalde. (...) İnancımız var yani. Kurbanlarda kurbanlarımız, Ramazanlarda orucumuz diyeceğim. **Bir aşırılığımız yok.**” (Selma, 58, ev kadını, Kocaeli)

Görüldüğü gibi, “Türklük” denince Selma’nın aklına hem “kan bağı” hem “bu vatani paylaşmak” hem “Müslümanlık” gelebiliyor. Ancak bu “ilk tanım”ın içinde “Müslümanlık” olsa bile, sorulduğu zaman bu özellikten vazgeçilebiliyor. Fakat daha önemlisi, bu tanım “aşırılıklardan korkmak” gibi bir özelliği yansıtıyor. Bu tür bir söylem daha çok gündelik hayatın içinde “işlenmemiş”, ancak “sorulduğu için” dile gelen bir söylem özelliği taşıyor. Bu haliyle, gündelik hayatın sıradanlığı ve görünmezliği içinde, bu görünmezliğe itilen kadınlarda daha çok rastlanan bir söylem.

Bu “amorf”, belirsiz durum başka bağlamlarda da karşımıza çıkıyor. Örneğin “Kürtlerin Kürtçe konuşmaları” bağlamında Konya’dan Dilek’in görüşlerini de “aşırıya kaçmayan”, aynı zamanda başkalarının da “aşırıya kaçmasından korkan” söyleme ilişkin bir başka örnek olarak gösterebiliriz.

“Yani konuşmaları belki. Sonuçta biraz özlem duyabilirler; Kürt oldukları için kendi dillerini konuşma özlem duyabilirler buna **ama yine de çok fazla aşırıya kaçılmamalı.**” (Dilek, 19, öğrenci-sekreter, Konya)

Öte yandan bu tür bir söyleme kuşkusuz erkeklerde de rastlanıyor. Örneğin Güneydoğu’da askerlik yapmış olan Mesut:

“Ben çok sıcak kanlıyım zaten. Öyle bir durumum (farklı köken ve inançlara sahip insanlar arasında ayırım yapmak) olmaz zaten. Samimi olmaya çalışırım herkesle. Kavga da etsem kimseyle dargın kalmayı sevmem. Kim olsa fark etmez. Yabancı da olsun, Türk de olsun ayrıcalık yapmam kimseye yani. Allah’a şükür Müslüman’ız yani. Namaz kılasak da orucumuzu falan tutuyoruz. Bayram namazlarına, Cuma

namazlarına gitmeye çalışıyorum. Ama namaz kılamıyorum. Vaktim olmuyor, yorgun oluyorum.” (Mesut, 25, garson, Ankara)

Ya da Makedonya (Üsküp) göçmeni Kemal:

“Babam ki en azından hani ben Türkiye’de doğmuşum. Ama sanki buraya gelenlerde babam sadece Türk’tür. Ben başka bir şey bilmiyorum. Çünkü ben eğer bir Arnavut ismi koyarsam, kendimi Türk gibi hissetmiyorsam benim ne işim var Türkiye’de? Hani ben kendimi Türk gibi hissettiğim için... Esas hakikaten Türkiye’ye yaşamak için gelmişse kendisini Türk hissettiği için gelmiştir. Arnavutluk da var... Gitsin o zaman orda yaşasın. Ama kendini Türk gibi hissediyor o yüzden burada yaşıyor.” (Kemal, 48, esnaf, İstanbul)

Ancak, genel olarak erkeklerin sahip oldukları ya da sahip olmak zorunda oldukları görünürlükten ötürü, görünür ve öğrenilmiş söylemlerle çok daha kolay örtüşebildiklerini ve onlarda bu sıradan gevşek söylemin her an değişime uğrayıp, keskinleştiğini belirtelim.

En altında sıradanlığın hâkim olduğu, tanım ihtiyacının kendini göstermediği bu piramit, inşası bitmiş bir piramit değil. Piramidin üstüne doğru çıkıldıkça sabitleme ihtiyaçları daha belirgin oluyor; tanımlamalar yapılıyor ve beraberinde sorunlar da başlıyor. Ancak, yukarılara doğru çıkıldıkça, her tanım katmanı bir yandan bir sonrakine zemin hazırlarken, aynı zamanda onunla çatışmaya giriyor. Bu çatışma alt katmanın uyum krizine girmesine neden oluyor. Sonra gelen katman bir alttakini eskitiyor, güçsüzleştiriyor. Her tanım, her üst söylem vasıtasıyla yukarı çıkıldığında da hareket bitmiyor. Ortak aidiyet için en tepede kurulmuş olan söylem ya da söylemler tekrar aşağıya doğru etkili olmaya başlıyor. Ve aşağıya doğru kontrol etmek için geçtiği bütün aşamaları da parçalıyor. En yukarıda birlik-beraberlik duygusunu sağlama iddiasındaki söylem bunu yapamadığı gibi, aşağıdaki kümelerde varolan birlik-beraberliği de parçalıyor.

Daha da önemlisi piramidin altı giderek zayıflıyor; görünmez hale geliyor. Yukarıda kurulan söylemler bu alttaki “sıradan karmaşıklık” halini keskin ayrımlarla “özetliyor”. Kelimelere ihtiyaç duymayan en sıradan duygular, yukarıdaki söylemler tarafından verilmiş kategoriler altında dile gelmek zorunda buluyorlar kendilerini. Bu şekilde, piramidin en altında bireyler, yukarıdan gelen tanım baskısı altında varlıklarını sürdürmeye çalışıyorlar; sunulanı ellerinden geldiği kadar kendilerine adapte ediyorlar.

Piramidin üstü, yani ulusal kimliğin herkesi kuşattığı varsayılan ve herkesi ortak bir aidiyet altına sokmaya çalışan alan da tek ve net bir tanımlama sunamıyor. Bu alan, birbirleriyle gerilim yaşayan ve çatışan, geniş bir yelpazeye yayılan tanımlamalarla dolu.

Bu tanımlamaları resmi kanallarda işleyen ve sosyalizasyon süreçlerinde en kitabî olandan başlayarak örneklendirmeye çalışalım.

2. MODERN SEKÜLER-ULUSAL STRATEJİ; SEÇKİNLİK VE YALNIZLIK

20. yüzyılın başından itibaren, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna paralel olarak sekülerleşmeye, batılaşmaya dönük olarak gerçekleşen sosyalizasyon süreçlerinde kullanılan söylem bugün mevcudiyetini koruyor. Ancak görüşmelerimize dayanarak, modern ulusal stratejinin çekirdeği olarak nitelendirilebilecek ve "aydınlanmış", "toplumu eğiten", "batılı tarzı içselleştirmiş" ideal Türk kimliği söyleminin bugün, toplumsal ve sınıfsal hiyerarşinin ancak tepesinde varlığını sürdürebilen; dinsel ve gelenekselliklerle bağları zayıflamış; daha çok ekonomik bir rasyonaliteyle, liberalizmle örtüşmüş bir şekilde, oldukça marjinalleştiğini söylemek mümkün görünüyor.

Bu çekirdeğin profiline ağırlıklı olarak, sekülerleşmiş, eğitilmiş, üst gelir gruplarındaki kadınlar arasında rastlanıyor. Bir yandan kendine güvenen, kendini "seçkinlik" içinde konumlayan, "Batı gibi" olarak Batı'yla rekabet etme gücünü kendinde gören; diğer yandan Batı karşısında eziklik, kendi toplumu karşısında üstünlük duyan bu kesimlerin zaman içinde, tüm toplumdakine benzer bir biçimde, yeni yorumları da içine aldığı ve farklı tezahürlerle görüldüğü anlaşıyor. Bu değişimde "Batılı gibi görünmeye çalışan bir Türklük", "Batılaşmış bir Türklük", "Batılaşmış bir içe kapanma" ya da "yalnızlaşma" gibi tarif edilebilecek eğilimler belirginleşiyor.

Bu çekirdek milliyetçiliğin en önemli özelliklerinden biri dinle arasında koyduğu mesafe. Bu mesafenin "gösterilmesi" oldukça önemli, çünkü ancak bu sayede Batı karşısında hissedilen eziklik duygusuyla mücadele ediliyor. Bu şekilde yapılan Türklük tanımı sayesinde "ideal Batılı kimliğe" uymayan toplumsal kesimler yerine, Batı'nın kendisiyle özdeşleşildiği inancı üretiliyor.

"(Yurtdışında gittiği yaz okulunda) Türklüğe bakış açıları, ilk başta 'Herkes kapalı mı?' diye soruyorlar? Ben de anlattım işte: 'Herkes kapalı değil, kapalı insan da var.' 'Bunun oranı nedir?' diye sordular. 'Bu son hükümetten önce dinci olmayan kesim daha fazlaydı gibi geliyor, ama şimdi sanırım yüzde 50 oldu gibi,' dedim, 'Biz o kesimde değiliz,' dedim, 'herkes o kesimde olmuyor.' Okulda Türklerin yanlarına çok gitmedim. İngilizce öğrenmek için gitmiştim oraya; onun için. Kapalı öğrenciler de vardı. Okula gayet rahat girebiliyorlar kapalı. Onlarla da konuşmadım. O tarz geldikleri için onları görüp soruyor olabilirlerdi." (Aslı, 23, üniversite öğrencisi, İstanbul)

"Batılaşmış Türklüğün" tipik bir örneğine, Fransa'da eğitim gördükten sonra, bugün Nişantaşı'nda resim galerisi işleten Çiğdem'de rastlıyoruz. Çiğdem Ankara'da doğmuş, büyümüş; ilkokulu Çankaya'da okumuş, "Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün dibinde, kırmızı bayrak, her dakika 19 Mayıs, 23 Nisan'ları" yaşamış, "10 Kasımlarda ağlamış" ve "ailesiyle birlikte, herkesinkinden daha fazla o atmosfer içerisinde" büyüdüğü için "çok ciddi bir Atatürk şeyinin aşılandığı" bir kişi ve örneğin Mersin bayrak krizinden sonra galerisini Türk bayraklarıyla donatmış. Çiğdem aynı zamanda "korkak memur gibi davranmamak iddiasına" sahip" ve Türk Silahlı Kuvvetleriyle olmasa da, "devletle çalışmamaya yemin" etmiş. Öte yandan, Türkiye resim

piyajasında ve galeri dünyasında “art agent”, “organizatör” ya da “manager” olarak “kendi imzasını, logosunu markalaştırmak” ve bunu “international boyuta” taşımak isteyen Çiğdem, kendine “Türk ressamlarının önünü açmak” gibi “aydın ve milliyetçi bir misyon” biçmiş:

“Burada ben bir hakikaten aşırı milliyetçi duyguları, yani ailemin de karakteri, aldığım eğitimlerin de karakteri itibarı ile çok taşıyan bir insanım. Yani mesela hep burada herhangi yabancı bir sanatçıyı burada sergilemek yerine hep Türk sanatçılar ama fırsat bulamayan, iyi olup köşede kalıp kendini ifade edemeyen sanatçılar olsun hem de periyodik olarak onlara bir yol açma yani... Yani bu da aslında benim yaptığım iş de temeli milliyetçiliğe dayanan, Türkiye’de sanatçıları destekleyen, arada tampon olan birilerinin olması anlamında genç sanatçıların yolunu açmak ve onları koleksiyonlara sokmak. (...) **Türkiye’yi temsil edecek kişi benim, yani kendimi galericiler arasında hem algılarıyla hem duygularıyla hem eğitimiyle hem sezgileriyle hem de milliyetçiliği ile çok daha farklı bir noktada görüyorum. Ben hep biraz daha on sene önde gidiyorum gibi görüyorum. Bu benim için her zaman bir handikap** (...) Yani bu konuda aslında benim ayrımcılığımın en temeli de vatana millete hayırlı olmak filan gibi, milliyetçiliğe bağlı, yani bağlanabilir.” (Çiğdem, 32, galerici, İstanbul)

“Atatürkçü ve liberal” özellikleriyle tanımlanabilecek olan Çiğdem diğer galericilere kıyasla “on sene önde” oluşunu, kendine bir misyon biçmek için bir zemin olarak değerlendirirken, Ankara’da konuştuğumuz bir devlet memuru olan Orhan, “farklı kalitede olma” haliyle birlikte “yalnızlık” duygusunun içine düşüyor ve onun “Türklüğü” içinde yaşadığı topluma yabancılaşıyor.

“Bir kere **ben kendimi çok yalnız hissediyorum**. Çok yalnızım bu ülkede. Nedeni nedir? Çok okuyorum ben. Çok okudunuz mu, çok kafanızı çalıştırdınız mı, bu ülkede arkadaş bulamazsınız. Okumayan bir toplumda sizin bilginiz altında insanlar eziliyor. Bir konu hakkında yaptığınız açıklamalarda insanlar sizi dinlemek bile istemiyorlar. Çünkü o konuda söyleyecek bir şeyleri yok. Türkiye’de her insana soracağınız iki konu vardır bana sorarsanız: Futbol ve politika. Herkesin bildiği konu budur. Ama ben de bunlardan konuşmayı sevmiyorum, o zaman yalnız kalıyorum. **Türk olmakla gurur duyuyorum ama bu ülkede yaşıyor olmaktan utanıyorum**. Şimdi benim ekonomik gücüm olsun, bir gün durmam giderim. Çünkü bu toplum benim yaşayabileceğim bir toplum değil. Çok üzülüyorum. O yüzden ben belki ukalalık olacak ama **bu toplum benim kalitemde bir toplum değil**.” (Orhan, 42, devlet memuru, Ankara)

3. RASYONEL MİLLİYETÇİLİK; ÜRETİM VE KALKINMA

Bu seçkinci söylem içinde, topluma kıyasla “farklı olmak” ulusal kimlik içindeki konumu tek başına kuran bir unsur değil; beraberinde başvuru olan “üretim ve kalkınma” söylemi aynı zamanda başka kesimlerle objektif olarak bağlantılanmayı da sağlıyor. “Üretim ve kalkınma” söylemi, modern ulusal kimlik kurgusunun birbirinden oldukça farklı kültürel çevrelerde ortaklaşa tüketilmeye devam eden bir unsuru; çok daha “gerçekçi” bir bütünlük tanımına hizmet eden bir zemini olarak

işlev görüyor. Dolayısıyla, ulusal kimlik içinde duygu boyutunu sağlayan, bir bakıma rasyonel gerekçelerle açıklanamayacak çok farklı unsurlar (sekülerlik, dindarlık, yerellik, ırk, tarih, kültür vb.) olmasına rağmen, bütün bu farklı “duygusallıklar”, somut, ölçülebilir bir çerçevede yan yana geliyor. Birbirlerini dışlayan, toplum içinde –kullanılan ortak dil hariç– birbirleriyle hiçbir somut ilişki ve duygu birliği kuramayan farklı kesimler arasında “rasyonelleşmiş” bir milliyetçilik bu yan yanalığı sağlıyor. Çok daha kuşatıcı olarak stratejileşmiş milliyetçiliğin rasyonel boyutu, bu haliyle bugünün ulusal kimliğinde ya da milliyetçiliğinde, başvurulması gereken, “doğruluğundan” şüphe duyulmayan bir katkı olarak devam ediyor.

“Nereden geldiği önemli değil insanların. Şu anda bizim toprak bütünlüğümüz her şeyden önemlidir. İkincisi çalışmak, üretmek, dünyayla yarışmak zorundayız. Çok tembel insanlar olmaya başladık. Eskiden biz beş kardeşтик. Babamlar mesela beş tane evlat yetiştirdi. Biz hepimiz, –en küçüğü benim, 43 yaşındayım– hayatımızı kurtarma mücadelesi yaptık. Şimdiki nesle bakıyorsun, çocuğu bakkala gönderemiyorsun. Bu bir sorun.” (Salih, 43, Bayrampaşa grup tartışması, İstanbul)

Türk ulusal kimliğinin küreselleşme karşısında ekonomik başarı arzusunun nasıl dile geldiğine dair bir önceki bölümde örnekler sunmuştuk. Çiğdem’in örneğinden çıkarak, söz konusu “rasyonel milliyetçiliğin”, toplumdaki kültürel referansların ötesinde dolaylı biçimde nasıl duygu yarattığını da görebiliriz:

“(ODTÜ’de bir fizik asistanının trafik kazasında hayatını kaybetmesinden sonra, rektör televizyonda yayınlanan konuşmasında) ‘En büyük kayıp,’ dedi, ‘eğitilmiş ve yetişmiş insan kayıdır,’ dedi. ‘Lütfen,’ dedi, ‘çocuklar buradan mezun olmadan ölmeyin, Türkiye için bir şey yapın; ne yapın yapın kendinize dikkat edin! Hani çok büyük yapacağınız bir şey var!’ Hani böyle tüylerim diken diken oldu!” (Çiğdem, İstanbul)

Ancak ilginç bir paradoks olarak, bu duygunun beslenmesine zemin hazırlayan ve “ulusça başarmak için” sahip olunması gereken rasyonel bilgi “ulusal” olanla pek bir ilişki taşımıyor. Hatta bu rasyonel bilgi ya da birikim, küreselleşmenin bir ürünü olarak, neredeyse tamamen “dışarıdan” ithal ediliyor ve bu –Çiğdem örneğinde olduğu gibi– kendini kullanılan dilde bile bütün çıplaklığıyla gösteriyor:

“Çalışma tecrübelerimle bir marka yarattığımı düşünebiliyorum. 3500 kişilik bir database’im (veri tabanı) var; düzenli olarak galeriyi tanıyorlar. (...) Bu bağlantıların tabii bir getirisi oldu işime, yani bir iş bilgisi olarak, hani mimarî yaklaşım olarak, *prezantasyon* (sunuş) olarak, *art directing* (sanat yönetimi) olarak, filan falan. Benim işim, yani okuduğum iş *basic design* (temel tasarım), *industrial design* (sanayi tasarımı) da aslında çok basic bir design alıyoruz orada biz eğitim olarak. (...) Yani logomda da aslında ismimi koymamın nedeni hep international boyutta bir şey yaptığımda *art agent* (sanat temsilcisi) olarak, organizatör olarak, *manager* olarak ismimin geçmesi halinde bunu markalaştırmak...” (Çiğdem, İstanbul)

Toplum kendini beğenmiyor; “modern”, “çağdaş” ya da “batılılaşmış” gibi sıfatlarla tanımlanabilecek ve göreli olarak üst toplumsal sınıflara ait bireyler de beğenmiyor.

Bu kesimin beğenmeme hali, kendini bizzat bu kesimlerin kendilerini yukarı çekerek ayırtırandilinde, yaşam tarzı ve pratiklerinde (*habitus*'unda) gösteriyor. Bu kesimlerin ideal Türklüğü, eğitimleriyle, işteki başarılarıyla, kısaca kendi performanslarında tanımlanıyor. Bu seküler milliyetçilik ve stratejisinin sahip olduğu kibir, içinde taşıdığı sınıfsal boyut nedeniyle beklenmedik sonuçlar yaratıyor.

4. SAF TÜRKLÜK

Modernliğin tanımladığı seküler milliyetçiliğin (ya da “Batılılaşmış Türklüğün”), farklı milliyetçilik tanımları içinde görel olarak toplumdaki farklı kültürel referanslarla ya da başka tanımlarla en az iç içe geçen ya da onlara “dışarıdan ve yukarıdan bakan” bir içerik taşıdığı anlaşıyor. Bu nedenle, söz konusu milliyetçilik, toplumsal hiyerarşinin tepesinde, seçkin bir toplumsal grubun dar ve homojenleşmiş kimliğini tanımlıyor. Daha çok, üst toplumsal sınıflarda, üretim ve kalkınma retoriğine verilen önemle belirginleşen bu seküler milliyetçiliğin dışındaki milliyetçilikler çok daha melez biçimler altında tezahür edebiliyor. Ancak farklı kültürel referansları, farklı dozlarda bir araya getirseler de, bu milliyetçilikler içinde, zaman zaman diğer bileşenlerden kopup homojenlik fikrini üreten tanımlar belirginleşiyor. Kaynağında kültürel aidiyet aramayan seküler milliyetçiliğin tam tersine, bu milliyetçilikler içinde saf bir etnik öz öne çıkabiliyor. Bu saf etnik özcülük seküler milliyetçiliğin yer aldığı konumun tersine, genellikle toplumun alt kesimlerinde göze çarpıyor. Hatta şunu söylemek mümkün görünüyor: Başarılı üst sınıfların “içi duygudan boşaltılmış” ulusal kimliklerine adeta bir tepki olarak, “içi etnik öz duygusuyla doldurulmuş”, homojenleşme arayan kimlikler ya da aidiyetler toplumda önemli bir yer ediniyorlar.

Mark Juergensmeyer (2002)'in tespitiyle, kökeninde Avrupa Aydınlanması bulunan ve evrensel uygulanabilirlik iddiası taşıyan seküler milliyetçiliğin en önemli olumsuz sonuçları modernliğin merkezinden çok çevresinde gözlemlendi; kendinde üstünlük gören sekülerliğin öngördüğü gibi olamayan kesimler, hem içeriden hem dışarıdan, “insanaltı” bir konumda algılandı. Bugün bu kesimler sembolik olarak homojenleşerek, saflaşarak, kendileriyle birlikte kendi dışındaki “ötekileri” de kuruyorlar.

Antalya'dan Cihat'ın Türklük algısı da böyle bir saflaşmaya yöneliyor; en basit düzeyde, seküler kibrin temsilcisi olarak algıladığı yabancılara karşı kuruluyor.

“Türkiye’de biliyorsun bir Türkü öldür bir şey olmaz, yabancının tırnağını kanat hapse gidersin ömür boyu. Mesela bizde ikinci sınıf vatandaşdır Türk. Kendi ülkemizde ikinci sınıfız. Onlar devamlı birinci sınıf. Yani bir turistin ayağı çizilsin, seni şikâyet etsin, 4-5 ay yatarsın, ‘kötü muamele yaptın turiste’ diye. Hâlbuki bir Türk çocuğu öldüresiye dövseler, ikinci sınıfız.” (Cihat, 30, garson, Antalya)

Kendini anlatamayan ve savunamayan bir Türklük algısında ekonomik olanakların yetersizliği ve bu yetersizlikten kaynaklanan güçsüzlük önemli bir rol oynuyor. Sınıfsal

olarak altta kalmak, sadece “zengin turist” karşısında değil; Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerinde “ekmeğine ortak olan” yabancılar karşısında da “saf Türklüğün” öne çıkmasına neden oluyor. İstanbul’da “evsizlerin” yaşadığı bir sosyal yardım evinde yaptığımız grup tartışmasında, Yozgat’tan gelip mevsimlik olarak inşaatlarda çalışan Muhsin’in dile getirdiği görüşler, genel bir “bölücülüğe” karşı tepkilerle birleşip, bu güçsüzlüğe ve güçsüzlükten beslenen ruh haline işaret ediyor.

“Şimdi vatandaşlara da bölücülük yapıyorlar. Vatandaşları da sınıflandırıyorlar. Ne bileyim herkes çıkarmenfaat için olmuş, insanları çok ucuza kullanıyorlar. Romanya’dan gelmiş insanların ya da zencilerin alıyorlar pasaportunu, ucuza çalıştırıyorlar. Ne oluyor? Türk vatandaşı işsiz kalıyor, mağdur kalıyor. Yabancı uyruklu insanlar var Türkiye’imizde, nereden baksan dört milyon yabancı uyruklu insan var yani. Türkiye’de mecburen yaşam sorunlarını karşılamak zorunda kalıyor, Türkiye’de yaşadığı için. Türkiye bu adamı gönderemiyor. Zencileri gönderemiyorlar abi. Yıllardır senelerdir devam ediyor bu yani. İstese gönderebilir; göndermiyorlar.” (Muhsin, 32, inşaat işçisi, İstanbul)

Aynı Muhsin’de, Avrupa’nın herhangi bir şehrinde de duyulabilecek olan ve göçmenlere karşı ortaya çıkan “yeni ırkçı” tepkilere benzeyen, fakat içinde “insancıl” bir boyut da taşıyan (“mecburen yaşam sorunlarını karşılamak zorunda kalıyor”) bu söylemin daha da radikalleşmiş haline de rastlanıyor. “Türkiye üzerine oynanan bir komplo olup olmadığını” sorduğumuz Muhsin için sorun “komplolarda” değil; adeta uygarlık projesi olarak kurgulanan Türk ulusal kimliğinin temellerinde yatıyor. Toplumsal hayatta varolan sınıfsallık ve adaletsizlik “kökenleri” sorguluyor. Sınıfsal tepki, yabancılardan öte, Türk ulusal kimliğinin kurgulanmasında, entegrasyonun en önemli göstergesi olarak kabul edilen ve mübadeleler sonunda Türkiye’ye göç etmiş, Müslüman kökenli olup, farklı etnik kökenlerden olan insanlara karşı da dile geliyor.

“Öyle bir şey yok. Ama şöyle bir şey var. Bulgaristan’dan, Yugoslavya’dan gelmiş. Onlar da bizim kardeşlerimiz. Öyle bir şey olsa zaten bu ülkelerde yaşayamazlardı yani. Ama bunlara öncülük verilmiş. Buraya yerleşmiş, bu adamların sosyal hakları var, evleri var, işi var. Dünyadan gelmiş, Kafkaslardan gelmiş insanlara ev verilmiş, arazi verilmiş. Bu insanlara iş imkânları sağlanmış. Senin Türkiye’nde öyle işsiz insanların var ki, bakıma muhtaç insanların var ki, sen bunlara bu toprakları verirken, senin Türkiye’nde topraksız, evsiz barksız olan insanlara hak tanımayıp da oradan gelen insanlara kucak açıp o insanlara sahip çıktığında senin Türkiye’n için kan dökmüş, dedelerimiz savaşmış, Türkiye’yi ayakta tutmuşlar, bayrağını yukarı dalgalandırmışlar, sen kalkıyorsun niye bu kişilere veriyorsun? Senin bu yanındaki insanların yardıma ihtiyaçları var yani. Bu adamlar şimdi burada söz hakkı sahibi oldu. Kimisi belediye başkanı oldu, kimisi milletvekili oldu. Kimisi topluma girdi yani. Bunlar bizi yönlendiriyor şu anda.” (Muhsin, İstanbul)

“Onlar da bizim kardeşlerimiz...” diyerek “doğruyu söyleme” gayreti taşıyan ve büyük ölçüde sınıfsal konumundaki adaletsizliğe isyan eden Muhsin’den farklı

olarak, Adana'dan Nuri'nin tahayyülündeki "Türklük", kendini ötekinden, içerideki ve dışarıdaki yabancından çok daha doğrudan ve net şekilde ayıran bir kurguyu içeriyor.

"Nasıl ki dışa bağımlılığımız kalkar, her şeyimizi kendimiz yaparsak o zaman biz müreffeh bir hayat yaşarız. O zaman kendi kendimize gelir 'Oh be!' deriz. Kimseye ihtiyaç duymayız. Bizim dış ticaret Ermenilerle Yahudilerin elinde. Git İstanbul'a bak, her taraf iş yapan... Rica ediyorum, git şöyle bir gez; Yahudiler, Ermeniler hep pazarlama işini yapıyor. Bunun sana dostluğu olur mu kardeşim? Olmaz ya olmaz! (...) O Kemal nereden geldi? Amerika'dan... Kemal Derviş... Affedersin bir bok yapacaktım gibi şey yaptı kendi kendine..." (Nuri, 58, çiftçi-lokal işletmecisi, Adana)

5. BÜYÜKKEN KÜÇÜK OLMUŞ TOPLUM: UTANÇ

Türklüğün "saf halinin" öne çıkarılması, bireysel veya kolektif bir başarısızlık hikâyesine ya da bir köşeye sıkışmışlığa tekabül ediyor. Şimdiki zaman içindeki bu köşeye sıkışmışlık, öte yandan şanlı bir geçmiş (büyük toplum) okuması ve yetersizliklerle, eksikliklerle deneyimlenen bir bugün (küçük toplum) arasındaki sıkışmışlıkla beraber etki ediyor. Öğrenilen ve belleklere kazınan büyük toplum referansı karşısında, bugünün küçük toplum algısı uluslararası ya da küresel güçler karşısında her an ezilebilecek bir "zayıflık" duygusu veriyor.

Hatay'da görüştüğümüz (Arap-Alevi kökenli) Ali kendisinin değil; toplumun yaşadığı milliyetçilikle empati kuruyor; yaşanan eziklik duygusunu yorumluyor:

"Türk bayrağı, kahraman ırkımız ve benzeri... Normal aslında. Adam sarayına bakıyor 'şanlı cedlerimiz' falan diyor, oraya kadar gitmiş; Endülü's'e kadar Akdeniz'i göl haline getirmiş, şimdi Anadolu coğrafyasına sıkışıp kalmış; bakıyor, Avrupa milli geliri 30 bin dolarlarda, kendisi üç bin dolarda, onun ezikliğini yaşıyor. 'Avrupa niye böyle?' diyor. Konsolosluklarda aşağılanıyor; çıkaramıyor. Nereye gitse dışlanıyor. Araplara gitse dışlanıyor, Avrupa'ya gitse dışlanıyor. Onun psikolojisiyle bir şey çıktığı zaman, bir hadise, hemen milliyetçiliğe sarılıyor." (Ali, 40, rehber, Hatay)

"Karşılaştırma" tarihe bakarak yapılabildiği gibi, daha da çok diğer toplumlara, örneğin Avrupa'ya bakarak yapılıyor. Bu karşılaştırma, özellikle ekonomik kalkınma, gelişme düzeyine bakarak yapıldığında bütün sınıfları kesen; "medenileşme" düzeyine bakıldığında ise özellikle eğitilmiş kesimlerde bir "tatminsizlik" görünür oluyor.

"Yaşayış tarzı itibarıyla Avrupalı bir toplum değiliz. Çanakkale Türkiye'nin en modern, en batısında yer alan bir il, en modern illerinden bir tanesi, çık sokağa, çöpleri gördüğün zaman utanırsın. Belediye muntazam çalışmasına rağmen insan yere çöp atmaya devam ediyosa... E, tabii... bu her tarafta problem durumunda. Avrupa'da düzeyde bir yaşam tarzına alışmamışız, ulaşmamışız daha doğrusu. **Avrupalı gibi düşünemiyoruz, Avrupalı gibi giyinemiyoruz, Avrupalı gibi yaşayamıyoruz.** Bakın mesela ben öğretmen olmam dolayısıyla, yıllar evvel okuduğum bir makalede diyordu ki; 'Romalı bir insan sabahleyin tıraşsız evinden çıkmaz, Romalı bir insan ayakkabısını boyamadan,

pantolonu ütüsüzse evden çıkamaz. Yani bir adamın ayağına baktığınız zaman, pantolonuna, ayakkabısına baktığınız zaman, Romalı olup olmadığını yani batılı olup olmadığını, Avrupalı olup olmadığını anlarsınız,’ diyor. Hani bizde nerde şimdi? Yılda bir defa ayakkabısını boyatmayan insanların yaşadığı bir ülke burası.” (Musa, 65, emekli öğretmen, Çanakakale)

Türkiye’nin, Türk’ün “güçsüzlüğü”, çok farklı siyasal ve kültürel kesimlerde, bazen “can acıtacak” düzeylere varabiliyor. Siyasal kimliğini “sosyal-demokrat” olarak tanımlayan, (Abhaz kökenli) Öktem bu acının tipik bir örneğini sunuyor:

“Ben Amerikalılarla beraber askerlik yaptım. İzmir’de, NATO’da yaptım. Soruyorduk, ‘Annem Fransız, babam İskoçyalı,’ falan diyordu adam. Adam, çok yıldızlı bir Amerikan bayrağı... Yani bir lejyoner asker, tabir yerindeyse, VIP salondan geçerken; Türkiye Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı Singapur’a gittiğinde uçağı dezenfekte ettiler. Benim cebimde 30 bin dolar para olsa gayri safi milli hâsıladan, konuştuğumuz şeylerin çoğunu duymayacağız bile.” (Öktem, 48, serbest, Adapazarı)

Karşılaştırma sonunda ortaya çıkan bu olumsuz durum ve eziklik, dikkat çekici bir döngünün kalkış noktasını oluşturuyor. Eziklik “suçluluk” duygusunu; suçluluk duygusu içinde yaşanan toplum hakkında olumsuz yargıları; olumsuz yargılar “kendini aşağılamayı” besliyor ve son olarak bu aşağılanma durumundan çıkmak ve “yeniden kurtuluş” için başlangıçtaki duygunun karşı ucuna, “gurur” a savrulunuyor.

Yukarıda değindiğimiz, seküler milliyetçiliğin taşıyıcıları olarak ele aldığımız ve söylemleriyle, yaşam tarzlarıyla ortalama Türkiye’yi beğenmeyen kesimlerden farklı olarak, çok daha yaygın bir düzeyde, “ortalama Türkiye” de kendini sevmiyor. Bu büyük kitle, içinde yaşadığı toplumu daha çok ahlakî düzeyde beğenmezken, ezikliği ve aşağılanmayı aşmak üzere, kendi ortalamasına atfettiği bir özde dayanak arıyor.

Milletin, toplumun kültürel değerlerine sahip çıkmayı şiar edinmiş ülkücü Cemşit de toplumu beğenmiyor:

“Değer yargılarımızı Batı’dan almaya çalışmışız ama Doğululuğu da bırakamamışız. Doğu ile Batı’nın sentezini de kuramamışız. Bir kısmımız Batı, bir kısmımız Doğu gibi olmuş. Ama işimize gelen yeri işimize geldiği gibi kullanmışız. Yani işimize gelince Doğulu, Müslüman olmuşuz; işimize gelince Batılı olmuşuz, medeni olmuşuz, çağdaş olmuşuz falan. Şimdi **kendi özgüvenini sağlayamamış bir toplum** olarak **bizler kendi değer yargılarına sahip olamamış, kendi değer yargılarının güzelliğini ortaya çıkaramamış fertler** olarak kendimizde gördüğümüz eksiklikleri başkalarına, aslına, şekline bakarak onlardan tatmin eder hale gelmişiz. Kendi eksikliklerimizi onlarda görüp ‘İşte onlar bizden daha eksik,’ gibi. ‘Onlar bize göre daha fazla yanlış yapıyor,’ gibi, başkalarının yanlışlarından tatmin olmaya başlamışız.” (Cemşit, 40, esnaf, Çorum)

Arada kalmış böyle bir toplum ve onun birbirine benzemeyen bireyleri, Cemşit için, toplumun kendi kimliğini kaybetmesi anlamına geliyor ve bu bir tehlike taşıyor:

“Çorum il merkezinde Batılı gibi yaşayan insan; hemen Ortaköy ilçesine gidersin Doğulu gibi yaşar. [Bu tehlikeli mi?] Elbette tehlikeli. Yani şimdi bir millet kendi kimliğinden özverili davrandığı zaman, kendi kimliğine sahip çıkamadığı zaman ne olacaktır? Asimilasyon gelecektir.” (Cemşit, Çorum)

Gene Çorum’da konuştuğumuz Kazım’ın kafasındaki ideal toplum ise oldukça uzak bir hayal gibi görünüyor. Çünkü Kazım karşılaştırma yapıyor ve sorunun kaynağında gene bizzat Türk insanını görüyor. Bu Türk insanı her türlü “kötülüğü” yapabilecek kapasiteye sahip özellikler sunuyor.

“Kendimizi düzeltmemiz için, bir: Ülkemize ihanet etmeyeceğiz. İki: İşimize ihanet etmeyeceğiz. Üç: Milletimize ihanet etmeyeceğiz. Bizde de maalesef bu üç kavramın hepsi var. Ülkemize de ihanet ederiz, millete de ihanet oldu, işine de oldu. Her şey oldu. Sahtekârlık diz boyu. Aklına gelmedik her türlü entrikalar çıktı. **İçimizde var bu. Türk insanı demeyeyim de içimizde var.** Düşün Almanya 1945’te savaşa giriyor. Almanya’da bugün milli gelir payı 100 dolar, Türkiye’de anasından doğan velet 100 dolar borçlu doğuyor. Niye? Bizim başımızdakilerde de var. Ülkeyi yönetenlerde de var. O geldi götürdü, öbürü geldi götürdü. Engin Civan’lar geldi, şunlar geldi, bunlar geldi, hepsi hırsızlık yaptı. Yoksa bizim ülkemiz bu duruma düşecek bir ülke değildi. Dışa bağımlı olacak bir ülke değildi. [Bir sürü sorunun kaynağı biziz o zaman?] Bizden niye çıkıyor? Onları seçtiğimiz için bizden çıkıyor. Ama affedersin kavun değil ki götürü koklayasın, tatlı mı değil mi diye. Bazı laflar söylüyorum kusura bakmayın.” (Kazım, 44, yerel gazeteci, Çorum)

Benzer karşılaştırmayı Cemşit de yapıyor; onun için de durum vahim. “Menfaatleri” uğruna “en yakınındaki insanları satabilen” “biz-Türkler” bu vahametinin kaynağını oluşturuyor.

“Yani bugün diyoruz ki ‘Batılı olmaya çalışalım.’ Tamam, Alman olalım. Ama ne demiş Mehmet Akif rahmetli? Berlin hatıralarında söylüyor. Diyorlar ki, ‘Üstadım nasıl gördünüz Berlin’i?’ O da diyor ki ‘İşleri dinimiz gibi, bu kadar sağlam; ama dinleri de işimiz gibi bozuk’. Bugün 2005 yılındayız, Almanya’da bir yerde çalışın, 10 Euro alacağınız kalsın, onu da unutun. Adam sana aylar sonra mektup gönderiyor, ‘Bana bir banka numarası gönder’; diyor ki ‘Bizim firmamızda çalışmışsınız alacağınız var biz bu numaraya yatıracağız alacağınızı, mümkünse de gelin alın,’ diyor. Sen eğer erinmezsen git al. Türk insanın içinde eringeçlik vardır, 10 Euro’yu bırakır. Yazarsın numaranı adam yatırır. Biz ne yaparız burada? **En ufak bulabileceğimiz bir menfaat karşılığında en yakınımdaki insanları satmak durumunda kalıyoruz.**” (Cemşit, Çorum)

“Biz-Türkler” hakkında yapılan bu tür gözlemlerin benzerlerini, Cemşit’ten oldukça “uzak” bir kimliğe sahip, eşcinsel kimliğini gizlemeyen Utku’da da görmek mümkün:

“Türkler çok has bir şey. Ne bileyim bana şey geliyor. **Bir türlü ilerleyemeyen millet. Tam bir adım atacakken ortaya bir dünya salak saçma şey çıkıp ya saman altından su yürütüyorlar,** tam çözmüş değilim, ya da olmuyor, bir şey olmuyor yani. Çünkü

mantıken düşündüğünüz zaman neden senelerdir biz AB'ye giremedik? Nedir yani olay? Ne var bu kadar zaman çözilemeyen? Senelerdir uzamış gitmiş, hâlâ bir takım şeyler eksik. Cem Yılmaz'ın bir lafı vardır çok severim onu: 'Türkiye AB'ye girse girse Cuma günü girer, onda da bir takım evraklar eksik olur, Pazartesi'ye sarkar.' Yani mantıken düşündüğünüz zaman bir şeyler hep eksik. Türk insanı çalışınca başarılı değil midir? Çok az. Ama gene de duyulmamıştır. Neden? Kendi ilgi alanıma bakıyorum: Modacı. O kadar çok modacı insan vardır ki. Bunlar Paris'te, Milano'da adları geçen insanlar. Ama kimse tanımaz. Bir Ata Kutoğlu, sürekli övüyor Türkiye'yi dünyaya; çığır açıyor. Tarkan gidiyor tanıtıyor. Ama niye hâlâ bir şeyler olmuyor? Ya bu sadece bir kişiyle olacak şeyler değil. Neden daha fazla insan özveri göstermiyor? Niye daha fazla insan çalışmıyor? Niye biz sürekli hep olduğumuz yerdeyiz? Olduğumuz yerde medyatik haberlere, mankenler salak saçma olaylara kaptırmış gidiyoruz. (...) Bizimkiler iki sene önce Basel Fuarı'na gidiyorlar. Her yeri geziyorlar ediyorlar falan... Bizimkiler sordukları ilk soru: 'Türk müsünüz?' Eğer 'Türk'üm' derlerse çok az model gösteriyorlarmış. Denemişler; bir standı gitmişler. 'Türk müsünüz?' diye sormuş adamlar. 'Hayır, Yunanlıyız' demişler. Onlar da çıkarıp bütün koleksiyonu göstermişler. Bir takım yere gitmişler, 'Ürün görebilir miyiz?' diye. Adam şey demiş, 'Görmene gerek yok Türkiye'de bunların hepsinin kopyası var zaten'. Yani düşünebiliyor musunuz? Oraya bile elimiz uzanmış." (Utku, 25, tasarımcı, İstanbul)

Adapazarı'ndan bir başka ülkücü, (Abhaz kökenli) Ethem'in "Türk milleti" hakkındaki düşünceleri aynı anda iki özelliği birden taşıyor: Ancak "bir lider vasıtasıyla (doğru) bir yerlere gidebilen saf" ya da "taassup sahibi" insanların olduğu bir millet:

"Sosyolojik manada ben Türk milletini değerlendirdiğim zaman, **Türk milleti daha ziyade sürü psikolojisiyle hareket eden**, mesela bir liderin çıkıp elini kaldırmasıyla peşinden giden, ama Allah'ın hikmeti, o lider sayesinde de bir yerlere gelen bir millet. Türk milletini öyle değerlendiriyorum. **Çok saf, temiz, siyaseti bilmeyen, politikayı bilmeyen, ideolojik manada çeşitliliği olmayan veya gerçekten çok taassup sahibi olan, at gözlüğü takan insanlar da var.**" (Ethem, 42, öğretmen, Adapazarı)

Daha ileride göreceğimiz gibi, Ethem'e göre "parçalanma" tehlikesi ile karşı karşıya olan bu milletin "saflık" derecesi, aynı zamanda onun millet hakkındaki oldukça radikal tespitini de belirliyor.

"[Bizim insanlarımız bu kadar saf mı?] İnsanlarımız bu kadar saftır tabii. (...) Ama çok çabuk provoke olduğumuz ortaya çıkıyor. Bir maç seyreliyorsunuz, bir tane seyirci galeyanagelse, birine yumruk atmaya başlasa, Amerikan filmlerindeki bar kavgalarında olduğu gibi, herkes birbirine yumruk atmaya başlıyor. Böyle bir hastalığımız var. [Peki ne biçim bir millet o zaman bu? Millet olamamış bir millet mi?] **Bu millet, millet olma vasfını kazanamamış, oturturamamış bir millet.**" (Ethem, Adapazarı)

Ethem'in yaptığı bu yoruma, "Çorum'da, Maraş'ta olan olayların nedenini" sorduğumuz Sivas'tan Yasin yankı veriyor:

"Vatandaşın kandırılması... İstanbul'da da olaylar oluyor. Buna halkın kandırılma durumu diye düşünüyorum ben. Artık böyle bir 'yağmacılık yapalım'; bir şeyler, vatandaşın aç, açlıktan mı oluyor artık kandırma, neden oluyor orayı bilemem. Bu

da ayrı bir olay. Şimdi bunlar dikkat edersen ekseriyetle aydınları kandıramıyorlar. Cahilleri kandırıyorlar da bu olayları yaratıyorlar. (Yasin, 63, yerel gazeteci, Sivas)

“Saflığı” nedeniyle yüksek düzeyde kandırılma kapasitesine sahip Türk ulusu, bu saflığın yanı sıra, aynı zamanda çok çeşitli düzeylerde, saflıkla pek alakası olmayan, özellikle “ahlakî” ve “kültürel” olarak da büyük zafiyet gösteren bir toplum olarak algılanıyor.

“Biz biraz iki yüzlü bir toplumuz. En temel sorunlarımızdan biri de budur. Biz öyle homoseksüelliğe falan böyle çok tepki veren bir toplumuz, Hortum Süleyman’ı mesela belediye başkanı seçiyorlar. [90’lı yıllarda İstanbul’un Beyoğlu semtini, pavyonlardan, travestilerden vb. sert yöntemlerle –hortumla döverek– temizlemeye çalışmasıyla ünlenen İstanbul Emniyet Müdürlüğü Ekipler Amiri Başkomiser Süleyman Ulusoy Erzurum’un Horasan İlçesi Belediye Başkanlığı’na adaylık için başvurmuştu.] Aynı toplum Bülent Ersoy’un konserlerini de dolduruyor... Bu ikiyüzlülük yani.” (Öktem, Adapazarı)

İstanbul Bayrampaşa’da yaptığımız grup tartışmasında bir katılımcının tek bir cümleyle (“Bizim kafamız hep günlük çalışıyor.”) ifade ettiği gibi, adeta geleceğine yatırım yapamayan, yapmak için kendine ve çevresine güvenemeyen, aşağılık kompleksi duyan bir toplum söz konusu. Bu güvensizliğin nedenini ve aşmak için gerekli olan çözüm yollarını İzmir’den işadami Timur şöyle açıklıyor:

“Türk milletinin belki genel şeyine baktığımız zaman kendine **itimatsızlık** yüksek bir şeydir. Çünkü doğarsınız; anneniz: ‘Yapma, yapamazsın, elleme!’... Okula gidersin aynı şekilde... **Türk gençliği ben de dâhil negatif büyütülen bir gençliğiz.** Şimdi negatif bir gençliğin pozitif olması çok zor. Ben bunu 20 yaşımdan sonra yabancılarla yaptığım işlerden dolayı, onlarla ilişkilerimden dolayı gördüm ki bir kere negatif cümle bile sizin hayatınızı etkileyecek bir şey. (...) Şimdi ikincisi **aşağılık kompleksi.** O da bizde yaygındır. Sadece AB’ye karşı değil; genelde, 55 yaşına gelmiş bir insan olarak baktığım zaman kendine güvensizlik ve aşağılık duygusu bazen gözlemlediğimiz iki özelliktir. ‘Avrupa duy sesimizi’ de orada ayak sesleriyle bu işlerin olmadığını artık hepimiz biliyoruz. Bahsedeceğimiz konular daha çok çalışmak, daha çok yaratmak... Eğer onlar yaratıyorsa, biz kopya ediyorsak onların bizim ayak sesimizi falan duyacağı yok. O bakımdan Türkiye’nin ayak seslerini duymaları için bizim daha çok çalışmamız lazım, daha çok üretmemiz lazım. Üretirken de kopya üretim değil, hep konuşulan ve Türkiye’de olmayan AR-GE’yi yaratıp yeni fikirleri bizim başarıp o zaman herkes ayak sesimizi duyar. Yoksa ayak sesi mayak sesi olmaz, hikâye.” (Timur, İzmir)

Timur’un anlattıklarından, “negatif otorite” olarak tanımlayabileceğimiz bir sorunun yaratıcılığı ve üreticiliği körelttiğini, kolaycılığı beslediğini ve buradan çıkarak Türklük algısının da olumsuz bir içerik kazanmasına neden olduğunu söyleyebiliriz. Toplumu “kendi kalitesinde” görmeyen, Türk toplumu içinde “kendini yalnız hisseden” Orhan’ın da oldukça sert eleştirileri bir ölçüde “tembelliğe” ilişkin olsa da, daha çok, az gelişmiş bir görüntü veren bir “kültüre” yöneliyor ve Cemşit’in eleştirilerini (“Doğu ile Batı’nın sentezini de kuramamışız”) hatırlatıyor. Orhan’a göre “arabesk” özellikleri nedeniyle Türk toplumu “yüksek” olmayan bir halk görünümünde.

“Bizim toplumumuz hakkında benim düşüncem, tamamen arabesk bir toplumuz biz. Yani İbrahim Tatlıses, çiğ köfte ile viski içiyor diye gülen insanlar aynı şeyleri kendileri de yapıyor. Sadece o değil. Mercedes’in bagajında mangal yapan adamlar biliyorum. Tamamen arabesk bir toplumuz. Kırmızı ışıktaki geçmeyi marifet sayıyoruz. Herkes diyor ‘Sen halkı aşağılıyorsun’, şu bu... Ama **çok da yüksek bir halk değiliz yani**. Zaten aydın dediğimiz kesim halkın yanına gitmez, halkı da alıp kendine getirmektir. Bir sallayacaksın, bir silkeleyeceksin bunları. Ama bu toplum nasıl silkelenecek onu da bilmiyorum. (...) Benim bir yabancıyla evliliğim oldu dört yıl. Rahmetli oldu üç yıl önce. O kadın, benim hayatımı 180 derece değiştirdi. 36 yıllık hayatımın bir hiç olduğunu öğretti bana. Ben de kendimle övünen, gurur duyan bir insandım yani. (...) Ben devlet olsam, hiçbir şeye para vermem, kredi mredi şu bu, öğrencilere veririm. Her sene 10 bin öğrenciyi gönderirim yurtdışına. 1-2 ay kalsın. Görsünler. **Dışarıyı görmeden içeride adam olamayız**. Kendi kendimize oturuyoruz burada. Pişti oynuyoruz başka bir şey yapmıyoruz. Bunlara da açıkçası üzülüyorum ülkem adına ve milletim adına da üzülüyorum.” (Orhan, Ankara)

Kısaca, Türkler Türkleri yoğun bir şekilde eleştiriyorlar. Görüldüğü gibi, bu eleştiriler, sadece kendini “milliyetçi” olarak tanımlamayanlar tarafından yapılmıyor; en ülkücü milliyetçiden sosyal demokrat ılımlı milliyetçiye; sosyo-ekonomik olarak toplumsal hiyerarşinin en tepesinden en altına kadar kendini “milliyetçi” olarak gören çok geniş bir yelpazede farklı şekillerde dile getiriliyor. Bu eleştirilerin yoğun bir şekilde dile getirilmesi toplumda bireylerin birbirlerine karşı duyduğu güvensizliğe işaret ediyor. Bu aynı zamanda toplum olmaksızın başarısızlığı ya da toplumun kendisiyle ilgili tatminsizliğini açığa çıkarıyor. Ancak ilginç olan nokta şu ki, Türkler, Türkler hakkında yoğun bir şekilde düşünüyorlar ve kimlik üzerine bu düşünce beraberinde derin bir huzursuzluğu getiriyor.

6. POTANSİYEL VE GURUR

Bu tespitler kolay yaşanacak bir ruh haline izin vermiyor. Bu ruh halinden, her şeye rağmen, çıkmak için tedavi edici bir söylem gerekiyor ve bu söylemle Türk olmanın “sıradan halı”ndan çıkılıyor. Kars’ta konuştuğumuz Azeri kökenli İsmail, toplumun korkularını aşmak hakkında adeta demeç veriyor; fakat arada çığlığını da duyuruyor: “Bizi yalnız bırakmasınlar.”

“Ben bunu böyle düşünüyorum, dedelerimiz, babalarımız bu topraklara kan dökmüş, kazma kürekle; şimdi oyunla dümenle değil, o zaman yüzle, o zaman rahmetlik Atatürk’ün sayesinde... gücümüzle kuvvetimizle bu toprakları aldık. Kazandık. Şimdi ise bu topraklar bize emanettir. Dedelerimizden kanla yoğrulmuş. O emanete sonuna kadar sahip çıkacağız. Şu an ben İsmail ... olarak şunu arz etmek istiyorum ki Edirne’den Kars’a kadar bizimdir. Kars’tan Edirne’ye kadar bizimdir. **Son bir damla kanımız kalıncaya kadar bu topraklar için mücadele vereceğiz. Hiç merak etmeyin, üzülmeyin.** Çünkü yüce ulu önder Atatürk bu toprakları bize emanet etmiş. Bizim dedelerimiz buraya kan dökmüş. (...) Biz sonuna kadar bu ülkenin, bu toplumun, milletin bir damla kanımız kalıncaya kadar ne kadar Türksün o kadar Türküm, ne kadar

Kürt'sün o kadar Kürt'üm. *Ayrım yok. 'La ilahe illallah, hak Muhammed resulullah' diyen vatandaşın hepsi, bir çakıl taşı dahi benimdir;* sahibim ta sonuna kadar. Yalnız umarım ki ülkemiz adaletle, hakla, (...) halkının böyle mücadele yapan insanların yanında dürüst olmasını bekliyoruz benim amacım odur. *Bizi yalnız bırakmasınlar.* Bunu kamuoyuna da duyurabilirsiniz.” (İsmail, 56, bakkal, Kars,)

Bu dil sayesinde “eziklik”ten kurtulmuş; sadece “gurur” duyulabilecek bir Türklük inşa edilebiliyor:

“Avrupa ve Arap Yarımadası'nda. Bütün pislikler orada çıkmıştır. Türkiye'ye barbar diyorlar. Bugün Yunanistan, Türkiye kalkıp da bize barbar diyorlar. Bizi uluslararası platformda devamlı kötülüyorlar. AB'de pislik çıkmıştır. Vizigotlar, kavimler, barbarlar... Arap yarımadası keza öyle. Peygamber Efendimiz daha gelmeden kız çocukları diri diri gömmek, erkeklere tecavüz etmek... Osmanlı İmparatorluğu gittiği yere adalet götürmüş. Yer işgal etmiştir ama zulüm yapmamıştır. Hakikaten **Türk milleti dünyanın en medeni milletidir.** Ben öyle görüyorum. Bize barbar diyorlar. Zannetmiyorum.” (Rüstem, 65, işsiz ve gelirsiz, İstanbul)

Bosna Barış Gücü'nde askerlik yapmış Erdal da Türklüğü –inancın önemini vurgulayarak– başka milletlerle karşılaştırıyor. Erdal'la birlikte görüştüğümüz Koray da Erdal'ın yaşadığı gururu paylaşıyor: “Türk olmak güzel ya!”

“Zenitza'daydık. Fabrikayı koruyorduk. İlk nöbetim 4-6 nöbeti. Hiç unutmam, unutamam da onu. İşte korkuyorsunuz. Büyük bir demir çelik fabrikası. Dünyanın üçüncü fabrikası, öyle derlerdi bize. Korkuyorsun, ucu yok bucağı yok. Nerden ne geleceği belli değil. Çelik yelekle nöbet tutuyorsun ama ölüm bölgelerin kapalı ama korkuyorsun yine. Boğazın kesilebilir en azından. Üç Elham okuduktan sonra, ondan sonra ezanın sesini duyduktan sonra kurban olduğum Allah, sanki böyle şey geldi, yani böyle bir şey görmüyorsun, her taraf böyle yeşil geliyor sana. Yeşillerin içindesin; hiçbir şeyden korkmuyorsun. Yani çok farklı bir duygu. Yani bu nedir, inançtır. **İnançsız hiç bir şey olamaz.** Ama bakıyorsun ki, Amerikan askerleri derdi bize, ‘Siz ne biçim insansınız?’ İşte yeşil bereliler, ölümsüz askerler... (...) Hiçbiri bizde göreve gelmedi, niye, işte **‘Siz Türksünüz korkunuz yok,** 7 çarpy 24 saat göreve hazırsınız’. Adamlar mayınlı bölgelere detektörlerle giderdi, komutan bize emir verirdi, girerdik. Adama 5'ten sonra askerlik yaptırılmazsın. Çok farklı, inanç, çok farklı bir olay. Bir şeye inanmak zorundasın. İşte bizim inancımız da bunu gerektiriyor. Şehitlik en büyük mertebe. [Bu arada devreye Koray giriyor] (**‘Türk olmak güzel ya!** Öyle diyelim...’) Tabii. Aslında ben şuna da inanıyorum, geçmişe biraz araştırdım ben, Osmanlıyı biraz araştırdık. Araştırmamızda **aslında bütün dünya Türklere hayran ama kabullenemiyorlar.** Çünkü hangi bir milletin mensubu savaş halindeyken özümü yer de parasını koyar? Bence kimse koymaz.” (Erdal, 32, esnaf, Trabzon)

Cemşit'in düşüncesinin izlediği yol da bir ölçüde rahatlatıyor; aşağılık kompleksinden çıkışı kolaylaştırıyor. Bu yol yönetenler ve yönetilenlerin ayrışmasına dayanıyor ve yönetilenlerin çaresizliğine neden olarak, mevcut yapı ya da yönetenler gösteriliyor. Mevcut yapıyı “düşünmekten alıkoyan” bir yapı olarak tanımlayan Cemşit, bu

şekilde Timur'un tespitleriyle –onun söylediklerinden yorumladığımız “negatif otorite” fikriyle– buluşuyor. Ancak bu otoritenin körelttiği yönetilenlerin –Türklerin– “genlerinde” bütün olumsuz görüntüyü açacak bir potansiyel görüyor.

“Türk insanının hatası yok mu derken, elbette ki Türk insanının hatası var. Türk insanı öncelikli olarak, ben de dâhil olmak üzere, beynimizi kullanamıyoruz. Düşünemeyen insan hatayı her zaman yapan insan demektir. **Ama mevcut yapı bizi düşünmekten alıkoyuyor.** Adam üniversiteyi bitiriyor; İngilizce konuşamıyor. Tarihini bilmiyorsun, coğrafyanı bilmiyorsun, matematik bilmiyorsun... Aptal mı Türk insanı? (...) Bugün yani Türk tarihine baktığınız zaman matematikte çığır açmış ilim adamları yetişmedi mi bu millettten? Astronomiyle ilgili yetişmedi mi? **İrk meselesi değil, genlerimizde var.** Ama biz niye bu kadar aptal pozisyondayız, düşünemiyoruz? Demiyoruz ki şu Türk kulumuz da şu icadı yaptı dünya çapında. Geçenlerde bir tane duyduk. Amerika’da bir (Türk) profesör ameliyatla ilgili bir şey yaptı. Biri de sürtünmeyle ilgili bir şey yaptı. Ne güzel şey bunlar. Bizler aciz insanlar değiliz ki. (...) İmkân verse yapılabilir. Ama biz karnımızı doyurmaktan başka bir şey düşünemeyecek seviyeye geldik şimdi. **Bizi yönetenler aslında bizim düşünmemizi de istemiyor.** Milli Eğitim’le her sene oynarsan sen, sağlık politikanla her sene oynarsan, ceza kanunuyla her sene oynarsan neyi düşünüeyim?” (Cemşit, Çorum)

“Entrikacılığı içinde taşıyan”, “menfaatleri peşinde koşan”, “saman altından su yürüten”, “iki yüzlü”, “saf”, “sürü psikolojisiyle hareket eden”, “güvensiz”, “kendi değer yargılarına sahip olamayan”, “en yakınındakini satan”, kısaca her türlü olumsuz özelliği “öz”ünde barındıran bir Türklük algısıyla iç içe bir başka “öz” fikri daha kendini gösteriyor. Neredeyse “genlerde” yatan bir olumsuzluğa karşı, hemen yanı başında bambaşka paralel bir söylemde, gene “genlerde” aranan bir olumluluk ya da “gurur” duyulacak bir başka gerçeklik devreye sokuluyor.

“Biz öyle basit bir ülke de değiliz. Bizi kırk sefer parçalasalar da biz bir şey olmayız Allah’ın izniyle. Ayrışabiliriz, parçalanabiliriz ama yok olmayız. **Asli unsurlarımızı koruyan elbette ki bir çekirdek kadromuz kalır bizim bu milletin içinde.** [Asli unsurlar nedir?] **Kendisi olmasıdır** insanın. Yani bozulmamış, devşirilmemiş, asimile olmamış demektir. Kendi değerleriyle hareket ediyor demektir. [Bizim ırkımıza, kültürümüze bağlı değerler mi, yoksa genel olarak insani değerler mi?] İnsani değerler ayrı. Ama bizim **gen yapımızla ilgili irki değerlerimiz** de vardır. Bir defa **Türk insanı en kolay şekilde teşkilatlanma yapısına sahip bir millettir.** [Türk insanı derken?] Herkesi kastediyorum. Yani Türk, Çerkez, Kürt ayırmıyorum. Bizim inancımıza göre onlar da Türk. Gerçek de böyle. Tarihte hiçbir zaman Kürt devleti diye bir şey olmamıştır. Çerkez devleti var mı kardeşim yani? Şeyh Şamil’i bugün biz niye başımızın üstünde taşıyoruz? Bu adam Çerkez değil mi? Bizim irki değerlerimiz de var elbette. Türk insanı dediğimiz zaman Kürt de aynıdır, Çerkez de aynıdır, Laz da aynıdır, Gürcü de aynıdır, Tatar da aynıdır.” (Cemşit, Çorum)

Cemşit’inki kadar işlenmiş olmasa da, iki yönlü bir Türklük algısı farklı söylemlerde karşımıza çıkıyor. Örneğin Antalya’dan Osman’da olduğu gibi; bir yanda “tembellik”,

diğer yanda “genlerimizde” varolan ve “koyun gibi” olmamızı, “yok olmamızı” engelleyecek bir potansiyel:

“Ya tembeliz tembel. Gerçek diyorum ben. Japonlar yemin ediyor. Bize o bilinç yerleşsin, Osmanlı bilmem işte üç kıtaya nasıl hâkim olduysa, Türkler gene yani hak ettiği yeri alır. **Bizi kolay kolay da alt edemezler.** Avrupalı deyip geçiyoruz da **onların kafası bizim kadar değildir.** Tarihe bak, yani o zaman kaç tane devlet kurulmuş, yıkılmış. **Bizim bu genimizde olmasaydı bunlar olur muydu? Yoksa bizi de koyun gibi güderlerdi. Yok olurduk.”** (Osman, 40, esnaf, Antalya)

Öte yandan, yukarıda Adapazarı’ndan Ethem’in “saf millet” söyleminde görüldüğü gibi, bütün olumsuzluklarıyla tanımlanan bir millet tanımı, bir adım ötede, derinlerde keşfedilmeyi bekleyen “öz”üyle birlikte, “sahip çıkılacak bir halk” algısını (“Allah’ın hikmeti, o lider sayesinde de bir yerlere gelen bir millet”) da yaratıyor. Yani sahip olduğu olumlu hasletlere rağmen, kendine güvenmeyen ve bu yüzden lider arayan bir toplum:

“Biz millet olarak tez galeyana gelen bir milletiz. Çok heyecanlıyız. Ama yapamaya-çağımız iş yoktur bak. Gerçek diyorum bak. Bunu samimiyetle söylüyorum, bizim genlerimizde var. Yasayı çıkartıyor o yasayı delmek için her türlü puştluğunu öğreniyor. Yeter ki devlet insanlara şey versin, yani bilimde onda bunda iyi bir gerçekten iyi bir politikacı geçsin. **Türkiye on senede çok yükseklerle çıkar. Ama lider bir politikacı olacak.** Tayyip gibi falan değil yani.” (Osman, Antalya)

Ortalama Türk kimliğinin eziklik ve gurur arasında yaşadığı salınım, yukarıda belirttiğimiz gibi, “büyükken küçülmüş bir toplum” olmanın, daha doğrusu bu “bilgi”yi sosyalizasyon süreçlerinde öğrenmenin getirdiği bir sonuç. Başka bir deyişle, ortalama her Türk yurttaşının kafasında, geçmişte var olmuş güçlü bir devlet ve toplum imgesi mevcut. O büyük toplumdaki bugüne gelinceye kadar ise hem “kaçırılmış fırsatlar”dan kaynaklanan pişmanlıklar hem de “başımızı dik tutamamaktan” kaynaklanan eziklikler kendini yeniden üretmeye devam ediyor. Dolayısıyla, Türk kimliğinin huzura ermesi ve komplekslerden kurtulması için çözüm, yeniden “büyük toplum” olmakta görülüyor. Büyük toplum olmak için ise bir yandan ekonomik olarak güçlü olmak, çıkacak yeni “fırsatlar”dan yararlanarak gelişmek; diğer yandan “guru”un kırılmadığı, varsayılan bir “öz”ün korunduğu bir yol izlemek gerekiyor. Yeniden güçlenmesi için iki yönlü olarak hayal edilen ideal Türk kimliği, sonuç olarak, bir senteze tekabül ediyor: Ekonomik ile kültürel birleştiği bir milliyetçilik.

İki kanaldan akan ve büyük toplumu özleyen bu Türklük algısının Doğu’ya dönük bir yorumuna örnek olarak, Atatürk’ün “Rusya’nın dağılacağı” yönündeki öngörüsüne rağmen kaçmış bir fırsata (AB ve ABD karşısında “Türk Cumhuriyetlerinin dili, dini, ırkı bir olan olan insanlarla kurulabilecek bir pakt”) referans veren Trabzonlu milliyetçi işadamlı Halil’in bir önceki bölümde söylediklerini hatırlayabiliriz. Bu

Türklük algısının daha Batı'ya dönük yorumu için ise Çanakkaleli sosyal demokrat eğilimli emekli öğretmen Musa'nın söylediklerine kulak verelim:

“Avrupa Birliği'ni arzuluyoruz diyelim; diyelim ama... Yine de girelim diyoruz ama Avrupa Birliği'ne girmek benim için, kültürle, bilimle, teknikle, teknolojiyle, ekonomiyle girmemiz lazım. Bunlar gayet mümkün. Ama bu ille de kâğıt üzerinde bir iki şey yapalım demek değil bu. Japonya da dünyaya bütün mallarını ihraç ediyor; bilim de, teknik de dört dörtlük... Biz de bu şekilde bilimle teknikte ilerleme yaparsak, çalışırsak, bu şekilde girelim yani. İnsanca girelim yani. Gururumuz kırılmadan girelim. Alnımız açık girelim isterim yani.” (Musa, 54, emekli, Çanakkale)

7. GÖRELİ KİMLİKLER

Buraya kadar yer alan alıntılar ve değerlendirmeler, daha çok kendine dışarıdan bakan ya da dışarıdan bakıldığında görüldüğü düşünülen total Türklük algılarını anlatıyor. Ancak içeri doğru girildiğinde, içeride yolculuk yapıldığı zaman kafalar karışıyor; yerine ve zamanına göre Türklük tanımları değişiyor, başka aidiyetlere dair tanımlarla yer değiştiriyor. Kısaca Türklük, “görelilik” içeren bir “kimliğin hareketleri” olarak konuşmaya başlıyor.

“Görelilik” olgusunun daha da belirgin olduğu durumlara daha çok “sınır” kavramıyla en çok içli dışlı olan, bir bakıma sınırları aşan, sınırlarda yaşayan kesimlerde, örneğin Balkan göçmenlerinde rastlanıyor. Daha doğru bir deyişle, Balkan göçmenlerinde “görelilik” hali kendini daha çok gösteriyor. İstanbul'da Bayrampaşa'da, kökenleri Balkanlara dayanan, her birinde hem farklı hem benzer bir göç hikâyesi olan insanlarla yaptığımız grup tartışmasında konuşulanlardan bir kesiti ve kişisel görüşme yaptığımız bir Üsküp göçmeninin söylediklerini aktaralım:

“Hangi bilim adamı oraya gittiye incelemeğe, Bulgar gitmiş, burası bizden; Makedon gitmiş, bunlar bizden; Sırp gitmiş, bunlar bizden; Türkler gitmiş, bunlar bizden; ‘biz kimleriz?’ diye kendi kendime soruyorum. Kendi kendime artık kim olduğumu bile şaşıyorum. Ama neticede Türk...”

Ben neyi merak diyorum biliyor musun? Bu kadar insan, tamam şu anda muhabbet ettiğimiz zaman sen diyorsun ‘Ben Sivaslıyım’, ‘Çanakkaleliyim’, ‘Erzurumluyum’, ‘Orduluyum,’ diyor. Peki, biz mesela Almanya'ya misafir gittik. Adam bana sordu, ‘Sen nerelisin?’ dediği zaman mesela, ben o zaman ‘Türküm,’ derim. Önemli olan, hepimiz ‘Türküm,’ deriz bana göre. ‘Orduluyum’, ‘Sivaslıyım,’ derim. Ama yabancı sorarsa ‘Türküm,’ derim.

Hepsi böyle bahseder. Ama hepsi genel anlamda şeye bağlı, burada ‘Adama nerelisin?’ diye sorduğu zaman, adam diyor ki ‘Goralıyım’. Adama Kapalıçarşı'da sorduğu zaman adam diyor ki, ‘Yugoslavyalıyım’. Demek ki dışarıda sorduklarında da ‘Türkiyeliyim,’ diyor, böyle bir şey sorarlarsa...” (Bayrampaşa grup tartışmasından, İstanbul)

“Mesela adam geliyordu, her kimse... Bir şey istesin; şu alet lazım mesela... Mesela ne diyorsun? ‘Git o Türk'ten al’... Bizim orda (Üsküp'te) öyle... Buraya geldiğimiz zaman,

mesela komşular, mesela bozuk para lazım; ‘gıt Arnavut’tan bozdur’. Orda Türk’tüm, burada Arnavut oldum.” (Kemal, 48, esnaf, İstanbul)

Balkan göçmeni kesimler, gerek kendilerinin, gerekse ebeveynlerinin hem doğdukları topraklarda hem de Türkiye’de “farklılıklarına” ilişkin olarak yaşadıkları deneyimler nedeniyle “yabancılık” olgusu ile en çok karşılaşan kesimler. Söz konusu “yabancılık” ise dereceli bir durum; herkesin her yerde “yabancı” olması mümkün ve gene herkesin her yerde kendine göre bir “yabancı” bulması da mümkün. Başka bir deyişle bir çekirdek kimliğin dışına doğru çıkıldıkça, her aşamada farklı anlamlar kazanan ya da farklı tezahürler gösteren yabancılarla karşılaşılıyor. Aileden, mahalleden, kentten, etnik ya da dinsel tanıdıklıktan uzaklaştıkça yabancı tanımı değişiyor ve nihaî olarak, ulusal sınırlar en net “yabancı” tanımının yapılmasına aracı oluyor.

Farklı dinlerden ve etnik kökenlerden oluşan bir nüfus yapısına sahip Hatay’ın Samandağ ilçesinde görüştüğümüz Arap-Alevi kökenli Ali’nin söyledikleri ise ortak aidiyetin ya da milliyetçiliğin aslında çok farklı düzeylerde algılanabildiğini gösteriyor:

“Ben şunu söylüyorum: Milliyetçi diyoruz; milliyetçilik iyi bir şey mi? Ama ne milliyetçisi? Din mezhep milliyetçisi mi, vatan milliyetçisi mi? Ben vatan milliyetçiliğini severim insanda.” (Ali, Hatay)

He ne kadar Balkan kökenlilerde “görelilik” kendini daha çok gösterse de, Ali’nin örneğinde görüldüğü gibi, başka herhangi bir coğrafi bölgede ya da toplumsal-kültürel kesimlerde de göreliliğin farklı tezahürlerine rastlanıyor. Örneğin, İç Anadolu’nun göbeğinde Çorum’da “kendisini milliyetçi olarak tanımlayıp tanımlamadığını” sordüğümüz Kazım’ın milliyetçilik tanım(lar)ı bu anlamda ortaya çıkan halkalara ve göreliliğe işaret ediyor:

“Milliyetçilik kavramına gelindiği zaman, şimdi geçmişte milliyetçilik... bir il milliyetçiliği var, bir ülke milliyetçiliği var, bir yasa milliyetçiliği var... Hangisi sizin sorduğunuz? Tabii Türk milliyetçisi olarak da tanımlıyorum ama yaşadığım il olarak ilk önce Çorum milliyetçisiyim. Ondan sonra ülkeme bakarım. Yaşadığım yer olarak söylüyorum. Yanlış anlaşılmasın. Türkiye’de laflar esnek gider onun için söylüyorum. İlk önce yaşadığım toprakların, ondan sonra genel olarak Türkiye milliyetçisiyim.” (Kazım, Çorum)

8. ORTALAMANIN TAHAKKÜMÜ: İÇ İÇE GEÇEN MÜSLÜMANLIK VE TÜRLÜK

En dışarıya karşı, en son halkayı tanımlayan Türklükten içeri doğru girildikçe, görelilik dahada karmaşık bir hal alıyor. Bu karmaşıklık hali başta özellikle din/inanç ve Türklük referanslarının iç içe geçişleriyle görünür hale geliyor; aynı zamanda bu iki sağlam referans sayesinde karmaşıklık halinin yarattığı tedirginlikten çıkılıyor. Bir yandan Müslümanlığın, diğer yandan Türklüğün korunaklı alanları, güvensiz alt aidiyetlerin üzerini örtüyor. Müslümanlık, Türklüğün ya da modern seküler milliyetçiliğin eksik

biraktığı alanlarda devamlılığa, geleneklere dayanarak; Türklük ise Müslümanlığın eksik bıraktığı alanlarda devletin temsil ettiği ve gücün yoğunlaştığı hiyerarşik alanda varoluşa meşruiyet katıyor. Ortalama birey, bu iki kaynaktan beslenerek güven oluşturuyor. Kenara düşmenin, merkezden uzaklaşmanın getireceği risklere karşı, Müslümanlık ve Türklükle oluşan iç içe geçiş, bir yandan güvenli bir aidiyet sağlarken, aynı zamanda ortalamanın tahakküm kurmasına da neden oluyor.

Türklük ve Müslümanlık arasında ortaya çıkan farklı iç içe geçiş yolları arasında en belirgin olanın, yukarıdaki örneklerde (İsmail, Rüstem, Erdal) de görüldüğü gibi, Türklük ve Müslümanlığın neredeyse eşdeğer anlamda ya da birbirinin yerine kullanılması olduğu söylenebilir. Görüştüğümüz kişilere “Türkiye’de yaşayan insanları bir arada tutan unsurun ne olduğunu” ve buna bağlı olarak “Türk olmanın ne anlama geldiğini” sordüğümüzda sıkça aldığımız cevaplardan derlediğimiz aşağıdaki alıntılar bu kapsayıcı iç içe geçişlere örnek olarak gösterilebilir.

“Herkesin içinde gerçek bir dinî inanç olsa o bizi bir arada tutardı sanırım. Türkiye’de bütün bağlı yapan Türklüktür. Zaten başta tutan Türklüktür yani. İnsanların kendi içlerinde hissetmesi gerekiyor. Şu an Avrupa ülkelerine çok fazla özen var. Dönüp geçmişe bakmak gerekiyor aslında. Tarihimizi biraz araştırırsak, biraz baksak aslında onlara daha özenilir yapmaya çalışırdık. Türklüğümüzü gerçekten benimsemek, o tutardı. Bunun yanında da dinî inancımız gerekiyor. Türkiye’yi bağlı tutabilecek, insanların Türklüğü benimsemesi. Türk-Kürt ayrımı yapmıyorum da ben... Türkiye’de yaşayan herkesi ben Türk olarak görüyorum. Genel anlamda hepsi Türk. Bunların içinde Azeriler de var, Türkler de var.” (Dilek, Konya)

“Cenabı Allah bizi bu şekilde yaratmış. Yunan da yaratabilirdi. Rus da yaratabilirdi. Önce Müslüman yaratmış, buna şükür. [Özellikle Müslümanlık var öyle mi?] Tabii. Türk değil Müslüman. Amerikalı bilim adamlarının çoğu, işi bilenler, Müslümanlığa dönüyor. Allah’ı bilenler, tanıyanlar... Bizi Türk yaratmış; Amerikalı da yaratabilirdi. Sadri olmazdım da Hans olurdu.” (Sadri, 42, esnaf, Kahramanmaraş)

“Mesela ben İsmet Özel okuyorum. İsmet Özel’den alıyorum. İnançtır yani. Türklük, Anadolu’ya Türkleri getiren, Anadolu’yu vatan yapan inançtır.” (Ufuk, 20, öğrenci, Adapazarı)

Türklük düşünülürken, her halükârda farklı kökenler de akla geliyor. Ancak, gayrimüslim azınlıkların varlığı ise çoğunluğun ortalamasını bozmuyor:

“Türkiye sınırları içinde yaşayan çeşitli ırk olabilir. **Kürt, Laz... hepsi bu memlekette yaşıyoruz ve hepimiz toplu bir biçimde Türkiye ulusunu meydana getiriyoruz**, tamam mı? İrk çok önemli değildir, bana göre, inanç birliği altında... Bu inanç birliği bizi daha çok birbirimize bağlıyor, bağlaması lazım. Yüzde 99’u Müslüman bir ülke mensuplarıyız. Tamam mı? Ama bu memleketin içinde yaşayan hepsi Türk’tür. Türk vatandaşı diyebiliriz. Anladın mı? Kürt de olsa... bu sınırlar içinde yaşayan hepimiz Türk kabul ediyoruz kendimizi, kabul etmeliyiz diyorum. (...) Bizi çeşitli bu grupların içinde bizi

bir yapan inanç. Ama *gene birbirimizi Kürt olarak, Laz olarak tanıyacağız, bileceğiz ama...* Genelde vatandaş olarak birleşmemiz gerekiyor. Bölünmeyi kabul etmiyorum. Kesinlikle. Olamaz yani. [Peki Hristiyan vatandaşların durumu için ne diyorsunuz? Yani Ermeniler, Yahudiler, Ortodokslar?] Vatandaşımızdır. [İnançları farklı olduğuna göre onları nasıl kabul edeceğiz?] Hoşgörüyle davranınız onlara da. Şey yapamayız. Eğer Türkiye Cumhuriyeti içinde yaşıyorlarsa, vatandaşımızdılar. Dinlerini hoşgörüyle karşılıyor. Hristiyan olabilir. Çünkü bizim Müslümanlık dininde zaten zorlama yok. İslamiyet zorlamayı kabul etmiyor. Zorla kimseyi Müslüman yapamayız. Ama yüzde 98-99'u bu memleketin Müslüman; onlar (gayrimüslimler) da hoşgörüyle baktığımız vatandaşlarımız. Benim görüşüm yani." (Sami, 43, öğretmen, Çanakkale)

9. KONUSAN FARKLILIKLAR VE YENİ BİR STRATEJİ: İÇ İÇE GEÇEN ETNİK / DİNSEL KÖKENLER

Küresel süreçlere bağlı olarak, "ulusal kimlik" in tanımı muğlâklaştıkça, seküler milliyetçi kimlik de erozyona uğruyor ve o zamana kadar ulusal kimliğin örttüğü kökenler, etnik ve dinsel aidiyetler görünür olmaya başlıyor; başka bir deyişle, kendileri de kurgu olan eski kimlikler yeniden günün şartlarına göre, bir tür "doğallık" olarak yeniden kurgulanıyor. Ancak bu yeni kurgular milliyetçilik üzerinde refleksif bir etki yapıyor. Ayrıntılarını, "kültürler ve kimlikler" bölümünde incelemeye bırakıp, bu etkinin sonuçlarına geçmeden önce, bu aşamada söz konusu kimlik kurgularının ulusal kimlikle birlikte nasıl var olduklarını, onunla nasıl etkileştiklerini anlamaya çalışalım.

Bu yeni kurguların tezahürü olarak, dinsel aidiyet ve Türklüğün iç içe geçişlerinin yanı sıra, ortalama bir koranak sağlamadığı, hatta belli oranda risk taşıdığı için, aynı yoğunlukta görülmesi de etnik kökenlerle Türklük arasındaki gidiş gelişler de fiilen bireylerin söylemlerinin içine giriyor. İslami kimliğe yapılan vurgunun yanı sıra, etnik kökenlere yapılan vurgu, öncelikle, modern seküler ulusal kimliğin kapsamakta zorluk çektiği aidiyetlerin kendilerini ifadenin bir yolu olarak dikkati çekiyor.

Bu ifade yolları arasında, varlığını sürdüren, fakat vurgusu azalan bir Türklük algısının yanına, hem dinsel hem etnik kökenlerle hissedilen ve kurgulanan bir kimlik inşası devreye giriyor. Kimliği anlatmak için dile gelen farklı kökenler ve bunlar arasında kurulan ilişki, aslında çok daha genel ve her durumda karşılaşılabilecek, ancak dile gelmeyen süreçlere dair ipuçları veriyor. Çünkü her durumda "kimlik inşaatı", aileden, cemaatten, yaşanan kentsel, toplumsal, kültürel ilişkilerden, güç ilişkilerinden ve bunların hazırda varolan, hayatı mümkün kılan ve kolaylaştıran "operasyonlarından" besleniyor. Bir veri olarak "Türkiye Cumhuriyeti topraklarında" yaşamakla, yani eğitim süreçlerinde öğrenilen Türklük, her durumda, içine doğulan ailenin etnik veya dinsel kökenleri, geleneği veya belleğiyle; yaşanan kentte hâkim olan dinsel mezhep veya etnik grupların kültürüyle bireyin kişiliğinde karşılaşıyor. Rekabet halinde olan bütün bu "aidiyet kalıpları" arasında birey kendi özgül yolunda yürüyor. Bizzat kendi

içinden geçen güç ilişkileriyle birlikte birey, hiçbir zaman sabit olmayan kimliğini “performe” ediyor. Bu performans sırasında, rekabet halinde olan sosyalizasyon süreçlerinden (aileden, cemaatten, okuldan vb. kaynaklanan sosyalizasyon süreçleri) bazen birisi, başka zaman diğeri ya da diğerleri güç kazanıyor.

Türkiye’de varlıklarını sürdüren çok sayıdaki etnik kökenden bireylerin farklı aidiyet referansları arasında yaşadıkları gidiş gelişlere örnek olarak Gürcüleri ele alalım. Adapazarı’nda konuştuğumuz, Gürcülük ve Türklük ilişkisini, “İslamcılığını” ve “Türklük ve Müslümanlığına kıyasla Gürcülüğünü nasıl yaşadığını” sorduğumuz Zehra’nın bu üç referans arasında kurduğu ilişki, “ulusal”ın altında varolan sayısız “operasyonlardan” birine; ortaya konan ve zaman içinde değişen gene sayısız “performans” tarzlarından birine iyi bir örnek sunuyor: Ailede geleneksel Müslümanlık ve “artık” Türkiye’de yaşandığı için “Türk olunması”; “Gürcüce konuşan”, “bir zamanlar ülkücü” bir ağabeyin 23 Nisan’da ulusal stratejiye bağlılığı, ancak bunu Gürcü çocuklarla paylaşması; aileye kıyasla kendisinin Gürcülüğünün marjinalleşmesi, günlük hayatını İslamî referanslara göre yaşamaya çalışması...

“Ben biraz büyüüp sosyalleşmeye başladığım zaman bunu çok hissettim. En büyük abim ülkücüydü. Üniversitede İslam bölümünde ve bayağı yoğun bir ülkücüydü ve bildiğim kadarıyla ülkücü lideri falandı. Ben hani okula gitmiyordum. Okula gitmeye başlayınca onun mektuplarını gördüğümde çok şaşırıyordum, **biz Gürcüyüz ve neden böyle Türklük yapıyor diye**. Ve hani Türklüğün nasıl bir ayırım olduğuna dair kafamda böyle şeyler oluşmuştu. Yengem de asenaymış üniversitede, yani ülkücü kadın lider. (...) O Bursalı mesela; tamamen Türkler. Mesela onun Türk-Kürt şeyini anlıyorum nispeten ama abiminkini hiç anlamıyorum. Hep de söylüyorum bunu da. Ama bizim eve geldiğinde annemle Gürcüce konuşur, karalahana yer falan fakat kendini Türk hissediyor, yani üstünlük... (...) Daha doğrusu, biz şöyle bir aileyiz; **‘Gürcistan’dan gelmişiz ama biz artık Türk’üz, Türkiye’de yaşıyoruz ve Türkçe konuşuyoruz. Ama (Gürcü kültürü) unutmamamız gereken bir kültür’**. (...) Tercihen ailemden daha şey (daha az geleneksel, daha bilinçli, daha İslamcı) yaşıyorum sonuçta. Abimler de, annem babam da geleneksel çizginin dışına çıkmayan bir çizginin içindeydiler. (...) [Şimdi Gürcülük?] O daha da karışık. Gürcü oluşumu Müslümanlığın önünde düşünmüyorum açıkçası. Tam sıralama sayılmaz aslında ama şey bir kimliğim var o da Müslüman olmak. Gürcü olmak beni çok da fazla şey yapmıyor yani. Günlük hayatta çok da fazla bir etkisini hissetmiyorum açıkçası. Ama dediğim gibi biraz dinlenmek istediğimde açıp Kazım Koyuncu’nun müziklerini dinliyorum. Karalahana yiyorum ama yani benim için çok da böyle şey bir tarafı yok. Mesela evlenirken başka bir ırkı tercih edebilirim yani. Açıkçası beş yıl önce mutlaka Karadenizli biriyle evlenmeyi düşünüyordum. Bu değişimi kendimde öyle hissediyordum. Şimdi kıstas Müslümanlık üzerine oluştu ve illa Karadenizli biriyle evlenmek zorunda değilim. Eskiden daha şeydim mesela, işte kiliseden biri bile olabilirdi! (...) Dedemden bildiğim kadarıyla bu ailede çok konuşulurdu, ‘Bizim ailede hiç Hristiyan yok,’ denirdi. Hâlbuki sınır kapısı açıldığında çok akrabamız geldi. Birisinin adı Anatoni, birisinin adı Toni’ydi. Ama sünnet de olmuyorlar, domuz eti de yiyorlar ama ‘biz Müslüman’ız’ diyorlar. Bizim geldiğimiz

bölgede Acarlar var, yüzyıllardır Müslümanlar. Yani böyle soyumuzda hiç Hristiyan yok. Ama biz gördük ki onlar çok fazla asimile olmuşlar yani. **Geçen 23 Nisan'da abimler evlerine Gürcü çocuk aldılar mesela özellikle.** Çocuk 13 yaşında daha sünnet olmamış, özellikle sofrada mesela domuz eti sormuş falan.” (Zehra, 26, öğretmen, Adapazarı)

Sadece Zehra'nın kendinden ve ailesinden sunmuş olduğu yani küçük bir örneğe bakarak, Gürcülüğün geleneksel bir Müslümanlıkla ya da kapsayıcı bir ulusal kimlik olan Türklükle karşılaşp unutulmaması gereken ancak çok da önemli olmayan kültürel bir unsura dönüştüğü; veya Türklükle geçici de olsa, çok daha radikal (ülkücü) bir şekilde bağlanabildiği; ya da İslamî / İslamcı kimliğin sahiplenilmesi üzerine folklorik bir unsur olarak marjinalleşebildiği gözlenebiliyor. Ancak, gene Adapazarı'nda konuştuğumuz ve İslamî gelenek ve bilgiyle yıllardır iç içe, İslamcılık hareketi içindeki faaliyetleri nedeniyle tutuklanmış ve şimdi eğitimci olan Erdem'in “İslamî sol” eğiliminin yanı sıra Gürcülükle olan bağlantısı ise adeta bir “muhalefet manifestosu” özelliği taşıyor:

“1980'deki nüfus sayımında ben Gürcü mahallesindeydim, benden başka hiç kimse anadilinin Gürcüce olduğunu yazdırmamıştı. Ben yazdırdım. ‘Anadilim Gürcücedir, yabancı diller Türkçe, İngilizce ve Arapça’ dedim.” (Erdem, 55, öğretim üyesi, Adapazarı)

Adapazarı, Kafkaslardan, Balkanlardan, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden zaman içinde almış olduğu göçlerle, Adapazarlıların deyimiyle “72 milletin” yaşadığı bir kent. Bu özellik kente “çok kültürlü” bir atmosfer katıyor ve ulusun yanı sıra alternatif aidiyet bileşimlerinin ve farklı kurguların da çokluğunu sağlıyor. Öte yandan Adapazarı'nda olduğu gibi, “çok kültürlü” coğrafyalar olarak Kars ve Hatay gibi kentlerde de, farklı etnik ve dinsel kökene ait kesimler, bu özellikleriyle ve bu özellikler arasındaki bileşimleriyle kendilerini oldukça rahat ve net biçimde ifade ediyorlar. Ancak, bu rahatlık, aynı kökenden insanların bile aynı bileşimlerle kendilerini kurgulayacakları anlamına gelmiyor.

Örneğin Hatay'da Arap-Alevi kökenini inkâr etmeye hiç niyeti olmayan Ali ve onunla birlikte konuştuğumuz, “dili Arapça, ancak anadili Türkçe” olan Haydar'ın aralarındaki tartışmalar Türklükle eklemlenme tarzlarının farkını gösteriyor:

“Türkiye Cumhuriyeti'nde oturan bütün insanların Türk olarak kabul ediyoruz. Devlet olarak yani, Türk vatandaşdır. (...) **Annemin, babamın, dedemin kökenini niye inkâr edeyim?** Dilini, dinini niye inkâr edeyim? **Ama bizi burada bağlayan ortak paydalar vardır. O da Türk vatandaşlığıdır.**” (Ali)

“Arap'ım. Şimdi Arap kelimesini de şöyle yorumluyorum. Arap kelimesini biz bu eskiden beri devlet olarak burası Suriye'ye bağlanmış. Tabii ki Fransızlar burayı işgal etmişler. Barış gücü olarak Fransızlar burada kalmışlar. Bizim zaten Türkiye Cumhuriyeti eskiden yarısı Arapçaydı. Bizim Araplığımız oradan gelmedir. Biz Arapçayı unutmadık. Bir kere biz huduttayız; Suriye yakın. Arapça biz de konuşuyoruz, onlar

da konuşuyor. **Biz Arapçamızı geliştirdik, devam ettirdik yani. Bugün Türkçe, bizim anadilimiz Türkçedir.** Şu anda kızım var, Arapça bilmez.” (Haydar)

“Yok öyle değil. Bu aslında Hatay bağımsız devlet olduğu zaman Türkiye’nin ya da Türklerin yaptığı bir propagandaydı: ‘Siz Türksünüz!’ Tabii Türk olmadığı ortaya çıktı. Şimdi o söylem terk edildi. Ama o söylemin etkisinde olanlar var. Bazı ihtiyaçlar, ‘Biz Türk’üz,’ derler. Öyle bir şey yok.” (İsmail)

Bu bölgelerde, ulusal kimlik ve etnik / dinsel kimlik ilişkisi üzerine iki farklı söylemin bir arada kullanımı daha çok dikkati çekiyor. Bunlardan birincisinde etnik / dinsel köken Türklükle iç içe geçiyor. İkincisinde ise sahip olunan “etnik (örneğin Arap) / dinsel (örneğin Alevi) köken” “etnik bir köken olarak Türklük” ile eşit düzeyde kabul ediliyor. Arap-Alevi kökenli Ali bu ikili söylemin örneğini somutlaştırıyor. Bir yandan kökenine bağlılığını Türklük altında kurgularken; diğer yandan Türk milliyetçiliğine ve Arap milliyetçiliğine aynı tepkiyle yaklaşıyor. Başka bir deyişle, Ali (Haydar’la birlikte) kökenini unutturmayacak ve mümkün olduğu kadar nötrale edilmiş bir “vatan ve toprak” söylemi inşa ederken, aynı zamanda farklı kökene vurgunun yaratabileceği risklere karşı önlemini alıyor:

“Buradaki insanlar Türk milliyetçisini de sevmez, Arap milliyetçisini de sevmez, Kürt milliyetçisini de sevmez. İnsanlar niye Arabistan’a gidiyor, kendi ekmek dertleri. Şimdi ekmek derdinde olan halkın böyle fevri hareketlerde bulunanları tasvip edeceğine inanmıyorum ben. Milliyetçilik duygularının yoğun olduğu yerlerde bence siyasi rant sağlamak için körükleniyor bunlar. (Haydar: Vatan milliyetçiliği var bizde!) Tabii ki, toprağını sever herkes.” (Ali, Hatay)

Ancak, kimliği kurgulayan söylemler her zaman bu iç içelik halinde, parçaları birleştirerek ortaya çıkmıyor. Örneğin, Hatay’dan 200 kilometre uzaktaki Adana’da gene Arap-Alevi kökenli Azmi, Araplığından çok, yaşadığı ayrımcılıkla ilgili sıkıntılarla anlattığı Aleviliğini daha çok öne çıkardıktan sonra, Ali ya da Haydar’a kıyasla, Türklüğe çok daha net bir vurgu yapıyor:

“Ben yüzde yüz Türk hissediyorum kendimi. Ben bu vatan için ne gerekiyorsa, devletim ne uygun görmüşse, ne yapmamı istemişse ben onu yerine getirmişim. Ve ben her şeyden önce vatanım diyorum. Vatanım benim için her şey. Ve bu uğurda ne yapmam gerekiyorsa hazırım. Canımı dahi veririm. Bu böyle. Dolayısıyla **ben diğer hiç bir insanı bizden farklı görmüyorum. Kendimi de onlardan farklı görmüyorum.** Türkiye’de yaşayan her insan Türk’tür... Türkiye’de dediğin gibi Türkiye’de yaşayan her insan Türk vatandaşdır ve hiçbir farkı yoktur diğerinden.” (Azmi, 42, memur, Adana)

Azmi kendini “Türklükle” özdeşleştirirken, gene Adana’da ve onunla aynı meslek grubuna bağlı Hatip ise, Kürt kökenini “Türkiyelilik” tanımıyla birlikte yaşıyor:

“Türkiyeliyim demeyi tercih ederim. Ama ben tabii Kürdüm, bu topraklar üzerinde yaşıyorum. Benim bir bayrağım var. Bir sınırlarım var, bu sınırlar içerisinde yaşamak

istiyoruz, özgürce. Ki bu insanların en doğal talebi. Ha **yok sen, 'Kürdüm' diyen adama, 'Yok kardeşim sen Türksün' dersin olmaz.** Ne zamandan beridir insanlara 'Sen Kürtsün, sen karışma,' deniyor? Üç beş yıldır. Daha önce Kürt diye bir şey yoktu. Kaset bile satılmıyordu, kaset... Kürtçe kasetler... Şimdi git, Adana'da küçük sahaf gibi işlek bir yer; adam orda seyyar satıcı; kasedini koymuş, Şivan Perver'i dinliyor. Bangır bangır çalıyor. Kimse de demiyor 'Kardeşim bu nedir?' Yani MHP'lisi de geçiyor oradan, milliyetçisi de geçiyor, herkes geçiyor oradan. 'Yahu kardeşim bunun sesini kıs,' diyen de yok. Ben duymadım. (...) Ben demiyorum sınırlar çizilmiş, sarı, kırmızı, yeşil bayrağı asalım, ortak bir şey olsun. Bunu Avrupa nasıl çözmüşse... Mesela İspanya'da Basklar var. Fransa'da var. Korsikalılar var, bunlar çözmüşler. [Onlarda da pek fazla çözülmüş gibi değil...] Çözülmüş gibi değil, en azından adam çıkıyor bangır bangır bağıriyor; **bizimki gibi dağda her gün on tane asker şehit olmuyor.** Yani bizim de gönlümüz razı değil." (Hatip, 42, memur, Adana)

Hatip, farklılığını dile getirirken, bu farklılığın zaman içinde –en azından kültürel düzeyde– nasıl fiilen kabul edildiğini anlatıyor. Bu kabul ediş, onun Türklükle olmasa bile Türkiye ile bağlarının güçlü kalmasını sağlıyor. Hatay'da konuştuğumuz Hristiyan Arap Corc ise, farklılığını dile getirmek bakımından Hatip'le benzer bir söylem sunsa da, "dışlayan devlet ve millet" deneyimi ile birlikte, aslında kendi inisiyatifinin dışında, "iç içe geçişinin" nasıl engellendiğini anlatıyor; hayatının çeşitli dönemlerinde ayrımcılığa maruz kalan "Hristiyanlığını" ortaya sermiyor, "Samandağlılık"la yetiniyor:

"Ben mesela 'Hristiyan'ım' demem, 'Samandağlıyım' derim; Samandağlıyım. Kökenlerimize kadar indiğimizde putperest, Hristiyanlığı sonradan kabul eden putperest, ama yerleşik, buranın yerleşik toplumlarından. Tabii yüzde yüz doğruluğu tespit edilen bir şey değil ama öyle. **Biz buradayız ama biraz kolumuz kanadımız kırık. Devlet bizim değil; millet de bizim değil.**" (Corc, 56, serbest, Hatay)

Corc'un kendi yaşadığı ve "kolunu kanadını kıran" pratiklerden çıkarak dile getirdiği bu tespitleri Adapazarı'ndan Abhaz kökenli Murat'ın yorumları besliyor. Ona göre, farklı etnik kökenlerden bireylerin kültürlerini, geleneklerini az veya çok besleyebilmeleri, kökenlerine açıkça sahip çıkarak bu bileşimleri yapabilmeleri esas olarak Müslüman oluşları sayesinde gerçekleşiyor.

"**Türklüğün dışındaki bu unsurlar eğer Müslüman ise sürdürülüyor bu gelenekler.** Ama Türklüğün dışındaki unsur Müslüman değilse, millet-i mahkumeden o gelenek kopartılıyor. Artık Ermeni olduğunu ifade edemiyorsun. Türkiye'de Ermeniler, Rumlar gibi toptan Müslüman olsalardı biz onu da sürdürüyor olabilirdik. Hristiyan oldukları için bunu sürdüremiyoruz. Bunu kesiyoruz, kopartıyoruz." (Murat, 47, öğretmen, Adapazarı)

Burada sunduğumuz örneklerden çok daha geniş bir çerçeveye yayılan ve bileşimler halinde yeniden ifade edilen etnik ve dinsel kimlikler kimseyi kayıtsız bırakmıyor. Kayıtsız kalmamak iki anlama geliyor. Bunlardan birincisinde, kendi özgüllüğünü

dile getirebilmek isteyenler, bunun koşulunu başkalarının özgüllüklerinin önünün açılabilmesine bağlıyorlar:

“‘Ben Müslüman’ım’ diyen herkes Müslüman’dır. Kendini nasıl tanımlıyorsa. Bu topraklar üstünde yaşayıp da ‘Ben Türküm’ diyen herkes Türk’tür. Herkes kendisinin ne olduğunu tanımlamak zorunda esasında. **Hiç kimse bir başkasının ne olduğunu tanımlamak hakkına sahip değil.** ‘İyi bir Alevisin’ veya ‘kötü bir Alevisin’ deme hakkına sahip değilim.” (Zihni, Bayrampaşa grup tartışması, İstanbul)

Budil, üretimden, tüketim tarzlarına; tarih ve bilim anlayışından, düşünce pratiklerine; ve Ulrich Beck (1995)’in ifadesiyle, birey ve küresellik arasındaki refleksif ilişkiye bağlı olarak, modernliğin öngörülme-yen mecralarda aktığı bir dönemde belirginleşen yeni bir stratejiye tekabül ediyor. Ulusu aşan ya da ulusun altına inen bu yeni stratejiyle birlikte, farklılıkları zenginlik olarak kabul eden, kendi belleğini ve geleneğini arayan ve yeniden kurmaya çalışan bireyler için “yeni bir retorik” doğuyor.

Ancak, bu dil, yaklaşık 100 yıllık bir döneme yayılan bir süreç içinde, Türk ulusal kimliği etrafında zaman zaman farklılaşan yöntemlerle örülen stratejinin hareketini yıpratıcı ve erozyona uğraticı bir etki yaratmasına rağmen, bireyler hâlâ ulusal yapılar içinde konumlanıyorlar ve yukarıda sözünü ettiğimiz bileşimleri meydana getiriyorlar. Kayıtsız kalmamanın ikinci anlamı da burada karşımıza çıkıyor. Bireylerin yeni tanıştıkları ve kendini dayatan bu yeni stratejinin retorikğine uygun olarak, “yeni bir doğruyu” dile getirme gayretlerine rağmen, eski dil, bir tutunma alanı olarak kendini yeniden üretmeye devam ediyor. Örneğin Avrupa Birliği’nin çeşitli konulardaki yaptırımlarına karşı gösterilen tepkilerle –“Kopenhag Kriterleri ihanet kriterleridir” gibi– ilgili olarak görüşünü sorduğumuz Musa hem yeni doğruyu, hem de kuşkularını anlatıyor:

“Böyle değerlendirenler var. Ama yani ne bileyim her insan istediği gibi konuşabilmeli, birlik bütünlüğü bozmayacak biçimde davranabilmeli, kendi öz dili varsa onunla konuşabilmeli, ama sonuçta da ‘Ben Türküm’ deyip, değil mi? Türk milletinin bireyi olduğunu gururla söyleyebilmeli veyahut da bu uğurda bir şeyleri feda edebilecek durumda olmalı yani.” (Musa, Çanakkale)

Farklılık retorikğine kayıtsız kalmamanın ikinci sonucu dereceli bir şekilde tepkiler uyandırıyor. Farklılığa yapılan vurgu ya da dinsel / etnik kimliklerin “konuşulduğu” fiili durum seküler milliyetçi söylem içinden konuşanlar için “yeni” olmasıyla “şaşırtıyor”, “ayrılık” yarattığı için “rahatsız ediyor” ve “korkutuyor”:

“Tabii, biz doğduk büyüdük, kendimizi dini açıdan İslam, ‘Ne mutlu Türk’üz!’ cümlesiyle de biz büyüdük. Ta ki **son on yıllara gelene kadar ne bir etnik ayrılık, ne de ‘Sen daha iyi Müslüman’sın’, ‘Ben daha iyi Müslüman’ım’ diye bir ayrılık vardı bu ülkede.** Ama dünyadaki şartlar, sınırların kalkması, dünyadaki ekonomik savaşların başlaması, savaşların ekonomik savaşlara dönmesi tabii ki şartları değiştiriyor.

Bugün biz 50 yaşına gelene kadar bu ülkede ‘Şu Kürt’tür, bu şudur,’ diye hiçbir ayrım yapmadık. Böyle bir kültürle büyüdük biz. Bilmez miydık? **Bilirdik Türkiye’de Laz’ın olduğunu, Çerkez’in olduğunu, Kürt’ün olduğunu** bilirdik, ama bunu bir insan ayrımı olarak kullanmazdık. Türkiye’de Yahudi’nin olduğunu, bilhassa İzmir’de Levantenler gibi değişik ülkelerden yabancıların yaşadığını bilirdik, ama bizim komşumuz Musevi olurdu, yabancı olurdu, biz bunu hiçbir şekilde ne rahatsız olurduk ne de ayırırdık...” (Timur, İzmir)

Timur’un sözünü ettiği durum (“Bilirdik Türkiye’de Laz’ın olduğunu, Çerkez’in olduğunu, Kürt’ün olduğunu”), yani etnik kökenin neredeyse sadece bir “sıfat” olarak kullanıldığı bir zamana ilişkin somut bir örnek olarak İstanbul’un Nişantaşı semtinde görüştüğümüz Nuray gösterilebilir. Nuray, Cumhuriyet’in seçkinlerinden bir ailenin kızı olarak Afrikalı dadılarla büyümüş, çalışma hayatına hiç girmemiş ve tipik bir “eski İstanbullu”:

“Biz yedi kardeşiz. Babam askerdi. Orijini Gürcü. Stalin’le aynı köyde doğmuşlar. Annem bize kızdığı zaman ‘Sarı tüylü Moskoflar!’ derdi. Babam 35 senesinde ölmüş. Mavi gözlü sarışındı babam. (...) Dadımın doğduğu yer Afrika... Nerede doğdun diyorum, adını hatırlamaz. Bakava diye bir yerde doğmuş. ‘O zaman sen yamyamsındır,’ derdim ben. Çok kızardı. ‘Bakava, Afrika’nın neresi? Nasıl kaçırdılar seni?’ dedim. Çocukmuş evinin kapısında oynuyormuş, ‘Çollerden geçtik,’ derdi, ‘çöl’ diyemezdi...” (Nuray, 73, ev kadını, İstanbul)

Nuray çocukluğunda annesinin Gürcü köken için “sarı moskof” dediğini anlatırken, aslında etnik kökenden çok, Gürcülerin geldiği “Rus coğrafyasına” vurgu yapılmış olduğunu gösteriyor. Onun çocukluğunda, “kara derisiyle” Afrika’dan gelmiş ve “yamyamlık” potansiyeli taşıyan bir kişi “en farklı tür” olarak belirginleşiyordu. Bugün ortaya çıkan ve daha yüksek sesle dile gelen farklı kökenler, aynı zamanda seküler ulusal kimliğin ve onun stratejisinin de daha güçlü bir dille kendini korumaya çalışmasını da beraberinde getiriyor.

“(Bir tanıdığım) İstanbul’a Romanya’dan göçmen geldi, Türkiye’de Atatürk tarafından getirildi. Türkiye’de mesela bir terörist davası çıktığı zaman hüngür hüngür ağladılar. Aynısı benim için de geçirdi. Türkiye için Türk insanı canını bile verir. Ben öyle düşünüyorum. Çanakkale’ye gittim, Çanakkale şehitlerini gördüm, hüngür hüngür ağladım. Duramıyorum böyle, içimden geliyor ağlamak. İşlemiş yani. (...) Bizim oralılara çalışan bir Kürt arkadaşım vardı, Diyarbakırlı. Bakıyorum böyle, ‘Kürt’üm’ diyor. ‘Önce sizinkiler bizimkileri vuruyor, ondan sonra bizimkiler sizinkileri vuruyor,’ diyor. Öyle düşünüyor, öyle düşünenler de var, Türkiye’de çok. Ama ben hiçbir zaman onu kabul etmiyorum.” (Onur, 27, Bayrampaşa grup tartışması, İstanbul)

İstanbul’da Bayrampaşa’da grup tartışmasına katılan ve göçmen kökenli olmayan Salih’in anlattıkları ise seküler ulusal kimlik etrafındaki gerilimlerin birkaç düzeyini aynı anda gösteriyor:

“Bu topraklarda yaşayanlar, belki biraz tuhaf olacak ama tamamen devşirme. Yani birisi Çerkez’miş, birisi Laz’mış... şu an çıkın caddeye, çağırın normal sade vatandaşı, ‘Türklüğü anlat’ de, yemin ediyorum anlatamaz. Valla bilmiyorum, **babamlar İran’dan geldiğini söylüyor. O da bilmiyor. Düşünebiliyor musunuz ne kadar acı bir şey.** Şimdi babasına kadar gelmiş, dedesine, babasının babasına kadar gelmiş. Onun babasının bilmiyor nerden geldiğini. Bana kimse gelip diyemez ki, ‘Ben aslen Türküm, benim kanımda ciddi ciddi Türklük var.’ Ya bizim nerden geldiğimiz belli değil. **Türkiye sınırlarına bir bakıyorsun, ciddi söylüyorum Türkiye insanlarına, 77 millet...** (...) Mafya yapan: ‘Bana Kürt Abbas’, ‘bana Kürt İdris’, ‘bana Kürt bilmem ne derler’. Öbürüsüne soruyorsun, ‘Bana Laz bilmem ne derler’. Bakın imajlar hep böyle kullanılıyor. Yok yani, bunu bir gözlemleyin, ciddi böyle. Yani insanları korkutma bağlamında böyle yapıyor. Çıkmış birisi yani, ‘Ben Kürt Aziz’im’. Beş kişiyi vurmuş. O ona, o ona, o ona, Dede Efendi masalları gibi, herkes birbirine anlatmış. **Ama normal bir sade vatandaş, benim bir arkadaşım Kürt’tür, ama ikide bir ‘Ben Kürdüm’ demez.** Kürtler üç tane askeri şehit ettiği zaman, benim arkadaşım ‘Namussuz bunlar!’ diyebiliyor, kendisi de Kürt. Kürtlüğe hangi açıdan baktığınıza bağlı. Benim dedem Kürt’müş; annemin babası... Babamın babası da Türk. Ama babamlardan duymadım ki ‘Kürtler böyle de Lazlar şöyle, birinci sınıf insan Türkler, ikinci sınıf Kürtler.’ Yok böyle bir şey.” (Salih, Bayrampaşa Grup)

Salih’in dile getirdiği düzeyler arasında birincisi bir tespit: “Anlatılamaz bir şey olarak Türklük” kimliği altında yaşayan herkes “devşirme”. İkincisi bir duygu: Acı veren bir “kökensizlik” ya da kopuş. Yani Sedat’ın söyledikleri, bu haliyle, hem etnik geçmişin unutulmasını öngören seküler milliyetçiliğin “başarısının” ve bugünkü “devamlılığının” ondaki tipik bir örneğini sunuyor hem de “etnik köken talebi” olarak dile gelen “geçmişe bağlantı” ihtiyacını sergiliyor. Ve son olarak, kendisinin de çok iyi bildiği “devşirmeliğin” arkasında yatan kökenin “gerçekliği”. Bu köken “gerçek”; ancak “dile gelmemesi gereken” bir gerçek. Çünkü ona göre, bugün etnik köken bir “sıfat” olarak dile gelirken, artık Nişantaşı’ndan Nuray’ın ya da İzmir’den Timur’un bahsettiği, kamusal alana çıkmadan, kendi halinde yaşayan “sıfat”tan çok daha yüksek sesle konuşuyor ve tehdit ediyor. Her halükârda unutmayı öngören seküler Türklük için köken sadece bir “sıfat” olarak kalmalı.

10. DİLE GELEN FARKLILIKLARA KARŞI TEPKİSEL MİLLİYETÇİLİK

Farklılıkların kendini dayatması bir yandan “öğrenilen” yeni bir dili getirirken, diğer yandan tepki uyandırıyor. Yukarıda ele aldığımız, Türklüğün “uluslararası yarışta” ve güç ilişkileri içinde hissettiği eziklik ve “farklı olanların hakkını” öne çıkaran dış dinamiklerin yanı sıra, içeride, başta Ermenilik ve Kürtlük olmak üzere, ulusal söylemi erozyona uğratan farklılık söylemi, tepkisel olarak yeniden kurulan bir milliyetçilik söyleminin gelişmesine neden oluyor.

Yeniden kurulan milliyetçilik söyleminde “ihamet” ve “parçalanma tehlikesi” algısı en önemli unsuru oluşturuyor.

“Türk olmak demek, vatanını, bayrağını, birliğini, toprağında yaşamış olmayı içine sindirmiş olan... [Kürtler dâhil mi?] Pek tabii dâhil. Bunların içinde aynı bayrağa, aynı askeriye yapmıyor muyuz onlarla beraber? Ben onları dışlamıyorum ki! Ama bunun için diyorum, **vatan hainleri her devre olmuştur**. Kurtuluş Savaşı’nda İstanbul’daki mütareke basının yazdıklarını, Kurtuluş Savaşı’nda her şeyden önce o zamanki en büyük sermayedarların hepsi bugünkü baktığımız zaman aynı değil miydi? Bugünkü ortama karşılaştırdığımız zaman... ne oldu? Onların hepsi kendi çıkarları için ülkeyi sattılar, yalan mı? Ama Atatürk İstanbul’a girdikten sonra o insanların her biri, gazeteciler dâhil hiçbirisi Türkiye’de yok. Yarın aynı şekilde bunlara çanak tutanlar, böyle bir olay olduğu zaman, bırakın geriye de gitmeyelim, 12 Eylül’e bakalım. 12 Eylül sabahı bıçak gibi kesiliyor. Nasıl oluyor? O güne kadar ortada gezen, bu olayları savunan, yani bölücülük olsun, sağ-sol vardı o gün; bugün Kürt-Türk oldu; yarın Alevi-Türk olacak. Bunların her gün yeni bir versiyonu önümüze gelecek; anlatabildim mi? (Halil, Trabzon)

Başlı başına ele alınmayı gerektiren bu unsuru daha sonraya bırakarak, şimdilik, “yeniden derlenip toparlanma” rüyası ve heyecanı olarak, bu yeni milliyetçilik retoriğinin tezahürlerine kısaca bakalım.

“Yani işin özü belli bana sorarsanız. Bir şekilde böl-parçala yapmak daha kolay olur... Ortada bir ideal yok, bir ilke yok, bir o idare o ilkeye bürünecek kararlı adımlar yok şu an itibarıyla. Yani insanların arayış içerisinde olmasının sebebi bana sorarsanız bu. (...) Şu topraklardaki, ki herkese nasip olmayacak bolluğa berekete sahip bir ülke burası, yoksullaştırdık. Sırf o dediğim insanların emellerini, bilmem büyük Ortadoğu projelerini uygulamaya sokabilmek için. Bizi bir nevi kuklaya çevirdiler, köşeye sıkıştırdılar. Olan bu. Ha, şimdi **içinde o ezikliği hissedenden insanlar bir milli şahlanış bekliyor**. Acaba olabilir mi böyle bir şey? Yapabilir miyiz? Bakıyorum şimdi, internette çok değişik siteler oluşmuş. **Bir Kuvayi Milliye ruhu orada harekete geçmiş vaziyette**. Ama bu henüz sokağa yansımamış. Yani insanlar inanılmaz derecede sessiz. **Ben fırtına öncesi sessizliğe benzetiyorum açıkçası**.” (Metehan, 48, esnaf-yerel gazeteci, Erzurum)

Kars’tan İsmail, milliyetçiliğin içine İstanbul’dan gelen araştırmacılara ev sahipliği, sevgi, vatandaşın güvenliği, canı, rızıkı gibi, o günlerde yaşamakta olduğu duyguları, kızgınlıkları katarak, oldukça kapsayıcı bir şekilde “milletin nasıl sevilmesi gerektiğini” anlatıyor. Fakat daha da önemlisi bunu bütün “heyecanıyla” sergiliyor. Ya da tersten söylersek, onun gündelik hayatta yaşadığı gerilimler, duygular ve bir bütün olarak heyecanı onun “bütünleşmiş” ve “kapsayıcı” millet tanımını belirliyor:

“[‘Kurtlar Vadisi’ndeki milliyetçilik hakkında ne düşündüğünü sorduğumuzda] Milliyetçilik olayı ayrı bir olaydır. Millet öyle sevilmez. Millet bu şekilde sevilir. Bugün sen teşekkür ederim, sağ olun varolun, ta ülkemizin o başından kalktınız, buraya kadar geldiniz. Bize onur, gurur verdiniz. Bu onurları gururları sizlerin gönlünü hoş etmekle yolcu edebilirsem ne mutlu bana. Ama seni burada kırar yola salarsam bu milliyetçilik mi? Milliyetçi demek ülkesine sahip çıkmak demektir, toprağına sahip çıkmak demektir. Halkına sahip çıkmak demektir. Bayrağına sahip çıkmaktır, bayrağına! Bayrak yanında

bayrak olmaz. Bu milliyetçilik değil. Görülmüyor mu bu? Her vatandaş bunları bilmiyor mu? Bu **Türkiye Cumhuriyeti bayrağının yanında sarı-kırmızı-al-beyaz ne hakkı var?** Biz bu bayrak altında yaşıyorsak bir bütünüz, hepimiz biriz, bölünmeyiz. O bayrağa sahip çıkmak lazım. Milliyetçi, vatandaşa, cana kıyar mı, vatandaşın rızına el atar mı? Milliyetçi, bir bayanın çantasını alır kaçar mı? Ne bilirsen o bayan hangi millettten? Atıyorum Azeri. Çanta kaçırıyor. O çantayı elinden alıp kaçırdığın bayan Azeri olmadığını ne biliyorum? Belki o da Azeri'dir. Azeri ise buna zulüm etmek, o hallere sokmak milliyetçilik mi? (...) Ne kadar Türk'sün on misli Türk'üm. Ne kadar Kürt'sün, o kadar Kürt'üm. Ne kadar Azeri'sin, o kadar Azeri'yim. Bir bütündür, bölünmez.” (İsmail, Kars)

Dağılmaktan, parçalanmaktan duyulan korku ve güvensizlik, karşılığında yeniden toparlanma refleksini de üretiyor. İçi oldukça farklı şekillerde doldurulan bu toparlanma arzusu geniş kesimleri kuşatsa da, hiçbir zaman total bir özellik sunamıyor. Örneğin, Cumhuriyet'in seküler milliyetçiliğinden kopuşa ağıt yakan Orhan için şimdilerdeki milliyetçilik, “Vatan-millet-Sakarya” dilini kullanan Türk halkının “özünde” yatan bir tepkisellikten başka bir şey değil.

“Bizim halkımızın milliyetçilik anlayışı sadece ve sadece reaksiyondur aslında. Türk halkının bütün topraklarını yabancılara satsan bile kimse bir şey demez. ‘Satıyor, ticarettir,’ der. Ama bir asker buraya gemiyle çıkmaya kalksın, kıyamet kopar, ‘Vatan elden gidiyor!’ diye. Hâlbuki her gün her şey satılıyor. Problem değil. Atatürk'ün de kullandığı buydu aslında. ‘Vatan-millet-Sakarya’ olayı tamamen tepkiseldir bizde. Evimiz gidiyor, arsamız gidiyor. Hiç umurumuzda değil; ama vatan gitmesin! Hâlbuki her gün dikiliyor kuleler, satılıyor her şey. Hiç problem değil. En büyük fabrikalar satılıyor. Kimse bir şey demiyor. Ama o fabrikanın kapısına, hangi ülke alıyorsa, onu, o firma ülkesinin bayrağını assın kıyamet kopar. Şimdi nerede milliyetçilik? Nerede başlıyor nerede bitiyor? (...) Türk halkına da bakıyorum. Köken olarak aslında reaksiyona eğilimi çok yatkın olan bir yapısı vardır. Hemen tepki gösterir. Kırmızı ışıktaki geçen adamı çeker vururuz falan, ‘Niye benim üzerime araba sürdün?’ diye. Hazırız yani, potansiyel olarak bir şeylere tepki göstermeye hazırız.” (Orhan, Ankara)

Türk halkının bir özelliği olarak, ortaya çıkan tepkiselliğe gene tepkiyle yaklaşan Orhan'dan farklı olarak, Konya'da görüştüğümüz Emir başka bir boyuta dikkat çekiyor. Emir, İslamî eğilimli; ekonomik gaileler nedeniyle dünyada olup bitenden koptuğunu, “kafasının karıştığını”, “çok da kafa yormak istemediğini” mütevazı bir şekilde anlatan bir kişi. Ona göre, toplumun yaşadığı ve her şeye rağmen hoşgörü içeren dönüşüme rağmen (örneğin Konya'da “okumak için başörtüsünü çıkarmayı bile kabul eden kızlar ve bunu onaylayan aileleri”; “rahatlayan kız-erkek ilişkileri” vb.), ortaya çıkan milliyetçilikler bir “ayarlama” havası taşıyor:

“Milliyetçiliğin yükseltilmeye çalışıldığını sanıyorum. Ama Türk milliyetçiliği için belki de onun da bir zamanı vardır, bu ayarlamaları yapan varsa... Kafa karışık olunca insan böyle düşünüyor bazen. Belki onun da bir zamanı var. (Türk milliyetçiliği ve Kürt milliyetçiliği) Beraberce yükselişe geçecekler tepede buluşacaklar belki de. (Emir, 45, kitapçı, Konya)

Adapazarı’ndan Zehra, başörtüsü taktığı için maruz kaldığı ve onu “sosyal ortamdan iten en büyük problem” olarak gördüğü ayrımcılığın kaynağında milliyetçiliği görüyor. Ancak, ona göre aslında Türkiye tekil bir örnek değil; söz konusu olan milliyetçilik, Türkiye’yi de aşan genel bir bağlamda gerçekleşiyor.

“Gerçi ben milliyetçiliğin (başörtüsüne vb.) böyle bir tepki verdiğini düşünüyorum. Bir yandan da bakıyorum dünya daha milliyetçiliğe doğru kayıyor. Devletlerin var olmak için bunda bulduğu bir şey var yani. Bakıyorsun Hitler’in kitabı çok satıyor. Bu tip şeyler müthiş ilgi çekiyor. İnsanlar bu tip şeylerle kimlik buluyorlar.” (Zehra, Adapazarı)

Benzer şekilde, Antakya’dan Murat da milliyetçiliğin toplumun dinamikleriyle değil; “bazı odaklar” tarafından beslendiğini düşünüyor.

“Yani Türkiye’de milliyetçilik, ulusçuluk kavramı yaygınlaşıyor yaklaşımı, ben kendi dinamiklerinden kaynaklanan, medeniyetlerin birikimlerinden kaynaklanan bir olay olduğunu düşünmüyorum. O sadece konjonktür içerisinde siyasal fırsatçının ve diğer kesimlerin, bazı odakların –her kimse– yani bunlara kim oynuyorsa odur. Adını ben de bilmiyorum ama bundan nemalanan kimse odur. Bunu körüklüyor. Körüklerken de sanki ulusçuluk, milliyetçilik yükseliyor gibi bir yaklaşım var. Siyasal tercihlerde yükselebilir. Ama bu Türkiye’deki milliyetçilik için bir anlam taşıdığını düşünmüyorum.” (Murat, 55, esnaf, Hatay)

Buraya kadar yer alan görüşler ve yorumlar eşliğinde, ulusal kimliğin oldukça farklı şekillerde yorumlandığını; milliyetçiliğin yarattığı duygunun ise oldukça farklı dozlarda ve şekillerde paylaşıldığı söylenebilir. Ancak asgari düzeyde ulusal kimliğin tanımını ve milliyetçiliğin duygusunu açıklayacak düzeyin “yabancılık” algısı olduğu eklenebilir. Bayrampaşa’da grup tartışmasında net bir biçimde dile gelen ve en melez hallerde bile tanımı ve ona bağlı olarak duyguyu görünür kılan unsur, bireyin “yabancılar” karşısında aldığı tavırda kendini gösteriyor: “*Ama yabancı sorarsa ‘Türkü’m’ derim*”.

Burada bir ara sonuç çıkarmak gerekirse, toplumda “yabancı” gibi algılananlar çoğaldıkça “Türklüğü” tanımlama çabalarının ve “Türklük” duygularının da arttığı anlaşıyor. Ancak, yabancılık görece bir kavram. İlk elde ulus-devlet modeli uyarınca, sınırlar ötesinde kalanları çağrışırsa da, küreselleşmenin bir sonucu olarak, dışarıdaki yabancı hemen yanı başımızda görünür olabiliyor. Yani başımızda görünür olan yabancının etiyile kemiğiyle fiziksel bir beden olması da gerekmiyor. Aynı topraklar üzerinde ya da aynı şehirde yaşayan bir insan küreselleşmeye paralel olarak üzerine eklediği ve taşıdığı “yabancı” referanslar ve gönderdiği “yabancı” işaretlerle, “biz”den farklı özelliklere sahip birisine, “yabancı”ya dönüşebiliyor. Yani aslında herkes herkesin yabancısı olabiliyor. Herkes aynı “kelime”ye –yabancı– vurgu yaparak, ancak buna farklı anlamlar vererek, birbirinden farklı “milliyetçilikleri” üretebiliyor.

Bu aşamada, Türkiye’de klasik anlamda sahip olunan yurttaşlık kriteri bakımından “yabancı” olarak yaşayanların, bir bakıma “en dışarıda” olanların “içeride” olanları nasıl gördüklerini dinlemek önemli ipuçları sağlıyor. Sahip olunmayan yurttaşlık bakımından “yabancı” olanların bakışı, aslında sadece kendileri hakkında değil, aynı zamanda “yabancı gibi” algılananların hissiyatı hakkında da bilgiler içeriyor.

Resmi olarak “yabancı” etiketine sahip Alman Michael en çok “Türk” tezahürlerinin, yani her yeri kuşatan bayrak, tören, söylem, Türk olmayana karşı öfke vb. işaretlerin şiddetlenmesinden korkuyor:

“Türkiye’de insanlarda kendine güvensizlik var. Bana bazen öyle geliyor ki millet daha kendi kişiliğini bulamadı, kendini tanımlamakta çok zorlandığı için böyle bir yol seçiyor. Ve bu güvensizlikle, kendine güvensiz, aşağılık kompleksi var, neden bilmiyorum ama, buna bağlı olduğu için tehlikelidir, çünkü nereye gideceği belli olmaz. **Yani rahatsız eden tarafı, Almanya’da da yaygın olan etnik kimlikle milliyetçiliğin birleşimi.** Bu beni rahatsız ediyor. Başka bazı yerlerde o kadar ağır basmıyor. Norveç’te milliyetçiler, bayraklarını seviyorlar falan ama bu hemen öyle bir ırk söylemine dönüşmüyor. Almanya’da dönüşüyor, burada da dönüşüyor. Alman milliyetçiliği Fransız devrimine bir cevaptı. Fichte falan.. ‘Yurttaşız ama Alman’ız’. Etnik boyuta dönüştürme vardı. Türkiye’deki anadil kavramı Almanya’dakine çok benziyor. Benzediği için her iki ülkede benzer hatalar yapıldı. **Japonya’da, Almanya’da ve Türkiye’de linç kültürü ortaya çıktı.** (...) Beni en çok rahatsız eden şu solcu olarak geçinen milliyetçilik. Bir yandan kendine yakın hissediyorsun. Öbür yandan bakıyorsun milliyetçilikten bahsediyor... Ben onu bağdaştıramıyorum. Bu beni rahatsız ediyor ve tehlikeli buluyorum.” (Michael, 47, öğretim üyesi, İstanbul)

Michael kendine en yakın gelebilecek insanlarda bile oluşabilen milliyetçiliği ve bunun tehlikesini görerek korkarken, öte yandan, Türk eşi de korkuyor, ancak onun korkusu daha farklı. Türk modernleşmesinin sıkça başvurduğu bir söyleme gönderme yaparak söylersek, “Avrupa’dan bile daha önce haklarını kazanmış” Türk kadınının modern ve batılılaşmış sosyalizasyonu nedeniyle, onun en büyük korkusu, onu “ortaçağa” geri götürme riski taşıyan ve yaşadığı modern hayat tarzının “yabancılaşmasına” neden olabilecek bir şekilde din unsuruyla bütünleşmiş bir milliyetçilik ya da milliyetçilikle bütünleşmiş bir İslamcılık:

“Çeşitli milliyetçilikler var. Silahla birleşen milliyetçilik var mesela. Bir İslamî milliyetçilik var. Bir resmî devlet milliyetçiliği var: Kemalist söylem. Kemalist söylem tabii bir miktar farklı yönleri var. Ben başka ülkeye gittiğim zaman, bazen Türkiye’nin kültüründeki şeylere sahip çıkıyorum. Bu herkesin yaptığı bir şey. Ama bunları Türkiye’deki milliyetçilik akımları farklı düzeylerde, levellarda yaşıyor. En fazla görünen ama artık çok doğallaşan devletin resmi söylemi var. En çok sembolik olarak da Atatürkler, bayraklar, şunlar bunlar, bu söylem. Ama o ne kadar içselleştirilmiştir ve normalleştirilmiştir bilmiyorum. Pek öyle olduğunu düşünmüyorum. MHP gibi daha böyle şiddet içeren bir milliyetçilik, Mehmet Ağar gibi ürettiği milliyetçilik...

İslamî milliyetçiliği daha da tehlikeli görüyorum, çünkü dini de sömürerek insanlara ulaşıyorlar. Yani İslamcılar milliyetçilik söylemini kendi içlerinde barındırarak kitlelerini genişletmek istiyorlar. Bu daha tehlikeli geliyor bana. Öbürlerini biliyorsun; MHP'yi falan. Amaçları falan ortada. Ama öbürleri daha karanlık, daha kompleks ve tehlikeli geliyor bana.” (Serap, 35, öğretim üyesi, İstanbul)

Burada bir sonuç çıkarmak gerekirse şu söylenebilir: Milliyetçilik, sosyalizasyon süreçleri, eğitim, öğretmenler, medya, önderler vb. tarafından öğretilen bir “temsili”. Fakat bu temsili “tanımlamak”, onu kullananlar için ne anlama geldiği, nasıl manipüle edildiği hakkında elle tutulur bir değerlendirmeye yapmak anlamına gelmiyor. “Milliyetçilik”, Michel de Certeau (1990)’nın metaforunu kullanırsak, “kent” gibi bir “kavram”; “milliyetçi” olmak ise kenti paylaşan bir “kentli” olmak gibi bir aidiyet. Kuşkusuz kent “kelimesi” var ve bu kelimeyle ortaya çıkan bir temsil de var; ancak kentin kullanılma yolları neredeyse sonsuz. Herkes kentin “içinde oturarak”, kenti başka bir şekilde yaşıyor ve bu nedenle kentin bir tek “temsili” ilelebet dayanamıyor. Belki de bu kadar farklılaşmış ulusal kimlik ya da genel kendilik algılarından ötürü, aynı kent plancılarının yaptığı gibi, milliyetçiliği yeniden tanımlamak için devletin (ya da genel olarak milliyetçilik stratejisinin) yoğun faaliyeti hiç bitmiyor. Düzen bozan bütün görüntülere (özellikle başta Kürt kimliği olmak üzere, çeşitli etnik kimlikler, resmi tarih üzerine sorgulamalar, başörtü vb.) karşı tepki sürekli kılınıyor. Değişen dünya koşullarında, ekonomik, toplumsal ve kültürel gerilimlerde, hayat savaş gibi algılandığı için (ya da giderek savaşa dönüştüğü için) milliyetçilik de öyle yaşıyor. Milliyetçilik, bir türlü yerleşemeyen ulus altında, sürekli ve yeniden “bize en uygun ulusu” yaratma talebi olarak tezahür ediyor.

III. Direnen ve Uyum Sağlayan Eski Bir Strateji Olarak Din

Geçtiğimiz son iki yüzyılda hâkim olan modern anlayışa göre, toplumsal hayat, özellikle endüstriyel yapılara ve üretime bağlı olarak, rasyonel düşüncenin etrafında örgütlenip sekülerleştikçe, insanlar toplumsallığın, toplumsal ilişkilerin ötesindeki garantörler ya da referansları (tanrı, din) bırakıp bu dünyada mutluluklarını arayacaklardı. Kapsayıcı yeni bir kurgu olarak ulusal kimlik ve onun ideolojisi milliyetçilik modernizmin öngördüğü haliyle, zaman içinde dinin yerine geçecek ve din yükselen yeni değerler karşısında marjinalleşecekti. Her ne kadar yeni bir kurgu olsa da, ulus, başta içerdiği “inanç” boyutuyla dinden birçok özelliği kendi içine almıştı. Tersten söylersek, milliyetçilik insanların gündelik ve toplumsal hayatlarında varolan referansların içinde beslendi ve büyüdü. Kutsallıkları, tapınakları, idolleri vb. eşliğinde milliyetçilik adeta bir din gibi konumlandı. Her ne kadar “din gibi” olsa da, her ne kadar dinseliliklerle zaman zaman iç içe geçse de, en büyük savaşını, en büyük rakibi ve geçmişin, “eski rejim”in taşıyıcısı olarak gördüğü dine karşı verdi. Din milliyetçilik karşısında erimesi gereken; aynı zamanda erimesi beklenen bir sistemdi. Ancak modern ulusal kimliğin önemli bir paradoksu vardı: Din hem yok edilmesi gereken “eski ötekiyi”, hem de modern ulusun kendi meşruiyetini kabul ettirmek için marjinal de olsa bir kenarda, özel alanda tutulması gereken bir “şimdiki zaman ötekisini” temsil ediyordu. Başka bir deyişle, modern ulusal kimlik, dinle örtüşmüş eski rejimi aştığını ve “yeni” olduğunu iddia ederken, aynı zamanda, içinde yaşanan zaman diliminde de dinsel tezahürlere karşı savaş vermeye devam ediyor. Paradoks tam da burada çıkıyor; çünkü şimdiki zaman içinde “savaş açılan din”, modernliğin söylemini sürekli yeniden üretecek “kurucu bir negatif unsur” olarak işlev görüyor.

Bir taktikler yumağı, taktiklerin bir sonucu olarak modern ulusal strateji, eski rejimin dinsel stratejisi içinde vücut buldu. Bu şekilde, milliyetçilik bağlamında yaşanan pratikler, doğrudan dinselliğe gönderme yapmasa da, biçim değiştirmiş dinselliklerin sürekliliğini sağladı. Başka bir deyişle, stratejinin kurgusu, adı, tanımladığı alan değişmiş olsa bile, yani bir “kopuş”a işaret etse de, bu kurgunun altında, gündelik hayatta insan topluluklarının başvurdukları yollar, pratikler ve taktikler aslında sadece yeni zamanlara uyarlandılar.

Türkiye’de sekülerliğin bir aracı olarak milliyetçilik ve din arasındaki “stratejiler savaşı” modernleşmenin yukarıdan aşağıya gerçekleştiği başka toplumlara benzer şekilde açık ve radikal bir şekilde cereyan etti. Milliyetçiliğin, toplumsal değişme dinamiklerine bağlı olarak taktiklerin ürettiği bir sonuç olmaktan ziyade, çok daha sert ve baskıcı yöntemlerle toplum üzerine kontrol edici ve denetleyici bir strateji

olarak kurgulanması, toplumu hâlâ kontrol eden dinsel stratejiyle cepheden karşı karşıya gelmesini de beraberinde getirdi. Kuşkusuz, bu iki cephenin zaman içinde iç içe geçişleri, birbirlerini yeniden üretmeleri söz konusu oldu; yani dindar kesimler seküler milliyetçiliğin söylemini farklı ölçülerde içselleştirirken, modernliğe daha kolay entegre olan toplumsal sınıflar ve kültür daireleri de, özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın üstlendiği işleve bağlı olarak seküler bir tarzda dinselliklerini kurdular. Ancak özellikle toplumda geleneksel ve eski dönemin stratejisi olarak dinle kurulan cepheleşme, bizzat dinin bir gerilim odağı haline gelmesine neden oldu. Cumhuriyet tarihi boyunca, fakat özellikle 28 Şubat 1997 öncesindeki dönemde güçlenen İslamî hareket etrafında bu gerilim çok daha belirgin oldu. Dinin adeta tekele alınması, kontrolünün sağlanması her iki strateji için de hayatî bir öneme sahip oldu. "Gerçek din" söylemini kendi diline yerleştiren modern stratejiye ve seküler kontrole karşı, eski strateji, seküler pratiklerden beslenerek, din şemsiyesi altında cepheleşti.

Ancak bugün küresel stratejiye karşı verdiği mücadelede, milliyetçilik stratejisinin kendi alanına hâkimiyetinin çok daha görünür olduğu izlenebiliyor. Milliyetçilik stratejisi, hâkim olduğu alandaki meşruiyetini tehdit eden küresel dinamikler ve Kürt meselesi karşısında yeniden yapılanıyor ve bu tehditler sayesinde yeni bir meşruiyet kurabiliyor. Her ne kadar bu stratejinin söyleminde "dinsel strateji tehdidi" tekrarlanan bir şekilde dile getirilse de, din görünmez oluyor ve bütünlüğünü kaybederek, parçalanmış bir halde, ancak önemini kaybetmeden, milliyetçilik altı söylemlerde ve gündelik hayatta varlığını sürdürüyor. Dinsel söylemler ve taktikler milliyetçiliğin içine karışırken, dinin terk ettiği bütünsellik söylemini, güvensizliklerle beslenen milliyetçilik işgal ediyor.

Dinin bu parçalanmış ancak hâlâ önemini koruyan yerini ve milliyetçilik stratejisinin altında bireylerin din ve dinselliklerle ilişkisini yaptığımız görüşmelere dayanarak ele alacak olursak, en basit düzeyde, milliyetçiliğin dini görünmez kıldığı izleniyor. Çok daha görünür bir hale gelen milliyetçilik söyleminin "doğru"yu taşıma iddiası ve baskısı arttıkça, bu görünür perdenin altındaki dinsel yaşam pratikleri ve dilleri "gayrimeşru" oluyorlar. Ancak bu görünmezlik ve gayri meşruiyet "görelî" bir durum ve geniş bir yelpazede farklılıklar sunuyor. Örneğin, İslamî hareketle yükselen toplumsal sınıflar kapitalistleştikçe (ya da "sekülerleştikçe"), din stratejik tanımlama özelliğini kaybediyor, ancak bu kesimlerin gündelik ve özel hayatlarının düzenlenmesinde temel bir rol oynamaya devam ediyor. Veya örneğin dinsel pratikler bazen "geleneksel savunmacı" refleksler sunabilirken, bazen de modern, "akılcı" söylemler altında yeniden üretiliyorlar. Ya da bazı dinsel biçimler, sıradanlık içinde, sadece irtibatlaşmanın, muhabbetin, dili ve dolayısıyla hayatı kolaylaştırmanın teknikleri ve alışkanlıkları olarak tezahür edebiliyor.

Bir önceki bölümde ("Türk Olmanın Bin Bir Şekli") gördüğümüz gibi, ortalamada ulusal kimlik ve dinsel kimlik iç içe geçiyor; dinsel referans ulusal referansı veya

benzer şekilde ulusal referans dinsel referansı besliyor. Müslümanlık ve Türklük iç içe yaşıyor. Ancak, bu iç içelik süreklilik taşıyor. Din hakkında yapılan yorum ya da dinselliğin yaşanış biçimleri, Türklük ve Müslümanlığın iç içe geçişlerinin de oldukça farklı biçimlerde vücut bulmasına neden oluyor. Bu birleşik halden, temel olarak, iki farklı kutba doğru bir kopma gerçekleşiyor. Bir tarafta din toplumsal birleştirmeyi sağlayan bir unsur olarak görülürken; başka bir kolda, ayrıştıran, parçalayan bir unsur olarak da algılanabiliyor. Şimdi, din zaviyesinden bu iç içe geçiş halini ve oradan çıkan ayrışmayı inceleyelim.

1. “ULUSAL BİRLİK” ARACI OLARAK DİN

Öncelikle söz konusu iç içe geçişte çoğunluğu oluşturan unsurlara dayanan bir bütünlük kaygısı kendini gösteriyor. Çoğunluk fikrine zemin hazırlayan unsurlar (Türklük ve Müslümanlık) farklılıkların getireceği risklere karşı bir tür “garanti” oluşturuyorlar. Garantilerle sağlanan çoğunluk duygusu, “azınlık olma korkusu”nu aşmaya yardım ediyor. Bu sayede “her şeyin bir bütün olduğuna”, “her şeyin bir bütün olarak kalması gerektiğine” inanç tazeleniyor.

Ancak, çoğunluk olma hali kırılgan bir duyguya tekabül ediyor ve çoğunluk olmak için gösterilen bu çaba yetersiz kalıyor. Çünkü azınlık duygusundan kurtulmak kolay değil; zira her bireyin içinde kendini “azınlık” olarak hissettiren bir boyut var. Çoğunluk olarak hayal edilenin içinde bile güveni kıran farklılaşmalar var. Tesettürlü bir üniversite öğrencisi olan Dilek’te bu korkuları görmek mümkün:

“Yani Türklük de çok önemli de, dinimiz de çok önemli tabii. Ne kadar Türklüğümüze bağlı kalacağımız gibi dinimize de bağlı kalacağız. Zaten dinimiz farklı dinler olduğu müddetçe de Türkiye parçalanıyor. Bu yüzden de biraz Türklük kalmıyor.” (Dilek, Konya)

Dilek, aynı zamanda Müslüman olarak kendini diğer Müslüman topluluklarla da (mesela Araplarla) bir örtüşme içinde görmediği gibi, içerdeki farklılıklardan da ürküyor. Ulusallıkla özdeşleştirdiği Müslümanlık içindeki farklı yorumları ve örneğin “Alevi ve Sünniler arasında kız alıp vermemeye” pratiklerini de kabullenemiyor, ancak farklılıkların bir kısmının zorla ya da “zorunlulukla” silinmesini de kabul edemiyor. Bütünlük ve farklılık söylemleri gerilim içinde, bazen “çaresizlik” görüntüleri sunarak bir araya geliyor:

“Ben kendimce öyle özdeşleşiyorum. Burada yaşadığım için Türklükle Müslümanlığı birbiriyle bütünleştiriyorum. Onlar da belki Müslümanlıkla Araplığı bütünleştiriyorlar. (...) Hiç anlamış değilim gerçi ama neden ayrılıyor? Ben bunları çok saçma görüyorum aslında. Hepimiz Müslüman’ız sonuçta. **Hem Türk’üz hem hepimiz Müslüman’ız. Neden mezheplere ayrılmış bu şekilde?** Mezhepler sonuçta Allah’tan gelen bir şey de, sonuçta yani neden böyle görüşler var onu bilmiyorum. İlla ki bir Hanefi mezhebinden veya başka bir mezhepten bir kız Alevi bir erkekle evlenince Alevi oluyor, Alevi olmak

zorunda. [Öyle bir şey olmak zorunda mı?] Ben zorunda diye biliyorum ama... Zorunda değil aslında ama böyle bir zorunluluk var. Aynı şekilde Hanefi erkeklerle evlenen bayan da Hanefi olacak. Erkeğe göre değişiyor sanırım. Erkeğin mezhebinden oluyor. Bu saçma geliyor aslında. Biz Müslüman'ız sonuçta. Yani hepimiz Müslüman'sak eğer, farklı mezheplerde olsak bile neden değiştiriliyor? Yani evlilikte falan.” (Dilek, Konya)

“Birlik arayan” Dilek'in İslam ve Türklük arasında kurduğu muğlâk ilişkiye kıyasla, Çanakkale'den Sami bu ilişkiyi çok daha net ve güvenli bir biçimde kuruyor. Sami'nin söyleminde Türklük ikinci plana düşüyor; Türklüğü esas olarak Müslümanlıkla kuruyor. Onunki, kaynağını dinde bulan bir bütünsellik arayışına tekabül ediyor. Bu haliyle, seküler milliyetçiliğe karşı dinsel bir milliyetçiliği inşa ediyor. Ulusu, dinsel bir bütünlük olarak ve geçmişini dinsel referansa dayandırarak kurarken, seküler milliyetçilikle ortaya çıkan çatışmanın potansiyeline dair ipuçlarını veriyor:

“Gezilerde Çanakkale savaşlarını anlatan dindar olan rehberler biraz daha manevi yönüne ağırlık veriyorlar. Bizim yani zaten şeyimiz böyle, dindar olan insanlar olarak böyle yetişmiş bir topluluğumuz var. Diğeri, **hiç dini bilmeyen öyle bir grubumuz var yani**. Bunlar dini bir şey anlatılmasını mantıksal bulmuyor yani. Sade şey olarak görüyor. Ama dinsel yönü de var bunun yani. Savaşlarda... Bizim inancımıza göre Allah'ın yardımı... Kuran'ı Kerim bahsediyor. Eğer Bedir savaşında açıktan melekleri gönderdim diyorsa Allah, bu da bi Bedir Savaşı. Şu Çanakkale'yi açsalar, Müslümanlık kökten yok olacak. Belki de Müslümanların önderi olan bir devlet ortadan kalkacak. Son bayrağı, son kalesi olan Osmanlı. Ve biz manevi, yani dindar olan insanlar bu maneviyatın ondan dolayı olduğuna inanıyoruz. Allah'ın yardımı olduğuna savaşlarda. Bu adam 350 kiloluk şeyi nasıl kaldırmış? Değil mi? [Evet, inanılmaz bir şey...] Tabii. Bizim Türklerin, Müslüman Türklerin savaşlarında hep maneviyat önde gitmiştir. Savaşları inceleyin, **10.000 Türk askeri, 100 bin Haçlıları yendiler**. Bu yalan değildir yani. Biz, bizim kaç katı üstün orduları yenmemizin sırrı nedir? Biz hep bizden üstün orduları yenmişiz. Nedir sırrı? Türk askeri diyor ki, ölürsem, ben savaşta ölürsem vatan için şehit olurum. Şehit olursam cennete giderim. (...) Yani nasılsa ölecez, bütün dindar inanmış insanın amacı cennete gitmektir. Ben diyor, ‘Vatanım için ölürsem şehit olurum’... Ölmekten korkmuyor yani. Sır burada. Atatürk'ün bir sözü var: ‘Ben size ölmeyi emrediyorum.’ Sırada bekliyorlar; giden ölüyor, şehit oluyor, Kuran-ı Kerim'i okuyup. Bile bile, iki dakika sonra, gidecek ve şehit olacak. Bu şekilde savaşmışlar yani. Savaşmışlar, şehit olmuşlar. 250.000 kişiden bahsediyoruz. Manevi inanç olmasa biz bu savaşı kazanamazdık. (...) **Bugün, o tür maneviyat yok ya, zayıf**. Yani dünya savaşının, Çanakkale savaşının, savaştığımız zamanlardaki maneviyat yok. Dini inançlarımız zayıfladı. (Sami, Çanakkale)

Sami'nin dine bakışı “ulusal” olanı tanımlarken, onunla iç içe geçiyor ve ideal ve homojen bir bütünlük hayalini yansıtıyor. Ona göre bu bütünlüğün bozulmasının temelinde artık “maneviyatın” olmaması yatıyor. Oysa, Sami'nin dinselliğinden farklı olarak, Adapazarı'nda görüştüğümüz Erdem'e göre, toplumda farklı olan unsurların “aynılaşmadan” bir arada yaşayabilmeleri için, din “birleştirici” bir olanak sunuyor.

Kendisine “Kürt sorunu etrafında ortaya çıkan gerilim karşısında Müslümanlığın neden işe yaramadığını” sorduğumuz Erdem’in cevabı şu şekilde:

“Müslümanlık işe yarıyor aslında. **Eğer Müslümanlık olmasaydı çok daha kanlı geçerdi bu gerilimler...** Çatışmanın derecesini azaltıyor yani. Mesela aynı camiye gitmeleri falan... Dindar olunca bence azalıyor. Burada mesela Kürt dindar arkadaşlar var, onlara karşı mesela diyelim Saadet Partisi çevresindeki bazı dindar arkadaşlar daha ılımlı yaklaşıyorlar. Bu tarafı da var işin. Onlar rahat edebiliyorlar. 1990’larda RP yükselirken Adapazarı’ndaki Kürtler, Güneydoğu’dan gelmiş olanlar o hareketin içinde yer aldı. O harekette kendilerini, toplumun içine taşımaya çalıştılar.” (Erdem, Adapazarı)

Erdem’in yorumundan devam edersek, Müslümanlık ya da kimliğinde Müslümanlığın ön planda olduğu bir siyasal parti “farklı” olanın –farklılığını yok etmeden– kendini ifade edebilmesi için bir şemsiye rolü oynuyor.

2. ULUSALLIĞIN İÇİNDE ERİYEN SEKÜLER İSLAM

Şimdi, din ve ulus arasında kurulan bu ortalama iç içe geçişin daha zor gerçekleştiği durumlara bakalım. Önce, dinin bir uçta marjinalleşip, öteki uçta tehlike olarak algılandığı hattaki yorumlanışlarını incelemeye çalışalım.

Sekülerleşmenin, modern milliyetçiliğin ya da küreselin etkilerinin çok güçlü olduğu kesimlerde de bir tür dinselilik var. Bu dinselilik kurgusu içinde oturmayı meşrulaştıran en önemli dışsal referans ya da “öteki” figürü ise İslam’ın “yobazlık”la özdeşleştirilen siyasal tezahürleri ya da toplumsal hayatta “geriye gitme”ye tekabül eden İslamî görünürlük. Seküler daire içindeki dinselilik ilk olarak, daha çok dil düzeyinde, kültürel bir iletişim aracı olarak asgari düzeyde kendini gösteriyor. Dinsel dil bu seküler alandaki “son” kalıntılara tekabül ediyor. Örnek olarak, İstanbul Nişantaşı’ndan Çiğdem’in kullandığı cümlelerin içine serpiştirilmiş “Allah’ıma bin şükür!” gibi kullanımlar bir anlamda kendi kalmış ama altı boşalmış kelimelere tekabül ediyor. Altı boşalmış olmasına rağmen, bu kelimeler işe yarıyorlar; kelimeler sayesinde içinde yaşanılan çevreyle irtibat kuruluyor, ilişkileniyor.

Bir Alman’la evli olan ve inancı olmadığını belirten Serap “dinsel” kullanımlarla ilgili olarak farkındalığını şu şekilde açıklıyor:

“Pek bir inancım yok, pratiğim yok. Müslüman olmak benim için yaşamda önemli bir yeri yok. Müslüman bir kültüre doğdum. Ama yani günlük ‘Allah Allah!’ diyoruz falan ama ‘Amin’ de diyoruz. ‘Allah göstermesin!’ diyoruz.” (Serap, İstanbul)

Gündelik kullanımda karşılaşılan dinsel referanslı kelimelere sınırlanmış bir dinselliğin dışında, inancı “kuvvetle” dile getiren, ancak geleneklerinden ve pratiklerinden soyutlanmış, seküler hayatın içinde soyut bir referans olarak kalmış başka bir dinselilik daha var. Bu dinselilik büyük ölçüde, “yobazlığa” karşı bir mesafe içinde, modern hayatın rasyonalitesine uyarlanarak (namaz = jimnastik) kurgulanıyor. Bunun örneğini İstanbul Nişantaşı’ndan Nuray’dan aktaralım:

“Ben Müslüman’ım Allah’a şükür ama hiç yobaz tarafım yoktur. Büyük bir kuvvetle inanırım Allah’a. Ama bana bazı şeyler palavra geliyor. Yaşlı olmama rağmen palavra geliyor. Havaya uçmuş da, bilmem ne olmuş da... Fakat bir büyük kuvvet var, muhakkak bir şey var. Bugün manikürcüme gittim, küçücük bir kuşu var, konuşuyor; ‘Atatürkçüm’ diyor kuş, ‘paşam, aşkım’ diyor, ‘ruhum, aşkım, bitanem’... Böyle öğrenmiş... bunları ona vermiş, büyük bir kuvvet var. Sonradan ne oluyor bilemem. **Öbür tarafta ne var? Bence hiçbir şey yok.** Sosyolog olarak siz ne düşünüyorsunuz? Benim anladığım kadar çok kötüye gidiş var. Dini istismar etmeler... Ben namaz kılmam, oruç tutmam ama dinimizi severim. Dinimiz çok temiz bir din. Beş vakti koymuş, adam koymuş, çok güzel koymuş. **Namaz; jimnastik diye koymuş. Hac; ziyaret diye koymuş. Zekât vermek; yardım etmek diye koymuş. Orucu midene diye vermiş.** Şarap yasak... (Çünkü) içer içer sızarmış Arap. Bunların hepsi medeni güzel şeyler. **Ama biz o kadar istismar ediyoruz ki...** Rahmetli ablamın cenazesinde, bizim büyüttüğümüz kızlardan birinin telefonu çaldı; ‘Çok ayıplıyorum, görgüsüzler!’ diyor kız. ‘Ne oldu?’ dedim. ‘Kocam içerde kalmış, camide,’ dedi. ‘Ayakkabısını çalmışlar, çıkamıyor,’ dedi. Adamın ayakkabısı çalınmış!’ (Nuray, Nişantaşı)

Hemen her yerde rastlanabilecek ve dildeki alışkanlıklara işaret eden sıradan dinsel referansların ya da pratiklerinden soyutlanmış dinselliklerin ötesinde, alışkanlıkla gerçekleştirilen pratikler de var. Modern hayat ya da sekülerleşme ve dinsellik arasındaki ilişki, toplumsallık içindeki alışkanlıklarla kuruluyor. “Elalem ne der?”in, “sosyal çevrenin gözü”nün hâkim olduğu bu pratiklere dair örnekleri Gölcük’ten Selma ve kızı Banu arasında geçen diyalogda bulabiliriz:

“(Selma:) Kurbanda ‘hayvanları katlediyorsunuz’ diyorlar mesela. Ama bir alışkanlık mı diyem? Kesmezsek huzursuz oluyoruz.

(Banu:) Alışkanlık işte bu bence, inanışla alakası yok. Hiç kimse bildiği için yapmıyor bunu. Her bayramda abuk subuk şeyler çıkartıyorlar. İşte kesmezsen bu olur, yok taksitle kesebilirsin. Kesmezsek, başkaları bir şey de diyebilir korkusu var, kimse dini gerektirdiği için kesmiyor.

(S:) Derse desin. Taksitle kesen için ben de onu düşünürüm o zaman. Kurban varsa kesersin yoksa kesemezsin. Ben emekli olduktan sonra kesemedim. Gocunmuyorum da, herkes ne derse desin.

(B:) ‘Olmaz ki, kesmemiz lazım, Ahmet Mehmet ne der?’ Sen Ahmet Mehmet için mi kesiyorsun? Eğer din için kesiyorsan kendin için kes. Bir şeyler kanıtlamak için kesiyor. Yok karısı için, kendi için kesiyor, yok çocuğu için kesiyor. Hani diyorlar ya, ‘kan akıtmak’ mı neyse, burada kimse onun için kesmiyor, ben inanmıyorum. Herkes kesmiş olmak için kesiyor. Kesemeyen de kaçıyor zaten.

(S:) Çoğunda o düşünce var artık. Bizde gocunma yok da... o inanç var; alışkanlık mı diyelim, çocukluğumuzdan gelen bir alışkanlık var.” (Selma, 56, emekli, ev kadını; Banu, 31, mağaza görevlisi, Kocaeli)

Seküler bir yaşam tarzı içinde ele alınabilecek Selma ve ailesi “kurban” gibi bazı dinsel vecibeleri (pratikleri) “alışkanlıktan” uyguluyorlar. Ancak gene seküler bir yaşam tarzı içinde olup, dinsel pratiklerin “inanarak, bilerek” yerine getirildiği ve Müslümanlığın “yobaz” yorumlara karşı “bilinçli” bir mesafe alarak kurgulandığı dinsellikler de var. Toplumsallık içinde yaşanan dinsel pratikleri anlamlandıran ortalama seküler ve “bilimsel-rasyonel” anlayışı, Çanakkale’de büfe işleten İsmet özetliyor:

“Orucumu tutuyorum, namazımı kılıyorum. Tabii çocuklarıma bu telkinlerimi bulunuyorum. Ailemle beraber tamamen bu İslami kuralları yaşıyoruz biz. Bunda hiçbir... gayet de rahat... İçkiyi içmem... demiyim... Çok böyle zevkten olursa, yılda üç beş defa iki arkadaş denk gelir öyle yaparım. Bazen kızdığım olursa, sinirlendirmek adına... onun da hesabını yaparım, yaparım... Bu akşam bunu içersem mi, efendime söylüyim, rahat edecek vücudum, bundan faydalanacak, veya sinirimi... Onu bile hesaplarım. (...) Birileri tarafından böyle güdülmüş emrivaki insanları sevmiyorum. Bu ne benim kafamdaki sistem ne bir şey. Bana bu özgürlüğümü veya bunu kullanma hakkımı kim veriyorsa ben ordayım. ‘Mutlaka şunu şöyle yapacaksın, bunu böyle yapacaksın,’ diyen şekilleri var. Ben bunlara katlanamam. Onun için orda yokum ben. Onu kabullenemem. Efendim, **İslamiyet’i ben bilimsel olarak kafamda yorumluyorum. Bilime dayandırmak istiyorum. Zaten Cenabı Allah’ın o söylediği şeyler bugün tamamen bilimsel her şey.** Eğer hurafeleri arındırır içinden o kadar net güzel şeyler çıkıyor ki ben böyle düşünüyorum, öyle güzellikler var ki doyamazsın; sonu yok zaten, yani sonsuz. Onu öyle biliyorum ama, bir taraftan böyle dolduruş da yapılmasına karşıyım. Ya dolgulusuna karşıyım. Öyle diyeyim. Net... Efendim, özüne inebildiğim şeyler var. Orada çok tat alıyorum, çok lezzet alıyorum. Ama onu da birisi bana öyle lastik gibi asıldığında asabım bozuluyor. Ben kendi görüşümde gidiyorum yani İslamiyet’i seviyorum, İslamiyet’in en güzel taraflarını kabul ediyorum. (...) **İslamiyet’te yok ki ya! Yok efendim tarikatmış, yok efendim bilmem neymiş! Bunlar beni, dinden imandan çıkarır bunlar insanı ya!** Öyle şey mi olur ya!” (İsmet, Çanakkale)

İsmet “dinsel cemaatten çıkışa”, aynı zamanda dinin bireyselleşmesine işaret ediyor. İslam’la kurduğu bu anlam ilişkisi bir “yorumun” sonucu ve aslında yorum herkesin yaptığı bir operasyon; varolan stratejiler altında, o stratejilerle birlikte yaşamak için, içinde bulunulan koşullarla birlikte oluşturulan bir “yaşama sanatı”. Modern toplumun bireyi, modern yapılarla kendi dinsel hikâyesi arasında refleksif bir bağ kuruyor; birincisinden ikinciye, ikinciden birinciye gidip geliyor; fakat her halükârda onun dinselliği modern toplumsal yapılar ve seküler milliyetçiliğin altında varlığını sürdürüyor. İsmet’in söylemi cemaatçilikten çıkışa tekabül ederken, seküler milliyetçiliğe karşı verilen refleksif tepkiler arasında tam tersi bir hareketle, bütün biçim ve işaretleriyle birlikte cemaatçi bir kimliğe kapanış eğilimlerini de görmek mümkün. Ve bu cemaatçi tepki bireyselleşmiş dinselliğin kendini yeniden üretmesi için negatif bir referans olarak kullanıma giriyor. Kemal, söz konusu kapanmaya ilişkin olarak, “hacı olmanın kurallarının” konduğu ve yaptırım uygulayan bir cemaatçilik örneğini aktarıyor:

“Babam benim Hacı mesela, Hacca gidiyor. Hac malzemeleri almaya gidiyor. Esnaf diyor, ‘Niçin alıyorsun?’ Babam diyor ‘Hacca gidecem’. O diyor ‘Senden Hacı olmaz, sakalın yok’. Esnaf babama söylüyor; ‘Sakalsız Hacı olur mu?’ diyor.” (Kemal, İstanbul)

Kemal da İsmet gibi dinini cemaatçilik dışında fakat daha “muhafazakâr” bir yorumla yaşayan (örneğin içki içmeyen) bir kişi ve onun “muhafazakârlığı”, cemaatleşen dinin siyasal kimlikle örtüşmesi karşısında kendini gösteriyor.

“Ben Erbakan’ı hiçbir zaman tutmamışımdır. Ben yani beş vakit namazdayım ama ben hiçbir zaman onu tutmamışımdır. Ben dinimi siyasetle karıştırmam. Hocaya sormuşlar ‘Ben namaza gelebilir miyim?’ ‘Gelebilsen gel, sen benim için gelmiyorsun ki. Nasıl gelirsen gel. Sen kendin için gidiyorsun.’ Ben kendim için gidiyorum ama devlete politikaya karışmasın.” (Kemal, İstanbul)

Modernleşmiş ve sekülerleşmiş anlamıyla Müslümanlık, İzmir’de görüştüğümüz Yasin’in tabiriyle ele alırsak, “insanın içinde olan bir şey” ve Yasin bu bireyselleşmiş din yorumuna rağmen, aynı zamanda “bize öğretilen önyargıların” da dışına çıkmak için gene “başımızdakilerin bir şeyler yapması” gerektiğini düşünüyor:

“[Müslümanlığın birleştirici olup olmadığını sorduğumuzda] Ben inanmıyorum şahsen. Ağzından Müslüman diye çıkana inanmam. Müslümanlık, içinde olan bir şey insanın. Ben o kadar insanlar gördüm mesela, şu mekânı yeni açtım, kimisi gelir kulağı küpeli, saçları uzun, yırtık kotla geziyor, ama herife bir bakıyorum camide namaz kılıyor. Önyargılı yaklaşıyoruz. Çünkü bize öyle öğretilmiş. Ya diyoruz bunlar şarapçı şu bu. Ben kesinlikle insanlara önyargılı yaklaşmam. İnsan insan olsun, insana verilen değeri kesinlikle vermek lazım. Biz tek başımıza hiçbir şey yapamayız. Ben camiye gidiyorsam kendime gidiyorum veya eğlenceye gidiyorsam da kendime gidiyorum. 3-5 kişiyle çok zor. Başımızdakilerin bir şey yapması lazım ki, ağzından ‘Ben Müslüman’ım’ diyen insana inanmam, bana ispat etmesi lazım. (Yasin, 28, bakkal, İzmir)

Bu yorumlara Hatay’da konuştuğumuz Haydar yankı veriyor. Haydar’ın içinden geçen kimikleşme süreçleri içinde Türklük ve Alevilik ön planda. Onun yaşadığı Alevilik ya da Alevilik yorumu seküler bir din anlayışı için ideal bir zemin oluşturuyor.

“Hatay ayrı bir yer; Doğu’daki Aleviler ayrı. Doğudakiler ne yapıyorlar? Cem evlerini biliyorlar. Cem evlerine geçerken bir bekçi koyuyorlar. Çünkü saklı bir olay. Geçiyorlar orada ibadetlerini yapıyorlar, namazlarını kılıyorlar. Ve öyle çıkıp gidiyorlar. Dışarıdan gören insanlar bunları ‘mum söndü’ olarak görüyorlar ve dedikodular çıkarıyorlar. Bizim cem evi yok. Bizde her yer cem evi. Allah ‘Namazını kıl’ dediği zaman, illa yüzünü kibleye dön dememiştir, oturarak da kılarım ben namazımı, yürüyerek de kılarım, evimde de kılarım. Biz namazımızı kıldığımız zaman, buradaki görüş, kime kılıyor? Mekke’ye mi, Allah’a mı? Allah’a kılıyor. Kuran’da diyor ki: ‘Allah her yerde hazır ve nazırdır.’ Eğer her yerde hazırsa ben istediğim yerde namazımı kılarım. Bana diyecekler ki ‘Allah sadece Mekke’dedir’. Allah her yerde hazır ve nazır değilse, o zaman her tarafa değil de sadece Mekke’ye kılarım. Her yerde ise her yerde kılarım. Şu anda milliyetçi

dediğimiz Sünniler bu konuda Alevileri suçluyorlar, ‘namaz kılmıyorlar’ diye. Niye? O benim yanımda mı oturuyor ki namaz kılp kılmadığını öğrenmek için? Ben yürüyerek de namazımı kılarım. Bizde öyle... Yürüyerek, dükkânımda iş yaparken, arabamı kullanıyorum, sabahleyin elimi yüzümü yıkıyorum, arabama biniyorum, ondan sonra namazımı kılıyorum. **Ben işimi aksatmam. Hiçbir zaman, Kuran’da da bu geçer, Allah sana ‘İşini aksat git namazını kıl’ demiyor. Bunlar, üçkâğıtçılar yapıyor bunu; ‘camiye gideceğim’ diye işi bırakıyor.**” (Haydar, 45, şoför, Hatay)

3. GELENEKSEL/RADİKAL DİNE(DEN) DUYULAN TEPKİ (KORKU) VE TÜRLÜĞÜN ÖNE ÇIKMASI

Öte yandan, dinin, marjinalleşirken aynı zamanda “tehlike” olarak algılandığı öteki uçtaki yorumları ele alalım. Sekülerleşmenin güçlü olduğu dairelerde, fakat daha da çok, kimlik kurgusunda temel olarak laikliğin rol oynadığı kesimlerde “İslamcılık” korkusu öne çıkıyor. Bu kesimlerde vurgu dinden önce Türklüğün yapıyor.

“Bizim Türkiye’mizin başbakanı, ben Türk’üm demiyor, dinciliği ön plana alıyor, Müslümanlığı, ümmetçiliği. Her lafından biri... Bir kere daha ‘Türk’üm’ demedi. Ben hiç duymadım. Hiçbir kere bile.” (Orhan, 42, devlet memuru, Ankara)

Orhan, Türklüğün geri plana atılıp, dinselliğe (“ümmetçiliğe”) vurgu yapılmasına karşı “tepki” gösterirken, ateist olduğunu söyleyen Sabri’nin hissettikleri ve söyledikleri ise toplum içinde dinselliğin yaşanma biçimin yarattığı “korku”ya işaret ediyor.

“Tabii bunu (Allah’a inanmadığını) herkese söyleyemiyorsunuz. **Mesela o kadar örümcek kafalı insanlar var ki, onların yanında böyle bir şey söylediğin zaman seni dışlıyorlar; o zaman siz de tabii ki rol oynamak zorunda kalıyorsunuz.** Çok açıklamalar yapmıyorsunuz. Çünkü mantık yok; mantığı çalıştıramıyorlar. Geliştiremiyorlar. Araştırmıyorlar; bir şeye inanmışlar. (...) Dinin birleştirici olduğunu zannetmiyorum. Türkiye’de din... insanlar formalite olarak yapıyorlar. Böyle bir şeye inanmışlar, bir yandan da yapacağını yapıyor. Dinle hiç ilgisi olmayan şeyler.. **Şu günah bu günah diyor ama kendisi de yapacağını yapıyor. Bence herkes sahtekâr...** Hiç inanmıyorum. (Sabri, 50, kafe işletmecisi, İstanbul)

Orhan ve Sabri’nin söylemleri, bir bakıma, Çanakkale’den Sami’nin, Müslümanlık etrafında hayal ettiği homojen toplum arzularının karşı kutbunu oluşturuyor. Orhan, Başbakan’ın “ümmetçiliği”nden ya da bütünü tanımlayan Türklüğün dile gelmemesinden referans alarak, başka bir deyişle, kendini negatif olarak, “ötekini” tanımlayarak kurgularken, Sabri de “öteki”nde gördüğü “homojenlik” dayatan dinselliğe karşı kendi farklılığını korumak için, ötekine atfettiği yola benzer bir yol izliyor; ikili (dikotomik) karşıtlıklar üzerine kurulu bir mantığın öteki ucuna gidiyor. Sonuç olarak, ulus, ötekine tahammül edemeyen, farklı yönlerdeki homojenlik arayışları eşliğinde, birleştirmekten ziyade parçalanan ve parçalayan bir referans haline geliyor.

Bir strateji olarak tanımlanan, kendi modelini ve değerlerini dayatan ulus altında yaşamını sürdüren, fakat toplumsal değişime bağlı olarak evrim geçiren, modernliğe ve kentsel yaşama adapte olan kültürel, dinsel tezahürlerin bile meşruiyeti stratejinin kuşattığı alanlarda sorunlu bir hale geliyor. Bir strateji olarak ulus, tam olarak denetleyemediği, zapt-ı rapt altına alamadığı, ancak kendi ürünü olan unsurlara karşı bile savaş açıyor; onlarla kamplaşıyor. Örneğin “başörtüsü” tam olarak böyle bir soruna işaret ediyor.

Başörtüsü esas olarak bir din yorumunu, inancı ilgilendiren bir mesele. Ancak bugün, kentlerde özgürlük talebiyle dile gelen başörtüsü, modern ulusun kategorize ettiği yerin yani dinsel, geleneksel ve kırsal alanın dışına çıkıyor ve böylelikle, çok daha kapsamlı bir meseleyi açığa çıkarıyor. Başörtüsü her şeyden önce, olduğu iddia edilen, olması istenen ve daha da çok empoze edilen bir tür birlik görüntüsünü ve otoritenin saygınlığını bozan, “kafa karıştıran” bir unsur haline geliyor.

Ancak bu kafa karıştırma gayet dindar bir kişi için de söz konusu. Bütün dindarlığına karşın, babasının hacca gitmeden önce, homojen bir “hacı formatı” tanımlayan esnafla yaşadığı olumsuz deneyimi hafızasına koymuş olan Kemal de güven verecek bir homojenlik arayışı içinde ve tavrını kafa karıştıran unsura karşı belirliyor; stratejinin dilini kullanıyor; “siyasallaşmış din”den korkuyor; kuşku ve güvensizlik dolu bir söylem geliştiriyor:

“Bu türbanlılar neden? Bugüne kadar gitmiyorlar mıydı? Ama acaba niçin? Bunlar ne zaman başladı? Bunlar gönderilmiş insanlar mıdır? [Kim göndermiş?] Bizde bir laf vardır. Su uyur ama düşman uyumaz. Seni karıştırmak için sana şey yapmak için bir şey bulur. **Senin en zayıf noktalarını bulur ve o hiç çalışmadan seni kendi kendine düşürür, o hiç çalışmadan.** [Bu niyeti nerden biliyoruz? Başörtülü kızların böyle olduğunu nerden biliyoruz?] Şimdi mesela ben bir amaçla girmişim. Ben gönderilmişim biri tarafından. **Ben gidiyorum masum kızları masum çocukları, ben onları bir anlamda kendime arkadaş edinip güven sağlıyorum, beyin yıkıyorum.** Bu bir günkü hadise değil. Uzun bir dönem. Bu devlete zarar geliyor. [Devlete nasıl zarar gelir başörtüsünden?] Biz mesela bir İran ya da bilmem, Türkiye bugün bir modern Türkiye olması lazım. Belki oraya gitmek istiyor. Benim eşim mesela kapalıdır. Ben evlendiğim zaman benim kaynım din adamıdır. Bana hiçbir zaman şart koymadılar, ‘Evlenince kızımı açmayacaksın,’ diye. Veya ben hiçbir zaman şart koymadım ‘Açılacaksın’ diye. ‘İstediğin gibi yaşa,’ dedim. [Bugün okula, eğitime gitmek isteyen insanlar da öyle. Sizin eşinizi de kimse zehirlemedi ki?] Ama işte bu. Bazı kesimler acaba herhangi bir amaç var mı burada? Mesela ‘İmam Hatip arka bahçemdir,’ demiyor mu? Diyor.. E sen niye söylüyorsun bu lafı? Erbakan akıllı insandır. O lafı tesadüfen söylemedi. Acaba bir amaç mı var? Ben bir amaç arıyorum. Niçin? Güzel okurken durup dururken sen niye bu lafı söylüyorsun? Ben orada bir soru arıyorum. Acaba insanları kullanarak devleti mi kullanıyorsun?” (Kemal, İstanbul)

Adana’da görüştüğümüz “Kuvayi Milliyeci” kimliğine sahip Süleyman için durumun vahameti çok daha bariz:

“[Müslümanlık oldukça farklı yaşıyor, öyle değil mi?] Mutlaka. Biz de zaten ne yaptığımızı bilmiyoruz şu anda. Zaten Türkiye’de dini temsil edenler de tarikatlar yani; o konuma getirdiler yani. Bilhassa bu kırsal kesimden gelen insanlar mahallelerde maalesef tarikatçıların şeyiyle düşünür hep. (Bu Adana’da da böyle mi?) Böyle. Genç kızlar da böyle. Merkezi yerlerde, mahallelerde eskiden yoktu. Benim de dikkatimi çekiyor; işte şimdi 18 yaşında, 15 yaşında bir kız, okul talebesi bağlamış. Ne? Türban... Yani Türkiye’de gerçekten huzurlu bir ortamın yaratılmasını bir türlü istemeyenler var yani... **Bir taraftan tarikatlar, Atatürk düşmanlığı almış yürümüş, o kulislerde mahallelerdeki toplantılarda böyle tabii kendilerini gündemde hissettikleri ortamlarda Atatürk’e söylemediklerini bırakmıyorlar. Tabii onu dinleyen insanlar da Atatürk’e karşı biz bu lafları edersek iyi Müslüman oluruz, cennete gideriz gibi duygulara sahip oluyorlar.** O bakımdan kimin ne yaptığı belli değil. Türkiye’de şu an karmaşık bir ortam içindeyiz. (...) Şimdi bir takım tarikatlar bir takım girişimler içerisine giriyor. Yani bu ortam nasıl düzeler bana göre? Valla Avrupa Birliği’ne de girsek bu düşünce daha fazla hız kazanacak ve ileriki süreçte bir takım problemlerle Türkiye’de karşı karşıya kalacağımızı tahmin ediyorum. Yani rahat değiliz.” (Süleyman, Adana)

Kemal ve Süleyman başörtüsünün arkasında bir “amaç” ararken, İzmir’de yaşayan Kürt kökenli Süheyla’ya göre ise tam tersine başörtünün yasaklanması “anlaşılmaz” bir şey:

“Büyük var küçük var; herkesin herkese karşı saygısı olsun. Tutuyorlar, çok affedersin, ya **şuna** [başörtüsünü gösteriyor] **kafayı takmışlar. Bunun ne zararı var kimseye ya?** Başörtüsünün? Allah’ın bir emridir. Öyle emretmiş, ‘Ört’ diyor, kadıncağız örtüyor, kızcağız örtüyor, ne karışyorsun ya? Üniversiteye girecek benim kızım, başını açmak zorunda kaldı. İş vermiyorlardı. İşimiz yoktu o zaman. Her nereye giderse kafasına baktılar mı, iş vermiyorlardı. Okumuşluğu var, tahsili var, gençtir, bununla ne alakası var? İşte öyle bir şey yapıyorlar.” (Süheyla, 55, ev kadını, İzmir)

“Başörtülü” bir dünyanın ya da içinde başörtüsünün de bulunduğu bir anlam dünyasının iki insanı Kemal ve Süheyla “bölünüyorlar”. Çünkü başörtüsü “iyi işleyen bir yapı” görüntüsünü bozuyor ve bireyler aynı değerleri paylaşırsalar da bu bozulmuş yapının farklı köşelerine savruluyorlar.

Başörtüsünün, değişim yaşayarak modern hayata giren kesimlerin çok rafine, özellikle kentli, deneyim kazanmış direnişlerinin sembolü olarak belirginleşmesi öte yanda daha az rafine olan, varolan seküler stratejilerin düzleştirici dilini (“başörtüsü = siyasi bir araç”) kullanan bir tepkiyi provoke ediyor. “Art niyetler” aranan meselelerin hepsinde olduğu gibi, başörtüsü de aslında gündelik hayatta bir var olma biçimi ve bütün iddiaların tersine dinsel, toplumsal ve kültürel, yani hayatın ve insanın bütünselliğine gönderme yapan bir pratik. Yani başörtüsü bu haliyle başka bir “bütünselliği”, ulusun bütünselliğini sorguladığı için çok daha genel bir direnişin ya da rahatsız edici bir “uysallaşmama” halinin sembolü olarak algılanıyor ve tepki görüyor. Bu tepki başörtülü Zehra’yı “sosyal ortamdaki” itiyor, içine kapanmasına neden oluyor.

“Çalışma ortamında ya da üniversitede –üniversitede de bunun sıkıntısını çok yaşadım falan ama– bu tür ayrımcılık beni gerçekten tedirgin ediyor açıkçası. Normalde otururken ‘başörtüsü araç’ diyorlar. Dün bir öğretmenle tanıştım; benim de öğretmen olduğumu duyunca ‘Her zaman mı kullanıyorsunuz?’ diye bir soru sordu. ‘Evet’ dedim, **‘Ama bu siyasi bir araç gibi,’ falan dedi.** Ben ‘Bunu söyleyenin bile buna inandığını düşünmüyorum,’ dedim; çünkü böyle değil yani. **Bunun altında neler yattığını herkes biliyor, bunun tamamen politik bir demeç olduğunu herkes biliyor yani.** Yani bunu imanî bir şey olduğunu artık herkes kabullenmeli diye düşünüyorum. Bu cahilce bir şey yani... Hani belki çok kullanılıyor falan ama ben cahilce buluyorum bunu. İnsanların da buna bir anlamda prim vermesi yine çok cahilce geliyor. Bu gibi hayatımı birebir etkileyen ayrımlar beni sosyal ortamdan iten şeyler. Benim için en büyük problem bunlar yani.” (Zehra, Adapazarı)

Ancak kuşkusuz mesele sadece başörtüsü vesilesiyle bölünen bir toplum değil. Başörtüsünün yanı sıra, sembollerle, ritüellerle birbirinden ayrışan fakat bu farklılaşma ya da ayrışmadan daha da önemlisi birbirinden korkan ve nefret eden toplumsal parçalar ortaya çıkıyor. “Türklük” ve “vatandaşlık”la ilgili ritüellere (ilk öğretim okullarında sabahları okunan and vb.) karşı hassaslığını, “yobazlığa” karşı modern toplum için bu ritüellerin gerekliliğini vurgulayan Sabri için ise bu nefret daha da somut bir hale geliyor.

“Ben kime inanacağım? Karmakarışık bir kafam oldu. Ben camiye falan gitmedim. Nefret ediyordum camiye gitmekten. Bizim sülalece alakamız yok. Ama ben onlardan etkilenmedim. Ben bağımsız mantığımı doğrultusunda.. Mesela babam ölmüştü, cenaze namazı kılmak istemedim. Başında saygı duruşunda bulunmak istedim. Onu beklemek istedim. **Cemaat namaza durdu, hoca bana böyle şeytan gibi bakıyordu. Ya sana ne? Kılmıyorum... Seni ne ilgilendiriyor?** Ben orada babama saygı duruşunda bulunuyorum. Saygı duruşu yapmak daha mantıklı değil mi? Ben tabutunun başında durarak daha çok saygı gösterdim. Ama ben inanmıyorum, kılmıyorum. Zorunda da değilim, niye bana domuz gibi bakıyorsun ki? ‘Senin görüşün de böyledir evladım’ diyebilir. ‘Sen namaz kılmayacaksın, belki sonra kılacaksın’ da diyebilir.” (Sabri, İstanbul)

Sabri’yle benzer bir Türklük ve milliyetçilik anlayışını paylaşan, dinle kendi arasına belirgin bir mesafe koyan Orhan’a göre bizzat dinin kendisi ve dinin yanı sıra “başka milliyetlerin (örneğin Kürtlük) baskısı” sonunda “Türk halkının milliyetçiliği” bozuluyor. Ve bu halk giderek güvenilmez bir görünüm kazanıyor:

“Özal’dan sonra, 12 Eylül’den sonra özellikle, **Türk halkının milliyetçilik yönü bir de dinin baskısı altına girmeye başladı.** Böyle bir başka milliyetlerin baskısı altında, bir de dinin etkisi çok ön plana çıkmaya başladı. (...) Sokaklarda miting yapan insan en güzel düşmandır. Çünkü karşıdadır bilirsın, tanırırsın. **Ama senin içine girmiş insana en sinsi düşmandır, bilemezsin.** Şu anda devletin her kademesinde dini yönü ağır olan insanlar belli mevkilere gelmiş durumdadır. O adam niye çıksın sokağa? Zaten içeriden yönetmeye başladılar. (...) Bizim genel müdür AK Partili, Refah Partili. Dini

yönü yüksek bir adamı atadılar. Herkes Cuma'ya gitmeye başladı. Arkasında saf tutuyorlardı. **Satılmaya da hemen hazırız yani. Fırıldaklık da var yani. Ne yapacaksın bu milletle?** Seçimden bir sene önce kurulmuş parti Türkiye'de tek başına iktidar oluyor. Böyle şey olur mu? Nerede bu ülkenin halkının ideolojisi, nerede düşüncesi, nerede bilgi tabanı? Yok.” (Orhan, Ankara)

Burada Süleyman ve Dilek'in söylemlerini bir arada düşünerek, bir ara sonuç çıkarabiliriz. Hem Süleyman hem Dilek kendilerini sonuna kadar “Türk” hissediyorlar; her ikisi de Avrupa Birliği'nin Türk toplumunun kültürünü bozacağını düşünüyorlar. Ama Süleyman, başörtüsünden ötürü Dilek'i “huzurlu bir ortamın yaratılmasını bir türlü istemeyenler”den biri olarak görüyor. Dilek de Süleyman gibilerin başörtüsü konusunda yarattıkları baskı ortamından şikâyetçi. İkisi de birbirinden korkuyor. Başka bir deyişle, birbirleriyle bir çok alanda kesişen insanlar, kesişmedikleri yerlerde birbirilerinden korkuyorlar ve bu korku nefrete kadar uzanabiliyor.

4. DİNİMİZİ VE TÜRKLÜĞÜMÜZÜ BÖLEN BİR YABANCILIK: MİSYONERLİK

Dinsel ya da kültürel ve siyasal olarak yelpazenin farklı yerlerinde bulunsalar da birçok farklı kesimde dinsel olarak “yabancı” olana karşı ortak bir korkunun hâkimiyeti öne çıkıyor. Bu korkuyu elle tutulur hale getiren, sembolleştiren sorunlardan birinin “misyonerlik” olduğu söylenebilir. Rasyonel Müslüman İsmet, ülkücü Ethem, “Allah korkusu”yla yaşayan Kuvayi Milliyeci Nuri ya da başörtülü Dilek hep birlikte misyonerlerden korkuyorlar.

“İncil dağıtıyordu bayanlar. Bayan turistler... Bir gün baktım yakalamışlar bir bayanı, bir şey veriyorlar falan çıktım arkasından ‘Neler oluyor orda?’ dedim. Bayan bakınıyor böyle. Elinde bir dergi var bir de kitap var. Baktım İncil. Dedim ‘Sana bunu kim verdi?’ ‘İşte o bayanlar verdi bana,’ dedi. ‘Ee, dedim okuyacak mısın bunu?’ Biraz cahil de, ne olduğunu da bilmiyor. Bakıyor boyuna. Dedim ‘Verir misin bana onu?’ ‘Vermem,’ diyor. ‘Para vereyim sana?’ dedim. ‘Ver,’ dedi. Çıkardım 1-2 milyon para verdim; kitabı, İncil'i bana verdi. İncil burada duruyor. Bir de dergi vardı ama onu nereye koyduk bilmiyorum. Dağıtıyorlardı, yani burada bile bu misyonerlik hareketleri var. [Etkili oluyor mu bunlar? İnsanlar Hristiyan oluyorlar mı bu faaliyetin sonunda?] Beni yapamaz da... **Ekonomi çökertilmiş bir durumda her şey olur kardeşim, ben sana söyleyim.** Diyorlar ki, işte ekonomik standart sağlayınca insanların bu konuda ileri derecede çalışma varsa olabilir. **Yoksa böyle kitap dağıtmakla falan bilmiyorum yani, bizler öyle etkilenemeyiz.** [Bu faaliyetin de bir şekilde büyük bir planın parçası olduğunu düşünüyorsunuz?] Tabii tabii, onun parçası canım. Niye çalışsın ki sokakta? Yazsın kitabını. İhtiyacı olan gider kitabını bulur alır. Yaz sen de kitabını, dursun. Niye sokakta dağıtıyorsun? Tabii ki bir amaç var. [Nasil Müslümanlar bütün dünyada dolaşıyorlar, okullar açıyorlar bir yandan, bu da onun gibi... O niyetle geliyor olamazlar mı?] Olabilir. Bak sadece o olsa gene kızmam ben o işe. Eğer güzellik oradaysa insanlar oraya gider. Güzel yaşantı, din veya yaşamsal güzellikleri insanlara kim sunuyorsa o çoğalır, o gider diye düşünüyorum. Dinî faktörleri bile böyle düşünüyorum. Yani Allah'ın yarattığı bu güzellikleri işte son kitap olarak Kuran da bunu motive ederek bunu anlatmıştır.

Bunun içindeki yanlış dolduruşları arındırdığımız zaman dinimiz çok güzel aslında.” (İsmet, Çanakkale)

“Toplumuna sahip çıkmamış, insanına sahip çıkmamış, vatandaşına sahip çıkmamışsın. Bunlara birileri sahip çıkmış. Bunlara İslamcısı sahip çıkmış, İranlısı sahip çıkmış. Hatta misyoner sahip çıkmaya başlamış; artık haç takmaya başlamışlar. [Var mı buralarda Hristiyan olan?] Var. Depremden sonra oldu. Üç yüz civarında olduğu söyleniyor. Ben onun en az 250 tanesinin... [İdareten, karnımız doysun falan diye mi?] Öyle olduğuna inanıyorum. (...) **Ben misyonerlerin de insanları Hristiyan yapmaktan ziyade, onları kendi kimliğinden, dini ve milli duygularından uzaklaştırmak üzerine faaliyet yaptıklarına inanıyorum.** Çok Hristiyan’a ihtiyaçları varsa gitsinler kendi ülkelerinde kendi komşuları Hristiyan değil, onları yapsınlar.” (Ethem, Adapazarı)

“Şimdi şeytana tapanlar çıkmış Türkiye’de... **Apaçık Hristiyan dini açılanıyor İstanbul’da.** [Peki çok etkisi oluyor mu bunların?] Olmaz mı? Gençtirler, cahildirler. **Alınıyor, satılıyor; kişiler aldanıyor. Cahil insan paraya aldanıyor.** (...) Bu Hazreti İsa da hak dininden gelme. Dinde zaten zorlama yok. Benim için insanlık önemli. Hangi dinden, hangi mezhepten olursa olsun saygı duyarım. Dinimizde ne diyor, baban Ermeni de olsa, al götür kiliseye, kendin camiye git. Zoraki olur mu? Zoraki Müslümanlık olmaz. İçinden gelecek. Şimdiki nesil başıboş kalmış yürüyüp gidiyor.” (Nuri, Adana)

“Türkiye içinde farklı dinler olduğu için, Türkiye’nin parçalanmaya gittiğini ve bu yüzden Türklüğün kalmadığını” söyleyen Dilek’e göre ise:

“Hristiyanlık, Yahudilik falan ve misyonerler var etrafta. Bunlar çoğalıyorlar”. [Ne söylüyorlar? Ne anlatıyorlar?] Bilmiyorum; şu ana kadar hiç karşılaşmadım ama misyonerlerle karşılaşan arkadaşlarım var. Hristiyan olmuş tanıdığım da hiç yok ama duyuyorum”. (Dilek, Konya)

Farklı coğrafyalardan, farklı siyasal ve kültürel kimliklerden ve farklı toplumsal koşullardan gelen bu kişilerin hepsi “misyonerlik”te bir “hayalet”, başka bir deyişle nihai bir “ötekilik” ya da “yabancılık” buluyor. Bu kişilerin hiçbirisi, misyonerlikten kendisi için korkmuyor; ancak başkaları için, özellikle “kandırılmaya müsait, paraya muhtaç, cahil” insanlar için korkuyorlar. Bu kişilerin her biri, farklı yollardan geçerek, bir “karşı sembol” haline gelen misyonerliğe uğrayarak, milliyetçi söylemin içini dolduruyorlar. Genellikle “kulaklarına gelen duyumlar” vasıtasıyla, içinde yaşadıkları toplum hakkında duydukları güvensizlikleri artarken, milliyetçilik söylemi altında bir sığınak ya da korunma dili buluyorlar.

“Ateist” olduğunu söyleyen ve çalıştığı kafeye bitişik bir Protestan kilisesiyle komşuluk (hatta organik bir iç içelik) vesilesiyle “misyonerlik faaliyetine” doğrudan tanıklık eden Sabri de, yukarıdaki örneklerde dile getirilene benzer şekilde, sonradan Hristiyan olanlardaki “olumsuz” özellikleri dile getiriyor:

“Ben şey gözlemledim: Buradaki Hristiyan olmuş kişiler, Türkler kişiliğini bulamamış.. Bir yerlerden kovulmuş, dışlanmış, yani tamamen kişiliği oturmamış kişiler. Çok ciddi aklı başında kişileri seçmiyorlar.” (Sabri, İstanbul)

Ancak “dışlanmış”, “kişiliği oturmamış” kişilerin Hristiyan olduğuna işaret eden Sabri’nin kiliseyle ilgili bir anısı, “kişiliği oturmuş” yani Hristiyan olmayan insanlardaki “korku” hakkında önemli bir ipucu veriyor.

“Bizim mönülerin arkasında dini yazılar var. Bir müşteri onları okumuş. Bana dedi ‘Bu kafe orayla ilgili bir şey mi? Eğer öyleyse kalkacağız biz,’ dedi. İlk defa gelmişler. Dedim, ‘O kilise Pazar günü birkaç saat kendi aralarında ayin yapıyorlar, burayla bir ilgisi yok. Ama buraya bağlı, ikisi bir,’ dedim. ‘O zaman biz kalkalım,’ dedi. Şimdi ne ilgisi var? [Korkuyorlar galiba...] Sana kimse bir şey demiyor; gel burada yemeğini ye, çayını kahveni iç, manzarayı seyret. Anlamıyorum yani... Kalktılar gittiler... Sonra hatta dedim, ‘Bak burada İncil var, ücretsiz... Bir tane alın, kültürünüz artsın,’ dedim; insan bir şey okumakla o şey olmak demek değil. Yabancılar da bir sürü şey okuyorlar, Kuran okuyorlar, niçin okuyorlar? Müslüman olmak için mi? Hayır, ne yazıyormuş, ne diyormuş diye. İnsanda bir kültürdür bu, öğrenmektir. Ben de öyle dedim, ‘Ücretsizdir, buyurun,’ dedim; o da ‘Gerek yok,’ dedi...” (Sabri, İstanbul)

Sabri’nin örnek verdiği kişiler, İncil’den alıntılanan ve sembolik bir anlam kazanan “dini yazılar”da belki de en uçtaki, en dışarıdaki “ötekilik” haline ilişkin bir işaret görüyorlar, ürküyorlar ve içine girdikleri ruh hali onları oturdukları kafeyi terk etmeye itiyor. Bir an, “dışarının” bu sembolleşmiş ve somutlaşmış hali onları kendi “olma halleri”nden çıkarma potansiyeline sahip bir tehlikeye dönüşüyor. Bastıkları zeminin kayganlaşmasına neden olan bir durum hissediyorlar, korkuyorlar.

5. DEĞMEKTEN KORKULAN ALEVİLİK

Misyonerlik “dışarıya” dair ya da “dışarıdan gelen” ve korku uyandıran bir olgu. Araştırmamız dâhilinde, bu dışarılığın temsilcileri olarak misyonerlere ya da misyonerlik çalışmaları sonunda “Hristiyan” olmuş kişilerle karşılaşmadık. Bu nedenle “korkuyu yaratan” bu insanların yaşadıklarını ve hissettiklerini öğrenme imkânını bulamadık. Ancak, milliyetçilik söylemiyle az veya çok iç içe geçmelerine rağmen, inançlarıyla birlikte oluşan kimlikleri nedeniyle kendilerini “dışarıda” hisseden bir başka gruptan kişilerle –Alevilerle– görüştük.

Bu görüşmelerde dile gelen ayrışmalara, farklı söylemlere ileride de, farklı bağlamlarda, değineceğiz. Ancak, burada, stereotiplerin, önyargıların oluşumunun ve “dışarıda” konumla(n)manın farklı pratiklerini aktarmakla yetinelim. Örneklerimizi öncelikle Antakya’da grup tartışmasında konuştuğumuz Arap Alevilerden derledik.

“Bize yıllardan beri Türk Sünni bir vatandaş gelip sebze aldı. Yıllardan beri bizimle oturdu yemek yedi, rakı da içti. Tavuk da yedi. Adam Sünni; her sofraya çağırdığımızda oturdu yedi. Bir gün çocuğunu getirmiş. Çocuk on iki yaşlarında falan. O gün tesadüf abim gene öğle üzeri hemen sofrayı hazırladı, domatesi toplayana kadar sofraya hazır oldu. Hepimiz oturduk. Baba oturdu, çocuk oturmadı. ‘Oğlum,’ dedi, ‘gel otur’. Oturmadı. ‘Niye?’ dedi. **‘Bunlar Alevi’ dedi, ‘yemekleri yenmez’.** [Ailede konuşulan bir şey o zaman?] Ailede değil; hocaları... Kendisi yediğine göre, kendisi konuşmamış

demek ki. Baba şaşırdı yani afalladı. Bilmiyor gerçekten, samimi olduğuna inanıyorum onun. ‘Ne oldu? Nereden öğrendin bunları?’ dedi. Cami hocası öğretmiş. ‘Camine dee! Hocana daa!’ diye başladı sövmeye. ‘Ben seni Kuran okumaya gönderdim, hoca bunları mı sana öğretti?’ diyor. ‘Otur,’ dedi, eşek gibi oturdu yemek yedi...” (Ali, Hatay)

Ali’nin tanıklığında görülen ve Alevilere karşı varolan, “hoca”da ve “baba”da ortaya çıkan bu iki farklı tavır aynı bölge içinde yer alan farklı köylerde bile ortaya çıkabiliyor.

“Bir de aynı Türk Sünni şu taraflar var. Bunlar Alevi’nin kestiğini yemez, yaptığını da yemez. Öbür taraftaki dağlardaki köylerden gelirler; hepsi gelir yer içer hiçbir fark yok. Bir tane adam gelir bende yemek de yer, rakı da içer, bizde de yatar, öyle bir samimiyet var yani. Biz gidip geliyorduk kendilerine. Oğlu da usta. Ben bir servis açtım, tamir servisi. Dedim ki, ‘Oğlun usta, iş de arıyor, gönder benim yanımda çalışsın’. Gönderdi. Her gün öğle yemeği evden yemek getiriyorum. Kasaptan et yaptırıyorum. Zeytin yiyor, pilav yiyor, başka şeyler yiyor ama elini ete dokundurmuyor. Diyorum ki, ‘Mehmet et bitecek’. Sevdiğimden söylüyorum yani. ‘Mehmet yesene,’ dedim. ‘Tamam,’ diyor ama yemiyor. En sonunda dedim ki, ‘Oğlum sen niye et yemiyorsun?’ Dedi ‘Allah’ını seversen bana zorla et yedirme. Biz dedi burada kesilen eti yemeyiz.’ ‘Niye?’ ‘Bize söylüyorlar, Alevilerin kestiği et yenmez.’ ‘Sana kim söyledi?’ ‘Söylüyorlar.’ ‘Kim söyledi?’ ‘Köyde hocalar söylüyor.’ Ben de küfretmeye başladım. Aşağıya iniyorsun, **Alevi’nin sattığı koştan götürüp yiyorsun. Fasulyeyi de yiyorsun, domates de yiyorsun, ama kestiği eti yemiyorsun.** Bunu cahillikten ibaret görüyorum. Başka bir şey değil.” (Haydar, Hatay)

“Alevilerin kestiği et”in yanı sıra, Alevilere dair hiç tanık olunmayan ama kulaktan kulağa yayılan; hiç görülmemiş olmasına rağmen “bilindiği” varsayılan bir rivayet de benzer bir şekilde, “dinsel” görünümle vasıtasıyla Alevileri “dışlaştırmacı / ötekileştirmeci” bir işlev görüyor.

“17 yıl otobüs kaptanlığı yaptım. Aksaray’da (yol üstü lokantada) bize özel yerde, kaptanlara bakan garsonlar var. Bu garsonlardan biri, lokantanın sahibinin oğlu, sürekli bizim masaya bakıyor. Bir gün bana dedi ki, ‘Kaptan abi, sizin orada Hristiyan var mı?’ Dedim ‘Var; bizde Alevi de var’. ‘Alevi de mi var?’ dedi şaşkın bir şekilde. ‘Peki siz onlarla konuşuyor musunuz?’ Dedim, ‘He konuşuyoruz’. ‘Nasıl konuşuyorsunuz?’ ‘Otururuz yemek de yeriz onlarla.’ Dedi ki, **‘Ya, biz burada Alevilerle kesinlikle konuşmayız’.** ‘Niye?’ **‘Olur mu abi bizim burada,’ dedi, ‘Alevileri hiç sevmeyiz. Bunlar anasıyla bacısıyla hiç tanımaz; mum söndürürler.’** ‘Nasıl söndürürler bu mumu?’ ‘Bir odaya geçiyorlar dedi, mum yakmışlar, ondan sonra söndürürler, söndürdü mü herkes bir tane karı kapar dedi, annesi mi bacısı mı ilişkiye girmiş.’ Dedim, ‘Kim anlatıyor bunları?’ Dedi ki ‘hoca’. ‘Ben şimdi, dedim sana bir mesaj göndereceğim ama o hocaya söyleyeceksin. Diyeceksin ki buraya bir kaptan gelip gidiyor otobüsle, senin ananı, avradını bilmem ne söyleyeceksin.’ ‘Kaptan, ne oldu?’ dedi çocuğun babası. ‘Siz dedim, burada hocalarınız Alevilere neler diyor, siz Alevileri böyle mi biliyorsunuz?’ Baktı oğlana ters ters. Dedim, ‘Çocuğa bakma!’ Çocuk dedi ki, ‘baba öyle öğretmiyorlar mı?’

dedi. Mum söndü lafına gelmek istiyorum ben. Mum söndü kelimesi tabii ki Alevileri sevmeyen insanların işi. Milliyetçilik, mezhep milliyetçiliği yapan insanlar bu mum söndü hikâyesini çıkardılar. Mum söndü diye bir şey yok. (Haydar, Hatay)

“Alevilerin kestiği et” adeta Misyonerlerin İncil’i gibi bir görünüm kazanıyor. “Mum söndü” vasıtasıyla, Aleviler dokunulmaması / konuşulmaması gereken, dokunulursa varoluşun, geleneğin, ahlâkın tehlikeye gireceği bir nitelik kazanıyor. Misyonerlik nasıl bir tehlike olarak algılanıyorsa, Alevilik de bir tehlikeye dönüşebiliyor. Ancak bunun karşılığı da var; Aleviler de simetrik bir şekilde kendilerini tehlikede hissediyorlar. “Cem evi” olgusunun nasıl ortaya çıktığının hikâyesi üzerine geçen konuşmalardan aktardığımız alıntılar ise Bayrampaşa’da yaptığımız ve Sünnilerin yanı sıra bir Alevi’nin yer aldığı grup tartışmasından:

- ‘Can güvenliği sağlanana kadar...’ demiş; çok güzel bir şey söylemiş. Hz. Ali cami avlusunda sazla öldürüldü. Bilirsiniz, ucu sivridir. O boruyu da özellikle yapmışlar, kan oradan çabuk boşalsın ölsün diye. O yüzden...
- Kardeşim biz onu öldüreni tasvip etmiyoruz ki...
- Onu savunuyorsunuz demiyorum zaten. Anlatmak istediğim bu. O arada oğlu çıkmış demiş ki, ‘Bizim can güvenliğimiz sağlanana kadar camilerde değil, Ali evlerinde ibadet yapacağız’. Alevilik muhabbeti buradan geliyor.
- Tamam şimdi can güvenliğiniz var; (Aleviler) niye şimdi (camilerde ibadet) yapmıyor o zaman?
- Onu söylüyorum, hâlâ daha can güvenliği sağlanmamış. Eğitim vermezseniz can güvenliği hâlâ sağlanmaz.” (Bayrampaşa grup tartışması, İstanbul)

Aleviliğe karşı duyulan korku, beraberinde Alevilik kimliği altında yaşayanlarda da bir karşı korku yaratıyor. Bir çok Alevi, kültürel olarak geleneklerinde birikmiş olan korkularla kendilerini korumaya alıyor; görünmez oluyorlar. Ötekine karşı duyulan çekingenlik ve korku, aynı coğrafyada yaşayan, en genel olarak aynı dinsel-kültürel havayı koklayan farklı insanların da birbirlerine karşı stereotipleri yeniden üretmesini beraberinde getiriyor.

6. YENİDEN YORUMLANAN DİN VE UYUM

Kuşkusuz, Aleviler homojen bir topluluk değil; Türkiye’nin farklı bölgelerinde, görüştüğümüz Aleviler tarafından da dile getirildiği gibi (örneğin yukarıda, “oturarak da yürüyerek de namaz kılan” Haydar’ın “Hatay ayrı bir yer; Doğu’daki Aleviler ayrı,” derken belirttiği gibi), oldukça farklılaşmış pratiklere sahipler. Bazı bölgelerde, Alevilerin pratikleri Sünni İslâmi pratiklerden sadece bazı yorumlarda küçük farklar taşırken, başka bölgelerde çok daha önemli farklar ortaya çıkmakta.

Ancak Sünni yorumdan oldukça farklılaşmış (ya da uzaklaşmış) pratikleri olan Aleviler, bu farklılıklarından ötürü ulusal stratejinin dini bileşeni tarafından

“dışarıda” bırakılırken, öte yandan Sünni yorum içinde ya da “İslamcılık” olarak nitelendirilebilecek siyasal-toplumsal hareket içinde de derin farklar dikkati çekiyor. Bu farkların başında ulusal stratejiyle örtüşme düzeyindeki farklılık geliyor. En genel hatlarıyla, aynı anlam dairesinden bakmalarına rağmen, farklı gruplar arasındaki derin çatlaklar göze çarpıyor. Örneğin, yukarıda, toplumda farklı olan unsurların “aynılaşmadan bir arada yaşayabilmeleri için, dinin birleştirici” bir olanak sunduğunu vurgulamış olan (Müslüman entelektüel bir kişiliğe sahip) Erdem’in yorumlarında bile bu çatlakları oldukça açık bir şekilde görmek mümkün:

“Sistemi eleştiren insanlar İslamcı diye tepki gördü. Ama tarikat ehli olan insanların, bunların içinde kurumlarda mevki sahibi olanların durumları iyi. Onlar iyi geçiniyorlar ve yapılan kötü uygulamalara ses çıkarmıyorlar. Tüm mesele bu. Telefon ettirebiliyor rektör sekreterine, çocuğunun notunun yükseltilmesini istiyor. Rektörün oğlu boş kâğıt vermiş, bir başka kimse de boş kâğıt vermiş... Bazı kişiler reddediyor ama diğerleri, mesela bir tarikatın ileri gelen adamı, –hatta daha rektör söylemeden– yapıyor; rektörün oğlu AA almış oradan. Ve bu adam buradaki bir cemaatin temsilcisi. Şimdi bu adama bir şey olması mümkün mü? Kendisi zaten durumdan vazife çıkarak yapıyor. Böyle bir bakış açısı var. Bunlara bir şey olmuyor. Devlet tepki göstermiyor bunlara. Hani ‘hem kel hem fodel’ diyorlar ya... Hem karşı duruşun var hem de böyle bir duruşun da söz konusuysa o zaman daha çok tepki geliyor diye düşünüyorum ben.” (Erdem, Adapazarı)

Erdem’in söyledikleri büyük ölçüde hayatını sürdürme dürtüsüne ya da bir “uyum sağlama” arzusuna ve bu arzuyu gerçekleştirmek için başvuru tekniklere işaret ediyor. Başka bir deyişle, bireyler bir “formata” giriyorlar. Değişen siyasal koşullara ya da ekonomik ve toplumsal koşullara bağlı olarak ortaya çıkan yeni bir rüzgâr sonunda herkes bir yerle uyum sağlıyor. Korku ve çıkar burada önemli bir rol oynuyor. Bu dışsal faktörlerden daha da önemlisi aslında bireyin kendi içinde, kişiliğinde bir dönüşüm yaşaması. Uyum sağlayan insan aynı zamanda “inanıyor”. Akşam yattığı zaman da çok fazla vicdanı rahatsız olmuyor; gözlerini kapattığı zaman uyuyor. Din olarak yaşanan genel anlam dünyası, “dinsellik” olarak adlandırılabilir ve modern, kapitalist ve ulusal stratejinin altında farklı yorum ve pratiklerle sağlanan bir uyuma tekabül ediyor.

Erdem’e göre, bu bir “meşrulaştırma” süreci:

“O kendi cemaatinin, kendisinin orada varoluşunun, kendi cemaatinin faydasına olacağını düşünerek böyle şeyler yapıyor olabilir. Meşrulaştırma var yani işin içinde. İnsanoğlu zaten yaptığı eylemi meşrulaştırmazsa yapamaz diye düşünüyorum. Konuştuğum hırsızlar oluyor, onlar bile yaptıklarını bir şekilde meşrulaştırıyorlar. Mesela ‘Ben hak etmemiş insanların malını alıyorum,’ diyor. Bir şekilde bunu meşrulaştırıyoruz diye düşünüyorum. Bir de çok insanın aslında kendisini sorguladığını düşünüyorum.” (Erdem, Adapazarı)

Aslında Erdem’in “dinsellikler” hakkında anlattıklarının, büyük ölçüde milliyetçi stratejinin altındaki uyum sağlama tekniklerinde de izlenebildiğini belirtelim.

Milliyetçi söylem altında bireyler kendilerini, varlıklarını ve dolayısıyla çıkarlarını meşrulaştırıyorlar. Başka bir deyişle, herkes, “öyle gördüğü için”, “anne ve babalarından ya da okuldan öyle öğrendiği için” veya “içine doğduğu için”, başta “milliyet” ya da “din” olmak üzere, toplumun değerlerinden (“bizim değerlerimiz”) bahsediyor; ancak bu değerler altında birbirine neredeyse taban tabana zıt, olağanüstü derecede farklılaşmış yorumlar ve bu yorumlarla bağlantılanan çıkarları görmek mümkün oluyor.

Öyle anlaşıyor ki, “çıkarlar” ve “toplumun / milletin değerleri” arasında bir denklem kuruluyor; bu denklem farklı “meşrulaştırma” yolları üzerinde hareketli bir özelliğe sahip. Çıkarlar bazen “değerler” arkasında görünmez oluyor; bazen da çıkarlara uygun olarak, değerler (milliyet, din ya da başka bir değerler topluluğu) yeniden yorumlanıyor ve değişikliğe uğruyor. Bu durumda “değer” adı verilen ve –zamana uygun bir biçimde değişse de– uyulması gereken referanslar, esas olarak, altında oldukça serbest bir biçimde hareket edilen şemsiye ya da korunak gibi bir işlev görüyor.

Çorum’da konuştuğumuz ülkücü Cemşit’in Türkiye’de yaşanan din için yaptığı yorumlar Erdem’inkilerle paralellik gösteriyor:

“Bana göre biz dinimizi din olduğu için değil, ailemizin dini olduğu için algılıyoruz. Kendimiz araştırmıyoruz. ‘Elhamdülillah Müslüman’ız’ diyoruz, ama Müslümanlık nedir, nasıl olursa bir insan Müslüman olur, nasıl olursa münafık olur, nasıl olursa müşrik olur, nasıl olursa kâfir olur bunları bilmiyoruz. **İşimize geldiği zaman, ticaretimizi yaparken Allah’tan, kitaptan, vallahiden billahiden dem vuruyoruz.** İşimize gelmediği zaman tu kaka oluyor her şey bizim için. Bir anda her şey satılabilir. Bu insanımızın suçu değil aslında; Türkiye’deki bu siyasi anlayış...” (Cemşit, Çorum)

Konya’da görüştüğümüz Emir, iş yaşamının “gereklerine” bağlı olarak “İslamî” değerlere bağlılığın nasıl değiştiğini anlatıyor:

“Yaşantıların ne kadar çok değiştiğini ya da aynı insanı defalarca her türlü yaşamında gördüğünüz zaman ne kadar da tutarsız olduğunu görüyorsunuz. ‘Aslında o öyle düşünmez, yapmaz ama şartlar buna müsait olunca yapıyor,’ diyorsunuz. İşinin gereği ile çok alakalı her şey. Bayanlarla hiç muhatap olmayan bir esnaf, bir cemaatte sürekli devamlılığı varsa, şimdi bir bayanla konuşmasının etrafından yadırganacağını falan düşünür. Çünkü işinin icabı, şartlar da bunu böyle gerektirir. Kredi kullanmak faiz; şimdi bu kanaati yaşam biçimi olarak kendine benimseyen bir insan eğer kredi kullanmazsa, faiz kullanmazsa, ömrü boyunca hiç icap etmemişse çok rahatlıkla buna uyar. Allah’ın emrine uyar. Bunun haram olduğunu bilir. Ama bir müddet sonra kredi alması gerektiği zaman, onun şartları icap ettiği zaman, onu önce normal görür; maalesef daha sonra iş hayatının da vazgeçilmez bir parçası olarak görür. Bu her yer için geçerli olur. Keşke böyle olmasa insanlar hep düşündükleri, doğru olduğunu bildikleri şeylerle ömürleri boyunca devam etseler...” (Emir, Konya)

Erdem'in bir adım sonra, çıkarlarla örtüştürülen din anlayışına getirdiği eleştiri çok daha radikal:

“Geçen gün arkadaşlarla konuşuyorum; biri cennette hurileri anlatıyor. ‘Huriler için cennete gitmek isteyen adam müşriktir ya!’ dedim. Huri için Allah’a ibadet edilir mi? Böyle bir şey olabilir mi? Karı için Allah’a ibadet ediyor adam! İlerde daha güzel kadınlarla beraber olacağım diye şimdi ibadet ediyor. Bunda bir sakatlık var. Tasavvufta bazıları demişler ya, ‘Senin inandığın cennete ben eşeğimi bağlamam,’ demiş. Böyle bir cennet tasavvuru, **bu insanların kapasitelerine uygun bir tasavvurdur bu** bence.” (Erdem, Adapazarı)

Burada, Erdem'in dile getirdiği “insanların kapasitelerine uygun dini tasavvur” tespitinin, insanların yaşadıkları toplumsal yapıya ya da altında yaşadıkları “seküler-milliyetçi stratejiye uygun” bir dinsel tasavvura işaret ettiğini söyleyebiliriz.

Ancak, Erdem'in etrafında gözlemlediği bu tasavvuru daha iyi anlamak için “insanların kapasitelerine uygun” tespitini “insanların yaşadıkları çevreyle uyum kapasitelerinin” de söz konusu olduğunu ekleyerek zenginleştirebiliriz.

Konya'dan Dilek, toplumsal hayat içinde farklı alanlarda yaşadıkları bir farklılaşmayı anlatıyor. Bu farklılaşma şizofrenik sonuçlar yaratabilme potansiyeli taşısa da, daha çok, her farklı yaşam dairesinde bir ölçüde farklı “uyumlarla” aşıyor.

“Farklı oluyor hepsinde. Ailenle farklı bir şeyler yaşıyorsun. İşyerinde farklı bir ortamdasın. Arkadaşlarınla daha farklı şeyler oluyor. Başı açık arkadaşlarım da var. Yani zaten öyle bir ayırım yapmıyorum ben. ‘O açık, onunla arkadaşlık yapmam,’ demiyorum ben. İnsanlığı önemli benim için. Erkek arkadaşlarım da var. Öyle bir ayırım yapmıyorum.” (Dilek, Konya)

Bu tanıklıklar ve değerlendirmeler eşliğinde bir sonuç çıkarmamız gerekirse, dinselliklerin, fakat daha da önemlisi değerler sistemi olarak yeniden üretilen bütün söylemlerin, birbirleriyle kesişen üç farklı pratikten beslendiğini söyleyebiliriz. Bu pratikler,

- 1) dinsel (ya da başka) bir söylemin “çıkarlara uygun olarak” yeniden yorumlanarak pragmatik biçimde uyarlanması;
- 2) farklı toplumsal gruplarda varolan farklı “düşünce ve eylem şemaları”nın (habitus’larının) toplumsal, kültürel, coğrafi gibi koşullarla ilişkili olarak insanların “kapasitelerine uygun tasavvurlar” geliştirmeleri;
- 3) farklılaşan modern hayatın gereklerine bağlı olarak, hiçbir söylemin homojen bir “cemaat” kuramaması ve insanların “çevreleriyle sürekli müzakere” içinde olmaları; bu müzakerelerin, aynı kişi üzerinde, birbirlerinden oldukça farklı tezahürler, tutumlar ve davranışlar olarak sonuç yaratması olarak özetlenebilir.

Ek olarak, buraya kadar tartışılanlar ışığında şunlar söylenebilir:

Dindarlık, modern hayat ve onun icadı seküler yapılar ve yeni aidiyet düzlemi olan ulus yapısı tarafından oldukça “ehlileştirildi”. Din, bir yandan yeni formlar içine girerek (sekülerleşerek, millileşerek) toplumsallaşmada ya da direnişte rol oynarken, diğer yandan dinin yerine başka söz ve ifade yolları, direniş yolları çıkmaya başladı. Bu ifade yolları dini ehlileştiren stratejinin –milliyetçiliğin– içinde doğuyor. Bunlar hem ifade hem de kontrol mekanizmasının ürünü. Her halükarda dindarlığın boşalttığı yeri dolduruyorlar ve kuşkusuz bunlardan en önemlisi milliyetçilik. Müslümanların hayatındaki değişim (örneğin imandan çok çıkarlara dayalı davranışlar), bir yandan İslamcılığın da ehlileştirilmesine tekabül etse de, diğer yandan varolan yapılar içinde “yaşama yolları”nın arandığına işaret ediyor.

7. GERİLİM VE AİT OLMA YOLLARI

Kuşkusuz, din sadece yorumlanarak uyarlanan ve modern toplum içinde “uyumlu” bir şekilde yaşayan bir olgu değil. Yukarıdaki farklı örneklerde –satır aralarında– görüldüğü gibi, uyum sağlarken ya da sağlamış görünürken bazen bir “isyan”ın izleri de görülebiliyor.

“Biz Müslüman’ız da bizde benim gördüğüm kadarıyla tam İslamiyet’in kuralları işlemiyor. İşletilmek de istenmiyor. [Kim onlar? Onlar da Müslüman olduğunu söylüyorlar üstelik.] Laikliği savunan kimseler. Laikliği işte böyle anlıyoruz. Türkiye’ye has bir laiklik. Aslında laiklik ne demektir? Bütün dinlerin inandığı şekilde serbest bir şekilde inancını yerine getirebilmesi olarak kabul ediyoruz, ama hiç bir zaman da İslamiyet’in şartlarını kimse yerine getirememiştir yani. Kim işletmiyor? Onu bilemiycem; hepimiz biliyoruz yani ama şu diyemeyiz yani. Ama herkes de biliyor. Müslümanlık, şartları var, bir yaşantı dinidir, ama ülkemizde tam dört dörtlük Müslümanlık da yok yani.” (Sami, Çanakkale)

Müslümanlığın “yaşanamadığını” dile getiren Sami için, bunun bir nedeni “Türkiye’deki laiklik” ise, diğer bir nedeni de “milliyetçilik”:

“Oradan milliyetçilik girdiği zaman takva da kalmıyor, din de kalmıyor. Öldürdüğünü kutsal vatani için öldürdüğüne inanıyor o da. Eli adamı öldürürken o niyetle vuruyor belki de. ‘Kurtuluşum için vuruyorum,’ diyor. ‘Mücadele ediyorum,’ diyor. Bir adama ölünce öldü diyoruz, vatani için ölünce şehit oldu diyoruz. (...) Burada ortak noktayı bulmak lazım. Devletin bu işi halletmesi için bir an önce kimlikleri ön plana çıkaracak davranışlardan uzak durması lazım. Mesela Başbakan buna az çok dikkat ediyor. Türklüğü ön plana çıkarmıyor konuşmalarında... Baykal da eleştiriyor, ‘Türk’üm demekten niye korkuyorsun?’ diyor. Osmanlı da aynı şeye dikkat etmiştir. Osmanlılık altında insanlar bir aradadır. (...) Rum’u, Ermeni’si hep ben Osmanlı’yım diyor. (...) Yani 600 sene boyunca Arap’ı da Ermeni’yi de Türk’ü de Kürt’ü de bir bayrak altında tutabildiyse, İslam’ı ön plana çıkarmış, onun dışındaki milliyetçiliği geride bırakmış.” (Sami, Çanakkale)

Bu değerlendirmeyi yapan Sami'ye, milliyetçiliğin söz konusu olmadığı Osmanlı'da eşitlik olup olmadığı konusundaki görüşlerini sorduğumuzda ise Sami hayalindeki İslam'ı ve isyanını bir kenara bırakıp, dünü ve bugünü kapsayan, güç ilişkileri içinde "gerçekleşmiş" bugünün toplumu yansıtan ilginç bir cevap veriyor:

"Tabii, Türkler, Müslümanlar efendisi yani, sahibi memleketin, bir üstünlüğü var yani." (Sami, Çanakale)

Erzurum'da konuştuğumuz, ülkücü geçmişle arasına mesafe koymuş, bugün ise İslâmi yönünü önde bulunan emekli öğretmen Cevdet'in isyanı ise çok daha net:

"Savaşa geldi mi Mehmet gel, vergiye geldi mi Mehmet gel, Mehmet silahlı kuvvetlerde görev yapar; **çocuğu üniversitede rektördür, başı bağlı okula giremez.** Bu da bunun evladı. Şehit gelir yine koymaz. Ya, benim evladım, yanına nasıl gidemem ben bunun! Kurban derisine geldi mi hemen olacak; devlete vereceksin. Diğer şeylerden de dışlanıyor Müslümanlar. Ben bazen çok kızıyorum. Mesela kölelik kavramı malum. **Kölelere siz ne kadar dolaşmasına izin verirseniz, o kadar yerde dolaşır.** Şunu yap dersin yapar, fazla bir şey yapmaz. Biz bu ülkenin insanları olarak ikinci sınıf olmamalıyız. Kanımızı bu uğurda vatan için seve seve akıtacaksak haklarımızı da kullanmamız lazım. (...) Haklarımızı kullanıyoruz; bunu elde etmeye çalışırken, diyelim biri bize bağışta bulunmuş olmayacak yani. Bu vatanın sahibi bizim yani. Ben düşünüyorum bazen **savaş olsa acaba şu dine karşı olan gruplar acaba yurt savunmasına gider mi?** Öbürü gene gider. [Türkiye'deki zengin-fakir ayrımıyla ilgili mi bu?] Tabii. Üvey evlat olmak insanı zaman zaman kederlendiriyor, düşündürüyor. Yüzde 99'u da Müslüman değil Türkiye'nin. Ya İslam'ın ne olduğunu bilmiyoruz ya da değiliz. Çünkü yüzde 99 Müslüman olsa İslam'ın şeyine karşı koyanın burada kalma şansı olur mu, en azından o kurumlarda oturma şansı olur mu? Olmaz. Demek ki biz bilmiyoruz veya az biliyoruz. 500 tane yapmamız gereken şey var, 1-2 tanesini, 5 tanesini yapan Müslüman oluyor. Nüfus kâğıdına da yazmış, orada da bitmiş. (Cevdet, 50, emekli öğretmen, Erzurum)

Sonuç olarak, zaman içinde "eski rejimin" stratejisi kategorisine indirgenmiş olan Müslümanlık, yeni strateji Türklüğün içinde dönüşerek hayatiyetini sürdürüyor ve onun "vatan" algısıyla, seküler kurumlarıyla birleşiyor: Türklük burada bir korunma yolu; özellikle dindar kesimler için egemen olan yapının içinde dolaşabilme vizesi haline geliyor. Ancak bu basit pragmatik bir yapılandırma değil; zaman içinde içselleştirilmiş bir eklemlenme. Başka bir anlatımla, giderek "hayal" haline gelen bir cemaat, yeni başka bir "hayali cemaatin" altında varlığını sürdürüyor. Bazen isyan ediyor, bazen ise isyan halinin tersi söz konusu; milliyetçiliğin ürkütücü baskısı karşısında dinsel alan –pratikte giderek daha az görünür olsa da– devamlılığın, geleneğin koruyucu alanı oluyor.

İsyanın ya da geleneğe kapanmanın kriz yaratmadan yaşanması ise ancak iki "hayal"ın iç içe geçirilmesinden geçiyor.

Günlük hayat pratiklerinde dinselliklerin izlediği yol milliyetçiliğin pratiklerine de ışık tutuyor. "Gerçekleşen" pratikteki dinde bir "öz" ya da "doğru din" olmadığı

gibi, “gerçekleşen” milliyetçilikte bir öz ya da “doğru milliyetçilik” aramak anlamlı görünmüyor. Burada mühim olan adı konulan bir aidiyet değil; söz konusu aidiyetin “nasıl” yaşandığı. Başka bir deyişle, bu ortak adlar altında bireyler oldukça çeşitli “yollar” izliyorlar; yöntemler kullanıyorlar. Kimliği yapan bu yollar aynı zamanda kurgunun da nasıl yapıldığını ve zaman içinde nasıl değiştiğini gösteriyor. Bir zamanlar dinsel kimliklerin kurgulanmasına varan yol üzerinde, şimdi milliyetçilik kurgulanıyor.

Öyle anlaşıyor ki, toplumun tamamını kuşatan kurgular, en önemli makro referans olarak, temel bir rol oynuyor. Örneğin toplumun din kurgusunu aşmak ve toplumu yeniden kurmak üzere inşa edilen bir söylem olarak “laikçilik”; sanki milliyetçiliğin nasıl referans olduğuna dair de ipuçları taşıyor:

“Laik bir ülkemiz, laik olmak zorundayız yani. Bizimkisi laikçilik yani, laik olmak. Ülkemizde laik olayı var.” (Muhsin, 32, inşaat işçisi, İstanbul)

Yani Muhsin’in dedikleriyle bitirirsek, “uyulması gereken bir söylem” var: “Laikçilik”. Neredeyse mecburiyet; kaçışı olmayan bir nirengi noktası. Söylenmesi, referans verilmesi gereken bir tür başlangıç cümlesi.

Modern toplumun milliyetçiliği, eski rejim olarak dinden devraldığı farklılık algısını kendisine adapte etmiştir. Türkiye’de inşa edildiği haliyle milliyetçilik dili ya da stratejisinin “yabancılık” karşısındaki konumlanışı, özellikle bugünkü versiyonu altında, “misyonerlik hayaleti” meselesinde daha da görünür oluyor. Bu, sadece zayıf toplumsal kesimlerin ürettikleri milliyetçiliklerde değil, daha seküler/çağdaş milliyetçiliklerde de kendini gösteriyor. Bu durum, Türk milliyetçiliğinin bütün versiyonlarının çok güçlü bir biçimde “yabancı düşmanlığı”ndan (en azından “yabancı korkusu”ndan) beslendiğini ve bu düşmanlığı tükettiğini gösteriyor. İçeriği gayrimüslimlik ya da Batı karşıtlığı üzerinden doldurulan “yabancı düşmanlığı”nın Türk milliyetçiliği içerisindeki kurucu rolü burada karşımıza çıkıyor. Keza, seküler milliyetçilik versiyonunun bugün ABD-AB referansları üzerinden bu yabancı düşmanlığı eğilimine doğru yaptığı manevra, bu manevrayı mümkün kılan tarihsel arkaplana da işaret ediyor.

Son olarak, bu araştırmanın kavramsal çerçevesinde belirtildiği gibi, din (ya da milliyetçilik) uyulması gerekenleri söyleyen, kuralları olan, bir alanı tanımlayan ve grameri olan bir dildir, stratejidir. Ancak, o dili kullananın o dille neleri anlattığı başka bir meseledir; taktiklerle ilgilidir ve bu anlatılanlar çoğunlukla stratejinin vazettiğinden çok farklı olabilir.

IV. “Kürt Meselesi” ve İki Strateji: Türk ve Kürt Milliyetçiliği

Modern ulus-devletlerin öncesinde, dünyayı, gündelik hayatı ya da genel olarak hayatı yorumlama ve anlamlandırma aracı olarak din, ulus-devletin gücü karşısında artık bu stratejik özelliğini kaybetmiş durumda. Modernitenin evrildiği ve küresel kapitalist ekonominin kuşattığı dünya, insanlarda yeni güvensizlik sorunları yaratıyor. Farklı toplumsal kesimler din vasıtasıyla küresel meseleye cevap vermeye çalışsalar da, ulusların yeniden üretildiği coğrafya ve kültürden bağımsız değiller. Bu nedenle tamamen “dışarıdan” bir söylem geliştiremiyorlar. Öte yandan ulus-devletlerin kurucu ideolojisi milliyetçilik, küreselleşmenin gücü ve dinin direnişi arasında, kuşatıcı gücünü kaybediyor.

Milliyetçiliğin karşı karşıya kaldığı bu sorun, özellikle her ulus-devletin sınırları içinde varolan “azınlıklar” meselesine bağlı olarak daha da gerilimli bir hal alıyor. Bu mesele genellikle söz konusu ulus-devlet topraklarında çok uzun yıllardan beri yaşayan etnik veya dinsel azınlıklarla bağlantılı olarak ortaya çıksa da, aynı zamanda o topraklara başka ülkelerden ekonomik ya da siyasal nedenlerle sonradan göç etmiş insanlarla da ortaya çıkabiliyor. Daha önceden varolan ve çoğunluğun kendini tanımladığı etnik ya da dinsel grup aidiyetleriyle örtüşmeyen kesimler ya da göçmenler, varlıklarıyla, içinde yaşadıkları toplumların ulusal kimliklerini sorunsallaştırıyorlar. Milliyetçilik dilinin kurgusu ve hayal ettiği kimlik, hem küreselleşme gibi yeni hem de din gibi eski stratejiler karşısında savunmaya geçiyor.

Kendini savunmak ve yeniden üretmek için milliyetçilik stratejisinin en çok başvurduğu yöntem, öncelikle, “öteki” ya da “düşman” kategorisinin yeniden üretimi olarak belirginleşiyor. Düşman kategorisi, temel olarak, milliyetçi stratejinin kontrol ettiği alanda yurttaşların yaşadığı “güvensizlik” sorununa da elle tutulur bir cevap verme işlevini görüyor. Bu düşmanlar ülkeden ülkeye değişerek, bazen yabancı güçler veya devletler, bazen yerliler, etnik veya dinsel azınlıklar, bazen ise göçmenler, evsizler, marjinaler olabiliyor. Bunlar arasında ulus-devletlerin savunma ve güvenlik konularındaki en somut ve üstesinden gelme şansının en yüksek olduğu ötekiler ise, “sınırları içinde” yer alan ortalama ve çoğunluktan farklı olan kesimler olarak ön plana çıkıyor.

Modernitenin ve ona bağlı olarak ulus-devlet gibi temel kurucu unsurların sorgulandığı bir zaman diliminde, bir yandan “postmodern”e, diğer yandan “premodern”e dokunan, küresel ve yerel arasında salınan ve giderek “melezleşen” yurttaşların yaşadıkları güvensizlik aslında gene aynı toprakları paylaşan, o toprakların yurttaşları

olan azınlıkların arasında da yaşıyor. Patrick Michel (1994)'in tespitiyle, çoğunluk olarak tanımlananlar da dâhil olmak üzere herkes kendini azınlıkta hissediyor. Etnik, dilsel, dinsel ya da daha geniş anlamda kültürel olarak “azınlık” ya da “çoğunluk” gibi görünen kesimler güvensizliklerini aşmak için benzer pratikler içine giriyorlar; cemaatleşiyorlar. Ulus-devletin bir zamanlar modernist özelliğe sahip milliyetçiliği de cemaatleşiyor. Güvenlik arayan ve savunmada olan yurttaşların beklentileriyle ulus-devletin güvenlik dili iç içe geçiyor.

Bugün Avrupa’da ulus-devletlerin temel olarak tarih ve dil düzeyinde, bir ölçüde din düzeyinde homojenliklerini, kimlik tanımlamalarını, göçmenlik olgusu büyük ölçüde sarsıyor. Özellikle toplumun alt sınıfları arasında, ulusun homojenlik kurgusunun çökmesine neden olan ve kendini azınlık hissetme duygusunu tahrik eden göçmenlere karşı tepkiler ırkçılığa kadar varabiliyor. Azınlık duygusunun aşılıp, güvenlik duygusunun tesis edilmesinde, ulus-devletin milliyetçilik söylemi geçici bir sığınak sağlıyor.

Dünya çapında bahsedilebilecek bu eğilimler, Türkiye’ye bakıldığında da hem benzer hem de farklı tezahürler altında gözlemlenebiliyor. Türk ulusal stratejisinin altında, kültürel, tarihi (ya da hukuki) olarak “azınlık” kategorileriyle özdeşleş(tiril)miş olan farklı toplumsal kesimler dil, etnisite ya da dinsellikleriyle savunmaya geçerken, stratejinin tanımladığı “çoğunluk” da azınlık duygusundan çıkmaya çalışıyor.

İşte Türkiye’de milliyetçi stratejinin, savunmasını kurmak ve kendini yeniden üretmek için, ihtiyaç duyduğu “ötekilik” kurgusu, geleneklere (“eski rejim”e) gönderme yapan İslam olgusunun yanı sıra, özellikle Kürt ve gayrimüslim azınlıklar (özellikle de Ermeniler) meselelerinde ortaya çıkıyor. Ermenilerle ilgili elde ettiğimiz değerlendirmeleri ve yorumları, bunların tarihle bağlantısını göz önünde tutarak, bir sonraki bölüme bırakalım ve burada Kürt meselesini ele alalım.

1. BİR “ÖZ”E SAHİP ÖTEKİ OLARAK KÜRTLER

Her şeyden önce, Türkiye’de yükseldiği ve güçlendiği söylenen Türk milliyetçiliğinin farklı versiyonlarının ortak paydasında PKK’nın en net, elle tutulabilir, görülebilir ve somut düşman olarak tanımlandığı ve algılandığı söylenebilir. Bu farklı versiyonlarda söylem düzeyinde çoğunlukla PKK ve Kürtler arasında fark olduğu, bunların birbirleriyle karıştırılmaması gerektiği söylene de sonuç olarak bir yanda Türk milliyetçiliği, diğer yanda Kürt milliyetçiliği (dolayısıyla Kürtler) arasında ortaya çıkan bir gerilimden söz edilebilir.

Buna bağlı olarak dile getirilen bir iddia Türk milliyetçiliğinin büyük ölçüde Kürt milliyetçiliğine tepki olarak “yükseldiğidir”. Kuşkusuz bunun tersi bir iddia da söz konusudur; yani Türkiye’de stratejik olarak uygulanmakta olan Türk milliyetçiliğinin ve onun retoriklerinin de sonuç olarak Kürt kimliğine ve Kürt milliyetçiliğine zemin hazırladığı düşüncesi bu iddianın gerekçesidir.

Ancak, daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, ulus-devlet şemsiyesi altında yaşayan bütün bireyler, etnik veya dinsel kökeni ya da kültürel dünyası ne olursa olsun, ortak bir havayı soluyorlar; küreselleşmeye paralel olarak ortaya çıkan güvensizlik duygusuna maruz kalıyorlar. Bu nedenle, söylemleri “gerçek” kabul edip, söylemlerde görünür olan farklı milliyetçilikler ve onların kutuplaşmalarından çok, bu söylemlerle altında yaşayan insanların ortak alanda karşılıklı etkileşimine bakmak daha faydalı görünüyor. Dolayısıyla, Kürt meselesini neden veya sonuç olarak görmekten çok, içinde yaşanan süreçlerin farklı kesimler üzerinde yarattığı farklı sonuçlar olduğunu belirtmek mümkün görünüyor.

İçinde yaşanan toplumsal süreçlerin farklı kesimler üzerinde farklı sonuçlar yaratmasına örnek olarak, “Kürtler”le ilgili algılamaların Batı’da veya Doğu’da farklı olması ya da Batı’da veya Doğu’da Kürt olmanın farklı şekillerde gerçekleşmesi gösterilebilir. Bu farklı algılamaların tek bir kelimeye –Kürt ya da Ermeni– indirgenmesi aslında meselenin altındaki karmaşıklığı görünmez kılıyor; meseleyi basitleştiriyor. Milliyetçilik stratejisi birçok meseleyle uğraşsa da, esas olarak çeşitli zamanlarda “tek” bir meselede odaklanıyor. Adı her zaman konamayan, hayaletler şeklinde etrafta dolaşan korkulara bu mesele etrafında bir “sebebe” tanımlanıyor.

Sorunların bir “sebebe” altında toplanmasında, kuşkusuz ilk olarak, PKK’nın eylemleri ve bu eylemlere karşı verilen mücadelede yaşanan kayıplar ve Türkiye’nin neredeyse bütün bölge ve şehirlerine gelen asker cenazeleri rol oynuyor. Önce şehitlere duyulan acı ve insani boyut, sonra şehitlere neden olan bölücülük ve savaş ve daha sonra bunların arkasındaki “Kürt milliyetçiliği” PKK meselesinin Kürtlerle ilişkilenmesini beraberinde getiriyor. Görüştüğümüz kişilerden yaptığımız aşağıdaki alıntılar bu zihinsel güzergâh hakkında önemli ipuçları veriyor:

“Bu memleket bölünmesin diyoruz yani. Bölücülük çünkü çok ağır bişey. Yani böyle bir şey olmasın. Problemler tespit edilsin, çareler ortaya çıkarılsın. Hele şu birbirlerini öldürme falan, bizi çok kahrediyor. Her gün bir şehit, her gün bir ailenin tabut başında ağlaması. Her iki taraftan ölümlerin olması çok üzüyor bizi yani. Nasıl öldürüyorlar ya... Gencecik çocuğu askere yollamış annesi babası, ciğerparesini; ordan cenazesi geliyor.” (Sami, Çanakkale)

“Kürtler aşırı milliyetçi oldu. Yani ben şahsen **Türk olarak, ‘Türk’üm’ demek suç gibi oldu**, üzülüyorum. Benim arkadaşlarım var Bulgar, Yunan, Ukraynalı, Rus... Bunların hepsi kendi memleketinden olduklarını burada canla başla söylüyorlar. Ama **biz ‘Türk’üz’ deyince şoven oluyoruz**. Ben de yeni topik açıyorum şimdi: ‘Türk sorunu’. Bu memlekette Türk’üm demek suç olmaya başladı. O yöne doğru gidiş var. Aşağılanma gibi. Kafatasçılık gibi. Bu tür olaylarda şimdi çok sık yaşanıyor. Bizim milliyetçilik konusu bizde tamamen kafatasçılık gibi yorumlandığından dolayı insanlar gerçek fikirlerini anlatamıyor. Ama bizim ülkemizde enteresan bir milliyetçilik vardır. Tepkisel milliyetçilik. **Eğer bu asker ölümleri, çatışmalar olmasa kimse milliyetçi olduğunun farkına bile varmayacak belki.**” (Orhan, Ankara)

Türk milliyetçilik stratejisi için Kürt meselesi en önemli tehlike olarak tanımlanarak, stratejinin kontrol ettiği fiziksel ve zihinsel sınırları savunmasında önem kazanıyor. Öte yandan, strateji uzaktan yaşanan ya da uzaktan gelen bilgilerle besleniyor.

“Bir Kürt Türkiye’nin her tarafında rahatça gezebilir. Ama bir Türk doğuda, Güneydoğu’da her yerde rahatça gezemez. Siz gidin bir Ağrı’da bir köye gidin kendi başınıza bakayım. Ya yanınıza bir güvenlik almanız lazım ya belli saatte dönmeniz lazım. Can güvenliği yok. Kendileri de yapıyorlar. Terörist kim bilemiyorsunuz. Şehrin içindeki adam teröristlik yapıyor akşam oldu mu.” (Orhan, Ankara)

“Mesela ben askerliği Urfa’da yaptım. Onlar askeri sevmiyorlar, Urfalılar. Niye? Apocu adam yani, Kürt. Şöyle söyleyeyim mesela Hakkâri’de her yerde terörist var. Benim askerliği yaptığım bir köy vardı. Sedat Bucak’ın köyü diyorlar. [Sedat Bucak’ın köyü de mi terörist?] Tabii. **Resmen insanlar terörist.**” (Mesut, 25, garson, Ankara)

Ve her yerde “terörist” gören gözler, gene her yerde, bu “öteki”nde başka kötülükleri de görüyor ve Batı’nın bakışının nedenlerini açıklıyor:

“Biz arama yapmaya giderdik... **Fuhuş var, silah kaçakçılığı, eroin, esrar hepsi var yani bu millette.** Onu biz yapamıyoruz; Batılı insan fazla yapamıyor. Mesela ben Çorumluyum, ben Çorum’da hiçbir esrar olayı görmedim şimdiye kadar. Eroin veya silah kaçakçılığı duymadım yani. Ankara’da da nadir. Ama Doğu’ya gittiğiniz zaman her bölgede var. Köyde fuhuş yaptırıyorsa, ilde, ilçede haydi haydi yaptırır yani. Buna bir tepki var. Milletin oğlu şehit oluyor. Millet tabii Doğu’yu öyle gördüğü için halkta öyle bir ayrıcalık oluyor. Apocu olduğu için onlar, ara sıra pankart açıyorlar bir şey yapıyorlar. Ne oluyor? Ankara, İstanbul ayrıcalık yapıyor tabii.” (Mesut, Ankara)

Daha sonra ise, bütün Güneydoğu’ya, bütün kötülükleri bünyesinde barındıran bir insan türünün yaşadığı bir “öz” atfediliyor.

“Köylüler bizi sevmiyorlardı. Askeri sevmiyorlardı. Köye gittiğiniz zaman, biz yanaştığımız zaman kaçıyorlardı bizden. Kurttan kaçır gibi yani. Mesela dokuz hanenin dokuzu aranıyor. 10 kişi varsa bir yerde 9’u aranıyor zaten. Esrar, fuhuş, PKK... O şeyler de vardı yani. Biz mesela dört bin kişilik 10 köyün olduğu bir bölgedeydik, 4000 kişiden 3100 kişi aranıyor. Belki biz bunun 100’ünü yakaladık. Diğerleri yok yani. Zaten birbirleriyle anlaşmalı bunlar. Biz köye girdiğimiz zaman bayan hariç erkek bulamazsınız. Karşına çıkmıyorlar. Çatışma falan çok oldu yani. (...) Bizde Keleş varsa, adamlarda G3 var, MP5 var yani. Bizden daha iyi silahları. Tehlikeler atlatıyorsunuz. Bilmesek, köye gitmesek adamlar birbirini öldürür. **Şu ağaç yüzünden birbirini öldürüyor insanlar. O kadar değeri yok yani insan hayatının.** ‘Derede ağacı kestini,’ diye çok gördüm. Mesela adamın oğlu evlenmek istiyor, oğlunu öldürüyor, ‘Sen niye evlenmek istiyorsun?’ diye. Gömüyor bir de. Çok gördük biz bunu. Biz buna fazla karşılık veremiyoruz. (...) Ankara’da öyle bir olay yok. Silah bulamazsın. Ama Doğu’da evine girdiğiniz zaman ufaktan büyüğe doğru her türlü silahı bulabilirsiniz. (...) Adamın evine giriyorsun adamda 206 var, Mercedes var. Adam bu arabayı köyde kullanıyor. Bu para nereden geliyor? Kaçakçılıktan geliyor.” (Mesut, Ankara)

Mesut'un anlattıkları "vahşi", "yozlaşmış" ve "yasadışı yollarla para kazanan" bir Güneydoğu imajı çiziyor. Ancak, bu, ona göre, orada yaşayan insanların –Kürtlerin– yarattığı bir Güneydoğu ve "geri kalmışlıkla" alakası yok. Adana'da Kuvayi Milliye Derneği'nde görüştüğümüz Süleyman de meselenin geri kalmışlıkla neden alakası olmadığını anlatıyor:

"Geri kalmışlık hep söylenegeldi.. Bu farklılığı ortadan kaldırmak için de değişik süreçlerde girişimlerde bulundu devlet. Mesela en son Özal döneminde çok ciddi tespitler yapıldı orada. Fabrikalar kuruldu; tesisler kurulması, oradaki göçü önlemek için oralarda birçok yatırımların yapılması için teşviki akıttı. Ama bir süre sonra baktı ki Turgut Özal, orada temel atılmış ama adam gitmiş Antalya'da otel yapmış, Marmaris'te otel yapmış, Ankara'da otel almış. Orada kalkınması için devletin gösterdiği çabalar bir süre sonra bakıyorsun sonuçsuz çıkmış. Bana göre oraya bakımsızlık da söz konusu değil. Zaten devlet onların yükünü taşıyor. Orada taşıdığı gibi bütün yurttta taşıyor. Şimdi bir yeşil kart var. Yeşil kart 12-13 milyonu buldu. Yani Sosyal Yardımlaşma Vakfı, şimdi dün mü evvelsi ki gün mü 4 katrilyon insanlara para ödenmiş. Yani bunlar nereye gidiyor? Daha ziyade Doğu'daki Güneydoğu'daki fakir olan kesimlere devlet her ay bazen nakit, bazen aynı olarak yardımda bulunuyor. Bu kırsal kesimdeki köylerde bile bu yardımın yapıldığını gelen köylüler söylüyor. **Devlet elindeki imkânları sonsuza dek kullanıyor ama maalesef vatandaşı tatmin edemiyorsunuz.**" (Süleyman, 60, avukat, Adana)

Mesut'un, bir etnik grubun niteliği hakkında doğrudan yaptığı olumsuz değerlendirmeye karşılaştırıldığı zaman, Süleyman'ın yaklaşımı daha "ince bir özellik" gösteriyor. Özellikle ekonomik bir boyut ve çıkarıcılık içeren bu ince yaklaşımın Avrupa'da özellikle Türkler olmak üzere, göçmen grupları hakkında yapılan yorumları ("Türkler sosyal kurumları istismar ederler, sömürürler") çağrıştırdığını belirtelim.

Kürt meselesinin, Güneydoğu'nun tarihsel ve bütün sosyo-ekonomik koşullarının, zorunlu göç gibi her şeyden önce insani boyutu ön planda olan sorunların ve bizzat Türk milliyetçiliği stratejisinin karşısında Kürtlerin yaşadığı sorunların görünmez ve anlaşılmasız kılınıp bir "sebe" altında toplanması, sadece Güneydoğu'dan gelen ya da Güneydoğu'ya ilişkin mesajlardan kaynaklanmıyor. Kürt meselesinin bizzat bir "sebe" olarak algılanmasında Batı bölgelerindeki şehirlere göç etmiş olan Kürtlerin, göç, özellikle "zorunlu göç" süreçlerine bağlı olarak yaşadıkları "cemaatleşme"nin etkili olduğu anlaşıyor. Kürtlere dışarıdan bakıldığında, "cemaat", kesin bir şekilde algılanan bir olgu ve bu her şeyden önce, coğrafi yerleşimlere yansıyan tipik bir göç hikâyesinin sonucu.

"Mesela Turgutlu'da kiremit fabrikaları çoktur. Çok Kürt gitmiştir o tarafa. Salça fabrikaları, kiremit fabrikaları. İşçi olarak, pamuk işçisi olarak zamanında gittiler, kaldılar tabii yani her tarafta. Olaylar çıkıyor oralarda, yani geceleri hanımlar dışarı çıkamıyorlarmış. Mesela biz burada kızımın alır başımızı ineriz aşağıya. Oralarda onlar yapamıyorlarmış. Turgutlu'da şimdi istasyonun altı taraf üst taraf değişiyor. **Üst taraf**

yerlisi oluyor, alt taraf Kürtlerin ele geçirdiği bölge oluyor. Öyle bir ayırım var. Ortada bir istasyon, tren yolu var. Kürt mahallesi, yerli mahallesi... Kayınvalidemin oturduğu bölgeleri falan, evi hep aldılar. O tarafı aldılar, aşağı tarafta bahçemiz var, meyvelikler var. Hep Kürtler yerleşiyor o bölgeye, ayrılmıyorlar birbirlerinden.” (Selma, Kocaeli)

“Ele geçirmek” gibi ifadelere yer verse de, Selma’nın bu açıklamaları daha çok bir cemaatin nasıl oluştuğuna dair basit bir gözlem içeriyor. Bu “bir arada yaşayan” cemaat, gerektiğinde tek bir örnekten hareket ederek “dışarıdan” ve “toptan” inşa edilen bir cemaat haline dönüşebiliyor:

“Bir Kürt’ün ülkeyi bölmek istemesi... **Hâlbuki Kürtlere bütün haklar verildi.** Bir Kürt’ün konuşmasına şahit oldum; birini kandırmaya çalışıyordu ‘Bu ülkede Kürtlere başbakan olma izni verilmiyor’ diye.. Ben de onu düzelttim: ‘Hayır,’ dedim, ‘sizin partiniz var ama oy alamıyor; oy alamazsa nasıl gelecek başa?’ İşte Türkiye’de 20-25 milyon Kürt var diyor... Ee varsa getirin o zaman başa... Ondan sonra lafı değiştiriyor, ayrıcalık var diyor. Yani o kadar dengesiz konuşmalar yapılıyor ki... Tabii bunlar son derece cahil insanların, bir şey bilmeyen insanların söylediği şeyler. Bir Türk bu konuşmayı duyduğu zaman haliyle ondan nefret ediyor. Çünkü yanlışları söylüyor, doğruyu söylemiyor. **Zannediyorum, biraz dışlanmaları ondan olabilir belki... Yani doğruyu konuşmamaları...**” (Sabri, İstanbul)

Örneğin Mesut’un kafasındaki, Şanlıurfa’da askerliği sırasında, sert bir atmosferde oluşan oldukça net, olumsuz Kürt imajına kıyasla, Çanakkale’de görüştüğümüz İsmet’in Kürtler hakkında edindiği fikir daha yumuşak ama onun da Kürtlere atfettiği bir “öz” var: “Çok çocuk yapmak.”

“Diyarbakır Gaziantep’in gösterdiği başarıyı gösteremiyor. Aynı durumlar Gaziantep’te zannedersem yaşanmıyor. (...) Adamlar sanayi kurmada çok başarılılar. [Gaziantep’te bir kaç gün arayla gittiği bir imalatçıdaki değişimi anlatıyor.] Birkaç gün sonra baktım vitrinli buzdolabı imalatına başladılar orda. (...) Ama aynı beceriyi Diyarbakır’da göremiyoruz. Sanayi kolunda bir yatırım yapamıyorlar. Çocuk sayısı... Çocuk meydana getirmede çok becerikliler. Herkeste 10 tane, 15-20 tane çocuk var. Hanım sayısı da fazla. Ama ‘bu çocuklara biz nasıl bakıcaz?’ Bu düşünceyi zihinlerde geliştirmiyor. E, bakılamayan çocuklar da tabii çarçur oluyor. Sermayenin çarçur olduğu gibi. Onlar da sağda solda ziyan oluyor. Ya hırslız olacak, kendini kurtarabilirse gidecek bir yerde bir iş bulacak. Bulamazsa birisinin parasını çalacak. Bir şekilde geçimini sağlayacak. (...) Kandırılmış olarak bir insanı öldürmeye çalışacak. Yörenin kendi hatasından da kaynaklanan... **Veyahut da birileri, bunlara diyor ki çok çocuk yapalım, çok çocuk yapalım, Türkiye’den ayrılalım.** Bu düşünceyi geliştirenler de olabilir.” (İsmet, 50, tüccar, Çanakkale)

“Çok çocuk yapmak” ve bunun arkasında “birilerinin olması”, İsmet gibi başkaları tarafından paylaşılan bir “Kürt özelliği.” Bayrampaşa’da yaptığımız grup tartışmasında Kürtlerin bu özelliği üzerine örnekler arka arkaya geliyor:

“Bir de mesela benim kafama takılan bir olay var, bizim eskiden nüfusumuz çok kalabalıktı mesela. Her yöreden insanın beş, altı çocuğu vardı. Her yöredeki insanın diyorum, bak. Yedi bölgemiz var değil mi? Bakıyorduk 20 sene evvel beşer çocuk... şimdi bir nüfus planlamasına gittik, en azından beş yöre beş çocuktan iki çocuğa düştü. İsterseniz bir araştırma yapın, öyle düştü. Bir tek Kürtlerde düşmüyor. Ekonomik kriz bizlerde var da onlarda yok mu? Acaba bu güçlerin bir oyunu olabilir mi? Belki 30 sene sonra Kürtler diğer altı bölgeyle eşit şeylerde olacak. **Adam altı çocuk yapıyor, biz yapamıyoruz.**”

“Şimdi benim Urfalı bir müşterim var, adam okumuş. İki tane çocuk yapmış, ikisi de erkek. Burda ticaretle uğraşıyorlar. Urfa’da da 6 bin dönüm arazileri var. ‘Ergun diyor, kiraya veriyoruz tarlayı; bir sene de gittik kendimiz ektik tarlaları’ diyor. ‘Adamın tarlası bize sınır, bitişik bize. Bize,’ diyor, ‘on katı büyüklüğünde, bizim 6 bin dönümse onun 50 bin dönüm arazisi var. Geliyor tam bizim sınıra, bizim tarafa döküyor molozunu.’ Anlatıyor, ‘Adam Nuh diyor peygamber demiyor. İlla ki bir şeyler çıkarmak istiyor. Biz ki okumuşuz, babamız iki çocuk yapmış. Biz kavgaya girmeyeceğimiz için,’ diyor, ‘bizi kıskırtmaya bakıyor. **Onda on tane çocuk var diyor. Bir tanesi feda olsun.** Bizden kan parası adı altında topraklarımızı almak için bize habire kötülük yapıyor,’ diyor.” (Bayrampaşa grup tartışması)

Burada, araştırmamızın sahasına ilişkin bir not düşelim. Araştırmanın tasarım aşamasında Türkiye çapında görüşmeler yapacağımız şehirleri tespit ederken, Antalya’yı özellikle bir “turizm merkezi” olarak düşünerek, orada yapacağımız görüşmeleri bir anlamda “Türklüğün” turistler vasıtasıyla “yabancılıkla” karşılaşmasını ve bunun sonuçlarını (yabancılarla iç içe geçme, Türk toplumuna yabancılaşma veya daha çok millileşme / milliyetçileşme vb.) ele almak üzere seçmiştik. Ancak hemen belirtelim; turizmin nimetlerinden faydalanamayan özellikle esnaf kesimiyle yaptığımız görüşmeler turizm ve yabancılar bağlamında değil, Türkiye’nin göç ve Kürt meselelerinde odaklandı. Yeterli ve verimli turist olmadığı için ekonomik olarak bir türlü tatmin olamayan bu insanların yeni “yabancılarının” Kürtlerin şahsında kurulduğunu gözlemledik.

Güneydoğu’dan göç etmek zorunda kalan Kürtlerin Batı bölgelerindeki şehirlerde sürdürdükleri hayat pratikleri, bazen içine düştükleri yasadışı faaliyetler de Kürt cemaati hakkındaki olumsuz önyargıların ve dolayısıyla Türk milliyetçiliği stratejisinin yeniden kurulmasında bir rol oynuyor. Milliyetçilik stratejisinin ürettiği kalıplara bağlı olarak, etnik kökenler üzerine kurulu olan algılama şemaları devreye giriyor. Antalya’da Kaleiçi’nde turistik eşya satan Osman’la yaptığımız sohbet, “etnik etiketlemeye” ya da kategorileştirmeye direnmesine rağmen, sonuç olarak, “Kürtlere özgürlük” algısının onun da söylemin içine girdiğini gösteriyor:

“- Türkiye Cumhuriyeti bir mozaik, yani hiç ayırım yok. Ama şimdi şöyle diyeyim en büyük şehirlerde biraz şey var. Adam göçmüş gelmiş yani Doğu’dan. Çocuğunu bırakıyor hırsızlık yapıyor. O zaman ne yapıyor, ister istemez adam nefretle

karşıyor. Bu tip şeyler de var büyük şehirlerde. İstanbul'da da var, Antalya'da da var.

- Burada nasıl?
- Burada da var, yani adam Kürt vatandaşına ayrı bir gözle bakıyor. Onun da sebepleri var.
- Mesela?
- Mesela kapkaç, hırsızlık.
- Çok var mı?
- İstanbul kadar değil, ama son dört senenin içinde burada da bayağı şey oldu.
- Hep Kürt çocukları mı yapıyor?
- Emniyet yetkililerinden konuştuğum insanlar var, yüzde 95'i diyor, yani bu da az bir rakam değil. Sen de çıkıp gelmişsin Anadolu'nun herhangi bir ilinden. Sen de zor şartlar altında yaşıyorsun ama sen yasalara saygılısın. **O insan yasa tanımıyor.** Bir örnek vereyim. **Bu Kaleiçi'nde esnafın çoğunluğu Doğuludur. Çoğu elektrik parası ödemmez.** Bilir yani TEDAŞ da. Adam TEDAŞ'çıyı döver, korkutur, bağırır, çağırır gelmezler.” (Osman, 40, esnaf, Antalya)

Antalya'da görüştüğümüz başka esnafların anlattıkları aslında, Güneydoğu'dan göç etmiş Kürt kökenli birçok insanın içine girmiş olduğu yeni hayatta tutunmak için başvurduğu taktiklere işaret ediyor. Ancak, cemaat dayanışması olarak tezahür eden bu taktikler, cemaatin dışında kalanlar arasında güvensizlik duygusunu besliyor. Göç etmiş insanların “hayatta kalma” dürtüsü, gene aynı ekonomik faaliyet alanında bulunan diğerleri için de bir “hayat memet” meselesi haline geliyor. Hayatın giderek zorlaşması, istenen ekonomik canlanmayı bir türlü sağlayamayan turizmin bir savaş alanına dönmesi sonucunda, sadece sert taktikler değil, taktiklerin arkasındaki insanların etnik kökenleri de görünür kınıyor; cemaat içeriden ve dışarıdan aynı anda inşa ediliyor.

“İşsizlik çok. Göç çok. Doğu'dan gelen çok. Kaleiçi hep Doğu'dan gelenler artık. Ya hırsızlık ya fuhuş... başka bir şey yok. Kaleiçi hepten bakımsız kaldı. Bir şey yapamıyorsun. Nasıl yapamıyorsun? **Çok farklı insanlar. Onların kültürüyle bizimki farklı.** Şiddet uyguluyorlar. Bir şey söylediğin zaman tersliyorlar. Ertesi gün veya o gece malına zarar veriyorlar. Mesela turisti rahatsız ediyor, diyelim ki iki tane bayrak alıyor eline, on üç on dört yaşında gençler, montun içine sokuyor zabıta görmesin diye, yaklaşıyor mesela bir grup gördü, o bayrağı önce hediye vermiş gibi gösteriyor, sonra da ‘bu kadar vereceksin’ falan... Biraz yabancı dilleri falan da var onların, o tarafta ağırlıklı olduğu için **çocuk yaşta hem Kürtçeyi hem başka bir dili bir şekilde çatır çatır konuşuyorlar yani.** Doğu'da yabancı dil konuşabiliyorlar. Turisti bir şekilde kandırıyorlar. Turist de çantasını çıkarttığı zaman kapıp kaçıyor mesela. O bahane yani. O olaylar da çok oldu. Biz tepki gösterdiğimiz için esnafların camlarını kırdılar. Kendi insanlarını toplayıp dükkânları soydular. Geçen seneye kadar böyle şeyler çoktu. Bu sene azalmadı da, başka yerlere mi yöneldiler? Evlere yöneldiler. Tatmin

etmiyor bunları. Apartmanlara giriyorlar. Takip ediyorlar. Bilmiyoruz, Antalya çok şey değil yani. İstanbul'dan aslında farkı yok. Hırsızlık, gasp her şey var. Mesela biz 11'den aşağı kapatmazdık. Şu anda eşim de yok, yalnız açıp kapatıyorum. Saat 5.30'da kapatıyorum, hava kararmaya başlayınca. (Gülay, 45, esnaf, Antalya)

Türkiye çapında yaşanan ekonomik ve toplumsal sorunlar, yüksek düzeyde seyreden coğrafi mobilite sonucunda, ortaya çıkan adli vakalar bir müddet sonra, adli vakaların sorumlularının ötesine geçiyor. Ekonomik çıkarların ve güvenliğin hayat mücadelesinde giderek yakıcı bir hale gelmesiyle, adli vakanın sorumlularının etnik kökeni "günah keçisi" inşasında temel bir rol oynuyor ve "temizlik" başlıyor:

- "Kürtleri kovmuşlardı. 1994'te biz buradaydık. İnşaat işçileri olarak Doğu'dan getirmişlerdi. Bir kamyon dolusu insan getirmişler. Onları inşaatta çalıştırmaya başladılar, oteller yeni yapılıyordu. İnşaat işçileri işte malzemeleri satmışlar. Ondan işte öyle olaylar çıktı.
- Kavga gürültü mü oldu?
- Serik'te bayağı bir ne kadar varsa hepsini kovaladılar yani.
- Şimdi var mı o bölgede Kürtler?
- Giremezler Serik'e.
- Hâlâ öyle yani?
- **Asla giremezler.**" (Gülay, Antalya)

Geçmişte yaşanan bu deneyim, daha sonrası için de bir "örnek" teşkil ediyor. Aynı ulusal kimlik altında yaşayan insanların bir kısmına atfedilen farklı bir "öz" kurgusuyla, beraber yaşama tahayyülü ortadan kalkıyor; "ulus" fikri toplumsal ve kültürel düzeyde fiilen meşruiyetini kaybediyor ve Gülay'a göre çözüm "ayırışma"da yatıyor.

"Antalya'nın bir Alanya girişi var. Oradan Doğulular geliyor. Bayramda, Serik'ten gelirken köprü var orada üst geçit, Elbistan arabası geliyor, köprü'nün altında durdu. Her birinin elinde birer tane sünger yatak, bir tane yastık, iki tane şey... On tane kişi, nerede yatacak, ne yapacak bu insanlar? Ne yapıyor bu sefer? Hırsızlık yapıyor. Kırsal kesimden bir ev tutuyor 50 milyona, onu da nasıl ödüyor? Başka türlü ödüyor yani. On kişi oturuyor bir evde. **Bunlara da insanlar veriyorlar evi, nasıl veriyorlar anlamıyorum.** Veya bir akrabası gelmiştir önceden. O da onları yanına alıyor herhalde. (...) Antalya'nın en büyük sorunu bence Doğu'dan gelen insanlara bir sınır koymalılar. İş sahası yok. Fabrika yok. Sadece turizm... Onu da zaten gerekli kişiler yapıyor, yani oradan gelen ne yapacak? **Her şeyi farklı. O bilemez ki turistin kültürünü.** İş sahası yok. Ne yapabilir bu? Alıyor eline bir poşet, içine koyuyor üç-dört tane simit, sokak arasında simit satıyor. Satmak değil zaten amaç. Simit büfeleri var, belediye koydu. Almak isteyen oraya gider. Sokakta simit almaz. Ona hediye gibi vermiş oluyor ama amaç farklı yani. O yüzden işsizliği çözmeleri lazım yani. **Antalya'ya girişi engellemeleri lazım.**" (Gülay, Antalya)

Kültürleri başta olmak üzere, Kürtlerin “her şeylerinin farklı” olması üzerine yapılan yorumlar bir müddet sonra bir “inanca” dönüşüyor. Bu inanç fiziksel özellikler hakkındaki genellemelere kadar varabiliyor. Örneğimiz, askerlik vesilesiyle, Güneydoğu tecrübesini yaşadktan sonra, Ankara’da Kürtler hakkındaki “bilgisini” pekiştirmeye devam eden Mesut’tan:

“Burada bir sakallı insan bulamazsınız yani, göremezsiniz. *Kürtler gibi sakallı biri yoktur.* [Nasıl yani? Kürtler genellikle sakallı mı olur?] *Tabii kirli sakallı oluyor.* Ankara’da da olsa fark etmez. Kürtler zaten bu işi yapamaz, garsonluk yapamaz, mesela gidin Ankara’da çoğu otel Kürtlerin. Urfalı kebabçılar var. Bakmayın, Ankara İstanbul gibi değil yani. Doğu tarafından gelme. Adam otel yapıyor. Parayı nereden buluyor? Esrardan, eroiden, kızıdan, karıdan. Onlardan geliyor para. Çalışmayla para biriktirip otel açamaz ki bir insan. Ben 14 senedir bu mesleği yapıyorum elime bir şey geçmiyor. Mesela Ankara’da şu anda çoğu mekân onların. Gidin bakın, sorun. Urfalıdır, Anteplidir, Maraşlıdır, Diyarbakırlıdır, Mardinlidir... Batı’dan zor bulursunuz yani.” (Mesut, Ankara)

Bir yandan birçok olumsuzluğu bünyelerinde barındıran “Kürtler”den bahsedilirken, aynı anda, “Kürt” kelimesinin Kürtler tarafından telaffuzu da rahatsızlık uyandıran bir unsur haline gelebiliyor.

“Türk Kürt ayırımına gidilmesini tehlikeli görüyoruz biz. Bunlar yanlış şeyler, kullanılmaması gereken şeyler. Ama maalesef bu moda haline geldi. *Adam kalkıyor diyor ki ‘Ben Kürdüm,’ diyor. Geçmişte de Kürt’tü değişen bir şey yok ama geçmişte etmiyor bu lafı.* Ama şimdi rahatlıkla ediyor... Ne, Avrupa Birliği’ne girecekmişiz...” (Süleyman, Adana)

Recep Tayyip Erdoğan’ın oldukça yankı uyandıran (bir ölçüde “bölücülükle” suçlanan) ve “Kürt sorunundan” bahsederken, “geçmişte hatalar yapmış olabiliriz, bunları düzeltmemiz lazım” şeklindeki sözleri yaptığımız görüşmelerde sık sık dile geldi. “Kürt” kelimesinin hükümet düzeyinde dile getirilmesiyle birlikte, bilinen fakat duyulmak istenmeyen bir kelimenin yaygınlaşma potansiyeli karşısında rahatsızlığı daha net bir şekilde açığa çıkardığı anlaşılıyor. Başka bir deyişle, Kürt kelimesinin daha çok kullanılıyor olması, yukarıda “Türk sorunu” olduğunu söyleyen Orhan’ın korkusuna işaret ediyor ve aslında “Türk” kelimesinin stratejik gücünü kaybedeceğine dair bir korkuyu besliyor.

“Vatandaş kalkıyor diyor ki ‘Ben Kürdüm’ diyor, ‘Türk değilim; Türkiyeliyim’. Tamam, Türk demesin zaten Kürt’ün tarihsel şeyi belli. *Bu lafı etmenin anlamına biz şey veremiyoruz anlam veremiyoruz yani...* Yani bu Başbakan’ın bundan 3-4 ay evvel Diyarbakır’da ettiği laflardan kullanılan sözcükler bunlar aslında. Orada Başbakan da hata yaptığını aslında anladı ama iş işten geçti. Avrupa Birliği adı altında Avrupa Birliği’ne şirin gözükmek için bu sözcükleri etti, ondan sonra da işte Türkiye’de dediğimiz barış ortamı yara aldı.” (Süleyman, Adana)

Çorum'da konuştuğumuz, geçmişte mahkûm olmuş olan ülkücü Cemşit de Başbakan'a kızanlardan ve ona göre, "Türk-Kürt kardeşliği" tam da bu gibi nedenlerle yara alıyor.

"Türkiye'nin başbakanı çıktı mesela, 'Türkiye'de Kürt meselesi vardır, benim de meselemdir,' dedi. **Burada Kürt meselesi diye bir mesele yok. Çorum'da Türkler Kürtler kardeşlik içinde yaşıyor. Böylece Kürtleri mesele haline getirmiş oluyor.** Öyle bir şey yok. **Türkiye'de PKK meselesi vardır. Şimdi bütün Kürtler kendilerini hedef halinde görüyorlar.** Çözumsuz problemler çıkarmak Türkiye'ye hiçbir zaman hayır getirmedir, getirmez de yani. Bundan sonra da getirmeyecek." (Cemşit, 45, esnaf, Çorum)

Süleyman'a göre de, "Kürt" kelimesinin bu tür kullanımının ve Kürt siyaseti güdülmesinin arkasında PKK var; Güneydoğu'da yaşayan birçok insan korktuğu için PKK'nın gösterdiği partiye ve adaylara oy veriyor. Yani aslında oradaki kitlenin çoğu "kandırılmış, manipüle edilmiş" kişilerden oluşuyor.

"Orada siyasi parti diye bir şey yok benim gördüğüm kadarıyla. Orada şu anda PKK var. PKK'nın belirli sözcüleri, temsilcileri var, orada ilde, ilçede, kasabada. Onlar aldıkları talimatı oradaki seçmenlere iletiyorlar ve o seçmenler de o talimatı yüzde 80-90 yerine getirmekle mükellef kalıyorlar. Korkusundan yapıyor. **Bir kesim inandığı için, bir kesim Kürdistan devleti kurulmasını istediği için.** Yani bu düşüncede olan insanlar var. Ama gerçekten **bugünkü yaşam tarzından memnun olmayan bir yığın vatandaşımız da var. Ama onlar bu şartlar içerisinde sesini de çıkartamıyor.** Çıkarttığı zaman da zarar görüyor; o bakımdan istemeyerek gidip o partiye de oy verebiliyor. Bundan sonra siyasi partilerin o yerlerden milletvekili çıkarması ancak gösterdiği adayın köyleri varsa, ağaysa, orada söz sahibi aşiret sahibiyse, o çevresindeki kişilerden aldığı oy oradan mebus çıkarmaya yetiyorsa, mebus çıkarır; yoksa bana göre siyasi partilerin artık oralarda oy çıkartacağına ihtimal vermiyorum. (...) **Aslında Kürt vatandaşların gerçekten vatanperver bu ülkenin bütünlüğüne karşı nereden gelirse gelsin karşı koyacak milyonlarca insan var.** Ama şu andaki bir avuç denen insanların yapmış olduğu fiil onları biraz çekingen hareket etmeye zorluyor. Yoksa **Kürt vatandaşlar bu ülkenin bölünmesini istemiyor ki.** Ve nitekim son günlerde orda da yapılan yoklamalar da bunu gösteriyor. **Onlar da Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını kabul ediyorlar. Türkçe konuşmayı da istiyorlar yani, isteyen de çoğunlukta.** O bakımdan.. İşte bizi karşı karşıya getirmek isteyen güçler var. Niye sahip çıkıyor? Mitterand'ın karısı 80'den beri uçağa biniyor, geliyor Ankara'ya. Ankara'da Kürdistan'ın başkenti Diyarbakır'a diyor. Niye? Bizi bölmeye dönük bir takım fiil ve hareketlerin içine gitmek için." (Süleyman, Adana)

2. KÜRTLERİ ANLAMAK

Toplumsal ve kültürel düzeydeki ayrışma siyasal düzeyde de karşılığını buluyor. "Tabii ki Kürtler de insan; onların da bazı hakları var ama..." şeklinde dile gelen yorumlar Kürtlerin siyasal söylemleri karşısında başka bir mecraya akıyor. "Kürtlük" (ya da Ermenilik vb.), ortalama kimliğimizi bozan, zemini kayganlaştıran bir olgu. Özellikle

radikal Kürt hareketlerinin sesi genel olarak Kürtler hakkındaki değerlendirmeyi de doğrudan etkiliyor.

Cemaat aynı zamanda, bütün birliktelik retoriğine rağmen, “dışarıda” algılanan bir cemaate, “Türkiye’nin ekmeğini yiyen” bir cemaate dönüşebiliyor. Kendilerine “Kürt” diyenler, “dillerinin farklı olduğunu” söyleyenler hakkında, örneğin Konya’dan Dilek’in, bir somut olaydan hareketle, düşüncelerinin izlediği seyir şöyle:

“Ben onları yanlış karşılıyorum. Sonuçta bu ülke içinde yaşıyorlar. **Bu ülkenin ekmeğini yiyorlar.** Bu ülkede çalışıyorlar, ekmeklerini kazanıyorlar. Ama ‘Biz Kürt’üz, biz şunu yapmalıyız’... Daha farklı onlar, ben onları çok şey yapmıyorum. Benim de bir arkadaşım vardı öyle. Kürt’tü kendisi. Kafasına şunu koymuştu. Burada yaşıyor, Türkiye’de çalışıp karnını doyuruyor, her şey burada bütünleşmiş, ama diyor ki, ‘Benim ülkem burası değil’ diyordu. Böyle bir kafa yapısı vardı. Buna nasıl düşmüş; bunu anlayabilmiş değilim hâlâ. Çok saçma geliyordu. Sonuçta Türkiye’de yaşıyor, nasıl burası senin ülken olamaz? Buranın ekmeğini yyorsun. Tamam Kürt’sün ama Türkiye’de yaşıyorsun. [Okulda, sokakta Kürtçe konuşma hakları olmalı mı?] Yani konuşmalılar belki. Sonuçta biraz özlem duyabilirler, Kürt oldukları için kendi dillerini konuşma özlem duyabilirler buna **ama yine de çok fazla aşırıya kaçılmamalı.** (Dilek, Konya)

Oldukça görünür olan bu ayrışmayı tek gerçeklik olarak kabul etmek, değerlendirmemizin eksik kalmasına neden olacaktır. Türklük ve Müslümanlığının iç içe geçişi, tesettürü, kendi heterojenliğine rağmen homojenlik arayışı, “aşırılık” karşısında duyduğu korkularıyla Dilek’in melezliğine yansıyan karmaşıklık aslında toplumun genel halini yansıtır.

Toplumun genel halini özetleyecek olan “karmaşıklık” durumu karşısında başvurulacak çözüm ise “düzen”in yeniden tesisi. Burada, her alana “muhafazakâr” tutumu yansıyan, Kahramanmaraş’tan Şadi’nin İslamî bir retorikle süslenmiş sözlerini aktaralım. Şadi her alanda “doğru”yu söylemeye gayret ediyor; onun için önemli olan genel bir “makullük standardının” yakalanması. Her türlü radikallik onu ürkütüyor; kelimelerini “yanlış anlaşılmalara” karşı özenle seçiyor. Devlete, Başbakan’a (“Sayın Başbakan”) saygıda kusur etmiyor; Kürtler hakkında da en küçük önyargı içeren bir cümle sarf etmiyor. Ona göre, öncelikle her şeyin üzerinde olan “devlete saygı” başta olmak üzere, herkes birbirine saygı göstermeli; dolayısıyla Kürtler de “radikallikten çıkıp, makul olana gelmeliler.”

“Bence herkesle devletin birliği ve bütünlüğü esas kalmak şartıyla bu benim devletim diyebilecekleri bir formül bulunmalı. (...) **Her kesim için zaten haklı mazeretler olabiliyor.** Güneydoğu değil ille de. Burada da çok büyük sıkıntılar var. Şehrin varoşlarına doğru gidelim bakalım, penceresine naylon çakıp oturan yüzlerce aile var. Bir odada yaşayan o kadar aile var. (...) **Her şeyini verdi Türk milleti,** vatanın birliği ve bütünlüğü için yapamayacağı şey yok. Bunun bilinmesi gerekiyor, bu şuurla **Türkiye Cumhuriyeti**

kimliği taşıyan herkes bu ülkenin bütünlüğü için çabalamalı. Ama herkes de etnik kökeniyle, eğitimiyle, diniyle, diliyle herkes serbest; dini zaten Allah ile kendi arasında. (...) Yani bence daha akli selim düşünüp birbirimizi sevip kaynaşmamız gerekiyor. Düne göre bugün biraz daha olumlu. Sayın Başbakan'ın Şemdinli ziyareti, orada meselelere bigane kalmayıp vatandaşın derdini dinlemesi, onlar da bu uzatılan şeyleri elleri boş çevirmemeliler. **Biraz onlar da radikal şeylerden şey yapıp makul olana doğru gelmesi gerekiyor.**" (Şadi, 42, esnaf, Maraş)

Öte yandan, hayatın sertliği ve yaşanan güvensizlikler karşısında Kürtler hakkında milliyetçilik stratejisinin sabitleştirdiği negatif kurguları ve önyargıları yeniden üretebilen toplum, bu kurguların altına inildiğinde, çok daha karmaşık ve birbirinden farklı değerlendirmelere sahip olduğunu gösteriyor.

Öncelikle, hayatın sertliği ve zorluklarıyla başa çıkılmaya çalışılırken, stratejiyle bütünleşmek en önemli yollardan biri haline geliyor. Bu bütünleşme anında ise sahip çıkılan dil de sertleşiyor. Ancak bu türden "sert bir dil" tek başına varolan, bireyin bütün duygularını ele geçirebilen bir dil değil. Örneğin, "Kuvayi Milliyeci" Nuri, önce geçmiş hakkında bir değerlendirme yapıyor:

"Ya bu vatan var ya bugüne kadar kolay gelmemiş... Kim bilir ne zorluklardan geçmiş. Ben sana anlatırsam iki saat sürer."

Sonra, Güneydoğu'dan gelen göçlerin Adana'ya etkisini sordüğümüzda, Nuri Kürt cemaatini toptanlaştırmıyor; "insandan insana fark" görüyor, ama aynı zamanda farklı gördüğü "mikropları" da linç etme arzusunu saklamıyor:

"Etki şöyle, her pislik oluyor. Hırsız da oluyor, yankesici de oluyor, her şey oluyor. İstanbul'daki olayın aynısı burda da oluyor. [Bunun vatandaşın üzerinde olumsuz etkisi oluyor mu? Mesela gelenlere karşı?] **Babacım, ben de doğuluyum. Ama bayrağıma, vatanıma, toprağıma dil uzatmam.** Öyle insan var bayrağını yakıyor. **Mersin'de bayrağı yakmaya kalkışmadılar mı? Ona ne ceza verdiler? Burda olsa linç ederler.** Bayrağı yakan kişinin vatana ne hayrı olur? Sana soruyorum. [Pek hayrı olmaz herhalde...] Ben diyemem ki... Güneydoğu'dan adam can güvenliğini sağlamak için kaçıp buralara geliyor. **Yani üç tane mikrop gelirse, elli tane de namuslu insan geliyor.** Ben gezdim, traktör alım satımı yaptım. 15 senedir ben onunla uğraşıyorum. Güneydoğu'dan... Bizim Adana'da olmaz, olamaz. Her yönüyle. Ama tabii toplum nefret etti. Son verilmesi lazım, hükümetimizden istediğimiz o. Üzülüyorum şahsen. Gelecekte ben hiç parlak bir durum göremiyorum. Ama memleketin durumu iyiye gidebilir, ama neslin durumu bozuk." (Nuri, Adana)

Çanakkale'den Musa da "kimlik" meselesinin öne çıkmasından rahatsız olanlardan; ancak o bu meselenin arka planında, tarihsel olarak yaşanmış bir "eziklik" olabileceğine dair açık kapı bırakıyor:

"Hatta, ben mesela birisiyle, doğulu, Kürt vatandaşıla birebir yaptığım bir şey... O PKK'yı savunuyordu, 'Siz ne istiyosunuz?' dedim ben, o bana tek cevap, 'Biz kimlik

istiyoruz,’ dedi... ‘Senin kimliğin yok mu?’ dedim; ‘Ben böyle kimlik istemiyorum,’ dedi. ‘Ben Kürt kimliği istiyorum,’ dedi bana... Ve o usta o çok ağır şartlarda yetişip büyüyen, gençliği geçen, şimdi burada inşaatçılık yapan ve gayet iyi durumda olan birisi, bunu bana söyleyen... **E, şimdi çok çok iyi bir durumda... (...) Hâlâ kimlik istiyor.** Açıklaması yok. Geçmişteki sıkıntıları belki unutamıyor.. Ekonomik sıkıntıların verdiği bir şey var belki, ama ekonomik sıkıntıları yok artık.. O orda, ordaki, o zamandan kalan bir şey herhalde yani.. **Eziklik.. O ezikliği hâlâ hissediyor.**” (Musa, Çanakkale)

Kürt cemaatinin kimliğe dönüşmesi ve oradan çıkarak siyasallaşmasına ilişkin olarak yapılan yorumlar ve gözlemler oldukça farklılaşsa da, daha çok Güneydoğu’nun “fakirlik” ve “eğitimsizlik” düzeyinde yoğunlaşıyor. Örneğin, Antalya’da garson olarak çalışan, Gülay ya da Osman’la aynı ekonomik ve toplumsal cangıl ortamını paylaşan Cihat, cemaat olarak ötekileşen Kürtlerle karşı karşıya olmasına ve bu ayrışma ve saflaşma pratiklerinin ağırlığına rağmen, daha “sosyolojik” yorumlar yapabiliyor:

“Mesela Kürtlerde şey var, seyyar satıcılar, genelde rant amaçlı, bir Kürt geldiği zaman bir iş kuruyor, çalışıyor, arkasından birini daha getiriyor, kendi aralarında gruplaşma oluyor. Kaleiçi’nde şu anda her tarafta seyyar satıcılar vs. Kürtlere ait. Başka kimseyi sokmuyorlar. Kendi aralarında bir birlik var. **Kürtler birbirini tutuyorlar.** Birisi geldiği zaman arkasından 10 kişiyi daha getiriyor. Nasıl bir turisti iyi ayarlarsak 10 turist daha gelir diyorsak, onlar da birisi geliyor 10 kişi daha geliyor, onların orada hayat şartları zor olduğu için, buradaki her şey onlara cennet gibi geliyor. Bir açıdan cennet yani. Ben orayı gördüm. Orada hayat yok. Sosyal faaliyetin yok. Ya aşirete üye, ya PKK, ya bu, ya şu, ya ekonomik sorunlar. Antalya dediğin zaman, Antalya’da her şey elinin altında. (...) **Ülke, zamanında oraya gerekli yatırımları yapsaydı, üvey evlat gibi bakmasaydı bence Kürt-Türk sorunu olmazdı.** Yani oradaki insanları düşünüyorum yani, her ailede 8-10 çocuk var, iş alanı zaten yok, ne yapıyor o zaman? PKK maddi desteğini veriyor, militan alıyor, onları kullanıyor. Türkiye ekonomik olarak okul, eğitim her şeyini götürebilseydi herkes bilinçlenseydi, ne bir gerilim olurdu ne birşey olurdu bence. Şu anda Türkçe bilmeyen, okuma yazma bilmeyen insanlar var. Türkçeyi bilmiyorlar ki sen ona ‘Türk-Kürt sorunu yok, Türklerle Kürtler kardeşdir,’ diyebileşin. Anlamazlar ki. Birisi gelse ‘Aha bu Türkler Müslüman değil,’ dese ona inanırlar. Bunun tek şeyi Türkiye’nin oraya gerek ekonomik, gerek eğitim, sosyal şeyler götürmemesi, hep üvey evlat gibi görmesi. Bence ondan kaynaklanıyor. Başka bir şey yok yani.” (Cihat, 30, garson, Antalya)

Yukarıda Kürtler hakkında oldukça toptancı olarak nitelendirilebilecek görüşlerini alıntılıdığımız, Güneydoğu’da askerlik yapmış olan Mesut’tan farklı ve dikkat çekici bir görüş Adana’da “Şehit Aileleri Derneği”nde yaptığımız görüşmelerden çıktı. Adana’daki bu dernekte yaptığımız grup tartışmasında Güneydoğu’da askerlik yapmış “gaziler” ve bir oğlunu çatışmada kaybetmiş bir Kürt baba da vardı. Gerek grup tartışmasının, gerekse derneğe gidip gelenlerin bu karma bileşimi, tartışmaya katılanların genel söylemine de yansiyordu. Bu genel söylem içinde yer alan

değerlendirmelerden biri Türk ve Kürtlerin kültürlerinde ve kimliklerinde ayrıma neden olan “provokasyonlara” ilişkin:

“Olaylara sadece terör olayları boyutundan bakmanın bir anlamı yok. İnsanların bir araya gelmesi ve birleşmesi için neler yapmamız gerekiyor dersiniz orada şimdi **insanların bir araya gelmesi için mutlaka kültür birliği yaratılması gerekir**. İrk ayrımı yapılmaması lazım, insanlar arasında farklılıklar gözetilmemesi lazım. İnsanlar Türkiye içerisinde demokratik şartlarda yaşıyor. Fazlasıyla yaşıyor. Ama bazıları bunu daha ileri aşamalara götürüyor. [Bazıları derken kimi kast ediyorsunuz?] Örgüt üyesi olanları. **Kürtlerin hepsi bu bağlam içerisinde değil. Arkadaşlarımız da var. Şehit akrabaları da var.** Kürt diye ırk ayrımı yaptığınız zaman zaten baştan kaybetmiş oluyorsunuz. [Böyle bir ayrım giderek daha fazla yapıyormuş gibi geliyor bana.] Yapılıyor, şöyle yapılıyor, karşı taraftan, belirli kişiler var bu olayı canlandıran, heyecanlandıran. 80 yıl öncesindeki olan olayları tekrar gündeme getirerekten. Biliyorsunuz Ermeni soykırımı olayları gibi, olan veya olmayan olayları canlandırıp insanları farklı yönler çekiyorlar. Yönlendirmeye çalışıyorlar. Provokasyon yapıyorlar. Karşı karşıya getiriliyor insanlar. O zaman çatışmalar oluşuyor gruplar arasında. Milliyetçilerle Kürtler arasında veya diğer gruplar arasında farklı çatışmalara yol açıyor. Bu da insanlara zarar veriyor. Ama herkes kendi bağlamında, dediğiniz gibi insanların bir araya gelmesini düşünerekten bir şeyler yapmaya çalışırsa mutlaka çözüm yolu bulunacak. Ama **bunun çözüm yolu ırk ayrımı kimlik veya buna benzer değişik şeyler altında toplanamaz yani.**” (Ahmet, 27, Adana)

Tartışmaya katılan bir başka eski asker, Ahmet’in söylediklerini daha da ileriye götürüyor:

“Her toplumda her çeşit insan vardır. Türklerde, Çerkezlerde, Lazlarda da o tip insan vardır. Ama bunları önlemek için bunlara o fırsatı vermemek lazım. Hani o içerisinde ideolojik şey olan insan her toplumda var. Bunların önünü kesmek lazım... Şu memleketimize sahip olamamız lazım.” (Fahri, 29, Adana)

Güneydoğu’da “çatışma” tecrübesinden geçmiş olan ve “Türk-Kürt” ayrımına mümkün olduğunca mesafe konulduğu ve yerine “ağalık” ve “teröristlerin” arka planı olarak işsizliğin girdiği bu söylemi Adana’nın oldukça kozmopolit demografik (Türk, Kürt, Arap) özelliklerine bağlamak mümkün görünüyor.

“Güneydoğu’daki olaylar da en büyük çözüm olarak da işsizliğin önüne geçilmesi... Ağalık sisteminin tamamen ortadan kaldırılması lazım orada. Bir köylünün dediği önemli değil. Ağa diyor ki ‘Şuna vereceksin oyunu!’, onun dediği olur. Ağa diyor ki ‘Şunu yapacaksın!’, ağanın dediği olur. En büyük ağadır orada. Devlet, ağadır daha doğrusu. Ağalık sistemi tamamen bitecek. **Eğer ki ağalık sistemini bitirirlerse, işsizliğe de çözüm bulurlarsa zaten şey yapmaz.** Arkadaşlarımız da burada işte... Yapmış oldukları görüşmelerde (soruyorlar) ‘Niçin terörist oldun?’; cevap ‘Para vaat ettiler, iş vaat ettiler.’” (Nurettin, 26, Adana)

Adana’da konuştuğumuz, Güneydoğu’da askerlik yapmış Ahmet, Kürtlere “öz” atfeden yaklaşımlardan farklı olarak, Türk-Kürt ayrımı karşısında tavır alıyor,

bunu “provokasyonlara” bağıyor ve bir “kültür birliği” arzusunu dile getiriyordu. Çanakkale’de görüştüğümüz ve “bilimsel-rasyonel” ya da “modernist” bir yaklaşımla dindarlığını yaşayan İsmet de “kültürel bir birliktelik” arzuluyor; ancak ona göre “şimdi bölücü olan Kürtler”, Batı’daki yaşamları sayesinde “asimile” olurlarsa sorunlar çözülecek.

“Onların da içinde çok medenileştiklerini gördüklerim de var bak. Kürt arkadaşlarım var. Ee, bu işi kavramış. Yani batıya gelmekten çok mutlu. Oradaki yaşantıdan şikâyet ediyor. Kendilerinin cahil olduklarını, ordaki yanlış yaşadıkları konusunda da konuştuğum arkadaşlarım da var yani. Yani burdaki bu özgür hareketi, bireysel kişi olmak... İşte orada var ya Doğu’da şeyhler, ağalık sistemi, aşiretler falan... (...) **Yani demek ki vatandaşlarımızın asimile edilerek, efendime söylüyim, güzellikleri göstererek de bunlar düzelecek.** (...) Yahu diyorum bu batıdaki Kürtler, bu dünyadaki çıkarların, hesapların kitapların yapılışını bilseler ülke bölmek adına falan bişey yapmazlar. Mesela Kuzey Irak Kürdistan’ı kurulsa, 100 yıl boyu gene o şey çıkarlarına hizmet edecek. Siyonizm mi diyorlar, Amerika’nın çoklu şirketleri mi diyorlar... Onlar yüzyıllar boyu orayı sömürecek kömürecek anladın mı? Bizim Türkiye içindeki Kürt kardeşlerimiz, bu dünya çıkarları üzerinde oynanan, bölünerek küçük lokmayla yutulma hareketini görseler diyorum ben, onlar insanların bu güzel yaşamsal hareketlerini özgürlüklerini hissetseler, bölücülüğün karşısında bile olurlar gibi geliyor bana. Şimdi bu Batı’ya gelip de özgürlüğün tadını almış, vazgeçmiş belki kendi kültüründen, başlık parasından vazgeçmiş, aile içindeki şiddetten yavaş yavaş vazgeçmiş... **Bu tadı aldıkça, bunlar, bundan da vazgeçerler, yani ülkeyi bölmekten de vazgeçerler gibi geliyor bana.**” (İsmet, Çanakkale)

Adana’da konuştuğumuz Arap-Alevi kökenli Azmi her ne kadar “örgüt gerçeği” ile ilgili bir pay bıraksa da, esas olarak “Kürtlerin haklılıklarını anlıyor”:

“Belki biz çözemiyoruz o olayları. Ama bana göre, **Kürt vatandaşlarımızın haklı oldukları istekleri çok.** [Onlara haksızlık yapıldığını düşünüyor musunuz?] Tabii ki düşünüyorum. Ben şoför olduğum itibarıyla Doğu’da gitmediğim yer kalmadı. (...) Diyarbakır, Urfa gibi, bunların dışında olan bazı bölgelerde gerçekten o kadar geri kalmışlık var ki... Hiç oraya gerekli özen gösterilmemiş, gerekli yatırım yapılmamış. Bir bakıma oradaki insanlar sanki kendi hallerine bırakılmış gibi. Oradaki insanlara acaba birtakım yatırımlar yapılsaydı gelecekle ilgili onlara umut verilseydi bulundukları yerde, herhalde Türkiye’nin hiçbir yerine bu kadar göç olmazdı. **Kimse memleketini bırakıp bir yere gitmek istemez.** O anlamda haklı bulduğum yönleri var elbette. Ama bazen de farklı şekilde... Aslında kendilerinin de belki de inanmadıkları bazı şeylerin de peşine koşabiliyorlar bu olayların içinde. Yani şimdi biliyorsunuz Türkiye’de Kürt vatandaşlara sahip çıkan belli bir takım kurumlar var, kurum demeyelim de örgütler diyelim. Belki de bu örgütlerin dayatmasıyla birtakım şeyleri zorlanarak yaptıkları gerçeği olabilir.” (Azmi, Adana)

Kürtlerin yaşadıkları (ve “yaşattıkları”) sorunların arka planında “bir neden” olabileceğini teslim eden bu yaklaşımların yanı sıra, “Kürtlere karşı haksızlık yapıldı” / “biz de az yapmadık” şeklinde özetlenebilecek, daha “empatik” yaklaşımlardan da bahsedilebilir.

Başbakan Erdoğan'ın "Kürt sorunundan" bahsederken, "geçmişte hatalar yapmış olabiliriz, bunları düzeltmemiz lazım" sözlerini Ankara'dan Serdar (Orhan, Süleyman ve Cemşit'ten farklı bir şekilde), yorumluyor:

"Kürtlere karşı ayıp ettik'. Olabilir, doğru yani. (Erdoğan) Niçin bölücülük yapsın ki? Alakalı bir sözcük kullanmamış. O demiş ki, 'Devletimiz geçmişte Kürtlere karşı haksızlıklarda bulunmuş, biz bunu düzeltiyoruz,' gibi demiş. Normal bir cümle yani, büyütülmesi gereken bir cümle değil. Art niyet aramamak lazım." (Serdar, 27, esnaf, Ankara)

Burada, görüşme yaptığımız kişilerin söylemlerine ilişkin bir not düşmek faydalı olabilir. Bir kişinin herhangi bir konuda dile getirdiği bir görüş bir yanıyla yoğun bir empati içerirken, başka bir bağlamda tam tersi bir kutba savrulabilmekte; ya da bunun tersi geçerli olabilmektedir. Yani aynı kişinin kurduğu, kullandığı söylem, "tek bir yön" izlememekte; çoğunlukla farklı zamanlarda (hatta bir görüşme boyunca) farklı duyarlılıklar içerebilmektedir. Örneğin Erzurum'da konuştuğumuz ve başörtüsü yasağı konusunda anti-elitist duyarlılığını, hatta derin tepkisini dile getiren emekli öğretmen Cevdet, Kürt sorunu için, önce mecazla gerçek arasında gidip gelen radikal tepkisini dile getiriyor; ancak hemen sonra oldukça önemli olarak nitelenebilecek, özeleştirel bir geçmiş okuması yapıyor:

"Kürtler ileride çoğunluğu ele geçirecekler. Kangren olan ayağı önceden kesmek gerekir. Geçmişte kurulduğu gibi İstiklal mahkemeleri'ni yeniden kurmak lazım. (...) Atalarımız da az yapmadı. Biz de çok yapmışız... 'Alavere dalavere, Kürt Mehmet nöbete' lafları... Küçükken, Kürt çocuğun şapkasını kafasından alıp oynardık... Şimdi Amerikan tıraşı olarak bilinen tıraşla biz 'Kürt tıraşı' diye alay ederdik." (Cevdet, 50, emekli öğretmen, Erzurum)

Kocaeli'nden Selma'nın yaklaşımı da, aynı anda, Kürtlerle ilgili olarak "insani duyarlılık" ile Kürtlerin zarar veren davranışları karşısında hissettiği olumsuz duyguları içeriyor ve hem Kürtleri hem Türkleri anlamaya çalışıyor:

"Kürtlere 'her yeri ele geçirdiler' gibi davranıyorlar. Özellikle, depremden sonra çok oldu burada. İşçiler falan çok geldi, nüfusta değişiklik oldu. **O ara bir de işte onlar tarafından çok yağmalar oldu.** (Kızı düzeltiyor: 'Hayır onlara bence mal edildi.') Ama oldu Banu, çok yakalandı. Deprem sırasında falan. Yani herkes yapmıyor bunu. Deprem yağmasında onlara yüklenildi. Çok geldiler ama. **Belki de açtı, doymak için geldi.** Çok erzak dağıtılıyordu o ara millet market açtı o dağıtılanlarla. (...) Bir de bu terör davası insanları yıktı çok; evlatlar asker çocuklar oralarda kaldı. Kürt bölgesi dendiği için belki, PKK falan, onlar yüzünden denilince iş bozuldu demek ki." (Selma, 58, ev kadını, Kocaeli)

Veya Kürtlerin kendilerine verilen sözlerin tutulmamış olmasından ötürü yaşadıkları bir "haksızlık" var ama aynı zamanda bu "gıcıklık" nedeniyle Kürtlerin "kışkırtılması" söz konusu:

“Mustafa Kemal döneminde bunlara savaşa girdikleri zaman bir söz vermiş, savaştan sonra ben size bir şeylik vereceğim. Ondan sonra vermemiş. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra söz verdiğini yapmamış. **İstediklerini alamamışlar, ordan gıcık almışlar. Bu şekilde kıskırtıyorlar Kürtleri.**” (Haydar, Hatay)

Ya da aynı ailenin içinde, Selma ve kızı arasındaki yorum farklılığına benzer şekilde, Kürtlere dair taban tabana zıt tutumlar sergilenebiliyor. Örneğin, “eski İslamcı”, “entelektüel Müslüman” Erdem’in ailesinde:

“Mesela benim oğlum, **ben ki hayatımda hiçbir ilişkiyi kan bağı üzerine kurmayan bir adamım.** Akrabalarım ile bile düşünceleri, davranışları kafama uyuyorsa ilişkiyi sürdürürüm veya sürdürmem. Yani benim hiç böyle kanla işim olmaz. **Oğlum Kürt düşmanı olmuş.** ‘Ya oğlum bu ne iş?’ diyorum. Diyor ki ‘İşte biz, orada bilmem ne Kürt bölgesi...’ falan diye anlatıyor. O niye böyle olmuş? Ben onu çok da iyi anlayamadım. Bizden görmediği muhakkak. Biz evde konuşurken belki Filistin konusu konuşulmuş olabilir, ama asla Kürtlerin aleyhine konuşulmaz Kürt meselesi. Buna rağmen çocuk böyle olmuş. Okuldan öğrenmiş olabilir. Başkalarından etkilenmiş. Sokaktan etkilenmiş. Ben onun o konudaki bilgisinin yeterli olmadığını ve genç olmanın vermiş olduğu duygusallığa bağlıyorum.” (Erdem, 55, öğretim görevlisi, Adapazarı)

Hatay’da konuştuğumuz ve geçmişte sendikal aktiviteleri sırasında “Kürtçülükten” yargılanıp mahkûm olmuş, Arap-Alevi kökenli, sosyalist Murat ise Kürtlerin kimlikleriyle ilgili olarak ortaya çıkan durumu iki farklı düzeyde değerlendiriyor: “Ezilen Kürtlerin milliyetçiliğinin nedeni Türk milliyetçiliğidir; ancak Kürt milliyetçiliği de daha az ezici değildir.”

“(Globalizmin ve liberalizmin azgın bir hal aldığı) Bu süreçte sadece Türk milliyetçiliği değil aynı zamanda Kürt milliyetçiliği de tetiklendi. **Türk milliyetçiliği Kürt milliyetçiliğini tetikledi.** (...) O dönemlerde (80’li yıllarda) bile, siyaset mahkûmları, okumuş yazmış insanlar onlar gibi yargılanırken bile, PKK’lılar bizi dışladılar. Sonra da kazara benim Kürtçülükten hüküm giydiğimi görünce beni farklı görmeye başladılar. (...) **Ezilen uluslar fırsatı yakaladıkları anda çok ezici oluyorlar.** Tepki olayıdır. Yani bu şuna benzer. Küçüklüğünde çok ezilen bir insan fırsatını yakaladığında başkasına dayak atar. (Murat, 55, emekli, Hatay)

“Kürtleri anlamak”, “empati”yi de beraberinde getirebiliyor. Önce, “çokkültürlü” Adapazarı’nda konuştuğumuz kişiler arasından iki örneği aktaralım:

“Ezilmişliğin pedagojisi diye bir kavram var. Mesela şimdi şöyle diyeyim, ben Kürt olmuş olsam, benim bazı size yabancı gelecek, sizin sinirlerinizi gıcıklayabilecek laflarım olabilir ve siz bundan sinirlenmemelisiniz. Beni kazanabilmelisiniz.” (Öktem, 48, serbest, Adapazarı)

“Kafkas kökenliler fazla olduğu gibi, aynı şekilde Balkan kökenliler çok fazla burada (Adapazarı). Muhacirler, Gürcüler, Boşnaklar, Yugoslav göçmenleri, Bulgar göçmenleri dahi milliyetçi değildir, orada ezildiklerinden dolayı; ezilmelerine rağmen... Yunan

ve Bulgar göçmenleri buraya geldikleri zaman Kürt arkadaşlarımızla konuşuyoruz, 'Biz orada nasıl ezilmişsek siz de burada öyle eziliyorsunuz' diyebiliyorlar. Açıkça söyleyebiliyorlar. Diyorlar ki 'bunların da haklı talepleri var. Burada biz bu ülkede bu açıklığı giderene kadar sorun çıkmayacaktır. Onlarla beraber yaşarız, nasıl ki biz Bulgaristan'da soy isimlerimiz değiştirilene kadar baskı yaptılar, biz orada onların vatandaşydık, onlar için çalışıyorduk.'" (Ufuk, 20, öğrenci, Adapazarı)

Gene Adapazarı'ndan Zehra'nın "empatisi" ise bir yerde kırılıyor; kendisinininkinin nasıl kırıldığını anlatırken, "Türklerin de nasıl faşistleştğini" aktarıyor:

"Birkaç Kürt arkadaşım da var. Biraz ezilmiş bir ırk olduğunu düşünüyorum tabii ki. Yani sonuçta ortada, yani Doğu'nun durumu falan, bunu çok da fazla göz ardı eden biri değilim açıkçası. Yani bu ezilmişliğin üzerine biraz daha bir şeyler yapmaya başlayınca, Türkler daha çok faşist olmaya başladılar. Bir arkadaşım var mesela şair; üç kelimedenden biri işte 'Ben Kürt olduğum için beni ortam kabul etmiyor. Kürt olmasam benim adım çok büyük aslında ama, Kürt olmasam ben şimdi çok daha farklı ortamlarda olacaktım'... Başka tanıdıklarımız oldu; onlar da böyle... Onlarla da konuşuyoruz yani müthiş bir komplekse dönüştürmüş ve hatta girdiği her ortamda bunu yaptığı için daha çok ezilmeye başladı. İnsanların arkasından burun kıvrıldığı biri haline gelmeye başladı ki sonuçta edebiyat ortamı çok özgür bir ortam ama işte..." (Zehra, 26, öğretmen, Adapazarı)

Kürtlere "dışarıdan" nasıl bakıldığını gördükten sonra ve "içeriden" yapılan yorumlara geçmeden önce, içerisi ve dışarı arasındaki geçişleri anlamak üzere, İzmir'de bakkallık yapan Yasin'le yaptığımız görüşmeyi bir "örnek vaka" olarak aktaralım.

YASİN'İN HİKÂYESİ: ORTALAMANIN GÜCÜ YA DA BİR "AŞIRIYA KAÇMAMA" HİKÂYESİ

Yasin'le yapılan görüşme birçok bakımdan oldukça ilginç bir görüşme oldu. Yasin'i tanımlayacak en önemli tümce: "Aşırıya kaçmamak kaydıyla." Yasin'in aşırıya kaçmama arzusu konuşmaya başladığımız andan itibaren kendini gösterdi. İlk önce, "söylenmesi gerekenleri" söyledi, milliyetçiliğin en temel argümanlarını sundu bize; "dış mihraklar tarafından parçalanma tehlikesi altındaki Türkiye", "Lazlar, Gürcüler özerklik istemezken Kürtler neden istiyor?" vb. Sonra annesinin (Süheyla) devreye girmesiyle, konuşmanın seyri değişince, Yasin de değişti ve aşırıya kaçmayan "ortalama" halin altından başka duygular çıktı.

"Bazen mesela aşırı derecede Karadeniz Bölgesi'ndeki insanlar neden 'biz özerklik istiyoruz' demiyorlar? Kürtler istiyorlar. 'Ben, diyorlar ayrı bir ülkeyim, ayrı bir vatandaşım.' Neden Lazlar, Çerkezler, Kafkaslar demiyor. O ayrımcılık var. [Neden bunu istiyorlar peki?] Dış mihraklar... Dış devletlerin tahrikleriyle. Hep dış devletler bizi kendi içimizde Bizans oyunları oynanıyor bence. Kışkırtmak amaç. Türkiye'yi bir şekilde ele geçiremiyorlarsa milleti birbirine kırdıracaklar. *Türk milleti Türk'ündür,*

Türk bayrağı vardır, Türk bayrağının altında yaşayan insanlar Türk'tür. Alevi, Laz, Kürt ayrımı yoktur bence. Hepimiz bir milletin insanıyız, hepimiz bir toplumun ferdiyiz. Üzerimize düşen görevi yapacağız fert olarak. **Ben Kürt'üm, ben Laz'ım, ben Alevi'yim, Çerkez'im falan ayrımlarına karşıyım."**

Sonra konuşma ilerledikçe, "Memleketin doğusuyla batısı arasında, rahatlık, kültür, gelenek açısından çok fark var mı?" diye soruyoruz ve konu "Kürt meselesine" geliyor...

"Doğu'da yaşamadığım için bilemiyorum. Annem Doğu'da yaşadı. Askerliğimi Doğu'da yaptım sadece. Siirt'te yaptım. Bitlis'i gördüm. (Burada anne devreye giriyor: 'Burada (İzmir'de) kıskançlık var. Kıskançlık; birbirlerini istemiyorlar. Sende mal varsa kıskanıyor.') Doğu'nun iyisi çok iyidir, ama kötüsü de çok kötüdür. Anne lafımı kesme! Mesela 10 sene önce askerlik yaptığım zaman Siirt'te (...) gece çıkarsınız o zamanlar, terör olayları falan. (...) Sabah gidersiniz akşama kadar bir dağ başında tabiri caizse terörist dedikleri insanları böyle araştırırsınız. **Ben zaten onları terörist olarak görmüyorum.** Vatan haini olarak görüyorum. Şu an tutup askere silahla ateş ediyorsan sen vatan hainisin. Konuşma anne! Ben gözümün önünde gördüm. Korucu adam nizamiyenin önünde bakkalı var, bakkalının oradan keleşini alıyor tak tak ateş ediyor sağa sola, askeri ayaklandırıyor. **Bunu yapan korucu; bir de devletten maaş alıyor. Ortalığı karıştırıyor ki korucu ihtiyacı duyulsun, korucuya maaş bağlansın.** [O zaman olay sadece PKK olayı değil, bir yandan korucu olayı mı?] Ben PKK olayına inanmıyorum zaten, PKK değil o. Dış güçlerin olayı bence. Oradakiler, kendilerince aşırı Kürtçüler, ne yapıyorlar? 'Biz diyorlar parti kurduk', milletin ağzına yaydılar, PKK diye. 'Kürt Kurtuluş Partisi' midir, nedir? Ters herhalde... Keşfe çıkıyorduk, izciydik... (...) Tabur komutanımız dedi ki 'sakatları (daha bir şey öğrenemeyenler, kendine zarar verenler, ortalığa zarar verenler, kendine faydası olmayanlar) al götür; denetlemeye gelecekler, rütbeliler görmesin'. Ben de götürdüm onları bir dağın oraya, bir köyün oraya. Köyde, 'Teyze dedim çayın varsa bize verir misin?' 'Tamam, oğlum,' dedi. Oturduk orada belki on kişi. Kadın tuttu orada koca bir tepsi getirdi. Et kızartmış, şunu yapmış bunu yapmış yedik. **İyisi çok iyidir."**

Burada Yasin'in annesi tekrar devreye giriyor:

"Süheyla: Doğu'nun insanı böyledir.

Yasin: Kötüsü de çok kötüdür.

Süheyla: **Saygılı oldukları için misafiri çok severler. Elleri açıktır, büyüklere saygıları sonsuzdur.**

Siz nerelisiniz?

Süheyla: Karslı.

Kürtçe biliyor musunuz?

Süheyla: Biliyorum. Aslımız odur.

Eşiniz de mi?

Süheyla: O da aynı..."

Ve Yasin'in "başka" bir hikâyesi çıkıyor:

"Biz inkâr etmiyoruz. Biz Kürt'üz. PKK'lılar Kürt'üz falan diyorlar ya, ben inanmıyorum şahsen."

Kürt kökenini bir kalkan olarak ortalama Türk milliyetçi söyleminin arkasında görünmez kılan Yasin için, "ortalama" bir bakıma öncelikli olarak bir "kalkış noktası". "Ortalamada" olunduğu garantiye alındıktan sonra, başka bir deyişle, güven ortamı sağlandıktan sonra ve annesi Süheyla, her türlü kökenini (Müslüman, Kürt) büyük bir rahatlıkla konuşmaya başlayınca ortalamanın "altına" iniliyor. Bu ortalamaya demir atıldığında ve "Kürt" olarak meseleye bakıldığında ise, PKK algısı, olağanüstü bir taktikle, bambaşka bir şekilde gerçekleşebiliyor: Kürtlük sahipleniliyor; PKK'nın Kürtlükle ilişkisi kesiliyor.

Kürtlük sahiplenildikten bir sonraki aşamada ise Ermenilerle Kürtlerin nasıl birbirlerini sevdiklerini, bir arada yaşadıklarını anlatan annenin de dahil olduğu şu konuşma geçiyor:

"Memlekette Kürt kelimesi sizce rahatça kullanılabilir mi?

Yasin: Ben kullanıyorum. Çok insan var, İbrahim Tatlıses'i sevmez mesela, adam Kürtçe şarkı söylüyor. 'Allah!' diyor, bir bakıyorsunuz, adam can kulağıyla dinliyor. Kendi dilidir. Lazların da kendi dili var ayrı. **Sadece saygı gösterelim, aşırıya kaçmamak şartıyla.** Kürtler istemiyor. Ermeni tarafından gelenlerin istediği bir şey. Kürtleri öne sürüyorlar. O zaman Lazları sürsünler.

Anne: Ermeniler de Kürt değiller mi?

Nasıl?

Anne: Ermeniler hep Kürt değiller mi?

Değiller herhalde.

Anne: Birlikte yaşamışlar yani çoğu hep Kürt, oranın Kürtleri."¹

Ve sonunda Yasin, annesi ve o sırada gelen babasıyla birlikte, Kürt dilini öğrenme hakkını talep ediyor!

"Süheyla: Başka türlü (herkes kendi ana dilinden başka bir dili) konuşamıyor işte. Cıvcıv, cıvcıv dilini; kedi, kedi dilini anlayabiliyor. Başka bir dili konuşabiliyor mu? Yok. Ben (İzmir'den önce ilk olarak gittiği) İstanbul'a geldiğimde hiç Türkçe bilmiyordum. Sağ olsunlar komşularımız çok iyiydiler, yardımcı oldular. Biraz öğrendim ama dilimiz

- 1 Kuşkusuz buradaki ilginç nokta, Süheyla'nın "Ermeniler de Kürt değil mi?" diye sorması... Bir İçişleri Bakanı'nın, "hakaret etmek" amacıyla, Abdullah Öcalan için "Ermeni dölü" tabirini kullanmasının, Kürtler arasında tersine dönüp, bir "olumluluk" olarak Kürtlerle Ermeniler arasında bir özdeşlik kurulmasında ne ölçüde rol oynadığını kestirmek kolay değil. Ancak Süheyla'nın yaptığı bu özdeşleştirmede (bir sonraki bölümde ele alacağımız gibi) daha çok tarihsel olarak iç içe yaşamış olmanın getirdiği bir tecrübenin rol oynadığı fikri ileri sürülebilir. Süheyla'nın eğitimsizliği ve milliyetçi stratejilerle mesafesi göz önüne alındığında daha uzak bir ihtimal olsa da, bir alt strateji olarak Kürt milliyetçi kimliğinin güçlü olduğu bölgelerde, bu kimliğin kuşatıcılığının, özellikle dil vasıtasıyla homojenleşme pratiklerinin bu özdeşleştirmeyi yarattığı da söylenebilir.

kırık, ne yapalım... Doğu'da gözümüzü açar açmaz Kürtçe vardı. Türkçe bilmiyorduk biz.

Yasin: Mesela ben de Kürtçe anlıyorum ama konuşamıyorum. Ne konuşulursa anlıyorum.

Konuşmak ister miydiniz? Çocuklarınızın öğrenmesini ister miydiniz?

Yasin: Anadilim **olduğu için konuşmak isterdim tabii. Bunu kimse de engelleyemez.**

Baba: Nasıl İngilizce konuşuluyorsa ülkemizde Kürtçe de konuşulur...

Süheyla: **Aslında yasak etmeyeceklerdi.**

Yasin: Aney, işte adam ülkemize geliyor İngilizce konuşuyor, Fransızca konuşuyor, bir şey diyen yok. Kürtçe de Türkiye'de yaşayan bir insanın dili. Lazlar işte ya... Lazların da kendi dilleri var. Adam ısıklıla anlaşıyor ya!

Süheyla: Şimdi yasak biraz kaldırıldı, müzikler çalınmaya başlandı. Şimdiye kadar yapılsaydı ne olacaktı?

Yasin: Bu kargaşalıkların hiçbiri olmazdı. Belki biraz Turgut Özal şey yaptı.

Süheyla: Ben de istiyorum kendime göre bir türkü dinleyeyim, bir şey dinleyeyim ama dinleyemiyorum yok. O (Özal) ölünceye kadar biz de istiyorduk. Mesela Laz insanları çok güzel insanlar, çok has insanlar. Çok farklı insanlar. Onlar konuşuyorlar söylüyorlar. **Niye Kürtçe yok ya?** Verin onlara, dinlesinler bir zararı mı olur? Olur mu bir zararı? (Kürtçe) Niye olmasın? Biz de istiyoruz ki bize göre bir türkümüz olsun, bir şeyimiz olsun. İşte (Yasin) öğrenemedi. Biz istiyoruz, hâlâ istiyoruz. **Kendi kültürümüzü, kendi dilimizi istiyoruz. Bir zararı mı olur? Hiçbir zararı olmaz.** (Yasin, 30, bakkal, İzmir – annesi ve babası)

3. BATI'DA KÜRT OLMAK

Buraya kadar aktardıklarımız Kürtler üzerine, Kürt olmayanların (görüşme sırasında Kürtlüğünü vurgulayan Yasin dışında) yaptıkları değerlendirmelerdi. Öyle anlaşıyor ki, karmaşıklık düzeyi üst derecelere çıkmış bir toplumda, insanlar konuşmak istiyorlar; bir anlamda “dolmuşlar”. Konuşurken, bu karmaşıklığı aşmaya çalışıyorlar; ortalıkta dolaşan söylemleri, kelimeleri ödünç alıyorlar. Ancak fırsat bulduklarında kendi kelimelerine yaklaşıyorlar. Fırsat bulsalar daha da konuşacaklar ve hiçbir süre onların tam olarak anlatmak istedikleri için yeterli olmayacak. Kendi kelimeleri ve havada asılı olan söylemler arasında gidip gelen bir konuşma arzusu Kürtler arasında çok daha bariz. Kürt olmayan kesimlerde, memleket, millet gibi makro çerçeveler daha hakimken, Kürtlerde kişisel deneyimler çok daha fazla öne çıkıyor.

Bu aşamada bizzat meseleye konu olan ve yaygın bir biçimde varolan olumsuz algıların yöneldiği Kürtlerin bütün bu söylemler karşısında kendilerini nasıl kurguladıklarını ve genel olarak toplumla ilişkilerini nasıl algıladıklarını inceleyelim. Ancak öncelikle, Antalya'da mevsimlik olarak çalışmaya gelen iki Kürt genciyle (Ali ve Hüseyin) yaptığımız görüşmeden uzunca bir bölümü buraya aktaralım. Görüleceği

gibi, Kaleiçi esnafının zihinlerinde oluşan Kürt algısından oldukça farklı, hem sıradan hem sıra dışı, hem eğlenceli hem zor hayatlar ve pratikler söz konusu...

- “- Antalya’da çalışmak, genç olmak nasıl bir şey?
- Valla paran olsa, iyidir. Cebinde paran varsa, süper cennet gibi bir yer. Para yoksa bir şey yok burada. Rezillik.
- Antalyalılar keyfini yapıyor burada şu an. Kesinlikle. Bizim gibi gurbete gelenler ise çalışıp her gün bin şey içinde çalışıyorlar yani.
- Robot gibi. İşten eve, evden işe.
- Kaç saat çalışıyorsunuz burada?
- 10-12 saat.
- Peki para kazanabiliyor musunuz?
- 400 kâğıt veriyorlar. 50 kâğıdı harçlığa gidiyor. 250 kâğıt, 300 kâğıt kalıyor işte. Onu da memlekete gönderiyoruz.
- Burası turistik bir yer. Yabancı insanlar geliyor. Nasıl bir durum bu? Daha mı kolay, daha mı zor?
- Yabancılarla çalışmak daha kolay oluyor.
- Zevkli. Zaten bizim orası bir halk pazarı. Orada her zaman turist müşterilerle karşılaşıyoruz. Onlarla konuşurken daha farklı, daha zevkli oluyor. Onun için daha güzel. Onlar en ufak bir harekette bir şey demiyor. Ama bizimkiler burada aynı hareketi yaptın mı bağırıp çağırıyor adam.
- Onlar daha mı anlayışlı?
- Tabii, onlar daha anlayışlı. Yabancılarla çalışmak daha iyi oluyor.
- Nereden aklınıza geldi Antalya’ya gelmek?
- Antalya’ya bizim gençler çok geliyordu önceden. Biz ondan dolayı merak ettik. Antalya Antalya dediler, hele bir gidip görelim dedik.
- Nasıl anlattılar Antalya’yı?
- Turistik yer diye, herkes Antalya’ya gidelim, biz de görelim hele Antalya’da ne var, ne turistik var. Biraz da ondan katkılanıyor zaten. Bir de arkadaşlar vardı bizi buraya getirmek için, çalıştırmak için. Geldik. Bence daha çok şeyin katkısı var, televizyonun. Televizyon olmasa belki bizim buradan haberimiz olmayacaktı.
- Peki doğru muymuş?
- Yok abi. Davulun sesi uzaktan hoş geliyor.
- Yakından olmadı mı?
- Olmadı.
- Ne zorlukları var burada yaşamının?
- Aileyi özlüyorsun, her giysini yıka, ütüle. Ama köyde memlekette öyle değil. Elbiseni

ana baba yıkıyor, makine yıkıyor. Ekmek elden su gölden. Ama burada da zorluklar var tabii. Önceden bilmiyorduk köyde. Ama buraya geldik şey yaptık öğrendik artık.

- Peki burada Doğu'dan, Güneydoğu'dan gelen çok arkadaş var mı?
- Var ya. Zaten hangi restorana gidip sorarsan, ya Güneydoğu'dan gelmiştir ya Doğu'dan. Başka gelen yoktur.
- Diyarbakırmış, Urfaymış, hep bizim o taraftan.
- Sektörü ele geçirdiniz!
- Evet!
- Görüşüyor musunuz peki kimseyle?
- Arkadaşlar var. Buraya geldik geleli tanıştığımız çok insan oldu. Bu sektörden. İş arkadaşlarıyla görüşebilmek için, bizim memleketten çok kişi var burada, onlarla tanışıyoruz, Antepli olduklarını biliyoruz. Öyle işte. Görüşüyoruz.
- Peki hiç sorun oluyor mu burada Güneydoğulu olmak?
- Yok yani. Şu var. Urfalıyım, Antepliyim dedin mi adamlar ürküyor.
- Niye?
- Bilmiyorum. Vallahi bilmiyorum. Ama korkuyorlar. Neymiş, 'Allah'ın dağından gelmişsin' diyor.
- Bazen müşterileri konuşuyoruz, dilimiz sürçüyor. O hatayı yaptığımız zaman bizi çok küçük görüyorlar. 'Nerelisin?' diyorlar. 'Antepliyim, Urfalıyım.' 'Belli' diyor, 'Allah'ın dağından gelmişsin sen. Türkçeyi nereden öğrendin?' diyor.
- Siz Kürtçe biliyor musunuz?
- Biliyoruz. Küçükten öğrendiğimiz. Türkçeyi sonradan öğrendik.
- Peki devam edecek misiniz?
- Kismetse Mart'ta memlekete gideceğiz. Tarımla uğraşacağız.
- Sonra yaza tekrar buraya mı geleceksiniz?
- Yok abi, yeter burası.
- Dört beş defadır gidip geliyoruz. Yeter bu kadar.
- Peki nedir planlarınız gelecekte? Köyde mi kalacaksınız?
- Askerlik bittikten sonra ya direkt yurt dışına çıkacağız.
- Akrabalar falan mı var?
- Var.
- Nerede?
- Almanya'dalar, Fransa'dalar.
- Hiç gittin mi sen?

- Gitmedim.
- Ne anlatıyorlar, nasılmış orada yaşam?
- İyi değil, onlar da iyi değil. Şikâyetçiler ama 'niye gelmiyorsunuz?' diyorlar. 'Gelin' diyorlar. Gidip geliyoruz işte. Gidip geliyoruz.
- Orada ne yapacaksınız?
- Vallahi bilemiyoruz artık... Fransa'da bir tane akraba bulduk.
- Hiç gördün mü?
- Gördük. Tanıştık.
- Anlaştınız mı?
- Anlaştık. Babası da Fransız ha. Ailesi de Fransa'da kalıyor. Ben de orada kalırım.
- Orada yaşamak nasılmış?
- Bura gibi diyor. 'Aynı Antalya'nın şeyi gibi' diyor. 'Zorlaştı' diyor. Anlatıyorlar işte.
- Birkaç yere girdik ama bunun gibi rahat yer görmedik. Burası daha rahat.
- Kaç saat çalışıyorsunuz burada?
- On iki... Değişiyor.
- Bazen ekstraya gidiyoruz. Bazen 11'de çıkıyoruz işten, o saatten sonra diskoya gidiyoruz. Diskoda ekstra para almak için çalışıyoruz. Orda çalışıyoruz saat 3'e kadar. Ondan sonra gelip tekrar işe. Sabah 11'de oraya gidiyoruz.
- Ne kadar mesela, ekstrası iyi bir para mı?
- Veriyorlar işte.
- Buralarda nereye gidiyorsunuz, nasıl para harcıyorsunuz?
- Memlekete gönderiyoruz. Bazen bilardoya gidiyoruz.
- Televizyon seyredebiliyor musunuz?
- Evet. Aldık kendimize. İzliyoruz.
- Ne seyrediversunuz? Çok severek seyrettiğiniz bir şey var mı?
- Futbol. Genellikle restoranda zaten dijitürk var. Futbol seyrediversunuz. Ondan sonra eve gittiğimizde magazin, sinema.
- Dizi seyrediversunuz?
- Seyrediversunuz.
- Kurtlar Vadisi'ni seyrediversunuz?
- Of, dehşet! En meşhur film o.
- Herkes seyrediversunuz.
- Adam geliyor içmeye, Kurtlar Vadisi'ne bakıyor.
- Neden peki?
- Mafya. Bizim milletin hoşuna giden mafyadır.

- Baba lafı.
- Şimdi filmi geliyormuş. Kurtlar Vadisi Irak.
- Gidecek misiniz?
- Gideriz ya. Onun CD'sini alırsız, korsan.
- Daha kârlı değil mi?
- Evet.
- Maçlara gidebiliyor musunuz?
- Yok abi.
- Maça gitmeye fırsat olmuyor. Fırsat yok. Zaten 3 saatin var. Ya eve gidersin, ya da denizin yanına gidersin. Başka bir şey yok. Maç zaten, Galatasaray geldi, Antalya'yla oynamak için. Onlara hizmet yaptık da hepsi bir başkaydı!
- Hasan Şaş bir başka. Fırlama yav! Geldiler buraya, Efes Kupası için, yemek yediler, o ona peçete fırlatıyor, o ona! Birbirlerine küfrediyorlar! (Kahkahalar) (Ali, 20; Hüseyin, 18, Antalya)

Herhangi bir Anadolu ilinden Batı'ya göç eden herkes gibi, Güneydoğu'dan göç eden Kürtler de cemaatlerini kuruyorlar. Diğer cemaatler gibi, bu cemaatin bireylerinin arasında da, dışarıdan bakanların kolayca gözlemlediği, terk edilen topraklardan taşınan kültürel değerler, alışkanlıklar yaşamaya devam ediyor. Varolan dayanışma ağları bu kültürel unsurların yeniden üretimini kolaylaştırıyor. "Yabancı" olunan yeni kentlerde hayatta kalmak bu değerlerin "birlikte" korunmasıyla sağlanıyor.

Yerleşilen yeni mekânlarda bu cemaatin özelliklerini ve bu özelliklerin yarattığı sorunları Kürt cemaatinin içinden bir kişi, Adana'dan Hatip şöyle anlatıyor:

"Genelde oradan göç eden insan bir yere geldiği zaman hocam, yani gidip de rasgele bir A mahallesine, bir B mahallesine yerleşmiyor. Geliyor bakıyor kendisine en yakın insan nerde, orda hemen tutuyor bir kira, işte bir oda... Mesela kenar mahallelerde Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Dağlıoğlu'nda, Barbaros'ta, Yenibey'de, Hürriyet'te... Yani bir arkadaşın yanına yerleşmeye çalışıyor. Şimdi adamın kültür seviyesi çok düşük hocam o bölgede. Kendi örf adetlerini kendi yaşantısını şehre getirmeye çalışıyor. Düşünebiliyor musunuz, adam geliyor, çok özür dilerim, adam ikinci, üçüncü katta keçi koyun besliyor. Adam o kültürüyle geliyor buraya, adapte olamıyor. Farklı tepki gösteriyor. Komşular şikâyet ediyor, 'burda hayvan beslenir mi, burası köy mü?' diye. Tabii insanların içinde bir mutsuzluk oluyor. Çocuklar okula gidemiyor. Adamın durumu iyi olsa, belki ilkokula falan... Ondan sonra bir iş olmuyor. Yani çözümsüzlük var ortada. Sorunun tamamı devletten kaynaklanan sorunlar. Yani o bölgeye yatırım, hizmet götürmemiş, bir takım olaylar... (Hatip, 42, işçi, Adana)

Cemaatin dışında oluşan olumsuz imaj, içeride de yaşanıyor. Hüseyin ve Ali'nin Antalya'da karşılaştıkları "küçük görme"nin ("Allah'ın dağından gelmiş olmak") nasıl bir gerilim yarattığını İstanbul'da görüştüğümüz Kürt kökenli esnaf Ziya'dan

öğrenmek mümkün. Konuşmamıza başladığımız anda, Ziya'nın ilk olarak dile getirdiği duygu: "aşağılanma". Kürt ("Diyarbakırlı") olduğu için aşağılanıyor ama hayatta kalmak için başvurduğu taktikte "esnaflığını" öne çıkarıyor; aynı zamanda zorluğu "esnaflığa" bağlıyor:

"[Ziya anlattığı hikâyesinde borcu biriken bir müşterinin bunu ödemesini istiyor.] (Borcunu ödemeyen müşteri) 'Yoktur' diyor 'veremiyorum, ne yapacaksın?' diyor, **'Beni öldürecek misin? Kesecek misin? Diyarbakırlı olduğun için her şeyi beklerim senden.'** Bu lafı deyince, resmen var ya, beni rencide etmek, küçük düşürmek... **Diyarbakırlı olmak suç mu yani?** Ben normal şekilde bir esnafım. **Burada bu esnaf olmasaydım bugün o lafı bana söyleyemezdi. Mecburen sineye çekiyorsun.** Çekmesek kendini bitirirsin. Kendini bitiriyorsun yani. Burada niye sesimiz çıkmıyor? Esnaf olduğumuz için. Affedersin biz köprü olmuşuz. **Hayvan da üstümüzden geçiyor, insan da üstümüzden geçiyor.** Doğru mu yanlış mı? Esnaf öyledir. Ben demişim sesim buradan yükselmesin. Ekmeğime bakayım. Buradan kazandığım yetiyor bana. Ama gerçekten zordur, esnaflık zordur." (Ziya, 40, esnaf, İstanbul)

"Vatanın bugüne kadar kolay gelmediğini", "anlatsa iki saat süreceğini" söyleyen Nuri'ye karşılık, Hatip de Kürtlerin yaşadıklarını anlatmanın ne kadar zor olduğunu dile getiriyor:

"Ama sıradan bir insan bu sorunları bilmez. Ben sana çağırayım bir tane Konyalıyı, diyeyim ki 'gel konuş'. 15-20 yıl burda, böyle bir metropol şehirde yaşıyoruz, 'ya Kürtler ne istiyor?' desen, 'ne bileyim' diyecek, 'her gün asker öldürüyor, bomba patlatıyorlar'. Bilmez, sorunu bilmez. Adam diyecek 'kusura bakma, benim bildiğim bu'. **Ama bir Kürde gittiğin zaman adam saatlerce konuşsan, herif içindekini boşaltamıyor ya! Allah aşkına biz ne hale geldik ya!** O adam beş dakika sorununu anlatamıyor, ben kırk yıldır Mardinliyim, Adana'da oturuyorum, benim başıma gelmedik şey kalmadı ya!" (Hatip, Adana)

4. DIŞARIDAN BAKINCA KÜRTLER VE PKK

Güneydoğu'da dönem dönem zayıflayıp tekrar güçlenen savaş haliyle Türk milliyetçilik stratejisi önemli bir değişim yaşıyor. Bu değişimde en önemli rolü de kuşkusuz PKK unsuru oynuyor. PKK, milliyetçilik stratejisinin, çok boyutlu ve karmaşık bir dönem içinde duyduğu güvensizlik karşısında, hedef olarak koyabildiği en net ve somut tehdit olarak işlev görüyor.

Genel olarak Kürtler ya da Batı'ya göç eden Kürtler karşısında beslenen önyargılar ve onlara karşı duyulan güvensizlik de özellikle bu tehdit sayesinde somutlaşıyor. Aslında çok farklılaşmış, alabildiğine heterojen bir topluluğun genel olarak Türkiye toplumuyla girdiği düşünümsel ilişkinin yarattığı değişim ve bu değişimin belirsizliği karşısında, milliyetçilik stratejisi altındaki bireyler ve gruplar için PKK ya da "isyan eden Kürtler", hedefi netleştirici, bir bakıma dağınıklığı ortadan kaldıran bir araç haline geliyorlar.

Genel olarak, küreselleşme sürecinde krizlerle yaşanan dünya ve toplumda, çok boyutlu olan, farklı kesimler tarafından nedenleri çok farklı olarak tespit edilen ve tam da bu nedenle çözümleri de belirsiz olan, daha çok endişe ve korkuya dönüşen güvensizlik halinde, PKK vasıtasıyla Kürtler bireylerin kafasındaki karmaşıklığı gideriyor.

Bu karmaşıklığı giderecek; milliyetçilik stratejisini güçlendirecek ve içinde cevabı da barındıran en somut sorulardan birinin “Bizim de ekonomimiz bozuk; neden Kürtlerden başka insanlar isyan etmiyor?” sorusu olduğu anlaşıyor. Kürtlerin “bu memleketin ekmeğini yemelerine, sağlanan çıkarlara rağmen isyan etmeleri, tatmin olmamaları” şeklindeki yorumlar görüşmelerimize sık sık yansdı. Bu konuda Adapazarı’ndan, Trabzon’dan ve Adana’dan bazı örnekleri aktaralım:

“Benim köyümde elektrik yoktu; İnegöl’e 17 km... Ben Güneydoğu’da ve Doğu’da bizzat isteyerek yedi sene çalıştım. Kürtleri tanımak istedim, Alevileri tanımak istedim. İki sene Alevi köyünde çalıştım. 4 sene Kürt köylerinde çalıştım. Yani gerçekten kültürü, tarihi, her şeyi ortak, et ve tırnak olan kesimlerin dış etkilerle ve bir takım faaliyetlerle birbirlerine düşürüldüğünü, birbirlerine düşman edildiğini gördüm. Ama şunu da gördüm orada en uzak mezrada elektrik vardı. Sene 1987. Benim köyümde gaz lambası kullanılıyordu. O zaman düşündüm ki, yani arkadaş, **eğer açlık, eğer sefalet, eğer elektriğin olmaması, eğer devletin getirmek durumunda olduğu hizmetlerden yeterince yararlanılamaması PKK’lı olmayı gerektiriyorsa, DHKP-C’li olmayı gerektiriyorsa, buna en fazla hakkı olan Yozgat’ın köyleridir.** Yiyecek ekmeği yoktur, ekecek toprağı yoktur o insanların. Böyle bir hakkın olduğuna inanıyorum.” (Ethem, Adapazarı)²

“Özgürlükteki anlam ne, kavram ne? Sonsuz özgürlük olur mu? Biz geçmişte, bugün özgürlük denildiği zaman ben şunun altını basarak söylüyorum, altı ay bizim Karadeniz’in köy yolu açılmayan köyleri var. Asfalt sıralamasında Trabzon 80’inci sıralarda, son sıralarda. **Güneydoğu bizden sanayi olarak, yol olarak, okul olarak, her şeyden çok daha yüksek seviyede. Ama bu vatana, bizim insanımızın ‘bunlar eksik’ diye vatana ihaneti olmadı.** Vatana karşı bayrağa karşı yapılan şeylerin savunması olur mu?” (Halil, Trabzon)

“Güneydoğuya verilen krediler, yapılan yatırımlar bizim burdan iyidir. Güneydoğuya çok destek, çok yardım gidiyor. **Güneydoğuda atın, eşeğin çıkmadığı yere şimdi araba çıkıyor.** Tabii ki zamanında yapılsaydı daha da değişirdi.” (Nuri, Adana)

Dolayısıyla, dile getirilen bu görüşlere göre, Türkiye’nin her yerinde büyük sorunlar varve bu sorunlara rağmen, insanlar “PKK’lı olmuyorlar”, “vatana ihanet etmiyorlar”. Bir bakıma Kürtlerin sahip oldukları ekonomik sorunlar “geçerli bir neden” olmaktan çıkıyor; kimlik ve kültürel boyut ise tamamen görünmez oluyor. Kürtler ya potansiyel

2 Bu türden bir yorumun, Martin Scorsese’nin Günaha Son Çağrı (The Last Temptation of Christ, 1988) filminin Hristiyanlarda yarattığı tepkinin akabinde Fransız Katoliklerinin tepkilerinde dile getirdikleri “anti-Hristiyan ırkçılık” meselesini andırdığını belirtelim. O dönemler Fransız Katolikleri arasında en çok “Eğer Yahudi veya Müslüman olsaydık, bizi daha çok dinlerlerdi” şeklinde şikâyetler dile geliyordu. Michel, 1994, s. 95-96.

olarak “hain” oldukları için ya da dış güçler tarafından manipüle edilecek kadar “cahil” oldukları için “isyan ediyorlar”.

Bunun sonucunda ise, silahlı çatışmaya giren grup nedeniyle grubun dışında kalanlar da PKK’yla özdeşleştiriliyorlar; Kürtlerin sahip oldukları birçok özellik, doğrudan PKK ya da (PKK dile getirilirse de) ihanetle özdeşleştiriliyor. Bu özelliklerin başında ise Kürtleri toplumun geri kalan kısmından ayırt edebilecek en belirgin özellik olarak Kürtçe geliyor. Bütün farklı tezahürler yoğunlaştırılmış bir şekilde tek bir sembolde buluşuyor.

Konya’da görüştüğümüz Semra’nın tanık olduğu bir olay dilin oynadığı bu sembolik rol üzerine oldukça açıklayıcı bir nitelik taşıyor.

“Geçenlerde, minibüste **adam cep telefonuyla Kürtçe konuşuyor diye çıktılar. ‘Niye Türkçe konuşmuyosun?’ diye.** Ben çok rahatsız oldum. Ne var peki bunda bu kadar? Ben müdahale edemedim. Elim ayağım kesildi o an. Tam orada indim minibüsten. Burası demokratik bir ülke. İsteyen istediği dili konuşabilir. **İngiliz olsam İngilizce konuşamayacak mıyım yani?** Adamcağız kendini savunamadı orada, yaşlı bir adamdı. Müdahale eden 18-19 yaşlarında bir çocuk... **PKK’yı genele mal ediyorlar.** Cahillik bu. Tipi öyle göstermese de, ailesi falan cahildir.” (Semra, 27, memur, Konya) ³

Ancak, bütün korkulara ve güvensizliklere rağmen milliyetçilik stratejisinin tek bir güzergâhta, tek bir boyutta seyreden bir söyleme sahip olduğunu söylemek mümkün değil. Örneğin Ankara’da görüştüğümüz, Güneydoğu’da askerlik yapmış olan ve orada yaşadığı tecrübe eşliğinde bütün köyleri ve insanları “fuhuş, eroin, cahillik, terör ve insan hayatına zerre kadar önem vermemekle” özdeşleştiren, yani oldukça çarpıcı genellemeler yapan; öte yandan kendisi bizzat sosyal sorunla boğuşan bir insan olan Mesut’un izlediği güzergâhın bile tek bir yöne sahip olduğunu söylemek mümkün değil. Kendisiyle yaptığımız görüşmeden aşağıya aktardıklarımız bu karmaşık güzergâha dair önemli izler taşıyor:

“– Bizim memleket için en önemi tehdit nedir sence?

- Hangi konuda?
- Herhangi bir konuda. En ufak bir şey ben sana söylemeyeyim ki sen aklına gelen bir şeyi söyle.
- Gerçekten aklıma gelen bir şey yok.

3 Benzer bir olayı basında yer alan bir haberdan aktaralım. Diyarbakır’dan Akyazı’ya fındık bahçelerinde çalışmak için gelen mevsimlik işçilerden bir grup bir çay bahçesine kendi aralarında Kürtçe konuşurlarken, Akyazılı bir gencin attığı omuz üzerine kavga çıkar. Dört Diyarbakırlıyla kavga ettikleri genç gözaltına alınarak Akyazı Emniyet Müdürlüğü’ne götürülür. Bu sırada ilçede ‘PKK’lılar bir gencimizi dövdü’ söylentisi yayılır. Kısa sürede telefon trafiğiyle Emniyet binası önünde yaklaşık 2 bin kişi toplanır. Ülkücülerin başını çektiği kalabalık PKK aleyhine sloganlar atar. Kalabalık, Kürt işçileri linç etmek için Emniyet binasına girmeye kalkışır. Bina çevresinde barikat oluşturup, havaya uyarı ateşi açan polislin tüm çabasına karşın kalabalık dağılmayınca Adapazarı’ndan ilçeye takviye kuvvet gönderilir. Dört Kürt işçi saat 02.00’de polis yeleği giydirilerek binadan ve ilçeden çıkarılır. İşçilerin ilçeden çıkarıldığının açıklanması üzerine kalabalık dağılır. (9 Eylül 2006 tarihli gazeteler)

- Esrar-eroin mi, PKK meselesi mi, Ermeni sorunu mu, yurtdışında bizi bölmeye çalışanlar mı, Rusya mı?
- PKK şu ara arttı, esrar eroin de arttı tabii.
- Peki ahlâksızlık?
- Bunların hepsi.

[Başka sorunlar daha eklessek, Mesut onları da kabul edecekti muhtemelen... Ancak sonunda PKK'nın "biraz daha önde" olduğunu kabul etti...]

- Ama şu anda PKK önde biraz daha. Bu ayrımcılık yani şu anda.
- Kendini hissettiriyor mu sana da?
- Tabii buralarda olaylar oluyor yani. Gece gittiğim için ben eve buradan, Kızılay tarafında... Keçiören tarafında da olmaz. Bunu yapanlar üniversite öğrencileri. Adam liseyi bitiriyor. Çalışan insandan kesinlikle böyle bulamazsınız yani. Gidin sorun, üniversite veya lise öğrencisi... Ankara'da bunu yapan okuyanlar genellikle.
- Güneydoğu'dan gelmiş göçmenler değil mi yani?
- Hayır hayır. Hiç alakası yok. Bu tarafta yok zaten öyle olaylar. Burada genellikle üniversite öğrencileri, solcular. Sağcı ayrımı olduğu için böyledir yani. **Yoksa Güneydoğu'dan gelen adama yaptırmazlar zaten bunu.** (Mesut, Ankara)

Milliyetçilik altında dile gelen farklı söylemler, insanların yaşadıkları ortamlarda, bölgelerde, kentlerde, sınıfsal ve sosyo-ekonomik çevrelerde kullandıkları taktiklere bağlı olarak ortaya çıkıyor. Bir yanda Güneydoğu ve Kürtler hakkında gelişen olumsuz imaja, PKK'yla yapılan özdeşleştirmelere rağmen, gene milliyetçi bir dil kullanan başka kesimlerde, hatta örneğin yukarıda aktardığımız Şehit Aileleri Derneği'nde, oldukça farklı söylemlerin ("Güneydoğu'ya yardım, yatırım yok") de ortaya çıktığını hatırlayalım. Bu farklı taktiklerle, milliyetçilik stratejisi sürekli olarak hareket ediyor; şu andan niteliğini, şeklini ve çapını kestirmek mümkün olmasa da, stratejinin farklılaşmasına, yeni stratejilere doğru evrilmesine yol açıyor. Daha da önemlisi, stratejinin yaşadığı bu karmaşıklık ve belirsizlik, PKK vasıtasıyla zar zor ulaştığı bir durumu da koruyamamasına, vaat ettiği güveni verememesine ve güvensizliğin artmasına neden oluyor.

5. İÇERİDEN BAKINCA KÜRTLER YA DA PKK VE DEVLET ARASINDA SIKIŞMAK

Nasıl ve hangi koşullarda başlarsa başlasın, herhangi bir kimlik inşası söz konusu olduğunda, bu kimliğe sahiplenme yönünde içeriden yapılan olumlu vurgu (biz) ve dışarıdan yapılan olumsuz vurgu (onlar) bir arada ve karşılıklı olarak besleniyor. Bu karşılıklı vurgu yoğunlaşmaya başladığı zaman "kimlik sorunu" etrafındaki gerilim de büyüyor. Artık kimin başlattığının önemi kalmayan Kürt kimliği etrafındaki gerilim de bu türden bir karşılıklı beslenmeye konu oluyor. Kürt kimliğine dair dışarıdan

yapılan olumsuz yargılar, yok saymalar, aşağılamalar ve buna karşılık içeriden Kürt kimliğinin giderek daha çok vurgulanması ve kimliğin sembolleşmesi sorunun giderek elden kaçmasına neden oluyor.

Kimlik sembolleşirken, bir yandan bu sembolleşmenin negatif imajından beslenen devlet ve milliyetçilik stratejisi, öte yandan gene aynı sembolleşmeden pozitif olarak beslenen PKK arasında Kürt kökenli ortalama vatandaş sıkışık kalıyor.

Adana’da görüştüğümüz, Mardin kökenli Kürt Hatip, öncelikle kültürel kimliğine ilişkin özelliklerden ötürü, çocuğunun ismini ‘Agit’ koymak istediği için devlet kapısında nasıl sıkıştığını anlatıyor:

“Nüfus müdürlüğünde çok tantana ettik hocam. Kavga ettik, polis geldi. Dedim, ‘ben şimdi bunun adını Michael koysaydım yazacaktınız’. ‘Ama bu Agit olmaz’ falan... Dedim ki, ‘sen yazmak zorundasın.’ Nüfus müdürü tesadüf Mardinliydi. Ben dedim ki, ‘Ben biliyorum prosedürü kardeşim, beğensen de beğenmesen de bu ismi yazmak zorundasın. Verirsin mahkemeye, mahkeme gereğini yapsın o zaman.’ Nüfus yazmak zorunda ama gerekirse mahkemeye veriyor. Mahkeme iptal ediyor gerekirse ismi... Ben dedim ki, ‘Yazmak zorundasınız; sen isim koyamazsın bir kere, memursun. Sen benim çocuğuma isim koyabilir misin? Hayır. Agit’se Agit kardeşim. Agit, aslan demek, yiğit demek.’ Bana dedi ki, ‘örf âdetlerimize, geleneklerimize ters bir isim.’ Dedim, ‘senin örf âdetinden bana ne? Benim kendi örf âdetim var.’ (...) ‘Seninki farklı benimki farklı.’ Melisa Türkçe isim mi Allah aşkına? Sanmıyorum, dizilerden etkileniyorlar koyuyorlar. Ama ona bir şey demiyorlar. Ben gördüm hocam, ‘Sisi’ diyor. [Takma isimdir belki?] Hayır. Kolyesinde yazıyordu. Sordum bayana, ‘Affedersiniz sizin isminiz mi kolyedeki?’ ‘Evet’ dedi, ‘benim adım Sisi.’ ‘Türk müsünüz?’, ‘Evet’ dedi...” (Hatip, Adana)

Gene Hatip’in bir arkadaşının PKK ile özdeşleştirilmesi hakkında anlattıkları Kürtlerin aynı cephede sıkışmışlıklarının bir başka örneğini sunuyor.

“Benim bir arkadaşım var, otoparkçı kendisi. Kendisi Kürt, kendi halinde bir adam, gariban bir adam: ‘Bazen Özgür Gündem Gazetesi alıyordum, okuyordum’ filan. ‘Yahu, dedi, ben ne okuyacağım kardeşim? Bu bizim gazetemiz, ben bunu okuyacağım!’ **Herifin ismi PKK’lıya çıktı. İşte, dediler, otopark mafyası, PKK’lı bunlar.** ‘Ya, dedi, kardeşim benim PKK’yla falan işim yok!’ İsmi adamın çıktı bir kere. **Şimdi nasıl olacak, sabaha kadar kendini Vim’le yıka; bitti, o kulp takıldı bir kere.** Kim kimin sokağını ele geçirmiş? Öyle bir şey yok!” (Hatip, Adana)

Aynı Hatip Kürtler arasında “öfke” duygusunun nasıl beslendiğini ve bu duygudan çıkarak Türk milliyetçilik stratejisi karşısında nasıl farklı bir Kürt milliyetçilik stratejisinin oluştuğuna dair dildeki taktiklerin ipuçlarını aktarıyor.

“Yani şimdi, bir takım şeylere öfke duymakta haklılığınız var. (...) Köy boşaltılmadan önce köyün bir takım sorunları oluyordu. Nedir, arazilerimize başka köylüler giriyor, hayvanlarımızı sürüyorlar, şudur budur... Köy arası uyuşmazlıklar... O bölgede tanınan bir karakol komutanı vardı, yüzbaşıydı. Adam melek gibi bir adamdı. Bizim

köylüler de genellikle fakir insanlardır böyle. İşte bunu çağırıyorlar ‘gel sorunu çöz’ diye. Üç gün, dördüncü gün, köyün girişine bir mayın koyuyorlar, tabii yüzbaşı gidiyor. Provokasyona bak... Mayını, o muhtemelen bölgedeyken, başka köyün köy korucularının yerleştirdiğini söylüyorlar. Bu olay Mardin-Nusaybin’in bir köyünde oluyor. Yüzbaşı vefat ediyor orda. Ondan sonra güvenlik güçleri geliyor, helikopterler falan, asayiş... Köyü boşaltıyorlar, yakıyorlar. 65 yaşında babam, tesadüf, öyle her yıl, emekli devlet memuru kendisi, sürekli bölgeye gider. **Bir sıradan insan Güneydoğu’ya nasıl bakarsa benim babam da öyle bakıyor. Konuşmazdı bu tür meseleleri.** Benim babam Adana’ya geldi, her tarafı simsiyah... Dedi: ‘Sorma başıma geleni. Yüzbaşı öldü, ben anlattım, devlet memuruyum dedim, emekliyim dedim. İşte senede bir gelirim, üzüm bağları vardı orada- kontrol eder geri giderim dedim. Başıma gelmedik şey kalmadı.’ **Dayak yemiş. İşkenceden geçmiş her türlü. ‘Baba anlatmadın mı derdini?’; dedi ki ‘dinleyen kim?’ Şimdi benim o öfkem...** Düşünüyorum şimdi o 65 yaşındaki adam, bunun mayınla ne işi var? Düşün hocam, Güneydoğu’da bunlar kısıdan olaylardır. On binlerce köy boşaltıldı. Şehre geliyor, şehre ayak uyduramıyor. Hayvanıyla geliyor, üçüncü kata çıkarıyor hayvanı. Orada besliyor. Tablayla geliyor, belediye bırakmıyor. Adam diyor geri gidelim, iş yok. İş olmayan gençler yallah dağa. Kurtuluşu dağda görüyor. Yemin ederim bir tek kelime abartılı konuşmadım şimdiye kadar. Bence bizim Kürtlerin sorunu öyle bir sorun ki... Yani bu Arapların sorunu gibi olsaydı ayak üstü konuşulurdu, çözüldü bu sorun.” (Hatip, Adana)

Hatip, sonuç olarak, sıkışmışlığın bu cephesini şu sözlerle özetliyor:

“Kürdün sorunu varsa, devletle sorunu var. Yani adam pek fazla bir şey istemiyor hocam (...) Hepsi iş, aş, ekmek peşinde. (...) Şimdi sorun öyle bir boyuta geldi ki, daha açık konuşayım, devletin Kürde tahammülü yok.” (Hatip, Adana)

Hatip’in verdiği örneği İstanbul’a göçen Ziya’da bulmak mümkün:

“Bizim oralarda da olay oldu; herhangi bir ölü yok. Ama köy yakıldı. Aslında jandarma, devlet yaktı. Devlet yaktığı için zor durumda kaldık. Kaç kişinin var yani. **Biz korkudan kaçtık geldik bu tarafa. Dedik ki, demek ki bundan sonra burada ekmek kalmadı.** En iyisi metropollere gidip ekmek kazanalım. Ekmek kerim ve rahimdir.” (Ziya, İstanbul)

Ancak Hatip’in anlattığı başka bir hikâye daha var, diğer taraftan –PKK tarafından– sıkıştırılmışlıkla ilgili.

“Özellikle o şiddetin en doruğa çıktığı dönemlerde 90-92-93’lere kadar örgüt kendini kontrol edemedi. O kadar gelişti ki, ‘vallahı, ben dedim ki, an meselesi herhalde sınırların çizilmesi’... İşin en yoğun olduğu o dönemde, bizim gündüz gittiğimiz bölgelerde şu an, asker gece tankıyla topuyla geçemiyor bazı bölgelerde. Adana’da olsun Güneydoğu’da olsun... Örgüt kendini kontrol edemedi. Örgütün alt birimindeki insanların okuma yazma seviyesi çok düşük. Hata oldu, anlatabiliyor muyum? (...) Diyor ki, ‘Ahmet’in durumu iyi; 5 milyar lira bir yardım alalım, örgüt adına.’ Gidip kendi insanına farklı anlatacağına, o da Kürt o da Kürt, geliyor diyor ki: ‘Bize 5 milyar lira bir yardım’. Yani ‘biz şunu şu amaçla kullanacağız’ demiyor da, yani insanlara duygusal

yaklaşmıyordu, ‘evini bombalarım, 5 milyarı sabahleyin getireceksin’ diyor. ‘Yahu kardeşim sen benim evimi niye bombalayacaksın?’ diyorum, ‘5 milyarı ben nerden getireyim?’ 92’lerde oldu. Benim yakın insanlarıma da böyle bir tanesi geldi. Dedim ki, ‘Bak, vergi... Devlet geliyor ricayla minnetle. İşte taksit yapalım, bilmem ne yapalım. Vergimizi ödeyelim,’ diyor. ‘Siz ne yapıyorsunuz? Evinizi bombalarız,’ diyorsunuz; ‘nerde kaldı sizin bu şeyiniz?’ Çok yanlışlar oldu. Bu yanlışları kullanan insanlar da oldu. Sonuçta bir takım yerlere de yansıdı bu olumsuzluklar.” (Hatip, Adana)

Kürtlerin etrafında yaşanan kimlik geriliminin sonuçlarının nereye varacağını, Kürtlerle Türklerin giderek birbirlerinden uzaklaşıp uzaklaşmadıklarını sordüğümüzda Hatip yaşadığı ikili duyguyu ise şöyle anlatıyor:

“Yok. Yani genel anlamda öyle bir şey yok. Ama süreç devam ederse kopması an meselesi. Bugün oğlu askerdir, güneydoğuda şehit düşmüştür. Adamın Kürtlere karşı bir kını ve öfkesi vardır. Git Güneydoğu’da, oğlu gerilladır, dağda yaşamını yitirmiş. ‘Kim vurdu?’ ‘Asker vurdu.’ ‘Yahu ben o askere daha sıcak bakar mıyım?’ Kürt, Türk, fark etmez, örnek veriyorum. Yani böyle bir takım çelişkiler olması zaten normal. Ama bilmiyorum hocam, nereye gidiyor...” (Hatip, Adana)

Bir yandan devlet ve PKK arasındaki Kürtlerin sıkışmışlığına rağmen, diğer yandan kimlik etrafında yaşanan gerilim Kürtler arasında Kürt kimliği talebinin güçlenmesini beraberinde getiriyor. Bu oldukça karmaşık güzergâh üzerinde, (“Kürtlerin evlerini bombalamakla tehdit eden”) PKK’nın edindiği güçlü konum dikkat çekiyor. Avrupa’da yaşanan etnik kimlik sorunlarına atıfta bulunurken, “bizimki gibi dağda her gün on tane asker şehit olmuyor” diyen ve PKK’nın “herkes tarafından kullanıldığını” söyleyen Hatip, bütün karmaşıklığa rağmen, PKK’nın nasıl bu konuma ulaştığını açıklıyor:

“Başka örgütler yok mu? Başka örgütler de var. Ama insanlar şunu söylüyorlar hocam; ‘Bu işin öncülüğünü bunlar yaptı. Bunlardan çok gitti, kayıp verdiler.’ Bu noktaya gelmesindeki en büyük faktör hissediyorlar PKK’yı. (Diğerlerine) ‘Siz nerdeydiniz? Kırsalda yoksunuz, masa başında oturup konuşuyorsunuz.’ İnsanlar tepki gösteriyorlar. (Hatip, Adana)

Başka bir deyişle, Türk milliyetçi stratejisi işlemeye devam ederken, karşısında da anlam verecek başka bir referans üretiliyor.

6. DİYARBAKIR’DA KÜRT OLMAK

Kürt meselesiyle ilgili olarak, bakılması gereken en önemli yerlerden biri, kuşkusuz, Diyarbakır’dı. Bu şehir bütün bölünme söylemlerinin beslendiği ve sembolik bir yük atfedilen bir kentsel mekân özelliği taşıyor. Aynı şekilde, özellikle “sınırlarla” ve bir “yer” üzerinden kendini tanımlayan “strateji” için, bu sınırlar hakkında kuşkuya düşülmesine neden olan bu sembolik mekân özel bir önem arz ediyor.

DİYARBAKIR’DA TANIMLAYICI BİR STRATEJİ

Öncelikle şöyle bir manzarayı gözümüzün önüne getirelim. Bilimsel bir konferansı izlemeye gelmiş insanlar; aynı zamanda, şehrin ileri gelenleri, belediyede müdürler, sorumlular, o şehirde güçlü olan partinin yöneticileri, dernek yöneticileri. Onları kapıda karşılayan görevliler; her şey protokole uygun. Hemen herkes koyu renk takım elbise, beyaz gömlek giymiş, kravat takmış. Sahip olunan hiyerarşiye uygun sırayla açılış konuşmaları. Görüntü ve kullanılan dil, Türkiye’nin herhangi bir yerinde, devletin herhangi bir kademesiyle irtibatlı olarak düzenlenmiş resmi bir toplantıyı –seremoniyi– andırıyor. Yetkililerin vücut dilleri kendini empoze ediyor, bir statüye işaret ediyor.

Söz konusu konferans Diyarbakır’da gerçekleşiyor. Ankara’da, Çorum’da, Kars’ta, Hatay’da olabilecek bir toplantıdan biçim olarak farkı yok. Yerel düzeyde, hiyerarşide yükselmiş olan insanlar devlete doğru yükseldikçe, “protokol”le tanıştıkça, kendilerinden nasıl davranmaları bekleniyorsa, öyle davranıyorlar. Bu sadece siyasal bir yükselme durumunda, hatta “yaşa uygun olarak” zaman içinde edinilen oturaklı bir dil değil. Örneğin herhangi bir siyasal parti söz konusu olduğunda, o partinin gençlik kollarında faaliyet gösteren genç insanların da öğrendikleri bir dil, vücut dili, konuşma ve giyinme tarzı; bu dil ve tarza uygun “konformist bir performans”. “Protokol”de nasıl olunması gerektiğini bilen ve ona uygun davranan tüm bu yaşlı veya genç insanlar, laik veya Müslüman, sistemin içinden veya muhalif ya da Türk veya Kürt insanlar, öğrendikleri bir oyunu sahneye koyuyorlar; gayet samimi bir biçimde bulundukları makamın, pozisyonun, statünün gerektirdiği rolü oynuyorlar. Burasının Diyarbakır olmasının, söz konusu statü sahiplerinin Kürt olmalarının, hatta Türk ulus-devlet yapısı içinde sorunlu bir konumda ve muhalif olmalarının hiçbir önemi yok. Onlar da, Çorum’da ya da Ankara’da hangi vücut dili kullanılıyorsa onu kullanıyorlar. Çünkü Çorum’daki ya da Antalya’daki statü sahibiyle birlikte aynı üst dilden besleniyorlar; aynı stratejinin altında kendilerini gerçekleştiriyorlar. Bütün muhalifliklerine rağmen, altında yaşadıkları o ortak stratejinin vücut dilini taklit ediyor; o dil eşliğinde sahnede performans gösteriyorlar. Stratejinin bu dilini, dil formunu taklit ettikleri zaman prestij ve güç kazandıklarını biliyorlar.

Bu üst strateji nasıl olunması gerektiğini öğretirken ve gerek kullanılacak dili, gerekse kendini gerçekleştirme biçimlerini dayatırken, aynı anda aşağıda başka stratejiler de bu alınan derslerle operasyon halindedir. Örneğin, sözünü ettiğimiz konferanstaki sunuşlardan biri, Yezidilerin kimliği üzerinedir ve konuşmacı, “Yezidilerin kendilerini Kürt olarak ifade etmediklerini; seçtiği bilimsel yaklaşım gereği, bu grubun etnik kimliğini Yezidilik biçiminde adlandırmayı uygun gördüğünü,” söyler. Salondaki dinleyicilerin geneli bundan pek hoşnut olmaz. Aralardaki konuşmalarda, Yezidilerin “aslında Kürt oldukları” dile getirilir.

Etnik kimliğin gerçekten ne kadar tarihsel kökenleri olduğu, ırksal özellikler taşıyıp taşımadığı, ne ölçüde kültürel bir kurgu olduğu ya da daha somut olarak Yezidilerin

gerçekten ayrı bir “etnik kimlik” olup olmadıkları bir kenara, Türk ulusal kimliğinin ve stratejisinin Kürt (ya da diğer) etnik kimliği üzerinde sahip olduğu tanımlama ve “doğru”yu söyleme hakkı, benzer bir şekilde dalga dalga aşağıya inerken, Kürt kimlik stratejisi de kendi altındaki kimlikler üzerinde benzer bir tanımlama ve “homojen” bir bütün oluşturma çabası içindedir. Çünkü Kürt hareketinin ve kimliğinin oluşturduğu “alt strateji”–aynı beslendiği üst stratejiden öğrendiği gibi– örneğin Yezidilerin farklı kimliğini kabul etmemektedir.

Dolayısıyla, Diyarbakır’da kamusal alanın temel referans noktası “Kürt hareketi” ya da “Kürt kimliği”dir. Özellikle Kürt nüfusu bakımından oldukça homojen olarak tanımlanabilecek Güneydoğu bölgesini kapsayan, bu bölge insanlarını tanımlayan, tersten söylersek, bu bölgenin insanların kendilerini tanımlamak için referans olarak kullandıkları bir alt stratejiden bahsetmek mümkün görünmektedir. Bu stratejinin oluşumunu, hangi referanslarla beslendiğini yaptığımız görüşmelere dayanarak özetlemeye çalışalım⁴.

Öncelikle, kendisini “Kürt hareketinin içinden biri” olarak tanımlayan, 22 yıl cezaevinde kalmış, etrafında bir saygınlık çemberi oluşturan ve öğretmen kökenli Fikri’nin, başı sonu belli, oldukça “programatik konuşmasının” Diyarbakır’daki hâkim stratejinin söylemini özetlediğini belirtelim.

“Toplum üzerinde baskı var. Sistemden faydalananlar var; bunlar statükonun devamını istiyorlar. Türk-Kürt kimliğini karşı karşıya getirmek istiyorlar. Kimlik, dolayısıyla Kürt kimliği uluslararası hukuk çerçevesinde insan hakları, dil, kültür; coğrafyasında kendini özgürce ifade edebilmek, örgütleyebilmektir. (...) Türk biri kendini özgürce ifade ediyor. Diğerleri bütün bu olanaklardan yoksun... Dolayısıyla karşı karşıya geliyorlar... Ne pahasına? Kendini ret pahasına... (...) Kürtlük sadece ağızdan çıkan cümle değil; okul, ekonomik altyapıyı geliştirebilmektir. Devlet Türkçe eğitimin önünü açmak için yaptığını benim için yapmıyor, çifte standart uyguluyor. Dayatma var. Sorun Kürtlük olmaktan çıktı, insanlık sorunu haline dönüştü. Kürt sorununu çözmek Türkiye’nin bütün sorunlarını çözmek demektir. (...) Türk vatandaşlığı üst kimliktir, ortak değerlerdir... Barışçı ve demokratik yaklaşımlar ayrılıkçı, ırkçı eğilimleri tasfiye edebilir. (...) Diyarbakır ‘güzel ve zor’ bir şehir. (...) Bölgenin sorunlarının çözümünde de, Diyarbakır dinamiklerinin rolü olacaktır. (Fikri, 52, emekli öğretmen, Diyarbakır)

STRATEJİYİ BESLEYEN PRATİKLER

Bu üst dilin meşruiyet kazanması ise yaşanan pratiklerle doğrudan alakalı görünüyor. Başka bir deyişle bu “teorik” ya da söylemsel kurgu ve pratikten gelen sert bir tecrübe arasında gidiş gelişler, Diyarbakır’ın ortalama profilini de belirliyor. Örneğin, oldukça yoğun geçen görüşmelerimizden birinde, hikâyesi büyük acılar ve işkencelerle yüklü, siyasal angajmanını ifade etmekten çekinmeyen; cesareti, sanki,

⁴ Diyarbakır’da yaptığımız görüşmelerde ses kaydı yapmadık; burada yer alan alıntılar tutulan notlara dayanıyor.

olabilecek en kötü şeyleri zaten yaşamış olmasından gelen bir başka eski tutuklu Sefa'nın anlattıkları söz konusu stratejinin nasıl meşrulaştığına dair ipuçları taşıyor. Bir bakıma "vahşet" in öne çıkan bir tema olduğu Sefa ve ailesinin hikâyesi, Kürtler arasında kimlikleşmenin ve siyasallaşmanın ne tür etkilerle gerçekleştiğini ortaya seriyor.

"90-92 döneminin gençliği yok... Ya dağda, ya hapiste, ya da faili meçhul oldu. (...) Köye gelen askerin ne yaptığını gözlerimle gördüm. Kulp ilçesi, NASA uzay üssünde çalışan adam çıkarmış; üç parlamenter çıkarmış... Herkesi köy meydanında topladılar. Kadınları erkekleri soydular. Meydanda dolaştırdılar. (...) 73 yaşındaki bir yaşlı adam köyde kurşuna dizildi. Lav silahlarıyla insanları yaktılar. 15 sene önce dolmuşta asker küfür etti, hakaret etti; korkusundan kimse bir şey diyemedi. (...) **39 gün içeride kaldım. Canlı fare yedirdiler. Cezaevinden sonra hepimiz PKK'lı olduk. Onurlu yaşamak, örgütlü olmaktır dedik.** Geçmişteki ilgisiz yaşamımdan utanıyorum. (...) Bu kadar acıya, sıkıntıya rağmen biz her şeyi unuttuk. Gerekirse biz kendimizi feda edelim, ama çocuklarımız bunları yaşamasın. Önemli olan toplumun rahat olması... (...) Devlet bir gün kabul edecek, ama kendine yediremiyor. Devlet olmak kendine güvenmektir. Kürt kimliğini tanısa ne olur?" (Sefa, 40, tüccar, Diyarbakır)

Doğrudan şiddetle karşılaşılın ve bugünkü Kürt stratejisini besleyen pratiklere dair bu gözlemlerin yanı sıra, "farklı bir kimliğin" inşasında kuşkusuz tarihsel ya da gelenekten gelen referanslar bulunuyor. Stratejinin gündelik yaşam taktikleriyle bütünleşmesi de tam olarak bugünün gerilimli diliyle geçmişin, alışkanlıkların, kültürel anlayışların adeta kopmaz bir biçimde birleşmesiyle gerçekleşiyor. Başka bir deyişle, nispeten gerilim olmayan dönemlerde, stratejinin zayıflamasına bağlı olarak kültürel düzeyde yaşanan taktikler görünmez olurken ya da sıradanlaşırken, bugünkü koşullarda bu taktikler, geçmiş hikâyeleri ve yorumları, farklı bir dil, farklı geleneksel değerler stratejiyle bütünleşiyor ve bütün bunlar stratejiyle anlam bütünlüğü kuruyorlar.

"Televizyonun karşısında annem anlamazdı, bana sorardı: 'oğlum ne diyor?' (...) PKK için 'Ermeni' diyorlar. Dedem anlattı; bir zamanlar 'yedi Ermeni öldüren cennete gidecek' demişler... Yani Kürtler de öldürmüş." (Sefa, Diyarbakır)

Örneğin, gelenek ve gündelik hayat pratikleri içinde, "onur" ve "namus" herhangi bir toplumsal grubun meselesi olabilecekken, bugün Kürt hareketinin ve kimliğinin kapsayıcılığının inşasında önemli bir rol oynuyor.

"Bugün Diyarbakır'da 2000 fuhuş evi var. Polisler tarafından işletilenler bile var. Bunlar gençliği zayıf düşürme taktikleri..." (Sefa, Diyarbakır)

"Bir tek namusumuz kalmıştı. Namus bizim her şeyimiz. Namusumuzu da çiğnediler. (Alaattin, 45, şoför, Diyarbakır)

Buraya kadar söylediklerimizi özetleyecek olursak, Diyarbakırlı ortalama birey, iki stratejiyle karşı karşıya bulunuyor. Büyük toplum düzeyinde, bu stratejilerden biri (Türk milliyetçiliği) hiyerarşik olarak diğeri (Kürt milliyetçiliği) formatını belirliyor

(protokol, hiyerarşi, otorite, homojenlik arayışı vb). Bu rakip stratejilerden ikincisi alttakalsada, ikisi de birbirinden besleniyor. Ortalama bireyişte bu rakip iki stratejinin etkisi altında, ikisinin kesiştiği bir alanda, ancak daha çok “Kürt stratejisi”ne yakın bir konumda yer tutuyor.

Kürt stratejisine yakınlaşma yollarından birini göstermek için, işsiz bir Diyarbakırlı gencin anlattıklarını örnek verebiliriz. Bu genç örgütlü olmasa da, Kürt hareketinin içinden konuşuyordu ve gündemdeki tartışmaları yakından takip ettiği anlaşılıyordu. Örnekleri gündelik hayatın içinden, doğrudan kendisinin tanık olduğu, kendisinin ve çevresindekileri ilgilendiren (“köy yakmalar”, “kahvehaneyi basan polislerin hakaret içeren tavırları” gibi) örneklerdi ya da Kürt stratejisinin tanımladığı ortak kamusal alanda ortaya çıkıp paylaşılan yorumlara (“iyi çocuklar”, “adam kendi polisini öldürüyor; kendi savcısının arabasına bomba koyuyor”) dayanıyordu.

“Barış istiyorum ben, ama barış olmamasının asıl sorumlusu karşı taraf. **Eğer istemiyorlarsa ben de yüzümü öte yana çeviririm.** Bir milyon insan ‘Öcalan’ diye bağıyor. Neden başbakan o kadar insan toplayamıyor? Madem beni kabul ediyorsun, o zaman yanaşsın; ben de sana yanaşırım... Ama beni kabul etmiyorsan, sırtımı çeviririm...” (Hasip, 25, işsiz, Diyarbakır)

“Yüz bir kere öte yana çevrilince”, genel toplumun benimsediği algılar ve kabuller tersine çevriliyor; örneğin “terörist” “kahraman”a ya da “şehit”e dönüşüyor.

“Köyde ölen PKK’linin arkasından ‘şehidimiz’, ‘şehit düştü’ diye bahsedilir.” (Alaattin, Diyarbakır)

STRATEJİNİN KUŞATTIĞI PRATİKLER

“Yüzün öte yana çevrilmesi”, “ötede” her zaman mutlak bir demir atmaya tekabül etmeyebiliyor. Mutlak demir atmak nasıl gündelik pratiklerin, yaşam hikâyelerinin ve genel olarak “umutsuzluğun” bir sonucu olarak gerçekleşiyorsa, Kürt stratejisine görece bağlanmak da gene gündelik pratiklerden ve makro düzeyde varlığını sürdüren Türk ulusal stratejisinin değişimine dönük “umut”tan besleniyor. Örneğin Diyarbakır’da ticarethane işleten 47 yaşındaki Sinan, bütün kimlik meselelerinin ötesinde, ilk aşamada, öncelikle “modern” bir Türkiye ve Diyarbakır arıyor. Türkiye’nin herhangi bir yerinde (mesela eski İstanbulluların İstiklal caddesine ilişkin anılarında olduğu gibi) duyulabilecek bir dille Diyarbakır’ın geçmişini özlemle anıyor, içinde bulunduğunuz dönemdeki hem değişimi hem de bozulan sosyal adaletle ilgili gözlemlerini, sıradan hikâyeleri anlatıyor:

“**Eskiden Diyarbakır’da maça gittiğin zaman fötr şapka, kravat takılırdı.** Dörtüol caddesine çıktığımız zaman en güzel elbisemizi giyerdik. (...) Ayvalı kavurma ilk önce komşuya verilirdi; şimdi, millet fakir, gizli yiyor. Yaptığım alışverişi siyah torbaya koyuyorum, kimse görmesin diye.. (...) Bir telefon yoktu. Şimdi her çocukta

cep telefonu. *Giderler karşılanmıyor. Markaya hücum var.* (...) Bayramlarda bayram namazından sonra büyüğümüzün ellerini öperdik, yemek yedik... Şimdi herkes tatile gidiyor.” (Sinan, 47, tüccar, Diyarbakır)

Ancak bu sadece bir düzey ya da madalyonun bir yüzü; diğer yandan, Sinan’da da “bölge” ile ülkenin geri kalanı arasındaki bağların ciddi şekilde kopmasına neden olan “acı ve mağduriyetler”den kaynaklanan bir “siyasallaşma” şekilleniyor.

“Buranın insanına hep haksızlık, eziyet yapıldı, köyler yakıldı. Jandarma köyde zulüm yaptı. Anlamak lazım; dağdakini de affetmek lazım. (...) Kanunsuz bir ülke oldu Türkiye; Şemdinli’de yakalandılar ama bir şey yapılamadı. (...) Geçim sıkıntısı çok... Yarın burada iş, fabrika, ekmek olursa sorun kalmaz. Vallahi ekmek sorunu...” (Sinan, Diyarbakır)

Bu siyasallaşma Sinan’ı bir tarafıyla Kürt stratejisine yakınlaştıırken, diğer tarafıyla Türkiye’nin bütünlüğü söyleminden kopmasını getirmiyor.

“Tayyip Erdoğan haklı. Ben neden İstanbul’dan kopayım.. Yoğurdu yoğurttan çıkaramazsınız; buluşursunuz... Eskiden, 30 sene evvel, Cumhuriyet bayramlarında askeri alkışlardık. Şimdi o duygu kalmamış. (...) Biz askeri de koruruz. Türk bayrağında benim dedelerimin de kanı var; Kıbrıs’a savaşmaya doğuluları götürdüler... (...) Türkiye’de Mozaik gerçektir! Türk veya Kürt; insan değilse, sevmem. Türkçüyü de Kürtçüyü de sevmiyorum; ırkçılık kin yaratıyor.” (Sinan, Diyarbakır)

Ve Sinan’dan aktaracağımız son cümle: “Biz’ neden ilerleyemiyoruz?”... Buradaki “biz”in Türkiye anlamındaki “biz” olduğunu da vurgulayarak...

7. DİYARBAKIR’DA TÜRK OLMAK

Kuşkusuz, bu strateji ve onun kamusal alanı sadece belirli bölgeyle sınırlı kalmıyor, bölgeyi aşır, ülkenin başka bölgelerinde de etkili oluyor. Ancak bu tersten de doğru. Yani bir strateji sadece belirli bir bölgede şekillenmiyor. Spesifik olarak bir bölgeden daha çok beslense de, aynı zamanda ulusal ya da ulus aşırı bir alanla da etkileşiyor; başka söylemlerle ve yeni argümanlarla (küreselleşme, demokrasi, çokkültürlülük, insan hakları ya da göçler, sınıfsal eşitsizlikler, ırkçılık, yeni milliyetçilikler, vb.) muhatap olup hayatîyet kazanıyor. Bu açıdan bakıldığında Kürt stratejisinin kapsama gücünün sadece Güneydoğu’yla sınırlı olmadığını, hatta sadece Kürtlerle sınırlı olmadığını söylemek aşikâr bir gerçeği tekrar etmek olacaktır. Ancak öte yandan bu stratejinin gücünü anlamak için bölgesel düzeydeki etkisi önemli bir ipucu verir niteliktedir.

Alt stratejinin gücü sadece bir “etnik kimliğe” gönderme yapmasında yatmıyor. Strateji insanların yaşadığı ve paylaştığı toplumsal ve kültürel alanı da etkisi altına alıyor. Bu etki alanı içinde ortaya çıkan kamusal alandaki bilgiler, haberler, yorumlar, fısıltılar, vb., etnik kökeni ne olursa olsun, kimseyi bigane bırakmıyor. Dolayısıyla,

örneğin Çorum’da ya da Erzurum’da Türk olmaktan farklı olarak, “Diyarbakır’da Türk olmak” söz konusu Diyarbakır kamusal alanındaki bu bilgi dolaşımıyla birlikte gerçekleşiyor.

Bu aşamada, Diyarbakır’da görüştüğümüz iki “Türk”ün tanıklıkları ve söylemlerine başvurabiliriz. Bu kişilerden biri olan Rıza “doğma büyüme Diyarbakırlı”, “ama Kürt değil ve Kürtçe bilmiyor”; öncelikle “hümanist” olduğunu, “başkalarının acılarını hissettiğini” ifade ederken, “bölge insanlarına yapılan yanlış olduğunu, böyle olmaması gerektiğini” söylüyor. Rıza’ya göre, “bu yanlışlık 12 Eylül’le birlikte başladı” (örneğin, “devlet Batman’da Hizbullah’ı örgütledi”) ve şimdi “despotluk, tiranlık var”:

“12 Eylül geldiğinde Muğla’da askerdim. Orada farklıydı; vatandaş askere ‘defol git’ bile diyebiliyordu... Burada dipçikler işliyor. (...) En ürkek hayvan kedidir. O bile sonunda köşeye sıkışınca tırmalar. Burada kedi değil, bir ulus söz konusu. Yahudiler bunu yaşaya yaşaya sonunda gaddar oldular. Güneydoğu’da huzur kalmadı. Sol-sağ, ağalık, şeyhlik, şimdi de ırkçılık. **Ben Kürt değilim ama buradaki insan sadece kimliğini istiyor. (...) Yaşananlardan acı çekiyorum.** Mesela buradan bazen konvoylar geçiyor, bozkurt işareti yaparak... Buranın da tabii ırkçısı var; kandan para kazanıyorlar...” (Rıza, 45, mağaza müdürü, Diyarbakır)

Görüştüğümüz diğer Türk ise “Batı’dan göç etmiş”, şehirde arkadaşları olan ama şehirle kaynaştığı pek söylenemeyecek olan dış doktoru Latif. Yukarıda alıntıladığımız ve tutukluluk hikâyeleri ve tanıklıklarıyla adeta “acı”nın sembolleştiği Sefa’yla birlikte konuştuğumuz Latif, adeta bir stratejinin işleyişine dair bir “laboratuar” durumuna tekabül ediyor. Latif, görüşmemizin başlarında, daha çok kentteki “fakirlik”ten, “misafirperverlik”ten söz ettikten sonra, Sefa’nın işkence deneyimlerine ilişkin olarak anlattıklarına paralel olarak giderek değişti; önce “Diyarbakır’da ‘vatandaş’ olmanın ne kadar zor olduğunu” anlatmaya başladı.⁵

Türklerle yapılan bu iki görüşmeden çıkarak, kamusal alanda dolaşan temel referanslar vasıtasıyla, Diyarbakır’da etkisi bu kadar net görülebilen bir alt strateji oluşumuna dair şu söylenebilir: Doğrudan gündelik hayattaki deneyimlerden beslenen bir toplumsal hareketin belirlediği bir “gerçeklik” söz konusudur ve şehirdeki söylemin esas belirleyeni, bu gerçekliktir. Ancak Diyarbakır bu netliğe sahip olmasından ötürü ülkenin geri kalan kısmına kıyasla farklı bir yapı sunsa da, diğer bölge ve kentleri anlayabilmek için oldukça önemli ipuçları taşıyor.

Öte yandan, bu alt başlık altında, Diyarbakır’dan İzmir’e kuaför olarak çalışmak üzere göç etmiş Kürt kökenli Sedat’ın örneğinden çıkarak son bir not düşelim. Kendisiyle tatile geldiği Diyarbakır’da konuştuğumuz Sedat’ın (ileride tekrar ele alacağımız) söylemi öncelikle, bir “arada kalma” durumuna tekabül ediyor. İlginç

5 Latif’in bir ara, ayağa fırlayıp, işkence için kullanılan “Filistin askısı”nın nasıl bir şey olduğunu bildiğini bir performans şeklinde çevresindekilere gösterdiğini de belirtelim...

bir simetriyle, Diyarbakır'dan İzmir'e göç eden Sedat'ın ve İzmir'den Diyarbakır'a göç etmiş "Türk" dış doktoru Latif'in sözleri, "doğru"nun nasıl stratejilerin altında, onlar arasındaki gerilimde ortaya çıktığını göstermesi bakımından önem taşıyor. Bu "doğru", mekânların gerçekliği tarafından belirleniyor; gene mekânlara göre, mekânlar arasındaki harekete bağlı olarak değişiklik gösteriyor. Kürt kimliği ve sosyo-ekonomik olarak alt sınıf içinde yer alan Sedat, batıdaki deneyimleri sonucu, uzlaşmacı, en azından çatışmacı olmayan bir "doğru"ya yönelme zorunluluğunu hissederken; İzmir'den Diyarbakır'a gelmiş, üst sınıftan bir hekim, kentin acılarla yüklü "doğru"sunu karşısında stratejiler arasında göreliliği de olsa yer değiştiriyor.

8. CEMAAT VE BİREYSELLİK ARASINDA KALMAK

Son olarak, Diyarbakır'da hâkim söylemin referans noktalarını tersinden gösteren bir örnek olarak Halit'in anlattıklarına değinelim. Görüşme yaptığımız kişiler arasında Halit –devlet yanlısı bir söyleme girmeden– "hareket"e eleştirel yaklaşmasıyla dikkat çekiyor. Öncelikle, Halit'in söyleminde de, diğer görüşmecileri destekleyecek biçimde, "acının ve eziyetin" yaygın ve belirleyici olduğu öncelikle dile geliyor. Buna Kürtlerin hareketinin nasıl bağımlı değişken olduğuna dair ipuçları ekleniyor:

"Türkiye-AB ilişkileri iyiye gidince, Doğu'ya müdahale edildi. Etnik çatışma yaratmak üzere komplo yapıldı." (Halit, 35, belediye çalışanı, Diyarbakır)

Öte yandan, Halit'in PKK'ya eleştirel yaklaşımına, "bireysellik" ve "örgüt cemaatçılığı" arasında çözülmesi zor bir gerilimin izlerini taşıyan bir tür "küsünlük" hâkim. Buna bağlı olarak, "örgüt"teki, özellikle de örgütün üst kademelerindeki "yozlaşma"yı hemen dile getiriyor:

"TC oligarşik cumhuriyet ama PKK de öyle... (...) 'Sistem kötü' dedikçe, sorunlar görünmez oluyor.. Kopenhag kriterleri PKK'ya de uygulanırsa... (...) Ay, güneş, kozmik dünya ile oluşmuş kutsal olmuş bir önderlik var... O da Atatürk gibi eleştirilemez. Öcalan'dan başka sembol yok. Hava durumu iyi olursa Kürtler de iyi olacak. Çünkü koster adaya [İmralı] gidebilecek (!)... Bir gecede 'Demokratik Cumhuriyet' projesi ilan edildi. Şimdi de 'Ekolojik Demokratik Uygurluk' projesi... Önce savaştılar, şimdi de TC sınırları içinde düşünüyorlar. Ama Öcalan ve devlet arasında bir bağlantı kurulsa, Kürtlerin dünyası yıkılır." (Halit, Diyarbakır)

Ancak Halit çarpıcı vurguyu, "hareketin dışında kalmanın", nasıl beraberinde "şehrin toplumsal örgütlenmesinin de dışında kalmak" anlamına geldiğini açıklarken yapıyor. Başka bir deyişle, Diyarbakır toplumsal tahayyülünün ve buna bağlı olarak söylemlerin merkezini, bizim kavramsal çerçevemizde strateji; Halit'in kelimelerinde "hareket" ve en doğrudan biçimiyle "örgüt" belirliyor.

"Duygular konuşuyor; akıl, bilinç devre dışı... 'Gerilla açsa biz de aç olmalıyız,' deniyor; kız arkadaşına dokunmamak gerekiyor. Bu konuda çok sayıda bireysel trajediler var... (...) Örgüte girip heval olacaksın... Bireysel tercihe saygı yok... Yezidiler gibi, çember dışına

çıkamazsın... İçeride durmak önemli, dışarı düşersen ‘hain’ olursun... Bu şekilde dünkü ‘yoldaşlar’, ‘zaaf gösterdikleri için’ ‘hain’ oldu... Şemdin Sakık, Bayık, Osman Öcalan; bunlar ya ‘kahramanlar’ ya da ‘hainler’... (...) Bir sürü vandalca davranış oldu; MHP’yi basmalar vb... Üniversite öğrencileri katledildi; bunların arasında bir sürü şüpheli ‘şahadet’ var... Mesela Mazlum Doğan’ın kendini yakması...” (Halit, Diyarbakır)

Bir anlamda “acı ve komplo” altyapısı üzerinde yükselen Kürt hareketine ilişkin olarak Halit, bireyselliğin oldukça zor olduğu bir strateji altında dile gelmesi daha da zor bir tespit yapıyor:

“Örgüt politikleşmeyi sağlamak uğruna, bu acıları kanalize ediyor.” (Halit, Diyarbakır)

Buna bağlı olarak, “Diyarbakır gerçekliğinde” yaşayan Halit’in, Kürtler üzerinde bir stratejik güç olarak PKK’ya ilişkin, örgütle arasına koyduğu mesafe ve bireyselliğini anlatan diğer gözlem ve tespitleri ise, bir stratejinin inşasını göstermesi bakımından oldukça önem taşıyor:

“Mitinglerde 100 binler toplanırdı. Çocuklardan serhildana [başkaldırı] bağlılık artıyor. Çünkü onlar mağdur. Öcalan’ın yanı sıra 1000 tane Öcalan oldu... Cezaevleri politizasyonu sağlıyor. 8-10 yaşındaki çocuklar dergi, gazete satıyorlardı. Gerillayı yolcu etmek için Lice’ye gittiler. Bu çocukların dünyası böyle... ‘Başkan Apo’dan başka bir şey bilmeyen 13 yaşındaki Zelal kapkaççılıktan yakalandı. 12 yaşındaki çocuk roman okuyordu; yönetici ‘Sosyalizmin Alfabetesi’ni oku’ dedi.” (Halit, Diyarbakır)

Toparlayacak olursak, iki yöne –hem büyük strateji tarafından ezilmişliğe, hem de ezilen üzerinde ayrıca tahakküm kuran küçük stratejiye– bakan Halit’in söyleminin gücü tam olarak hem içeride hem dışarıda olmasından kaynaklanıyor. Bu bir “arada kalmışlık” gibi görünse de, daha çok ikisinin de üzerine çıkan bir perspektife işaret ediyor. Halit’in bütün bu anlattıkları, Kürt stratejisi örneğinde, bir stratejinin geçerlilik kazanma yollarını gösteriyor. Örneğin, “merkezî” örgütün geliştirdiği bütün söylem unsurları, yapının, kuşatılması istenen alanın zayıflıklarını örtüyor; birbirinden kopma eğilimi gösteren parçaları birbirine yapııştırıyor. “Demokratik Cumhuriyet” nasıl bir kavram ise ve bu kavram nasıl “tüketime” sunuluyorsa, benzer şekilde “Ekolojik Demokratik Uygurlık” da strateji için aynı işlevi görüyor. Bu kelimelerin kapsanan bütün bireyler tarafından mutlak olarak algılanması gerekmiyor; tersine stratejinin çalıştığını –“zamana uyum sağladığını”– gösteriyor ya da en azından, dünyadan kopulmadığına dair işaret veriyor.

Öte yandan bu stratejinin sadece tek merkezden yönetilen bir iktidar aracı olduğunu da düşünmemek gerekiyor; tersine toplumun derinliklerine yerleşmiş siyasal kültürü taşıyan insanların pratikleriyle biçim değiştiriyor ve uyum sağlıyor. Bu yüzden, Türkiye’nin her tarafında, nasıl herkesin kafasında “ihanet” ve ihanete tekabül eden bir “dışarı” varsa, Kürt hareketinin işlediği bölgede de aynı olgu var.

Diyarbakır görüşmeleri ve bu çerçevede Kürt hareketi düşünüldüğünde, stratejinin geleneksellikten (feodal yapılar, köylülük) modernliğe (ulusal yapı, kalkınma, kent) ve postmodernliğe (çokkültürlülük, ulus aşırılık, kimlik) uzanan ve bunların iç içelikleri içinde oluşan bir süreç olduğunu da anlamak mümkün görünüyor. Bu iç içelikler içinde ortaya çıkan pratikler üzerinden bellek kuruluyor. Ancak dikkat çekici özellik şu ki, her ne kadar tarihte geriye gidişler (Mezopotamya, Newroz, Demirci Kava efsaneleri vb.) olsa da eski ya da uzun bir tarih devreye giremiyor; her şey yaklaşık olarak 30 senelik pratiklere dayanıyor. Bu pratikler eşliğinde söz konusu iç içeliklerden beslenen ataerkil, çağdaş-modern, küresel yeni bir “kült” yaratılıyor. Bu biraz “geleneksel”, biraz “çağdaş”, biraz postmodern “kült” eşliğinde, ortaya yeni bir kuşak ve onun yeni bir anlatımı çıkıyor: “Kürt yurtseverleri”, “Kürt aydınları” vb. Tıpkı Türkiye’nin geri kalanında olduğu gibi...

Sonuç olarak, Türkiye’de Kürt meselesi olduğu için aslında büyük ölçüde milliyetçilik var. Kürt meselesi olduğu için toplumun bir bölümü biraz daha fazla milliyetçi oluyor. Uzun yıllar boyunca homojenleşmeyi amaçlayan Türk milliyetçi stratejisinin artık kendini yeniden üretmek için, başaramadığı noktada, Kürtlerin ayrışıklığını öne çıkardığını, Kürtleri “farklı” bir yerde tanımlayıp, kontrolünü sağlamlaştırdığını söyleyebiliriz. Bu sayede, “biz” ve “onlar” kavramları oluşuyor. Bazen nasıl “biz” kimliği, melez bir duygu olarak ortaya çıkıyorsa, “biz”in karşısına konumlanan “öteki” de benzer bir şekilde melez olumsuz duygularla inşa ediliyor. Ve bütün bu melez duyguları ortak kesen bir sınıfsallık, yaşam tarzı seziliyor. Ötekinde, öteki olarak “Kürtlük”, öteki olarak “İslamcılık” ya da gene öteki olarak “görüntü bozan, birbirine karışmış saç sakal” keşfediliyor.

Ancak bu kavramlar kaygan bir zeminde oluşuyorlar. Çünkü “biz” durulması, demir atılması gereken bir yere –stratejiye– davet ederken, “onlar” başka stratejilerin yörüngesinden ve etkisinden bağımsız kalamıyorlar. Başka bir deyişle, kimliklerin muğlâk alanı içerisinde demir atıldığı zannedilse bile “biz”, düşman kardeşinin (kardeşlerinin) gölgesine bir adım daha sokuluyor.

Öyle anlaşıyor ki, iki ayrı düzey var; bir yanda öğrenilen büyük komplolar, kavramlar, söylemler, terminolojiler ya da stratejiler var; diğer yanda da sıradan hayatlar. Bazen bu büyük kavramlar durumu ele geçiriyor; sıradan hayatları yaşamak yerine yukarılarda dolaşan laflar ödünç alınıp bireyler kendilerini garantiye alıyorlar. 1915 tartışılıyor mesela; bu bir anda hayatın önemli meselesi haline geliyor ve 1915 hakkında kamusal alana hâkim olan yorum tek gerçeklik, tek açıklama olarak benimseniyor. Artık hayatın kendisi bu format altında, bu kavramlar ve meseleler etrafında dönmeye başlıyor.

V. Bugün İçin Yeniden Yazılan Tarih

Yaptığımız görüşmeler sırasında, milliyetçi söylemin inşasında bol miktarda “ortak bir tarih”ten bahsedilmiş olsa da, görüştüğümüz kişilerin daha çok kişisel tecrübelerinden esinlenerek ve varolan tarih yazımlarıyla “konuşarak” inşa edilen “tarihlerden” bahsetmek daha anlamlı görünüyor. Keza, Friese ve Wagner’a göre “ortak bir tarih” yoktur; fakat her zaman çoğul deneyimler vardır. Milliyetçilik ise geçmişin özgül bir temsili yönünde yapılan bir operasyondur. Bu operasyon geçmişte değil, bugünde çalışır; şimdiki zamanla karşılıklı bir etkileşim içerir. Ayrıca tarih bugünü determinist bir şekilde açıklamak için başvurulacak bir kaynak olmadığı gibi, bugün –şimdiki zaman– ise geçmişi açıklayacak bir şey değildir; geçmişi göz önünde tutmadan bugünü anlamak da mümkün değildir. Çünkü şimdiki dünya bir önceki zamanda var olmuş olan çoğul imkânlardan çıkmış bir yaratımdır (Friese, Wagner, 1999).

Tarihle bugün arasında kurulacak en geçerli kavramsallaştırma şimdiki söylemler ve eylemler için tarihin anlamını görmekte yatıyor. Buna göre, tarih, geçmiş eylemlerin şimdiki zamandaki “izleri” ve şimdiki zamanın zihinlerinde geçmişin sahiplenilmesinin bir bileşimi olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla, tarih şimdiki zaman için hem güç veren, yeni düşüncelere yol açan hem de kısıtlayan ve alternatif düşünceyi engelleyen bir referans olarak görülebilir. Tarihle bağlantılı olarak, geçmişte yaşanan kültürel pratikler iz bırakır ve kültür de geçmişin bugündeki temsildir. Friese ve Wagner’a göre, geçmişin yorumu bugünden, bugünkü yere göre, bugünkü koşullar ve ilişkiler içinde yapılır. Ancak her halükârda geçmiş ve bugün arasında bir boşluk vardır ve bu boşluk bugünün insanları tarafından, bugünü oturulabilir kılmak üzere doldurulur.

Araştırmamız sırasında, görüşme yaptığımız bütün kentlerde genel olarak Türkiye’nin tarihi ya da bu tarihten kesitler, farklı milliyetçilik söylemlerinin kuruluşunda atıfta bulunan unsurlar olarak gündeme geldi. Geçmişte yaşanmış olaylar hakkında öğrenilmiş olan parçalı bilgiler bugün hâlâ devam eden veya artık olmayan duyguları anlatmak veya meşrulaştırmak için dayanak noktası olarak belirginleşiyor. Ancak özellikle bazı kentlerde ve kesimlerde, aileden aktarılan veya bizzat tecrübe edilmiş olayların bugünün kurulmasında çok daha bariz rol oynadığı anlaşıyor.

Tarihe ilişkin olarak kurulan anlatılarda bazen Orta Asya’ya, Osmanlı İmparatorluğu’nun fetihlerine, Kurtuluş Savaşı’na, Milli Mücadele’ye uzanıp, zaferler ve yenilgiler daha çok önem kazanırken, bazen ise daha yakın tarihlere ilişkin olaylar öne çıkıyor. Ancak en azından, bugünle doğrudan ilgisi olan ya da bugün belleklerde

yakıcılığı devam eden, çeşitli vesilelerle bellekleri rahatsız eden olayların daha çok başvurulmuş referanslar olduğu söylenebilir.

Daha yakıcı olan olaylar, aslında büyük ölçüde Türkiye tarihindeki kırılma noktalarına ve bu kırılmalara bağlı olarak nesilden nesle aktarılan travmalara tekabül ediyor. Örneğin, I. Dünya Savaşı ve Osmanlı'nın parçalanması, Ermeni tehciri ve Anadolu'nun işgalini içeren kırılma dönemi, sosyalizasyon ve okullaşmaya bağlı olarak, bütün vatandaşların öğrenmiş olduğu bir dönem. Ancak, aynı zamanda o dönemi yaşamış nesillerin yakın zamanlara kadar taşıdıkları tanıklıklar söz konusu dönemin bugünkü faaliyetini büyük ölçüde sürdürmesini de beraberinde getiriyor. Bu dönemin, bugünkü milliyetçilik stratejisinde ve parçalı bölüklü milliyetçilik kurgularında faaliyetinin kuşkusuz en önemli nedeni, “bugün” için somut bir ihtiyaç olmasında yatıyor. Bugünkü güvensizlik atmosferinde, geçmiş, özellikle yıkıntılar üzerinde “kurucu geçmiş”, özdeşleştirme yoluyla bugünün ihtiyacı olan güveni kurgulayacak bir söylem olarak işlev görüyor. Bu bağlamda, 20. yüzyılın başındaki altüst oluşların karmaşası, “Ermeni sorunu” vasıtasıyla yoğunlaşıyor, elle tutulur hale geliyor. Ermeni sorunu bütün dönemi özetleyecek, bugün içinde oturulacak “biz”i yeniden kurmak için referans haline gelirken, mümkün olduğu kadar geniş toplumsal kesimlere, popülerleşmiş “tarihsel bilgiler” eşliğinde ortak bir dilin kurulmasına ve “biz”in düşmanlarının (“ihanetin”) tanımlanmasına katkıda bulunuyor.

Kırılma noktaları arasında 1960 darbesiyle sona eren 1950’ler de önemli bir yer tutuyor. 1950 öncesi ve sonrası Türkiye toplumunu bölen bir tarih okumasına neden oluyor. Bir yandan, resmi tarih okumalarıyla Cumhuriyet’in kuruluşu, seküler milliyetçi ideoloji yurttaş kimliğinin kurucu bir unsuru olarak faaliyetini sürdürürken, Demokrat Parti tecrübesi bu faaliyeti sorgulayan, sıkıntı yaratan bir “ihanet” dönemi olarak anlatıların içine giriyor. Ancak, diğer yandan, resmi tarih okumalarına alternatif olarak yaşamını sürdüren farklı okumalar, 1960 darbesinin, Menderes ve arkadaşlarının idamının yarattığı travmayı yeniden üretiyor.

Daha yakın tarihlerde ise 1970’li yılların siyasal şiddet dönemi bir başka kırılma noktası olarak dikkati çekiyor. Özellikle sol-sağ ayrışmasıyla iç içe geçen Alevi-Sünni çatışmaları, Maraş, Sivas gibi katliamlar tarihsel bellekte çok önemli bir yer tutuyor.

Bütün bu dönemler, kırılma noktaları, yaşanan acılar ya da nefretler her zaman büyük bir açıklıkla anlatılmıyor; büyük bir çoğunlukla, başka anlatıların içine giriyor, izleri genel olarak söylemlerin içinde hissediliyor.

Başka bir eksenden baktığımızda, yaptığımız görüşmelerden çıkarak, bugünün kuruluşu ve tarih arasında gidiş-gelişlerin olduğunu, bu gidiş-gelişler sırasında, bugüne dayanarak tarihin ya da tarihe dayanarak bugünün anlamlandırıldığını (meşrulaştırıldığını ya da eleştirildiğini) söylemek mümkün görünüyor.

Örneğin, yaşadıkları kişisel veya ailevi güzergâhlarda çok önemli göç hikâyeleri olan, ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda "modern" unsurlar olarak önemli bir rol oynamış olmanın getirdiği kültürel sermayeye sahip Balkan kökenliler arasında geçmişin ve bugünün ilişkisi oldukça rasyonel ve pragmatik bir biçimde kuruluyor. Şimdi öncelikle, Bayrampaşa'da bu kesimle yaptığımız grup tartışmasında, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra sınırların ötesinde kalan akrabalar ya da ortak kültürün paylaşıldığı insanlar hakkında dile gelen görüşleri buraya aktaralım:

"Tamam da, **bu da bizim kaderimiz. Ne yapalım yani? Eskiye tokatlamaya gerek yok ya.** Biz, bu harita bize böyle gelmiş, burayı korumaya bakacağız. Tarihsel bir aksamayla Musul-Kerkük Türkiye'ye ait olmamış. Yoksa normal şartlarda Türkiye'nin bireyaletiydi orası. Orası da bu vatanın parçasıydı. Dünya ülkeleri anlaşımlar; bizim sınırimız bu. Buraya sahip çıkacağız yani. Başkalarının sınırlarında gözüm yok. Oradaki yaşamak isteyenler de buyursunlar gelsinler." (Bayrampaşa grup tartışması, İstanbul)

Bu kabul ediş ya da pragmatik yaklaşım, bazen "şanlı tarih" retoriğiyle eş zamanlı olarak kullanılsa da, bazen beraberinde somut bir "mesafe almayı" da getiriyor:

- Osmanlı; Viyana kapısına kadar dayandık da, ektik biçtik de, ciddi olarak çocuk yetiştirdik mi biz? Yok. Gittik işgal ettik, altınlarını aldık, güzel hatunlarını aldık...
- Kız aldık, kız verdik.
- Hayır kız aldık da, kız vermedik. **Genlerimizde var ya işgal, toprak da kadın da her şey içinde...**
- **Biz oraları işgal ettik abicim. Biz Türkiye'yi işgal ettik. Anadolu'yu işgal ettik.**
- **Şimdi Kerkük bizim dersek, Yunanlılar da İstanbul bizim der.** Musul-Kerkük bizim diyemeyiz yani. (Bayrampaşa grup tartışması, İstanbul)

Görüldüğü gibi, yeni sınırlar eskiye karşı bir mesafe alınarak meşrulaştırılıyor. Bu her ne kadar modern bir ulusun toprak ilkesi eşliğinde kuruluşuna tekabül etse de, daha uzun, Orta Asya'dan Anadolu'ya, oradan Balkanlara giden bir tarih anlayışına gönderme yapan "genler"e sahip bir "biz" anlayışı burada, bugün yeniden kurulan ulusun "özüne" atıfta bulunuyor.

Bir başka "mesafe" meselesini Trabzon'da görüştüğümüz, Bosna'da askerlik yapmış olan Erdal vasıtasıyla ele alalım. Erdal için uzun tarih, şimdiki sınırların ötesine giden şanlı Osmanlı tarihi, söyleminde önemli bir unsur olarak yer alıyor. Ancak uzun bir zamana ve geniş bir mekâna uzanan bu tarih anlayışı, sonunda dönüp bugünkü sınırlardan, bugünkü "biz"den konuşmaya başlıyor; bu geniş ve uzun tarihteki farklı Müslüman unsurlar (örneğin Bosnalılar) "bugün"den kopuyorlar:

"[Bosnalılar sizi seviyor muydu?] Tabii, tabii. **Bosna halkının yüzde 80'i, yüzde 99'u, yüzde 100'ü Türk'e hastaydı.** Türk olsun, ne olursa olsun. **Yani Osmanlı gerçekten çok büyük ama biz sürdüremedik o güzelliği.** (...) Hani tarihimizde derler ya tuvaleti Türkler

gösterdiler. Fransa'nın şatolarına bakıyorlar tuvalet yok, ama Osmanlının şatolarına bakıyorlar tuvalet var, banyosu var. İşte hamam kültürü ordan geliyor. **Biz Bosna'da mesela gördük. Belki şey olacak ama 'sıç bırak' diye tuvaletleri vardı yani.** Giriyorsun yapıyorsun. [Nasıl oluyor o?] Sıç bırak yani, sıçıp bırakıp gidiyorsun. Adamların zihniyeti o. [Temizlemiyorlar mıydı?] Yok, hayır nerde..." (Erdal, 32, esnaf, Trabzon)

Yukarıdaki örneklerde, tarih bugünden ve bugünkü topraklardan alınan mesafeyle görelî olarak "sorunsuz" bir şekilde yeniden kurulurken, bunun tam tersi olan kurgular milliyetçilik stratejisinin en güçlü kaynakları olarak belirginleşiyor. Örneğin, "kuvayi milliyeci" Nuri'ye göre, söz konusu tarih esas olarak "ihanetlerin" tarihi; hem Osmanlı'nın son döneminde hem de bugün.

"İrak bizim bir şehrimiz, vilayetimizdi. Tunus, Kahire bir şehrimizdi bizim. (...) **En büyük ihaneti yapan bugün Arap. Bize en büyük ihaneti yapan Filistinliler.** Ürdün, Kral Abdullah... **Yani Osmanlı neymiş, ne oldu?** Atatürk gidiyor Ürdün'e; orda kalıyor. Diyor 'Ben bu ordudan bir şey yaparım,' diyor, rahmetlik... Sonra gidiyor bakıyor kimse yok... Halep'e geliyor... Kilis'e gelince, o zaman biz de esir olmuşuz, silah kullanmak o zaman yasak, Atatürk'e üç kişi 'Dur!' diyor. 'Satmışlar bizi,' diyorlar. Neyse başınızı ağrıtmayayım... Ondan sonra ulu önder gururlanıyor, 'Kilis'te bir şeyler var,' diyor. Belediye meydanına geliyor ki, ne görsün? Sen de on bin kişi, ben diyeyim yirmi bin kişi, silahlar konuşuyor. Cesareti ordan alıyor mu, Antep'e, İslahiye, Maraş, Adana'ya geliyorlar; yol alıp ordularını kuruyor. (...) **Neydi ne oldu şimdi memleket? Bunu yapanlar kim? Ermeniler.** Hiç kaçınılmaz, Siyonistler, İngilizler, Fransızlar bunlar... Türkiye'yi AB'ye almayacaklar. Bizi de böyle oyuyorlar. Allah sonumuzu hayır etsin." (Nuri, Adana)

1. NOSTALJİ VE "ÖRNEK" GEÇMİŞ

Ancak tarihe bakarken sadece ihanet görmeyenler de var. (Hatta ihanet görenlerin bile, örneğin Nuri'nin, sadece ihanet görmedikleri söylem parçaları olduğunu da belirtelim.) Tarihle kurulan bir başka ilişki ise, bugünkü gerilimlerden bir kaçış ya da bugün için çözüm olabilecek bir geçmiş algısı içinde kuruluyor. Örneğin Erdal örneğinde ya da "İslami duyarlılığa" sahip geniş kesimlerde görüldüğü gibi Osmanlı dönemi bu tür algıyla bugüne taşınabiliyor. Ancak Osmanlı algısı daha geniş topraklara ve makro düzeyde soyut bütünlüklere tekabül ederken, "Anadolu coğrafyası", "Anadolu birikimi" daha çok somutlanabilen bir referans olarak başvuru kaynağı olabiliyor. Bu konuda Antakya'da görüştüğümüz Arap Alevi kökenli Murat'ın anlatısını örnek gösterebiliriz:

"Ben şunuktada iyimserim; bizim Anadolu'nun bütünüyle, yani Türkiye'de Anadolu'nun birikimlerinde, medeniyetler birikiminde işte Şeyh Bedrettin'den Mevlana'ya kadar, Pir Sultan'a kadar, özellikle Hacı Bektaş-ı Veli'ye kadar o birikimlerin içerisinde **kendi dinamiklerimizden kaynaklanan düşmanlığı körükleme, farklılığı körükleme, birbirine düşman olma, birbirine karşı savaşma medeniyet kültürü oluşmamıştır.** Bu daha çok Anadolu'nun mozaikçi çerçevesinde farklı olma, farklı inanma ama bunu

hayat içerisinde daha rahat yaşamak için bir geçmiş birikimi vardır. Onun için de Türkiye'nin milliyetçilik birikimleri çatışmalara yönelik bir birikim değildir. Bu birikim daha çok 'Anadolu mozaiğinde birlikte yaşarken daha rahat, daha güvenilir nasıl yaşarsınız'ın zemini vardı. Ama bu bugünün dünya konjonktürü içerisinde özellikle global dünyada ulusçuluğun körüklendiği, ulusçuluğun bir kurtuluş haline dönüştürüldüğü, yaşam kalitesinin, dünyadaki güvenliğin geldiği noktada oluşturulup beraberinde milliyetçiliği de körükler. Dışardan körükler. **Yaşamdan kaynaklanan, özellikle yaşamın geleceğiyle ilgili endişelerden kaynaklanan ve varolan iletişimdeki kirliliği bilgiler oluşturulup beraberinde milliyetçiliği de körükler noktaya geldi.**" (Murat, 55, Hatay)

Aynı Murat'ın kendi kişisel hikâyesiyle örneklediği yakın tarih de bu uzun birikimin devamında konumlanıyor:

"Ben Kırkhan doğumluyum, Topağzı denen bir yerde doğmuşum. O köy olduğu gibi Sünni. Babam gidiyor, Menderes de toprak dağıtıyor, 1955'lerde bir küçük ücretlerle toprak alınıyordu. Buradan bir sürü Alevi gitti, o köylere yerleşti. Biz, ailelerimiz Antakya'ya taşındığımız zaman çoğu Arapçayı sonradan öğrendi. 1970'lere kadar köyde yaşadık, orda doğduk, orda büyüdük ve iç içeydik. Orda kendimizi güvence içinde de hissediyorduk. [Alevi olduğunuzu saklıyor muydunuz?] Hayır, Arap uşağı derlerdi. Ve benim abilerimin bütün arkadaşları Sünni'ydi. Çünkü başka yoktu. **Ama ben annemden babamdan, büyüklerimizden hiç bir zaman Alevilikle ilgili bir olay yaşamadıklarını duymadım.** (...) O zamanlar zengin bir atı, fakirin eşeği olurdu. Bugün farklar arttığı için de sorunlar farklılaştı. Ve biz o zaman böyle bir şey yaşamadık. Yani geleneklerde bu yok. Siyasal sistemin fırsatçılığı... Örneğin ırkçılıktan nemalanan siyasetler körüklendi. Türkiye'yi bir kaosa götürmek isteyen bazı odaklar ırkçılığı, dinciliği körükledi. Daha düne kadar bütün belgelerde vardır; kim kimi niçin kullandı? Gizli bir şey yoktur ortada. Ben de diyorum ki, ben Sünni bir köyde doğmuşum. İki aileydik. Köyüm, abilerim, kardeşlerim hep orda çok rahattık, çok mutluyduk. **Neden bizi kesmediler?** Anlatabildim mi? O açıdan milliyetçiliğin kökeninde bir siyasi süreç vardır. Bu siyasi süreç içerisinde ekonomik çıkarlar veya da çok çıkarlı fırsatçılıklar bunları körüklüyor. (...) 1960-70, 75'e kadar öğrencilik yıllarımda bizim burda aynı okulda Yahudiler azdı. Ama Hristiyanlar çoktu, Ermeniler biraz daha azdı. Sünniler, Aleviler hep bir sınıfta dostane çok iyi ilişkilerimiz vardı. Ve ben şimdi o dostane ilişkileri hep ararım. Çünkü işte Agoplar, Yakuplar, Camaylar... O bize yabancı isimlerle birlikte olmak bize ayrı bir keyif verirdi. **Ama aynı medeniyetler çerçevesinde olduğumuz için de çok ortak yönlerimiz vardı.**" (Murat, Hatay)

Murat'ın sahip olduğu kişisel ve genel tarih algısı önemli bir noktaya işaret ediyor. Geçmişte, farklı kültürel gruplarla yaşanan toplumsal ilişkiler, kültürel sermayede çok önemli bir birikim sağlıyor. Bu ilişkiler ve biriktirilen bilgi sayesinde, bugünkü toplumsal ilişkiler hakkında daha az gerilimli bir tahayyül oluşabiliyor. Başka bir deyişle, sadece strateji ya da genel anlatılarla değil, geçmişte bizzat yaşanan pratiklerden edinilen bir arada yaşama taktikleriyle bugünkü toplum da daha çok "bir arada yaşayabilir" bir potansiyelle birlikte algılanıyor; tarihî tecrübeyle, en azından iş "geleneğe" kalsa, "memleketin bölünmeyeceği" biliniyor. Tersine, böyle bir geçmiş

tecrübesinin söz konusu olmadığı durumlarda, milliyetçilik stratejisinin tarih anlayışı kendisini çok daha fazla hissettiriyor ve bugünkü farklılıklarla kurulan ilişki biçimi de esas olarak geçmişteki kırılma noktalarıyla özdeşleşen stratejinin yeniden üretimi şeklinde gerçekleşiyor.

Geçmişle karşılaşma biçimleri ve geçmişle karşılaşırken sahip olunan birikimin etkileri üzerine benzer bir örnek olarak Adapazarı'nda konuştuğumuz Murat'ın tecrübesini gösterebiliriz. Murat, yarı esprili bir şekilde, kendisinin Ermeni olduğunu söyleyerek başladı konuşmaya...

“19-20 yaşında memlekete, Artvin’e gittim. Köyün ilk adı Türkçe değil. Daha sonra verilmiş bir isim var. Hâlâ daha oradaki insanlar eski ismiyle söylüyorlar... Danzot. Amcama sordum, dedim ‘Bu hangi dilde?’. Dedi, ‘Ermenice’. Amcalarımdan bir tanesinin oturduğu bakımsız ama güzel bir ev. Amcama sordum, ‘Bu ev kimin?’ diye. Dedi ki, ‘Bu ev de bize daha öncekilerden, Ermenilerden kalmış.’ O ara böyle evin girişinde böyle güzel büyük bir bahçe var. Ana kapıdan girdiğin zaman, sol tarafta taşlar var. ‘Bunlar ne amca?’ diyorum; ‘mezar’ diyor. ‘Ne mezarı?’ ‘Bizden öncekilerin mezarı.’ ‘Bu ne amca?’ Kiliseymiş... Zaten sadece bizim köy değil, o çevredeki birçok köy öyle. (...) Artvin’de Gürcüler var. Bizim ailede de Gürcüler, tanıdıklarım var. Ama kimse Gürcü’yüz demiyor. Asıl bu Trabzonlular da Laz’ız falan diyorlar ya. Laz değiller. Laz asıl o Hopa’da yaşayanlar. Onlar da Mofti diye anılıyor. O da değil. Ne o zaman? (...) **O zaman ben kendi kendime ‘biz Ermeni’yiz herhalde’ falan dedim.** Ailede en azından CHP’liler falan var, böyle bir şeyden müthiş rahatsız olurlar. Kanıtlanmış bir şey değil; ben bunu ironi olarak söylüyorum. **Özellikle Ermenilere ‘kahpe dölü’ falan deniyor ya, bu gibi ortamlarda ben de ‘Ermeni’yim’ diye tersinden saldırı olsun diye söylüyorum.** [Peki, başınıza dert açmıyor mu?] İstanbul’da ben bunu demem. Burada diyorum yani. Tanıyorlar, burada benim kendime göre bir çevrem falan var. Kimse bir şey demiyor. Tabii çok altını çizersen burada da olur yani. Ben bunu kahvede, arkadaşlarımla arasında, özellikle Ermeni meselesi açıldığında, ‘onlar şöyle yaptı, böyle yaptı’ dendiğinde, ben de diyorum ki, ‘Ermeniler Osmanlı’nın en sadık milletiydi, millet-i sadıka denmiş, Arnavutlara denmemiş, Gürcülere denmemiş, bilmem kime denmemiş, ama Ermenilere denmiş, çok da iyi insanlardır’... Hakikaten bak, **‘ben de Ermeni kökenliyim’ diyorum ama bu ironi. Şöyle söylüyorum ama, ben bunu kanıtlayabilsem, tarihsel olarak kanıtlayabilsem çok da net söylerim. Hiç korkmadan...**” (Murat, 47, öğretim görevlisi, Adapazarı)

Murat’ın anlattıkları arasında temel olarak iki noktanın altını çizebiliriz. Bunlardan biri yaşanan çevrenin önemini gösteriyor. Murat’ın örneğinde, Adapazarı’nda yaşanan farklı hikâyelerin, farklı biyografilerin karşılaşmasının getirdiği bir güven söz konusu. Ancak aynı çevre her zaman aynı güveni üretmiyor. Kürt meselesini ele aldığımız bir önceki bölümde görüldüğü gibi, söz konusu olan “PKK-Kürtler” olduğunda, güvensizlik üzerine üreyen stratejinin ağırlığı net biçimde daha fazla hissedilebiliyor. Buna bağlı olarak, ikinci noktada ise güvenin sağlanabildiği zamanlarda, kendi gerçekliğinin dışındaki başka gerçekliklerle iç içe geçilebiliyor; bir

Türk (ya da Gürcü vb.) kendisini, oldukça “uzak” bir yerde tanımlanmış Ermenilerle özdeşleştirebiliyor; tarih algısı genişliyor, tarih okuması çeşitlenebiliyor.

Murat’ın, farklı olanları içine alan bu güvenli tarih algısını kurgusunda, kendi kişisel biyografisinin içine oturduğu çevrenin yanı sıra, aynı zamanda eğitim düzeyi ve kültürel sermayesine bağlı olduğu söylenebilir. Ancak, eğitim görmemiş olmasına rağmen (belki de daha çok bu nedenle), Süheyla’nın tarih algısı da Kürt kökeni ve biyografisinde yer alan geçmiş tecrübelerle besleniyor; milliyetçilik stratejisinin hâkim söyleminin dışında kalıyor. İzmir’de konuştuğumuz ve “Ermeniler de Kürt değiller mi?” diyecek kadar Ermenilerle Kürtleri özdeşleştiren Süheyla’nın geçmiş okuması şöyle:

“Ben bir şey söyleyeyim mi size. Dedelerim Ermenilerle yaşamışlar. Komşu imişler. Çok methediyorlardı. Dedem hep söylüyordu. Onların içinde yaşad. Yani ‘Bizde,’ diyor, ‘bilmiyorum devlete değil de, bizim komşularımızdan onlara zarar geldi,’ diyor. ‘Onlara da zarar geliyordu ama komşulukları o kadar iyiydi ki,’ diyorlar. Nenemi gördüm ben, dedemi gördüm onların içinde yaşamışlar, hapselere girmişler çıkmışlar, ama Ermenilerden hiçbir şikâyetleri hiç olmamış. Konuşuyorlardı ben hatırlıyorum yani. Hep anlatıyorlardı ‘böyle iyi idiler, şöyle iyi idiler,’ diye. Güzellikleri anlatıyorlardı. (...) Hatırlıyorum ben. Nenem anlatıyordu, dedem anlatıyordu. Onlarla komşulukları çok iyiymiş. Birbirlerinden memnun idiler. Komşu nasıl oluyorlar, hep bahsediyorlardı. Bu böyleydi, şu şöyleydi... İslamiyet olmasa da, ‘mekânınız cennet olsun, nur içinde yatsınlar,’ deyip duruyordu. (...) Konuşuyorlardı biz dinliyorduk; onlar da büyürken, işte **Ermenilerin şirketlerinde iç içe yaşamışlar, aynı sofrada yemek yemişler, komşuluk etmişler, birbirlerini savaşta saklamışlar, birbirlerini gizlemişler, birbirlerini kaçırmışlar**, hep söylerlerdi. Dedem anlatıyordu; diyordu, ‘Ben onların içinde yaşadım. Hapse girdim. Beni kaçırdılar. İkinci Dünya Savaşı’nda getirdim besledim evimde,’ diyor. ‘Çünkü komşum idi. Ben ondan iyilik almıştım. Ben onu niye devlete vereyim. Onlar da öyle yapıyorlardı,’ diyor.” (Süheyla, 55, İzmir)

Sonra, “Peki, Ermenilerle Türklerin nasıl bozulmuş araları?” diye sorduk Süheyla’ya... Önce Kürt kökenini bir kalkan olarak Türk milliyetçi söyleminin arkasında görünmez kılan, daha sonra ise Kürtlüğünü konuşmaya başlayan oğlu Yasin’le birlikte anlattıkları “unutulmuş” bir tarih algısını ortaya çıkarıyor:

“Süheyla: Burada büyük devletlerin işi...

Yasin (Süheyla’nın oğlu): Hep Bizans oyunu.

Süheyla: **Oradaki insanlar hep acı çekmişler. Her iki taraf da. Sonra savaş çıkmış sonra, ne olduysa. Bu devletin işi; biz bilmeyiz de...**

Yasin: Tek taraflı değil, iki taraf da birbirlerini öldürmüşler. Ermeniler Türkleri öldürmüş sadece ya da sadece Türkler Ermenileri öldürmüş diye bir şey yok. Ben katılmıyorum. Mutlaka karşılıklı bir şey olmuştur. (Süheyla ve oğlu Yasin, İzmir)

2. TARİHTEKİ ACILAR VE ERMENİLİK

Özellikle Ermeniler dolayımında kurulan tarih anlayışının iki koldan ilerlediği anlaşıyor. Her ne kadar birbirlerinden ayırmak her zaman kolay olmasa da, hatta çoğu zaman iç içe geçseler de, bunlardan birincisi, milliyetçilik stratejisinin, daha çok yazılı kaynaklarla beslenen, okul gibi resmi sosyalizasyon kanallarında verdiği tarih algısı; diğeri ise, Süheyla'nın örneğinde olduğu gibi yakın ve yerel çevredeki sözlü tarihten beslenen söylemlerle kurulmuş olan bir algı olarak özetlenebilir.

Birinci duruma ilişkin tarih algısında, stratejiye uygun olarak, bütün olaylar üç aşağı beş yukarı yerli yerine oturup bir bütünlük duygusunu sağlarken, ikinci durumda, yani bizzat yaşanan ya da yakın çevreden beslenen tarihsel söylemler, daha çok kesikli, kopuk kopuk giden sahneleri andırıyor.

Önce, tarih algısının oluşumunda bütünlüklü stratejik okumaya örnek olarak Adana'da Kuvayi Milliye Derneği'nde görüştüğümüz Süleyman'ın anlatısını verelim:

“Valla ben, dernek olarak bizim başından beri Ermenilerle mücadelemiz olmuştur. Çünkü yerli Ermeniler düşman güçleri Anadolu'ya gelince, bulundukları yerde onlarla işbirliğine girmiş ve birçok vatandaşımızın kanına girmişlerdir. **Çok kişilerin ırzına, namusuna tecavüz ettirmişler, etmişlerdir yerli Ermeniler Osmanlının.** Şimdi tabii onların amacı burada Çukurova'da bir devlet kurmayı planlıyor Fransa'nın hesabına; Ermeni devleti... O planla gelmiş zaten... (...) İşgal kuvvetleri gelince buradaki halkın morali bozuluyor. Ve gelen insanlar içerisindeki askerlerin çoğunluğunu da Ermeni kökenli askerler. Fransızlar kendi memleketinden getirmiş ki burada Ermeni devletini kurmak için ovada, hesabı var. Tabii buraya gelince içerideki Ermenilerle, işgal kuvvetine mensup Ermeniler buradaki insanları taciz etmeye başlayınca, işte o tacizin sonucunda halk bir araya gelip çete teşkilatını kuruyorlar, o çete teşkilatlarının başında yönlendiren akliselim insanlar ve daha perde arkasında da o günün şartlarında iç güvenliği sağlayan Osmanlı'nın Jandarma teşkilatları, onlar da yardımcı oluyorlar ve ilk Milli Mücadele de Çukurova'da başlıyor... (...) Bizim derneğimizin temelini teşkil eden gazilerin, mücahitlerin Milli Mücadele'de bir taraftan Fransızlarla savaşırken bu bölgede, bir taraftan da iç düşmanlarla mücadele etme zorunluluğunda kalmıştır. Ve bunun sonucunda ne olmuştur? Bu ihanet edenler düşman işgal kuvvetleriyle işbirliği yapan kişiler Türk mücahitlerinin, gazilerinin galip gelmesi sonucunda işgal kuvvetleri ülkeyi terk edince onlar da, **ihanet edenler de, burada mıntika olarak söyleyeyim, Hatay üzerinden Suriye'ye ve Lübnan'a göç etmek zorunda kalmıştır.**” (Süleyman, Adana)

Bir başka örnek Maraş'ta görüştüğümüz Şadi'den:

“Daha önce Halep'e bağlı bir sancakmış Maraş. Osmanlı'nın son döneminde. Çeşitli etnik kökenleri barındırmış. Bir dönem burada Ermeniler hâkim olmuş. Yayla mahallesi diye tabir ederiz orada. İsrail devleti kurulunca soydaşları oraya intikal ediyor. Bir dönem burada Yahudiler de yaşamışlar. Ermeniler, en son malumunuz Maraş Kurtuluş savaşından sonra işgal kuvvetleriyle işbirliği yapınca, Fransızlarla, bundan sonraki

süreçleri de yaşama hakkı kalmıyor. **O zamana kadar yerli halkla barışık yaşayan Ermeni vatandaşlar, işgal için gelen Fransızlarla işbirliği yapıp karşı tarafta yer alınca, ondan sonraki şeyde de pek yaşam şeyi pek devam etmiyor.**” (Şadi, 46, Kahramanmaraş)

En güçlü ve kimlik kuran tarih algısı ise stratejiyle iç içe geçen ya da strateji vasıtasıyla yeniden okunan bir kentin kimliğine yazılan ve stratejileşen tecrübeler vasıtasıyla kuruluyor. Bu konuda Ermeni meselesinin tarihsel bakışı belirlemede başat bir rol oynadığı bir kent olarak Erzurum örnek verilebilir.

“Şimdi tabii Ermeniler çok müthiş kırımlar yapmışlar burda. Anlatırlardı, biz yaşamadık tabii. Ama dedelerimiz, ninelerimiz anlatırlardı. Nitekim çok sayıda toplu mezar ortaya çıkartılmıştır Erzurum’da. O toplu mezarlar da burda Ermenilerin soykırım olmasa da bir katliam gerçekleştirdiklerini gözler önüne seriyor sonuçta. Türkülerimize de yansımış, yani insanlar hiçbir zaman rahat yüzü görmemişler burada. ‘Göç göç oldu, göçler yola dizildi’ diye çok bilinen bir türkü. Yani o dönemin insanların gördüğü zulümden dolayı evini, toprağını terk edip, daha sahil yerlere, İç Anadolu’ya doğru göç ettiğini gösteriyor. Elbette ki var, yani bu etki-tepki meselesi sonuçta. **Zaten Erzurum çok uzun yıllar bu bölgede bir mücadelenin kapısı, ne bileyim eşiği olmuş.** Ruslar gelmişler işgal etmişler... Mücadeleler olmuş. Ruslar gitmiş, Ruslara yardımlık yapan Ermeniler bu sefer işi almışlar. **Ruslara göre çok daha vahşi denilebilecek olaylar yaşatmışlar burada.** Kanlıdere ya da Kurtlar Deresi dediğimiz, çok yakın bir yerde insanlar vadilere doldurulmuş, boğazlanmış. Kalkmış insanlar hep bu olaylarla, bu anılarla büyümüşler. **Dolayısıyla bu böyle vatana karşı, bayrağa karşı, özgürlüğe karşı, daha bir hassasiyet oluşmuş bizim insanımızda.** Ben öyle değerlendiriyorum. Ama yapımızda da var, yok değil. Belki iklimin de verdiği bir olgu diyelim. Yani bizim iklimimiz oldukça sert. Kışları çok soğuk geçer. Kuvayi Milliye şiirinde de bunu görüyoruz. Bilmiyorum Erzurum’a hiç aralığında, ocağında, şubatında yolunuz düştü mü? Eksi 30-40’lı dereceleri bir yaşayın. Bu bilimsel bir gerçek, ne diyor, insan et yerse işte bir hayvan gibi saldırganlaşıyor diyor. O sertlikleri yaşadığınızda ister istemez sertleşiyorsunuz. O iklimin de verdiği bir özellik olsa gerek.” (Metehan, 48, gazete yöneticisi, Erzurum)

Süheyla’nın anlattığı, aileden gelen ve tarihte “bir arada yaşama” örneklerinin tam karşı kutbunda gene aile anlatılarından beslenen, ancak acılarla dolu ve “bir arada yaşayamama” üzerine kişisel bellek güzergâhları yer alıyor. Erzurum’da görüştüğümüz Mete’nin hikâyesi bu türden bir güzergâhı yansıtır.

“Rus zulüm etmemiş Erzurum’da. İşgal etmiş, zulüm etmemiş. Yalnız Rus’un kendi içinde inkılap olmuş ya. **Çekilmiş Rus kendiliğinden. Çekilirken silahlarını Ermenilere vermişler. Demişler ‘siz bu silahları alın, Türklerden yerinizi, öcünüzü alın.’** Çünkü Rus gelene kadar Ermeniler yerliymiş burada. Türklerle komşularmış. Beraber giderlermiş, gelirlermiş, ticaret yaparlarmış. Hiçbir şey yokmuş. Rus çekildikten sonra Ermeni katliam yapmaya başlamış. Öyle katliam yapmış ki mesela o köyler var, Erdasur Köyünde, Ali Baki Köyü derler şimdi orada oranın Ermenileri, başka yerlerin Ermenileri gelmişler bir odaya girmişler, köylü tanıyor ya Türk kızları. Filanın evinde iyi bir kız var, falanın evinde iyi bir kız var. Onları bir odaya toplamışlar. **Tecavüz etmeler, hakaret**

etmeler. Bir bayan da varmış, çok güzel ekmek pişirmiş tandırda. Onu da getirmişler ki ekmek pişirsin. O ekmeği pişirirken bakmış ki bu bayanları toplayıp tecavüz ediyorlar. Ekmeği pişirmemiş bayan da hamileymiş. İşte o Ermenilerin biri gelmiş demiş ki ne bekliyorsun, pişirsene ekmeği. Bu da kızmış, demiş ben size ekmek pişirmem. Beddualar etmiş. **Süngüyü, karnından takmış, yırtılmış karnı, çocuğuyla beraber tandıra düşmüş. Tandır ateş...** İşte Ermeni gittikten sonra gidip onun kemiklerini çıkarmışlar. Böyle niceleri. Tepe Köyü'nden **bir gelini çırılçıplak etmiş duvara çarmıha germişler.** Alaca'da **camiye toplayıp yakmışlar.** Ermeni katliamı öyle olmuş ki, hanımıyla adam giderken oradan Ermeniler çıkmışlar, hanım yalvarmış kocasına, demiş 'beni vur', 'ya, demiş, ben seni nasıl vurayım'. Demiş, 'Eğer beni vurmazsan onlar senin yanında bana tecavüz edecekler, seni de vuracaklar. Hiç olmazsa tecavüz etmeden vur'. **Adam tabancayı çekmiş, hanımını vurmuş. Ermeniler tecavüz etmesin diye.** Yani bunlar ben biraz meraklıydım çocukluğumda dedem babaannem anlatırlardı. Gece gündüz anlatmayla bitmez bu olaylar. Hanımlar böyle korkularından yüzlerine is sürerlermiş. Çirkin görünsünler diye. **Hayvan gübrelerini alıp ellerine sürerlermiş. Tecavüz etmesinler diye.** Hayvan gübresi yüze sürülür mü?" (Mete, 62, şoför, Erzurum)

Mete'nin aktardığı, ayrıntılarla dolu bu çok acı hikâye aslında tarih kurgusunda başka ve çok önemli bir boyutu daha ortaya çıkarıyor. "Seçici bellek" olarak nitelendirilebilecek bu boyutta Mete'nin hikâyesi, "Rus'un kendi içinde inkılap olmasından sonra" yani 1917'de, Rusların "Türklerden yerinizi, öcünüzü alın," demeleriyle başlıyor. Mete'nin dâhil olduğu kolektif bellek inşasında, daha önceye ilişkin sadece "komşuluk ve ticaret yapan" Ermeniler ve Türkler var. 1917 öncesinde olan "neyin öcünün alınacağına" ilişkin, örneğin 1915'te neler olduğuna ilişkin bir ayrıntı anlatıya girmiyor. Seçici tarih anlatısında ya da seçici bellekte tarih 1917'de başlıyor. Ve ilginç bir şekilde bu hikâye, Mete'nin üzerinde düşünmediği ve kolektif belleğin unutmayı seçtiği 1915'i "seçilmiş travma" olarak kabul edip kolektif kimliği yeniden üreten Ermeni tarih anlatılarına benziyor.⁶

Erzurum'da Metehan'ın veya Mete'nin anlattığı hikâyeler gene bugünden çıkarak farklı okumalara tâbi olabiliyor. Erzurum'daki bu anlatı yoğunluğuna karşı, Kars'ta yaptığımız görüşmelerde aynı hikâyeler daha soğukkanlı bir anlatımla karşımıza çıkıyor. Örneğin, çocukluk dönemini kuşatan "Ermeni mezalimi"ne ilişkin hikâyelerle büyüyen Faruk'un söyleminde yeni yorumlar "bugünün gerçekleri" ile birlikte ekleniyor.

6 Ermenilerle ilişkili olarak "seçici tarih" ve "seçilmiş travma" konusunda K. Karakaşlı, F. Kentel, G. Göksu Özdoğan ve F. Üstel tarafından yayına hazırlanmakta olan *Türkiye'de Ermeni Olmak. Yurttaş, Cemaat, Birey* adlı kitapta yer verilen kaynakları buraya aktaralım. Karen A. Cerulo, 2002, 'Storage and Retrieval: An Introduction', *Culture in Mind, Toward a Sociology of Culture and Cognition* içinde, Routledge, New York, Londra. Vamık D. Volkan ve Norman Itzkowitz, 2002, *Türkler ve Yunanlılar, Çatışan Komşular*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul. Volkan ve Itzkowitz (2002, 20), "seçilmiş travma" terimini bir grubun üyelerinde aşağılanışlık ve mağdur edilmişlik duyguları uyandıran ve zaman içinde kimlik için yaşamsal bir önem ve temsili bir değer kazanan travmatik bir olay anlamında kullanıyorlar. "Bir travma bir kez seçilmiş travma haline geldikten sonra, bununla ilgili tarihsel doğrular önemini yitirir. Olayın ve bununla ilişkili savunmaların ruhsal temsiline grubun etnik kimliği üzerinde oynadığı rol en önemli konuma oturur."

“Çocukken büyüklerden duyduğumda, ‘Şöyle yaparsan Ermeniler gelir basar burayı yıkar yakar’ izlenimi. Çünkü yaşanmış şeyler var. Sarıkamış’ta öğretmenlik yaptım. Gittim orada Ermeni mezalimine uğramış köyler var, yaşlı insanlarla konuştuk, bazı yerlerin resimlerini falan çekmiştik. **İnsanları samanlığa doldurup yakmışlar. İnsanlar buzun altına saklanıp kurtarmaya çalışmış kendini.** Buzu kırıp suyun altına giriyor, biraz yüzüyor, kırıp hava alıp tekrar yüzüyor. Öyle hayatını kurtarmış. Adam yaklaşık 90 yaşlarında falandı biz konuştuğumuz zaman. Öyle insanlarla bir arada büyüdüğümüz zaman şey yapıyor, **‘Ermeniler basar, yakar bizi öldürür; öyle sahip çıkın, böyle sahip çıkın’** gibi telkinler, ‘Ermeniler zalimdir’... **Zalimlik deyince aklımıza Ermeniler geliyordu. Şimdi o gelmez tabii.** Şimdi aklımıza ekonomik güç gelir, para gelir, siyaset gelir, akıl gelir. **O zamanki düşüncelerle şimdikiler arasında dağlar kadar fark var.**” (Faruk, 30, öğretmen, Kars)

Faruk’ta “o zamanki düşüncelerle şimdikiler arasındaki dağlar kadar fark” ise eski kuşaklardan aktarılan bellek faaliyetine kendi belleğinden görüntülerin eklenmesiyle ortaya çıkıyor:

“Çocukken sınıra giderdik, dürbünlerle baktığımız zaman karşıdaki insanların birbirleriyle yumurta alışverişi yaptıklarını izlerdik. Sınırdaki izler var. Özellikle Iğdır’a giderken çayın bir tarafında onların evleri var, bir tarafında bizimkilerin. Arada sadece çay var, 5-10 m. Ben baktığım zaman hoşuma gidiyordu. Merak ediyorduk, Ermeniler nasıl insanlar? Görüyorsun böyle değişik bir havaya giriyorsun. Askerlerini görüyorduk sınırdaki, nöbet tutan askerleri, hallerini görüyorduk. O zaman çok pejmürde bir halleri var. Tüfeklerini ucundan tutup yerlerde sürüyorlardı. Bizim askerlere baktığımızda intizam, her şey düzenli, çakı gibi nöbet tutuyor.” (Faruk, Kars)

Erzurum’un geçmişten gelen “Ermeni algısına” karşılık, Azeri nüfusun yoğun olduğu Kars şehrindeki Ermeni algısında ise Karabağ nedeniyle Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki gerilimle yeni bir boyut ekleniyor. Sonuçta ortaya çıkan “gerçek durum” ise biraz geçmişten, biraz sınır ötesinde yakın geçmişte olan hadiselerden ve biraz da bugünkü fiili karşılaşmalarla ortaya çıkıyor. Kars’ta görüştüğümüz Azeri Faruk bu boyutu açıklıyor:

“Ermeniler de buraya sık sık geliyor. Özellikle 6. ayda Ani harabelerini gezmeye. Toplanıp geliyorlar. Karşılaşıyoruz. Pek böyle antipatik bakmıyorum aslında. [Bakanlar oluyor mu?] Tabii ki. [Gerilimler, gerginlikler oluyor mu?] **Daha fanatik düşüncesi olan insanlar var. Yoksa öyle sadece Ermeni diye, yüz vermeden bakanlar var. Sevgi yok. Geldikleri zaman hoş gelmiş sefa gelmiş. Öyle antipatik düşünce, bayanlara karşı hakaret anlamında, kovmak anlamında bir olay henüz yaşanmadı, yaşanacağını da zannetmiyorum.** Fanatik düşüncede olan insanlar var. Özellikle Azeriler. Ermenilerin Azerilerle sorun yaşamış olması, Karabağ’dan ötürü, savaşlardan ötürü buradaki Azerileri de ister istemez etkiliyor. Bunlar ‘Azerilere, bizim soydaşlarımıza zulmetmişlerdir, hâlâ topraklarını ellerinde tutuyorlar’ gibi, antipatik yaklaşanlar ve onları burada görmek istemeyenler var.” (Faruk, Kars)

Ermeniler bağlamında tarih algısı üzerine başka bir örneği gene Kars'tan verelim. Kürt kökenli Aylin, Azeriler ve Kürtlerin Ermeniler hakkında sahip olduğu algıyı anlatırken, aynı zamanda kendi mesafesini ve şüphelerini de aktarıyor:

“Yani aslında ortak fikirler. Azerilerle de Kürtlerle de. En azından benim bulunduğum çevrede konuşulanlara dayanarak söylüyorum. Ermenilerin daha fazla burada zulüm ettiği, o dönemde yaşanan halka yaşatılan işkence, toplu katliam falan. **Kürtler de Azeriler de en fazla Ermenilere yüklüyorlar.** Ortak anlayış bu. En azından benim bulunduğum çevrede. **Bana kalırsa iki tarafta da bir şeyler var. Tek taraflı değil.** (...) Genelde aileden uzak yaşadığım için çok fazla tâbi olamıyorum konuşmalarına. Babaannemler biz çocukken yanlış hatırlamıyorsa 93 harbinden bahsediyordu, Ermeni soykırımı yaşandı diye, biraz masal gibi yer etmiş bizde. Yerlerini yurtlarını bırakıp onlar da Erivan'dan gelmişler. Babaannem öyle anlatıyordu. Ben bazen anneme soruyorum **‘Bizde Ermenilik olabilir mi?’** diye. Çünkü bazen ‘Kendimi Ermeni gibi hissediyorum,’ dediğimi de hatırlıyorum. **Kesinlikle hayır, kabul etmiyor böyle bir şeyi.**” (Aylin, 32, Kars)

Ancak öyle anlaşıyor ki, geçmiş, bellek, bugünkü pratikler, gerçekler vb. her şeyin ötesinde, Ermenilik algısında en önemli rolü gene bugün milliyetçilik stratejisi karşısında tehdit olan bir başka Ermenilik, “dışarıdan” gelen Ermenilik tehdidi oynuyor. Bu tehdit yaşanan deneyimleri siliyor ve tek nihaî açıklayıcı olarak stratejinin alanını kaplıyor. Caferilerin İlahiyat fakültelerinde Caferiliği öğreten bölümler kurulmasına ilişkin istekleri ile Ermenilerin de benzer şekilde Türkiye’de din adamı yetiştirmek üzere eğitim taleplerini karşılaştırmasını istediğimiz Şii-Caferî Faruk’un “soğukkanlı” tutumu değişiyor. İran’da, yani “dışarıda” yetiştirilecek Caferî din adamı fikri güvensizlik yaratırken, Ermeniler için Türkiye’de din adamı eğitimi ise söz konusu bile olmuyor:

“İran’da Caferilerin eğitim alıp Türkiye’ye ajan olarak dönmesindense, Türkiye’de eğitim verilmesi daha iyi. Yani iplerin kendi elinde olması kendin için her zaman daha iyi olur. Ermeniler istediğini elde edebilir. Ama Caferiler için öyle değil. Çünkü bizim arkamızda Avrupa yok. Niye çünkü onlarla Avrupa’nın çıkarı var. Onlar buraya girebilecekleri her fırsatı değerlendiriyorlar. Bizim öyle bir kaygımız da yok. Bizim amacımız, öyle önemli yerimiz olsun değil. Sonuçta ne devlet düşmanıyız, ne millet düşmanıyız. **Ama Ermenilerin büyük çoğunluğu düşman.** Öyle hissediyorum çünkü bu insanlara hiçbir devlet kademesinde fırsat verilmedi, temsil hakkı yok; olsa onlar bunu farklı şekilde değerlendireceklerdir, Avrupa’nın sözüyle hareket edeceklerdir. Bence yaparlar bunu. Avrupa’da sürekli ‘Ermeni mezalimi, Ermenilere şu kadar mezalim etmişiz, şu haklarımızı verin, bu haklarımızı verin,’ diyorlar, ilerleyen zamanlarda başka taleplerde bulunacaklar. Şu anda istiyorlar zaten, bu hakları aldıkça istekleri de artacaktır. Bunu kendileri mi istiyor? Avrupa’nın desteğiyle istiyorlar bence. Avrupalılar bir şeyleri dayatıyor, peşinden de destekliyorlar. Her şeye şüpheli yaklaşmakta bence biraz fayda var ki sonra başın ağrımasın.” (Faruk, Kars)

3. YENİDEN YAZILAN “KARDEŞ” KAVGALARI

Tarih algısına ilişkin olarak görüşmelerimizde görece olarak heyecanlı bir şekilde dile gelen başka gerilim konuları arasında yakın geçmişte yaşanan sol-sağ ve Alevi-Sünni çatışmaları dikkat çekiyor. Geçmişte bu gerilimler etrafında yaşanan olaylar, Adana'dan Azmi'nin söyleminde somutlanan bir biçimde neredeyse fikir birliği halinde değerlendiriliyor:

“Çok kötü olaylar yaşadık, kardeşin kardeşi vurduğu günlerdi ki, çok kötüydü gerçekten.” (Azmi, 42, memur, Adana)

“Geçmişte kalmış” ya da “geçmişte kalması gereken kardeş kavgaları” söz konusu olduğunda hâkim retorik içinde soğukkanlı değerlendirmeler yapılıyor, ancak ilginç olan nokta şu ki, bugüne gelindiğinde, bugünün ulusal çaptaki sorunları karşısında kullanılan algı şemaları eskinin adeta bir kopyası olarak karşımıza çıkıyor. Geçmişte kullanılan şemalar ve söylemler, bugünün koşullarına uyarlanarak, örneğin Ermeni ya da Kürt sorunundan bahsedenler karşısında, yeniden üretiliyor. Bu konuda Çorum'da ülkücü Cemşit'le tartışırken, kendisine şu soruyu yönelttik:

“1960'lar ve 70'lerde sol gayet 'anti-emperyalist'ti mesela. İstanbul'da Amerika karşıtı mitingler yapan solculara, sağcılar saldırdılar. Solcuların 'dışarıdan' manipüle edildiği söylenirdi. O gün solculara “kökü dışarıda” diye saldıranlar sonradan özeleştiri yaptılar, 'yanlış tanımışız' diyerek... Ama bugün gene birileri, 'Bizi tahrik edenler dışarıda,' diyor. O zamanlar 'Türkiye'nin Ruslar ve Amerikalılar tarafından bölünmeye çalışıldığı' söyleniyordu. O zamandan beri bu 'dışarı' meselesi var. O zamanlar bitti; şimdi neden gene benzer bir durum yaşıyoruz?”

“Gene aynı filmi başka şekilde yaşıyoruz yani. Film aynı. Figüranlar değişik. Solun sosyalizmin dünyada bitmesiyle, SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte dünya tek kutuplu bir hale dönüşmeye başladı. Buradaki bütün mücadele ABD'nin Ortadoğu'daki kaynakları ele geçirme mücadelesi. Türkiye'deki faaliyetleri de o meyanda diye düşünüyorum. Türkiye'deki bütün olan şeyleri, olumsuzlukların nedeninin ABD olduğunu düşünüyorum. [Yani o zaman solculara haksızlık yapıldı?] **Haksızlık değil, hata yapıldı orada. Konuşamadık. Onlar bizimle konuşmuyorlardı. Onlar bizi dinlemedi, biz onları dinlemedik. Aslında gaye aynıydı.** Şimdi Türkiye'de bozuk bir sistem vardı. Sol görüşlü olanlar da sağ görüşlü olanlar da bu düzen nasıl düzeler, bizim insanımız daha iyi şartlarda nasıl yaşar kaygısını hepimiz taşıyorduk. Ortak bir paydamız vardı. Fakat birilerinin söylediği ile biz birbirimizle konuşamıyorduk. Buradaki amele Ahmet Emmi'nin oğlunun sağ ile sol ile ne işi var? Sistemle ne işi var? Ahmet Emmi'nin oğlu öldü. Simitçi bilmem kimin oğlu öldü. Adam ayakkabı boyacılığı yapıyordu, öldü. Yani niye? **Gözümüzün önünü görmüyorduk ki o zaman.**” (Cemşit, 40, esnaf, Çorum)

Cemşit, bu geçmiş değerlendirmesinden, arada paranoyak olmuş ve insanların birbirinden korktuğu bir millet tasvirinden “konuşmanın” arttığı, “gerilimin” yok olduğu bir şimdiki zaman tespitine geçiyor:

“[Şimdi de eskiden olduğu gibi benzer şekilde konuşamıyor olamaz mıyız?] **Şimdi de konuşmamızı bizim engelliyorlar ama toplum geçmişten gelen tecrübesiyle biraz daha uyanık.** Şimdi ben ülkücüyüm. Halk Partisine gidip görüşebilirim çok rahat. Gruplar arasında öyle bir kampaşma, sertleşme yok. İşçi Partisi’nin il başkanı, merkez ilçe başkanı benim çok yakın arkadaşlarım. Birbirimizle oturup kalktığımız arkadaşlarımız. ÖDP’ninki desen mahallemizin çocuğu. Bu arkadaşlarla biz niye konuşmayalım ki? **Şu anki gerilim halk arasında yok yani. Tabanda öyle bir gerilim yok.** Özellikle Çorum’da öyle bir şey yok. Kürtlerle Türkler arasında öyle bir problem yok. Çalıştığımız yerlerde de var insanlar. Çorum’dan bir milletvekili çıktı. Kendisi Çerkez. Tabanda yok öyle bir şey. Bizde böyle bir problem yok. Onun için diyoruz **ki oynanan oyunlara Çorum gelmeyecek. Soldaki arkadaşların görüşleri de o.** Onlarla da görüşüyoruz. (Cemşit, Çorum)

Öyle anlaşıyor ki, özellikle büyük şehirler dışındaki şehirlerde, yani anonimliğin görece olarak daha zayıf olduğu ve “bir arada yaşama”nın en somut ihtiyaç olduğu birimlerde, kent kimliğinin korunması da büyük önem kazanıyor. Cemşit’in anlattığı somut durum da büyük ölçüde kent ölçeğinde, tarih konuşulmasa da, bugünkü “gerçek ilişkiler” tekabül ediyor. Burada söz konusu olan “taban” ve insanlar (Kürtler, ÖDP’liler vs.) da “gerçek” insanlara tekabül ediyor.

Geçmişte yaşanan “kardeş kavgalarına” en önemli örneklerden biri olarak nitelendirilebilecek Kahramanmaraş olayları, bu kentte yaptığımız görüşmelerde, bütün ayrıntılarıyla merkeze oturdu. Bu konuda, önce Şadi ve Abdullah’ın anlatılarını aktaralım:

“Maraş tipik bir Anadolu kenti. Halk birbirini tanıyor. (...) 1978’e kadar çok güzel bir ekonomik durum vardı. Alevi komşularımız vardı, başka kökenliler vardı. (...) Şanssız bir şekilde 1978 yılında yine bir kıskırtıcılık oldu, etnik kökenler boş durmadı. **Sağ sol fraksiyonlar şu anki Şemdinli örneği gibi halkı karşı karşıya getirdi.** O zaman ben 18 yaşımıydım. Hastane dediğimiz yerde iki tane sol görüşlü öğretmen öldürüldü. Kim yaptı bilmiyoruz. Otomatikman kısa bir mantıkla sağ görüşlü birilerinin öldürdüğü varsayıldı. Ertesi gün o iki tane sol görüşlü eğitimci öldürüldükten sonra cenaze için sol görüşün hâkim olduğu büyük bir topluluk oluyor. Tabii provokatif bir durumdu yani. Yukarıda Ulu Cami çevresine cenazeyi getirmek istediler. Maraş inancına çok düşkün. (...) Bu hassasiyetler bilindiği için sol görüşlü öğretmenlerimizin provokatif bir şekilde öldürülmesinden sonra ertesi gün cenazeyi Ulu Cami’ye getirmek istiyorlar. Hemen bir karşı tepki. ‘Sol görüşlü kişinin burada cenazesi kılınmaz’ vs. şu bu. Bir argüman geliştiriyor işte öyle. Dini bir şey değil de halk kendi arasında. Hâlbuki camiye gelen herkesin cenazesi kılınır. (...) Yani halk böyle hassas noktalarda provoke edilmeye müsait bir ortam. (...) O provokasyon şuydu. Şehir iyi bir duruma göre gidiyordu. (...) **78’deki kargaşadan sonra o kardeşlerimiz Mersin’e göç ettiler. ‘Burada rahat bir şekilde yaşayamayız’ noktasıydı. 78’den sonra çok şanssız dönemler yaşadık.** Üç gün sürdü. Cuma, Cumartesi, Pazar. 100-110 vatandaşımız hiç uğruna vefat etti. Hiçbir gerekçe yok. Çok basit sebeplerle. Şu an bakıyorsun aynı kişiler kol kola. Neyin mücadelesini yapmışsınız? Hadise ne? Birbirinize tahammülsüzlük. Bu vatan hepimizin. Mademki biz Türkiye Cumhuriyeti kimliğini taşıyoruz. Herkes burada kendince yaşama hakkına

sahip. Siz farklı düşünebilirsiniz, ben farklı düşünebilirim. Ama birbirimize saygılı olduğumuz müddetçe bu birlikteliği gösteremedik. **Zannettik ki, biz sağ görüş olarak burada yaşama hakkı tamamen bize ait.** Bırakın işte toprak böyle yeşerecek. Türkiye Cumhuriyeti'nin bütünlüğü esas olmak kaydıyla herkes bu topraklar üzerinde birbirine saygı içinde yaşayabilir. [Peki, insanlar nasıl bu kadar kolayca adam öldürebildiler?] Eğitimsizlik. [Onu biliyorum da, korkunç bir şekilde, hamile kadınlar var ölenler arasında.] Basını takip ettik. Bir uçak mühendisini hunharca katlettiler. Çok basit bir sebepten. Diri diri gömdüler. Araba satma bahanesiyle... İnsanlar, hâlâ geriye doğru baktığımızda, **demek ki genlerde bu şey var.** Böyle bir durum var. (...) Adam tutuyor gidiyor din elden gidiyor aman durmayın. O olayda biz dükkânı açıyorduk. Bir tane bir provokatif kişi geldi. 'Niye dükkân açyorsun sen?' diyor. Ne oldu? 'Bugün sabah namazında işte Mağaralı camiinde basmışlar, hocayı kestiler bilmem ne oldu' falan. Yapay bir haber. Hiç ilgisi yok. Sen bu haberi duyarak 'Hoca ne oldu?' diye yukarı doğru, oradaki Alevi kesimin yoğun olarak bulunduğu noktaya doğru şey yapıyor. Onlar da kendini artık savunma amaçlı mı, görünce şehrin üstlerine mevzilenip çeşitli silahlarla gelen gruba karşılıklı ateş. Komando taburu geldi ama iş işten geçti. (...) Devlet yoktu tabiri caizse. Herkes elinde sopa, bıçak şu bu. Kontrol yok. Yağmalar başladı karşı tarafta. Bu da aşiretten (Alevilerden) deyip dükkânın camını kırıyor. Sol taraftan bir taraftan biri varsa bu da onun gibi düşünüyor diyor aynısını yapıyor. Bu sürekli devam etti. Düşmanlıkları körükledi. Duruldu zannettiğimiz olay ondan sonra da ihbar süreci başladı. Mesela birbirine karşı hesabı var onu ona odaklandırıyor. 'Olayda bu da vardı, filan yeri yağmalyordu,' diyor. Haksız yere suçlanan bine yakın tutuklu vardı. Adana'da kuruldu sıkıyönetim mahkemesi. **Maraş hâlâ onun acısını çekiyor.**" (Şadi, 46, esnaf, Kahramanmaraş)

Şadi'nin "dengeli" ve "dikkatli" bir şekilde anlattığı olayları Abdullah anlattığında ton farklılaşıyor.

"Olaylarda hiçbir kişinin ne sorunu vardı ne alıp veremediği vardı. **Her işletmenin yüzde 85 müşterisi aşiret (Alevi) kesimiydi, ekonomiyi canlandıran onlar, arazi onlarda çünkü. Para onlarda.** Burası tarıma dayalı bir vilayet. Organize sanayi yok. Üç beş çırcımız var başka bir şeyimiz yok, olaylar olduğu yıllarda. İki üç gün önce burada iki sol görüşlü öğretmenin öldürülmesi, burada bu tip eylemler bütün Malatya'da Sivas'ta olduğu gibi sağın varlıklı olduğu iller tercih edildi. Planlı. Bizim burada görmediğimiz bir sürü piyangocular türedi olaylardan önce. Bunların sonradan tespiti yapıldı; hiçbirini bununla (piyangoyla) ilgisi olmayan insanlar. Bunlar bu işi provoke ederlerken şehirde neler olup bitebileceğini ne şekilde yönlenebileceğini hesabını yaptılar. Olaylardan sonra da kayboldular. O günkü hükümetin payı var bir de. Bir okul ancak salgın hastalıkta, doğal afette tatil edilir. Resmi bayramlarda tatil edilir. Cumartesi Pazar tatil olur. O gün o cenazenin bir tanesi Mersinli gönderilecekti, defnedilecekti. Biri Elbistanlı, götürün defnedin. Biri de Maraşlı. Bırakın Maraş'a gömülsün. Özellikle bir gün iki gün bekletildi. Bunlar adına bir tören düzenlendi. Olabilir. Hastaneden cenazeler alındı. Cenazeyi burada bütün devlet arabaları, DSİ'nin köy hizmetlerinin arabaları Alevi kesiminin olduğu yerlere gönderildi. Bu kalabalığı sağlamak için devlet destekledi. Devlet vali okulu tatil etti. Kalabalık olsun diye. **Provokasyonun bu kadarı görülmemiş.**

Devlet destekli bir katliama dönüştürdüler olayı. Hastaneden gelirken o kortej ne kadar dükkân varsa hepsini yağmaladılar, tarumar ettiler. Ulu Cami'ye kadar. Bu arada şehirde bir infial, 'Aleviler Ulu Cami'yi basmış'. (...) Tüm Maraş yığıldı Ulu Cami'nin önüne. Esas amaç Ulu Cami'den sonra mezarlığa gitmek, mezarlık dönüşü de şehri tahrip etmek. Daha sonra camiye de müsaade edildi. 'Kadınları koymayın,' dediler, 'burada dursunlar'. Kadınları, çoluk çocuğu cami avlusuna doldurdular. O arada 'biz bu cenazeyi kılmıyoruz' dediler. 'Alın götürün,' dediler, 'böyle gelecekseniz'. Bir iki tartışma daha oldu yukarıdaki hadiseden dolayı. Halk buradan bir hücum etti. Oradan gelenler artık böğüre böğüre arabalara bile binemedi kaçışmaya başladılar. Millet galeyana geldi. Asker yok, polis yok. Sayıca çok az. Daha ikinci günü... 26-27-28-29 dört gün boyunca devam etti. Kimse evinden çıkmadı. (...) Önü alınmaz bir hal aldı. Sokaklarda yayıldı. Tek tek evler aranıyor. Köşe bucak insan avına çıkıldı. Onlar daha önceden silahlanmışlar hastane bölgesinde çok kötü bir ateşle karşılaştılar. Bunların elinde de silah yok. Birkaç dükkân yağmalandı. Odunlarla, sopalarla. **Ama hastane mıntıkasında bunların ağırlıklı oldukları yerde her yerden makineli tüfek ateşi verildi sağ kesimin üzerine.** Orası bilinçli bir şekilde, bir de Namık Kemal bölgesinde silahlı bu iş için hazırlanmış evler vardı. **Oralarda da büyük kayıp verdi sağ kesim.** O tür yoğun ateşte kalabalık gruplarda ateş edildi." (Abdullah, 52, esnaf, Kahramanmaraş)

Abdullah'ın kurduğu anlatı ilginç özellikler gösteriyor. Ona göre, "hep dostluk vardı; bugün de dostluk var". Ama geçmiş ancak bugünün koşulları için en uygun olabilecek versiyonda hatırlanabiliyor; kullanılan kelimelere yan anlamlar verilerek yeniden yazılıyor. Hikâyenin ilginç bir özelliği olarak, "onlar" ve "bunlar" kelimelerinin muğlâk ifadelerle sık sık iç içe geçmesi dikkat çekiyor. Provokasyon var ama hep "başkaları", "dışarıdan birileri", "öteki taraf" provoke ediyor. Hayatlarını kaybedenler: "Sağ kesim". "Aleviler hep iyi insanlardır", ancak hatırlanan kötü sekanslar içinde hep "onlar" adı altında (öteki olarak) "Aleviler" var. Ve bu hikâyenin içinde kolektif kimliğini temizlemeye, temiz tutmaya, bugünü oturulabilir kılmaya çalışan Maraş'ın ve ziyadesiyle Maraşlı olarak Abdullah'ın kendi hikâyesi var.

Şadi'ye bu olayların bugün konuşulup konuşulmadığını, aşılp aşılmadığını, 'hatalı davranıldı' denilip denilmediğini soruyoruz.

"Konuşulmaktan ziyade bir hassasiyet var her şeyde. Ama şimdi iletişim çok yaygınlaştı. Şöyle söyleyeyim, **müspet düşünenler o gün de müspet düşünüyordu bugün de düşünüyor. Düşünmeyenler, yine o...** Esas bizim eksikliğimiz bizi bir arada toplayacak bir unsuru tespit edememiz. Çimento diyorlar ya. Dinimiz buna ümmet suuruyla yaklaşıyor. Biz peygambere ümmet olursak olay bitecek. Onun haricinde Kürt kökenli olabilir, Laz olabilir, Çerkez olabilir. Eğer Hz. Peygambere ümmet noktasıyla o şemsiyenin altına girdiği zaman birleştirici olduydu. O çimento olmayınca herkes kendince hâkim olmak istiyor. [Aleviler de bu ümmet içinde düşünülüyor mu acaba zaman zaman?] **Alevilerde aslında biraz kimlik tartışması vardı o dönemde. Yeni yetişen gençlerde büyüklerinin yaptığı uygulamalarda daha ılımlı olan şeyleri bir reddetme durumu vardı. Daha radikal bir şekilde. Eyleme dönüştürecek durumlar oldu dolayısıyla.** Bizim mahallemizde bulunan Alevi komşularımız vardı çocukluğumda, yıllarca biz iç

içe yaşadık, hâlâ selamlaşırsınız, görüşürüz. (...) Ülkemizin de birliğe beraberliğe ihtiyacı var. Yeniden faili meçhullere, kardeş katillerine dönülmemelidir yeniden. Çok acı çekildi. İnsan bir kişi bile sebepsiz ölse canı sıkılıyor yani yıllar sonra. Ne gereği vardı yani? 1978'deki hadiselerle bakıyor insan, devletin açıkladığı rakam 120 kişi. Çok gençler heba oldu. O soğuk depolarda cenazeler bekledi kimlik tespiti için. Çok acı tablolar yaşandı. Onlar bizzat yaşandı. Allah bir daha o günleri göstermesin. **Gerçi İslam tarihine baktığımız zaman hep mücadele sürmüş gitmiş. Herhalde bu daha sürecek.** Eğitimle bunu çözebiliriz diye düşünüyorum. Böyle bir herkes birbirinin görüşüne saygı duymalı, kendisi gibi düşünmese de... Bizim ecdadımıza bakın. Fatih Sultan Mehmet, cennet mekân. Kendi gibi düşünmeyenlere hemen bir imha yolu seçmemiş. Onlara da bir hayat hakkı tanımış. Yani değil mi? İbadetlerini engellememiş. İspanya'daki Yahudilere kucak açılmış. Daha net ifadeyle Mevlana'nın sözü değil mi, 'Yaratılmışı severiz yaratandan ötürü'. Tüm insanlığa karşı bırak bir insanı karıncaya bile zarar vermemek gerekiyor. Bizim dini anlayışımız bu. **Gerçekten haksız yere bir insana kıyan bütün insanlığa kıymış gibidir. Ne kadar evrensel bir mesaj.** [Dini özelliklerimizi kaybettiğimiz için mi gözümüzü kırpmadan birbirimize kıyabiliyoruz?] Dini özellikleri belki tam esas mesajı anlayamadığımızdan. Onu da yozlaştıranlarımız oluyor bir şekilde. Her zaman bazı şeyleri kullanan gruplar oluyor. (...) Ama en güzel şey halkın bastırılmadan derdini anlatması. Demokrasi çok güzel bir şey. Biz askeri dönemleri gördük. Allah bir daha o günleri göstermesin. 1960 doğumluyum ben. 1980 yılında askerdim. 78'de Maraş olaylarını yaşadık burada. 78'den sonra sıkıyönetim uygulamaları vs. o kesintili dönemleri bir daha göstermesin Allah.” (Şadi, Kahramanmaraş)

Şadi'ye daha sonra ise “buluşma, barışma” gibi süreçlerin olup olmadığını soruyoruz.

“Onu herhalde zaman tamir edecek. Mesela şu anda Alevi kökenli vatandaşlarımızla komşuluk yapıyoruz. Onu sözle değil de uygulamayla zamanla iyileştireceğiz. Hiç konuşulmuyor. Çünkü **27 yıl geçti. O kuşak yavaş yavaş unutmaya yüz tutuyor. Aslında ders alıp oradaki yanlışları tekrar etmemek en doğru olanı. Yani yakın tarihimizi unutmakla olmuyor. Ama biz millet olarak çok çabuk unutan bir milletiz yani.** Yakın tarihimizdeki olayları unutup yine aynı hataları tekrarlayabiliriz diye endişeleniyor insan ama şu anda insanlar daha radikal bir ekonomik stresin içinde. Başka şeyleri pek düşünmüyor. (...) Hep beraber benim şu anda oturduğum apartmanda Alevi kökenli vatandaşlarımız, İlahiyat'ın dekanından CHP'nin il başkanına, aşireti, şusu busu her kesimine komşum var, mozaik şekilde, homojen bir şekilde beraber yaşıyoruz. Aileler birbirine gidiyor. Orucunu tutan tutuyor, tutmayan tutmuyor. **Özlediğimiz Türkiye'yi şu anda bizim apartmanda gerçekleştiriyor.**” (Şadi, Kahramanmaraş)

Şadi geçmişini anlatırken, geçmişe dair bir hikâye yazarken aslında geçmişini temizliyor. Şadi'nin hikâyesi tipik “muhafazakâr” bir hikâye. Bu muhafazakârlık “tutuculuk” anlamında değil, çok daha işlevsel ve pratik. Tehlike olarak gördüğü şeyden neyi koruyacaksa onu tarihten veya gündelik hayattan, kültürden bulup çıkarıyor. Örneğin “sokak çocukları” onu ürkütüyor; bu tehlikeye neden olarak, “ailenin çocukla ilgilenmemesini” görüyor. Yani koruyucu unsur Atatürk, şehitlik, din ya da aile

olabiliyor. Başka bir deyişle, kendi psikolojisi, “sosyal olarak dağılmak” korkusundan besleniyor. Bu dağılmaya karşı her anlamda önlem alıyor.

Abdullah’ın söyleminde daha net görüldüğü gibi, “ekonomik hayat gaileleri” her şeyin önüne geçiyor; ekonomi, “vaziyeti bir şekilde kurtarıyor”:

“Ulu Cami’yi Aleviler basmış dendiği anda o da kepenkleri indirdi ben de indirdim. Karşı karşıya komşuyuz. Ben de gittim oraya, o da kapattı gitti. O da kaçıp gidiyor. [Yıllar sonra tekrar oturup bu geçmişin hesabı yapılıyor mu?] O insanlar bunu zaten kabulleniyorlar. Böyle bir şey olsa aramızda bunlar olmaz mı? Öyle olsa Sünnilerin dükkânına gelmez. Yüzde 85’i Alevi diyorum. Öyle olsa bana gelmez. Ki öyle bir borçlanma, çek, senet işi yok.” (Abdullah, Kahramanmaraş)

Şadi’nin ve Abdullah’ın söylemlerinden, bu kadar yoğun, ağır ve acılı yaşanmış, kişisel belleklerde hâlâ canlı duran olaylarla başa çıkabilmek için kolektif belleğin bugün kendi içinde “konuşmamayı seçtiği” anlaşılıyor. Konuşma, ancak dışarıdan gelen araştırmacı karşısında, kent kimliğini savunurken gerçekleşiyor. Önemli olanın her halükârda kent ölçeğinde kolektif kimliğin kendini koruması olduğu anlaşılıyor; ancak, olayların “konuşulmamasına” rağmen ve ekonomik kalkınma meseleleri dışında kendi üzerine düşünmeyen Maraş kimliğinin sık sık vurgulanmasına rağmen, “bizi bir araya toplayacak bir unsur” bir türlü tespit edilemiyor. Bu kendi üzerine konuşmama ve her halükârda kolektif kimliğini koruma çabalarıyla Maraş’ta, küçük bir Türkiye modeli kendini yeniden üretiyor.

4. “HUZUR” İÇİN GEÇMİŞİ UNUTMAK

Kahramanmaraş’ta yaptığımız görüşmelerde “unutmak”, dolaylı olarak kendini gösteren bir taktikti. Ancak bu “unutma” eylemi, bazı başka görüşmelerimizde çok daha net bir şekilde dile getirildi. Çorum’da konuştuğumuz Kazım’ın söylemi buna ilginç ve renkli bir örnek olarak gösterilebilir.

“1980 olayları artık Çorum’da unutuldu. Konuşulmuyor. Sordunuz diye ben size anlattım. Bitti artık o iş. Çok eğer hatırlatacak olaylar olursa, televizyonda görürse o zaman hatırlar. Çünkü *unutulması mümkün değil yani. Bu olay unutulmaz. Konuşulsa daha iyi olmaz. O zaman yaralar kanar.* O zaman olmaz o iş. Çok affedersiniz, bizim burada bir laf vardır, *kurumuş boka su serpmek olmaz.* O bitmiştir. Yani o şey kurumuştur, boka serptiğiniz zaman ıslanır, olmaz yani. Yani affedersiniz, bizim burada böyle bir tabir vardır. İnsan ailesiyle veya akrabalarıyla bir nedenden dolayı küsülmüştür, konuşmaz, kendi arasında konuşurken, evin hanımı veya erkeği der ki, ‘iyi yahu kurumuş boka ne su döküyon?’ der, ‘o iş bitmiştir,’ der, ‘açma.’” (Kazım, 44, serbest, Çorum)

Öyle anlaşılıyor ki, geçmiş aslında büyük korkularla birlikte bugüne taşınıyor. Aslında geçmişin yükünün getireceği etkilerle bugün çok daha fazla korku yaratıyor.

“Şimdi bak, bu istenmeyen Sivas olayları... Madımak otelinin sahibi normalde, yani ‘böyle tatsız bir olay geçti, ben bu oteli şimdi değiştireyim, insanlar gelmez ürker.’ Ben ziyaret olarak bakıyorum, ben olsam onun ismini değiştiririm. Yani soğuk, itici. Niye sanki o isim değiştirilmiyor? Acaba insanlar bunun önüne mi geçiyor, bu olay unutulmasın, insanlar hep birbirine düşman olsun diye? (...) Yanlış burda da yapıyorlar.” (Bayrampaşa grup tartışması, İstanbul)

Konuşmanın ortalığı karıştıracak yönündeki korkuyu Antakya’da konuştuğumuz Alevi kökenli Haydar çok net biçimde hissediyor. Haydar, özellikle yaşadığı Hatay çevresinin karışmasından korkuyor.

“Bizde öyle bir şey yok. Biz kimseye düşman değiliz, bu şeyi de kabul etmiyoruz. Ermeni katliamını da kabul etmiyoruz. Eğer o şekilde kabul edeceksek bugün savaşlarımızda da bir sürü insanlar öldü. Rusya ile savaşırken Sarıkamış’ta o kadar asker dondu öldü. Bunlar yüzünden Hristiyanlarla veya Ermenilerle savaşa gideceksek, bunlar oldu, bunların sebebi var. Bu şekilde göreceksak, ‘onlar da bizim 250 bin insanımızı öldürdüler’ dememiz lazım. Bunu bu şekilde kabul edelim. Ermeni katliamı, Müslüman katliamı, Hristiyan katliamı diye bir şey yok bizde. Öyle bir şey görmüyoruz. Burası... Diğer yerleri bilemem. **Savaşlarda katliam olur. Saddam bilmem kaç bin tane Alevi’yi çukurlara canlı canlı gömdü. Yargılanıyor. Ne olacak? Hiçbir şey olmayacak.** Öldürseler ne olacak ki? Karıştırmamız gerekir aslında. Karıştıracak olursak düşmanlık çıkar. Şu andaki ilim nedir? Neyse ona doğru gidecek olursak, insanları bir insan olarak göreceksak olursak, eskiye gitmememiz gerekir. Size bir örnek vereyim. Osmanlı Alevilere zarar verdi. Hadi biz de onlara düşman olalım. Adamları öldürelim, keselim. Geriye dönelim. Öyle değil mi? Hz. Ali’nin halifelliğini aldılar... (...) Dünyada yeryüzünde insan, Adem Havva’dan, doğduğundan bugüne katliamlar olmuştur. Ama Sünniler üzerinde, ama Aleviler üzerinde, ama Ermeniler üzerinde. Ben demiyorum Ermeniler katledilmedi. Yani karıştırdıkça daha çok şeyler çıkar ortaya. Onun için biz burada karıştırmayı sevmiyoruz. **Olmuş bir şeyler. Karıştırmamız lazım yani.** (...) Güner Ümit ne dedi? Aleviler İstanbul’a akın etti. ‘Sen Kızılbaş mısın, mum söndü mü yapıyorsun?’ dedi. Şu anda bazı geri zekâlı insanlarımız var bu kızılbaşlığı ne yapıyorlar? Diyorlar ki bunlar analarını bacılarını tanımaz. **Bizim tarihimiz bu işte. Ama tartışmıyoruz. Neden? Çünkü karıştırsak çok şeyler olur. Bırak uyuduğu yerde kalsın. Aslanı uyandırma...**” (Haydar, 45, şoför, Hatay)

Geçmiş “karıştırma”nın bugün için yarattığı korku genel bir eğilim olarak dikkati çekse de, Haydar gibi aynı kültürel çevreyi paylaşan Arap-Alevi Ali için ise, tam tersine, bugünkü sorunların temelinde konuşmamak yatıyor:

“1915-2006; kaç yıl geçiyor? Doksan... Bir tabu olarak görüldü, hiç konuşulmadı. **Doksan yıl öncesi şimdi fıskırıyor. Çünkü tarihle yüzleşmemişsin. Konuşmamışsın. Her kafadan bir ses çıkıyor. Zamanında konuşulsaydı bunlar olmazdı.**” (Ali, 40, rehber, Hatay)

Bir ara sonuç çıkarmak gerekirse; “bugün yaşamak için” geçmiş de bugünde kuruluyor. Gerekirse unutulacak, gerekirse barışılacak, gerekirse yenden yazılacak; aksi takdirde yaşamak pek mümkün görünmüyor.

“BÜTÜN BU MESELELER NEDEN ŞİMDİ ORTAYA ÇIKARILIYOR?”

Tarihin yorumu, tarihe dair sahip olunan bilgi, araştırmaya, incelemeye dayanmaktan çok, çok daha karmaşık bir şekilde işleyen kolektif belleğin güç ilişkileri dâhilinde belirginleşiyor. Farklı tarihsel olaylar iç içe geçiyor; bir olay diğeri açıklayıcı ya da parçası olabiliyor. Ama daha da önemlisi tarih, stratejinin “bugünkü” kutuplaşmalarına bağlı olarak şekilleniyor.

Örneğin, tarihsel dönemler üzerine konferans düzenleyen aydınların “her fırsatta Türklere hakaret ettikleri”, “Türklere karşı, hayran oldukları yabancılarla işbirliği yapan, kökleri dışarıda, vatanına ve milletine yabancılaşmış azgın bir azınlık oldukları” yönündeki düşünce kolayca taraftar buluyor. Ve “bütün bu meseleler neden şimdi ortaya çıkarılıyor?” sorusunda somutlanan kafa karışıklığı ve giderek artan güvensizlikle beslenen bu taraftarlara oldukça geniş bir yelpazede rastlanabiliyor. Bu yelpazeye örnek olarak, kolayca tahmin edilebilecek şekilde, “Türkiye’yi bölerek, küçük parçalar halinde yutmak üzere planlar yapıldığını” düşünen “ulusalcı” ya da “radikal milliyetçiler”; başörtüsünden nefret eden ve bütün etnik kimlikler sorununun “kapitalizmin postmodern ideoloji vasıtasıyla manipülasyonu”nun bir sonucu olduğunu düşünen “ortodoks solcular” verilebilir.

Ancak öte yandan, başörtüyü yasaklayanları “cahil” bulan, Türk milliyetçiliğine karşı Kürtlerle empati kuran, devletle sorunlu olan ve bu özellikleriyle “demokrat” ve hatta ortalamaya “yabancı” kalan “İslamî” bir kimliğe sahip olan Zehra, örneğin “Ermeni Konferansı”nın düzenlenmesinde “art niyet” arayanları haklı buluyor. Zehra’yla yaptığımız görüşme “unutma”, “konuşmama”, “makro stratejilerin etkisi” ve “bireysel çıkış potansiyeli” üzerine oldukça ilginç noktaları açığa çıkardı.

“Yani sürekli bunlara çomak sokulan bir şey olduğunu, bunu da sürekli insanların kaşınması olarak algılıyorum ve bunda haklı buluyorum yani. Böyle bir etki uyandıracak evet. Ben de öyle düşünüyorum. Çok hassas bi konu aslında Ermeni meselesi, bizim için de öyle, Ermeniler için de öyle. Bunu Batı’nın nasıl kaşındığını biliyoruz ve ben bunu çok art niyet buluyorum. **Bu konuda biraz kitap okudum, kafam daha karıştı. Sonra öğrendim ki Ermenilerin aslında şu an Türkiye’de yaşayanlarının birçok Türk vatandaşından ekonomik ve siyasi anlamda, seslerini duyurmak anlamında çok daha iyi durumda olduğunu düşünüyorum.** Ve tamamen de mezalime maruz kaldıklarını düşünmüyorum bir vatandaş olarak. Geçmişte de bunun çok fazla mezalim şeklinde olduğunu düşünmüyorum açıkçası. Hani bunu parodileştirdiler; ‘Türkler isteseler de mezalim yapamazlar’ diye. Bir de öyle bir yapı var; iyice parodileştirdiler mesela ama böyle bir şeye maruz kaldıklarını zaten düşünmüyorum. Çok birebir şeyim yok ama ben öyle düşünüyorum.” (Zehra, 26, öğretmen, Adapazarı)

Zehra böyle düşünüyor, çünkü öncelikle bugünkü Türkiye’de örneğin Ermenilerin kendi okullarına rahatça öğretmen ve ders kitabı bulabildiklerini, dillerinin ve dinlerinin gereklerini sorunsuzca yerine getirdiklerini düşünüyor. Ve bu düşüncesine zemin hazırlayan bilgiyi kendi olumsuz koşullarıyla karşılaştırıyor.

“Yani hani benim işte eğitimimin çok rağbet olmadığı bir ülkede başka bir dinin istediklerinin olması gibi bir durum geliyoruz. Böyle bir şeyi açıkçası çok şey yapmıyorum, **beni rahatsız etmiyor onların okullarına gitmeleri ya da dinlerini yaşamaları ama aynı şeyi ben de istiyorum. Bunu bana devlet sağlamıyor.** Aslına bakarsanız çok parça var, nerdeyse puzzle, bölünmüş durumdayız.” (Zehra, Adapazarı)

Zehra’nın bu anlattıklarından oldukça karışık bir Türkiye manzarası hakkında önemli ipuçlarına ulaşmak mümkün görünüyor. Devletin kendisine istediği imkânları sağlamadığını düşünen Zehra’ya Ermenilerin subay olup olmadıklarını sorduk:

- Bir Ermeni subay olabilir mi mesela? Olmalı mı?
- Bilmiyorum, oluyorlar mı?
- Olamıyorlar.
- İlginç, hiç aklıma gelmemişti.
- Kaymakam da olamıyorlar.
- Öyle mi? Ben bunu bilmiyordum açıkçası. Ne tür bir şeye kadar?
- Ancak asker, er oluyorlar. Üniversite mezunuysa yedek subaylık yapabiliyorlar.
- Bunu bilmiyordum ben ama... İlginç tabii... (Zehra, Adapazarı)

Bu aşamada buraya bir not düşelim: Elinden geldiği kadar İslamî yaşam tarzına uygun yaşamaya çalışan Zehra, Ermenilerin subay olmadıklarını bilmiyor. İstanbul’da görüşme yaptığımız Balkan göçmeni Kemal ise bunu biliyor ve devletin “Ermenilere güvenmemesini” haklı buluyor. Öte yandan birçok Ermeni devletin “İslamcılık” karşısında uyguladığı laiklik politikalarını haklı buluyor. Devletin milliyetçi politikalarının bir boyutuyla sorunu olan bütün kesimler, diğer bir boyutta sorunu olan kesimlere karşı devletle örtüşüyorlar. Başka bir deyişle, devlet tarafından ötekileştirilenler söz konusu olduğunda, empati onlarla değil, devletle yapıyor; ötekinde gördüğü ve devlet tarafından tanımlanmış tehlikeye karşı devletle iç içe geçiyorlar; yanlarına “en güçlü” referansı alıp, yaşadıkları güvensizlik duygusunu aşmaya çalışıyorlar.

Yukarıdaki konuşmanın ardından Zehra, kendi gibi dindarların yaşadığı sorunlarla Ermenilerin yaşadığı sorunlar arasında bağ kuruyor.

“Evet aslında. Bu Devlet Baba’nın bir şeyi yani. Kendisi var olmak için bunu yapıyor yani. Devletten yana bir tavır içine giriyoruz açıkçası. Evet, evet ben bunu kabul ediyorum açıkçası. Sizle konuşurken fark ediyorum. Sizinle konuşurken de ben yüzleştim bunlarla mesela.” (Zehra, Adapazarı)

Mesela Zehra’nın başörtüsünü “siyasî bir araç” olarak taktığını söyleyen öğretmen, Zehra’yla doğrudan bir alakası ve sorunu olmayan bir insan. Buna rağmen, düşman kimliğini onda buluyor. Zehra da Ermenilere “toplumu bölmeye çalışanlar” diye bakıyor.

“Yani o hassas bir nokta, Türkiye için bir zaaf aynı zamanda Batı karşısında. Batının bunu kullandığını kabul ediyorum ama kendi içimizde buna inanmadığımı, inandırılmadığımı düşünüyorum açıkçası. Çünkü çok da tarih şeyine vakıf değilim, çok da yetkin bi bilgim yok. Ama çocukluğumuzdan beri, ‘Ermeniler bizi katlettiler’, yani o kemik fotoğraflarını görerek büyüdük. Katlettiler, biz mezalime uğradık ama 1917’de onlar sürüldü ama onlar bununla ilgili değil, onlar kışın, soğuk şartlar altında... Yani çok fazla vakıf değilim açıkçası Ermeni tarihine.” (Zehra, Adapazarı)

Yani aslında kafaların içinde birçok olay birbirine karışıyor; “Ermeni tehciri”, “kış”, “Türk askerlerinin yaşadığı Sarıkamış faciası”... Ve bu karışıklık yeniden bir düzenlemeye tâbi tutuluyor.

“Bilmem kaç tane Ermeni gönderilmiş Sarıkamış’tan, kışın telef olmuşlar. Ben öyle biliyorum. Hatta televizyonda... Benim de, mesela sonuçta insanların kafası bu konuda çok karışık.” (Zehra, Adapazarı)

Sonuç olarak, bütün hatlar karışıyor; bu konular “çok karışık konular” ve “pek karıştırmamak” gerekiyor... Yüzleşenlerin kafası daha karışıyor ve iç denge bozuluyor. Bu dengesizlik hali çok huzurlu bir durum değil; huzur bulmak için hazır reçetelerin olduğu stratejinin ya da onun tarih anlatısının güvenli dünyasına geçiş başlıyor. Ve retorik işlerken, gerçek insanlar devreden çıkıyor.

Ancak, Zehra “neden hemen yakınlardaki insanlarda suç ve düşmanlık arandığını” sorduğumuzda bu bölüm için sonuç niteliğindeki cevabını veriyor.

“Engellendiğimiz oranda suçlu aramaya başlıyoruz ya da işte mutsuzluğumuzun sebebini arıyoruz ve bunlar genelde başkası oluyor.” (Zehra, Adapazarı)

VI. Kimlikler ve Cemaatleşme

“Postmodern” olarak adlandırılan son dönemlerin yakıcı ve en önemli sorunlarından biri olan “kimlikler” bir yandan farklılıkların yaşanabilmesi talebine işaret ederken, aynı anda ve tam da bu nedenle, getirdiği parçalanma eğilimlerine tepki olarak, milliyetçilik söylemlerini de güçlendiriyor. Bu konuda, ilk belirtilecek husus, “kimlikler” sorununun toplumda başka sorunları örttüğüdür. Sıradan, gündelik hayatlarda başka dertler, gaileler yaşıyor; ancak bu sıradanlığın karışıklığı üzerinde kurulan kavramlar, kurgular gibi, kimlikler de bu hayatları baskı altına alıyor; bu nedenle “şeffaf konuşma” imkânları büyük ölçüde kayboluyor.

1. “KİMLİK ALTI”: EN SIRADAN HALDEN CEMAATLEŞMEYE

Bütün bireylerin kendilerini içine yerleştirdikleri bir çevre, mekân ve grup var. Bu çevreler, mekânlar ve gruplar değişse de insanlar kendileri için “anamlı ötekilerle”⁷, kendilerini anlamlandırabildikleri “referanslar”la beraber yaşıyorlar ve bütün hayatları boyunca süren bir sosyalizasyon içinde yer alıyorlar. Ancak insanın içinde yaşadığı bu referanslar değiştikçe, özellikle radikal değişikliğe uğradıkça, içinde yaşanan grubun ve dışarıda kalan / bırakılan grupların yeniden tanımlanması önem taşımaya başlıyor. Özellikle bu tür değişimler bir insan hayatı içinde söz konusu olduğunda, bu yeni tanımlamalar hayatî bir önem kazanıyor. Kimlikler, yeni cemaatler, böyle bir bağlamda gündelik hayatın sıradanlığını aşıyor; “kimlik kurgusu” sıradanlığın önüne geçiyor.

Yaptığımız görüşmelerden hareketle bu sıradanlığa ve sıradanlığın bozulmasına, kurgu tarafından aşılmasına dair söylem parçalarından bazı örnekler verelim. Önce İstanbul Nişantaşı’ndan 75 yaşındaki Nuray’ın değişen çevresiyle ilgili algılarını aktaralım:

“Eskiden Arnavut kaldırımları vardı, siz bilmezsiniz. Ortası kalın böyle kenarları ince, öyle yapmışlar sular aksın diye. Ne kadar güzeldi, hep seke seke yürürdük. Şimdi tretuarlarda kim köşeyi dönse, bir şey oluyor. Adımını atarken ayağını rahat kırsın. İnanın o primitif çöpçüyü arıyorum. Böyle kapakları vardı, gariban at, çöp arabası, çöpçü. Sinek de uçmazdı. Bakardım çocuk kafamla böyle, saka getirirdi suyu, küpler vardı. Şimdi her şey çok ilerledi. Her şey var. [Bir yandan ilerliyor, bir yandan çürüyor

7 Sosyalizasyon sürecinde, başkalarına kıyasla daha görünür olan, değerlendirmeleri daha etkin olan, daha çok hissedilen kişiler (veya şeyler) olarak “anamlı ötekiler” (significant others) terimini Peter Berger’den ödünç alıyoruz: Berger, P. 1966, *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Anchor Books, Garden City, New York.

değil mi?] Felaket bozuluyor. Evin bütün alışverişini ben yaparım. Piring, patlıcan, hepsini ben alırım. Bütün hepsi hormonlu. Bir patlıcanlar var uçları sivri, dolmalık ziberlerin uçları sivri. Benim bir yardımcım vardı derdi ki, 'Bunların hepsi formonlu'. Peki bu formon nasıl oluyor? 'Aa, sabahleyin giderler ellerinde formon enjektörleri var onların dibine hepsine sıkıp formon verirler,' derdi. Hakikaten her şey hormonlu, bu domatesler, ben arıyorum o mis kokulu... Eskiden beklerdik bir ayşe kadın çıksa da yesek, bir domates çıksa da yesek, bilmem ne olsa da yesek diye. Şimdi her şey var ama felaket. Sonra hastalıklar çok arttı. Hastalıklar kızamık, kabakulak, aşıları vardı. Şimdi her kapıda kanser var. Görülmemiş bir şey." (Nuray, 75, ev kadını, İstanbul)

Nuray, daha sonra bugünün İstanbul'undan, risklerinden, yobazlıktan nasıl korktuğunu ve kendini Nişantaşı'nın korunaklı dünyasına nasıl kapattığını, başka bir deyişle "yaşam tarzını" anlatıyor.

Gölcük'te konuştuğumuz Selma farklı şehirlerdeki tecrübelerini ve bugünü nasıl "nostaljik" olarak yaşamaya devam ettiğini anlatıyor:

"İstanbul'u doğduğum büyüdüğüm yer olarak, çocukluğum geçti, 24 yaşına kadar her sene giderdim. Rüyalarıma Manisa girer, çocukluğum oradaydı, ilişkiler çok iyiydi. Herkes akraba gibiydi, ilişkiler candandır. Babamın memuriyeti dolayısıyla böyle bir saygınlık falan da vardı. Belki onun şeyi miydi artık bilmiyorum. Sonra buraya geldik. Değirmendere'yi sevdim. Yani İstanbul'u hiç aramıyorum desem yeri. Ege daha samimi diyeceğim. Dostluklar burada gelip geçici oluyor. Çok eskiler belki 30 sene önce edinilenler devam ediyor da sonradan edinilenler gelip geçiyor. (...) Biz eskileri devam ettirmeye çalışıyoruz aile olarak. Sülale de olur bizim. Eskiler devam eder, kurbanlar kesilir, bayramlarda çoluk çocuk toplanmayı ben de hâlâ arzu ederim." (Selma, Kocaeli)

İlk bakıldığında, bireyler aslında gündelik hayatlarını sıradan, kimliklerle örülmemiş, "kurgusuz" ya da asgarî düzeyde kurgulanmış bir şekilde sürdürüyorlar. Ama İstanbul gibi dev bir metropolde kaybolan birey bu sıradanlığın içinde "kendine benzeyenleri" buluyor ve "yaşam tarzı"yla birlikte kurgu başlıyor. İstanbul'da görüştüğümüz Makedonya göçmeni Kemal "Rumelililer Derneği" şemsiyesi altında yaşadığı sıradanlığa ve kurguya giden yola dair ipuçlarını sunuyor:

"Şimdi faaliyetlere bakıyorum. En azından şimdi İstanbul büyük olduğu için, kıyasladığın zaman ister istemez biz hep görüşürdük. Toplanacak yerlerimiz hep belli. Burada kimi karşıda, kimi dağınık yani... E şimdi biliyor ki, mesela diyor ki 'Ahmet beyi nerede göreceğim? Acaba gelir mi derneğe de hiç olmazsa iki laf ederiz.' Öyle toplanıyoruz, arkadaşlar... Fasil oluyor, tavla oynuyoruz, ellibir oynuyoruz. **İş olduğu zaman iş yapılır; iş olmadığı zaman dedikodu yapılır.** 'Başbakan'ın Ataköy'de 40 tane dairesi varmış.' Ya da 'Ermeniler' ya da başka şeyler..." (Kemal, 48, esnaf, İstanbul)

Bireylerin kendilerini en rahat hissettikleri cemaatin "alışkanlıklarla" oluşan cemaatler olduğu söylenebilir. Örneğin Nişantaşı'ndan Çiğdem'in, alıştığı yaşam

tarzına bağılı olarak, cemaati de “seçkin” bir cemaat olarak belirginleşiyor; ancak bu seçkinlik içinde de daha hassas ayrımlar (“para kazanan kötü borsacılar”) yapılabiliyor.

“Ankara community’si çok mu tutuyor birbirini; çok farklı yani, şey olarak da vizyon olarak da bunlar benim şeyim değil... Binlerce İstanbullu arkadaşım var ama hala lisedeki arkadaşımı arayıp dışarı çıkmak içinde yemek yemek için de, program konuşmak için de hep onları tercih ediyorum. **Yani bir Ankaralılığın verdiği değişik bir atmosfer, farklılık var, bir kalite var gibi geliyor bana.** (...) Mesela ben şöyle ayırıyorum Etiler- **Ulus konseptinden nefret ediyorum. Orası bana hep böyle tam 80’li dönemlerde kötü borsacılar para kazanmış, ondan sonra bir anda parayı nasıl harcayacağını şaşırp,** yani bu tamamen benim kendi görüşüm kendi stereotype koyma şeklim...” (Çiğdem, 32, galerici, İstanbul)

Çiğdem’in Nişantaşı’yla ve “Ankara cemaatiyle” somutlanan yaşam tarzının karşı kutbunda olmasa bile, oldukça uzağında yer alan başka bir yaşam tarzı ve cemaatleşmesinin örneğini, Güneydoğu’da askerlik yapıp, bölge hakkında oldukça olumsuz bir fikir edinerek dönen, Ankara’da Tunus caddesinde garson olarak çalıştığı kafe-barda konuştuğumuz Mesut’tan alalım. Mesut’un örneğinde bölünmüşlük, iki ayrı hayat var:

“Şimdi Fenerbahçeli olduğum için, arkadaşlar ya Galatasaraylı ya Beşiktaşlı. En çok futbol daha önde çıkıyor. Cinsellik olayında fazla şeyimiz olmuyor. Muhabbet fazla geçmiyor. Çünkü Ankara’da bu tür şeyleri sevmiyor millet. Cinsellik konuşmayı sevmiyor. Kız arkadaşımız da var. Onlar olduğu için o tür şeyler konuşulmuyor. Buralar serbest olan yerler. (Kavaklıdere tarafındaki daha ‘serbest’ durum karşısında) Ben rahatsızlık duymuyorum. Zaten artık alıştık yani. **Mesela burada, Çankaya tarafı olsun, Bahçelievler olsun, Bilkent tarafında olsun, buralar cinsellik üzerine zaten. Millet kız arkadaşını alıyor, eğleniyor, ne olur, Keçiören Etlik tarafında olmaz.** Ama buralarda millet gecenin bir saatinde eğleniyor zaten. Çok farklı yani. Etlik’e gittiğiniz zaman insanların giyimleri falan da çok farklı Tunalı’ya göre. Hayat oralarda daha zor. Mesela ben Dışkapı’da oturuyorum. **Buraya gelen insan Çankaya’da oturuyor. Altında arabası var. Etlik’te oturanın öyle bir şeyi yok, şansı yok. Adam asgari ücretle çalışıyor. Çok fark var yani.** Mesela Sıhhiye’den bu tarafa (Kavaklıdere) çok fark var. Bu tarafta biraz daha rahat hissediyoruz. Öbür tarafta, Keçiören’de gidecek yer yok zaten. Bizim de haftada bir gün iznimiz olduğu için kafamızı dinlememiz lazım. Stres atmamız lazım. Stres atacağımız gün olduğu için bu tarafı daha çok tercih ediyorum şey olarak. **Ama o tarafta bir kız arkadaşınızı alıp bir yere gidemezsiniz.** Aileler, nasıl diyeyim, önem veriyor öyle şeylere. Nişanlı olmadan gezilmiyor zaten. Kötü bakılıyor. O taraflarda öyle. Bunlar geliyor yavaş yavaş. Burada her konuda rahatsınız. Kimse kimseyle ilgilenmiyor zaten burada. **İsterse çıplak gezsın insan, ‘Sen niye çıplak geziyorsun,’ diyen yok bu taraflarda.**” (Mesut, 25, garson, Ankara)

Bireyler kendi gündelik hayatları içinde, çalışırken, alışveriş yaparken, herhangi bir “doğrudan” kimlik tanımlama ihtiyacı ortaya çıkmıyor. Ancak bu sıradanlığı

aşan durumlarda, krizlerde, başkalarıyla irtibatla siyasal düzeylere geçildiğinde, dağınık vaziyette duran kişisel değerlendirmeler, bu karşılaşmalarda “derlenip toparlanıyor” ve telaffuz edilirken sınırları çiziliyor, “adlandırılıyor”. “Bana göre” diye başlayan cümlelerle, ortalıkta dolaşan söylemlerden esinlenen ve “kendine göre” bütünlüklü bir söylem inşa ediliyor. Bu söylem tekrar ettikçe, “performans” olarak sergilendikçe “kimlik” belirginleşiyor. Adapazarı’nda konuştuğumuz ülkücü Ethem bu performansla inşa edilen kimlik konusunda oldukça bariz bir örnek sunuyor:

“Ethem [kendisinden bahsediyor] her türlü muhabbetinde, sohbetinde, eline kalem gelirse, eline mikrofon gelirse, açık oturumda nerede olursa olsun, **Türk milliyetçisi ve ülkücü bir insan olarak söylenmesi gereken her şeyi söyler.** Hayatta boş muhabbeti sevmem. **Burada iki kişi oturuyorsak spor, bilmem ne, yok... Burada Türkiye konuşulacaktır. Türkiye’nin içinde bulunduğu durum konuşulacaktır. ‘Türkiye nereye gidecek?’ bu konuşulacaktır.** Böyle de bir yapım var benim.” (Ethem, 47, öğretmen, Adapazarı)

Görüşme yaptığımız şehirlerin hemen hepsinde farklı dinsel, fakat daha da çok etnik kültürlerin, aidiyetlerin, kimliklerin benzer performanslarla belirginleştiğini söyleyebiliriz. Bu kimliklerin bölgenin veya kentin özelliklerine göre daha az veya daha çok karışıkları; bazı yerlerde bu kimlikler arasındaki sınırların muğlak, bazı yerlerde ise, Ethem’in durumunda olduğu gibi, adeta bir “havari misyonunu” içerecek derecede, oldukça net bir şekilde ortaya çıktığı; benzer şekilde bazı yerlerde “bir arada yaşama” kapasitesinin ve söyleminin daha güçlü, bazı yerlerde ise gerilimin daha belirgin olduğu görülüyor.

Özellikle üç şehirde, Adapazarı, Antakya ve Kars’ta “dile gelen” bu farklı kültür ve kimliklerin çokluğu dikkat çekiyor. İşte bunlardan Adapazarı, özellikle çok farklı kökenlerden insanların önemli oranlarda göç ettiği bir kent. İlginç olan nokta, bütün bu farklı kökenlerden insanların, “hemşeri dernekleri” altında toplanmaları. Başka bir ifadeyle, “etnik” olarak örgütlenmek için yasal çerçeveye sahip olmayan köken ve kültürler, kendilerini daha meşru, ancak daha az görünür olan “kent aidiyeti” altında anlatıyorlar: Karslılar, Erzurumlular, Yozgatlılar, Çorumlular, Tokatlılar, Malatyalılar gibi...

Hemşeri dernekleri sonuçta, kültürü yaşatmak, kültürel cemaat içinde dayanışmak için kullanılan bir araç ve cemaatin üzerini örten gerekli bir etiket. Ancak, bu örtü daha çok “söylem”e uyum sağlama işlevini görüyor. Ulusal stratejinin yaptığı tanımlara ya da egemenlik ve görüş alanı içinde yer alan bireylerde görmek istediği tanımlara “uslu” bir şekilde itaate işaret ediyor. Etiket / söylemin altında ise çok daha karışık toplumsal süreçler işliyor. Farklı cemaatlerden insanlar birbirileriyle iletişime ve etkileşime giriyor; “Gürcü cemaati”nden bir kişi “Abhaz cemaati”nden bir başka kişiyle kenti, ekonomik ve toplumsal hayatı paylaşıyor; “Gürcü”, ilişkiye geçtiği kişinin “Abhaz” olduğunu; “Abhaz” da diğer kişinin “Gürcü” olduğunu biliyor. Ama daha

da önemlisi, etnik cemaate ilişkin bu “bilgi” de “hayatî” bir bilgi değil; gerçek bilgi, hayatı devam ettirmeyi sağlayan, kentte bir arada yaşamının “taktiklerine” ilişkin bilgi. Ve tabii ki, Abhazlar (veya Gürcüler ya da başkaları) kendi aralarında somut bir dayanışma ve kollama ilişkisi yaşıyorlar; sosyal hayatını kurarken (örneğin “kız alıp verirken”) “kendilerinden” olana öncelik veriyorlar; alışverişte kendi etnik cemaati içinde kalmaya özen gösteriyorlar. Ancak, bu en azından –özellikle siyasallığın yükseldiği seçim dönemleri hariç– diğerleriyle sürekli mücadele anlamına gelmiyor. Siyasallığın yüksek olmadığı dönemlerde, kutuplaşma ve mücadele ancak “en uzak cemaat” –Kürtler– bağlamında ortaya çıkıyor.

Kimliklerin kurulmasında “ilişkiselliğin” ve “bağlamın” çok önemli olduğu anlaşıyor. Kimliğin görünürlüğünde, içine kapanmasında ya da sahip çıkılmasında ve sertleşmesinde bağlamın önemi ortaya çıkıyor. Bazen Türklüğün altında sahip çıkılıp, gurur vesilesi olan –örneğin etnik– bir kimliğe olumsuz bir ilişki içinde atıfta bulunulması rahatsızlık uyandırıyor.

“Abhaz’ım ben. Şimdi mesela bana birisi sorsa ‘sen Türk müsün?’ falan dese, ben bunda hiçbir sakınca görmüyorum. Sorunun hangi niyetle sorulduğunu eğer okuyorsam ona göre cevap veriyorum. **Mesela şimdi ‘Sen Abhaz değilsin, sen Türksün’ denirse benim buna itirazım olur.** Ama ben kendimi Türk kimliğiyle de ifade etmekte hiçbir sakınca görmüyorum. Hiçbir şekilde rahatsızlık da duymuyorum. **Demek ki benimle ilişki kurmak isteyen kişi veya kurumun benimle ilişkisinin ne şekilde olacağı burada çok önemli.** Galiba biz bu ilişkiler anlamında sıkıntı yaşıyoruz. Mesela biz de öğrencilik hayatımızda Çerkez Ethem’in vatan hainliği ile ilgili bir şeyler okuduk; ben Ethem’in hain olduğuna da katılmıyorum. Bir itibar savaşıdır. Öyle yorumluyorum ben onu. Peki Ethem Arnavut olsa, Arnavut Ethem mi olacaktı? Veyahut da Boşnak kökenli olsa Boşnak Ethem mi olacaktı? Niçin? Mesela bu beni çarpmıştı okuldayken. Rahatsız olmuşumdur o ifadeden. Ethem’in isminin önüne kendi kimliğinin konulmasından rahatsız olmuşumdur.” (Öktem, 48, Adapazarı)

Öktem kendi kimliğinin ilişkiselliğini Kürtlerinkiyle karşılaştırıyor:

“Mesela ben şimdi Bir Kürt’e gitsem, ‘Kürt değilsin sen, Türksün,’ dersem ben bunu adaletsizlik olarak görüyorum. Ama bir Kürt’ün yaşadığımız ülkede, Türkiye’de, Türkiyelilik kimliğinden –yani o anlamda kullanılıyorsa eğer Türk kimliği– rahatsız oluyorsa, ben onun memleket sever olmadığı ile ilgili bir düşüncem olur ve sıcak da bakmam.” (Öktem, Adapazarı)

CEMAAT VE ÇIKARLAR

Genel bir eğilim olarak, toplumsal hayatın bütün alanlarında orijinal bir cemaat fikrine sadakatle uyum sağlayan cemaatlerden bahsetmek mümkün değil. Başka bir deyişle, Rus Matruşka bebekleri gibi birbirini tekrar eden cemaat performansları söz konusu değil. Aynı cemaat toplumsal hayatın farklı alanlarında, kentlerde, mahallelerde farklı tezahürler gösteriyor; farklı pratikler içinde yer alıyor ve farklı

performanslar gösterebiliyor. Örneğin, etnik bir cemaat, cemaat olma bilinciyle (ya da duygusuyla) siyasal olarak bütün bireyleriyle toptan, aynı davranış içine girmiyor; cemaatlerin ayrışması siyasal bir ayrışmaya ya da kutuplaşmaya tekabül etmiyor. Bunun en bariz örneklerinden biri Adapazarı'nda karşımıza çıktı; bu kentteki cemaatleri sadece "paylaşılan bir kültür", bir "alt-kültür" olarak olumlu bir biçimde değerlendiren Abhaz kökenli MHP'li Ethem'den dinleyelim:

"Mesela bakıyorsunuz bir Abhaz MHP'den aday olmuş. O Abhaz'ın kardeşi veya yakın akrabası DYP'den aday olmuş; CHP'den aday olmuş gibi... Dünya görüşleri farklı, ideolojileri farklı. Şöyle de diyebilirim o zaman ben; bu bir kültür alt kimliği şeklinde algılıyorum ben genelde." (Ethem, Adapazarı)

Ama bu bir yorum; aynı olayı farklı bir şekilde okumak da mümkün. Aynı cemaatin, aynı ailenin üyelerinin farklı siyasal partilere üyeliği tam da gayet pratik ve pragmatik bir taktiğe tekabül ediyor; her türlü siyasal konjonktüre karşı bir tür garanti altına girme söz konusu. Partilerin –ideolojiden çok– bir tür klientelist mekanizmanın unsurları olması cemaat ve çıkar ilişkilerini oldukça iyi özetliyor. Bir toplumsal yükselme asansörü olarak partilerle, mümkün olduğu kadar iyi ilişkiler korunmak zorunda.

"Her bir ailede aslında MHP'ye yakın birisi oluyor. Onlar da genelde zengin aileler. Onlar işte o hareketin içinde, neden orada olduğunun farkında. İhtiyacı var orada olmaya. Ailenin bağlarının bozulması durumunda onu onaracak bu kişi. Bazı zengin aileler için veya eskiden beri mal sahibi, toprak sahibi olan aileler için geçerli daha çok." (Erdem, 55, Adapazarı)

Ancak cemaate çıkar için dâhil olunabildiği gibi, bazen tam tersine, cemaat çıkarları baltaladığı zaman; kapsayıcı, kucaklayıcı özelliği zarar vermeye başladığı zaman, cemaatin dışındaki çıkarlarla bir tercihte bulunmak gerekli hale geliyor.

*"Çıkarlarımıza ters düşmediği sürece milliyetçi olabiliyoruz. Milliyetçi jargonu kullanabiliyoruz. Ama bir noktadan sonra bizim çıkarlarımıza ters düşebileceği ihtimali belirdiğinde aslında jargonumuzu da değiştirebiliyoruz. Özellikle bu işadamları söz konusu olduğunda çok daha anlam kazanıyor. İşadamı belli bir yere kadar milliyetçi olabiliyor. Belli bir yere kadar sokaktaki insanlarla beraber bağırabiliyor. Mesela şöyle örnekten hareket ederek bunu söyleyebiliyorum. Bir ara İtalya, Apo meseleleri vardı. İtalyan malları boykot edilecekti. X [bir İtalyan markası] mağazasının sahipleri Adapazarı'nın en kadim MHP'lilerindendir. Hep o hareket içinde bir şekilde finansman desteğinde bulunarak devam etmişlerdir. Babadan devralınmıştır o hareketin içinde olmak. O zaman İtalyan malları boykot edilirken, orada (mağazanın olduğu caddede) yüründü, MHP'liler yürüdüler, **'İtalya'ya lanet, X markasına lanet'...** Mağazanın sahipleri mesela arada kaldılar. Ne siyasî olarak hareketin içinde yer alabiliyorlar, ne dışarıya çıkabiliyorlar; çok kötü bir durumda kaldılar. Ondan sonra da yavaş yavaş ilişkilerini zayıflatmaya başladılar. [MHP ile mi X markasıyla mı?] X markasıyla zayıflatmaları mümkün değil; siyasî hareketle. Şu anda yine sorsanız MHP'lidirler ama biraz daha böyle zayıf bir bağları vardır." (Erdem, Adapazarı)*

2. BİR STRATEJİ OLARAK DİL: GÜVEN VE ANLAŞMA PLATFORMU

Kimlik kurgusunun en önemli unsurlarından biri olan dili sadece belirli bir halkın konuştuğu, bir grameri ve kendine özgü kelime hazinesi olan bir sistem olarak görmemek gerekiyor. Dil aynı zamanda, kendine özgü ortak sembolleri olan ve bu semboller vasıtasıyla özel bir iletişim sağlayan; bu şekilde cemaat duygusunu, “biz” olmanın güvenini veren bir işlev görüyor. Başka bir deyişle, burada dil, sadece paylaşılan bir dil olarak Türkçe, Kürtçe, Arapça ya da Gürcüce anlamına gelmiyor. Bazen paylaşılan bir dil olarak Türkçenin içinde söylenen tek bir kelime, belli bir cemaat içinde o güveni yaratabildiği gibi, bir mimik, vücut dilinden gelen bir mesaj da aynı yakınlığı yaratabiliyor. Bir cemaate gönderme yapan, orada bilinen, özel anlam yüklenen ve tekrarlanan bir kelime (ya da bir hareket) telaffuz edildiği zaman, telaffuz eden insana güven duyuluyor.

“Bilmediğimiz bir kelimeyle çıktığı zaman ne diyor bu falan diyoruz belki de. Kuran’da şöyle bir ayet-i kerime vardır peygamber için. ‘Onların dilinden konuşan bir peygamber gönderdik,’ der. **Bu onların dilinden konuşma sadece Arapça konuşma değildir aslında. Onlar gibi davranan, onlar gibi giyinen, onlar gibi tepki gösteren.** Bu, ona inanmak için çok gerekli bir şey. Yani diyelim ki, burada bir Marksizm forumu yapacaksa bir adam, buradan birinin, bizim ahlâkımızı, kültürümüzü, dilimizi bilen bir insanın olması gerekiyor diye düşünüyorum. Bu güveni sağlayan önemli bir konudur. Tabii o insanın geçmişi de önemlidir.” (Erdem, Adapazarı)

Kimliklerin, dolayısıyla ayrı dillerin, vücut dillerinin, lehçelerin bile farklılaştığı bir zaman diliminde, başkalarıyla kurulan irtibat her zaman önemsiz bir şekilde geçirtilmiyor:

“(Zazaca, Kurmanci farkı) Zazaca şöyle, mesela nasıl şimdi Adana’da yaşıyorsun, Adana’daki Türkçe biraz daha şey, İzmir’deki biraz daha farklı. Şive... Zazaca ayrı bir şey. [Zazaca konuşanlar Kurmanci anlamıyor?] Doğru, onunki biraz daha farklı bir dil. Mesela biz de televizyonda görüyoruz, bu Türksat falan çıkıyor, **inanın o Talabani’nin bölgesindeki Kürtçeden hiçbir şey anlamıyoruz.** Soranice diyorlar. Biz anlamıyoruz. Nedir, kulağa hoş geliyor, müzik falan dinliyoruz. [Peki böyle hepsini kapsayacak bir Kürtçe olabilir mi?] Zor. Yani şimdi sen Trabzon’dakinin Türkçesini anlar mısın? Adam bir konuşuyor, mesela benim Laz olan arkadaşlarım vardır, ben bu işe girmeden önce inşaatlarda çalıştım. **Adam Türkçe konuşuyor ben hiçbir şey anlamıyorum.** ‘Ya Asım ağabey ne diyorsun?’ diyorum. ‘Ben anlamıyorum,’ diyorum. ‘Ya,’ diyor, ‘sen Türkçe anlamıyor musun?’ ‘Türkçe anlıyorum da ben senin dilinden anlamıyorum kardeşim!’” (Hatip, Adana)

Dildeki farklılaşmalar daha net tanımlanan kimliklerin altyapısı için potansiyel oluşturuyor. Kriz durumunda, yenedi güven arayışı gündeme geldiğinde, milliyetçilik bir üst dil sunuyor; milliyetçiliğin sunduğu kelimeler, krizler karşısında geçici de olsa tanışıklığı, irtibatı sağlıyor. Bu şekilde oluşan, kendi dilini konuşanlarla ortaya

çıkan “benzeşme” sayesinde güven kurgulanıyor. İşte bu yüzden en geniş anlamıyla milliyetçilik “güven”in dili oluyor. Ancak gene bu yüzden, öncelikle Kürt dili ve daha sonra, bir kurgu olarak Kürt milliyetçiliği de Kürtlerin güveninin dili oluyor. Herhangi bir inanç ya da ideoloji, aslında, büyük bir oranda güven ilişkisiyle, büyük ölçüde de güvensizliğe karşı aranan bir güven yeri olarak inşa oluyor.

“Çünkü (Kürtçe) ana dilim. Ben oradan geldim. Ben öyleyse bu karpuzdan üç tane şifre çıkartabilirdim ‘karpuz’ diye. Örnek söyleyeyim; üç çeşit karpuz bu karpuzun içinden çıkartabilirdim. Ama Türkçe yapamam. Örneğin Kürtçe söylüyorum: ‘şebeş e belek’. ‘Belek’ bir cins demek. ‘Şebeş e Washington’ bir cins demek. ‘Şebeş e normalye vane çekirdeki’... ‘Şebeş’: karpuz... Ama sen bana karpuz getirdin. Ne karpuzu bilmiyorum. Ama Kürtçe olsaydı kendimi daha açık bir şekilde ifade ederdim. Bir şey daha söyleyeyim. **Laf olarak ve kelimeler olarak Kürtçe, Türkçeden daha zengindir. Kürtçe daha zengin.** Örneğin sen bugün bir tane salatalık aldın. Salata yiyeceksin. O salatalık acı çıktı. Yanında bir tane de biber aldın. O biberin acısı da aynı?

- İkisine de acı derim. Siz farklı mı diyorsunuz?
- Tabii canım. Biberin acısı için ‘rittuş’...
- Salatalığın acısı için başka bir şey diyorsunuz...
- ‘Daal’... Bak ne kadar farklı yani. Bir insan ne kadar şey yani... o kadar daha güzel şeyler var. Her lisan bir insandır. Kürtçe var ya seneler boyunca bitmiş. 28 tane isyan olmuş. Nasreddin Hoca diyor ‘ya bu maya tutarsa’. Geçen gün anlatıyor birileri: ‘Bu sefer de bizimki göl tutmuş yani. Artık bitmez. Tutmuş artık’...” (Ziya, 40, bakkal, İstanbul)

Dağdan insanlar af yoluyla indirilirse, “1000 kişinin bile dağa gitmeyeceğine”, “Kürt sorununun 24 saatte çözüleceğine” inanan Hatip için tek önemli sorun “dil”. Ancak o bile, hayatın gerekleri ve gerçekleri karşısında önemli bir sorun ya da aşılmayacak bir sorun değil:

“Sorunun 24 saatte çözümü derken en azından bu akan kanın durması. Yoksa onun dışında adamın Kürtçe konuşmasıdır, **ya varsın Kürtçe konuşsun kardeşim. Bunu bırak dilini geliştirsin, örf ve adetlerini yaşasın.** Ama bunu bırak toplum değil de ailesi karar versin. Şimdi diyelim ki, ben çocuğumu okutuyorum. Nerede? Kaçının çocuğu üniversitede okuyor? Şimdi ben oğluma desem ki, ‘Kürtçeyi öğreneceksin’. ‘Baba bana üniversitede lazım değil ki, ben ne yapacağım Kürtçeyi?’ dese... Üniversitede okuyacak, yarın öbür gün bir bilgisayar mühendisi olacak, Mardin’e gidecek, tesadüfen hani orda görev falan yapacak olursa, yani gidip de Mardin’e yerleşeceğine ben inanmıyorum. Ya Ankara’ya, ya İzmir’e, ya İstanbul’a gidecek. Öyle değil mi hocam? Yani **Kürtçe onun için ikinci planda kalıyor. Ha, Kürtlüğünü bırak yaşasın adam. Ama bana sorarsan benim oğlum iyi bir Türkçe öğrensın, iyi bir avukat olsun.**” (Hatip, Adana)

Makedonya göçmeni Kemal de dilin bir zenginlik olduğuna inanıyor; kendisinin yaşadığı zenginliğe ve dil içinde hissettiği rahatlığa referans vererek, Kürtlere de bu “hak”kı tanıyor:

“(Anasından öğrendiği dili, örneğin Kürtçeyi, öğrenmesi) Çok iyi olur. Mesela biz hakikaten Yugoslavya’da mesela... **ben dünyaya geldiğim zaman üç lisanla geldim. Üçünü de aynı anda öğrendim. Türkçe, Arnavutça ve Makedonca. Belki en zayıf konuştuğum bu lisanların içinde Türkçedir.** Niye? Oradaki Türkçeyle buradaki Türkçe çok farklı. Şimdi burada dil kırıyorsun hata yapmayasın diye. Ya da yanlış şey olmasın diye dikkat ediyorsun. Ama oradaki Türkçeyle ya da oradaki Arnavutçayla ya da oradaki Makedoncayla ben çok rahat...” (Kemal, İstanbul)

Dil, insanların içinde rahatça dolaşabildikleri ve kendilikleriyle en çok özdeşleştirebildikleri strateji. Ancak dil yalnız başına her şey demek değil; başka aidiyet unsurlarıyla karmaşık ilişkiler içinde bulunuyor ve kimliğin inşasında bazen çok öne çıksa da bazen de daha güçlü bir strateji karşısında ikinci plana düşebiliyor. Örneğin, Antakya’da görüştüğümüz Arap Alevi kökenliler, Kürtlere benzer şekilde dil meselesine oldukça önem verseler de, öte yandan “kimlik inşaatlarında” kendilerine özgü başka karmaşık süreçlerden geçiyorlar.

“**Annemin, babamın, dedemin kökenini niye inkâr edeyim, dilini, dinini niye inkâr edeyim?** Ama bizi burada bağlayan ortak paydalar vardır. O da Türk vatandaşlığıdır.” (Ali, 40, rehber, Hatay)

Adana’da görüştüğümüz Azmi ise “Arap milleti”nden olmak ve Türk olmak arasındaki denklemi şu şekilde kuruyor:

“**Kesinlikle bir rahatsızlığımız yok Arap milleti olarak.** Kendimiz dinî vecibelerimizi yerine getiriyoruz. Sakınca, herhangi bir kısıtlama da yok. Gizlilik de... Ben hep araştırmak istedim, yani Arap diyorlar, nedir, Arap nedir? Ben kendimi bildim bileli Türkiye’de doğmuşum, dedem, dedemin dedesi Türkiye’de doğmuş. Yani bu Araplık nereden geliyor? Onu bir araştırmak istedim. **Çok yaşlı amcalarımızdan şeyi öğrendik, dediler ki siz aslında Eti Türklerisiniz.** Bu deniz aşırı ülkelerde bir zamanlar yaşamış bir millet. Anlatılan şeyi söylüyorum, yani bir kitaba dayalı değil. Denizaşırı ülkelerde yaşarken, o zamanın insanları bizi yok etmeye çalışmışlar, kıyım yapmaya çalışmışlar. Yine o zaman bazı insanlar bizi korumak amacıyla o teknelere, gemilere bindirip bu tarafa doğru, Karataş bölgesinden ordan bu tarafa bırakmışlar. Ordan bu yana yerleşmeye başlamışız biz, Karataş ve Adana bölgesinde çiftçilik yapmışız. O yüzden bize ‘Fellah’ derler aslında. Fellah’ın anlamı da Arapçada çiftçidir. Tabii bu Fellah kelimesi Türkiye’de çok farklı anlaşıyor. İnsanlar farklı yakıştırmalar yapmışlar. Oysa çiftçidir, tek kelime anlamı bu. (...) **Ben yüzde yüz Türk hissediyorum kendimi.** Ben bu vatan için ne gerekiyorsa, devletim ne uygun görmüşse, ne yapmamı istemişse ben onu yerine getirmişim. (...) Canımı dahi veririm. Bu böyle. Dolayısıyla ben diğer hiçbir insanı bizden farklı görmüyorum. Kendimi de onlardan farklı görmüyorum. (...) **Türkiye’de yaşayan her insan Türk vatandaşdır ve hiçbir farkı yoktur diğerinden.** (...) Yani sadece Türk olduğumuzu, Türk vatandaşı olduğumuzu düşüneceğiz ve Türkiye’miz için gereken her şeyi yapacağız.” (Azmi, 42, belediye çalışanı, Adana)

Bu genel girişten sonra, Azmi diline nasıl sahip çıktığını, bu dil sayesinde nasıl “haz” duyduğunu, başka bir deyişle bu dil sayesinde kazandığı zenginliği anlatıyor:

“Arapça biliyorum evet. Ben çok fazla bilmezdim, büyüklerimden zaman zaman duyurum ama genellikle Türkçe konuşulur. Arapça pek konuşulmaz ama nenelerimiz onlar zaten Türkçeyi bilmiyordu. Onlardan bir kulak dolgunluğu vardı. Bu arada benim 7 yıllık bir yurtdışı çalışma hayatım var, Ürdün’de. Orada asıl ben Arapçayı öğrendim. Bizim Adana’da Arapça biraz farklıdır. Türkçe karışmıştır içerisine ve birçok kelimesi de aslında Arapça da değildir. Çocuğum da hiç sakıncası yok; tabii ki öğrensin. Onu seve seve yaparım. **Arapçayı ben biliyorum ve çok zengin bir dil Arapça. Çok, çok güzel bir dil. Onu konuşurken de zevk alarak konuşuyorsunuz.** Dolayısıyla bir de Kuran’daki anlamını bilerek okuyorsunuz, o da farklı bir haz veriyor zaten. Türkiye’de herkes namazını kılıyor, ayetlerini okuyor kendince ama Türkçe okuduğu için birçok kelimenin anlamını da bilmez sadece duayı okur. Ama ben onun anlamını da bildiğim için çok farklı anlatılmayacak bir haz veriyor yani. Güzelliği var yani onun.” (Azmi, Adana)

Adana’dan oldukça uzakta, Kars’ta da Faruk Caferilik ve Türklük ilişkisinde ortaklıkları ve farklılıkları anlatıyor:

“Geçenlerde bir konferans gibi bir şey vardı. Caferî olan bir vatandaş vardı. Profesör Türkiye’deki Caferilere İranlı yakıştırması yaptı. Adamlar karşı çıktı. ‘Kardeşim ben Türk’üm, Türkiyeliyim, ama Caferi’yim; niye İranlı olayım? Başka yerlerde Sünni gruplar yok mu? İlla o zaman Sünniler Arabistanlı mı? İran’da da Şiiler var. Bu bizim sorumuz değil. Bu niye sorun olsun? Şii ise Şii. Caferî ise Caferî. Bunu bir sorun olarak yaşamak anlamsız. İran’la da bağdaşılması aslında şöyle: Bizim imamlar, namaz kıldırın imamlar, cami imamları Diyanet’e bağlı değil. İran’da okuyorlar, orada eğitim alıyorlar. Bu mezhebe göre eğitim veren tek yer orası var. Oradan geliyorlar Caferilik-Şiilik mezhebinin tek olduğu ülke orası. Eğitim verildiği yer de orası. Ve onların maaşını da dernekler veriyor. (...) Bu Azeriler genellikle 93 göçmeni olduğu için gerek İran’da gerek Türkiye’de olsun, Azerbaycan’dan Türkiye’ye göç eden var, İran’a göç eden var. İran’da da akrabaları olan insanlar var, Azerbaycan’da. Bizim Bakü’de, Karabağ’da, Gence’de akrabalarımız var. Biz pek gitmiyoruz ama onlar geliyorlar. İran’da olan akrabalar da var. Anne tarafından akrabaları olanlar var. Oraya gezmeye gidenler var. Gidip orada dostluklar oluşturmuş insanlar var. **Aslında Caferilik, Sünnilik mezhebine fanatik yaklaşan insanlar da genellikle 40-50 yaşın üstündekiler. Kendi arkadaş çevreme baktığımda namaz kılmak için illa bir Caferî camisi olsun diye bir şey yok. Yakında bir cami var gideyim kılayım diyorlar.**” (Faruk, 30, öğretmen, Kars)

3. ÇOK YÖNLÜ DEĞİŞİM: KAYBOLAN KÜLTÜR, KAZANILAN KİMLİK

Dile, dinselliğe bağlılık ve büyük toplum içinde sahip olunan yer ve kimlik zaman içinde değişiyor. Bu, bir yanda geneli kuşatan strateji içinde başvurulacak taktiklerin, diğer yanda bizzat stratejinin de değişimi anlamına geliyor. Örneğin, Aleviler için, Osmanlı’dan beri süregelen ve hayatta kalmak için gerekli bir taktik olan gizlilik zaman içinde terk edilebiliyor. Ancak Aleviler daha görünür olmaya başladıkça, daha önce Aleviler hakkında korkuyla karışık oluşmuş olan efsaneler, değişerek de olsa devam ediyor.

“Cumhuriyetle birlikte eşit vatandaşlık temelleri üzerinde Türk devletinin kurulmasıyla birlikte insanlar yavaş yavaş kendilerini ifade etmeye başlamışlar. [Burada insanlar

kendilerini Alevi olarak ifade edemiyorlar mıydı?] Edemiyorlardı. Gizli yapıyorlardı. **O gizlilik hâlâ etkisini sürdürüyor. Eskisi gibi olmasa bile.**” (Ali, Hatay)

Alevilerde “gizlilik” etkisini kaybediyor. Ancak gayrimüslim azınlıklar söz konusu olduğunda, bu çok daha zorlu bir süreç olarak işliyor. Adapazarı’ndan Erdem’in aşağıdaki yorumu esas olarak “gayrimüslim azınlıklar” için söz konusu olsa bile, aynı zamanda Sünni yoruma girmeyen Alevilik için de açıklayıcı bir özellik taşıyor.

“Türklüğün dışındaki bu unsurlar eğer Müslüman ise sürdürülüyor gelenekler. Ama **Türklüğün dışındaki unsur Müslüman değilse, millet-i mahkumedenise o gelenek kopartılıyor. Artık Ermeni olduğunu ifade edemiyorsun.** Türkiye’de Ermeniler, Rumlar gibi toptan Müslüman olsalardı biz onu da sürdürüyor olabilirdik. Hristiyan oldukları için bunu sürdüremiyoruz. Bunu kesiyoruz, kopartıyoruz.” (Erdem, Adapazarı)

Kuşkusuz değişimdeki en önemli unsurlardan biri modernleşmeyle kendini gösteriyor. Geleneklerle, dille, tanışıklıkla kimliğin işlendiği cemaatler artık eski özelliklerini kaybediyor. Cemaat kendini sürekli aynı şekilde yeniden üretemiyor. İstanbul’a göç etmiş Kürt esnaf, yenilenen, değişen Kürt kimliğini anlatıyor:

“O eski şeyi yapmak istemiyoruz. Geçen gün bir arkadaşım geldi yanıma, bir kliması vardı; dedim, ‘Onu bana ver, sonra ödeşelim’. Dedi, **‘Ben eski Kürt olmak istemiyorum,’** dedi. [Ne demek o?] **Eski Kürt cahil demek.** Eski Kürt olmak istemiyorum. Niye? Eskiden gelirdim, ‘Selamün aleyküm, aleyküm selam, yahu şu klimayı ver, sonra halleşiriz.’ Verirdi giderdi. O parayı da almazdı. Şimdi kardeşim herkes, var ya, bir amacı vardır. Sen de çalışıyorsun bir ekmek için ben de çalışıyorum. Eskiden böyle değildi; verdiğin ne hesap ne kitap; verdiği gibi gidiyor.” (Ziya, İstanbul)

Kökende farklı bir “etnik aidiyet” olsa bile, yeni toplum yeni kurgular getiriyor; farklı etnik aidiyetler de değişiyor. Bu yenilenen kurgular da aslında sahip olunan bütün makro kimliklerin ya da genel olarak milliyetçiliğin de “bir aradalıkları” sağlamak için zamana uygun “kurgular” olduğunu gösteriyor. Örneğin Adapazarı’nda görüşmelerimize giren “Gürcü” kimliği tartışmaları, bir etnik özden, dolayısıyla her zaman için varolan bir kimlikten bahsetmenin imkânsızlığını gösteriyor. Ufuk’a göre, Gürcistan’da yaşayanlar da “Gürcü” ama Türkiye’de yaşanan başka bir sosyalizasyon içinde başka bir “Gürcülük” kurgusu yaratılıyor.

“Kafamda inanç daha önemli diyeceğim. Benim şu anda Gürcülükle ilgili bir tek dilimizde var. Belki kültürümüzde biraz. Çünkü biz ilk önce Gürcüce öğrendik. Onun dışında Gürcülükle ilgili bir şey yok. Çünkü **kendi köyümüz zaten Müslüman olduğu için, normal Gürcülerle aynı kültürü de paylaşmıyoruz.** Birçok şeyi Türklerden veya Müslümanlardan almışız kültür olarak. Çok fazla etkilendiğimiz yok. Dil falan da sadece konuşma var halk dili. Okuryazarlık olmadığı için fazla bir şey de alamıyoruz onlardan. Çok fazla iletişim olmuyor. Sadece yerleşmiş olan o kültür, uzun zamandır zaten İslam olduğu için çok sorun da yaşamadık.” (Ufuk, 20, Adapazarı)

Ulusal sınırlar söz konusu olduğunda, Ufuk’un Gürcülerin farklılaşmasına ilişkin anlattığı süreç oldukça anlaşılabilir bir durum. Ancak, aynı ulusal sınırlar içinde de

görelileşen, her zaman aynı şekilde görünmeyen, yaşanmayan kimlikler söz konusu. İç içeliklerin yoğunlaştığı yerlerde, örneğin İstanbul gibi metropol hayatının bariz olduğu kentlerde, Antakya'dan Murat'ın örneğinde olduğu gibi, Araplık görünmez oluyor; ancak bu farklı kimlik yerelde görünürlüğüne koruyor:

“Şimdi Hatay’da Arap olmak ancak Hatay’da hissedebileceğiniz bir olay. İstanbul’da bir başka yerde bunu hissedemezsiniz. O açıdan da milliyetçiliğin yöresel özellikleri de çok önemli. (...) Yani buradaki Araplar ne zaman Antakya’ya gelirse Araplıklarını hissederler. Çünkü burada birlikte yaşıyor. İstanbul’da şurda burda ben kendimi hiçbir zaman Arap hissetmedim. Sanıyorum tüccarlar da öyle. Yani bir Arap olarak ticaret yapmıyor. Türkiye vatandaşı olarak, kârını düşünerek ticaret yapıyor. (...) İşte bazı kurnazlar, ticaret yaparken, ‘Ya bu Sünni’den alınır mı Alevi varken?’ gibi fuzuli argümanlar... Ama çok yaygın değil. Yani on sene evvelki gibi değil. (On sene evvel daha fazla vardı...) Yoksulluk, eğitimsizlik, demokratik seviyelerin dar olduğu dönemlerde bu fırsatçı yaklaşımlar daha artar.” (Murat, 55, esnaf, Hatay)

Bu konuda son bir örneği Ziya’dan verelim. Ziya “Kürt kimliğinin” ne zaman güçlendiğine ve ne zaman sembolleriyle birlikte zayıfladığına dair de ipuçları veriyor:

“Bir insanı ne kadar yokuşa gönderirsen o kadar farklı olur. (...). Örneğin dün kadar Nevruz yoktu. Bugün Nevruz ne oldu? Allah şahit, ben Nevruz’a gitmemişim. Niye? Nevruz serbest oldu bitti. Bunlar hep siyasettir, yanlıştır. Biz ekmek peşine gelmişiz.” (Ziya, İstanbul)

4. ÇÖZÜLEN CEMAATLER

Cemaat tasavvurunda genellikle “kültürel” bir boyut söz konusudur ve bu boyut sayesinde cemaat “toptan” bir görüntü verir. Ancak, kimliğin “toptan” görünümü, içerideki oluşuma dair her zaman net bir fikir vermez. Ziya’nın anlattıkları, örneğin “Kürt etnik kimliğin” de ötesinde başka bir boyutun, “tanımanın” ve örneğin farklı siyasallaşma ve sosyalleşme süreçlerinin önemine dikkat çekiyor.

“Dışarıdan gelen insana, tanımadığı için, güvensizlik var. Türk-Kürt fark etmiyor diyorsun. Kürt’te de kötü çıkar, Türk’te de iyi çıkar. Fark etmez yani. Örneğin şu apartmanın hepsine güvenemezsin. Kimse güvenemez. Ama tanırsan başka yani. Ben şu anda köyümüz 30 haneliydi. Hepsine güvenirdik. Kimin ne yaptığını biliyoruz. Kimin ne yediğini biliyoruz. Kimin ne olduğunu biliriz. Ama örneğin Siirt’ten gelen birisi... Tamam Kürt’tür. Ama tanımıyorsun. Örnekse eğer, kişisel olarak biz Diyarbakırlılarla Elazığlılar birbirimizi severiz. Siyasete girdik mi birbirimizi hayatta sevmeyiz. Çünkü Elazığ daha çok MHP’li. Türkler çok. (Ziya, İstanbul)

Bir cemaat, her ne kadar içeride bir dayanışma ağı oluştursa da ve dışarıdan bakıldığında bütün bireyleri arasında bir “aynılık” algılsa da, içeriden bakıldığında her zaman homojen olarak algılanan bir cemaat değil. Belki daha da önemlisi,

cemaatin zaman içinde, yaşadığı mobilité sonucu, değişen mekânlarda başka ilişkiselikler içinde yeniden üretilmesi.

“Gerçekten İstanbul şartları zordur. Bizim Güneydoğu insanları gelince İstanbul’a çoluk çocuğuyla çaba gösterip, diyor, ‘kafamızı koyacak bir yer arıyoruz’. 1-2 sene içinde bir şey yapıyorlar kendilerine. Kendilerine bir yuva kuruyorlar, ev alıyorlar. Araba alıyorlar. Bir şeyler yapıyorlar yani. Birlik beraberlik olduğu için. Trakyalı bir insan elli sene buradadır, akşam içkisini içer, yarını düşünmez. Hâlâ da kiracıdır. Düşünmez ki bizim taraf gibi. Biz onlara karşı burada iyiyiz yani. (...) Kürtler gerçekten böyledir. **Kürt kısmı birbirini tutar. Tutması da şu yani, yanlış anlaşılmasın... Tanımıyorsam yani kimse kimseye bakmaz, o beni tanımaz.** O da Diyarbakırlı ben de Diyarbakırlıyım ama orada birbirimizi tutmayız. Niye? Kimin ne olduğunu bilmeyiz. Belki hırsızdır. (...) **Tanırsam evlat kadar yeri var yani.** Evimde bana ‘baba’ diyen kadar yeri vardır. Akrabalık olmasa bile... Sade tanısam... O yünden birbirimizi tutup, sevip sayıyorduk yani. Örneğin bizim köyden ta Diyarbakır’dan buraya gezmeye gelmiş; evimde yattı, içti, kaldı, üç dört gün kaldı. Akrabam da değil. Sade tanıyoruz yani. Dost gibi. Benim şahsıma değil yani... Buraya geldiği için, ‘Benim bir dostum bir arkadaşım da burada onu göreyim’ dedi. (...) Diyarbakırlı olarak biraz bozuldu. **Her millet girdiği için Diyarbakır’da da iti var, insanı var.**” (Ziya, İstanbul)

Ziya’nın “tanıma”ya ve sosyalizasyona ilişkin söyledikleri, kuşkusuz, en çok evlilik gibi yakınlaşmalarda somutlanabiliyor. İstanbul’da yaşayan bir Laz ailesine, yıllar önce “gelin gitmiş olan Konyalı Fadime, “tanıma” yönünde yaşadığı tecrübeyi ve bu evliliğe dışarıdan bakanların yorumunu ve kimlik hakkındaki kurgularını anlatıyor.

“O zaman ben ‘Bu Lazlar ne biçim?’ derdim. Biri geldi dedi ki ‘Ha bir rakı doldur da.’ ‘Hala’ dedim, ‘bu Lazlar ne yiyor?’ dedim, kuş kadar balık. **‘Bu Lazlar ne biçim?’ dedim.** Beyim şey getirmişti, pazı. ‘Fadime’ dedi, ‘bundan güzel yemek olur,’ dedi. Bizim orada da pancar olur ya çok, şeker pancarı. ‘Hala,’ dedim, ‘beyim pancar yaprağı getirmiş,’ dedim, ‘pancar yaprağından yemek mi olur?’ dedim. ‘Her gün,’ dedim, ‘yersen öyle olur,’ dedim. Yani değişik değişik şeyleri var. (...) Bu şey geldi işte... kayınvalidesi geldi, Antepli... Dedi ki ‘Nerelisin?’ dedi. Ben dedim ‘Konyalıyım ama beyim,’ dedim, ‘Ofu’. Dedi ki ‘Laz mı?’ dedi. ‘Evet,’ dedim. **‘Ya dedi, Lazlar kötü olur,’ dedi.** ‘Nasıl aldın,’ dedi, ‘Lazlardan?’ ‘Nasıl anlaşıyorsun?’ dediler. Dedim ki, **‘Lazlara öyle diyorlar ama ben Lazlardan çok memnunum, yani çok iyi insanlar. Ne bileyim, hiç bir kötülük düşünmezler.’** ‘Gerçek mi yani?’ dedi... Ha ben evlenmeden önce derdim ki, ‘Bu Lazlar ne biçim insanlar?’ derdim. Yani hep Lazlar falan diye konuşurduk ya biz kendi aramızda. Ev sahipleri falan Laz’dı halamın.” (Fadime, 54, ev kadını, İstanbul)

Konya’dan Emir’in anlattıkları ise cemaat içindeki sosyo-ekonomik parçalanmayı gösteriyor:

“Eskisi gibi çok sıkı ilişkiler yok. Bir cemaatin içinde bile beş kişilik bir zengin grubu var; hep onlar samimi, beraberler... Beş kişilik gariban, düşük gelirli insanlar da var; onlar da samimiler. **Akşam oturdukları zaman aynı şeyleri konuştukları halde, aynı şeyleri düşündükleri halde, cemaat toplantısından çıktıktan sonra, çay içmeye birbirlerine**

gelen giden kişiler aynı gelir düzeyi olan cemaat mensupları... Herkes kendi sosyal muhitine gidiyor. Böyle cemaat bağlantıları olduğu halde... Daha kötüsü böyle bir cemaat bağlantısı olmadığı zaman da aynı şey. Aynı koltukta (maç) izleyip yerine göre aynı küfrü eden insanlar stattan sonra, bir başka ilişkide, birbirlerine çok daha kötü davranabiliyorlar. Aynı partiyi tutan, bunları bu kadar bağlayan bir şey olduğu halde bile insanlar bu kadar çok farklı yaşayabiliyorlarken, artık hiçbir bağlantısı olmayan insanların durumu daha kötü. **Bunların mahalleleri de bir müddet sonra ayrılır. İki tane beraber büyüyen komşu, biri biraz zenginlemeye başlıyor artık mahallesini değiştiriyor.** Belki de gerekli mi oluyor, onu da bilmiyorum. O daha lüks bir ev yapacağı için belki de. Buna bir miktar iyimser de bakıyorum. Onların arasında onların moralini bozmamak için belki de mesela başka yerde yaşıyor. (Emir, 41, Konya)

Kimliklerin “düşman” haline, en azından gerilimli bir hale geldiğini anlamak için, burada bazı katmanlar açılıyor. Kuşkusuz, bu gerilimin fiziksel koşullarla bir ilişkisi, maddî bir karşılığı bulunuyor. Örneğin bir birey “çok çaresiz olduğu için dağa çıkıyor”, “çok çaresiz olduğu için, ihtiyaç duyduğu için, bir kapiya –cemaate, kimliğe– yanaşiyor”. Başkası ona “zarar verdiği zaman ise uzaklaşmaya çalışıyor”. Bu tür “maddî” nedenler cemaatleşmenin sıradan dinamiğini bir ölçüde açıklıyor. Ancak Emir’in getirdiği açılımla düşündüğümüzde, “öteki”nin farklı pratiğinin bizzat berikininekonomik, toplumsalveyakültürelolmaküzerebütünsermayesinin dengesi bozduğunu söylemek mümkün görünüyor. Örneğin, bir birey Mercedes’yle kendi villasında oturmak istiyor, çünkü “ötekinin” varlığının o Mercedes’i sorgulama riski var; ötekinin fakirliği yaşanmakta olan zenginliği rahatsız edecek. Daha kültürel bir örnek olarak, oruç tutmak veya tutmamak, yani oruçlunun yanında yemek yiyememek verilebilir. Çünkü oruçlu olan biri her an oruçsuzun kendisini sorgulamasına neden olacak; oruçsuz olan kendini rahat hissedemeyecek. Ya da bunun tersi de söz konusu olabilecek. Somut oruç pratiğinin ötesinde, daha soyut düzeyde, “dindarlık” ve “dinsizlik” de karşılıklı olarak benzer sorgulamaları besleyebilen potansiyele sahip. Sonuçta buradan yola çıkarak, milliyetçilik bağlamında düşünüldüğünde, aslında, Kürtçe konuşan birisinin, başka birinin “Türkçesini” rahatsız ettiği anlaşılıyor. Başka bir şekilde söyleyecek olursak, birinin “normal yaşadığı” bir hal, “farklı” bir kişi tarafından “rahatsız ediliyor”. Bireyin kurmuş olduğu fizikî, maddî, manevî konfor halleri rahatsız oluyor. Bireyler, Emir’in tabiriyle, birlikte “zenginleyememişse”, her anlamda birlikte bir tecrübe yaşayamamışsa, kaynaşmış olanlar bile ayrışıyorlar.

Ancak kentlerin göçlerle hızla büyümesi, toplumun giderek iç içe geçmesiyle bu karşılaşmalar giderek kaçınılmaz oluyor. İşte bu durumda bir yandan sürekli bir biçimde yeni “hayalî” cemaatler kurulmaya çalışılırken, aynı zamanda aynı cemaatler fiilen çözülmeye başlıyor. Cemaatlerin bu gerilimli kurulma ve çözülme dinamiği içinde bireyler bazen çok basit taktiklerle bir arada yaşamının müzakeresini gerçekleştiriyorlar. Gene Emir’e referans verelim:

“Şimdi burada bir Fransız, İtalyan gördüğümüz zaman herkes birbirine sorar ‘İngilizce bilen yok mu?’ diye. Adama hatta yardımcı olmak isterler. Yani dolmuştaki adama

(minibüste Kürtçe konuştuğu için taciz edilen yaşlı adam) gösterilen tepki çok abartılı. Adam Doğru'da yetmişmişse, Türkçeyi çok iyi konuşamıyorsa, kendini anlatamıyorsa, böyle anlatacak. Ben şununla karşılaştım. Daha önce bilmezdim ben de. İçki içilen bir mekânda, toplantıda bulunuyordum. **Tabii ben namaz kılan bir insanım elhamdulillah. Namaz vakti gelmiş, o meyhanecinin bana namazlığı bulamayışından dolayı üzüldüğünü gördüm.** Yani şimdi o hakikaten dindar oluşundan dolayı üzülmeydi. Dindar olsa, o da namaz kılıyor olacaktı. O belki benim gibi bir insanı daha önce gördü, tanıdı o yüzden belki de çok şey karşılamadı. Böyle dindar olmayan biri, dindar birini önceden hiç görmemişse yadırgayabilirdi. Belki de benim onu gördüğüm gibi, meyhaneciyi gördüğüm gibi ben daha sonra da meyhanecilere şey bakmam. Niye bakayım? **Onun benim için üzüldüğünü gördüm, seccade bulamadığı için. Belki de insanlar birbirlerini tanımadıkları, kaynaşamadıkları için böyle oluyor.** Çünkü aynı milletiz. Bozkırlıyım dedim ama benim için bir Elazığlı'nın, Siirtlinin farkı yok." (Emir, Konya)

5. SORUNSUZ, MAKBUL KÖKEN VE TEHLİKELİ KİMLİK

Belli bir kökene ait olmak, genel olarak milliyetçilik stratejisi altında da aynı formata girmeyi gerektirmiyor. Aynı kökenden insanlar, örneğin Abhaz veya Gürcüler arasında daha sert bir Türk milliyetçiliği benimseyenler, örneğin Kürtlerin kimlik hareketinde bölücülük görenler olduğu gibi; Kürtlerin ezilmişlikleriyle empati kuranlar da olabiliyor. Gürcü Zehra Kürtlerin ezildiğini görürken, aynı aileden bir başka ferdin, ülkücü ağabeyinin böyle bir meselesi yok. Ya da Abhaz kökenli Ethem "Kürt köylerinde elektrik varken, kendi köyünde olmadığını" söyleyerek Kürt kimlik hareketine tepki gösterirken, gene Abhaz olan Öktem, Kürtlere gösterilen tepkinin "dağdan gelip bağdakini kovmak" olduğunu, Kürtlerin ezilmişliğine empati gösterilmesi gerektiğini söylüyor.

"Bir de şöyle düşünüyorum, yani kökenlerimizde Kürt ırkı gibi başkaları tarafından ezilmiş olmadığımız için nasıl anlatayım çok fazla sorunlu bir tarihimiz olmadığı için çok fazla bir dönem sorunu yok yani bizim üzerimizde. Yani **Kürt olsam bunun ayrımını hissedirdim diye düşünüyorum. Ama Gürcü olmanın öyle bir etkisi yok yani.**" (Zehra, 26, Adapazarı)

Görüşmemiz sırasında, gerek İslamcılık, gerekse Kürt meselesi gibi konulara daha çok istikrar açısından bakan; muhafazakâr yaşantısının yanı sıra, "düzen" açısından da muhafazakâr bir söyleme sahip olan Kemal'in yaşadığı bir tecrübe, gündelik hayatta makbul ve tehlikeli kimliklerin kurulma süreçlerine dair önemli ipuçları taşıyor:

"Hiç unutmam, geç saatlerde çalışıyordum. O gün arabayla çıkmıştım mal almaya, trafik beni durdurdu. Herkesten bir şey istedi, kontrol, gayet güzel. Mesela ben nüfus cüzdanı taşımam, hep ehliyet yanımda tutarım. Ehliyet ruhsatımı bırakmışım dükkana gitmişim. Polis kontrol ediyor, 'al götür' diyor; ruhsatsız olan, ekiple, arabayla karakola. Yani fazla konuşmuyor. Eskiden sopalarla çıkıyordu, biliyorsun. Bir tane yıldız vardı, komiser... Dedi 'sen nerelisin?' 'Göçmenim' dedim. Sırtımı sıvazladı, 'sizden zarar gelmez, sen git eve'. Benim keyfim oldu o mesela. [Diyarbakırlı olsaydınız

ne olurdu?] Onu bilmiyorum ama zaten şiveden de anladı ki... dedi **‘Sen nerelisin?’**. **Dedim ‘Göçmenim, Üsküp’ten’**. **Dedi ‘Evladım sizden zarar gelmez, gidin**. Bir daha da şey yapma’... Hayatımda, ama hakikaten ilk ve son defa oldu. Evden çıkmadan önce ben kontrol ediyorum.” (Kemal, İstanbul)

Yani Kemal’in tecrübesi şöyle özetlenebilir: O “makbul ve tehlikesiz” vatandaş olduğunu gördü. Önce dersini aldı, sonra da bu makul durumu korumak için önlemini aldı; otoritenin talebine saygı gösterecek; artık kimliksiz çıkmayacak. Başka bir deyişle, Kemal’in geliştirdiği tutumun, bir bakıma bireylerin yaşadıkları “çıkar ve korku” ilişkisi bağlamında varmaya çalıştıkları “otoriteyle uzlaşma”yı özetlediği söylenebilir.

Ancak başka kimliklerin başka tecrübeleri var:

“O şatafatlı dönemlerde biz mahalleye geliyoruz. Panzerler her tarafı çevirmiş, sivil kontrol. Benim de şefim vardı bir tane, Mardinli. Onun da kimliği Mardin’deydi. Elinizi duvara dayayın dedi polis. Bunlar aslında rutin şeyler de... elimi duvara dayadım. Ben dedim, ‘Hayırdır?’ Bana dedi ‘Sen bu tarafa geç.’ Beni bırakıp gidecek. [Siz çünkü Adanalısınız...] Evet. ‘Onu niye tuttun?’ dedim. Dedi ki, ‘Çok konuşma’. **Dedim ki, ‘Ben de Kürdüm, ben de Mardinliyim. Onu onun için mi tuttun?’ dedim. Bir tane dipçik yedim, yemin ediyorum şu belimin ortasına, aklın durur.**” (Hatip, Adana)

Kimlikler ilk bakışta “içeriye” doğru güven veriyor. Kemal’in “zararsız” Üsküp kökeni “dışarıya” da –polisler–güven veriyor; Hatip’in Kürt kökeni, bir bütün olarak aynı dışarıya güven veriyor.

6. ULUS ALTINDA “MİLLETLER”, MİLLİYETÇİLİKLER

Adapazarı, farklı etnik kökenden insanların bir araya geldiği ve mizahi bir dille “72 milletin” tamamının olduğu söylenen; bu yüzden, dışarıdan gelenler oldukça yadırgasalar da, “Hangi millettensin?” sorusunun normal kabul edildiği bir şehir.

Adapazarı’nın bu çokkültürlü yapısı bir yandan “farklılıklarıyla bir arada yaşayan” insanlar topluluğuna işaret etse de, diğer yandan genel olarak Türkiye’de kendilerini ifade eden, edemeyen ya da etme sorunuyla karşı karşıya kalan kimlikler meselesini anlamak için önemli ipuçları taşıyor. Bu ipuçları sayesinde, her ne kadar etnik, kültürel kimlikler söz konusu olsa da, Adapazarı ölçeğindeki tecrübeden çıkarak Türkiye’deki “milliyetçi kimlik” üzerine yapılan vurgunun en azından bir boyutunu anlamak mümkün görünüyor.

Öncelikle, Adapazarı’nda “Manavlar” olarak adlandırılan “yerliler”le kendilerini yoğun biçimde “etnik” kökenleriyle ifade eden diğer gruplar arasındaki farka değinmek gerekiyor. Genel bir kabul olarak, Adapazarı’nda çok eskilerden beri yaşayan “yerlilere”, yani tarihlerinde “göç” olgusu olmayanlara “Manav” deniyor. Uzun zamandıro topraklarda yaşayanlar arasında, “göçebe” özellikleriyle tanımlanan

Yörüklerden farklı olarak, Manavlar “yerleşik” düzende olmalarıyla tanımlanıyorlar. Ve Manavlar, bir kimlikler denizinde, “kimlik” vurgusuna en az sahip olan kesim olarak dikkati çekiyorlar. Manavlar hakkında aşağıdaki yorumlar iki ayrı Abhaz’a ait:

“Türkiye’de orijin anlamında, Yörük dediğimiz, göçer dediğimiz, Türkmen dediğimiz, Orta Asya’dan gelmiş, bizim şimdi **Sakarya’da yerliler vardır, çok enteresandır, milliyetçilik yapmayan bir tek onlar. Niye yapsın ki adam? Benden önce Ermeni’yle yaşamış, Rum’la yaşamış.** Anlatabildim mi? Doygunlukları var onların. Benden önce yaşamışlıkları var, öyle bir dertleri, öyle bir kompleksleri yok.” (Öktem, Adapazarı)

“Normalde milliyetçi partinin kanallarının Manavlardan oluşması gerekir. Fakat bakıyorsunuz sadece bugün için değil, 30 seneden beri, üç aşağı beş yukarı biliyorum kadroları, kimlerin yönetici olduğunu, Kafkas kökenliler, Trabzon kökenliler, özellikle Of, Çaykara kökenliler. **Yani şöyle söyleyeyim, etnik köken konusunda bir takım şüpheleri yaşayanlar, köklerini çok sağlam argümanlarla açıklamakta zorlananlar, genellikle milliyetçi oluyorlar. Kimliğinden şüphe duymayan, vurgulama ihtiyacı bile hissetmiyor. Bunun üzerine bir siyaset yapma ihtiyacı da hissetmiyor.** Şüphe duymuyor yani. Manavlar öyle mesela. Milliyetçi bir jargonla konuşan adam tek tük vardır. Manavlar kendi hallerinde yaşıyorlar. Yaptıkları şey üretim. Çalışkandır. İyi çalışır, üretirler ama siyasete de fazla karışmazlar. Mesela Sakarya’nın altı tane milletvekili var, AKP’nin... Bir tanesi Manav kökenli bir arkadaştır, diğerlerinin hepsi Karadenizlidir. Ya Rizelidir, ya Trabzonludur, ya Gürcü’dür, kimi Abaza’dır. Böyle hep dışarıdan gelenler daha fazla siyasete giriyorlar. Manavlar fazla girmiyorlar. Onların böyle bir bilinçleri yok, ‘bizden bir adam seçelim’ demezler. Belediye başkanı seçimlerinde de öyle olmuştur. Belediye mesela Hendek’te, babam der ki ‘Manavlar bir adama oy verseler, devamlı kendileri kazanır’. Ama hiçbir zaman kendileri kazanmamışlardır. Hep diğer partilerin adayları kazanmıştır. Onlar böyle bir bağ kurmuyorlar. Siyasal bilinç mi yok diyelim? **Milliyetçi değiller.**” (Murat, Adapazarı)

Özgür ve Murat Manavların “milliyetçi” olmadıklarını tespit ederken, aslında onların etnik kimliklerini öne çıkarmadıklarını kastediyorlar. Ancak onların tespitinden hareketle hangi düzeyde olursa olsun, geçmişinden olduğu gibi geleceğinden de emin olunmayan; savunmada olan, korunmaya çalışılan bütün kimliklerde benzer bir sorunun olduğunu kabul etmek mümkün görünüyor. Başka bir deyişle, en yakın çevreden geniş çevreyekadar, içinde yaşanılan toplumsal dairelerde sahip olunacak yer sorunu varsa, o yer güvensizlik veriyorsa, bu dairelerin her birinde farklı vurguları veya referansları olsa da ortaya çıkan kimliği “milliyetçilik” olarak adlandırmak anlamlı görünüyor. Bu, Abhazların, Gürcülerin veya Kürtlerin milliyetçiliği olabileceği gibi, genel olarak kendini güvensiz hisseden, devamlılığından endişe eden geniş toplumun sarıldığı “Türk milliyetçiliği” olarak da tezahür edebiliyor; her katmanda duyulan şüphe ya da o katmanda tutunma arzusu, o katmanın altını çizme ihtiyacını doğuruyor.

“Türk edebiyatında saygın bir yeri olan romancı Kerim Korcan Sakaryalıdır, Hendek’in Akfelek köyündendir, bir Abhaz köyündendir. Abhaz kimliğini taşıyan, Abhaz kültürünü

çok iyi bilen bir romancıdır. Onun çok güzel kısa bir dörtlüğü vardır. ‘Ben milletlerden en çok Çingeneleri severim / çünkü hiç milliyetçilik yapmazlar. / İnsanlardan da en çok orospuları severim / hiç namusluluk taslamazlar.’ Benim milliyetçilik kavramım bu. Ben bunu anlıyorum yani. Benim dedem Abhazy’den geldi, bizzat kendisi geldi. Diline, kültürüne böyle son derece sahip, geleneklerini yaşatan bir adamdır. Tabiri caizse bir kilometreden, duruşuyla, yürüyüşüyle, tavrı ve davranışıyla bir Abhaz olduğu belli olan bir adamdır. Fötr şapkasıyla, boyalı kundurasıyla öyle bir adam. Evimizin içerisindeki aile düzeninde de gelenekleri yaşatan bir adamdı. Çok muhafazakardı gelenekler anlamında. O dedemin bir lafı var: ‘Milliyeti olmayan adam milliyetçilik yapar’ derdi. Bu bir ihtiyaç meselesi.” (Öktem, Adapazarı)

Ancak öte yandan, Çorum’da görüştüğümüz ve kendisini Türk milliyetçisi olarak tanımlayıp tanımlamadığını sorduğumuz Kazım, kullandığı kelimeleri özel bir dikkatle seçerek farklı milliyetçiliklere örnek sunuyor:

“Tabii Türk milliyetçisi olarak da tanımlıyorum ama yaşadığım il olarak, **ilk önce Çorum milliyetçisiyim. Ondan sonra ülkeme bakarım.** Yaşadığım yer olarak söylüyorum. Yanlış anlaşılmasın. Türkiye’de laflar esnek gider onun için söylüyorum. İlk önce yaşadığım toprakların, ondan sonra genel olarak Türkiye milliyetçisiyim.” (Kazım, 44, Çorum)

“Kent milliyetçiliği” sadece Kazım’a özgü bir kimlik değil; Trabzon’dan Erdal’da da benzer bir dili bulmak mümkün. Çünkü “milliyetçilik” her düzeydeki kimliğe hitap edebilecek bir ortalama kimlik:

“Ben doğma büyüme Trabzonluyum, Trabzon milliyetçiliği var... Bir Trabzonlunun olabileceği her şey bende var. Seviyorum.” (Erdal, 32, Trabzon)

Bir yandan “Türklük” öne çıkıyor; “Kürtlük” giderek daha fazla dile geliyor; “Abhazlık” ya da başka bir köken cemaatin içinde sürdürülüyor. Ancak bütün bunların ötesinde, alttan alta başka kimliklere –yörelere, bölgelere, kentlere vb.– yapılan vurgunun gücü seziyor. Ya da üst katmanlarda / dairelerde / kimliklerde sağlanamayan tatmin alt katmanlara yapılan vurguyu artırıyor. Konya’da konuştuğumuz (ve örneğin “minibüste Kürtçe konuşulmasını değil, konuşana tepki gösterilmesini yadırgayan”) Emir, “Bozkırlı” olmakta kendine sağlam bir yer, bir “milliyetçilik” ediniyor:

“Ben Bozkırlıyım. Bozkır Konya’ya bağlı. Konya civarında **Bozkırlı oluşumu biraz daha şey olarak, hava atarak da söyledim; ‘Elhamdülillah Bozkırlıyım’ diye! İnsanın böyle yamuğunun az çıktığı bir yer diye söylenir.** Genelde yamuk insanlar hiç çıkmaz diye söylerler...” (Emir, Konya)

Kimliğin önemli bir boyutunun ya da en derinde hissedilen duygusunun doğrudan en yakın çevrede, yerel düzeyde, olduğu ve bunun daha geniş diğer katmanlarla eklemlendiği anlaşılıyor. Bu eklemlenmenin biçimleri ise yaşanan kriz veya güvenin dozuna göre değişiyor. Eğer belirsizlik, güvensizlik ve tutunamama yakın çevrede hâkimse, en geniş dairedaki kimliklerle bağlantı da patolojik bir hal alıyor; kimlik

krizle yoğruluyor ve en geniş çevrede tanımlanan kimlik de “kriz kimliği” olarak biçimleniyor. Yakın çevrede hissedilen güvensizlik işsizlik, aile sorunları, mahalle veya kentteki huzursuzluklardan kaynaklanabildiği gibi, belki daha da belirgin şekilde, söylemler vasıtasıyla daha geniş çevrelerden kaynaklanıp yakın çevreye kadar gelen “huzursuzluklar”dan da kaynaklanabiliyor. Daha doğrusu, en kapsayıcı kimliği (örneğin ulusal kimliği) oluşturan strateji kendini güvensizlik içinde hissettiği zaman, bu stratejinin altındaki insanlar da güvensizlik söylemiyle yoğruluyorlar.

Makedonya’da yaşarken, Arnavutça ders kitaplarında “Türklerle karşı önyargıları” öğrenen, Türkiye’ye geldikten sonra ise “Arnavutlara karşı önyargıları” öğrenen Kemal’le sohbetimiz Ermeni meselesine, Ermeniler üzerine düzenlenen konferanslara geldi. Tarihin inşasında üretilen bütün önyargılarla başa çıkamayan, “hiçbir şeyi anlayamaz” hale gelen Kemal, hemen yanı başında, kişisel biyografisinde duran tarih bilgisine dayanarak, en geniş anlamıyla şimdiki ulusal kimliğine bağlılığını “kriz” eşliğinde okuyor.

“Bunlar eskiden konuşuluyor muydu? Yani bunlar bir yerde yazılmıştır. Seni baş kaldırmaya ya da yarın ne bileyim kendini haklı şey yapmak için bir ön şeysidir mesela. Yugoslavya’da aynı politika, başladılar yavaş yavaş; yok Arnavutlar böyle, yok Türkler böyle... Mesela o zamanki okuduğumuz okul... Mesela ben, çok yakın olduğu için, hem Arnavutça okumuşum hem Türkçe. Kardeşlerim de öyle. Şimdi bakıyorsun mesela alıyorsun Arnavutça kitabı: **‘Türkler Arnavutlara şunu, şunu, şunu yaptı’**. Hep kötü şey. Benim mesela o zamanki küçük yaşta beynim yıkanmıştı. Benim o zamanki kafama girmişti... Okuyorsun şimdi Türkçe kitabı, mesela ne diyor? **‘Arnavutlar Türklerle şunu şunu yapmışlar’**. Çocuklukta senin beynini yıkıyor. Çünkü biri İstanbul’da, biri Belgrad’da basılıyor o kitapların. İsteddiği gibi senin beynini yıkayabiliyordu. Hâlâ mesela çok yerlerde var. **Hâlâ Türklerle o kadar kin var ya da Türkler Arnavutlara karşı kinli. Çünkü çocuklukta benim beynim yıkanmıştır**. Beni devamlı -mesela ben çocuğum-Ahmet’le korkutursa ben Ahmet’i gördüğüm zaman korkarım. Halbuki Ahmet dünyanın en tatlı insanıdır. Ama beni korkuttuğu için ben hep o korkuyla büyürüm. Sırbistan onu yaptı. Mesela Boşnaklar, Arnavutlar, Türkler hiçbirisi birbiriyle iyi geçinmezdi. Çünkü bizim beynimiz yıkanmıştı. E, şimdi görüyorsun. Okuduğun zaman diyordum, biz Türkler bu kadar mı yaptık diyorsun? İnaniyorsun sanki... Türkçe kitabı alıyorsun... E, Arnavutlar böyle olamaz diyorsun. **Hiçbir şeyi anlayamıyorsun**. Bunlar o yıllarda vardı. **Bu konferanslar bu şeyler bunlar boşuna olmuyor. Bunlar tesadüf değil... İllâ ki plan program var.**” (Kemal, İstanbul)

7. YAKIN VE UZAK KİMLİKLER

Daha önceki bölümlerde de ele aldığımız, yakın çevrede, cemaat içinde yeniden üretilen kimliklerle en geniş anlamıyla ulusal kimlik arasında kurulan bağlar, bu ikisi arasındaki “karşılaşmanın” bağlamına göre farklılaşıyor. Ancak bu karşılaşmada, o zamana kadar işlemiş olan cemaat içi sosyalizasyonlar ya da yakın çevre kimliği etrafında yaratılan cemaatin gücü büyük bir önem taşıyor. Farklı kökenlere sahip

göçmen gruplarının, kökenleri ve Türk ulusal kimliği arasında yaşadıkları farklı karşılaşmalar buna örnek verilebilir. Balkan göçmenleri arasında, Balkanlarla kurulan bağlantının öncelikle daha çok nostaljik olduğunu, özellikle daha yakın tarihe dayanan bir göç söz konusu olduğunda, daha çok somut hatıralarla süslendiğini söyleyebiliriz. Ancak, bu “yakınlığa” rağmen, Balkan kökenli göçmenlerde, geride kalmış kökenlerle cemaat bağlılığının oldukça zayıf olduğunu ekleyebiliriz. Buna karşılık Kafkasya göçmenlerinde geride kalmış “masal ülke”yle hâlâ süren bir “angajman”dan söz etmek mümkün görünüyor. İlginç bir nokta olarak, göçmen kimliği altındaki kültürel köken ve ulusal kimliğe bağlılık konusunda “savaş” örneğinin oldukça sık veriliyor olması dikkat çekiyor. Başka bir deyişle, kimlik en bariz haline ya da nihai noktasına “savaş”, yani “kriz” durumunda ulaşıyor.

Önce Makedonya göçmeni Nedim’e kulak verelim:

“Biz Makedonyalıyız mesela. *Makedonya ile başka bir takım maç yaptığı zaman mesela Makedonya’yı tutuyorum. Ama ‘Makedonya için gidip savaşır mısın?’ deseler, savaşmam yani.* Ama babam 20 yaşına kadar Makedonya’da büyümüş. Annem 20 yaşına kadar Makedonya’da büyümüş. Ama ben burada doğmuşum, büyümüşüm.” (Nedim, 35, Bayrampaşa grup tartışması)

Sonra da, Abhazya Parlamentosunda yaptığı konuşmayı anlatan Abhaz kökenli ve sosyal demokrat eğilimli Öktem’in anlattıklarını aktaralım:

“Biz Türkiye’ye sürgün edildik. Sürgün yemiş bir halkın çocuğu benim babam, benim atalarım. Anne tarafından dedem de bizzat kendisi gelmek zorunda kalmış. Bu topraklar bize kırmızı mumla davetiye basıp çağırmadılar bizi. Bu toprak, yaşadığımız bu toprak, Türkiye Cumhuriyeti bizi almış konuk etmiş. Yasalar karşısında ben şu an eşitim. Yani bir imtiyaz yok bana veya olumsuz anlamda herhangi bir şey yok. Ben bu ülkeye karşı kendimi çok bağlı ve borçlu hissediyorum. Dedim ki, Abhazya parlamentosunda, *‘Ben bir Abhaz’ım, sizin müreffeh bir yaşam sürmeniz için elimden ne geliyorsa onu yaparım, daha sonra savaş çıktığında da yaptım, üzerime düşeni yaptım, nasıl destek lazım geliyorsa onu da yaptık. Eğer günün birinde Allah göstermesin, Türkiye ile Abhazya arasında bir savaş çıkmış olsa, ben tüfeğimi alırım ve bu yaşadığım ülkeyi savunurum.* Ama ona da izin vermeyiz. Hiçbirimiz izin vermeyiz.’ Asla böyle bir şey olma ihtimali vermediğim için bu kadar keskin bir örnek verdim.” (Öktem, Adapazarı)

Öte yandan, etnik kökenin üzerinin dinsel kimlik tarafından örtüldüğü, cemaat / kimlik çatışmalarına karşı dinsel taktiklerin devreye girdiği durumlar da söz konusu. Dinsellik düzeyi yakın çevre ve daha geniş halkalarla kurulan ilişkinin bir başka örneği olarak karşımıza çıkıyor. 90’lı yıllarda Gürcistan ve Abhazya arasındaki çatışmaların, Adapazarı’nda bu kökenlere sahip cemaatlere yansımaması buna örnek gösterilebilir. Sınır ötesindeki etnik bağlar ve aidiyetler kuşkusuz Türk ulus yapısının etkisi altında Adapazarı’nda çatışmacı bir şekilde yeniden üretilmedi; ancak bunun nedeninin Türk ulusal kimliğinden daha çok dinsel kimlik olduğu anlaşılıyor.

“O Abhaz-Gürcü meselesinin yansıması çok fazla olmadı. Şiddet olmadı. Ben biliyorum mesela, (Adapazarı’ndaki Gürcüler) **‘Hayır biz Müslümanız, oradaki Gürcülerin bizle alakası yok’ dediler. Aramızda çok önemli bir fark var yani onlar Hristiyan biz, Müslümanız. Gürcülük çok ön plana çıkmadı açıkçası, Müslüman olmak daha ön planda.** Oradaki olay din temelliydi. Oradaki Abhazlar Müslüman oldukları için bir şekilde katlediliyorlardı. Mesela benim Abhaz tanıdığım kızlar vardı onlar kaçtılar evden, Abhazy’a savaşmak için gittiler. Medyaya da yansıdı, ulusal gazetelere de çıktı. 90’larda oldu. **Abhazlar çok daha milli duyguları kuvvetli bize göre; biz daha gevşek diye nitelendirilebiliriz.** Abhazlar kesinlikle kendi ırklarından biriyle evlenirler, kesinlikle bir tören yaparlar. Yemek kültürleri sürekli devam ediyor, kendi dillerini konuşuyorlar.” (Zehra, Adapazarı)

8. KİMLİKLERE BAĞLANMA, RADİKALLEŞME VE TEPKİCİLİK

Yukarıda, siyasal kimliğine bağlılığını “Türk milliyetçisi ve ülkücü bir insan olarak söylenmesi gereken her şeyi söylemekle” ifade eden Ethem’in kendi hareketine katılan insanlar hakkında yaptığı değerlendirmeler “bağlanmanın” düzeyi hakkında önemli bir fikir veriyor. Ethem’e göre, MHP ve ülkücü hareketi çağrıştıran sembollerde (üç hilall, bozkurtlu rozet ve amblemler) yaşanan patlamaya neden olan insanlar, bir hareketin kimliğine “bilerek” dâhil olmuyorlar; hatta bu dâhil olma sürecinde büyük ölçüde “sürü psikolojisi” rol oynuyor.

“2002 seçimlerinde MHP cezalandırıldı. Onlara oy veren insanlar beklentilerine karşılık bulamadı. O seçimlerden önce **Adapazarı’nda istisnasız tüm dolmuşlarda bir üç hilal, bir MHP amblemi bulabilirdiniz.** Kesinlikle bulurdunuz. Arabalarda, yollarda, dükkânlarda... Geldiler; bu biraz yine sürü psikolojisinden yola çıkarak, iyi bir lider, işte Devlet Bahçeli; tanınmamış, hiçbir vukuatı yok, hiçbir sabıkası yok, güzel de konuşuyor. Daha ziyade onların (MHP’nin) kurtarıcı olarak böyle lanse edilmesi veya öyle algılanması toplum tarafından; **‘PKK var, Türkiye bölünecek, Türkiye parçalanacak’...** Ben ona değerlendiriyorum. Yoksa ben yıllardır ülkücü hareketin içindeyim, bu ülkücü hareket içinde 20 yıldır bulunan insanlardan birini getirin, yani Türkeş’le ilgili veya Dokuz Işık’la ilgili on dakika konuşamazlar. Partinin çok üst kademesinde de bu tip insanlar vardır. **Bu hareketin önderleri, ileri gelenleri bile ideolojik manada yeterli değil ki, sokaktaki vatandaş ülkücülüğü bilsin veya MHP’yi bilsin.** (...) O bir rüzgârdır, amblemi takan insan, belki ilkokulu bile bitirmemiştir. Hayatında siyasî, ideolojik iki kelimeyi arka arkaya getiremez... O bir konjonktürdür veya yükselen bir değerdir onlar için. Bir de şu da oluyor: **‘bir bozkurtun bulunduğu plakaya trafik polisi pek müdahale etmiyordu’** diyorlardı. Böyle bir etki de vardı. (Ethem, Adapazarı)

Yukarıda değindiğimiz, strateji tarafından üretilip, söylemler vasıtasıyla kapsayıcı çevrelerden yakın çevreye kadar gelen güvensizliğe ve sembollerle, ritüellerle ya da söylemlerle bireylerin üzerlerine giydikleri “kimlik kıyafetine” ilişkin olarak şu söylenebilir: “Tehlike” sinyalleriyle dolu olan kelimeler ve jargonlar ya da “açıklayıcı büyük kavramlar” bireylerin sıradan hayatlarını ele geçiriyor. Örneğin, neredeyse, bütün görüşmelerimizde dile gelen “PKK faktörü”ne bağlı olarak, 1984’ten bu yana

Güneydoğu’da askerlik yapmış (geri dönmüş veya hayatını kaybetmiş) olan insanların somut tecrübeleri stratejinin etkinleşmesinde doğrudan rol oynuyor. Kendini dayatan stratejinin gücüyle sıradan hayat yaşanamaz ve görünmez hale geliyor; onun yerine stratejiden sağlanan kelimeler ödünç alınıyor ve hayat “garanti altına” alınıyor ya da alındığı zannediliyor. Ödünç alınan, tekrarlanan bu kelimelerle düşüp kalkılırken aslında gündelik hayatın gerçekliğiyle bağlantılar kopuyor.

Adapazarı’nda görüştüğümüz Murat’ın, maymunlarla yapılan bir deneyden çıkarak, milliyetçi refleksler ve “manipülasyon” unsuru üzerine anlattıkları, milliyetçi kimliğin yanı sıra, genel olarak kimliklerin oluşumu hakkında yukarıdaki değerlendirmelerimizi destekler bir nitelik arz ediyor:

“Beş tane maymunu bir kafese koymuşlar. Kafesin içinde bir tane merdiven, tepede de bir tane muz var. Maymunlar saldırmışlar muza. Dışarıdan su fışkırtılmış maymunlar geri gitmiş. Bir tane maymun çıkarmışlar; yeni bir maymun koymuşlar içeriye. Tabii yeni maymun atlamış, dört maymun yeni maymunu dövmüşler. Bunlar biliyor, oraya çıkılmayacağını. Bir tane daha çıkarmışlar. Sonra bir tane daha... Sonunda bütün hepsi teker teker değiştiğinde, su fışkırtma olayını hiçbiri bilmiyor. **Neden oraya çıkılmayacağını bilmiyor. Sadece ilk geldiklerinde dayak yemişler. Ve hiçbir maymun oraya gitmiyor. Gidildiğinde su fışkırtılacağını bilmiyor bunlar ama dayak yemişler. Aslında bazı travmaları, bizim milliyetçi reflekslerimizi sanki böyle anlamak mümkün gibi geliyor bana.** Duygusal olduğumuzu düşünüyorum ben. İnsanlar akıllarıyla hareket etmiyorlar. Bütün mesele bu. Akıllarını kullanmıyorlar. (...) İnsanlar duygusal varlıklardır ve dünyanın her yerinde Fransa’da bile, Amerika’da da, her yerde insanların manipülatörler tarafından manipüle edilebileceklerini düşünüyorum. Ama gelişmiş sanayi toplumlarında, insanların işleri güçleri fazla, sorumlulukları fazla, meşgaleleri fazla olduğu için daha az olabilir bu. Buradaki bu Kürt tepkisinin de, Ermeni tepkisinin de, bayrakla ilgili tepkinin de halkın kendi tepkisi olduğunu düşünmüyorum. Böyle bir şey yok. Burada oda başkanları toplandılar yürüyüş yaptılar mesela. ‘Niye yapıyorsunuz, size ne?’ dedik. ‘Emir böyle,’ diyor. Oda başkanları valiliğin emrini dinliyorlar.” (Murat, Adapazarı)

Sert milliyetçi tepkilerini linç etmeye kadar vardırıan veya kimliklerine savaşkan bir içerik katan ya da daha basit düzeyde Kürt, Ermeni meselelerinde tepki gösteren, “yürüyen” kesimler hakkında “eski İslamcı” Erdem’in yaptığı değerlendirmeler de söz konusu “bağlanmaların” en azından bir boyutunu açıklıyor:

“**Kendini ifade edebileceği başka hiçbir şeyi olmayan insanlar herhalde orada samimi bir şekilde yürüyorlar. Hayatın içerisinde oynayabildiği tek alan o, kendini ifade edebildiği tek alan o.** Onun için orada yürüyor. Başka türlü anlaşılır bir şey değil. Bosna’ya buradan (savaşmaya) gidenler oldu. Sonra Kafkasya’ya gidenler oldu. Mesela bu gidenlere baktığınız zaman, kim gidiyor Bosna’ya? Buradaki bir iş adamı kalkıp orada savaşmaya gitmiyor. Burada yoksul adam, işi yok gücü yok, o kalkıp gidiyor. Bunun altında söyleyebilir miyiz ki sadece orada Bosnalılara yardım etmek var? Belki adam orada kendi geleceğini kurmaya gidiyor. Belki adamın kadın sorunu var, ona kolay

ulaşmak için gidiyor. Kendi dünyevî geleceği için yapıyor bunu. Adam Bosna'ya bunun için gidiyor, orada kalabilirim belki diyor. **Çünkü adam burada, toplum içinde, zaten Hindistan'daki kast sistemi gibi; kast-dışı zaten adam burada.** Herhangi bir şeyi yok adamın, sigortalı bile değil. İş yok, güç yok; ne yapacak? Tabii gençler var işin içinde, onlar biraz etnik şey de gözetiyor olabilir. Mesela Bosnalıdır... Böyle bir milliyetçilik duygusuyla gidenler de söz konusu tabii.” (Erdem, Adapazarı)

Erdem'in yaptığı bu yorum oldukça maddeci ve ekonomist olarak değerlendirilebilir. Ama kuşkusuz bu “gidiş”in, “bağlanmanın” sakladığı bir üst anlam arayışı var. Varolan hayata anlam verecek bir anlam arayışı...

Erdem'in bugün “milliyetçilik kimliği” üzerine söyledikleri, aslında sadece milliyetçi bir kimlik alanına sıkıştırılamayacak kadar geniş bir yelpaze üzerinde karşılaşılabilecek durumlar. Yani “sol”, “sağ” veya “İslamcılık” altında radikalleşen kimlikler benzer özellikler sunuyorlar:

“Ben 12 Eylül'de tutuklandım. Tutuklandığımda bir Marksist koğuşta kaldım. Yani Dev-Sol, Dev-Yol, Halkın Kurtuluşu ve TKP'nin 15'er kişilik gruplarının olduğu bir yerde kaldım. İki-üç kişilik Halkın Yolu gibi, Emeğin bilmem nesi gibi ufak tefek gruplar da vardı. Orada doğrudan gözlem yaptım. Orada eylem yapan insanların birçoğunun ben aslında eğitim düzeyleri düşük, hatta zeka düzeyleri düşük olanlar olduğunu gördüm. Mesela ağır yaralama yapmış, adam öldürmüş olanlar öyleydi. Mesela diyelim ki, ekonomik durumu iyi olan, avukat birisi, TKP üyesi, fiilen eyleme katılmıyor ama öbür tarafta Dev-Sol üyesi çocuk, kimsesi yok, çoban. (...) **Fiili hareketleri yapanlar, şiddet kullananların duygusal davrandıklarını düşünüyorum, mantıklı insanlar değil, duygusal insanlar olduklarını düşünüyorum.** Bunu genelleleyebilir miyiz ayrı bir konu ama İslamcılar içinde de aşağı yukarı aynı şey. Bakarsın adam çok basit bir iş bulabilmiş kendine, bir bakıyorsun en radikal hareketin içerisinde, en radikal söylemleri tekrarlıyor.” (Erdem, Adapazarı)

Herhangi bir harekete insanların bağlanma şekilleri çok farklı olabiliyor: Bazı insanlar az kelime çok eylem, bazıları çok kelime az eylem (bilek gücü, babayiğitlik, fedailik vb.) vasıtasıyla kendilerini kimlikleriyle özdeşleştirebiliyorlar. Bazı durumlarda ise insanlar sadece taşıdıkları semboller (minibüse asılan parti amblemi, yakaya takılan rozet, duvara asılan afiş, resim, vb.) vasıtasıyla kimliklerini gösterebiliyorlar. Birbirlerinden oldukça farklı duygulara tekabül eden bu bağlanmalar, kimlikler etrafında oluşan cemaatimsi yapıların da aslında oldukça heterojen olduğunu gösteriyor. En azından, kimliğin merkezinde “sert bir çekirdek” olsa da, dışarıya doğru rengi açılan, yoğunluğu azalan, hatta sadece çıkarlar için geçici bağlılıklar yaşayan insanların varlığı kuşku götürmüyor.

Kimlikte çekirdeği oluşturan, bir strateji olarak üretilen kimliğin bir anlamda en doğrudan taşıyıcısı olan kesim ile dış daireler arasındaki fark, söz konusu kimliğin (stratejinin) nasıl farklı şekillerde tüketildiğini de gösteriyor. Kimliğin tanımlandığı

yerde (ulusal kimliğin anlatıldığı okullar, kitaplar; siyasal partileri anlatan programlar; dini anlatan camiler; kültürü, geleneği aktaran eski kuşaklar vb.) ne kadar ulvî kelimeler, söylemler üretilse de ortalıkta dolaşan “kimlik ürünlerinin” kullanımı amaç dışında –ve sonsuz sayıda– gerçekleşebiliyor. Öte yandan bu kimlik hakkında anlatılanlar diğer kimliklerle arasındaki farkı ne kadar dile getirirse de, bütün kimliklerin tüketimi benzer süreçler izleyebiliyor.

Bu benzer süreçleri ülkücü Ethem, “Türk halkının özelliğine” bağlıyor:

“Cem Uzan’ın aldığı oya bakın. O potansiyelde birisinin kalkıp da televizyonu, basın yayını kullanarak, iki ay propaganda yaptığını düşünün. İsterse o insan daha dün hapisten çıkmış, banka vurguncusu da olsa, Türk milletinden yüzde 10 oy alır. Kalan yüzde 90’ının yarısı da başka bir taassup sebebiyle başka bir partiye vermiştir. Çok az kesimi okuyarak, inceleyerek, yaşayarak olmak kaydıyla... **Belki de yüzde 90’ı işte ahbap çavuş ilişkisi, gelenek görenek, dedesinden görmüş, babasından görmüş, çevresinden etkilenmiş, birisini örnek almış, ama dediğim gibi körü körüne sürü psikolojisiyle bir yere bağlanmış.**” (Ethem, Adapazarı)

Ancak genel olarak Türk halkının “körü körüne sürü psikolojisiyle bir yere bağlanma” özelliğini teslim etmiş olan Ethem, MHP kimliğinin stratejisinin üretildiği, kelimelerini bulduğu daireye çok yakın. O stratejik konumun gerektirdiği bir “farklılık dili” var ve kendisinden, siyasal yelpazenin kutuplarındaki iki parti olarak MHP ve DEHAP’ı karşılaştırmasını istediğimizde, bu “farkı” net biçimde ortaya koyuyor. Bu fark strateji tarafından dile getirilen ve paylaşılabilecek “gururu”, “acıları” ve “idealleri” ifade etmek zorunda olan bir fark:

“Birbiriyle karşılaştırılması, birbirini örtmesi veya birbirine gerekçe teşkil etmesi mümkün olmayan, birbirine zıt iki hareket MHP ile DEHAP. **DEHAP bir azınlık ırkçılığından yola çıkmış. MHP ise bir ülke, bir toplum milliyetçiliği...** Bir devletin olması gereken biçimini ifade ediyor MHP. Cumhuriyet tarihinde bir dönem sonra, özellikle **Atatürk’ten sonra, Atatürk’ün milliyetçilik misyonunun sekteye uğramasıyla ve bir dönem Türk’üm diyenlerin, Türkçe düşünenlerin, Türk gibi düşünenlerin zindanlara, tabutluklara atılmasıyla, rencide edilmesiyle birlikte ortaya çıkan ve Türk milliyetçiliğini devlete, devletin oluşumuna, devletin politikasına hâkim kılmak için mücadele eden bir harekettir MHP.** Onun için kıyas kabul etmiyorum.” (Ethem, Adapazarı)

Ancak bu, kimliğin çekirdeğinde üretilen bir söylem ve çekirdekten uzaklaşıldığında bütün bu kelimelere rastlamak zorlaşıyor; kelimelerin yerini hareketler, jestler, vücut dili ya da semboller alıyor. En dışarıda ise, örneğin nasıl PKK imajının ve ona bağlı olarak Kürt kimliğinin “huzur bozucu”, “bölücü” özellikleri ön plana çıkıyorsa, ülkücü-milliyetçi (ya da ulusalcı) gruplar için de benzer şekilde algılamalar ve tüketimler söz konusu olabiliyor.

Bu konuda, biri “seküler milliyetçi”, diğeri “sosyal-demokrat” özellikleri ön planda olan iki kişiden örnek verelim:

“Bakın mitinglerde ne diyor? ‘Ya Allah, bismillah, Allah ü Ekber’ diyor. Gene dini motiflerle süslenmiş bir milliyetçilik ön plana çıkıyor. Reaksiyon gösterirken de...”
(Orhan, 42, üst düzey memur, Ankara)

“Gerçi milliyetçiler de kendilerine dindar diyor, ama pek dindarlıkla bağdaşmıyorlar. Erkeklik... Gerisi hikâye. Kaz kafalılık bu, ırkçılık... Cahillikten başka bir şey değil. **Üniversitede ne hikâyeler var. Onların yuvasına dönüşmüş orası.** Konya’da da oluyor artık böyle şeyler. **Millet artık birbirine düşman olmuş.**” (Semra, 27, memur, Konya)

Başka bir deyişle, kimliklerin içerideki tüketimi kadar, dışarıdaki tüketimi de pek kontrol edilebilen bir süreç değil. Kişiler daha ziyade anlayabildikleri ölçüde bağlanabiliyor; gene anlayabildikleri kadar o kimlik karşısında kutup oluşturuyorlar.

9. ARA YERLER, SINIRDA DURANLAR

Son olarak kimliğin belki de en önemli özelliğini, hareket halini, aralardaki yolculuğunu anlamak üzere önemli ipuçları veren iki görüşmeye değinelim. Bunlardan birincisi İstanbul’da görüştüğümüz “karma evli” ve akademik bir çift olan Alman Michael ve Türk Serap; ikincisi ise İzmir’de çalışan ve izne geldiği memleketi Diyarbakır’da karşılaştığımız Sedat.

Michael ve Türk Serap’ın yaşadıkları seçimler ve çocukları vesilesiyle karşı karşıya kaldıkları seçimler, hem Alman kimliğinin hem Türk kimliğinin hem de henüz bir “kimlik” atfedilmesi pek mümkün olmayan küçük kızlarının durumunun sürekli sorgulanmasını da beraberinde getiriyor. Bu “karma” durum, kimliğin hiçbir zaman tam olarak bağlanılamayan, içi her zaman farklı şekillerde doldurulan ve sürekli hareket halinde olan bir özellik sunmasına neden oluyor.

Öncelikle Türk kadını için “yabancı biriyle evli olmak” kabaca üç farklı imaj yaratıyor. Daha geleneksel olarak kapalı çevrelerde (hatta örneğin Türk diasporasının yaşadığı Avrupa kentlerinde) “anormal”, “yapılmaması gereken bir şey” olarak ele alınırken, çiftin yaşadığı İstanbul’un kozmopolitan özellikler sunan ve karma çiftlerin çok olduğu Cihangir semtinde “normal” karşılanıyor. Ancak ilginç olan bir başka imaj ise “Avrupalı bir yabancıyla” evli olmanın “prestij” sağladığını düşünenler nezdinde kuruluyor. Kuşkusuz, bu tür bir imaj “modernleşme / batılılaşma” sürecine bağlı olarak, Türk ulusal kimlik stratejisinin öngörülmeleyen sonuçlarından biri olarak ortaya çıkıyor. Türk ulusal kimliğinin kendine “ayna” olarak seçtiği “Batı”dan gelen bir damat (ya da gelin), oryantalist bir yaklaşımla “yerli” birinden daha cazip hale geliyor.

Serap “Avrupalı yabancı” biriyle evli olmanın belli çevrelerde bir avantaj haline bile geldiğini açıklıyor:

“Özellikle bir grup geldi Anadolu Üniversitesi’nden. Orada hissediyorum ki bir yabancıyla evli olmak benim hem akademik çalışmalarımda hem de kadın olarak

var olmamda daha artı bir şeymiş gibi hissediliyor. Benden başka bir Türk vardı Amerikalıyla evliydi üniversitede. Ona da öyle davranıyorlardı. (Serap, 35, İstanbul)

Serap ve Michael, “karma” olmanın getirdiği fiilî durum nedeniyle, aldıkları her kararı düşünmek zorunda kalıyorlar. Başka bir deyişle, farkında olmadan önceden belirlenmiş, içine doğulmuş güzergâhlar izleyemiyorlar. Aldıkları her karar bir müzakere ve seçim süreci içeriyor. Özellikle çocuk söz konusu olduğunda:

“Bir şekilde çocuk 3 yaşındayken karar vereceksin. Alman gibi mi eğitim görecektir burada? Üç yaşından sonra Alman konsolosluğuna (yuvaya) devam edecek... Sonra ilkokula gidecek... Sonra Alman lisesine gidecek. Almanya’da geçerli olan diplomayı alacak. Ya da oraya gitmeyecek bu sefer işte başka bir kuruma gidecek...” (Michael, 47, İstanbul)

Çocuk hakkında Michael’ın soru işaretleriyle dile getirdiği bu plan, Serap’ın gözünde ise çocuk için bir “kopuş” anlamına geliyor:

“İngilizce, Almanca, Fransızca eğitim veren okula gitse olabilir ama burada community culture [topluluk kültürü] söz konusu. Orada sadece bir ebeveyni Alman olanlar gidiyor ve Alman kültürünün hâkim olduğu bir yer. **Türkçe hiç ders olmayacak. İstanbul’un ortasında bir Alman, Alman eğitim programı, Alman lisesi, Alman çocukları...** İngilizce eğitim veren bir koleje gidiyor gibi olmayacak.” (Serap, İstanbul)

Serap ve Michael’ın “şanslı” olduğu bir durum söz konusu. Çünkü bu tür seçimleri daha da zor kılan, “keskin” kodların daha hâkim olduğu başka durumlar da var:

“Annem (çocuk hakkında) şey dedi: **‘İyi ki erkek değil. Bu sünnet sorununu yaşamayacaksın. Askerlik sorununu yaşamayacak.’**” (Serap, İstanbul)

Ancak bütün bu seçimlerin mutlak olmadığı, seçim yapmadan, aynı anda iki şey olmanın mümkün olduğu da anlaşılıyor. Bireyler her zaman arada sıkışmak zorunda kalmıyorlar. Örneğin, iki dilin, iki kültürün bir arada yaşanması, hem Almanca hem Türkçe konuşulması konusunda:

“Bir çocuk bununla baş edebilir... Eğer etrafındaki insanlar bu köprüyü kurabilirse, çocuk da kurabiliyor, onlar kuramıyorsa o da kurmakta zorlanıyor. (Michael, İstanbul)

Yabancı biriyle evli olmanın yanı sıra, bizzat “yabancı” olmak, “dışarıdan bakmak” ve aynı zamanda “içeriden görülmek” de önemli bir tecrübe. Çok iyi Türkçe konuşan, yani en azından Türkçe vasıtasıyla “içeri giren” Michael, aynı zamanda “dışarıda olmanın” gözlemlerini ve tecrübelerini yaşıyor:

“Burada sanki ‘bir çocuk büyütme çocuğun yemesinden ibarettir’ gibi bir şey görüyorum. ‘Çocuk yedi mi, yemedi mi?’ Olay bu. Yemediyse kötü, yediyse iyi. Gerisi hiç önemli değil. Yahut da **çok korunaklı bir şekilde bakılıyor çocuğa**. Çocuğun düşmemesi şu bu, bilmem ne. Herhalde gereklidir. Almanya’da bu kadar büyük bir

şehirde yaşamamıştım. Ama sanki *Almanya’da biraz daha rahat bırakılıyor çocuklar*. Burada ilginç bir şey var. Bir yandan çocuk sevgisi çok yüceltiliyor. Yani çocuklar sanki güzel bir şey, *sanki bir aileye ait değil, toplumun bir parçası*. Herkes dokunabilir mesela çocuğa burada. İstiklal’de yürüyoruz işte kafasına dokunuyor. Dokunmak bana ters. Bu Almanya’da yok. Arada sırada tuhafıma gidiyor.” (Michael, İstanbul)

Michael’ın anlattıkları Türkiye’de kimliklerin gücüne dair önemli bir bilgi sunuyor. Kimlikler kontrol ediyor, sahip çıkıyor ve dolayısıyla bağlanma getiriyor. Bir anlamda kimlikten bağımsız bireylerin oluşmasına engel olan ve insanı kuşatan “cemaatleşme” süreçleri daha çocukluktan başlıyor.

Yaşanılan çevrede var olan kimlik stratejilerinin gücünün ne kadar yüksek olduğu aslında Michael’ın “Alman kültürüne” ya da Almanya’da yaşadığı sosyalizasyona bağlı, kendi bagajında taşıdığı kimliği alabildiğine görünmez oluyor. Özellikle yabancı olarak, “kritik durumlarda zayıf” kalıyor. Hatta akademisyen bile olsa, Avrupa’da göçmen olan Türklerin yaşadığı zorluklara benzer şekilde, yabancı olduğu için – “Afrikalılar gibi” üç kuruşa talim etmeyi kabul etmediği takdirde– iş bulmak oldukça zor. Michael, bu yabancılık hali ve yabancılık karşısında ortaya çıkan tutumlara müdahale edemiyor. Serap örneğinde, “yerli” kadın daha çok itiraz edebilirken, o “yabancı” olduğu için –erkek bile olsa– müdahale edemiyor.

“Biraz dikkatli olmam gerekiyor yabancı olarak. Bu tür şeyleri parkta fark ediyorum. Hep böyle çocuk üzerinden oluyor bunlar... Parkta ‘köpek giremez, kedi giremez’... Bayağı böyle aşırı köpek seven insanlar var; köpeklerini alıp çocuk oyun parkında gezdiriyorlar. Köpeklerin bokları var bilmem ne, çocuk da orada. Orada birkaç kişi iddialı kedilerini, köpeklerini parkta dolaştırıyor. **Benim onlarla kavga etmem her seferinde şöyle sonuçlanıyor: ‘Beğenmiyorsan git’**. Bunu iki üç defa duydum. Sıkıldım tabii ki. Bu tür tartışmaları Almanya’dan da biliyorum. Almanya’daki yabancıların duyduğu. Bunları duymak da bir yandan ilginç bir tecrübe, diğer yandan da ne yapacaksın? Onlara kafalarına bir şey fırlatmaktansa hiçbir şey yapamıyorsun. ‘Beğenmiyorsan git’. Bitti konuşma burada yani. **Sanırım böyle kritik durumlarda bir sınır belirleniyor; ‘yabancısın’, ‘değilsin’ hissettiriyorlar**. (Michael, İstanbul)

Yani Michael’ın anlattıkları, var olan, dili olan kimlikler karşısında, bireyin karşı karşıya kaldığı durumu özetliyor: Yani mümkün olduğu kadar, yabancılık eritilecek; görünmez kılınacak; ses çıkarılmayacak... Yaşanılan ülkede hâkim olan dilde kullanılan taktiklerle (“Allah göstermesin” vb.) varlık sürdürülecek.

“Allah göstermesin boşandık diyelim, çocuğa kim bakacak. Tabii ki Serap. Ben yabancıyım. Yasalar bunu öngörüyor. **Bu tür durumlarda kritik durumlarda zayıf bir pozisyonundasın. Normal günlük hayatında bunu pek fark etmeyebilirsin. Ama herhangi bir kriz söz konusu olduğu zaman önüne çıkıyor. Bir şekilde yabancısın**. Dolayısıyla da sana karşı da gelebiliyor. Dolmuşta yanımdaki çocuk Hitler’in *Kavgam*’ını okuyor. Fiyatı çok düştü ya geçen sene. Benim için tabii o kitap. Ne yapacaksın şimdi? Birazcık da yabancı olduğum için dikkat de etmişim. Herhalde Almanya’da olsaydı o çocuğa bakardım, bir

şey desem vuracak mı vurmuyacak mı diye kendime sorardım, vurmuyacak herhalde dediğimde, ‘Niye okuyorsun onu?’ diye sorardım. Ama **burada öyle bir tartışmadan kaçıyorum yabancı olduğum için**. O yöne doğru gidecek tartışma. O biraz rahatsız edici. Kriz olunca böyle belli oluyor.” (Michael)

Sınırlar sadece bir miktar dışarıda duranlarda –tam olarak içeri girmemiş olanlarda– değil, içeriden dışarı çıkanlarda ve orada “bizden” oldukları varsayılanlarla karşılaşıldığında da deneyimleniyor. Türkiye’ye gelmeden önce Almanya’da ikinci ve üçüncü kuşak Türk öğrencilere Türkçe öğretmenliği yapan Michael anlatıyor:

“Benim dışımdaki hocaların tamamı Türkiye’den gelme Türk. Solcu hocalar vardı. Solcu dediğim de işte Kemalist solcu. Çağdaş Düşünce Derneği’nden insanlar. Onlar işte gençleri aydın yetiştirmek için gittiler: ‘Onlar bizden’. **Onların orada yaşadıkları kültürel sorunlar, o öğrencilerimizle çalışırken, benim o öğrencilerle yaşadığım sorunlardan çok daha yüksekti**. İşte kentli, İstanbul aristokrasisinden gelen bir aydın Türk, Almanya’ya gidiyor, oradaki Türk gençleriyle konuşmaya başlayınca şiddetli bir anlaşmazlık söz konusu.” (Michael, İstanbul)

Stratejinin orta yerinde formasyondan geçip, Almanya’da “sınırdaki yabancı” olan Türk çocuklarına Türkiye’den ders vermeye giden “Türk” öğretmenler başarısızlığa uğruyor; aynı başlık (“Türklük”) altında olsalar da, kimlikler birbirlerini dışlıyorlar. Oysa, İstanbul’da “yabancı” olan Michael, “sınırlarda” sahip olduğu tecrübe sayesinde Türk çocuklarıyla daha fazla iletişim kurabiliyor. Michael’ın anlattığı tecrübe, tek bir stratejinin denetiminde olan bireylerin sahip oldukları kimliklerin diğerlerinden kopmaya ne kadar elverişli olduğunu gösteriyor.

Diyarbakır’dan İzmir’e göçüp orada çalışan Sedat ise iki şehrin, iki bölgenin, iki söylemin hikâyesini aynı anda yaşıyor. Belki de herkes gibi aynı anda “iki ayrı hikâye” yaşamanın ötesinde, daha da dikkat çekici olan oldukça karmaşık bir ifadetarzına sahip olması. Seçilebildiği kadarıyla, akıl yürütme zinciri şu şekilde işliyor: Kürt sorununun temel nedeninde ekonomik sorunlar var; örneğin kendisinin “tek derdi çocuklarını yetiştirmek”. Öte yandan Kürt sorunun bir türlü çözülememesine ilişkin olarak sıkça, “kendilerinde (yani Kürtlerde) de suç olduğunu” belirtiyor. Ancak “Kürtlere yapılan haksızlıklar olduğunu” ve “polis gene kabalık yaparsa ayıp olacağını” düşünüyor. Ona göre, kısa vadede atılması gereken en önemli adım ise “genel af çıkarılması”. Bu akıl yürütmeye paralel olarak, kıyafetiyle, hal ve tavırlarıyla ve sözleriyle kendisinin Diyarbakır’dakilere farklı olduğunu ya da farklı olmak istediğini anlatmaya çalışan Sedat’ın dili birçok referanstan oluşuyor; en azından adeta “İzmir-Diyarbakır arası sürekli bir yolculuğa”, “gidiş-gelişe” tekabül ediyor; biraz bireysel sıkıntılar, genel ekonomik meseleler söylemi; biraz karşılıklı haksızlıklar ve bütün bunların üzerine Diyarbakır’da oldukça hâkim bir talep: “Genel af”...

Bu çok referanslı dil aslında bir açıdan bakıldığında “bir arada kalmışlık” durumunu anlatıyor ve Türkiye çapında var olan genel bir durumu özetliyor. Ancak şunu söylemek

mümkün: Görüştüğümüz bir çok kişi bu “bir arada kalmışlık” durumunu aşmak için, var olan dillerden birine doğru yanaşıp, orada “demir atma” eğilimini gösterirken, Sedat dilindeki dağınıklıkla, dinleyen kişiye “anlamsız” gelecek şekilde konuşuyor. Dildeki bu karışık içerik ve ifadenin, hem dışarıdan hem içeriden bakıldığında oldukça net ifadelerin yer aldığı Diyarbakır bağlamında söz konusu olması ise, indirgemeci stratejilerin, cemaat söylemlerinin genel toplumsal düzeyde nasıl bir karmaşıklık halini örttüğünü gösteriyor. Başka bir deyişle, stratejinin, karmaşıklık haline tahammül edemediğine, arada kalma durumunu çaresiz bıraktığına dair ipuçları veriyor.

Son olarak, kimliklerle ve kimliklerin etrafında oluşan cemaatleşme süreçleriyle ilgili olarak şu söylenebilir: Temel referansı ne olursa olsun, etnik, dinsel, kültürel, siyasi cemaat kurguları toplum içinde hatta dünya üzerinde bir “yer edinme” arayışına tekabül ediyor. Kat kat, aileden, ulusal yapıya kadar uzanan cemaat ya da “cemaatimsi” yapılar bir yer ya da “ev” duygusu veriyor; cemaat kültürü vasıtasıyla bireyler yaşadıkları dünyayı anlamlandırmaya çalışıyorlar.

Ancak sorun şu ki, değişim temposunun çok yüksek olduğu bir zaman diliminde, hiçbir cemaat mutlak olarak kalmıyor; sağlam bir koranak sağlayamıyor. İşte tam da bu nedenle, milliyetçilik, güvensizlik ve tedirginlik karşısında açıklayıcı makro bir strateji olarak yeni bir ev sunma iddiasıyla başvurulmuş bir referans haline geliyor. Fakat sorun orada da bitmiyor; çünkü milliyetçiliğin de yaşadığı süreç cemaatlerinkinden farklılık sunmuyor.

Başka bir açıdan bakarsak, (içine doğulan veya girilen) cemaatlerin sadece dünyaya anlam vermek ve “ev” duygusu sağlamak üzere kurgulanan yapılar olmadığını; bunun tersine içinden çıkabilmek için mücadele edilen “hapishaneler” olduğunu da not etmek gerekiyor. Bu durumda, eğer uygun bir “sermaye” varsa, gizli de olsa direniş noktaları bulunabiliyor. Örneğin seküler eğitiminiz varsa dindar cemaate, dinsel eğitiminiz varsa seküler cemaate karşı; başka bir kentle bağlantınız varsa oturduğunuz kente karşı direniş ve ondan kurtuluş gerçekleşebiliyor. Ancak, söz konusu kentte kurtulduğunuz cemaatten, sermayeniz yeterli değilse, ulusal düzeyde kurtulamıyorsunuz. Kültürel sermaye güçlü olduğu zaman, “kontrol altına alınmış sürünün” içinde hapsolmama şansı yükseliyor. Yani bu sermaye “para” değil; çünkü sadece herkesin aldığı ortak kültürel formasyon veya sosyalizasyona sahip olduğunda, çok iyi para kazanmak bir şey değiştirmiyor; belki “zengin” (ya da burjuva) ama “sürüden” oluyorsunuz.

VII. “Parçalanın” Türkiye

Araştırmamızdan elde edilen en önemli sonuçlardan birinin, söylem düzeyinde dile getirilen “bir arada yaşama” ya da “bölünmeme” yönünde güçlü bir arzu olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu sonuç başka bir sonuçla iç içe elde ediliyor. Bir yandan bu “bir arada yaşama”nın tanımı ve içeriğinde, diğer yandan bir arada yaşama arzusunun dile getiriliş biçimindeki farklılıklarda, başka bir deyişle gene aynı söylemin alt bileşenlerinde, aynı güçte dile gelen “parçalayıcı” bir dil, dolayısıyla bir “parçalanma duygusu” ortaya çıkıyor.

1. “BİZ BİRLİKTE YAŞIYORUZ”

Daha önceki bölümlerde, farklı kimlik bileşenlerinin tek bir kişide “iç içe geçişlerine” yer vermiştik. Burada, görüştüğümüz kişilerin daha çok toplumsal düzeyde farklı kimliklerin iç içe geçişlerini nasıl değerlendirdiklerini ele alarak, “bir arada yaşama pratikleri” üzerine durmaya çalışalım. Aşağıda yer alan görüşme alıntılarında, ilk olarak, “önyargılara dayanan”, “huzur bozan”, “tahrik eden” unsurlardan kaynaklanan endişelere rağmen, toplumun farklı bölgelerinden, farklı etnik kökenlere ve siyasal aidiyete sahip insanların “bir arada yaşama arzu ve iradesi” dikkati çekiyor.

“Bakın eskiden buterö olayları falan yoktu, bunlar birbirleriyle tam bir kaynaşmıyordu. Bir bölgecilik vardı. Mesela İstanbul’a giderken, ‘Dikkat edin İstanbul’da yankesiciler sizin üstünüzdekini başınızda alırlar’; buradan İstanbul’a giderdik hep böyle korkardık, bizi acaba ne zaman kesecekler, ne zaman asacaklar, ne zaman denize atacaklar? Bir de bakardık çok güzel fevkalade insanlar. Bir adres sorduğun zaman adam yardımcı oluyor, yahu kesen yok. Yani geçmişte İstanbul’dan buraya gelen tanıdıklarımız vardı, geldiler ‘Erzurum’a giderseniz dikkatli olun, orada insanları keserler, mağaralara atarlar, ölüsü bulunmaz.’ Adam gelir, hep ürkek böyle, devamlı ürküyor. ‘Beni kesecekler mi, asacaklar mı ne olacak?’ Geliyor, görüyor fevkalade insanlar var. Kaldı ki **bizim memleketimizin tüm bölgelerinde çok iyi insanlar var. Doğulusu, Batılsı, Güneydoğulusu, Trakyalısı çok iyi insanlar var.** Türk milleti münevver bir millet var ama bunların bazı köklerini yani anlatmışlar, bölgeler arasında böyle bir ayrımcılık yapılmış. Bakın ben Kürt değilim. Kürt arkadaşlarımız arasında öyle iyi insanlar vardır ki... Niye Kürtler kötü olsun kardeşim? Biz Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşıyoruz, Türk vatandaşlarıyız, onlar da Kürt kardeşlerimiz bizim. Ama ayırmışlar. Halbuki, biz Kürtlerden kız almışız, kız vermişiz, arkadaş olmuşuz, komşumuz olmuş. Bunu kasıtlı olarak ayırıyorlar. Sizler de bunları anlatın. Bir ayrımcılık yok. Niye ayrımcılık olsun? **En güzel insan bizim insanımız, Allah yaratmış. Mezhebi de ayrı olabilir, dini de ayrı olabilir. Ama hepimizi Allah yaratmamış mı? Allah yaratmış. Bunların içinde ayrımcılık çok yanlış bir şey.** (Mete, 62, şoför, Erzurum)

PKK gibi “karıştırmak isteyenlerin” varlığına rağmen, “eskiden olanların” artık olmadığını söylemek aslında bir umudu da beraberinde taşıyor:

“Mesela PKK gruplarını diyelim, bunlar iç kesimlere yayılarak, belki iyi giden bir ülkenin karıştırmak istiyorlar. Böyle görüyoruz biz. Ama biz İstanbul’da yaşamadığımız için, oradaki bazı olayları görmediğimiz için bir şey diyemeyeceğiz. Biz ekrandan gördüğümüzü görüyoruz. Çorum’da kesinlikle böyle Kürt-Türk-Çerkez ayrımı kesinlikle yok. Çok Kürt köyü de var, Çerkez köyü de var. Mesela kuzey tarafımızda var, güney tarafımızda var. Çok Kürt köyü var. Ben mesela Çerkez’im. Ben Abhaz kökenliyim. Çerkez’im ben mesela ama Türk bayrağının altında Türk’üz. **Ne kadar da Çerkez olsa, Kürt olsak Türkiye Cumhuriyeti’nin vatandaşıyız, bu ülkeye hizmet ediyoruz, bu ülkenin evladıyız. Onlar eskidenmiş.**” (Kazım, Abhaz, Çorum)

“Türk-Kürt-Çerkez” arasında bir sorun olmadığı gibi, “Alevi-Sünni” ya da “Müslüman-Hristiyan” arasında da sorun yok:

“Bizim burada yüzde 60-70’ten fazla Alevi kesim var, Samandağ’ında. Belki yüzde 85. Ama biz hiçbir zaman bu yüzde 85’in Alevi olduğunu hissettirmedik. Yani **yüzde yüzü de Alevi, yüzde yüzü de Hristiyan, yüzde yüzü de Sünnidir bizim için.** Farketmez. Mesela ben Kars’tan evliyim. Ama ben evlendiğim zaman eşim olacak hanımın, hiçbir zaman sen Sünnisin, sen şusun veya sen busun demedik birbirimize. Hiç de demeyiz. Bir Hristiyan arkadaşım var benim; sünni bir kızla evli. Bizim burada hastanede çalışan bir bayan ve benim amcamın oğlu, Hristiyan bir kızla evli. Dahası da var, bir sürü. Benim anlattığım bir iki kişi değil. Çok var. Hocam yani biz böyle şeylere bakmayız. **Bizim buradaki ortam, bu gibi şeylere uzağız.**” (Haydar, Alevi, Hatay)

Samandağ’da Alevilerin belirttiği gibi, Sivas’ta da Sünniler Alevilerle sorunsuz bir şekilde bir arada yaşıyorlar:

“Sivas’ta din, dil ayrımı göremedim yani, göremiyorum da. **Evet kötü olaylar oldu, bu olayları Sivaslı yapmadı. Sivas dışından gelenler alevledi.** Türkiye Cumhuriyetinin temelini atıldığı ilde biz bunu yıkacağız düşüncesiyle o kötü olaylar oldu diyorum. Bunu ben üstüne basa basa söylüyorum. Olayları yapanlar dışarıdan gelmişlerdir. **Din-dil ayrımı yoktur. Olamaz böyle bir şey. Alevisiyle, Sünnisiyle hepimiz beraber yaşıyoruz ve yaşamaya da devam edeceğiz.** Burada bir zamanlar Bezirci Mahallesi vardı. Bezirci Mahallesi’nde hep Ermeniler otururdu. Saygı duyulurdu. Sivas’ta hala Ermeni mezarlığı vardır. Maşatlık deriz. Halen yaşar.” (Yasin, 63, Sivas)

Kürtlere karşı “ayrımcılık yapanlar”, aslında “dağdan gelip bağdakini kovmaya kalkanlardır”:

“**Türkiye’de yaşayan Kürtler, biz, her birimiz, Sakarya’da yaşayan bir çok toplum, Türkiye’nin dört bir tarafından bir nedenle bu Adapazarı’na gelmişler, Türkiye’ye gelmişler, vatan bellemişler işte, Balkanlardan gelmişler, Kafkaslardan gelmişler** falan filan. ‘Yani ya sev ya terk et’ pankartları falan asılınca ciddi şekilde rahatsız oluyorum. Sen Kürt’ü nereye gönderiyorsun yani? Benim gidebileceğim bir yer [Abhazyayı

kastediyor] var. Yani pasaporta falan ihtiyacım olmaz belki de. Gidersem kabul göreceğim bir yer var. Kürt nereye gidecek ‘ya sev ya terk et’ deyince? Şimdi dağdan gelip bağdakini kovmak gibi bir durum da söz konusu.” (Öktem, Abhaz, Adapazarı)

Belki her zaman yoktu ama artık insanlar “kız alıp verme”ye de başlıyorlar:

“Artvin’de, Hemşinli deriz. Ermeni onlar; Müslüman. Lazlar var. Orada da çok... İletişim var. Orada herkes Gürcüce, Lazca da bilir, Ermenice de bilir. Mesela Hemşin’de hepsi anlaşılır. Ama yerleşim pek iç içe geçilmez. Köylü ayıdır. Kız alıp verme tabii olur. Hemşinliler, biraz sonradan, zorla Müslüman olmuşlar; yani İslam’ı yaşamazlar. Sadece köylerinde bir cami olur. İslam belki daha sonra yaşlılar içinde olur. **Ama kız alıp verme de başladı. Zaten Lazlarla öyle bir sorun yoktu.**” (Ufuk, Gürcü, Adapazarı)

Türkler, Kürtler ve Araplar da bir arada yaşamaya alıştılar artık:

“Adana’da etnik nedenle kavga yok şu an... Belki geçmişte oluyordu, ilk zamanlarda. Yani o göçün hız kazandığı dönemlerde... Olmuyor artık. Çünkü insanlar bir arada yaşamaya alıştılar. İnsanlar artık sen Kürtsün, Türksün Arapsın olayını bir tarafa bırakmış, geçim derdinde. Yani kendi ve çocuklarının hayatını idame ettirme derdinde. Artık sen şusun, busun olayı yok. Çünkü günümüzde rastlamıyoruz artık öyle şeylere. İnsanlar artık o tip şeyleri düşünmüyorlar çünkü alıştılar, bir arada yaşamaya alıştılar.” (Azmi, Arap-Alevi, Adana)

Farklılıkların görece olarak daha fazla karşılaştığı yerel deneyimler, “mermer” bir kimlik hayal edenlerin bile, ideolojik aidiyetlerinin genel söylemini yumuşatıyor; söylemin içine “kozmopolitlik” bile dâhil oluyor. Abhaz kökenli ve ülkücü Ethem bunun iyi bir örneği:

“Sakarya Türkçe konuşan insana nerelisin veya nesen diye sorulan bir yer. Bu çok tuhafına gider Sakarya’ya ilk gelenlerin. ‘Nesen? Hangi millettensin?’ ‘Türk’üm’ diyorsunuz, ‘tamam biz de Türk’üz ama nesen?’ diye soru soruyu takip ediyor. Bir şey söylemek zorundasınız. Bu bana anormal geliyordu. O soruyu ilk aldığınız zaman aklınıza şu gelir. Demek ki burada Abaza Abazayı, Manav Manav’ı, Gürcü Gürcü’yü tutuyor. Demek ki burada herkes azınlık ırkçılığı taassubu içinde hareket ediyor diye anlarsınız. Ama sonra baktım ki kötü bir şey değil. o insanların sadece kültürel yönden bir ortak noktaları var, onu yaşıyorlar. Siyasi yok. **Bu kültürlerin birbirleriyle çatışmaması halinde, birbirlerine tavır takınmaması halinde, birbirlerine üstünlük iddiasında bulunmamaları durumunda bu bir çeşnidir, bundan zevk duyarız. Bu Sakarya’da yaşanır. Adapazarı’nın böyle kozmopolit bir yapısı var...**” (Ethem, Abhaz, Adapazarı)

Son olarak, Kars’tan İsmail’in dediklerini hatırlayalım:

“Biz sonuna kadar bu ülkenin, bu toplumun, milletin bir damla kanımız kalıncaya kadar ne kadar Türksün o kadar Türküm, ne kadar Kürt’sün o kadar Kürt’üm. **Ayırım yok. ‘La ilahe illallah, hak Muhammed resulullah’ diyen vatandaşın hepsi, bir çakıltası dahi benimdir;** sahibim ta sonuna kadar. (...) Türkiye bir bütündür bölünmez. Herkes

kendisini aldatıyor; hayaldir. Aldatıyor; o aldatsın. Aldandığı kadar aldansın. O hayali ihracatları yapanlar var ya ülkemizi çalıp çırpıp heder edenler var ya, o hırsızlık yapanlar var ya, o bankaları soyup tahrip edenler var ya, o kişilerin hayallerini yaşıyorlar. Atatürk ölmemiştir ölmeyecek. Korkmayın. Sahipsiz değiliz. Sahibimiz vardır. Kendimiz de her zaman için onun yanındayız. **Evelallah bu topraktayız. Hiç merak etmeyin. Onu düşünmeyin. Hiçbir korkum yok.(...) Biz Azeri kitleleri olarak Allah'tan başka hiç kimseden korkumuz yoktur.**" (İsmail, 56, Azeri, Kars)

2. SIRADAN HAYATLARDA PARÇALANMA

İsmail'in "korkmayın" diyerek yaptığı telkinlere rağmen, toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında cemaatleşen farklı gruplar arasında yapılan ayrımlar oldukça zengin bir yelpaze oluşturuyor. Cemaat tarafından kabul edilen değerlere ve sembollere uyum sağlamayanlara, yani oruç tutmayanlara, sakal bırakanlara ya da öngörülen, beklenen (aslında istenen) türde sakal bırakmayanlara (örneğin "hacı adaylarına), kulağı küpelilere, başörtülülere, Kürtçe konuşanlara, Türkçe'yi Laz lehçesiyle konuşanlara, kısacası burada saymakla bitmeyecek olan bir işaretler denizinde, şu veya bu cemaate uyumsuz olanlara karşı önyargılar yeniden üretiliyor ve ayırım başlayabiliyor.

Antakya'da konuştuğumuz Arap Hristiyan Corc'un verdiği örnek, gündelik hayatta var olan ilişkilerin üzerine bu sınırların nasıl radikal biçimde çizilebildiğini oldukça net biçimde gösteriyor;

"Şimdi biz tamam kardeşiz, Kürt arkadaşım da oldu, Sünni arkadaşım da var, Alevi arkadaşım da var. Ateist arkadaşım da var. 'İyiiz, dostuz, din ayrımı yapmıyoruz' türünden değil, sağlam temeller üzerinde yükselen bir arkadaşlıksa etkilenmesi daha zor oluyor. Ama genel çerçevede bakarsanız Türkiye'de bundan bahsetmek mümkün değil. 6-7 Eylül olaylarından etkilenenler, Ermeniler vardı, Rumlar vardı. Az da olsa Sünni veya Alevi veya başka dinden arkadaşları yok muydu? Vardı. Ama sınır tanımadı. Hatta gazeteden bir yerde okudum, **adam 'tamam adet yerini bulsun aramızda tuz ekmek hatırı var hesabıyla sana saldırmaktan vazgeçeceğim' diyor, o yürüyen güruhu engellemiş ama vatandaşlar eve girmedikten sonra o da katılmış onlara.** Şimdi bir yerde bitiyor yani. Bunun sağlamlığını tesis etmek lazım." (Corc, Hristiyan-Arap, Hatay)

Corc'un anlattığı örnekte gündelik hayattaki iç içe, bir anlamda "kimliğe ihtiyaç duymayan", ilişkiler kriz durumunda bozuluyor. İç içelik hali temizleniyor; içeriden çıkarılan öteki, düşmana dönüşüyor. Ancak, kuşkusuz kimlikleri birbirinden uzaklaştıran, sınırları koyulaştıran bu radikal kopuşa kıyasla çok daha "masum", fakat bir o kadar yaygın kopuşlardan söz edilebilir. Görece daha masum olan bu kopuşlarla gelişen cemaatleşme süreçleri, sonraki zamanlarda önyargıların güçlendiği daha radikal kopuşlar için de potansiyel oluşturuyor.

Görece "masum" halinde, cemaat kendine seçtiği "işaretler vasıtasıyla" inşa oluyor. Örneğin, bu şekilde cemaatçilik "marka tüketimlerinde" bile yeniden üretiliyor.

Ya da değişen ekonomik koşullara, piyasaya göre, cemaatçilik yeniden adapte olabiliyor. Dolayısıyla, cemaat yeni pratikler eğliğinde, yeni insanları içine alarak, bazılarını dışarıda bırakarak değiştiriyor. İzmir’de görüştüğümüz Yasin “Ülker” ve “Eti” markaları etrafında oluşan “cemaatleşme” pratiklerini anlatıyor:

“Adam bisküvi ayrımı yapıyor. ‘Ülker diyor, dindar grubun bisküvisi’ diyor, ‘Eti yok mu?’ diyor. Ötekisi ‘Eti Yahudi grubu, Eti almam,’ diyor. Bu düşüncelerle kaybediyoruz. Be adam sen aç mısın, veya canın bir şey mi çekti, canın çukolata çekti, yok... Dağ başındayız bana bunu söylüyor. Ben bunu yemek zorundayım. ‘Hadi ben Eti istiyorum, Ülker yemem’ dersen aç kalırsın. (...) Ne yapacaksın? Çünkü bana para kazandırıyor. ‘Dindar’ diyor ama Ülker bana para kazandırıyor. Ben onun ayrımını yapamam ki. Ben buraya o çeşitten koyarım. Ülker de koyarım Eti de koyarım. Bunu kimse engelleyemez. Eti alan alır, Ülker alan alır. Ben bunu engelleyemem ki. ‘Yok kardeşim sen bunu al’ diyemem ki. ‘Müslüman ülkede yaşıyorsan, sen Ülker al, Eti alma’ diyemem ki. Neticede ben ticaretini yapıyorum bu işin.” (Yasin, bakkal, İzmir)

Bakkaldan alınan ve kimliğin tanımlamasında araçsallaşan bir ürün oldukça ilgi çekici olmasına rağmen, radikal ve görünür bir ayrışma yaratmıyor. Buna karşılık, din ekseninde gerçekleşen ve görünürlük kazanan bazı ayrışmaların daha açıklayıcı olduğunu söyleyebiliriz.

Örneğin, farklı kesimler arasında, “giyim kuşam” gibi görülen farklılıklar keskin bir cemaatleşmeye neden olabiliyor. Bir tarafta ötekinin “pantolonuna karışılırken”, diğer tarafta da ötekinin “türbanına karışılıyor”.

Birinci örneğimiz “daha Müslüman çevrelerle ahbablık, gidip gelme” olup olmadığını sordüğümüz Selma’dan:

“Var var. Yani artık beni böyle kabul ettiler mesela. **Senelerce de yaşın geldi niye kapanmıyorsun dediler. Ama bir ara bunaldım.** Bu apartmanda iki kişi açıksa altı kişi kapalıydı mesela. İlk geldiğimde yetmişlerde falan pantolon, şort rahat giyiyordum ben. Ama buraya geldim etrafımın kapallılığını görünce pantolonu falan bıraktım. Elbise giymeye etek giymeye başladım. Kendimi biraz uydurmak istedim herhalde. **Rahatsız oldum konuşmalarından; baskı vardı: ‘Artık yaşın geçiyor pantolon giyilmez. Yakan açık olmaz.’ Önceleri bu lafları açık açık ediyorlardı; ‘yırtmacın niye bu kadar açık, niye oje sürüyorsun?’** 10 sene falan devam ettiler. Kabul etseler de, yine baskı yapmaya çalışıyorlardı. Uyum sağlamaya çalıştım yani benim evim burası; ben burda oturacağım dedim. Onlara uymaya mecbur mu hissettim kendimi o ara bilmiyorum. Onlara uymaya gayret ettim ama öyle onlar gibi kapanmadım sadece pantolon, şort, oje, uzun tırnak falan onları bıraktım. Gezmelerimi ona göre işte. Tepki oluyor yani. (...) **Valla depremden sonra ben yine çektim pantolonumu. Rahat oldum. Yani ölüm bu, açık da gidiyor, kapalı da. ‘Benim içimi Allah biliyor,’ dedim kendi kendime.** Yani ölürsem rahat öleyim dedim. O korku kaldı deprem korkusu hâlâ içimde de... Ama onlar daha çok dine verdiler kendilerini mesela. [Depremden sonra ara açılmış yani...] Evet zıtlıştık. O depremden sonra ben İstanbul’a gittim iki ay falan kaldım oralarda.

Geldim ki buralarda her Cuma toplanılıyor, okumalar yapılıyor, şükürler ediliyor. Yani tamam inancımız var; çoluğumuz çocuğumuz kurtulduk ama... Ne biliyim bende ters tepki yaptı galiba. Yine eskisi gibi davranmaya başladım. Onlar beni zaten tanıyorlar da kabulleniyorlar. **Baskının ters tepmesi... Etki tepki oluyor işte...**" (Selma, Kocaeli)

Selma hanımın hikayesi tam da çevresiyle bir müzakere hikayesi. Belki de herkes gibi... Nasıl kapalı çevredeyken, amaç hayatı o çevreyle yaşanabilir kılmaksa ve "bir ölçüde" muhafazakâr görüntüye bürünmekse; oradan uzaklaştığı zaman, ya da daha önceleri yaşadığı askeriye'nin tersane lojmanlarında da oradaki hayatla uygun yaşamayı sağlamış:

"Mesela evlendiğimde 6 sene lojmanlarda oturdum böyle bir şey yoktu, baskı yoktu. Orada resimlerde eteğin boyu burda [Eliyle dizlerini gösteriyor]; buraya gelince burda [İşaret ettiği yer dizlerinin çok altı]. Yetmişlerdeydi o mesela. Şimdikiiler daha da kapandı mesela gençler. Bu çevrenin gençleri falan daha kapalı. Ama hep etki, baskı. Çok var o kesim arasında... Çok böyle dini konulara giriyorlar, işte 'toplantılarımıza gelin', 'Allah korkusunu dinleyin' falan öyle konuşmalar başlayınca canım sıkılıyor." (Selma, Kocaeli)

Selma kendini baskı altında hissedip, sonunda, diğerlerini kabul edip, "farklılığını" yaşamaya karar veriyor. Ancak kendini baskı altında hissederken, başkasına baskıyı da ihmal etmeme durumları da söz konusu...

"Aslında gerçekten çok farklı insanlar var. Din tarafı ve normal taraf. Bir şeyleri o hani kapalı insanlar, dinine düşkün insanların bazıları, onların içinde de bence bir şey var, dininin gereklerini uygulamaya çalışan insanlar vardır ama kimsenin kafasına bir şey sokmaya çalışmaz. **Ama diğerleri örümcek kafalılar diyorum ben, zorla "siz de kapanacaksınız" diye dayatmalar, gereksiz şeyler. (...) Bence başörtüsü yasağı olmalı diyorum. Örümcek kafalı diye tabir ettiğim insanlar, bir şeyleri zorla yaptırmaya çalıştıkları için çok etkili olabilirler. O yüzden de böyle gelmeleri kötü olabilir.** Bir şeyleri elde etmiş olacaklar. Y yapmak istediği şeylerden biri de bu hükümetin, başörtüsü serbest olsun, üniversitelere girilsin diye... Ben şey olarak, yani düşünmüyorum. Girmesinler. Rahat bıraksınlar bizi." (Aslı, İstanbul)

Dinsellikler belki de bir tür geleneğin, zihniyetin en fazla yeniden üretilebildiği alanlar olarak öne çıkıyor. Ama bambaşka alanlarda, örneğin milliyetçilikte, namusta ya da farklılıktan korkulan hallerde, benzer bir şekilde, farklı olanı kendine benzetme çabasıyla birlikte, hatta geleneklerle içiçe geçmiş dinselliklerden miras alınan habitus sayesinde toplumsal kontrol sağlanıyor.

Burada, ortaya çıkan ayrışmaların sadece etnik kimlik ve cemaatleşme bağlamında olmadığını ve aynı mezhepsel tanımlama altında olanların bile ayrışma eğilimleri gösterdiğini, Hatay'da görüştüğümüz ve "Hatay ayrı bir yer, Doğu'daki Aleviler ayrı" diyen Arap Alevi Haydar'a dayanarak söyleyebiliriz.

Bu ayrışma yelpazesinin genişliğini göstermek için birbirlerine yakın oldukları varsayılabilir “milliyetçilikler” arasında bile ortaya çıkan ayrışmaya dair bir anekdot koyalım:

“Her kesim, her düşünce Kuvayı Milliye derneğine sahip çıkıyor. Birisi Türkiye genelinde kuvayı milliye derneğini kurduğunu, Mersin’de 70 bin kaydının olduğunu, Van’da bilmem kaç bin kaydının olduğunu, 105 bini aştığı gibi bir takım laflar etti. (...) Netice itibarıyla bu kişi muayyen zamanlarda televizyonlara çıktı, yurt genelinde şu kadar şubemiz oldu diye laflar etti. (...) Ve neticede biz bu arada İçişlerine Bakanlığına ve Mersin Valiliğine yazı yazdık. Dernek olarak böyle bir derneğin ismimizi kullanmaması gerektiğini söyledik ve netice itibarıyla Rauf Denktaş davete gelmedi. Onlar da böyle bir derneği kuramadılar Mersin’de dolayısıyla akim kaldı çalışmaları. Onlar bir siyasi partinin yan kuruluşu olarak meseleyi telakki ettiler. Ama biz hassasiyetle üzerinde duruyoruz. Her arkadaşın bir düşüncesi var ama bu derneğe sokmayalım diyoruz. Bunun bir ismi var. Milli bütünlüğü şey yapıyor, temsil ediyor. [Hangi siyasi parti?] O tahmin ediyorum MHP. Fakat MHP Genel Başkanı’nın da beyanı var bunun bizimle ilgisi yoktur diyor. Ama Mersin’deki kuruculara bakıyorsun, Tarsus Belediye Başkan yardımcısı, falan beldenin Beldeyi Başkanı, Mersin’in öbür tarafında bir takım MHP’li belediye başkanları da kurucu olarak yönetime girdiklerini basından öğrendik. O itibarla yani yön belliydi. Fakat o kuran kişi de pek parti içerisinde, tutulmayan kişi olduğu için, buradan tanıyan arkadaşlar da vardı, sonuçsuz kaldı. Zaten siyasi amaç olarak kullanacağını söylediler.” (Süleyman, Adana)

Gündelik hayatta en azından “bir arada bulunmalar ya da karşılaşmalar” olarak nitelendirilebilecek pratiklerden en radikal kopma ise Ermenilik konusunda yaşanıyor. Beşinci bölümde örneklerini gördüğümüz gibi, üst kimlik kurgularına doğru evrildikçe, başka mezheplere, etnik gruplara güvenmeyen insanlar, milliyetçi stratejinin kurgusunda en önemli öteki olarak konumlanan “Ermenilik” söz konusu olduğunda, güvenlerini tamamen kaybediyorlar.

Genellikle “Ermeniler hakkında kötü düşünmem” (hatta “iyi düşünürüm”) diye başlayan ve “ama...” diye devam eden bu kopmaları örneklendirelim:

“Tabii benim mesela her zaman onlarla (Ermenilerle) şeyim olmuştur. Mesela yemek yediğimiz zaman. Bazen biz burda börek filan yaparız yeriz. Benim ilk davet edeceğim insanlar onlardır. Azınlık olduğu için, ne olduğunu bildiğimiz için her zaman onlarla beraber davet ederim. En ufak birşey olursa. Bizim orda Türkler de var, bizim göçmenlerden mesela ama ilk onları (Ermenileri) davet ederim sonra diğerlerini davet ederim. [Azınlık oldukları için onlara iyilik yapmak gibi bir şey mi geçiyor kafanızdan? Niye azınlığa böyle davranıyorsunuz?] Şimdi Bulgaristan’da gördük her zaman ne bileyim sanki korumasız mı sanki, ne bileyim? Mesela adamlar karı kocadır şimdiye kadar biraz yüksek sesle konuşmasını daha duymadım. Mesela bazısı, insandır, çağırır bağırır ‘iş yok ya da bilmem ne’, ama onlarda hiçbirinde isyan, nasıl yüksek sesle konuşulur duymadım halen onlardan.” (Kemal, İstanbul)

“Can Dündar bu Ermeni soykırımı meselesinin tekrar ısıtıldığı günlerde ‘Türkeş ve Ermeniler’ diye üç günlük bir yazı yazdı. Düşünün bir Ermeni meselesi denince ayrıntı kabaran kimdir? Ülkücü harekete mensup insanlardır, ağırlıklı olarak. Bir Kürt meselesi deyince olduğu gibi. Bir insan kalkıyor, arabuluculuk yapmak istiyor, Petrosyan’la Türkiye’yi bir araya getirmek istiyor. Bu adam Türkiye’den randevu alabiliyor, Türkiye’le görüşebiliyor. Orada Türkiye 7-8 cümleyle Ermenilerle Türklerin ilişkisini anlatınca adam kendisi Ermeni olduğu halde bilmediği gerçeklerle karşılaşır ‘ya bu Türkiye ne kadar müthiş bir insanmış’ diyor. İki lider arasında bir bağ kuruluyor, havayolu açılıyor, sınır açılıyor. Ekmek gidiyor, buğday gidiyor. Burada yine ülkücülerin, Muhsin Yazıcıoğlu ve ekibinin işte ‘Azeri kardeşlerimizi öldüren Ermeni köpekleri besliyoruz’ dediği zamanlarda Türkiye’nin Süleyman Demirel ve Tansu Çiller ile olan diyalogu sebebiyle o arabuluculuğu sebebiyle gayet güzel Türklerle Ermeniler arasında köprü kuruluyor. Ama ne oluyor? Petrosyan’ın bu arabulucukta Türkiye’le asıl ilişkiyi sağlayan kardeşini öldürüyorlar. Bir trafik kazasında. Bir ay sonra da rahmetli Türkiye öldürüldü veya öldü. Şimdi ben Ermenilere nasıl bakabilirim? (Türkeş) her konuşmada insanların eşref-i mahlukat olduğunu söylemiş. İnsanlara zarar verilmemesi gerektiğini söylemiş. Bu insan sağcı, solcu, şuradan buradan nereden gelirse gelsin bir terör haberiyle gözleri yaşarmış bu insanın.” (Ethem, Adapazarı)

Yani sıradan, gündelik bir ilişkide ya da Alpaslan Türkiye gibi Türk milliyetçiliğinin siyasal düzeydeki en önemli temsilcilerinden birinin söyleminde Ermenilik “eşref-i mahlukat” olarak görülürken, milliyetçi stratejinin izlediği seyir ne gündelik hayattaki “normalliğe” ne de Alpaslan Türkiye’nin tavrına yer bırakıyor. Ethem, Ermenilere devlet hizmetinde güvenemeyeceğini basit bir şekilde açıklıyor:

“Geçiş döneminde Ermeniler subay olamıyorlardı. Normal değil, ama yaşananlara bakınca normal. (Ethem, Adapazarı)

Ailesi olacak tehlikeleri öngörerek Türkiye’ye gelen, Kemal ise, kendisinin Yugoslavya ile ilişkisini Ermenilerin Türkiye ile ilişkisiyle karşılaştırıyor. Bu karşılaştırmayı “yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarı karşılıklı metaforlarla” yansıtarak yapıyor:

“Yugoslavya’da mesela, zamanında Arnavutlarla Türkler de girerdiler devlet işine. Ama önemli olan bazı, mesela strateji olan yerlerde onlar yoktu. [Haklı mıydı?] Ben şimdi kendimi korumak için... en basitini söyleyeyim ben size, ben mesela Laleli’de tekstilciydim. En fazla satılan modelleri sakladım. Yazın güvendiğim müşterilerime verirdim. Çünkü ben çıkardığım zaman modelimi çalarlardı. Ve o modelden ben artık para kazanamazdım. Mesela şu yeşil kazağı sen hiç bir yerde görmedin; hoşuna gitti, aldın. Ama herkeste gördüğün zaman almazsın ya da bundan sonra giymezsın. Çünkü herkeste var. Bu da aynı. Yani bazı şeyleri kendin bileceksin. Bunu Türk hükümeti bilsin, Türk devleti bilsin yalnız. Belki inanılır, güvenilir insandır ama sonuçta sen kendine daha fazla güvenirsin, kendini bildiğin için. Mesela bir Ermeni, nasıl ben ondan korkmuşsam, belki o da korkuyor. (...) Aynen öyle. Onlar da öyle şey... Benim babamı, benim dedemi ya da ben gittiğim zaman beni koymuş devlet işine. Ama önemli olan bakanlıkları vermemiştir. Bazı şeyleri beni uzak tutmuştur. (...) Şimdi mesela ne derler,

köpek köpeği yer mi? Yemez. E şimdi ben mesela, benim kardeşim Türk olduğu için beni yemez. Ama Ermeni de ne bileyim yani, oyuna da gelebilir... (...) Devlet için ölecek insan. Eğer ben ölmeyeceksem bu devlet için bana hiç bir şey verme. Acaba bir Ermeni bu devlet için ölecek mi, acaba bir Kürt bu devlet için ölecek mi, acaba bu Arnavut, Boşnak, Laz bu devlet için ölebilecek mi? [Bunun ölçüsü nedir, nerden bileceğiz bunların ölüp ölemeyeceğini?] O belli oluyor zaten. Ben bunu çarşıdan duyuyorum mesela. Bazen böyle karışıklık olduğu zaman Ermeniler, şeyler, satıyor dükkanını, evini, gidiyor artık kendi nereye gidiyorsa...” (Kemal, İstanbul)

3. BELİRSİZLİK, MÜPHEMLİK VE GÜVENSİZLİK

En azından görüntü düzeyine bariz bir şekilde çıkarılmayan etnik köken ve aidiyetler arasındaki “bir arada yaşama”, “kabul etme” pratikleri karşısında en tehlikeli olan unsur da bizzat görünürlüğün gözlere sokulması. Bir gerçekliğin bilinmesine rağmen, bunun aşırı görünürlük kazanması, dengeleri, kabulleri, taktiksel ve dile gelmeden yapılan anlaşmaları tehlikeye atıyor. Adapazarı’ndaki “kozmpolit çeşniyi” öven Ethem’in anlattığı anekdot böyle bir duruma işaret ediyor:

“Tayyip Erdoğan yerel seçimlerde buraya mitinge geldiği zaman, mitingde, kalabalığı toplayan, bir takım anonslar yapan, galeyana getiren -çığırtkan diyelim-, şöyle bir gaf yaptı: ‘Karadenizliler ellerini kaldırsın,’ dedi. Eller kalktı falan. ‘Ooo, buranın da yüzde 60’ı Karadenizli! Nereye gitsek yüzde 60’ı Karadenizli. Biliyorsunuz değil mi? **Başbakanımız da Karadenizli! Çok büyük bir gaftı. Bu çok rezil bir şeydi.** Bu çok yanlış bir şeydir Adapazarı gibi bir yerde.” (Ethem Adapazarı)

“Alt kimlikler” yaşıyor ama “alt kimliklerden” bahsetmek, alt kimlikleri stratejinin diline yükseltmek korkutuyor. “Üst kimlik”, “alt kimlik” tartışmalarına Haydar’ın gösterdiği tepki bu korkuya işaret ediyor:

“Böyle şey olur mu? Ayırıyorsun insanları! [Bu ayrımcılık mı?] Tabii sana ne? [Herkesin eşit olduğunu bir devletin vatandaşlığı altında birleştiğini söylüyor.] Eşit olmuyor ki... Olay anlatayım. Aydın’da trafik polisi arabayı kontrol ediyor. Ben direksiyondayım. Evraklarımı istedi, verdim. Baktı böyle. ‘Kaptan dedi, sen Alevi misin?’ Hemen kenara çektim, aşağı indim. Dedim, ‘He, niye?’ ‘Yok abi, dedi, ben bir şey demedim, Hatay’da görev yapmıştım da Alevileri tanıyorum’ dedi. ‘Ha öyle mi? İyi o zaman’ dedim. Çıktım otobüse... **Ne demek ama, oradan bağıırıyorsun ‘Sen Alevi misin?’ diye. Hepimiz Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyız. ‘Sen Alevisin,’ diyemezsin. Bunu yaptığın zaman ayrımcılık yapıyorsun.**” (Haydar, Hatay)

Sosyalist ve Arap Alevi Murat Antakya’da “Medeniyetler Buluşması” adı altında düzenlenen konferans ve etkinlikler vesilesiyle gelecek hakkında umudunu anlatıyor. Ancak diğer yanda, Murat’ın “müflis solcular” olarak adlandırdığı “solcu-Alevi” bir kesimin AKP öncülüğünde gerçekleşen bu organizasyona karşı duyduğu kuşku, çok daha genel bir gerilime –“İslamcılık” korkusuna– işaret ediyor. “Farklılıkların bir arada ve özgürce yaşaması” olarak formüle edilen ve “kimlik sorunu yaşayan”

Aleviler tarafından benimsenmesi beklenen bu “ideal proje” sadece düzenleyenlerin “kimliği” –AKP– nedeniyle güvensizlik yaratıyor.

“Müftünün başkanlığında, valinin desteklediği, eski milletvekillerinin de içinde yer aldığı bir dernek kuruldu. O arada da eski solcuların içinde yer aldığı, onların kurdukları bir dernek vardı. Ve ilk defa devletin toplumsal uzlaşma konularında bir adım atmasında, bazı insanlar bunlara alışık olmadığı için kuşkuyla baktılar. Çünkü değişim, mozaik, devletin eliyle değil, sivil hareketin eliyle olsun gibi kararlar alındı. (...) **Sistem içerisinde bir arada yaşanan bir uzlaşma kültürü içerisinde yaşamak kadar güzel bir şey yok ki. Kim öncülük yaparsa yapsın. Bunun adresinin sorgulanmasında ayrı bir anlayış olur.** Yani böyle bir kuşku varsa, kuşkuyu ortadan giderecek tek şey pratik bir çalışmayla birlikte yaşanabilir. Birlikte almak vermek, birlikte üretmek, birlikte yaşamaktır. (...) Konferansta binlerce insan vardı. Ermeni gruplarının bir gösterisi oldu, Hristiyan grupların bir gösterisi oldu, Yahudilerin bir gösterisi oldu. **Daha çok AK Parti tabanlı binlerce insan, çünkü başbakan, hükümet destek çıktığı için bölgemizde daha çok o ön plana çıktı. Ermenileri, Yahudileri alkışladılar.** Bu benim çok ciddiye aldığım konular. Yani **o kesimlerin böyle bir medeniyet çalışması içerisinde uzlaşma kültürüne yatkın olması, bu gelecek açısından bir umut diye düşünüyorum.**” (Murat, Hatay)

Daha önce askerlik anılarında Kürtlerle ilgili bol miktarda olumsuz tecrübesini ve değerlendirmesini aktardığımız Mesut Ankara’daki ayrımcılıklardan yakınıyor:

“Türkiye’de sağcı-solcu ayırdığımız için, öyle olaylar oluyor yani. Ankara’da da oluyor öyle şeyler. Mesela sağcı solcuyu sevmiyor, Türk Kürt’ü sevmiyor. [Niye sevmiyor peki?] Onu ben de anlayamıyorum. İlla sebep nedir? **Benim için insan ayrımı yok ama. Çingenesi var bilmem nesi var. Millet birbirine düşman artık.** Zıt çıkıyor. Bunları buralarda görüyoruz, fark ediyoruz. **Otoparkçıların hepsi Çingen yani. Millet biraz şey bakıyor, karamsar bakıyor. Kötü gözle bakıyor.** Burada çocuklar çalışıyor 6-7 yaşında. Ailesi gönderiyor buralara akşam 5-6’da, çocuk sabaha kadar burada çalışıyor. Yara bandı satıyor, dileniyor, sabaha kadar. Millet bunlara şey bakıyor. Çocukları dövüyorlar mesela burada çok. Bu oluyor.” (Mesut, Ankara)

Serdar Türk halkının dışarı karşı “birlik-beraberlik” içine girebildiğini, ancak kendi içinde bu tür bir beraberlikten oldukça uzak olduğunu, yaşadığı Ankara’dan çıkarak anlatıyor:

“**Türk’ün genel yapısında olduğu için, bazı şeylerde bir oluyor Türk halkı mesela.** Kendi sınırları dışındaki bazı şeylere tepki göstermede bir oluyor. Tepki... Laf saldırmaları da olabilir. O tür şeylere... **Ama kendi arasında bir birlik beraberlik olduğunu zannetmiyorum.** Şu mahalleye gidiyorsun o diyor ki ‘ora Kürtlerin’; ‘bu taraf Yozgatlıların’. Böyle bir ayrılma daha var yani. Mahalleler arasında bile var. Romenler oturuyor orada, Yenidoğan tarafında; Çingeneler, Şopar... Onlar bir arada oturuyor. **En ufak bir kızmada onlar birbirlerini yiyor yani.** Altındağ etrafında oluyor yani. Ama şöyle bir şey var. Bir mahalle vardır karışıktır. Orada bir olay olduğu zaman mahalle seferber oluyor, yardımlaşma oluyor. Ama genel yapıda birlik beraberlik yok.” (Serdar, Ankara)

Öktem, “birlik-beraberlik” söylemlerinin arkasındaki “soğuk” gerçekliği açığa vuruyor:

“Trakya’ya gidiyorum ben; istisna var. Diyor ki ‘bu dükkanda içki yoktur’. Yani, öyle; istisna. Bizim buraya, Sakarya’ya geliyorsunuz, ramazanda dükkanlar mükkanlar kapalı. Ben Güneydoğu’ya gittim, sınır kapısına kadar gittim. **Habur’a kadar gittim. Bambaşka bir dünya. Sarp kapısına kadar Karadeniz’e gidiyorum başka bir dünya.** Hayret ediyorum yani. **Toplunun asgari müşterekleri azalmış.** Şimdi Trakya daha modern, daha çağdaş, yaşam standartları anlamında veya daha laik diyelim bir toplum. Veya şöyle diyelim, bir siyasi parti, yani düşünün şimdi, Karadeniz’de yüzde 1 oy alıyor, Diyarbakır’da yüzde 65-70 oy alıyor. Veyahut da İç Anadolu’da MHP yüzde 30’lar 40’lar civarında oy alıyor. Tunceli’de sıfır denecek kadar oy alıyor. Ne böyle bir memleket olur, ne böyle siyasal hareket olur. Bizde bir sorun var. Yerel siyasetçiler çok önemli. Söyleyecek lafı, söyleyecek yüzü olmayanların başvurduğu yöntem işte inanç ve kimlik oluyor. Bırakın siz onu, **lokal milliyetçilikler bile azmış durumda, almış başını gitmiş. Basit bir yerel seçimde Karadenizliler, yerliler, Gürcüler bilmem neler.** Yerel seçimlerde bile bunlar oluyor. Bu bir suçtur. Yani ben faşist düşünceyi düşünce olarak görmem, suç olarak görürüm. Suçtur bu. Düşünce müşünce değildir. Bölmek nedir yani? **Hemen aklımıza bölücülük deyince Kürt falan geliyor bizim aklımıza. HADEP geliyor. O değil ki sadece.**” (Öktem, Adapazarı)

Öktem’in yaptığı saptamadan devam edersek, kimliklerin kendi aralarındaki algılamalarında ortaya çıkan geniş bir bölünmüşlük ve önyargılar yelpazesinden bahsetmek mümkün görünüyor. Örneğin, belki haklarında Kürtlerden daha fazla önyargı beslenen, tam da bu nedenle “siyasal doğruculuk” ilkesi çerçevesinde giderek daha fazla “Romanlar” olarak adlandırılan “Çingeneler”, toplumun aslında nasıl bütünlük duygusundan uzak olduğuna işaret ediyorlar. Benzer şekilde, Adana’da “Conolar”, Balıkesir bölgesinde “Çepniler” gibi çeşitli etno-kültürel kimlikler hakkında da üretilen önyargılar, herkesin, her bölgenin bir ötekisi olduğunu gösteriyor. Hatta haklarında bol miktarda olumsuz önyargı üretilen Kürtlerin Çingeneler hakkında; ya da İstanbul’un Tarlabası semtinde Çingenelerin Kürtler hakkında benzer şekilde önyargılara sahip olduğunu belirtelim.

Aslında bütün bu önyargılar “Thomas teoremi”nin döngüsü ile açıklanabilir: “Günah keçileri kötüdür”; kötü olarak bilindikleri için kimse onlara iş vermez, bu nedenle dışlanırlar ve gerçekten “kötü” olurlar. Bu yabancılaştırma ve dışlama pratiklerine dünyada göç alan bütün ülkelerde, örneğin Avrupa’da göçmen işçilere karşı ortaya çıkan tutum ve pratiklerde rastlamak mümkündür. Türkiye’de de böyle bir durum söz konusudur. Ancak, bu ötekileştirme sadece “yabancı” işçiler için değil; Türk hukukuna bile girmiş ve “yabancı” olarak kabul edilen Ermeni, Rum, Yahudiler için, Kürtler için de söz konusu.

İstanbul’da görüştüğümüz ve “dışlanmamak için, örümcek kafalı insanların yanında ateist olduğunu söyleyemeyen, bu nedenle rol oynamak zorunda kalan” Sabri çalıştığı

lokantadan memnuniyetini “Ayı bir Kürt lokantacının yanında çalışmaktansa, burada çalışmak çok daha iyi,” diye anlatırken, Adana’da görüştüğümüz Kürt kökenli Hatip’in Conolar hakkındaki değerlendirmesi Çingeneler hakkında önyargının sınırlarında dolaşıyor:

“Bunlar bir aşirettir, Conolar... **Çingene takımı**. O bölgede nasıl para kazanıyor, fuhuşla... Nasıl İstanbul’da Hacıhüsrev var ya... Ama normal yaşayan namuslu insanlarla zaman zaman çatışmalar oluyor, yani o. Böyle siyasi veya provokasyon anlamında değil. **Çingene topluluğu, o bölgede fuhuşla, esrar satarak geçimlerini sağlayan insanlar**. [Çingenelerin başka yaşadığı yerler var mı Adana’da?] Var, bizim Dağlıoğlu’nda var. Otuz kırk aile. Kendi hallerinde. Mazbut insanlar.” (Hatip, Adana)

Antakya’da görüştüğümüz Murat ise, Sünni eşinin memleketi olduğu için gittiği ve Aleviliğini saklamak zorunda kaldığı Balıkesir’den Çepniler örneğini veriyor, aynı örnek eşliğinde Aleviler hakkında üretilen önyargıları açıklıyor:

“**Balıkesir bölgesinde Çepni denilen kesimler toplumun en hor görünen kesimi**. Hatta sorardım yani, bazen eşime de sorarım, yani Çingeneler de çok yaygın orda. Şaşardım yani, ‘Çingeneler daha makbul’ derlerdi. ‘İşte en kötü şeyler onlardan beklenir, hırsızlıklar, kötülükler hep onlardan beklenir’. Ve o zaman da bizim burdaki (Hatay’daki) **Alevilere de onlar gibi bakılıyordu**. Onlara benzediğimizi düşünerek bakılıyordu. Korkular ordan geliyordu.” (Murat, Hatay)

Ülke çapında “asgari müşterekler azalırken”, diğerlerinin “ötekileştirmesinden” korkan kimlikler savunmaya geçip, aynı zamanda diğerlerini “ötekileştirirken”, belki daha da çarpıcı bir özellik olarak, bölgelerde, çok daha küçük birimlerde, komşu kentler arasında, hatta “artık sorunumuz yok” dili eşliğinde inşa edilen bir alt-stratejinin etkili olduğu aynı kent içinde bile asgari müşterekler gücünü kaybediyor.

CEMAATLERİN KORKUSU

Cemaatler arasındaki ilişkilerde güç ilişkileri önemli bir rol oynuyor. Çoğunluk olan, azınlıküzeresinde sembolik bir güç inşa ediyor. Burada, Ethem’in verdiği Adapazarı’ndaki miting örneğini yeniden ele alalım. “Karadenizlilerin” öne çıkarılmış olmasına Ethem büyük bir tepki gösteriyor; ancak, kentten çok önemli bir tepki yükselmiyor. Başka bir deyişle, kimlik tezahürlerine karşı gösterilen tepkilerin dereceleri var ve bu tepkiler her şeyden önce gene bir takım dengeleri göz önünde tutmak zorunda. “Çığırtkanın gafına ve hakaretine” karşı, örneğin Manavlar, Ethem’in yorumuna göre, “siyasi taassupları sebebiyle ve Adapazarı’nda AKP’nin ağırlığını ve AKP ile ilişkilerini düşünerek” tepki koymaya cesaret edemiyorlar.

Sıradan hayatlara bakıldığında, bireyler cemaatleri içinde soludukları havanın yanı sıra, diğer cemaatlerle de gündelik hayatlarla da bir arada yaşamının taktiklerini geliştiriyorlar ve bu ortak yaşam alanının kuruluşunda bir üst kimlik, ideoloji ya da

soyut kelimeler doğrudan ihtiyaç olarak devreye girmiyor. Ancak, cesaret, anlaşmayı bozanın sahip olduğu güce göre devreye giriyor. Daha doğrusu, taktiksel anlaşmayı bozan grup, strateji nezdinde meşruiyetini kaybetmişse, diğer gruplar arasında gündelik yaşamın taktikleri, dilleri ve anlaşmaları bir üst düzeye, stratejinin düzeyine çıkıyor ve orada işbirliği arıyor.

“Tamam biz de Türküz de, nesen yani, altta nesen?” sorusuna atıfta bulunarak, “Adapazarı”ndaki etnik grupların –alt kimliklerin– bir üst kimlik olarak Türk kimliğini kabullendikleri” yorumu yapılabilecekse de, söz konusu “üst kimliğin”, en azından son zamanlardaki yeniden inşasında, strateji düzeyinde “ötekilik olarak Kürtlüğün” ya da “Kürt sorununun” temel bir işlev gördüğü söylenebilir.

Ancak, “Kürtlük” önemli bir “ötekilik” olarak ön plana çıksa da ve bu vesileyle zihinlerde bir “bölünme” söz konusu olsa da, Adana’da konuştuğumuz Azmi’ye göre Aleviliğin ötekileştirilmesi de bir bölünmeye tekabül ediyor. Azmi, kendini “yüzde yüz Türk” hissedip, sahip olduğu Arapçayla birlikte kendi zenginliğini, farklılığını koyduktan sonra, başka bir özelliği nedeniyle nasıl sıkıntı çektiğini, yani “canını dahi vereceği”, “kendini diğer insanlarından farklı görmediği Türkiye”den nasıl dışlandığını ve aslında “toplumun nasıl bölündüğünü” anlatıyor:

“Bizim toplum da genelde, bir şeyi anlamadan, çabuk ateşlenen bir toplum; olayın derinliğini bilmeden tartışabilen bir toplum. Olaylara yüzeysel bakan bir toplum. Ben zaman zaman hayatta bu tip olaylarla karşılaştım Arap olmamdan dolayı. Bizi Adana dışında o kadar farklı şeyle tanıyorlar ki ben inanmadım. Yani bir zamanlar Güner Ümit’in çıkıp Aleviler için Kızılbaş kelimesini kullanması gibi. Buna benzer **o kadar farklı yakıştırmalarla karşı karşıya kaldım ki ben**. İnanın ne söyleyebileceğimi bilemedim ben. [Alevi olmaktan ötürü mü, Arap olmaktan ötürü mü?] Alevi. Tabii Arap... Başta Alevi olmak sonuçta. Yoksa Arap olduğumu ben söylemesem kimse bilmez. Ama Aleviyim, örnek veriyorum. Söylenen şey de Alevilere yönelik. Tabii, Adana dışında. (...) Zamanında biz Aleviler için birtakım şeyler söylemişler, işte ‘Aleviler şöyledir’ gibisinden. Bir yerde bir insan bizim Alevi olduğumuzu öğrenince inanılmaz farklı bir bakış açısıyla yaklaşıyor bize ve konuştuğu zaman da anlıyorsun zaten karşıdakinin seni nasıl konuştuğunu. Biraz derine inince adam bazı şeyleri söylemekten çekinmiyor bile. ‘Siz böyle değil misiniz, siz şöyle yapmıyor musunuz?’ ... [Neler deniyor?] **Ya aslında çirkin şeyler söyleniyor. Ağza alınmayacak şeyler var. Onları dile getirmek istemiyorum ben**. [Güner Ümit’in söylediği gibi mi?] Buna benzer şeyler... Tabii şimdi gerçekten burada yıllarca içimizde yaşayan insanlar var, birçoğuna gidip sorun, burdaki Arap insanlara gidip sorun, ‘Nasıl insanlar?’ diye. On kişiye sorun, on kişiden onu size ne söyleyecek görün. Bizimle yaşamaktan niye bu kadar mutlu olduklarını ya da mutsuz olduklarını, her neyse... Onlar anlatsınlar, bizler anlatmayalım. Ama işte dışarda bu çok farklı. Peki kim anlatmış bunlara onu? Büyükleri anlatmıştır. Mutlaka ya babası, ya dayısı anlatmıştır. Ona kim anlatmış? Birileri... **‘Alevi böyledir’ bitti. Sen görmemişsin, yaşamamışsın bile. ‘Peki bu kadar zamandır senle beraber yaşıyoruz, sen benden bir şey gördün mü?’ ‘Yok.’ ‘Bir haksızlık, insanlık dışı bir davranış gördün mü?’ ‘Yok.’ ‘Peki şimdi**

ne diyorsun?’ Cevap yok. Gene fikrini değiştirmiyor adam. (...) İnsanlar hep kulaktan dolma şeylerle hareket ediyorlar. Bilinçle hareket etmek yok. (...) Onların da işlerine öyle geliyor herhalde. Fazla zaman ayırmıyorlar öğrenmekle. Veya oranın inceliklerine derinliklerine inmek istemiyorlar. Niye zaman ayırsın ki? Gidip başka şeylerle uğraşmak varken. Gidip kağıt mı oynayacak, gidip boşa zaman mı geçirecek... Onlar varken, adam niye otursun senin ne kadar dürüst olduğunu anlamaya çalışsın, veya ne kadar iyi bir insan olduğunu anlamaya çalışsın? Ya da bu toplumun nasıl bir toplum olduğunu anlamaya çalışsın. (...) **Bilinçsiz olduklarından dolayı kaynaklanacaktır eğer gerçekten bölünürsek.** Yani birileri bir şeyler konuşacak, biz bölüneceğiz bu tarafta. Neden? Bu kadar basit mi? Herkes biraz kendi aklını kullanmalı. (Azmi, Adana)

Azmi’nin Adana’da hissettiklerinin dolaylı bir karşılığını Kahramanmaraş’ta görmek mümkün oldu. Bir zamanlar “ülkücülük yapan”, kendini “hâlâ ülkücü ama ılımlı” olarak tanımlayan; “Maraş eskiden çok tutucuydu, Aleviler göç ettikten sonra Maraş çok şey kaybetti” diyen Sadri ve “muhafazakar Müslüman” kimliği ve toplumda “disiplin arayan” özelliği ön planda olan Şadi, kuşku götürmeyecek bir biçimde Alevileri seviyorlar. Ancak bu sevginin yanısıra ya da arka planında başka bir ayrışma yatıyor: “Türk olmak ya da “olmamak”...

“Sadri: Maraş’ta öyle ki Alevi dediğiniz vatandaşlar her yönüyle çok iyi, insanlık olarak... Bugün Maraş’ta Çerkes var, Arnavut var, Selanik göçmeni var. Maraş’ta çok bunlar. Maraş’ın en verimli tarlaları, arazileri Atatürk zamanında bunlara verilmiş. En iyi yerleri orada arazisi olanlara veriyorlar. Dağlardan bayırlardan da verebilirlerdi.

Şadi: Burada bir mağduriyet olmasın diye. En iyi yerler onlara verilmiş.

Sadri Şadi’ye soruyor: Maraş’ın en verimsiz yerleri de Türklerde. Öyle değil mi?

Soru: Kimi kastediyorsunuz?

Sadri: Alevi olmayan vatandaşları.

Soru: Aleviler Türk değil mi?

Sadri: Onu derken, yani lafın gelişi. Sünnilerde.” (Kahramanmaraş)

Sadri ve Şadi Alevileri sevseler de, geçmişte yapılan bir uygulamanın (Alevilere verimli toprakların verilmesi) yarattığı rekabet duygusunun Alevi ve Sünni cemaatler arasındaki ayrışma ve Maraş katliamına giden yol hakkında –her şeyi açıklamasa da– oldukça önemli bir ipucu verdiğini ekleyebiliriz.

4. SOSYAL DÜZEN, SOSYAL ADALET ÇIĞLIĞI

Yaşanan güvensizlik duygusu ilk olarak cemaatlerin kendi aralarındaki ilişkilerde, birbirleri hakkındaki algılarda göze çarpıyor. Ancak, bu görünenin altında, kimliklerin sesinin gücü karşısında dile gelmese de Türkiye toplumunun yaşadığı ciddi bir sosyal adalet sorunu var; bir yanda yaşanan lüks, diğer yanda lükse uzaktan bakanlar... Bu “iki hıza sahip modernleşme” ya da çıplak dengesizlik sorunu görüşmelerimize olanca gücüyle yansdı.

İlk olarak “en alttan”, İstanbul’da, İstiklal caddesinin dibindeki “Evsizler Evi”nde, işsizler, mevsimlik olarak İstanbul’a çalışmaya gelenler ve yaşlılardan oluşan bir grupta yaptığımız tartışmadan bazı bölümleri aktararak başlayalım.

“İstanbul çok acımasız. Bugün Anadolu tarafına git, orada bir kişiyi dışarıda bırakmazlar. Kimse aç kalmaz orada. Misafir ederler. Gideceği yere kadar da gönderirler. Nereden geldiyse geldi farketmez, yeter ki insan olsun. Sahip çıkarlar, yalnız bırakmazlar yani.”

“İstanbul hayatı acımasız. Kanunu farklıdır. İstanbul’da kimse kimseye acımaz. Kendin ayakta durabilirsen ne mutlu.

Beyoğlu’na gelip giden insanlarla zaten öyle tür insanlarla bizim ilişkimiz olmadığı için o kişilerin de zaten sıfatları belli olduğu için öyle insanlarla bizim ilişkimiz olmaz yani.

(Yabancı işçilerin varlığı) Ucuz işçi. Ucuz insanlar varken niye göndersin ki? Adamların işine geliyor. Ben geçen gün maaş alıyordum; Zenci dediniz de, boyacı, badana, inşaat ustalarıyla. Adamı 15 milyona çalıştırıyor. Gelmiş parasını istiyor, Zenci. Günde 15 milyon. Öbürü 40-50’ye çalışıyor.” (Evsizler grup tartışması, İstanbul)

Yukarıda değindiğimiz gibi, “yabancılaştırma”nın sadece resmi kimlik kartı “yabancı” olanlar için değil; Türkiye topraklarında doğup büyüyen insanlar için de geçerli olduğu anlaşılıyor.

“Senelerdir oralarda (Ege bölgesinde) çimento fabrikası, kremit fabrikası çok yoğundur. Kürtler oralara çok yerleşmiş. Ucuz işçilik, sigorta yok; öyle çalıştırma var oralarda bir de. Pamuk işçisi, üzüm işçisi. İkinci sınıf vatandaş muamelesi oluyor. O da geriye insanı bazen. Buralara gelmeleri rahatsız ediyor insanları herhalde. Ucuza çalışıyor diyorlar. İşimizi elimizden alıyorlar diye... Benim duyduğum o; ‘fiyatı kırıyorlar.’” (Selma, Kocaeli)

“Evsizler”, her ne kadar rakip ucuz işçilere karşı bir tepki duysalar da, sosyal adalet sorununu en çok, “hak yiyenlerle” aralarında oluşan keskin sınıfsal ayrımcılıkta hissediyorlar:

“Sosyal yardımlaşma kurumları var. Mağdursun, oraya gidiyorsun, devletten bir şey bekliyorsun. Seni oradan gönderiyor. Sen buna layık değilsin diyor. TC kimliğini taşıyorsun sen Türk vatandaşısın. Bu sosyal hakları o kişiye vermiyorsan, o kişi nereden alacak? Bu kişinin hakkı var. Benim hakkım olan bir şeyi başkasına nasıl verirsin? Benim hakkımı başkasına veriyor. Adamın yatı var, katı var, apartmanı var adama yardım ediyor. Benim hiçbir sosyal güvencem yok gelirim yok, olmadığı halde sen sağlam adamsın diyor, taşı sıkıksan suyunu çıkarırsın diyor. Şu anda da mağdurdum. Düşmüşüm. Sen bana el uzatsan devletin bir kaybı mı olur? Yeniden o topluma beni kazandırsan kötü mü edersin yani?

Yeşil Kartım vardı. Ama adamın evi var, arabası var o da almıştı. Olur mu bu yani? Haksızlığın ta kendisi.” (Evsizler grup tartışması, İstanbul)

Gene aynı mekandan yaşlı bir adam bir gün oturduğu bilardo salonunda “sınıf acısını” hissediyor; onun için bir gencin yediği sandviç ve Marlboro sigarası bile görünür oluyor...

“Ben bir bilardo salonunda oturuyorum geçen sene. Bir tane genç bilardo oynuyor. 8 milyon saati bilardonun. Yarım ekmeğin içine şöyle salam, kaşar yiyor... Marlboro sigarası; bir, iki... Dikkatimi çekti, dedim sorayım: ‘Siz dedim, baban ne iş yapıyor?’ ‘Fabrikatör... zenginiz.’ Dedim ki, ‘Yani babanız ne kadar yevmiye size para veriyor?’ ‘50 milyon günde para veriyor bana,’ dedi. Yani 50 milyonu ben hayatımda görmedim. Asgari 500, 700 ya da 800... Kira vericen, evine mi bakıcan, çocuğuna mı bakıcan giydirmesine mi? Yani çocuk dedi ‘Her gün 50 milyon para alıyorum’ dedi...” (Evsizler grup tartışması, İstanbul)

Sosyal adalet sorununun geçtiği her konuşmada, liberalizmin tahakkümü altında ya da liberalizmin bir ürünü olarak içinden çıkılmaz bir paradoks belirginleşiyor. Bir yanda gayet yoğun bir şikayet: “Her şey para oldu”; aynı anda tek meşru çözüm önerisi: “Her şeyin başı ekonomi”. Başka bir ifadeyle, bir yandan “para yüzünden ahlâksızlaşıyoruz”, ama aynı anda “ekonomik düşünmek zorundayız” söylemine sahip bireyler ekonomik olarak hayatta kalmak için her türlü çareye başvuruyorlar. Bulundukları yerleri terk ediyorlar; göç ettikleri yerlerde “para için savaş” verirken, geldikleri yerlerin de yapılarını değiştiriyorlar ve gittikleri yerlerdeki cemaatlerin boy hedefi haline geliyorlar. Bu durum bölge ve kent fark etmiyor; söz konusu yer Adapazarı, Konya, Kahramanmaraş ya da Diyarbakır olabilir ve huzur bozan ve hep dışarıdan gelen birileri muhakkak vardır...

“Bölücülük hadisesi çok azdı Sakarya’da. **Depremden sonra bir takım oluşumlar değişti, sosyal profil değişti.** Deprem bölgelerine çok yardımlar gider, orada hayat bedava, ekmek su bedavadır. Devlet prefabrik veriyordu ya, Doğu’dan, **Güneydoğu’dan yığınla insan geldi. Onlarla birlikte Sakarya’da PKK hareketi başladı.** Onlar gelene kadar Sakarya’nın Türkiye’nin bölünmez bütünlüğüne yönelik, bölücülüğe yönelik bir atıfta bulunacak bir kişi, bir kurum ve kuruluş yoktu. Depremden sonra dengeler değişti. Depremden sonra HADEP’e o kadar oy çıktı. Hep dışarıdan gelenler ve o altyapıda çalışan işçiler sayesinde.” (Ethem, Adapazarı)

“Göç arttı, nüfus kalabalıklaştı. Çoğu, Doğu’dan geliyor. Gelenler de Doğu’nun fakirleri, tutunamayanları. **O yüzden, ‘düzeni bozuyorlar’, ‘cahiller’ diye, sevmiyorlar gelenleri.**” (Semra, Konya)

“Şöyle bir şey var. 1993-94’te Doğan Güreş-Tansu Çiller iktidarı döneminde Güneydoğu’da operasyonlar yapıldı. Medyadan bu operasyonlar fazla gösterildi. Daha önce bu kadar medyaya yansıtılmıyordu. Bu ara milliyetçi dalga bir yükseldi. **Mesela Adapazarı’nda pazar yerine gittiğiniz zaman domatesi Kürtlerden almıyordunuz. Vatandaş ‘Niye onları zengin edeceğiz ki?’ diye konuşuyor kahvehanede.** Arkasında şu var, ‘onlar buraya gelmeseler nüfusu böyle artırmazlar, bu kadar kalabalık olmazlar bu pastayı biz kendi aramızda bölüşürüz, her birimize daha fazla bir dilim’... [‘Biz’ denilen kim peki?] Herkes, ‘biz’in içerisine kendini koyuyor. Gürcü var, Abaza var.

Sorun Kürtler olduğunda, onlar, o ‘biz’in içerisinde kendilerini tarif ediyorlar. Öteki öyle bir şey değil, ötekileştiriliyor. Yani ekonomiyle bağlantısı var milliyetçiliğin. Sokaktaki vatandaş da bu şekilde algılıyor. (Murat, Adapazarı)

“Burada da oluyor; mesela küçük çocuklar gelir. Kızların yanına gider. Selpak satmak bahanesiyle. Üç beş kuruş yolunu bulur. Çok çocuklu olması yüzünden. Bugün mesela 10 çocuğun var senin. Kontrol edemiyor. Çocuğu alıyor götürüyor polis; anası babası takip etmiyor, ‘benim çocuğum nerede?’ diye Emniyet’e gitmiş haberi yok.” (Sadri, Kahramanmaraş)

“Ama Diyarbakırlı olarak biraz bozuldu. Nüfus iki milyon oldu. Her millet girdiği için Diyarbakır’da da iti var insanı var.” (Ziya, İstanbul)

Şimdi Çorum’dan bir örnek verelim. Şimdilik, “kendi yerinde” duran, kentini terk etmemiş, bir yandan bir ofiste telefonlara bakarken, diğer yandan da Açık Öğretim’de okuyan Fuat’ın “çok sıradan” çaresizlik ifadelerini (“gönül isterdi ki”; “bizim gibiler”) aktaralım:

“Türkiye’de bence en baştaki sorun işsizlik. Üniversite mezunlarının iş bulmaması çok sorunlu. Mesela **gönül isterdi ki ben burada olmayayım**, liseyi bitirdikten sonra direkt üniversiteye geçeyim. Daha güzel yerlere geleyim. En fazla işsizlik durumu var. **İkinci olarak da, genelde bu yani işsizlik ilk sorun.** [Geleceğe dair korku?] Güzel bir iş bulamama var. Bir de yani nüfus arttıkça işsizlik de artıyor. Üniversite sınavı var mesela şimdi. Atıyorum 3 milyon kişi giriyorsa 1 milyonu alınıyor bunun. **Bizim gibilere de bir şey çıkmıyor.**” (Fuat, Çorum)

Buraya kadar anlatılanlar, büyük ölçüde, klasik “sosyal sorun” hikâyeleri ve kapitalist toplum yapılarında piramidin ya da sosyal hiyerarşinin alt katmanlarında duyulabilecek hikayeler. Ancak sembolik olarak Türkiye toplumunun tepesinde, “en güvenilir” olma sıfatına sahip ve “homojenlik” timsali olan bir kurumda da “statüye dayalı sosyal adalet” sorunu var. Kürtler hakkında Ege bölgesinde ortaya çıkan önyargılara değinen Selma’nın bizzat kendisinin yaşadığı “rütbeye dayanan sınıfsallık” tecrübesini aktaralım şimdi:

“Gölcük tersanesi lojmanlarında, biz işçi olarak ordaydık. İşçi-subay ayrımı vardı o lojmanlarda. Yani çocuklara kadar etkileniyorduk. Subay çocukları ayrı ayrı oynarlardı. Oynamazlardı yani. Tabii orada çok vardır ast-üst davası falan çok olurdu oralarda, garnizonda. Yani bir an evvel çıkayım diye baktım. Faydaları nimetleri çoktu bana, kira falan vermiyordum. Ayrım rahatsız, çocuklarım için çok üzüliyordum. Onlar zaten gruplaşmış durumlardalar. Donanma tarafı astsubaylardır; sahile gelin subaylardır; işçiler ayrı bir gruptu. Çocuklar için üzülürdüm ben; niye oynamasın? **Ama bağırlırdı “o işçi çocuğu; konuşmayın onla o işçi çocuğu!” diye.** İki blok ötede subay lojmanlarıydı, işçiler de oralardaydı. Karışıkı yani. Bir ilgim olmuyordu, görüşmemiz olmuyordu. Hırslanıyordum tabii. O lojmandan ben bir an evvel çıkayım istedim ben, böyle ayrımcılık olunca. Niye çocuklar arkadaş olmasın? Aşılamanın âlemi ne? Sonuçta aynı okula gidiyorlar. Ama o annenin babanın şeyi mi nedir ne bileyim ben nasıl bir duygusuysa o?” (Selma, Kocaeli)

Bir anlamda “iş” ile ilgili olarak kabul edilebilecek bu rütbeye dayalı ayrımcılık sadece “çalışanlar” arasında kalmıyor; ortak kullanılan mekânlara, çocuklara ve eşlere kadar yansıyor. Ancak ayırım orada da bitmiyor; yaz tatili için gidilen “askerî yaz kampları”nda da devam ediyor. Astsubaylar ve subayların yerleri (denize girilecek yerler, kafeteryalar vb.) net sınırlarla ayrılırken, subay eşleri ve astsubay eşleri de (ya da çocukları) benzer şekilde ayırmış mekânları kullanıyorlar. Bunun dışına çıkmak statüyü / sınıfı sarsmak anlamına geliyor.

Öyle anlaşıyor ki, işte ve tatilde, yani “hayatın içinde” varolan statü farklılaşması, “hayatın ötesinde”, hatta “en kutsal ölüm” olarak şehitlikte bile devam ediyor. “Şehit Aileleri Derneği”nde yaptığımız görüşmelere göre, şehitlikte “köken” ayrımı olmazken, bir anlamda “rütbe” ayrımı ortada duruyor:

“Buradaki derneğimizin gayesi burdaki şehit ailelerinin hukuki sorunlarını, askeriyeyle, emekli sandığıyla, kamu kurum ve kuruluşlarıyla olan diyaloglarını sağlamak, ihtiyacı olan şehit ailelerimizin ihtiyaçlarını hayırsever vatandaşlarımızdan gelen hayırlarla takviye etmek. **Maaş almayan insanlarımız var, ‘görev şehitleri’ var, ‘terör şehidi’ var, bunları da ayırmışız. Devletimiz bizi o yönde ayırmış.** Görev şehidi dediğimiz zaman askere gitmiş, oradaki bir arabanın altında kalmış. Kaza, görev şehidi denmiş. Hiç bir haktan faydalanmıyor. (...) Şimdi, terörde olduğu zaman hem iş imkanından faydalanıyor, hem maaş bağlanıyor, kardeşi işe alınıyor. Ama normal görev şehitlerinde böyle bir hakları yok. Ya mahkemeye verecek, mahkeme tazminatla, o da parasının yarısını oradaki avukatlar... Çünkü bizim burdaki şehitlerimizin, gazilerimizin çoğu kırsal kesimin insanları. Yani burda varlıklı bir insan yok. Emekli, gücüyle çalışmış, bizim şehit babası arkadaşımız... Bunların hepsi kırsal kesimin insanları. Yani burda mozaik ararsanız her çeşit insan var burda. **Kürdü, Türkü, Arabı, Çerkezi var. Burda şehit ve gazi olan kimseler ayrılmaz ama... Askere giderken ayırmamış ama maddî imkânlardan ayrılmış, o imkânlar sağlanmamış.**” (Ayhan, 50, Şehit Aileleri Derneği grup tartışması, Adana)

“Bu olan şeylerde ben öyle tahmin ediyorum, çünkü maddi sıkıntıdan devletin yaptığı, kaçamak gidiyor yani. Vermemek için kaçamak gidiyor. Bu da şehit olmuş öbürü de. Biz diyoruz ki şehit olan askere, sevk kağıdını alan her kim ne olursa olsun, askeriyede öldüğü takdirde, yani görevde veya terörde öldüğü takdirde bu şehit sayılır ve bütün hakları da eşit alması gerekir diyoruz. Yani bunları biz ayırmayalım diyoruz. Şimdi burda devletimiz ayırıyor. Niye? Para vermemesi için her çareye başvuruyorlar. Ordaki bir subay bir tutanak tutuyor, ‘bu asker kendini vurdu’ diyor. Ya bu asker kendini vurdu; niye vurdu? Bunun bir sebebi yok. Artık ordaki insanların vicdanı, o rapora bağlı.” (Şehit babası, Adana)

Sınıf ya da statü vesilesiyle ayırmak, bu ayrımın bir “otorite” ile sağlanması da genel bir kural. Araştırmamız sırasında karşılaştığımız bir sahneyi sadece aktarmakla yetinelim. Ankara’dan Çorum’a giderken bindiğimiz otobüsün muavini de benzer bir statü gücüne ve ona bağlı olan otoriteye sahipti. Otobüste dört kişilik bir aile

vardı. Orta yaşlarda bir kadın, bir erkek ve yanlarında 8-10 yaşlarında iki çocuk. Çocuklardan birinin altında pijama var. Yüzü solgun, belli ki ağrısı var. Hastaneden çıkmışlar; çocuk ameliyat olmuş. O dört kişilik aile iki kişilik koltukta oturuyorlar; iki çocuk da kucaklarda; bir tane fazladan koltuk alamamışlar. Baba arada bir kalkıyor, ayakta duruyor; ameliyatlı çocuk rahat etsin diye. 'Otursana kardeşim yerine!' diye kızıyor muavin. Adam oturamıyor, çünkü ameliyatlı çocuğun o sıkışıklıkta dikişlerinin açılmasından korkuyor. Muhtemelen hastaneden de yeterince iyileşmeden çıkarılmışlar...

Sosyal sorun ya da sosyo-ekonomik sorunlara bağlı olarak ortaya çıkan ayrımlar ve gerilimler, kuşkusuz sadece toplumun en altında ya da statünün, prestijin bariz olduğu üst katmanlarında ortaya çıkan bir olgu değil. Bizzat "her şeyin paraya dayandığı" ve ekonomik kriz yaşayan ticaret erbabında da somut sonuçları görünen bir sorun. Bu kesimlerde de para ne kimlik bırakıyor, ne muhafazakârlık:

"Esnaflar kendi aralarındaki ilişki, dostluklar, yakınlıklar hiç yok. Sıfır. Kimse kimseye ses etmez. Şuradan müşteri elinde bir alışveriş paketiyle çıksın, öteki oradan 'tüh kaçırıldık müşteriye bak görüyor musun?' hesabına giriyor. Bunlar da sonuç itibarıyla maddiyata dayanıyor. 'Niye ben satmadım da o sattı?' diye. Dostluk yok esnaflar arasında. Mesela bende olmayan bir malzemeyi ben şuraya yönlendiririm veya buraya yönlendiririm. Ama gene de arada bir soğukluk var. Selam sabah var ama gene de soğukluk var. Herkes kendi derdinde. Akşamları biz kapatırız, gazinolar açılır. Gazinolar arasında bile müşteri çekme yönünde. Onların arasında bile rekabet var yani." (Serdar, Ankara)

Türkiye'de genel olarak "birlik beraberlik" sorunsalının bu kadar yakıcı bir şekilde görünür olması, en mikro düzeyde bile görülen bu birlik ve beraberlik eksikliğinden kaynaklanıyor. Tam da bu tür çıkarlar ve belki de daha çok sosyal adalet sorunu, eşitsizlikler söz konusu olduğu için, toplumun çatışma potansiyeli de yükseliyor. Artık çok daha kolay "gaza gelinebiliyor"; çok daha kolay şiddet çıkabiliyor ortaya. Bu potansiyelle milliyetçiliğin eşzamanlılığı dikkat çekiyor; böyle bir zamanda milliyetçilik söylemi daha çok duyuluyor; milliyetçilik daha "kullanılabilir" bir hale geliyor.

Bu aşamada, örneğin Trabzon'da meydana gelen TAYAD eylemcilerine karşı girişilen linç eylemini bu bağlamda okuyabiliriz. Kürt meselesi karşısında radikal milliyetçi tavır alan görüşmeciler tarafından sık sık dile getirilen "Trabzon'da da yol yok; ama kimse isyan etmiyor" söyleminin arka planında, dile gelemeyen "sosyal adalet arayışını" ve ne kadar haklı ve insanî gerekçelere dayansa da bu arayışa değmeyen "tutuklu" yakınlarının taleplerine gösterilen tepki dikkati çekiyor.

Milliyetçiliğin bir dil olarak araçsallaşması, "sınıf" ve "siyasetin" de aynı anda krize girmesiyle birlikte gidiyor. Kendini sınıf ya da toplumsal aktör olarak ifade edemeyen insanlar siyasi olarak da ifade edemiyorlar. Siyasete güven ortadan kalkıp, siyaset

krize girerken, “cemaat” ya da cemaat gibi yaşanmaya çalışılan “milliyetçilik” devreye giriyor. Bu yeni durumda insanların nasıl hareket ettiklerini, Çorum’dan ülkücü Cemşit’in ürettiği parlak formül çok iyi açıklıyor: “Bu düzen böyleyse düzenin içerisinde manevra yapmak gerekiyor”.

“Yani Meclise her giden, bu milletin içinden hangi boyuttan çıkarsa çıksın, sosyal statüsü ne olursa olsun, ister âlim olsun, isterse cahil olsun, oraya gittikten sonra herkes orada bey oluyor, bizler de burada kapıkulu oluyoruz. **Bu düzen böyleyse düzenin içerisinde manevra yapmak gerekiyor.** Belediyelerin yaptıkları ihalelerin hepsi göstermelik. (...) O zaman demek ki bunun yolu bu. Hepimiz ister istemez onlara gidiyoruz o zaman, kapıkulu oluyoruz, onların desteği ile basamak basamak yükselme gayretine giriyoruz. Dürüst kalmaya çalışan insanlara da bakıyorsunuz böyle ezilen, horlanan, ortada kalan, borcun derdin içerisinde çırpınan insanlar. Ölen de garibanın insanı, vergisini vermeye çalışan da garibanın insanı, askerliğini yapan da garibanın insanı, ezilen de... Hiçbir şeyden nasip almayan, hastane kapılarından kovulan, haklı olduğu halde mahkemeye başvurduğu zaman harcı ödeyemediğinden dolayı haklı olduğu davayı kaybeden bu gariban insanlar. Sosyal devlet nerede o zaman? (Cemşit, Çorum)

“Seçtiğimiz insanların içinde uyuşturucuyla uğraşan insanlar var, adli sabıkasını da çıkarsalar da insan oy verirken kime verdiğini görse. Ama biz seçiyoruz, hayatını garanti altına alıyoruz. Peki benim hayatım ne olacak hocam? Biz seçiyoruz, gönderiyoruz. Peki bizim hayatımız ne olacak? Kıyak emeklilik yapıyor. Bir dönem milletvekilliği yapsam tamam hocam ben çalışmayım. Saat kulesi benim deyip oturayım. Ne güzel. **Ben bir seçileyim hocam, benim seçildiğim hükümet bir ay görev yapsın yeter. Vallahi yeter.** Devletin bütün olanaklarından yararlanıyor. Benim de ömrüm ilaç alma kuyruklarında geçiyor. Eşimi ameliyat ettireceğim aylar günler sıra veriyorlar. Al işte buyur iki tane problem hocam ne yaparsan yap.” (Kazım, Çorum)

Ekonomide, siyasette ve hayatın tüm alanlarında ortaya çıkan “manevra yapma gereği” bizzat “milliyetçilik” stratejisinin içinde de ortaya çıkıyor. Düzen ekonomik, siyasal, cemaatsel ve hatta mafya gibi bilumum farklı alanlarda, milliyetçilik altına girip varolma savaşıyla sürüyor. Bunun en acımasız sonuçlarından biri kendini şiddet olarak gösteriyor.

“Burada bir şehre uyum sağlamak yerine herkes kendi bulunduğu yerdeki yaşantısını sürmeye çalışmış burda. Çok farklı görüşler, çok farklı davranışlar ortaya çıkmış. O yüzden Adana’da huzurlu değiliz. Adana’da istediğimiz, daha önceki yaşadığımız huzur yok. Aksine çok farklı olaylar gelişiyor. Belli bir saatten sonra birçok yerde gerçekten yalnız yürürken korkarak yürüyorsunuz. (...) Sık sık adli olaylarla karşı karşıyayız. Cinayetler, intihar, kaza olayları. Ve bu olayları da birebir yaşadığımız için belki birçok insan oturduğu yerde bunları göremiyor. Yani cinayetlerin neden işlendiğini, ya da bu duruma neden gelindiğini kimse -öyle yüzeysel olarak belki olaylara şahit oluyor da; biz içiçe yaşadığımız için, gerçekten olayların boyutları çok tehlikeli durumda. Hem Adana hem diğer bölgelerde. Yani insanlar yok yere birbirlerini öldürüyorlar. Sebepsiz yere.

Çok basit şeyler uğruna. Yani bunu zaman zaman bizler de anlamakta zorluk çekiyoruz gerçekten. (...) İncir çekirdeğini doldurmayacak sebeplerden dolayı cinayet işlenmiş, olaylar olmuş. Size şunu öğretiyor, bu kadar olur mu? Ne var ki ortada, niye yapıyor insanlar bunu, sebep ne? Eğer insanlar bu duruma gelebilmişlerse, tabi çok basit şeyler yüzünden birbirleriyle kavga edebiliyorlarsa, inanılmaz derecede bu cinayetler işlenebiliyorsa, insanları öldürecek kadar hareketler yapılabiliyorsa, demek ki olay sadece dışardan bakıldığı gibi öylesine işlenmiş bir cinayetle sınırlı değil... Altında çok şeyler yatıyor. Yani eğitimden tutun da, işsizlikten tutun da, şu an ülkenin içinde bulunduğu durumdan kaynaklanan, nüfus yoğunluğundan kaynaklanan, eğitimin yetersizliğinden kaynaklanan bir sürü sebepler var bu olayların içerisinde. Yani kabaca huzurlu değiliz.” (Azmi, Adana)

5. “TÜRKİYE ÜZERİNE OYNANAN BÜYÜK OYUNLAR”

Toplumun yatay ve dikey her düzeyinde bu derece yoğun yaşanan ayrışma ve parçalanmanın yarattığı çaresizlik duygusu karşısında, ancak kapsayıcı bir açıklama parçalanmayı aşmak ve hayatta kalmak için direnmeyi sağlayabilirdi. Bu türden kapsayıcı bir açıklama çok çeşitli olabilir. Örneğin, bugüne kadar modernleşme ve “görevleriyle tanımlanan, uysal, makbul vatandaş” yaratma yönünde uygulanan otoriter devlet politikaları ve askeri darbeler bu anlamda kapsayıcı bir açıklama olarak ele alınabilir. Bugün Türkiye’de milliyetçilik stratejisi altında özellikle “ulusalcılık” versiyonu aracılığıyla getirilen açıklama da alternatif kapsayıcı açıklamalardan biridir ve doğrudan stratejinin kalelerinde hazırlandığı için diğer açıklamalara karşı daha çok rağbet görme potansiyeline sahiptir.

Yaptığımız görüşmelerin tamamına yakınında “parçalanma” dinamikleri dile getirilirken, gene tamamına yakınında, bu parçalanmayı en azından tahayyül düzeyinde aşmak ve parçalanmanın nedenlerini “dışarıda” aramak üzere, “Türkiye üzerine oynanan oyunlar” retoriği, ait olunan yer, toplumsal cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey, etnik, dinsel, kültürel veya siyasal kimlik olmak üzere hemen hemen her kesimde karşımıza çıktı. Gündelik hayata veya farklılıklara ilişkin yorumlarda farklılaşan bu kesimler düşmanı bazen ötekileştirilmiş belli bir grupta, bazen hükümette, bazen devlette görseler de bu retoriğe kolayca başvurabiliyorlar. Bu retoriğin farklı versiyonları ve farklı argümanları bulunsa da, bütün sorunların nedenlerini açıklama kapasitesine sahip ve öz itibarıyla, aynı sonuca varıyor: “Türkiye’yi bölmek üzere bir komplo var”...

“Belirsizliği aşan” bu komplo retoriği içinde yeralan farklı versiyonlar var. Örneğin, “ateşi körükleyenlerin” olduğunu söyleyen bir işadama toplumsal aktör olma kapasitesinin getirdiği güvenle meseleyi büyütüyor. Başka bir versiyonda “demokratikleşme” karşısındaki güçlerin bizzat parçalamaya çalıştığı düşünülüyor. Başka versiyonlarda “Türkiye’nin topraklarını azar azar satın alan Yahudilere”, “bor madenlerimizi ele geçirmeye çalışan yabancı güçlere”, “ahlâkımızı çökertmeye

alışan Hristiyanlara", "kimliğimizi değiştirmeye çalışan misyonerlere", "soykırımın tanınmasını isteyen Ermenilere, Süryanilere", dışarıdan bölmeye çalışanların ülke içindeki uzantıları "hainlere" vs. yer veriliyor.

şimdi bu retoriğin, en soğukanlısından en ateşlisine, en çok dile gelen versiyonlarını aktaralım:

"Bence bu işin temelinde güçlü bir Türkiye yatıyor. Çünkü bu tip konuların belli zamanlarda snp, belli zamanlarda krklendiğini dşnrssek demek ki bir kere birinin bu alevi ateşlediğini ve krklendiğini görmemiz lazım. **Bunlar da bence Türkiye içinden değil, Türkiye dışından gler... (...) Türkiye'nin konumu, önemi, ekonomik gc bir çok ülkeyi rahatsız edebilecek konumda.** Bunlar çok zor şeyler değil. Senaryoları dünyanın her tarafında görüyoruz. Bir anda kendini güçlü zanneden ülkeler, liderler, kralların nasıl bir anda olaylarla devrilip yok olduğunu dünyada görüyoruz. Bunun için bunlar çok zor şeyler değil." (Timur, işadamı, İzmir)

"Güçlü Türkiye kimsenin işine gelmez. Dünyada kimse istemez. Türkiye'nin hiçbir zaman çok şey etmezler ama hiçbir zaman da müsade etmezler fazla yükselmesine. Görüyoruz tam dzeliyorsun; oluyor birşeyler sen kaç sene geri gidiyorsun? Türkiye'nin zenginliği açık." (Kemal, İstanbul)

"Bir tedirginlik var tabii. Yani bende de var. Harita [parçalanmış Türkiye haritası] görüyoruz, 'ne oluyor?' diyoruz. Adım adım ülke parçalanıyor mu? Irak gibi, Ortadoğu gibi oluyor diye düşünüyoruz. Belki bu değişim çok hızlı oluyor, belki düşünme fırsatımız olmuyor; nedir ne değildir? **lke hızla demokratikleşiyor, uğraşılıyor diye düşünüyorum.** Yanlış bir kaza falan mı olacak? Kafam karışıyor bazen mesela." (Emir, Konya)

Ayrımcılığın devlet düzeyinde olduğunu düşünen Faruk da tüm dünyanın gözünün Türkiye'nin üzerinde olduğunu ve bl-parçala-yut politikasının uygulandığını düşünüyor.

"Ben tamamıyla dışarıdaki devletlerin parmağını görüyorum. Ülkemizde son zamanlarda yapılan araştırmalarda o kadar çok doğal kaynak sesleri çıkıyor ki. İlerleyen zamanlarda pek çok ilçenin gelişimini sağlayacak doğal kaynakların sözü geçiyor. Karadeniz'deki hidrojen yakıtlarından filan. Özellikle petrolün tkeneyeği zamanlara yönelik yatırımlar yapılıyor. Bu hesaplara baktığın zaman diyorsun tüm **dünyanın gözü Türkiye'nin üzerinde.** O zaman herkes buradan bir şeyler kapmak, yer edinmek istiyor. Pastadan pay almak isteyenler var. **Bunun da yolu bl parçala yut politikası geliyor aklıma.**" (Faruk, Kars)

"**Vatanın savunması noktasında buğn Türkiye üzerinde oynanan oyunlar görüldüğü zaman bakın buğn mesela Gümrük Birliği'ne girdi Türkiye, bundan en çok zarar görenler Anadolu'da yaşayanlar.** nk nc dünya ülkeleri diye adlandırılan ülkeler bunlarla ticari anlaşmalar yapamıyoruz, belli kıstaslar içine girmek zorunda kaldık, vergi indirimleri yapamıyoruz. Geçenlerde sayın başbakanımızın Soçi'yi ziyaretinde Putin'in bir teklifi vardı. Siz Türk Cumhuriyetlerine yaptığımız GB anlaşması içine alalım, bırakın AB sevdasını, buraya girin. **Dünyanın en çok korktuğu nokta bu. Türkiye'nin ekonomik**

olarak, siyasi olarak güçlenmesi, Türk Cumhuriyetlerinde Rusya’da çok önder duruma gelmesi dünyadaki dengeleri değiştirir. Herkes bundan korkuyor. Rusya bu açıdan Türkiye’yi önemsiyor. (Halil, Trabzon)

“(Irak’ı işgal eden ABD’nin niyeti) Şu anda petrol için bu olaylar insanın refah düzeyinin veya iyi yönetilmesi kötü yönetilmesi umurunda değil yani. Oradaki pastayı paylaşmak için. **Yakın bir zamanda İran’ın başında olacak. İran çok zengin petrol açısından, müthiş petrol yatakları var. Türkiye’de ise bor çok. Türkiye’de dünyadaki kaynakların yüzde 71’i çıkıyormuş.** Doğu’da diyor su var, petrol var, maden kaynakları da orada diyor. Verimsiz şey olsun kesinlikle bu kadar şey olmaz yani. Bordan müthiş şeyler üretiliyor. Bor’un girmediği şey yok. Geçen televizyonda açıklıyor yani her şeye giriyor. Ama maden çıkıyor işleyemiyoruz yani. Şimdi on bin dolara satıyorsan sen tonunu, işlenmişini bilmem kaç milyon dolara alıyorsun. O kadar müthiş bir şey yani.” (Osman, Antalya)

“Türkiye coğrafyası dünyada olmayan bir toprakla, bir yere sahip. **Yani bu toprakla su kaynaklarımız olduğu müddetçe Avrupa, dışardaki ülkeler bizi rahat bırakmazlar.** Zaten bu terör örgütü kaynakları da dışardan geliyor biliyorsunuz. Yani memleket içerisinde dışardan idare ediliyor. Türkiye bir rahata kavuştuğu zamanlar oluyor bir yerden bir patlak çıkıyor. **Bu terör Osmanlı tarihinden beri Türkiye’nin büyümemesi için, bir yere varmaması için boyuna kösteklemişler, boyuna önünü kesmişler.**” (Ahmet, Şehit Aileleri Derneği, Adana)

“**Adam diyor ki Anadolu Türklere bırakılmayacak kadar büyük coğrafyadır,** güzel bir toptaktır. Bu Avrupa’nın bakışı. Ben ülkemi çok seviyorum. (...) Aşık Veysel’in dediği gibi, toprağı kazıyorsunuz verim fişkırıyor. Suyumuz var, kimseye nasip olmayacak bollukta. Üç bir yanı denizlerle çevrili, iki tane stratejik boğazı olan bir coğrafya, rahat bırakmazlar sizi. Öte tarafta BOP gibi bir projeyi uygulamaya yetenelen bir Amerika, bu projeyi hele sizinle birlikte uygulamayı kafasına koymuşsa, İran’a müdahale etmeyi düşünüyorsa, Irak’ta bir takım hesaplar içerisindeyse, yani sizi kolay kolay kimse rahat bırakmaz. Elbette Türkiye’nin geçmişiyle ilgili bizlerde, ha diye varolmuş bir devlet değiliz ki... binlerce yıllık geçmişimiz var, ne yaptığımızı herkes iyi kötü biliyor. **Yani ben de olsam Türkiye’yi ve Türkleri rahat bırakmam açıkçası.** (Metehan, Erzurum)

“**Bu Patrik meselesi sence mantıklı mı yani? Adam devlet gibi sıfat almış.** Senin memleketine gelecek, o zaman bizim hocamız da çıksın cüppeyle dolaşsın. Onun içinde oyun var. Şu da düşünülemez mi? Geçmişte Filistin’deki insanlar topraklarını satmış. **Şimdi Güneydoğu’da falan gidiyor yüz dönem yer almış Yahudi çekmiş gitmiş. Sen ek demiş. Tapusunu alıp gitmiş. 30 sene sonra topraklarını almaya gelip, işgal ederse haklı mı olur haksız mı?** Bunlar ayrı konu. İnsanın oturacağı yeri biz de alırız. Ama toprak satmak başka bir şey. Ben bunu yapamam. ‘Benim şu kadar vatandaşım Musevi veya Hristiyan vatandaşına haksızlık yapıyorsunuz’ diye gelip iddia edecek. Olamaz mı yani?” (Osman, Antalya)

“Basından varıyoruz, basından bilgi alıyoruz; öyle geliyor. Sonra çok eski bildiğim bişey var; 1977 seçimlerinde İstanbul’da ben Şehremini’nde otuyordum, Selamet Partisi senatör adayı bilmem kim, geldi kahvede konuşma yaptı. Ben o zaman gencim, bugünkü gibi hatırımda konuştuğu şeyler. ‘Arkadaşlar, dedi, Amerika’da bilmem ne bankasında dedi, hesabını kitabını yaptım, araştırdım, falan numaralı hesapta,

Ermeniler'in, dünya Ermenileri'nin Türkiye üzerindeki emelleri için topladıkları paranın miktarı bu, hesap numarası bu. Ben merak ettim, araştırdım, buldum. Merak eden varsa Türkiye'den gitsin bulsun. 30 küsur tane devlette mahkemem var; bu mahkemeler 133 de olsa devam, bildiklerimden dönmeyeceğim, 'Yahudi ne olur?' diyen Araplar bak bu gün başlarına iş açtılar. **Avrupa Birliği konusunda, gelecekte, ülkemize, sınırlar kapılar, mülk edinme hakları doğduğu zaman, bizim doğudaki, güneydoğudaki vatandaşlarımıza gelip topraklar 'kaç para?', 'şu para bu para' gelip alacaklar, oralarda bir miktar meydana ırk getirecekler, Ermeni ırkı getirecekler, veyahutta ayrılıkçı, aykırı ırk getirecekler, bunlar orada kavga çıkaracaklar. Bu çıkarılmış kavgadan da bir kaç kişi ölünce, diyecekler ki, işte Avrupa'ya veya işte 'insan hakları hukukları, gelin bizi kurtarın; bak Türkler bize anayurdumuzda baskı yapacaklar' diyecekler.** Biz dedi, ufacak gördüğümüz bu sivilceyi, bu günden söylüyorum, büyük çıban yaşayacağız. 1977 seçimleri Şehremini'de bir kahvede duydum ben bunu... Şimdi aynı şeye bakıyorum, yavaş yavaş geliyor." (İsmet, Çanakkale)

"Bugün büyük İsrail devletiyle ilgili bir ilkesi var adamların. Kaç yıllık bu rüya? 500 yıllık. Ama aynı güzergahta devam ediyorlar. Allah için sen Türkiye'nin bir yıl sonrasını söyle. Bir ay sonrasını söyle. Var mı Türkiye'nin projesi kardeşim? Bir ay sonra ne olacağımız belli mi? (...) **Ama adam 500 yıllık hayalin peşinde.** Keza Hristiyan alemi yine öyle. Haçlı Seferlerinden beri, adamlar baktılar ki böyle olmadı. E ne yapacaksın? **Bu adamların dinini bozacaksın. Bir papazın davasıyeti var. Onu uyguladıklarını söylüyorlar.** İsmi aklıma gelmiyor şu anda. **Türk milletini bölmek için kardeşim dini duygudan uzaklaştıracaksın. Ailevi anlayışını bozacaksınız gibi şeyleri var adamın. Bunu uyguluyorlar.** Uygulamıyorlar mı? Benim bir tane somut ilkem yok. 'Ben var olmak için şu emin adımlarla ilerliyorum; ne kadar zorluk yaşarsam yaşayayım taviz vermeden yürüyeceğim' dediğimiz bir şeyimiz yok ki bizim. (...) 75 milyon insan, açlık sınırının altında yaşayan belki de 50 milyon insan... öbür tarafta Lüksemburg'a bakıyorsun 38 bin Euro mu ne kişi başına GSMH. Biz 3500-4000 dolarla gideceğiz oraya diyeceğiz ki zenginliğinizden bizi de istifade ettirin. Almadan vermek Allah'a mahsustur. **Bu adam senden bir şey isteyecek ki bir şey verecek.** Ne isteyecek? Okuduğumuz kadarıyla olacak unsurlardan birisi din, birisi de **su savaşları.** Şu an bir **enerji savaşını** zaten yaşıyoruz. Türkiye'nin kullanılmamış, bakir kalan yerleri var. (Bunun yolu ise...) Dünyanın oluşumundan beri olan bir hadise vardır. Din ayrışmaları. Ama dini hakimiyetleri kurmak. Boşu boşuna mı bu insanlar yıllarca Haçlı Seferleri yaptılar? Belki de yukarıda bulunan insanların kimlikleri Türk ama kafa yapıları bizim gibi değil. Kendi ülkesine hizmet derdi olmayan insanlar da vardır. Olmaz mı? **İhanet her yerde olabilir.** (...) Şurada 30 km ötede Hamamözü'nü görmeden ölen insanımız var bizim. 80 km havza bizim, kaplıca, sıcak su. Ama öbür taraftan adam çıkıyor, İngiltere'den, Finlandiya'dan; benim hayal bile edemeyeceğim yerlerimi geziyor. Ben Ege sahillerine hiç gitmedim. Televizyonda görürsem, 'falanca konser verdi', 'filanca şurada kaçamak yaptı', 'Bodrum geceleri şöyle' derse görüyorum. Orada Bodrum var, Kuşadası, Çeşme var. Var da kardeşim benim değil ki! Ben birilerinin adına orayı tutuyorum. **Bergama'da altın çıktı diyor adam, öbür tarafta birileri hemen organize ediyor, 'hadi bakalım yürüyün arkadaşlar!' Niye? 'Siyanürle altın çıkarıyorlar'. Dünyada her yerde siyanürle altın çıkarıyorlar. Siyanürsüz altın çıkarma şansı var mı? Niye? Orada doğal güzellik bozulmasın diye. Yarın Alman geldiği zaman oraya kardeşim rahatsız olmasın, gelsin orada rahatça yaşasın.** Kirlletmek değil; altın

çıkarttığın zaman, ekonomin de düzelecek. Almanya'ya gitmek isteyeceksin belki. Yok. 'Sen yaşamayacaksın kardeşim, sen olduğun yerde dur, ben havalarım soğuduğu zaman, kendi ülkemde yaşamadığım zaman ben buraya geleceğim, sen beni o zaman görürsün'. **AB hadisesi bizim için hayalin de ötesinde bir şey, bizi bölmek, devşirmek, bir yerlere karşı zayıflatmak için, Türkiye'nin siyasi, coğrafi ağırlığını parçalayabilmek için büyük devletlerin, ABD olmak üzere bunun içinde, enerji kaynaklarına kolay ulaşabilmek için, Türkiye toprakları üzerinde taşeron aşiret devletleri kurabilmek gayesiyle AB dayatmaları, ucu açık bir müzakereyle, kah 'şunu vereceksin' kah 'bunu vereceksin' diyerek, yarın 'Ermenileri tanıyacaksın', Ermeniler senden para isteyecek, para olmadı toprak vereceksin...** Bir ülke Kurtuluş Savaşı yapıyor kimin kimi kıydığı belli mi kardeşim? Önemli mi veyahut da? Ben ülkemi savunmak istiyorum yahu! Benim evim yanıyor. Birileri de ateş atıyor. Ben adama 'aman atma kardeşim atarsan ben seni öldürürüm' dersem bunun Ermeni, Türk, Kürt, Süryani, Çerkez olduğu beni ilgilendirir mi? Benim evimi yakıyor bu adam. Ama şimdi AB'nin dayatmasıyla Süryaniler de çıkıp diyorlar ki '3000 tane adam verdim, ben de tazminat isterim; soykırımı da kabul et' diyor. (...) Şimdi kardeşim, tarihte, baktığımız zaman hiçbir devlet vererek ayakta kalmamıştır. Alarak ayakta kalmış. **Biz 200 senedir veriyoruz. Hep veriyoruz. Osmanlı'nın son döneminden beri toprağımızı veriyoruz, ekonomik değerlerimizi veriyoruz. Ailevi, sosyal değerlerimizi veriyoruz.** Geleceğimizi veriyoruz. Ümidimizi veriyoruz. Her şeyimizi veriyoruz. Bir sefer de desin ki, Allah rızası için kardeşim, 'yıllarca biz bunları verdik ama şunu da aldık'. Ne aldık? (Cemşit, Çorum)

"Memleket neydi ne oldu? Bunu yapanlar kim? Ermeniler; hiç kaçınılmaz. Siyonistler, İngilizler, Fransızlar bunlar... Türkiye'yi AB'ye almayacaklar. Bizi de böyle oyalyorlar. Allah sonumuzu hayretsin." (Nuri, Adana)

"Ben Ermeniler kötüdür diyemem. Çok saçma. İyisi vardır, kötüsü vardır. Ama **PKK, Ermeni soykırımı hikayesi... Bunlar hep ABD'nin, Avrupa'nın işi. Türkiye'yi bölmek çabaları. Sonunda halkı birbirine düşürecekler.** Aynı şey Afrika'da oldu (Ruanda'yı kastediyor), millet birbirini kırdı. Onu da Avrupalılar yaptı." ("Cahil milliyetçilerden" nefret eden Semra, Konya)

"[Ben bölmek istediklerinden emin değilim zaten. Yani bölmek isteyenler vardır belki de, esas büyük çoğunluk bölmek falan istemiyor gibi geliyor bana.] Yok. Bana geliyor. Bana nerden geliyor biliyor musun? Bu kadar büyük nüfuslu bir ülke Avrupa Birliği'ne girdiğinde, çekincekleri var korkuyorlar. **Küçülterek alırsak daha güzel rahat ederiz hesapları yapıyorlar.** [Türkiye'yi alacaklar... Kürtler dışında mı kalacak, onlar alınmayacaklar mı?] Yani, Kürt, Türk onların içindeki o zaman çok önemsemiyor onlar. Bu büyük nüfuslu bu ülke; kalkınmaya yönelik yarın buradaki, efendime söylüyim, ekonomik değerleri yükselebilecek bu toplumun. Yarın Türki Cumhuriyetleriyle 'merhaba' diyebilir, birbirine yaklaşık şeyler olabilir. Burada güçlü bir Türkiye'nin doğması onların çıkarlarına engel olur. **Dengelemek adına, işte etrafımızdaki çıbanları tutuyorlar, olgunlaşmayı bekliyorlar, olgunlaştı mı, ipi çekecekler. Bu korku var bende. Küçültecekler. Küçülttükten sonra da 10, 15, 20 yıl dedikleri şey, batı kısmını Avrupa Birliği'ne alırlar, doğusunu da Amerika mı kim kullanırsa, 'bunları siz kullanın kardeşim' diyecekler gibime geliyor.** Ben senaryoyu buna benzetiyorum. Böyle değil mi?" (İsmet, Çanakkale)

“Ne olacağını tartışıyoruz. Derslerde de tartışıyoruz. Bizim hocalar, bir hocamız var; asker... Deddiği bir şey var, ‘böyle giderse bizim neslimiz savaşı görecektir, bir savaş daha çıkacak’ diye düşünüyorlar. İç savaş demeyelim. Özellikle Ermeni konusunda. Kim soykırım yaptı? Biz mi yaptık, onlar mı yaptı? Onlar bizim kabul etmemizi istiyorlar ki, daha sonradan **Türkiye’ye tazminat davası açacaklar ve biz o paraları ödeyemeyeceğiz doğal olarak. Çünkü o kadar iyi bir ekonomimiz de yok. Bu daha sonra Doğu’nun bir kısmını ele geçirecekler. Samsun’dan Adana’ya kadar ele geçirip bir Kürt devleti kurmaya çalışıyorlar. Ermeniler yerleşecek. Kürtler artacak. Savaş çıkacak. Türkiye ayrılacak gibi geliyor bana.** [Dışarıdan gelen bir şey mi bu?] AB’den sonra sanki bir şeyleri artık onun için, AB için, onların ellerinde. AB ülkelerinin olsun, ABD’nin elinde bir oyuncak gibi oldu Türkiye. Ne istiyorlarsa yapıyorlar. Bizi alacaklarını düşünmüyorum ben AB’ye. Sadece kullanıp istediklerini elde ettikten sonra yarı yolda bırakacaklar.” (Aslı, İstanbul)

Bazen gayet sofistike, bazen gayet ham, bazen ise içine girenlerin yorum ve eklentileriyle şişen, güzergâhı değişen bu retoriğin çeşitlemelerini daha fazla uzatmaya gerek yok. Türkiye’nin borç gibi yeraltı zenginliklerini ve topraklarını bölerek ele geçirmeye çalışan ve Türkler dışında herkesin ortak olduğu bir “uluslararası (Hristiyan, Amerikan, Avrupa Birliği, İngiliz, Alman, Yahudi, Ermeni ve Kürt...) komplo”nun çok fazla ispatlanması gerekmiyor. Komplo retoriğinin esas önemli işlevi bir “inanç” yaratmak ve tekrarlar sayesinde “gerçeklik duygusunu” sağlamak. Bu anlamda “Türkiye üzerinde oynanan oyunlar” retoriğinin bu duyguyu sağlamada oldukça başarılı olduğu söylenebilir. Öte yandan komployu doğrulamak üzere başvurulmuş az sayıda “somut veri” ise ancak “yorumlanarak” retoriğin hizmetine sunuluyor. Kuvayi Milliyeci Süleyman’ın aşağıda anlattığı hikaye bu türden bir “somut veri”ye tekabül ediyor:

*“Türkiye’de Ermeni hareketini da ortaya atan biz olduk. 1997 yılında Adana’da, Lübnanlı bir Ermeni, zamanında Osmanlı tebası anası babası. Adana’da, aşağıda bir mahallede oturmuşlar ama ihanet ettikleri için de onları kurtarmak için kaçmışlar o zaman Lübnan’a. Onun oğlu, daha evvel de gelmiş 95’te, bulundukları evi tespit etmiş. 1997 yılında da Türkiye’ye geliyor o kişi ve Kayseri’de de bunların akrabaları varmış, biliyorlar birbirlerini, bırakmamışlar. Bir de avukat varmış akrabası onun da yardımıyla 21 Temmuz 1998’de mahkemeye bir dilekçe veriyor, babasından kalan ev ve arazinin tespitini istiyor. **Hâkim de onlardanmış, onun da kökü onlardanmış;**⁸ tapuya talimat veriyor, ‘bunun arşivini çıkar’ diyor. Üç beş gün geçiyor, bir gün geçiyor ondan sonra*

- 8 Bol miktarda ırkçı sitenin yer aldığı İnternet’ten edep sınırları içinde kalan bir-iki aforizmayı –imlasına dokunmadan– aktaralım. Elif Şafak’ın Babam ve Piç adlı romanının yargılanması öncesinde, “Türk düşmanlarına gereken dersi vermek” ve “müdahil olmak” üzere, <http://www.kuvvaimilliyeye.net> adlı sitede yapılan çağrının haberine eklenen yorumlarda da bu “kan” meselesinin devreye girdiği görülüyor: “bu elif şafak ın soy geçmiş i araştırılırsa kesinlikle Türk olmadığı ortaya çıkabilir...ÇÜNKÜ HEP BÖYLE Bİ BAKIYORSUNUZ ŞECERESİ YA ERMENİ YA DÖNME YA ŞU YA BU”. Bu çağrıyı yapanların “ortalıkta nazi askerleri gibi dolaştıklarını” yazan bir başka yorumcuya verilen cevaplar ise şunlar: “Eminim ki sen Türk kanı taşımayan birisin. Hiç ihtimal vermiyorum ama eğer Türk isen de bir hainsin”; “Yaptığımız araştırmada Elif Şafak’ın emekli bir diplomatın kızı olduğu, bu diplomatın da Ermeni olduğunu biliyoruz. Kitabın yayıncısı Metis Yayınları’nın sahibinin de Ermeni olduğunu belirtiyim. Yani kitabın arkasında yine Ermeniler var. Klasik nakarat işte. Kendin çal kendin oyna hesabı. Ama Elif Şafak isminin bu kitabı yazmasındaki tehlike, bu kitabın yazarı Türk’müş gibi algılanması bakımından tehlikeli sonuçlar doğurur. Vatandaşlarımız o kitabın yazarının Ermeni asıllı olduğunu bilmelidir.”

tapudan kayıtlar çıkıyor ve babasının evinin olduğunu ve arazisinin olduğunu tespiti yapılıyor ve **adam mahkemenin kararıyla tapuyu alıyor cebine koyuyor, Lübnan’a gidiyor.** Bu uluslararası ayrı bir devletin şeyi. Hâkimin bu şekilde fütursuz hareket etmesi bir kere yanlış hareket. [Hâkimin yanlış hareketi tam olarak nedir?] Hâkim, bir defa bir yabancı uyruklu birisi geliyor dilekçe veriyor, yani ‘bizim bunlarla bir anlaşmamız var mı, ben bu davaya direkt hemen bakabilir miyim?’ demiyor. Usulü yönden bir araştırma, inceleme yapması gerekir idi. Bunları yapmadan hemen tapuya talimat veriyor. [Peki tapu yalan mıymış?] **Yok doğru; Osmanlı tapusu... Osmanlı zamanında verilmiş tapu.** Bunun tespiti yapılıyor ve adam gidiyor. (...) Çünkü münferit bir olay değil bu aslında. Bir başlangıç. Neyin başlangıcı? Sürekli tazminat istiyorlar bizden. Yani ‘Burada bizim mülkümüz var. Bunların karşılığı işgal edildi, zorla elimizden alındı.’ Onun bedelini istiyorlar gibi gündemden düşmeyen konulardı. (Adliye’de bir katibin haberdar etmesi ve Süleyman’ın çabaları sonunda) Ondan sonra devletin yetkili kurumları buraya geldi Ankara’dan, gerekli incelemeler yapıldı, hâkimin kusurlu olduğu tespit edildi. Hâkim bıraktı bu işi, başka yere tayini çıktı. Ama avukatlık yapamıyor. (...) **Tespiti alan o Ermeni Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne TC aleyhine 500 bin dolarlık tazminat davası açmış.** Henüz daha karar çıkmadı. Ama bugünlerde çıkabilir. (Süleyman, Adana)

Stratejinin içinde gelişen retorik karşılaştığı durumların her birini düzenliyor, kendi diline adapte ediyor: babasının bıraktığı evin tapusunu almak isteyen bir Ermeni’nin bu girişimi “hak” olmaktan çıkıp, geniş ve planlı bir komplonun parçası olarak değerlendiriliyor. “Osmanlı tapusunu” tespiteden hâkim, stratejiye ve onun retoriğine uygun karar vermediği için “onlardan” (yani Ermenilerden) sıfatıyla tanımlanıyor. Stratejinin dili kendi kurumuna güvenmiyor; ancak bunu dile getiremiyor... Evine sahip çıkmak isteyen Ermeni’yle birlikte hâkim de “ötekileştirilen” tarafla, “dışarıyla” özdeşleştiriliyor. “Ötekilerde”, “dışarıdakilerde” “art niyet” “tespit ediliyor”. Başörtüsü takanın, Kürtçe konuşanın sözünden çok, varolan stratejinin, “öteki” algısına dayanarak, öteki’nde “panik içinde” bir “art niyet” keşfediliyor.

“Her şeyi açıklayan” milliyetçi retoriğe göre, mikrodan makroya, makrodan mikroya her şey yerli yerine oturuyor; her şey dinde olduğu gibi “anlam” kazanıyor. Ama dinden farklı olarak, bu anlam daha çok “savaş halinde olan bir dünya”yı resmediyor. Retorik, her şeyi çıkarlarla açıklayan komplo kurgusundan ve savaştan besleniyor ve savaşı besliyor. Makro düzeyde oluşan bu savaş kurgusu toplumun kılcal damarlarına kadar savaş halini sokuyor.

Bu aşamada, retoriğin gücü ve kapsayıcılığı karşısında aykırı bir not düşmek faydalı görünüyor. “Güvensizliğin”, “parçalanmaların”, “komploların” dile gelen söylemleri büyük ölçüde işgal ettiği bir ortamda, askerliğini 95’te Silvan’da yapmış, yani “Kürt sorununun”, “savaşın” bizzat içinden geçmiş olan Cihat’ın kullandığı farklı dili örnek göstererek, retoriğin gücünün göreliliğine dikkat çekelim:

“Şimdi insanoğlu hep ister. Bir versen iki ister, iki versen dört ister. **Bence bizim durumumuz birçok dünya ülkesinden çok daha iyi. Her konuda çok daha iyi.** Belki

ücretimiz az ama sonuçta mutluyuz. Yani serbestiz. AB’de olsa rahat yürüyemeyeceğiz sokakta, bütün her şeyini kısıtlamaya gidecekler. Mesela yürüyüşünü bile şu şekilde atacaksın diye sana emir verecekler. Böyle. Bilmiyorum, yani şunu söylüyorum ben, eğer, hükümetle ilgili değil de, bu kaynaklarımızı değerlendirebilirsek, ülkenin geleceği hakkında olumsuz bir şey söylemeye gerek yok. Görmüyorum öyle bir şey. Önümüz çok açık ama değerlendiremiyoruz. Dış politika, Amerika, Ortadoğu... **Türkiye’nin en büyük derdi siyaset bence. Her şey var, ama tam olarak yapamıyoruz.**” (Cihat, Antalya)

6. “KOMPLO”NUN TAHRİKİ – İHANET

“Komplo retoriği”, belirsizliklerin ve güvensizliklerin üzerine inşa ediliyor; toplumsal hayatın içindeki parçalanmalara içeride değil, dışarıda bir neden buluyor; bir “makro açıklama” olarak kurgulanıyor. “Dışarıdan ve yukarıdan bakan” bu makro açıklama bir sonraki aşamada içeri bakıyor ve mikro düzeyi de açıklıyor. Parçalanmayı bizzat yaşayan bu düzeye ilişkin getirdiği açıklamada en önemli unsur ise “provokasyon”; dışarıda tezgahlanan komplonun içerideki uzantıları –“hainler”– tarafından başvuru olan “tahrikler”...

Bütün sokak gösterilerinde, pankart açma, bayrak indirme, linç olaylarında hemen gündeme geliveren “provokasyon” meselesini biz de görüşmelerimizde ele aldık. Herkese şu soruyu sorduk: “Biz neden provoke oluyoruz? Provokatörler var; peki biz toplum olarak bu kadar kolay kandırılabilir insanlar mıyız? Aptal mıyız, cahil miyiz?” Gelen cevaplara göre genel olarak kabul edilen görüş şu şekilde formüle edilebilir: “parçalanma tehlikesi, provokasyon dışarıdan kaynaklanıyor ama bizde parçalanma potansiyeli var”.

Bu konuda oldukça temsili bir örneği, daha önce “Türk milletinin saflığı” konusundaki görüşlerini alıntılıdığımız Adapazarı’ndan Ethem’le yaptığımız görüşmeden aktararak başlayalım. Ethem’e göre “parçalanma” tehlikesi ile karşı karşıya olan Türk milletinin “saflık” derecesi, aynı zamanda onun millet hakkındaki oldukça radikal tespitini de belirliyor.

“- Siz inanıyor musunuz bölünme tehlikesine?

- **Türkiye’nin bölünmesinin an meselesi olduğunu düşünüyorum.**

- Ciddi misiniz?

- Evet, **Türkiye çok rahat bölünüp parçalanabilecek bir ülke.**

- Neden? Sakarya gibi 72 millettten oluşan bir yer bile gayet güzel yaşıyor.

- Sakarya çok güzel yaşıyor. Ama Sakarya’da biraz başka illerde, yörelerde olan rahatlık, o fitne fesat harekete geçse, bir provokatör kalkıp da ‘Gürcülere ölüm!’ diye bir Gürcü’yü öldürse, öteki bir DEHAP’lıyı öldürse, bir haftada her şey alt üst olur.

- Bizim insanlarımız bu kadar saf mı?

- **İnsanlarımız bu kadar saftır tabii.** Türkiye'deki siyasi olaylara baktığınız zaman özellikle terörizme yönelik şey yok mudur, komplo yok mudur?
- Komplo işine benim kafam basmıyor Komployu sadece tahmin ediyoruz, hiçbir belgemiz yok bu konuda. Ayrıca bin tane farklı komplo üretilebilir.
- Ama çok çabuk provoke olduğumuz ortaya çıkıyor. Bir maç seyreliyorsunuz, bir tane seyirci galeyana gelse, birine yumruk atmaya başlasa, Amerikan filmlerindeki bar kavgalarında olduğu gibi, herkes birbirine yumruk atmaya başlıyor. Böyle bir hastalığımız var.
- Ne biçim bir millet o zaman bu?
- **Bu millet, millet olma vasfını kazanamamış, oturtturamamış bir millet.** Bir eğitimci gözüyle ben böyle görüyorum.” (Ethem, Adapazarı)

Yaptığımız görüşmelerin önemli bir bölümünden bir duygu hali ortaya çıkıyor: “Bölünme tehlikesi” havada asılı duruyor. “Şu anda fırtına öncesi sessizlik var; “gidişat tehlikeli, kan dökülebilir” gibi cümlelerle beslenen bu “hava”yı görüşme yaptığımız kişilerin söylemlerine başvurarak anlatmaya çalışalım.

Örneğin “üzerimize çullanmış bir hareketi bütün toplumun hissettiğini söyleyen İsmet:

“Ama sadece işte hep şeye dayanıyor, ülkemizin bu güzelliğini elimizden kaçırmaz diye korkuya kapılıyorz vatandaş olarak. **Üzerimize çullanmış olan hareketi hissediyoruz. Bütün toplum hissediyor artık. Bu bir gün karışacak gibi; herkes de bu hesapta gibi geliyor bana.** Uç noktaya götürmeden karışsa, bir an evvel de düzenlesek diye de aklımızdan geçmiyor da değil yani. Böyle de geliyor aklımıza. Ben bunları böyle düşünüyorum.” (İsmet, Çanakkale)

Çorum'dan Kazım'a göre, “her an her yerde her şey olabilir”:

“**Benim aklıma ilk gelen şey iç savaş.** İç savaş olmasın. Ondan sonra savaş olmasın. **Türkiye'yi karıştırmak isteyen provokatörler var** hocam. Var yani bu hissediliyor. İnsanlar bunu saf bir şekilde kullanıyorlar hocam. Mesela bugün bir maça gidin, orada bir topluluk, hazır pimi çekilmiş bir el bombası. ‘İbne hakem’ diye başlar, çarşının içinde cam çerçeve kırılır. Bu provokatör olayıdır. (...) Din olabilir, siyasi olabilir, suikast olabilir. Her şey olabilir yani. **Provokatörün nerede, ne zaman, ne yapacağını bilemeyiz ki? Bunu her yerde gördük mesela.**” (Kazım, Çorum)

Yani her an her yerde “ihanet” olabilir. “İhanet” de havada asılı duruyor; her an toplumun içine düşme riski taşıyor. Bu nedenle güvensizlikle beslenen milliyetçilik söyleminin içine kolayca ve sıkça dâhil olabiliyor.

Çorum'dan ülkücü Cemşit, önce paranoyak hale gelmiş bir millet için “tehlikeyi” açıklıyor:

“Bakın şimdi Türk insanı tereddütlü yaşıyor şu anda, şüpheli yaşıyor. Türk insanını bir defa can güvenliği hadisesi yok. **Çorum gibi bir şehirde gece saat 10-11'den sonra dışarıda,**

ara sokaklarda kalmak tehlike unsuru. Şüphe içerisinde yaşıyorsun. Çöl gibi bir yerde tinerçiler varsa, insanların yolunu kesiyorsa, onlara fiili olarak tacizde bulunuyorsa, bıçak çekiyorsa, sen bu ülkede nasıl güvende yaşayabilirsin. **Psikolojik olarak kendini paranoyak hale getirmiş bir toplum olmuşuz ki herkes etrafımızda düşman, hain, şu bu görmek zorunda kalıyoruz,** ki bunu birileri yaşıyor, biz duyduğumuz için, başımıza geldiği için değil. Adam gariban, yolda yürürken pat birisi çekiyor cebindeki bir paket sigarayı almak için öldürüyor. **Böyle bir toplumda cinnet geçirecek pozisyona gelmiş bir toplumda herkes tabii ki hain gözüyle görür birbirini.** Bugün niye ayrışıyoruz? Benim Kürtle ne meselem var? Kürt'ün benimle ne meselesi var? Aslında yok. Ama işte bak. **Dışarıdan hegemonya altına girmek, onların idealleri noktasında hareket ettirmek için Türkiye'yi zaafiyet noktasına getirmek lazım. Bu adamlar şu veya bu şekilde birilerini kullanıyorlar.** Birilerini işte bu insanlar teveccüh ediyor yani. **Her partinin bir tabanı var; her hainliğin de bir tabanı olur.** Bu çok normal. 75 milyonluk bir ülkesin sen. 5-10 bin kişi değilsin ki. Teker teker herkese ulaşacak halin yok.” (Cemşit, Çorum)

Sonra tehlikenin somutlanmış halini, Trabzon'daki “provokasyonu” açıklıyor:

“Niye Trabzon'da olay oluyor? Trabzon'da Kürt mü var? Niye TAYAD'lılar şunlar bunlar gidip Trabzon'da açıklama yapıyorlar? Çünkü Türkiye'deki olaylar belli bir yerde sıkıştı kaldı. Bunu açıklamaları lazım. Türkiye'yi getirdikleri bu dar boğaz yeterli değil. Terör bazında yeterli değil. **Sakin olan memleketin içerisinde birlik seviyesi en üst düzeyde olan şehirlerde de bu tür provokasyonlara girip karıştırmaya çalışıyorlar.** [Provoke olmaya bu kadar hazır bir topluluk var yani?] Dedim ya, **toplumsal paranoya yaşıyoruz şu anda. Onu yaşayan toplum her şeye hazır toplum olur.**” (Cemşit, Çorum)

Cemşit'in “provokasyon için elverişli zemin oluşturan paranoya”nın “Türk milletinin özünde olduğu” yönünde anlaşılması riskine karşı, tartışmaya katılan bir başka ülkücü Dursun önemli bir açıklık getiriyor.

“**Bizi (dışarıdan yapılan) o tırtıkların getiriyor bu hale. Biz millet olarak milli özümüzde öyle bir şey yok.** Son 50-60 yıldır Türkiye üzerinde oynanan oyunlar her ümit bağlayışımızın boşa çıkması bizi paranoyak yapmış.” (Dursun, Çorum)

Ethem'in anlattıklarındaki psikolojik boyuta da Cemşit açıklık getiriyor; bu kolaylıkta bir “kapişmanın” nasıl olabildiğini Çorum'un yakın tarihine dayanarak örneklendiriyor.

“200-300 kişi biz olmuşuz. Adamlarla karşı karşıyayız. Hepimizin elinde sopa var. İcap ettiğinde silahı olanlar var. Okulda karşı karşıya gelmişiz. Karşı karşıya geldik adamlarla. Onların da eli sopalı, bizim de. Hiçbir hareket yok ikimizde de. Onlar bize bakıyor biz onlara. **Ta ki birisi bağırdı. 'Vurun lan!' deyince ortalık toz duman. 'Vurun lan!' yetiyor işte. Bir tane provokatör o bilinçsiz topluluğu tamamıyla allak bullak edebiliyor.** Tamam aletin var. Onun da var senin de var. Karşı karşıya gelmişsin ama dövüşmeyi düşünmüyorsun. Akli olarak bakıyorsun. Şimdi girsem iki taraf da ziyan görecektir; 'Böyle bıraksak mı?' tereddüdünü yaşıyorsun. Herkes yoluna gitsin. Ama birisi rahat durmuyor. 'Vurun lan!' diyor... (Cemşit, Çorum)

Ancak “provokasyon” sadece “ölkücülerin” tekelinde olan bir açıklama değil; Adana’da konuştuğumuz Kürt kimliğine sahip çıkan Hatip için de “provokasyon” çatışmanın başlaması için açıklayıcı bir neden.

“Adana’da, hatta ben çok iyi hatırlıyorum, 92’de bir Nevroz oldu, Dağlıoğlu’nda, Kürtlerin yoğun olduğu, yaşadığı bir bölge. Mubalâsız 30-40 bin insan... Caddelere dökülmüş falan... İşte o sıra Arap insanların dükkanları taşlandı. Aynı mahallede. Bir provokasyon, bir çatışma ortamı. Yani Kürtlerle Araplar bir çatışma ortamına filan... Ondan sonra sağduyulu insanlar devreye girdiler. ‘Üç-beş tane cahilin yaptığı şeyi maalestin’ dediler. Hemen zaten Arap ve Kürt aydınları da devreye girdiler. Bu işi kim körüklemek istedi, o konuda bilgimiz yok. Ama böyle bir şey gördüm, yaşadım yani. Zaman zaman duyuyoruz Kürtlerin yaşadığı bölge, mesela Balıkesir’de sağda solda, Kürt bir olay yaptığı zaman, işi diğer farklı kesimler farklı yönlerle çekmeye çalışıyorlar. (...) Çünkü böyle kitlesel kalabalık eylemler provokasyona çok yatkın. **Yani o an sen dersin ki, bir tane de çıksın, ‘kahrolsun bilmem ne’ dese, o an gitti işte. Ortalık karışır.** Onu kullanmak isteyenler olacak. Ama devlet akıllıysa sanmıyorum. Kime ne yarar getirecek?” (Hatip, Adana)

Genel kabul edilişe göre provokasyon “dışarıdan tezgahlanıyor”. Bayrampaşa grup tartışmasında bir katılımcının dile getirdiği gibi;

“Biz dışardan gelecek herhangi bir şiddete, bir darbeye yumruk oluruz. Dolayısıyla hiç bir ayırımımız kalmaz. Ama içerde her halükarda bu ayırımımız devam eder. O zaman **dışardan gelen adam da Türkiye’ye dışardan saldırmak yerine içerdeki insanları kaşıyor.**” (Bayrampaşa grup tartışması, İstanbul)

Ya da istismara açık bir ölkce olarak Türkiye’nin “vatandaşına dışarıyı sahip çıkıyor”:

“Avrupa’da komünizm çok fazla tutmazken, Türkiye’de sokaktaki vatandaşın değil, üniversite öğrencilerinin Gorbacov’u ‘Sen komünizmi nasıl yıktın?’ diye yumurta yağmuruna tutması bu ölkcenin nerede olduğunu gösteriyor. Hâlâ komünizm diyoruz. Dünyada komünist kaldı mı? Bir Küba sahip çıkıyor. Bizimkiler de burada ‘Küba komünisti mi olalım, Rus komünisti mi olalım?’ diye, yok ‘Enver Sedatçı mı olalım?’ diye tartışıyor. Niye? **Burası istismara açık bir ölkce. Toplumuna sahip çıkmamış, insanına sahip çıkmamış. Vatandaşına sahip çıkmamışsın. Bunlara birileri sahip çıkmış. Bunlara İslamcısı sahip çıkmış, İranlısı sahip çıkmış. Hatta misyoner sahip çıkmaya başlamış, artık haç takmaya başlamışlar.**” (Ethem, Adapazarı)

Çanakkale’den Sami de öncelikle “dışarıdan gelenleri” işaret ediyor. Bunun tarihte daha önce de yaşanmış bir tecrübe olduğunu, “İngilizler tarafından kandırılan Arapların bizi arkadan vurduğunu”; Türkiye’de ise Güneydoğu’da benzer bir süreç yaşandığını belirtiyor. Ancak Sami’nin eklediği bir başka unsur var: “Müslümanlığın elden gitmesine neden olan milliyetçilik”.

“Müslümanlıkta insan öldürmek yoktur; bunlar öldürüyorlar. Müslümanlıkta hırsızlık yoktur; hırsızlık yapılıyor. Yol kesmek yoktur; yol kesiliyor. Yola mayın koymak yoktur; yola mayın dşüyor. Bunlar yapılmaması gereken şeyler. Hiç müslüman ahalinin

yapacağı şeyler değil bunlar. Bunların müslümanlığı veresiye (...) **Bence milliyetçilik girince işin içine müslümanlık gidiyor yani. Bizi Birinci Cihan Savaşı'nda Araplar niye vurdu ya? Hep onu söyleriz. Arkadan vurdular bizi. Niye vurdular? O da Müslüman. Niye vurdular? Dedi ki ona İngiliz, 'Sen de Arapsın, (...) onun emrinde nasıl oluyor? Sen de bağımsız ol.'** (...) [Diyorlar ama Osmanlılar Araplar'a bir şey mi yaptılar da İngilizler bu kadar kolay ikna edebiliyor?] Yapmadılar yav. O kadar da iyi davranmış yani onlara. En büyük yatırımlarını oraya açmışlar ayrılmasınlar diye. Her türlü yatırımı, Anadolu'yu bırakıp onlara götürmüş. Ama yine de yaranamadık işte, milliyetçilik girince işin içine. (...) Milliyetçilik girdi bunların içine. (...) **Milliyetçilik planlı değil. Allah'a takva eksikliği...**" (Sami, Çanakkale)

Bazen ise "dışarı" bayraklarıyla içeride "görölmeye" başlıyor:

"Sivas Madımak olaylarında Amerikan bayrağı görmüşler mesela... Öyle.. Bu gerçekmiş yani... Ben kırk yaşına geldim Amerikan bayrağını canlı görmedim, filmlerde gördüm. Sivas sokaklarında gördüm. Ne işi varmış o Amerikan bayrağının o Madımak olayları sırasında?" (Bayrampaşa grup tartışması, İstanbul)

İhaneti açıklamak için en geçerli gerekçenin "para" olduğu anlaşıyor. Başka bir deyişle, "ihanet etmek için birileri para almış olmalıdır". Aslında paranın bu kadar kolay açıklayıcılık kazanması içinde yaşanan toplumun bir özelliğine işaret ediyor: Her şey parayla ölçüldüğü, hayat parayla döndüğü için, bu kadar hayatî öneme sahip olan "parayı" alanın ihanet etmesi de rasyonel bir açıklayıcılık kazanıyor. Bu, aydınların da, sokakta gösteri yapanların da "ihanetini" açıklayabiliyor.

"Genel olarak da bizde, kardeşim, gösteri dediğin zaman, **birileri, birisi bir yerlerden para alıyor. Hepsi demokrasi için, haklar için değil yani.** Çünkü öyle bir şey olsa, madem görüşü ne olursa olsun memleket için yararlı bir şeyi neden desteklemeyim? Birisi bir gösteri yapacak. Memleket için faydalı bir şey yani. Bir bakıyorsun, sol kesim gösteriye katılmış, sağ katılmamış. Neden böyle yani? İkisi de Türkiye vatandaşı değil mi, ikisi de bu memleketin birliğini korumak için şey yapmıyor mu? (...) Demirel'in sözü vardı, yürümeyle yollar aşınmaz. Adam bağırsın yani. Bizde o bilinç yok bilinç. Biri gelecek bir şeyleri provoke edecek, o da çıkacak bayrak açacak bilmem ne! Çünkü onu salan insan müthiş paralar almış. Nasıl güveneceksin? **Şimdi aydın geçinen insanlar var. Çoğu Yahudi. Satılmış yani.** (Osman, Antalya)

7. İÇERİDEKİ PARÇALAYANLAR: OKUMUŞLAR MI, CAHİLLER Mİ?

İhanetin bir başka boyutu da Türkiye'yi dışarıdan bölmek isteyenlerin ülke içinde "kimi kullandıklarında" ortaya çıkıyor. Türkiye'nin modernleşme tarihinde gündemden hiçbir zaman düşmemiş olan "aydın-halk" kopukluğu da burada karşımıza çıkıyor. Örneğin, 2005'te "İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri" adlı konferansı düzenleyenlerin "Boğaz'a bakarak ihanet etmekle" suçlanmaları da bu "kopukluk" tespitiine işaret ediyor. "Bu hareketle arkadan hançerlemişlerdir bizi. Üniversiteler özerktir ama özerklik sorumsuzluk değildir. Bu büyük sorumsuzluk ve ciddiyetsizliktir. Bazı cemiyetlerimiz, derneklerimiz 'özgürlük yok' diyor. Türkiye'de

milleti arkadan hançerleme, iftira etme özgürlüğü var,” diyen Adalet bakanı Cemil Çiçek’in bu “tespiti” stratejinin en gür sesi olarak tüketime sunuluyor.

Stratejinin seçkinleri, okumuş yazmışlardan, entelektüellerden (ya da “Sorosçular”dan) oluşan ve ötekileştirilen başka bir “seçkinlik” durumu inşa ediyor ve halkın karşısına koyuyor. Artık “her şeyin başı para olduğu” için, bir zamanlar “her şeyin başı olan eğitim”in pabucu dama atılıyor; bu bir zamanların revaçtaki aydınları “gayri meşru bir sınıf / cemaat” statüsüne indiriliyor. Ve sonuç olarak stratejinin “tespiti” tüketiliyor:

“Siz bir Fransız üniversite mezununun PKK’lı olabileceğini düşünebiliyor musunuz Fransa için? Ama siz **Türkiye’de eğitim kademelerinin en üst kademelerinden mezun olmuş, bir yere gelmiş, belki akademik unvan da almış bir insanın bu ülkeyi bölmek için veya bu ülkeye zarar vermek için ideolojik manada, terörizm manasında hareket ettiğini görüyorsunuz.**” (Ethem, Adapazarı)

“**Bilinçli insan tehlike oluşturur.** Bilinçsiz insanın tehlike oluşturacağını zannetmiyorum. Diyelim ki terörizmle uğraşmak isteyen bir adam, hiç tahsil yapmamış bir adamı alın diyelim ki gözde üniversitelerden birisinden mezun birisini alalım. Biri ayak olacak, öbürü baş. Değil mi yani?” (Cevdet, emekli öğretmen, Erzurum)

Ancak bu seçkinlik algılarındaki sadece bir versiyon çünkü aynı anda tam tersi görüşler de var. Birlik beraberlik sorunun kaynağı:

“İnsanların kültürsüzlüğünden olabilir. Kültürsüzlükten. Eğitimsizlik. Büyük bir ihtimal ondan olsa gerek yani. **Eğitimli bir insan tabii biraz daha birlik ve beraberliğe, daha doğrusu sadakate inancı olur. Ne bileyim cahil bir insandan daha iyi düşünebilir.** Kültürsüzlük olarak düşünüyorum.” (Serdar, Ankara)

Sivas’tan Yasin ise, örneğin Çorum’da, Maraş’ta olan olayların nedenini “cahil vatandaşın” kandırılmasına bağlıyor:

“**Vatandaşın kandırılması...** İstanbul’da da olaylar oluyor. Buna halkın kandırılma durumu diye düşünüyorum ben. Artık böyle bir ‘yağmacılık yapalım’, bir şeyler... Vatandaşın aç, açlıktan mı oluyor artık kandırma, neden oluyor, orayı bilemem. Bu da ayrı bir olay. Şimdi bunlar dikkat edersen **ekseriyetle aydınları kandıramıyorlar. Cahilleri kandırıyorlar da bu olayları yaratıyorlar.** (Yasin, 63, yerel gazeteci, Sivas)

Bir yandan okumuşların, diğer yandan okumamışların ayrı ayrı “suçlu” olarak nitelendirilmeleri ise oldukça ironik bir durum çıkarıyor ortaya. Sonuç olarak “okumuşlar” “okumamışları” kullanıyor; yani neredeyse “herkes hain”...

“Cahillik”le bağlantılı olarak, İzmir’den işadamları Timur’a göre Türkiye’deki eğitim sisteminden kaynaklanan “kendine güvensizlik ve aşağılık kompleksi” ve buna bağlı olarak “negatif düşünce” provokasyonların ve çatışmaların zeminini hazırlıyor.

“**Türk Milletinin belki genel şeyine baktığımız zaman kendine itimatsızlık yüksek bir şeydir.** Çünkü doğarsınız anneniz ‘yapma, yapamazsın, elleme!’, okula gidersin

aynı şekilde. **Türk gençliği ben de dahil negatif büyütülen bir gençliğiz.** Şimdi negatif bir gençliğin pozitif olması çok zor. (...) Bize göre çok daha sıkıntıda, çok daha geleceklerinin ne olduğunu bilmeyen, elli dolarla yaşayan ülkeler var. Ya orada bile bir insan daha pozitif olabiliyor. Biz Türkiye’de iklimi güzel, ekonomik şartları güzel, insanların gördüğümüz gezdiğimiz ülkelere göre daha rahat yaşadığı bir ülkede bir karamsarlık, bir gelecek korkusu, ama bu arada da hiç kimse yarışa katılmıyor, daha çok çalışayım daha başarılı olayım diye bir sisteme giremiyor. Belki bunda eğitim düzenimizin de bir şeyi var. **Eğitimimiz de araştırmacı eğitim değil.** Ben öyle bir okulda okumadım ama yabancı kökenli okullarda gençler daha araştırmacı yetiştiriliyor. **Bizim gibi Türk okullarında okuyan çocuklar daha ezberci yetiştiriyoruz.** Oku 50 sayfa teksiri; ver geç sınıfı. O zaman hayatta da pek bir şey yaratamıyor. **Şimdi ikincisi aşâğılık kompleksi. O da bizde yaygındır.** (...) Ben 24 saat işime bakan bir insanım. Bende böyle bir duygu uyanması mümkün değil. Kimde uyanır diye düşündüğüm zaman, **herhalde işi olmayan, gelecekte artık bir beklentisi kalmayan insan o zaman bu tip davranışlara daha yatkın olabilir. Çünkü düzenin ve kuralların içinde kalması için motive edici bir şey yoktur. Öyle olduğu zaman o karamsarlığını ve belki gelecek umutsuzluğunu şiddete veya bir yanlış bir davranış biçimine çok rahatlıkla çevirebiliyor belki.** Ama bunların hepsi sosyologların araştırmacıların tahlil edip, o tip insanlarla konuşup netice çıkarması gereken şeyler. Bizim böyle ahkam kesmemiz doğru olmaz. (Timur, İzmir)

Timur’un getirdiği “ezberci eğitim ve negatif düşünceyle inşa olunan toplum” yaklaşımını Cemşit’in “paranoya” yaklaşımıyla genişletirsek, milliyetçi stratejinin kurguladığı “tehlikelerle çevrili bir ulusun itaat eden yurttaşları”nın tahayyülü hakkında bir yorum yapabiliriz. Ve şu hipotez ileri sürülebilir: Toplum eğer bu kadar paranoyak durumdaysa, “dış düşman” tehlikesi de sadece bir kurgudur; buna paralel olarak, her tarafta düşman arayan, çevresine güvenmeyen bireyler de aslında kendilerine güvenmiyorlardır.

SONA GELMEDEN ÖNCE ARA

Türkiye’nin bölünmesi, parçalanması riski, komplolar ya da bu konuda üretilen retorik’in oldukça revaçta olduğu söylenebilir. Şimdi bu aşamada bu retorik’in karşısında duran, azınlık da olsa, her zaman kolaylıkla dile gelmese de alternatif imkânlarını sunalım. Bunlardan birincisi, “Yugoslavyalaşma” korkusuna karşı umudunu besleyen bir Kürde ait:

“Ama kimsenin böyle ayrılıktan filan... Bu sözde yani. Yani insanlar belli bir dönem tepkilerini dile getirirler ama konuştuğun zaman, kimse ayrılıkçıdan yana değil. **Türk, düşmanım da olsa birlikte yaşamayı içime sindirim ama bir Yugoslavya gibi olmak istemem.** Düzeler. Çünkü kız alıp kız vermişler. Bu da düzelir, çünkü kaynaşmış, ticari ilişkiler, ekonomik ilişkiler, siyasi ilişkiler birbirine girmiş Türkiye’de.” (Hatip, Adana)

İkincisi, toplumsal / sınıfsal olarak bulunduğu güçsüz durumdan bakarken, bölünme tehlikesinin bizzat bölünme korkusunu üreten ve vatandaşını korumayan devlet tarafından yaratıldığını savunan bir “evsiz”e ait:

“Türkiye’nin üzerinde kimse bugün inanmıyorum dışarıdan olduğuna. Madem böyle bir şey varsa, bizim milli istihbaratımız var, neden onlar bizim ülkemize girip cirit atıyorlar? Bugün Diyarbakır’da, Doğu Anadolu’da, CIA ajanları şunlar bunlar. Biliyorsun da neden ülkenе sokuyorsun? Niçin toplumu zıt kutuplar haline getiriyorsun? Medya bunu açıklıyor, televizyonda dinliyoruz. Bugün bir Türk vatandaşının Edirne’den öbür tarafa geçebilmesi için vize istiyor. Bu insanlar bize ekmek için gelen insanlar bugün bizi kapısından kovuyor. Neden? Geçmişleri belli. Bu insanlar hiçbir şey iken bugün ekonomisini düzeltmiş. AB’ye üye olmuş, serbest dolaşım almış. Biz neden giremiyoruz? Bizi niçin kabul etmiyorlar. Bizim Avrupa’daki konsolosluklarımız olsun, bürokratlarımız olsun, hiçbir yerde ben görmedim, dünyanın her tarafını gezdim, bir Türk vatandaşın hakkını savunan dışarıda görevli bir diplomatımız yok. Gittiğin zaman da ulaşamıyorsun. Kapı kapalı. Başka şeyler oluyor. Böyle mi dünyaya ayak uyduracağız, böyle mi AB’yle birleşeceğiz?” (Evsizlerle grup tartışması, İstanbul)

Üçüncüsü ise bir işadamından geliyor ve ikincisiyle paralellikler taşıyor; ancak ona göre, sorunun yoğunlaştığı yer bizzat “hain” söyleminin kendisi:

“Yani bir metre öne gideceksin, bir metre arkada kalana hain diyorsun. Hainliğin de bir tarifi var, bir cezası var. Ayrıca hainleri yakalayacak bir sistem var bu ülkede. Eğer bir hain varsa cezasını bulur. **Ama bir insan hemen arkasındakine, yanındakine dönüp de ‘Sen hainsin’... ‘Niye?’... ‘Çünkü ben bayrağımı senden çok seviyorum’; ‘Sen hainsin’... ‘Niye?’... ‘Ben camide iki rekat daha fazla namaz kılıyorum’...** Bence yani deriz ya Türkiye’de boşluktan diye. Benim gözümde senin söylediğin konulara benim ayıracak saniyem yok. (...) Vakit ayıranlarla vakit ayırmayanlar Türkiye’de ayrı kategori insanlar. İşine bakanlar, işlerine bakmadıkları zaman ne yaparlar? (...) Tabii nüfus artışı bence işin çok kilit noktalarından biri. Göç işin ikinci kilit noktalarından bir tanesi. Bunlar Türkiye’nin tüm dengelerinin bozulmasına neden olan konular. Bir sürü konular var ama o konuların belki çok kolay zemin bulmasını, işlenmesini bu hazırladı. İşin başı bir de eğitim. Türkiye’de eğitim her milli eğitim bakanı değişir, bizim eğitim sistemi değişir.” (Timur, İzmir)

8. “PARÇALANMANIN” DIŞI YA DA ÖNCESİNE DÖNÜŞ

Son olarak, bu bölümü toparlamak için “korku ve güvensizlik” halinin dışı olup olmadığına bakmanın faydalı olabileceğini söyleyebiliriz. Kuşkusuz mutlak bir “dışarı”ndan bahsetmenin pek mümkün olmadığını da söyleyebiliriz. Ancak, İstanbul’da konuştuğumuz, altlı üstlü aynı evi paylaşan iki kadın, Trabzonlu Nuriye ve görümcesi Konyalı Fadime’nin kendi “korkuları” ve “ötekilik algıları”, katı milliyetçilik kurgusu ve söyleminden uzaktaki “bambaşka” bir dünyanın varlığına işaret ediyor.

Nuriye ve Fadime’den önce “korkularını” öğrenmek istedik. Niyetimiz araştırmamızın derdi olan “milliyetçilik” meselesinin önemini anlamak üzere, “Türkiye’yi bekleyen tehlikeler” hakkında neler düşündüklerini, nelerden korktuklarını, onlar için kimlerin “tehlike” arz ettiğini öğrenmekti. Ama sonuç şu oldu:

“Fadime: Ben ahiretten, ölmekten hiç korkmuyorum bir tek yılandan korkuyorum. Bir de diyorlar ki ‘yılanı görmemek senin elinde, iyi olursan yani öbür tarafta görmezsin.’ Kimisi dedi ki: ‘O illa gelecek’...”

Nuriye: E, öldüğün zaman öyle ‘iyi canlıysan yılan yanına gelmez, kötü canlıysan yılan yanına gelir,’ diyorlar buna da.

Fadime: Ben diyorum ben kimseye karşı kötülüğüm yok ama diyorum: ‘Allah’ım, gösterme onu bana.’ Başka hiçbir şeyden korkmuyorum.

Soru: Peki yani memleket için çok kötü olabilecek bir şey ne olabilir, sizce? Bir sürü yılan memlekete saldırsa kötü olur tabii de.

Nuriye: Örneğin bir deprem mesela.

Soru: Ne bileyim mesela, ekonomik sorun, ahlâk, şiddet... Bunlar arasında en çok çekindiğiniz bir şey var mı?

Nuriye: Sadece depremlerdir ne bileyim ya deprem ya bir kaza... Onu Allah kimseye vermesin, zor iş.

Soru: Daha çok sağlıkla ilgili şeyler yani?

Nuriye: Valla en önce sağlık lazım, para da gitmiyor yani. Sağlığın olmasa para da; parayı ne yaparsınız? Mesela Allah korusun ben burada hasta oldum yatıyorum dünya benim olsa ne olur mesela, ne yapayım? Huzur lazım ondan sonra...” (Nuriye ve Fadime, İstanbul)

Bu aşamada araştırmanın “konusuna” varamayınca, sorularımızı, “ötekilik”ten çıkarak daha “açıkça” yönelttik. Ancak sonuç gene fazla değişmedi:

“Soru: Mesela göçmenler hakkında ne düşünüyorsunuz, göçmenler nasıl insanlardır?

N: Göçmenler valla ben hiç; kaç tane var işte arkadaşımız, çok iyi insanlardır. Göçmenler çok iyi olur.

Soru: Peki sizin bir duymuşluğunuz var mı göçmenler hakkında?

F: Dedim ya benim öyle dışarılarla pek işim yok, evimle işimle senelerce.

Soru: Görmüşlük değil de... Duymuş olabilirsiniz... Hepimizin kafasında bir sürü fikir var mesela... Mesela Kürtler hakkında hiç fikriniz var mı? Mesela Lazların pazı yemeğini öğreniyorsunuz, sonradan normal buluyorsunuz mesela. Kürtler hakkında duyduğunuz, iyi, normal, anormal şeyler var mı?

F: Bir şey diyemeyeceğim onlar için, bilmiyorum.

Soru: Sizin var mı?

N: Valla ben Kürtler ile çok iyi geçinirim, yukarıda da komşularım var, yanlarımda diğer yanlarımda var. İyi insanlar; öyle bir ‘kötü insanlar’... hiç bir şey demek. Hani Aleviler var mesela, ha Alevilere kötü derler. İnan ama komşularım onlar da iyi bir insanlar, hiç kötü bir insanla karşılaşmadık.

Soru: Niye kötü diyorlar Aleviler hakkında?

N: Valla onu da bilmiyorum yani hiç. Her yerde öyle diyorlar, yani hani bazı şeylerini konuşuyorlar işte. Banyo yapmaz mesela ama beş vakit namazı kılıyorlar, biz ikimiz gibi... Yani ben görmedim, duydum. Yanımdaki komşular çok güzel, yani iyi insanlar. Mesela merhametli insanlar, bilmiyorum yani...

Soru: Peki Ermeniler hakkında ne düşünüyorsunuz?

N: Valla onlarla da hiç karşılaşmadık ama Ermenilerle.

Soru: Duymuşluğunuz var mı?

N: Duymuşluğumuz var.

Soru: Ne duyuyorsunuz mesela?

N: Duyuyoruz mesela Ermeniler çok kötü diyorlar ama biz karşılaşmadık yani.

Soru: Siz ne duydunuz?

F: Aynı..." (Nuriye ve Fadime, İstanbul)

Birisi Konya'dan, diğeri Trabzon'dan gelip aynı çatı altında buluşan iki insan, Fadime ve Nuriye'nin hayatlarında karşılaştıkları ve karşılaşmadıkları bir çok insan var; bu insanların hiçbiriyle parçalanma yaşamıyorlar... En çok, Fadime'nin evlenmeden önce "Lazlar" hakkında duyduğu "kötü şeyler" var; ama bu, bir "Laz"la evlenmesine mâni olmuyor. Evlendikten sonra ise o kötü şeyler buharlaşıyor.

Sonuç olarak, milliyetçilik stratejisinin ve söyleminin, görelî olarak daha zayıf bir şekilde ulaştığı kesimler (Fadime ve Nuriye gibi) ya da sahip olunan kültürel birikim ve sermayenin niteliği sayesinde direnen kesimler bir kenara bırakılırsa, modern milliyetçi kimliği kurduğu; ancak sadece dışarıda değil, içeride de düşmanlar yaratan bizzat bu kurgu vasıtasıyla "böldüğü" ve "parçaladığı" söylenebilir. Başka bir deyişle, devlet, okul, askerlik, medya gibi ulusal kimlik üretim merkezlerinde üretilmiş olan modern milliyetçi söylem ve ona bağlı olan modern kurgular gündelik hayatı iğfal ediyor. Gündelik hayatın dışında, başka yerlerde üretilmiş bu zihinsel kurgular ve buradan sağlanan bilgiler sonunda, bizzat pratikler yok oluyor. Bu bir anlamda evsizleşme, kendi tecrübesinin dışına çıkmak; kendi toprağı yerine başkasının kurgusu üzerinde çatışmak anlamına geliyor.

VIII. Bir Alt Strateji Olarak Kentler: “Birlik Yahut Bölünme”

Araştırmamızda, ulusal stratejinin altında, kentlerin önemli bir toplumsal ve kültürel kurgu alanı olduğunu ve sundukları zengin deneyim nedeniyle analiz bakımından özel bir öneme haiz olduğunu gördük. Ulusal düzeyde varolan güvensizliğe karşı cevap vermeye çalışan milliyetçi strateji içinde üretilen retorik ilginç bir biçimde kentlere adapte ediliyor. Ülke için geçerli olan birlik-bütünlük söylemi kent düzeyine yansıyor ve paradoksal bir biçimde, özellikle Anadolu kentlerini bir yandan “birlik” adına diğerlerinden ayırıyor; diğer yandan ulusal düzeyde yarattığı sonucu kentte de yaratıyor: Ülke çapında duyulan güvenlik sorunu kent düzeyinde de yaşanıyor; kent birlik-bütünlük söylemleri altında parçalanıyor.

Ancak öncelikle İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük kentler ve Anadolu kentleri arasındaki farkı koymak gerekiyor. Örneğin, özellikle İstanbul aldığı büyük göç dalgaları ve genişleyen coğrafyası, farklılaşan toplumsal yapısı, yeni paralel sektörleriyle birlikte güven vermiyor; korku besliyor.

1. BÜYÜK ŞEHİR: KAOS VE DİRENİŞ

“Eski İstanbullu”, Nişantaşı’nda mukim Nuray, değişim sonunda ortaya çıkan yeni tezahürleri anlamakta zorluk çekiyor ve “yeni kent korkularını” en çok yaşayanlara somut bir örnek teşkil ediyor.

*“Ay çok üzülüyorum. Okumuyorum, bakıyorum. Mahkemeler, öldürmeler hiç hoşuma gitmiyor. Hayatımda bir kere bir fındık faresi öldürdüm. Düşünün onun ızdırabını çekiyorum. O küçücük fındık faresini ben nasıl öldürdüm. Kalkıp da böyle bilmem kaç canı almış. Çok sinir bozucu. Bir canı almak ne demek yahu? Ben o farenin acısını çekiyorum 35 senedir. **Bilmiyorum, bu dünya benim dünyam değil.** (...) Çok korkuyorum. Kendime diyorum iyi ki öyle bir zamanda yetişmişim. Müthiş bir şey. Anlamadığımız şeyler; mafya, kara para... Bu bina ne kadar? ‘Kara para akladı’; ‘kara para’ ne demek? Kara para nasıl aklanır? Böyle şeyler bilmiyoruz. Nasıl şey bu? Parası var, ‘ne demek aklamak?’ diyorum. Muhakkak bir yatırım yapmalıymış ki, onu yatırım yapıyor. O zaman sormuyorlar mı ‘bunu nasıl yaptın?’ diye. **Hiç bir şey anlamıyorum.** (Nuray, Nişantaşı)*

Gene İstanbul’dan Sabri, insanların birbirlerine karşı duydukları korkuyu anlatıyor. Bu korku, bir zamanlar Türk toplumunda dayanışmacı özelliklerin varlığına dikkat çekmek için, “kötü örnek” olarak Batı’nın kentlerinde yalnızlaşan ve korkan insanların “vurdumduymazlığına” atıf yapmanın artık gerekli olmadığını gösteriyor.

Çünkü ötekinden duyulan korkular, pislğe bulaşmama dürtüsü ve vurdumduymazlık artık burada, insanların hemen yanı başında duruyor.

“Kadıköy’de vapur bekliyorum. Adam içki içmiş, kustu. İnsanlar nasıl kaçtı, uzaklaştı ondan. Ben çıkarıp bir paket selpak verdim; açılmamış bir şişe suyum vardı, onu verdim. Adamcağız çok mahcup oldu, benim verdiğim mendille yerleri silmeye çalıştı. Dedim ‘bırakın, buranın temizlik görevlisi var’... Kusabilir canım, herkes kusabilir. İlla ki içki mi içmesi gerekir? Diyelim ben ülserim, ben de kusabilirim; vapur tutar... Yani insanlara yardım etmek yerine kaçıyorlar; saçma sapan görüyorum. Kendim de dâhil, hatalarım oluyor.” (Sabri, İstanbul)

Ancak İstanbul ya da büyük şehir sadece “korku” demek değil. Büyük şehir aynı zamanda “başka türlü” bir var olmanın da yolunu açan imkânlar dünyası. Çünkü İstanbul’la karşılaşan göç alabildiğine geniş bir yelpazede sonuç yaratıyor: Başarı, başarısızlık, kimikleşme, kalabalığın içinde erime... “İstanbul yaşanacak yer değil,” diyen Ziya’nın”ama”sı var; çünkü “İstanbul’da kaybolmak mümkün”:

“Batman’dan, Bingöl’den, Dicle, Bitlis, Batman, Siirt. Hep toplandı. Yani yıkıldı, herkesin köyü yakıldı. **Ben kendimi kaybetmek için nereye gideyim?** İstanbul’u tercih ettim. Onlar da Diyarbakır’ı tercih ettiler. Şahsıma kaybolmak, ben kendim için demiyorum. Mesela adam disiplinden kalmış, cezaevinde kalmış, metropole geldi, kayboluyor. Şahsım için demiyorum. Şu anda yaşıam 39, bugüne kadar benim herhangi bir problemim, sapkınlığım olmadı, olmaz da inşallah.” (Ziya, İstanbul)

İstanbul direnme gücü de veriyor; ezikliği ortadan kaldırıyor. Örneğin, Utku’nun “cinsel” ya da “mezhepsel” kimliği ile ilgilenilmemesi bir “bağış” değil; zaten kentin asgarî bir kuralı. Bu türden bir kimlikle ilgilenmek ise ancak “komik” olmayı kabullenmek demek.

“Burada bir arkadaşımın çıkıp da bana ‘sen Alevi’sin’, ‘sen gaysin’ diye bir şeyle karşılaşmadım. Mesela iş yerimde, patron bir şekilde öğrendi. Öğrenmesi de gerekiyordu. Çünkü nereye kadar yalan söyleyebilirsin. Yalan söylemek artık sıkıyordu beni. Yalan söylemeyi beceremiyorum. Bir şekilde patlak veriyorum falan. **Adam çağırdı beni yanına, ‘o senin kendi hayatın,’ dedi, ‘beni hiçbir şekilde ilgilendirmiyor,’ dedi.** ‘İşini doğru düzgün yaptığın için tutuyorum ben seni burada. Beni ilgilendirmes senin özel hayatın.’ Dedim, ‘ilgilenseniz zaten komik olurdu’. Doğru olan oydu zaten. Hiçbir şekilde arkadaşlarıma aileleri, görüştüğüm insanlar var bu tarz sorgulamadı kimse. **İstanbul’da rahatım. Herhangi bir baskıya maruz kalmadım. Ama işte küçük yerlerde oluyor yani.** Yapacak bir şey yok.” (Utku, İstanbul)

İstanbul gibi bir şehrin kaosu karşısında cemaatlerin güven aranan ve veren sığınaklar olarak görülmesi kuşkusuz beklenmeyecek bir yol değil. Ancak cemaat her zaman güven vermiyor; hatta belki de en kırılğan cemaatlerden biri olan “gay cemaati” bile vermiyor. Yani İstanbul aynı zamanda, gay cemaati de dâhil olmak üzere, “cemaatin totalitarizminden” de kurtulmayı, bireyselliğin güçlenmesini sağlıyor:

“Kişisel görüşüm, cemaat beni daha çok korkutuyor; yani ilginç bir şey değil. Gözle görülür bir şey var o insandan sana zarar geleceğini çok rahat anlıyorsun. Öyle bir durumda gidip de o gruba takılmak, kendini güvende hissetmediğin halde, aptallık olur. Hakikaten aptallık olur. Tek başıma daha iyiyim.” (Utku, İstanbul)

Büyük şehirde başka türlü kaybolmak da mümkün. Serap Alman eşi Michael’in sahip olduğu Türkçe bilgisiyle nasıl kaybolduğunu anlatıyor. Ancak bu avantaj herkesin yabancı olduğu kozmopolit bir yerde (“zaten etrafta benzer karma evli çiftler var”) kolaylaşıyor.

“Benim kişisel tarihim ve Cihangir’de yaşamamın getirdiği birtakım nedenlerden dolayı bir yabancıyla evli olmak yaşamımı çok etkilemedi bence. Hep yabancıların içerisindeyim ve Cihangir’de çok yabancıların kozmopolit insanların yaşadığı bir yer. (...) Evlendikten sonra Michael’in hem Türkçesi’nin iyi olması hem Türk kültürünü, benim yaşam pratiklerimi bilmesi; bir yabancıyla evliymişim gibi hissetmiyorum. **Dil bilmeseydi eminim çok zor olacaktı günlük yaşamda. İnsanların tepkisi de farklı olabilirdi. Yabancı olduğunu sürekli hissettirebilirlerdi bana. Özellikle Cihangir çevresinde çok kabul edilebilir ve çok yabancı bir şey değil yabancıların burada yaşaması.** Yaşadığımız yer Kadıköy ya da Sarayburnu olsaydı daha farklı olabilirdi. Ama Cihangir’de yaşadığımız için çevredeki insanlar buna açık. Bizim gibi olan evlilikleri olan bir sürü insan var çevremizde.” (Serap, İstanbul)

Bunun yanı sıra, İstanbul sadece ortalamaya pek uymayan insanların “kaybolarak güçlendikleri” bir yer değil. İstanbul, “ortalamanın” içinde yer alan insanlara çok çeşitli olanaklar sunan ve terk edildiğinde “eksiklik duygusu” yaratan bir kent. İstanbul mecburiyetten terk edilip, İzmir gibi bir kente gidildiği zaman bile...

“Annem mesela, türbeleri, evliyaların olduğu yerleri ziyareti çok sever. Eyüp Sultan olsun... İzmir’de yok. Benim annem dinine çok düşkün bir insan. Burada bir yere gitmek istediğiniz zaman yok ki. Nereye gideceksiniz? **Bana İzmir’de bir yer gösterin. Şu Eyüp Sultan gibi bir yer gösterin, yok. İnsan bunun eksikliğini hissediyor.** Evliyalara görmek istiyor. İnsanın dua okuması geliyor. Ben nereye gideyim şu anda bunun için?” (Yasin, İzmir)⁹

Yani İstanbul paradokslar şehri: Gerilim anlarında bir Alman’a “yabancı” olduğu hissettirilen (“beğenmiyorsan git!”), ama buna karşı direniş potansiyeli de verebilen; “dini bütün” bir Müslüman kadının kendini “tam hissetmek” için gerekli hayat damarlarını bulmasını sağlayan bir kent. Ama aynı zamanda, “muhafazakâr” şehrinde gelen bir Alevi için güvensizlik veren, “inciten” bir yer.

“Alevi pozisyonumuz var... İstanbul çocuklarımıza ters... Gidersek, bir-iki gün kalırız; ‘böyle pislikler de var’ diye göstermek için... İstanbul’da çokbilmişlik, çok görmüşlük, çok kandırma var... İnciten bir şey... Burası İstanbul’dan farklıdır; taşra doğru, dürüst, muhafazakârdır.” (Cemil, 44, esnaf, Çorum)

9 Bu görüşme bittikten sonra, Yasin’in annesi Süheyla, İstanbul’a dönüşümüzden sonra onun için Eyüp Sultan’ı ziyaret etmemizi istedi; biz de onun hatırını kırmadık.

Trabzon milliyetçisi ve “Trabzonspor hastası” Erdal için de İstanbul çok farklı bir yer değil:

“Aslında hep ülke gündeminde İstanbul; büyük şehir. Sırf merak ettiğimden, sekiz ay önce evlendim; dedim ki ‘Bu İstanbul nedir? Bir de ben göreceğim’ deyip sırf merakımdan gittim. Ki, **gördükten sonra gittiğime de pişman oldum. Çünkü hakikaten bize göre yerler değil.** Bir mağazaya gidiyorum elimi cebime atıyorum yanımdakiler uyarıyor beni, ‘o kadar para çıkartma’. Elimde çanta var, ‘o çantayı taşıma’. ‘Ne olacak? ‘Biri gelir alır’. Bana çok saçma geliyor. **Çünkü Trabzon’da böyle şeyler söz konusu olamaz burada. Küçük bir yer, adamı ilerde tutarlar, gider yani o adam gider.**” (Erdal, Trabzon)

BÜYÜYEN YA DA DEĞİŞEN KENTLER

Ancak İstanbul büyük şehir olmanın bütün özelliklerini barındırsa ve bu çoğulluğuyla Türkiye ölçeğinde “tek” bir örnek olsa da, içinde dolaşan dinamikleri başka kentlerde farklı ölçülerde görmek mümkün. Başka bir deyişle, İstanbul’un temsil ettiği dinamizm başka kentlere de sirayet ediyor; diğer büyük şehirler de İstanbul gibi karşılaşma ve kozmopolitleşme yerleri haline geliyor.

Yılmaz, üç ay İstanbul’da kaldıktan (yani bir büyük kent tezgâhının tecrübesinden geçtikten) sonra, beş ay önce geldiği Antalya’nın farkını reddederek değil, şaşıracak açıklıyor:

“Vallahi geziyorlar, normalde sevgilileriyle falan. Ne bileyim işte, ailesiyle, köpekleri falan gezdiriyorlar. Mesela Urfa’daki gibi bir ortam yok. Buradakilerin hepsi oynak, açık seçik falan. Orada öyle bir şey yok. Burada küpeleri falan var. Urfa’da öyle bir şey yok yani. Çok değişik.” (Yılmaz, Antalya)

Urfalı Yılmaz’ın, “dünyaya açılan bir turizm merkezi” olarak Antalya’yla karşılaşması göç sonunda gerçekleşiyor ve bu nedenle radikal bir karşılaşma sunuyor; şaşırtıyor. Bu bir anlamda –tersinden– İstanbul’da Nuray’ın yaşadığı şaşımaya benziyor. O “eski İstanbul’unun” içine sıkışırken; İstanbul’a yeni ve radikal bir “dışarı” giriyor.

Ancak bu karşılaşmanın bütün radikalliğine rağmen, büyük şehir hem dışarısını hem içerisini bir arada yaşamak demek. Azmi’nin anlattığı Adana tam olarak böyle bir karşılaşmaya sahne oluyor. Adana bir anlamda, İstanbul, Ankara ve İzmir dışındaki birçok büyük şehrin geçirdiği değişimi büyük ölçüde temsil ediyor. Azmi şehrin üç halini yani kendi kültürel Adana’sını, değişimini ve ortaya çıkan kozmopolit Adana’yı anlatıyor:

“**Bazı olaylarını (kültürel, yemek adetleri vb.) hiç yitirmedi Adana.** Bicibici olayı var, yazın ortaya çıkar zaten. Şalgam olayı var. Aşlama deriz, meyan kökünden, sırtında taşır, döker. O böbreğe çok iyi gelir. Adana’da o yaygın, hala devam eder. Onun dışında meşhur kebabı, o bile tartışmaya girdi de... Onun dışında bizim Arap bölgesindeki insanda farklılık vardır. Biz yemek konusunda çok hassasız. Yani eşlerimiz, annelerimiz yemek için 4-5 saatlerini ayırırlar. Bizde çok özel yemekler, 3-4 saati alan yemekler.

Patlıcan dolması gibi, yaprak sarması, içli köfte, bunlar çok uzun zaman alır. Ve bizimkiler bunu üşenmeden yaparlar. 4-5 saatte yaptıkları şey yarım saatte tüketilir. Buna rağmen çok zevklidir. Onlar böyle alışmışlar zaten. **Geçmişten gelen bir gelenek diyelim. Ama damak tadına çok önem veririz, yemeğin lezzetli olması bizim için çok önemlidir. Ona göre yetmişmiştir eşlerimiz.** Ona çok dikkat ederiz. [Erkekler yemek yapar mı hiç Arap ailelerinde?] Erkekler yapar, mangal işlerini yaparlar. Diğer yemeklerle uğraşmazlar ama mangal türlerinde eşlerine pek iş bırakmazlar. Kendileri pişirirler eti.

Göçten önce Adana'da çok sakin bir hayat vardı. Çocukluğumuz da burada olduğu için, çok sakin bir hayat... sade bir hayat, sıcak dostluklar, sıcak komşu ilişkileri. Fakat 80'den sonra, **göç almaya başladıktan sonra Adana'da çok şey değişti. Her anlamda değişti ama. Yaşam tarzı değişti.** Diyalog özellikle, çok önemli olan bir şey var ki, insan diyalogu çok farklılaştı. İnsanların birbirlerine bakış açıları değişti. Tabii burada sistemin de getirdiği birtakım olaylar da vardı. Fakat çok aşırı göç aldı Adana. Birçok değişik anlayışın yerleşmesine sebep oldu. Bu da **Adana'da aslında birçok kopukluğa sebep oldu** bana göre. Yani bir şeyleri birbirinden kopardı, ayırdı. Geçmişteki olaylarla, 80 öncesi ve sonrası olan olayları değerlendiriyorum, göç öncesi ve sonrası. Gerçekten akıl almaz bir değişiklik gerçekleşti. Ama bunun yanı sıra olumlu gelişen bir olay yok. Gerçekten Kürt vatandaşlarımız buraya geldiler. Çok uzun süre buraya ayak uyduramadılar. Daha önce yaşadıkları bölgelerde nasıl yaşamışlarsa burada da aynı yaşantıyı sürmeye çalıştılar. Yani yine aynı kırsal kesimdeki yaşam devam ediyor. (...) Ama en azından büyük şehre geldikten sonra kendilerini geliştirebilecekleri bir ortama sahipler. Yani bir tek bunu kendilerine yetersizlik olarak görüyorum. Yapmadılar onu. **Kendilerini geliştirmeye çalışmadılar. Yani şehre uyum sağlamaktansa şehri kendi bulundukları düzeye getirdiler.** Benim görüşüm bu.”

“Adanalıların da böyle kaba bir Türkçesi vardır. Veyahut da başka kelimeleri de çok farklı tarzlarda kullanırlar diğer bölgelere göre. Ama mertlik vardır. Adana'da dostluk, samimiyet, misafirperverlik vardır, buna inanın. Yani gidin Adana'da nereye giderseniz gidin –şimdi şu anı konuşmuyorum- yabancı olduğunuz bilsinler, ellerinden gelen her yardımı yaparlar. Korkunç bir misafirperverlik vardır Adana'da. Şimdi aynı şeyi söyleyebiliyor muyuz, yok. Şu an yok. Varsa da çok azalmıştır. Adana dışardan bakıldığında farklı görünüyor mu, yok. Bana göre aynı, İzmir gibi, İstanbul gibi... Onlar da nasıl karışıkça böyle birbirine, göç almışsa, Adana da böyle bir yer. Her göç gelen yerin ona göre faaliyetleri gelip yerleşmiş Adana'ya. Ve Adanalı buna toplum olarak alışmış. Karışım olmuş artık. **Yani çok farklı bir özelliği yok Adana'nın. Diğer illerden farklı olarak, farklı bir durumda değil.** Şimdi İstanbul'un da çok lüks semtleri var, diğer semtleri de var. Adana da böyle. Çok güzel semtler var, çok güzel konuşan insanlar var, **çok güzel giyinen, gezen, yiyen içen insanları var. Bir tarafta da inanılmaz tezat bir durum var.** Ama bu İstanbul, İzmir, Bursa'da da var, Adana'da da var. Bana göre çok fazla...” (Azmi, Adana)

2. KENT: ÖVÜNME, BOZULMA, DIŞARISI, İÇERİSİ YA DA BİR ARADA YAŞAMA VE BÖLÜNME

Bölge ya da daha spesifik olarak “kent” sosyalleşmenin en önemli mekânsal ve kültürel ayaklarından birini oluşturuyor. Ulusal yapıların altında her kent, kendine

özgü dinamiklerle, paylaşılan kültürle ve kodlarla kendi stratejisini yaratıyor. Bu strateji –ya da ulusal stratejinin altında bir “alt-strateji”–, kentin tarihiyle, orada yaşayan insanların bu tarihi algılama biçimleriyle kent insanı nezdinde somut sonuçlar getirir de, esas olarak soyut bir aidiyet veriyor. Söz konusu kentte yaşamak demek, az veya çok, o kenti kullanmayı, kentten haberdar olmayı, kentte meydana gelen olaylara, gelişmelere cevap vermeyi beraberinde getiriyor. Kent, içinde yaşayanların sahip çıkması gerektiğini öğretiyor. Kuşkusuz bu hiçbir zaman mutlak bir sahiplenme şeklinde gerçekleşmiyor; ancak özellikle “dışarıya karşı” bu sahiplenme daha operasyonel bir hale geliyor. Bu sahiplenme sırasında, belki de hiçbir zaman işe yaramayacağı düşünülen bilgiler, kentte biriken bilgiler, haberler işlevsellik kazanıyorlar. İşte, “doğru” veya “yanlış” olması çok önemli olmayan bu bilgilerin dolaştığı alan o kentin kamusal alanını oluşturuyor. Burada, görelilik olarak sınırlı bir alana mahsus bir söylem ortaya çıkıyor ve insanlara bir çerçeve çiziyor, meşruiyet kazanıyor.

Bir bakıma kentler de ‘memleket’ gibi algılanıyor. Kentler, geçmiş zamanda kalmış ya da şimdiki zamandaki imajıyla övünülen, bozulan, tehditler içeren bir “dışarı” algısı olan, içeride bir arada yaşamaya çalışan ama bölünme tehlikesi içeren, yöneticilerine –tepedekilere– kızılan ve bütün bu özelliklerin yaşayanlar tarafından hemen hemen aynı anda dile getirildiği birimler niteliği taşıyor. Öte yandan kentten yükselen sesler sadece kentin kendine yönelik olarak işleyen bir süreç değil; aynı zamanda bu vesileyle kent, dışarıda kalanları, başka kentleri, ülke genelini de tanımlıyor ve ülke genelindeki tanımlarla bütünleşiyor. Kent bir yandan başka kentlerle farkını koyarken, aynı zamanda bütün içindeki yerini de tespit ediyor. Bu özelliğiyle söz konusu kentin insanı hem kentte, hem de genel bütünsel yapı içinde kendine bir “yer” edinmeye çalışıyor.

ÖVÜNME VE GÜVEN

Kentlerde öncelikle geçmişten kalan bir damara yapılan nostaljik vurgu dikkati çekiyor. Örneğin, Kars’ta bir dükkânda görüştüğümüz gençler, “Eski Kars” ve “Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti” üzerine hazırlanmış bir CD’yi muhakkak izlememizi istediler. Gençler, CD’nin yanı sıra, İstanbul’un Beyoğlu ilçesinin şaşalı günlerine ağıt yakanların söyleminde rastlanabilecek bir dille, bütün zenginlikleri ve “efsaneleriyle Kars”ı, “Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti”nin kentlerinde kurulduğunu, kültürel faaliyetleriyle, operalarıyla nasıl modern bir kent olduğunu anlattılar.

Ancak, geçmişte kalan nostaljik kimlik dile getirilse de, geçmişte aranan damar daha çok kentte oluşan bugünkü stratejik kimliğe atfa bağlı olarak ortaya çıkıyor. Örneğin Erzurum:

“Erzurum bundan 30-40 yıl önceleri bir ilim merkeziydi. Doğunun başkenti Erzurum idi. Tüm çevre iller Erzurum’dan tarihi medreseler var işte. Çifte Minareler, Yakutiye

Medreseleri. **Bir sürü medreseler vardı. Burada Osmanlı döneminde ondan sonra da fevkalade eğitim yapılmış. O eğitimin çok etkisi olmuş.** O medreselerden büyük âlimler yetişmişler, onlar çevrelerini fevkalade etkilemişler, Erzurum’a onların çok büyük faydası olmuş. Muhafazakâr olmalarının sebebi de onlardır.” (Cevdet, Erzurum)

“Erzurum zaten yapı itibariyle milliyetçi, mukkadesatçı, muhafazakâr kimliğiyle zaman zaman ön plana çıkmış bir şehir. **Bizde her zaman, vatan sevgisi, bayrak sevgisi, ezan sevgisi ön plandadır.** Dolayısıyla izlenilen politikalar, alt kimlik kavramı, tartışmalar vesaire, çok fazla yankı bulmamıştır buralarda. (Metehan, Erzurum)

“Konya tam yaşanılacak bir şehir aslında. Kültür olarak, dini açıdan da yaşanacak bir şehir. Sosyal olarak da yaşanacak bir şehir. Çok fazla sosyal faaliyet göstermese de, çok fazla olmasa da yaşanılacak bir şehir. Ulaşımda var biraz sorun. Okullardaki genel sorunlar. Çok fazla gözlemlediğim bir sorun yok.” (Dilek, Konya)

Ya da kent halkının yardımseverliğine, süren geleneklerine, çalışkanlığına, “devlete muhtaç olmadan başarma” arzusuna vurgu yapılıyor:

“Maraş’ın insanı dünyanın hiçbir yerinde olmayacak kadar sıcakkanlıdır; sevecen... 1971 yılında arabamla götürdüm Pınarbaşı’na beş kişi. Kuşadası’ndan yardımseverler derneği olarak gelmişler, arabayla oraya götürdüm. 30 yıl boyunca dostluğumuz kopmadı. Görüşmemiz olmasa da telefonlarla sürekli ve oradan da o kadar çok kafiye gönderdiler ki Maraş’a. Biz orada bir neferdik. Ben nasılsam bir diğer Maraşlı da öyledir. Şuradan geçtiğimizde bir iki defa sorup da anlayamadığın bir şey olursa çırağı varsa çırağını katar yanına, yoksa kalfasıyla gönderir. (...) Bugün bir yılda üretime dönen meyve fidanları var. Bir yıl içinde. Onları bizim ecdat 8-10 yılda meydana getirirdi. 15 yıl beklenirdi. Şimdi ikinci yılında zeytin veren fidanlar var. Bunların ne teşviki var, ne bir şeyi var.” (Abdullah, Kahramanmaraş)

“Bizim Maraş dışarı çok az göç veriyor. Yoğun bir sanayileşme var. Potansiyel var. (...) **Kendi memleketinde kalıp buraya hizmet etmek istiyor. (...) Genelde esnafımız geleneklerine bağlı. Öteden beri birbiriyle uyum içerisinde.** Birbirinin müşterisine saygılı. Öteden beri bildiğimiz bir gelenek var. Ben siftah ettim. O kadar somut olmasa da hâlâ geçerli. (...) Maraşlı yine geleneğini sürdürüyor. Müşterisini velinimet olarak görüyor. Onu aldatmamak için, helal kazanmak için en iyi ürünü sunmaya çalışıyor. (Şadi, Maraş)

Abdullah’ın misafirleriyle yaşadığı tecrübeyi Trabzon’da Koray da yaşamış.

“Trabzon ağzıyla söylemeyeyim de dışardan gelen, Trabzon’a ilk defa gelen insanların ne söylediğini söyleyeyim. Trabzon’a geldiler bir hafta kaldılar, geçen gün telefonda konuşuyoruz, **‘hâlâ diyor, insanların yozlaşmadığı, hala insanların olduğu gibi olduğu’;** hani **Trabzonlular için sinirli derler ya, aslında oldukları gibi oldukları içindir belki.** Anlatabildim mi? Antalyalı kendisi, ‘keşke ileride bir imkânım olsa da Trabzon’a yerleşebilsem’ diyor. Direkt onun ağzından çıkan şeyleri söylüyorum. ‘Trabzonluyum’ dediği zaman insan, ‘a evet sen Trabzonlusun’; otomatikman bir güven artıyor. Trabzonlu olarak askere gidiyorsun mesela, ‘Trabzonluyum’ dediğin zaman her şeye böyle kapılar bir anda açılıyor. Bunu Bosna’da da yaşadım, orada askerlik yaptım. Sanki böyle ‘Trabzonluyum’ dediğinde bir güven geliyor karşındakine. Bence bunun

altında şunu görüyorum, **herhalde milliyetçi duygularımız ön planda olduğu için, ayırım olmadığı, insana insan olarak değer verdiğimiz için**, onu görüyorum.” (Koray, Trabzon)

Bazen bütün çabalara rağmen, eskiden kalma “prangalar” (“ceza alan kentler”) söz konusu olabiliyor.

“Çorum içine kapalı bir halk değil. Çorum haşır neşir bir halk. Bunun dışında dışarıdan gelen insanlara da kapalı değil. Dışarıdan gelen insanlara alabildiğine sevecen yaklaşan, hoşgörülü yaklaşan ve yardımcı yaklaşan bir şehir. (...) Çorum ve çevre vilayetlerden bazılarıyla ilgili dışarıda yanlış kanaatler hâsıl olmuş. Bunun tabii sosyal boyutunu ben bilemem neden böyle oldu diye. Ama İstiklal Savaşı’yla beraber Yozgat’tan çıkan Çapanoğlu’nun, Yozgat sancağına bağlı olması hesabıyla **Çorum’un nispi bir cezalandırılması var. Yozgat biliyorsunuz 50 yıl ceza almış**. Bir takım şehirler var böyle. Bir de Çorum’u görmeyen insanlar arasında yanlış kanaatler var mesela. ‘Senin yaptığını Çorumlu yapmaz’ gibi. Biz onu iddia olarak söylüyoruz. Birilerinin yaptığını Çorumlu yapmaz. Çorumlu yaparsa daha iyisini yapar. Bu manadan bakıyoruz.” (Cemşit, Çorum)¹⁰

Geçmişte verilen “ceza” nedeniyle Çorum “makûs talihini” yenemiyor;

“Çorum makûs talihini yenememiş bir şehir. Kendi insanları Çorum için, yaşadıkları için bir şeyler yaptıkları bir il burası. Devletin en yakın birimleri, başkente en yakın şehirlerden biri olmasına rağmen devletin şu zamana kadar, son zamanlara kadar ‘bir’ gözle baktığı bir yer. (1957’de ve 1991’de yapılmış iki fabrika dışında) **Devletin hiçbir yatırımı yok Çorum’la ilgili.** Devletin buraya zafiyet noktasından bakınca artık **devletten insanlar umutlarını kesmişler, kendi kendilerine bir şeyler yapmaya çalışmışlar**, Allah da bazılarını muvaffak etmiş, ondan sonra Çorum olmuş sanayi kenti. Çorumlunun kendi başarısıdır bu. Daha sonra bunu birileri siyasi amaçla kullanmış, demiş ki Çorum işte Anadolu’nun kaplanı. Çorum Anadolu kaplanı falan değil, **Çorum kendi kabuğunu yırtmaya çalışan bir şehir.** Yani çaresizlikten çare üretmeye çalışan bir şehir. (...) Devlete yük de olmak istemiyoruz. Ama müsaade etsinler de **bizim de önümüzü açsınlar. Bizi böyle kapalı hapishane gibi tutmanın bir yararı yok.**” (Cemşit, Çorum)

Başka kentlere kıyasla, Trabzon’da kent kimlik stratejisinden bahsetmek, Trabzon’un “futbol kimliği”nden bahsetmek demek. Başka bir deyişle, başka kimliklerle ilişkilendirebilmek için Trabzon’un futbol kimliğinden söz etmek gerekiyor.

“Trabzon’un kalbi Trabzonspor. Kalbine dokunduğunuz zaman halk otomatikman tepki veriyor. Bunun herhalde ülke gündeminde Recep Tayyip Erdoğan’ı çok severim

¹⁰ “Senin yaptığını Çorumlu yapmaz”ın başka bir versiyonunu da Kazım’dan aktaralım: “Senin yaptığını Çorumlu yapmaz şeyi kötü bir manada değil, ırz namus şeyi değil. Zamanında devlet hayvanlardan vergi alıyormuş. O zamanki mal memurları köylerde ne kadar mal olduğunu tespit etmeye gidiyorlar. Bizim Çorumlu da maliyecilerin köye geldiğini duyunca ahırda bir tane eşiği varmış, onu palas pandıras alıyor yatağa atıyor. Göstermeyecek ya eşiği. Adamlar geliyorlar bakıyorlar hayvanın var mı? Yok. Neyse bunlar giderken bir de eve bakalım diyorlar. O anda eşiğin kulağını görüyor yatakta. ‘Bu kim?’ diyor, ‘babam’ diyor. Ondan sonra, ‘Senin yaptığını Çorumlu yapmaz, diyor, babanı eşek yaptın’ diyor. O laf buradan çıkma. Babasını eşek yapıyor; yatağa yatırıyor, ‘babam’ diyor.” (Kazım, Çorum)

de ama Erdoğan'ın bir lafı Trabzon belediyesini kaybetmesine neden oldu. (...) O maçta Fenerbahçe'nin sahası bir maç kapanma cezası aldı... Cezadan sonra tahkime başvuruyor Fenerbahçe; tam sonuç açıklanmazken Erdoğan'a o soru soruluyor televizyonda. 'Ben,' diyor, 'çok adaletli bulmuyorum Fenerbahçe'nin cezasını' ve ceza kalkıyor. Ondan sonra ampul söndü falan filan. Trabzon'da AK Parti ki çok rahat alabilecek bir pozisyonda, AK Parti kaybediyor; CHP aldı. Bu büyük bir tepkidir. **Trabzon'un kalbi Trabzonspor'dur.** Açık söylemek gerekirse, Trabzon'u Trabzonspor'dan biliyorlar." (Koray, Trabzon)

BOZULMA, GÜVENSİZLİK, KORKU

Neredeyse bütün kentlerde bir "bozulma", "geçmiş daha iyiydi" söylemi hâkim. Neredeyse bütün kentlerde hep geride kalmış, otantik, iyi bir kent var. İstanbul, Antalya, Kars, Sivas, Erzurum, Adana, Diyarbakır ya da başkaları, hepsi ya Kürtler, ya köyden gelenler, ya da başkaları tarafından ve başka nedenlerle bozuluyor.

İçine girmek istemediği, uzağında kalmayı tercih ettiği İstanbul'u bozulmanın en büyük temsilcisi olarak algılayan Cemil yaşadığı kentin de bozulduğunu fark ediyor:

"Geçmişte örf, adet, anane, saygı vardı ticarete... babadan görme... Bir selamla dağ aşırı öteki köyden para verirdi, 10 TL... Şimdi çek senet bile ödenmiyor..." (Cemil, Çorum)

İlişkilerde geleneksel güven duyguları yıpranırken, mekânda da güven sağlanamıyor ve içinde yaşanacak "ev" duygusu da yıpranıyor:

"Bazı semtler pek tutulmaz ama. Oralardan ev tutulmaz. Çok kavga dövüştür. Çingene mahallesi derler. Biz ev ararken, oralarda evler daha ucuzdu, ama biz tutmadık. Korktuk. Eşim, ben evde yalnız kalıyorum diye korktu. Güvenlik meselesi yani. (Nalan, 28, memur, Konya)

Maraş ise bütün "iyi niyetine" rağmen, genel bozulma dinamikleri karşısında etkileniyor:

Maraş'ta her ilde olduğu gibi bir ahlaki zafiyet söz konusu. Yeni yetişen gençlerde, özellikle bu yoğun bir şekilde internet kafeler çoğaldı. Varoşlardaki internet ortamına ulaşamayan ailelerin çocukları çok cüzi rakamlarla internet kafelerde bilime, gelişmeye değil de şiddete, chat odaları gibi olumsuzluklarla bir ***ahlaki çöküntü baş gösteriyor.*** (Şadi, Kahramanmaraş)

Erzurum "vatan, bayrak, ezan sevgisini" sürdürürken, aynı anda geleneklerini, göreneklerini ve "Dadaşlarını" kaybediyor.

"Bizde bir laf vardır, ***'yiğit delikanlılar yağız atlara bindi gitti'*** derler. Eskiden birisi gelmiş Erzurum'a. O hafızasında kalmış Erzurum'u arıyor, bulamıyor. 'Ya diyor eskiden burada, çok yiğit delikanlılar, yağız atlar vardı.' 'Bey diyor, o yiğit delikanlılar

yağız atlara bindiler gittiler.’ Bu her yerde böyle. **Dadaşlık bir etnik kimlik değil. Yani bir Kürt gibi değerlendirilebilir mi, hayır asla. Bir sıfat, yakıştırma.** Nedir dersiniz Dadaşlık, kalmış mı, bir de onu sormak lazım. **Yiğit, mert, merhametli insanı tanımlayan bir olgu. Ama Dadaş var mı, o özellikleri üzerinde taşıyan? Maalesef.** Belli bir takım özellikler yavaş yavaş dejenere oluyor, bozuluyor. Günün şartlarına göre değişime uğruyor. Erzurum böyle, bir Maraş, bir Konya, bir Kayseri, bir Trabzon farklı mı? Oralarda da eski özellikler, o yörelere has gelenekler görenekler kayboluyor.” (Metehan, Erzurum)

Metehan’ın yukarıda söylediklerini, aşağıda Turgut’un söyledikleriyle birlikte ele alırsak, Erzurum “Dadaşlarını”, yani “yiğitlerini, mert, merhametli insanların” (ya da başka kentler çeşitli olumlu özelliklerini), ekonomik gücünü kaybederken, “vatan, bayrak, ezan sevgisini” koruyor ya da stratejinin bu özelliklerine “tutunuyor”.

“Erzurum’u Erzurum yapan önceden, Dadaşlardı. Elazığ’ın Gakkoşları var. Dadaşlık demek gerçekten, hani öyle bir laf vardır, ‘Dadaş dediğin çelik bir yaydır, onu eğmeye gelmez’. Ama şimdi o Dadaşlar göç ettiler. Güney ilçelerinden de buraya göç ettiler, buranın asıl yerli insanı da İstanbul’a İzmir’e, büyük metropol kentlere göç ettiler. Burada Dadaş diyebileceğim kalan, elle gösterilir bir rakam kaldı. **Ama bir süreç geçirince o eski insanların iyilikleri, mertlikleri, yiğitlikleri hiç kalmadı. Bunları da beraberlerinde götürdüler.** Yani onların devamını erdirecek kimse kalmadı burada. Tabii bir de işsizlik çok fazla burada, her ilde olduğu kadar. Yöre kış yöresi. Yılın, nerden baksanız sekiz ayını kar altında geçirir. Fabrika gelmiyor buraya. İşsizliğin vermiş olduğu şeyden mesela, **Erzurum’da 400 tane kahvehane var. 400’ü de ful doludur bunun sabahdan akşama kadar. On tane çok büyük kütüphane vardır, bu kütüphaneye giden öğrenci sayısı bile sıfıra yakındır. (...)** “Erzurum’u Erzurum yapanlardan biri de hiç şüphesiz Atatürk Üniversitesi. Atatürk Üniversitesi’nin bugün 45 bine yakın öğrencisi var. Yani bir il kadar büyüklüğünde öğrencisi var. Kışın ve bu aylarda öğrencinin kaldığı dönemlerde Erzurum esnafının yüzü gülüyor. Ama okullar tatil olup öğrenci gittiği zaman Erzurum maalesef terkedilmiş bir kent görünümüne giriyor. Sokaklarda hiç kimse olmuyor. Zaten Erzurum insanının bayanları kapalı olduğu için sokağa çıkmazlar, gezmezler, öyle caddede çıkıp bir tur atayım, öyle bir imkânları yoktur. Erzurum’u Erzurum yapanlardan birisi de Palandöken Dağı. Bunun dışında hiçbir geliri yok.” (Turgut, Erzurum)

Turgut’un Erzurum hakkındaki geçmiş algısında ise “muhafazakârlık” ve “mukaddesatçılık” yok. Ona göre, bir yandan Dadaşlar kaybolurken, diğer yandan kaybolan “gelenek” aslında “modern bir gelenek”:

“Ben 38 yaşındayım. Hatırlarım 25 yıl önce annem, ben kız kardeşlerim, ailece sinemaya giderdik. **Erzurum’da. 4-5 tane sinema vardı, şimdi bir tane sinema kaldı.** Öyle aileyle gidebilen kimse yok. **Çok eskiden Erzurumlu kadınlar mini etekle gezerdi.** Şimdi kara çarşaf, behram giyiyorlar. **Erkekler çok şık giyinirdi.** Tabii benden önceki dönemlerde bu daha iyiydi. **Trabzon’da gazino yokken, Doğu Anadolu’nun Ankara’dan bu tarafa hiçbir yerde gazino yokken, pavyon yokken Erzurum’da vardı.** Ama şimdi onlar da kalktı. **Önceden Trabzon’dan buraya alışverişe gelirlerdi, şimdi**

buradan gidiyorlar. Şimdi bunun tek nedeni bana göre siyasetçiler bir de tabular. Şimdi, **'Erzurumlu bunu kaldırmaz', 'kimse el ele tutuşmasın', 'Ramazan'da burada kimse sokakta sigara içemez, yemeğini yiyemez'...** İşte bunlar neden zamanla yok oldu? Gerçeğini sorarsanız onu ben de tam anlayamadım. Mesela Trabzon'u bugün Trabzon yapan, Trabzonspor'un dışında bana göre Nataşalardır. Nataşalar otellerin çığ gibi büyümesine neden oldular. **Erzurum'dan özellikle hafta sonları yüzlerce araba buradan Trabzon'a giderdi. Haa, Erzurum'a sokmazlar ama... 'Günahdır, başımıza taş yağacak' derler, sokmazlar buraya ama her hafta sonu giderler. Yani Erzurum gittikçe daha da kötüye gidiyor.** Bu da bizi çok üzüyor. **Önceden birlik beraberlik vardı, komşuluk vardı.** Komşuluk nasıl yok oldu? Apartmanların sayısı çoğaldı. Benim apartmandaki ikinci katta kim oturuyor bilmiyorum. Çünkü sabah çıkıyorum akşam geç vakitte eve gidiyorum, adamı tanımıyorum. Ama önceden bir mahalle vardır. Bir mahalle demek bir evdi. Onun çocuğu bizde kalırdı, biz onların evinde kaldırdık. Birlik beraberlik vardı. **Erzurum'un bir özelliği de şudur, kötülüklerin yanında, PKK'ya hiç bir zaman ödün vermemiştir.** Erzurum hep kale olarak görülmüştür. Kars'ıdır, Iğdır'ıdır, Muş'udur, Bingöl'üdür, oralarda söz sahibi olduğu zamanlarda bile, PKK'nın en iyi dönemlerinde bile Erzurum'a girmedir." (Turgut, Erzurum)

Her ne kadar Turgut için geçerli olmasa da, Erzurum bir yandan muhafazakârlık değerlerine tutunurken, diğer yandan kahveler dolup taşıyor. Sivas'ta da ekonomik başarı olarak tutunulacak fazla dal yok ve orada da kahveler dolup taşıyor. Bu tutunamayan kent görünümünün altından geçmişe ait bir takım işaretler ve bir miktar Sivasspor çıkıyor:

"Buranın da özelliği buranın insanı içine kapanık bir insandır. Duygusaldır. Diğer bir şekilde de mutaassıptır. Yani dışarı açılımı çok azdır. Dışarıya doğru, daha önce burada iş yapmış veya belli bir yere gelmiş kişiler genelde büyük şehirlere taşınmış, akın etmiş. Kendi yağıyla kavrulan kişiler de burada kalmış. Dışarıdan buraya gelen kimse yok. (...) Çoğu kişi Sivas'ın haritadaki yerini bilmez. Dışarıdan geldiği zaman hele ki Batı'daki, Sivas'a geldiği zaman önyargıyla gelirler. 'Bura kabadır, şeydir'. İşte bizim gelişmekte olduğu zaman, imajımızı değiştireceğimiz zaman biliyorsunuz bir olay yaşadık. Madımak olayını yaşadık. O bizi yani nereden baksanız 5-10 yıl geriye götürdü. Hem ticari olarak etkiledi bizi... Manevi olarak da etkiliyor. Dışarıdaki bakın buraya bir göç olayı olsa veya başka bir şey olsa adam önce bir önyargıyla geliyor. 'Kaba, barbar', ne bileyim... İşte bu tür olayları da topluma mal etmemek lazım. (...) **Bizim için şu anda en önemli şey bizim takımın birinci lige çıkması, bizim için çok önemli bir faktör. (...) Sivas denilince akla ne gelir? İlki Sivas Kongresi gelir. Ötekisi de Madımak. Bir de Sivasspor... Başka bir şey gelmez.** İşsizlik çok fazla var burada. Yani burada üretime dair yapılan bir şey yok. Bugün en çok burada, Sivas'ta aklıma gelen şeyler ya lokantadır ya da kiraathanedir. Başka bir şey yok. **Bugün Pazar, şu anda saat 11.30, kiraathaneleri gezseniz hepsi doludur. Mesela ben Kayseri'ye gittim, Kayseri'de kiraathanede oturulmaz. Veya Konya'ya gittiniz mi bilmiyorum, çalışıyor, iş var yani.** Ya da insan vaktini orada harcamıyor. İşi olmasa bile. Ama burada sonuçta soğuk bir memleket, iklim belli, yarın bir gün buraya kış geldiği zaman sosyal bir şeyimiz de yok bizim zaten memleket olarak. Üniversite öğrencisinin en büyük sıkıntılarından biri bu; sosyal... Şehre gelemiyor zaten adam." (Şimşek, Sivas)

Sivas’la karşılaştırılmayacak bir düzeyde “futbol ve kent” ilişkisi denilince ilk akla gelecek şehrin Trabzon olmasının ne kadar doğru olduğunu Trabzon’da Koray gösteriyor:

“Trabzon’un gündemini Trabzonspor’un oluşturduğuna yüzde 80-90 eminim ben. Sabah geliyorum eczaneyi açıyorum hemen Trabzonspor sitesine giriyorum; başkan ne demiş? Oyuncular ne demiş? [Ciddi bir durum yani!] **Yapacak başka bir şey yok ki.** Cumartesi Pazar ben eczaneyi kapatıp da kafayı nerede dağıtabilirim, Erdal’la buluşup maça gideceğiz. Başka yapacak sosyal bir aktivite yok. Evliysen bazı şeyleri yaşamak istiyorsan bazı ortamlara girmek zorundasın. Biz aylak durumumuz kaldırmıyor. Erdal’ı arıyorsun, ‘nerdesin?’, ‘buradayım’, ‘haydi maça’. Başka bir şey yok Trabzon’da.” (Koray, Trabzon)

Turgut’a göre, Erzurum belki de Dadaşlarını kaybederken, referanslarını kaybediyor; işte o zaman “muhafazakârlaşıyor”; daha doğrusu “muhafazakâr” bir görünümün arkasına saklanıyor ve bunu, bizzat bir Erzurumlu mizah duygusuyla aşıyor:

“İnanıyorum ben buna, adam orucunu evinde belki tutmuyordur ama oruç yiyen birini de gördüğü zaman sokakta mutlaka döver. Hiç affetmez... Adamın biri, caddede sigara içerek yürüyor. Bir Erzurumlu görüyor bunu, arkadaşını arıyor, ‘Ahmet diyor, gel, bir tanesi orucunu yiyor, bunu bir dövelim’. Adam diyor ki, ‘dur çayımı içip geliyorum!’ Elazığ’da da buna benzer bir şey vardır. Adam orucunu yiyor. üç-dört kişi bunu görüyor, dövüyorlar. İyi dövüyorlar. Bu adam gidiyor 3-4 gün yarı yatalak baygın bir halde yatıyor. Biraz iyileşip tekrar caddeye çıkıyor. Yürürken bir bakıyor ki kendisini dövenler orucunu yiyor. Çok zoruna gidiyor. ‘Ya şunlara bak diyor, beni dövdüler, sonra da kendileri oruç yiyor. Ya diyor, ne olursa olsun ben gidip soracağım.’ Gidiyor, duruyor, çekiniyor. Dayak yerim en fazla, ne olacak diyor. ‘Ya, diyor, ben size bir şey soracağım. Geçen ben orucumu yerken beni dövdünüz, şimdi siz orucunuzu yiyorsunuz.’ **Oradan birisi diyor ki, ‘biz tutmirik, tutturirik’... Yani biz tutmuyoruz tutturuyoruz!’** (Turgut, Erzurum)

Kent algısı görelî bir durum. Çünkü tesettürlü bir genç kız için tam anlamıyla “yaşanılabilir bir kent” olan, tek sorunu belki “biraz ulaşım” olan Konya, başka bir kesimde, örneğin “cahilliği” nedeniyle adeta nefret edilecek özellikler de barındırıyor:

“Değişik bir yer. Milliyetçi kesim de var. Nefret ederim ben onlardan. Milliyetçilik yapan insan, kaz kafalıdır. (...) **Konya’nın yerlileri cahildir zaten.** Aileden geliyordur. Milliyetçi kadar, dinci-tarikatçı da çoktur. Burada daha çok din olayı vardır. Çoğu tanıdığım bir tarikata üyedir. Ama dindar kesimlerde böyle şeylerin olduğunu sanmıyorum.” (Semra, Konya)

Turgut’un ya da Metehan’ın “bir zamanlar Erzurum” algısına benzer şekilde, Kars da benzer bir değişim ve çöküş hikâyesiyle “kaybeden” bir kent görünümünde. Azeri İsmail bu çöküşe neden olan “sahipsizlik”le ilgili duygusunu haykırıyor:

“Benim köyüm 1500 hanedir. 150 kalmış. En azından 1984’ten bu yana. Benim 1200 hanelik köyüm, 100 hane kalmış. (...) Memleketimin yapısına bak. Memleketimin tarımı öldü, sanayisi öldü. Memleketimde bir şey kalmadı ki. Pancar eker kota gelir. Ne kotası kardeşim. Ben hizmet vermişim. 100 ton pancar veriyorum, alacaksın. Benim gözümle görüyorum. Bu toprakta bu ülkeye hizmet ediyorum. Benim kendim 21 kalem vergi veren bir mükellefim. Halen sıkıntılarımız var. Hala çeklerimizi ödeyemiyoruz. Gidiyoruz bankalara bir sürü sorunlar çıkartıyor. Dediklerinin hiç biri gerçekten uygulanmıyor. Bu havayla olmaz. Bu icraatla olur. (...) Hastanedeki doktorlara bak Kars’ta. Parasız insanlar ölüyor. Olur mu bu ya? Bu milliyetçilik mi? Ardından da ‘ben milliyetçiyim’. Para için bir vatandaş ölür mü? Adam bıçağı çekiyor, pazarlık yapıyor: ‘Yüz milyon verecen yoksa bıçak vururum!’. Adam çaresiz, ‘vur bıçağını kardeş’ diyor. Milliyetçilik bu mu? Kars’ın sahibi yok. Kars unutulmuş, gözden çıkmış bir yerdir. **Kars’ın azıcık hizmeti olsa, desteklense, devlet yanında olsa Kars’ın sırtı yere gelmez.** Ama kendi çabamızla halk olarak mücadelemizi de vereceğiz sonuna kadar.” (İsmail, Kars)

Görüşmelerimizin çoğunda, “aynı anda”, bazen birbirini tamamlayan, bazen farklı, çatışan duyguları gösteren birçok şey anlatılıyor. İsmail bu farklı bileşimleri kuranların en önemli örneklerinden biri. İsmail vatana, milletine bağlılığını, “nereden geldiği belli olmayan tehditlere” karşı yalnız bırakıldıklarını ve Türkiye’nin durumuna isyanını; aynı zamanda hem ABD’nin zulmünü, hem geçmişin gururunu hem de bugün “onurlanmak” için istediği dedesinin madalyasının kendisine verilmemesiyle yaşadığı hayal kırıklığını anlatıyor. Aslında “kan, toprak, silah” eşliğinde akan bu anlatısının arkasında, büyük ölçüde, “Karslı olarak her şeyini verirken, sahipsiz kalma” duygusunu dışa vuruyor:

“**Bizi yalnız bırakmasınlar.** Bunu kamuoyuna da duyurabilirsiniz. Bugün benim köyüme yazı yazılmaktadır. **Dışarıdan mektuplar gönderiliyor; tehdit ediliyorlar.** ‘Toprakları terk edin, bu topraklar bizimidir’ diyerekten. [Nereden geliyor?] Belirsiz bir yerden atılmış. Merzifon’dan mı atılmış? Türkiye’nin bir köşesinden atılmış. **Ama bizim bu tehditlerle korkumuz yok.** [Kim bunlar peki?] Onu bilemiyorum. PKK tarafından galiba. Bu PKK tarafındandır. Halkımızın içinden değil. PKK ülkemize zulüm edip ve zulüm etmeye çalışan insanlardır. Bu malum. (...) Türkiye Cumhuriyeti bir bütündür, bölünmez. Buna kimsenin gücü yetmez. Benim canım, benim şekerim, kimse bölemez bu ülkeyi. Sonuna kadar toprağım için, milletim için varım var olacağım. (...) Sahip çıkmaktan amacım şudur. Hudut ağzında yaşıyoruz. Rusya ile bizim aramızdan bir su geçiyor. Geçen sene Rusya topraklarından bizim topraklara terör sızdı. Yaylalarımızı güllelediler. Bazı raporlardır. Kurşunladılar. **Kardeşim, beni devlet silahlandıracak.** (...) Ben Türkiye’nin ulusuna sahip çıkmak istiyorum, ileriye yönelik insanlar yetiştirmişim. Kurşun atacak insan mıyım? Kültüre yönelik insanım. Benim de yanımda olması lazım devletin. Hadi göç başladı. Bu göç başladığı zaman bu topraklar boşaldığı zaman ne olacak? Güzel mi olacak? Bu toprağı ben bekliyorsam bana da güç ver, kuvvet ver. Devlet olarak yanımda ol. Köyümü silahlandır. Bekçi ver. Buna benzer çok sorunlar var. **Sahipsiziz biz.** (...) Biz eğer Türksek, biz İslamsak, kendi yaramızı kendimiz sarması lazım. ABD’nin Irak’a

vurmuş olduğu hakareti onurlanmamamız lazım. O bizim onurumuzu kırıyor. O İslam’a zulüm ediyor. Bir ABD’nin ne hakkı var kardeşim, neye dayanıyor? Buna bir cevap veren yok mu, buna dur diyen yok mu? **Kars’ımın nam-ı hesabına diyorum ki bu Kars’ta canım var, koymuşum, sonuna kadar da koyacağım, bu toprak benimdir, ulu önder bana emanet etmiş, benim dedelerime emanet etmiş, benim dedelerim de kazma kürekle mücadelesini vermiş.** Benim dedem Gazi’dır. Ermeni harbine girmiş, Rusya harbine, üç tane harbe girmiş. Halen ben dedemin bir yadigârını, bir madalyasını alıp omzuma takamadım. Gidiyorum diyor ki ‘zaman aşımına uğramış’. Niye kardeşim? Benim dedem kan dökmüş bu madalyayı kazanmışsa torunu olarak bana iade edilmesi lazım. Ben de onurlanıp çocuklarımla beraber kanıma, canıma, toprağıma sahip çıkmam lazım. Eğer bunda hakkı varsa, ben evladı olarak hakkıma yetişmek istiyorum. Çünkü o benim gururumdur, o benim tabiyetimdir.(...) Ben onun dedemin yadigârı olarak o silahımı o madalyamı alıp buraya göğsüme takacağım. Bu benim hakkım. (...) Memleket sevgisine uğrayarak geri kaldık. Ben İstanbul’a yerleşeydim ben de şirket olmuştum, hayali şirket. Ama benim gözüm yok, pişman değilim, gene bu topraktayım, gene buraya sahibim. Bir damla kanım kala toprağımda, bu ülke bize emanet edilmiş.” (İsmail, Kars)

Sahipsizliğin ötesinde, ulusal politikalar da yerel düzeyde kentleri etkiliyor ve Kars da, bir yönüyle, Ermenistan sınır kapısının kapalı olması nedeniyle “arada sıkışmışlık” görüntüsü sunuyor:

“Ermenistan’a baskı uyguluyoruz; ‘Dağlık Karadağ bölgesi’, görünür sebep o. Sınırlarımızı açmıyoruz, ama öbür taraftan ticaret yapıyoruz. [Bundan Kars zararlı çıkmıyor mu?] Tabii zararlı çıkıyor. Ermenistan da zararlı çıkıyor. Mallarını Ermenistan zaten Gürcistan üzerinden getiriyor. Hem yoldan kaybediyor. Ekonomik kaybı oluyor. Kars’ın daha fazla kaybı var. Ermenistan bir şekilde ticaretini yapıyor. Ama burada zarar bize, biz de siyaset kurbanıyız. Burada Kars’ın sınır kapısının açılmasını istemeyenlerin çoğunlukta olmasının sebebi iş yapabilecek kapasitesi kısıtlı olan insanlar. İş yapabilecek insanın sayısı bir elin parmaklarını geçmez. Bilhassa burada bu işe karşı çıkılmasının sebebi orayla ticaret yapabilecek yeterlilik yok. **Küçük işletme sahibi olan insanlar ‘madem benim işime yaramayacaksa niye açılsın?’ diye düşünüyor.** Bunun sebebi budur. Muhakkak sebebi olur yani, zararı olmaz. Siyasi açıdan bakma, ekonomik olarak Kars’a birden fazla iş alanının açılmış olması demek; ulaşımın ikiye katlanması demek. Aynı şekilde burada altyapı üzerindeki yolun üzerinde olan bütün arsaların değerlenmesi anlamına geliyor. Buranın gelişmesi anlamına gelir. Ama başta küçük işletmeciler çok, **Kars’ta kapı açılırsa kaymağını Karslı değil yabancı yiyecek. Trabzonlu gelip yiyecek, Erzurumlu gelip yiyecek. Ama sonuçta zarar mı görecekler hayır, yine zarar görmeyecekler.** İstemeyenlerin çoğunlukta olmasının sebebi bence bu. Kendisine faydası olmayacağını düşünüyor. Çocuğunu düşünmüyor. Çocuğunun işi açılacaktır. Böyle düşünmez.” (Faruk, Kars)

Faruk küçük işletmecilerin korkularını anlatırken, aynı sınır meselesiyle ilgili olarak başka bir korku kaynağını daha açığa çıkarıyor:

“Bir de şöyle bir şey var duyuyoruz, **söylentiden ibaret** şu an için, gerçeklik payını araştırmış değiliz. **Kars’ta ev alan, toprak alan Ermeniler varmış. Birilerinin vasiyatıyla.**

Türk vatandaşlar alıyor, daha sonra onlara verilmek üzere. **Ki burada onların olan birçok yer var, hakları yani. Eskiden kalma evleri var yani.** Art niyetli bir siyasi düşünce varsa, ki bunun üzerinde duranlar da var; **Ermenilere peşkeş çekilecek diye, eğer benim öyle bir düşüncem varsa, isterim mesela.** Açılması için diretirim. Öyle bir düşünce de ortalıkta dolanıyor, dolandırılıyor. (Faruk, Kars)

Birçok kent her alanda çözülen ya da çözülme görüntüsü veriyor. Kars'ta Ermenistan sınırının açılması, riskler ve olanaklar taşıyan bir ihtimal. Ancak Kars'ta (veya başka kentlerde) çok daha somut korkular insanların hemen yanı başında...

“Bir dönem sınırın açılması beraberinde kaçakçılığı da getirdi; silah, eroin... Hadi benzin bir yerde tamam. Şu anda Iğdır'da kaçak sigara olsun, tütün olsun, diğer silah olsun; kadınların gelmesi olsun, bunlar mevcut. Dışarıdan buraya çalışmak için gelen kadınların farklı sektörlerde, fuhuş sektöründe, ellerinden pasaportlarının alınıp zorla çalıştırılması... Burada çok yoğun yaşıyor. [Peki, şehrin tepkisi nedir bütün bunlara?] **Kadınlar tepkili.** Iğdır'da şöyle bir şey var. Yereldeki kadınlar dışarıdan buraya çalışmaya gelen kadınlara benzemeye başlamışlar. **Fuhuşu belki dışarıdan gelen kadınlar yapıyor. Onlar yaparken aslında Iğdır'daki kadınlar da değişiyor.** Görüntü olarak da onlara benzemeye çalışıyorlar, eşlerini ellerinde tutabilmek adına. Fuhuş yapan bile var.” (Aylin, Kars)

“Öbür taraftan Nataşa ticareti, Nataşa diyorlar ama öyle de geliyor Nataşa böyle de geliyor. Buraya şeye geliyor mesela, sınır kapısına, Doğubeyazıt'a, oradan geliyorlar... Artvin'den, Trabzon'dan, Hopa'dan geliyorlar. Gürcistan'dan gelip Ermenistan üzerinden gidenler var. Gürcüler de var, Ruslar da var, Ermeniler de Azeriler de Ukraynalılar da var. Sadece bir taraftan Nataşa adı altında değil. Adı kalıplaşmış öyle. Her ırktan geliyorlar yani. Her kökenden var. **Adamlar geliyorlar oradan, Trabzon'dan, Hopa'dan arabalara bindirip götürüyorlar. Sınır kapısı açılrsa da giriyor açılmasa da giriyor.**” (Faruk, Kars)

“Adam ineğini satıp Nataşa'ya yediriyor, şampanya patlatıyor... Çocuğuna bir kilo meyva almıyor.” (Hüseyin, Kars)

3. DIŞARISI: “ÖTEKİ” KENTLER

Birçok kent dışarıdan bakıldığında belli stereotipler eşliğinde görülüyor. Ya da her kente yakıştırılan olumlu ya da olumsuz bir imaj var. Geçmişte yaşadıkları çok belirgin trajedilerle Sivas, Çorum ya da Maraş bu tür imajlara sahipler ve bu kentlerde yaşayanlar da bu imajların ağırlığı altındalar. Ancak, bu kentlerde bu imajlar çok belirgin olsa da, bu, başka kentler için de belirgin bir imaj olmadığı anlamına gelmiyor.

Bunun yanı sıra kendisini futbol maçlarında gösteren çok daha derin gerilimler de olabiliyor. Örneğin bir zamanlar Sivasspor ve Kayserispor ya da Bursaspor ve Eskişehir arasında oynanıp, yıllar süren husumete neden olan gerilimlere ilaveten, son olarak Elazığspor ve Malatyaspor arasında oynanan maç sırasında, taraftarların birbirlerini

“PKK’lılıkla” ve “Ermenilikle” suçlamaları, basit bir futbol maçı gerginliğinin ötesinde, çok daha derin yarılmalara işaret ediyor.

Ayrıca “vilayet olmak isteyen kentler” meselesi de başka kentlerde “ülkenin bölünmesine” ilişkin duyulan korkulara benzer bir sonuç yaratıyor. Örneğin, “Süleyman Demirel’in Kars’ı kalbinden üçe böldüğünü” belirten Karslıların şikâyetlerinden çıkarak, bütün kentlerin halet-i ruhiyesine dair bir tespit yapmak mümkün görünüyor. Çünkü Kars’ın (ya da ilçelerini kaybeden başka vilayetlerin) “bölünmesi” yeni vilayetlerin doğması ve sahip olunan yatırımları ve olanakları bu yeni vilayetler lehine kaybetmek demek. Ancak öte yandan, Türkiye’nin “bölünmesinden korkan” bir toplumun çeşitli bölgelerdeki irili ufaklı kentleri, “devlet büyüklerine” “ayrı vilayet olma arzusunu” dile getiriyorlar; paradoksal bir şekilde, varolan vilayet içinde “bir arada yaşamak” yerine, “bağımsızlık” istiyorlar.

Burada bölünme arzusu (ya da bölünmeye karşı durma) olarak kendini gösteren kentler arasında varolan rekabet esas olarak siyasal ya da ekonomik içerik taşıyor. Her zaman elde edilemeyen bu radikal güç kazanımı yerine, kentler arasındaki rekabette ve buna bağlı olarak oluşan imajlarda merkezi yönetimden kaynaklanan yatırım dengesizlikleri (ya da “dengesizlik” algıları) öncelikli bir rol oynuyor.

“Biz yıllar boyunca Meclis’e parlamenter gönderdik ama ahım şahım birini gönderemedik. Ahım şahım bir bakan çıkartamadık yani. Uzun vadeli bakanlık yapacak, çevre illerde *Yozgat olsun, Amasya olsun, Çankırı olsun, Tokat olsun her biri bakan çıkarttı. Biz çıkartamadık.* Türkiye’nin kaynaklarını da illa ki bakan kendi memleketine çekmek durumunda mı? Biz bunları yaşadık yani gördük.” (Cemşit, Çorum)

“Sahipsiz memleket. Yıllardan beri her dönemde 5-6 milletvekili göndeririz, herkes koyun gibi dinler Başbakanı. *Antep beş tane gönderir, bir veya ikisi bakan olur. Ehliyetli birini gönderemiyoruz.*” (Abdullah, Kahramanmaraş)

İsmail’in olumsuz duyguları Erzurum ve Kars arasında gidip geliyor:

“*Erzurum’un şansı parlak. Erzurum uyanık millet.* Bak tamam, ay hocam, bunu sizler daha iyisini biliyorsunuz, Erzurum ne yapıyor? *Erzurumlu uyanık adamlar, kurnazlar, bilinçli insanlar.* Bu sefer beni belediye başkanı seçiyor, milletvekili seçiyorlar. İkincisinde babası olsa, o milletvekilini göndermez. Birincisi, halka çalışıyor; ikincisi cebedir bunu biliyor. Türkiye’nin kaderi öyle. Neden Erzurum’da bir şey yoktu kardeşim Kars varken? Erzurum Kars’ın kazası idi belki de. Şimdi bugün üniversite orada, hastaneler orada, sanayi orada, tarım orada. [Evet, ama Erzurum’da da ‘sanayi yok’ diye şikâyet var.] Payı az gelir. Oradaki sanayinin yüzde 10’u benim olsun yeter. Onu kabul ediyorum. Azdır. *Beş de, on beş olmak istiyor. Burada bir de yok. Hele şehrin haline bak. Toza bak. Bura köy mü, il mi?* Bunu bana söyle. Bu hizmet niye buraya gelmiyor? Biz niye görmüyoruz? Benim paralarım nereye gidiyor? Erzurum uyanık millet. Biz kör insanlarız. Erzurum’un sahibi var; onlar dama oyununu bilir. Biz dama oyunlarını kimlere bırakmışız biliyor musun? Çapkıncılara, çıkarlara bırakmışız. Vurgunculara,

o çıkarını düşünen insanlara bırakmışız. (...) Devlet bana bir kuruş para verdi mi? Elli altı yaşındayım. Bana bir şey yapmış mı? Hayır. Yarama merhem olmuş mu? Hayır. Kanımın bedeli olarak bu toprakta yaşıyorum. Kanım nedir? Dedem kazanmış burayı, dedem o kanı dökmüş. O kanımın bedeli olarak da burada oturuyorum. (...) Kanımızla canımızla da bu toprakta hizmet etmekteyiz, edeceğiz. Allah bir bütünlüğümüzü bozmasın. Erzurum'a da Allah yardım eylesin! (Gülerek) Sanayileri azdır, biraz daha sanayi verin. Başka ne diyeyim!" (İsmail, Kars)

Kars'tan İsmail "sahipsizlik" duygusunu belki çok daha yüksek sesle ve haykırarak aktarıyor ama bu her zaman haykırılmasa da, "bir baba olarak Devlet'in sahipsiz bırakması" birçok kentte, birçok kişi tarafından paylaşılan bir duygu. Baba "öteki çocuklarını" koruyor; öteki kent kıskanılıyor, en iyi ihtimalle öteki kente "gipta ediliyor" ve kendi beceriksizliğine kızılıyor.

Ancak, burada hâkim olan duygu daha çok içeride rahatlamayı, içeriği yaşanılabilir kılmayı öngören bir duygu. Bu, olumsuzlaştırılan "öteki" karşısında, "kendine" olumlu özelliklerin atfedilmesiyle sağlanıyor.

"Çorum'un misafirperverliğinin çevre illerde olduğunu zannetmiyorum. Ben mesela Kayseri'ye gitsem aç kalırım kanaatindeyim. Orada insanlar yabancılara farklı bakıyorlar." (Cemşit, Çorum)

"Erzurum'a gittik, arkadaşlarımız çağırdı. Gittik. İçtik orda. Terminale koyup da Trabzon'a geleceğiz. Oradan su istedim. Arka arkaya dört bardak su içince, terminaldeki adam bana baktı, 'bu kadar hararetle neyin var?' dedi. 'Hararetliyim,' dedim. 'İçtin mi?' dedi. 'Evet, içtim,' dedim. 'Nasıl içersin?' dedi. 'Sana mı soracağım nasıl içeceğimi?' dedim. **Dedi, 'Kardeş nerelisin?'; dedim 'Trabzonluyum'. 'Tamam,' dedi, 'bin de git'. Trabzonlu olmamızın farkı işte.**" (Erdal, Trabzon)

Erzurum'un içki konusundaki "muhafazakârlığı"nın yaratabileceği tedirginlik karşısında, Erdal kendine olan güvenini "Trabzonlulukta" buluyor. Kars'ta İsmail ise dindarlık ve muhafazakârlık konusundaki özgüvenini, "Atatürk", "bayrak" ve "laiklik" ve sahip olduğu "din bilgisiyle" kuruyor.

"Vallah billâh onlar bizden çok çarşafın altında yiyorlar. Laiklikle din olayı ayrı bir olaydır. Laikliği devlet, Allah Atatürk'e rahmet etsin, bayrağımızı her zaman üstün etsin, bu bayrağı bize çok görmesin, bu bayrak bize layıkça, laikliğe sahip çıkmamız lazım. **Laikliği bu Atatürk bize verdi ki kimse kimseye karışmasın. Herkes özgür, serbest.** Adam iki ekmek yiyor, camın arkasında, çarşafı da çekiyor. **Benim elimde bir sigara gördü, dövüyor. Bu milliyetçilik değil.** Asıl Erzurum'un da camisini sayalım, Kars'ın da... Erzurum'da da bir kelime-i şahadet getirsin, Kars'ta da. Bizim ona da saygımız var ayırt etmiyoruz, fakat onlar ayırt etmesin, başkaları 'oruç tutmuyor' diye. Onun gücü bana yeter mi? Erzurumlu adam döver de Kars'ı dövemez. Çünkü ben yiyorsam peygamber (s.a.v.) efendimiz ne demiş? Demiş ki her şey gizli. İbadet de gizli. Eğer ben yalanla başıma bir papak koyup yatıp kalkıyorsam, kendimi aldatıyorum, seni

kandırıyorum. Oruç tutanın her tarafı oruç tutacak. Namaz kılan gerçekten namaz kılacak. Anlamsız orucun ne değeri var ki? Anlamsız oruç tutsam veya namaz kılsam, Allah’a peygambere Kuran’a, kıblesine, kitabına, dinine inandı mı ilahı büyüktür. Koyun koyun yağından, keçi keçi yağından. Benim ne hakkım var sana geleyim de oruç tutmuyorsan. Askerliğini yaptın mı, aklın başında mı, evli misin, oğlun da var mı, çocuğun da var mı, ekmeğin de var mı, her azan da yerinde tamam mı, benim hakkım var mı sana akıl verem? (İsmail, Kars)

Ulusal stratejinin sorgulandığı, krize girdiği bir dönemde, kent, çevresi ve ulus arasındaki ilişki çok daha sorunlu bir hale geliyor. Özellikle, sosyal ve ekonomik olarak “başarı” ve “başarısızlıklar” arasındaki farkların çok net olarak söz konusu olduğu durumlarda bir kentle başka kent arasındaki fark uçuruma dönüşebiliyor. Kent, sembolik düzeyde, diğer kentlerle, “bütünün parçaları” olarak anlamlı bir ilişkide buluşmıyor. Buna karşılık bütünsel yapının algılanışı da değişime uğruyor. Bu yapıyla, özellikle “başarısızlık” durumunda, kendini de içine koyan anlamlı bağlar zayıflarken, ya kendine güvenini kaybedip ulusal stratejiyle –derme çatma da olsa– mutlak bir örtüşmeye geçiyor ya da bu genel stratejiden kopulup, –gene derme çatma da olsa– mutlak bir içe kapanmaya geçiliyor.

DIŞARIDAN GELEN TEHLİKE

“Ülke üzerine oynanan oyunlar” retoriği “kent üzerine oynanan oyunlar” retoriğine dönüşüyor. Ve bu oyunları oynayanlar, ülke üzerine oynayanlar gibi gene “dışarıdakiler” oluyor.¹¹

“Biz Doğu’yu görmedik. Maraş’tan ilerisini bilmiyoruz. Bizim burada bazı köyler Kürt kardeşlerimiz. Şu ana kadar Maraş olayları da dâhil öyle bir şey olmamıştır. Kardeşlik içinde, birlik içinde yaşıyor. Antep’in doğularını karıştırmıyorum. Bilmiyorum. Oralarda da vardır bu. Şöyle bir bak **ya dışardan gelenler veya ne olduğu belirsizler karıştırıyor**. Sivas’ta oldu, Çorum’da, Şemdinli’de oldu, Van’da olacaktı olmadı. Bunlar hep dışarıdan güçler. Bizim böyle kardeşlik içinde yaşamamızı istemeyen kişiler yapıyor.” (Sadri, Maraş)

“Dışarı insanı yapıyor bunu. Adana çevresindeki insan yapmıyor. Dışardan gelenler.” (Şehit Aileleri Derneği grup tartışması, Adana)

“Bunu Kurtuluş Savaşında, Çanakkale Savaşı’nda paylaşmışız. Türkiye vatandaşı olmak, Türkiye toprağı üzerinde yaşamış olmak bu vatanın bize verdiklerini bu vatan için, geçmişten bugüne kadar yapılan uğraşların devamını sağlamak anlamında... Şu anda bu zayıfladı. Ama bu Karadeniz’de zayıflamadı bakın. Bunun altını çizerek söylüyorum, Karadeniz’de zayıfladığını söylemek, bazı olayların... **Bugün Karadeniz’i**

¹¹ “Ülke üzerinde oynanan oyunlar” ve “dışarıdan gelen tehlike” retoriğinden bizim de Erzurum’da nasibimizi aldığımızı not olarak düşelim. Görüşmek istediğimiz bir kişiyi nerede bulabileceğimizi sorduğumuz Metehan’ın cevabı şu oldu: “Onunla konuşmanızı istemem, size karşı önyargılıyım; adam size yanlış bir şeyler söyler, kullanırsınız...” Metehan’ın gerekçesi ise “İstanbul Bilgi Üniversitesi ve TESEV aidyetlerimiz” ya da “referanslarımız”dı.

de karıştırmak istiyorlar. Mesela TAYAD olayları şunlar bunlar var. Bunda alt taban bulamadım.” (Halil, Trabzon)

“Burada bir 1980 olayları oldu hocam. O zaman maalesef bunu **Çorum’un öz insanları yapmadı bu olayları**. İşte PKK gider İstanbul’da provokatörler sokar araya işi bitirirler, ortalığı gayet rahat karıştırırlar. 1980 olaylarında da maalesef **Çorum dışarıdan gelen provokatörlerin gazabına uğradı ve Çorum kendini 20 yıl geriye attı**. Yoksa benim bu Çorum’um bundan daha fazla olması gerekiyordu ve olacaktı da. Ama maalesef olmadı işte birileri istemedi. Bugün biz Çorum ili olarak biz Kayseri’yi dörde katlardık eğer o olaylar olmasaydı. Veya bir Eskişehir’i katlardık biz. (...) İnsanlar korkuyor bir şeyden. Niye korkuyor? Şimdi siz buraya yatırım yapacaksınız. Yarın bir gün tekrar bu olaylar patlak verdiği zaman yatırımınızı düşünüyorsunuz. (...) Ama maalesef bu Çorum’da olmadı, yapılmadı. Ama Çorum yeniden kendini göstermeye başladı. Kabağını kırdı artık. Çorum ders aldı. Ben inanmıyorum ki bir daha Çorum’da böyle bir hadiselerin yaşanacağını, böyle bir olayların olacağını. (...) **Çorum milliyetçisi olarak söylüyorum**, Çorum bunu hak etmedi, Çorum insanı bunu hak etmedi hocam, bunu dışarıdaki insanlar yaptı. Çorum insanı gerçekten birbirine düşman olamaz.” (Kazım, Çorum)

“Ciddi söylüyorum, samimi söylüyorum, **Madımak olayının gerçekten Sivas halkıyla hiçbir bağlantısı yoktur**. (...) Baştan sona provokasyon, başka bir şey değil. Ben memleketin şeyi için demiyorum ama nerede olursa olsun ben söylerim. Bizimle bağlantılı bir şey değil. Hatta kabul de edilmedi. Madımak olayını konuşuyoruz. Onun için daha ayrı bir gayret göstermeye çabalyoruz. Niye? Normal çok iyi davransak bile, çok iynin de üzerinde davranmaya çalışıyoruz ki, yani ‘biz böyle değiliz, bilin yani, anlayın artık. Madımak olayı bizden yani Sivas halkından kaynaklanan bir şey değil’. Ancak burada yaşayan kişi bilir bunu, dışarıdaki adam bunu bilmez. Dışarıdaki gazeteyi okur, haberi de görür ama bir şekilde yansımali. (...) Olay çıkacak olsa çoğu kentte olay çıkar. **Madımak kesinlikle bir komplo. Bize yapılan bir şey bu. Aynı şey daha önce Maraş’ta da olmuştu**. Ben gitmedim Maraş’a. Bilmiyorum. Ama işte ne yapıyorsun okuyorsun dinliyorsun, nasıl okursan. Ne olursa olsun insan gördüğüne yaşadığına inanacak. Bizim toplumumuzda var bu. Sadece Sivas’ta değil, dışarıda da. Önyargı şeyi var bizde işte. Baktığın zaman Sivas sonuçta o kadar dışarıya açılmış bir memleket değil. Mutaassıp bir memleket. Mutaassıp derken yani manevi değerlere değer vermek lazım. İnsan kendi benliğinden, manevi değerinden taviz verdiği zaman zaten kaybolan şey odur. Bugün işte ahlaki dejenere olma yani halkın şeyi bulması, duyarsızlıktan, bir teknoloji gibi, aile bireyleri o çok önemli bir faktör. Sosyal yaşamda da böyle, kültürelde de.” (Şimşek, Sivas)

Sivas’a, Maraş’a komplolar düzenlenirken, –Halil’in değindiği “TAYAD komplosu”ndan farklı olarak– Trabzon’un futbol takımıyla özdeşleşen özel durumuna istinaden algılanan “dış tehlike” meselesine değinelim.

“Normalde sevmeyiz Fenerbahçe’yi, iki iki daha dört. Ama yine de biz hoşgörülü davranıp, hiçbir şey yok; hani taraftarı gelsin maç seyretmeye, biz de oraya gidiyoruz. Şu şekilde duruyoruz. İçeri adam alıyorlar anamıza avradımıza küfür. El kol hareketi. Ne gerek var. Ben o gün çok iyi hatırlıyorum içeri girerken dört tane polis aramasından geçtim. Bir milyon lira bozuk para yoktu üzerimde. Yemin ediyorum, çok doğru

söylüyorum, bunu kimse medyaya, gündeme getirmiyor. Şöyle şöyle cam parçaları atıyorlardı bize. Ama çık da bunu bir televizyon programında, Fener'in spor yazarlarına anlat. Atıyorlardı. O kadar küfür, o kadar cam, atıyorlardı. O taraftar daha rahat durur mu? Biz de hurra tellerden, aldılar Fenerbahçe taraftarını, ondan dolayı ki çok müthiş bir karardı. Fenerin bir sahası kapandı. Ama tabii büyüğümüz çıktı konuştu, kapanmadı. [Fenerbahçe'yi neden sevmeyiz dediniz? İstanbullu olmak diye de bir şey var galiba...] İstanbullu değil; Beşiktaş'ı, Galatasaray'ı seviyoruz. Galatasaray buraya geldi. Dört tane attı gitti bize. O sene şampiyonluğa oynadığımız sene. Bundan önceki sene. **Fenerbahçe'yi niye sevmiyoruz**, hani herkes yanlış da bir biz mi, Trabzonlular mı doğruyuz? **Yani resmen haksız kazanç**. Bütün Türkiye görüyor, ara sıra Trabzonlular futbolu bilir derler ya, diyorum ki Allah'ım ya biz hiç bilmiyoruz, uzaktan yakından alakamız yok. Ya da onlar bu işi uzayda farklı oynanıyor. Uzakca konuşuyorlar. (...) **Aziz Yıldırım'ın bir lafı var ya, 'legal illegal, başarı başarıdır.'** Orası onlara bağlı. Ama size şunu söyleyeyim, Samsun'a gidin Samsun da bizim gibi konuşur. Konyasporlu taraftarlar da böyle konuşur. Hani ne bileyim ben haksız oldukları için bir şekilde kör topal gidiyorlar. Bu yüzden sevmiyoruz.” (Erdal, Trabzon)

Kendine ve ötekine “güvensizliğin” beslendiği her iki durumda da, bir yandan kent kendi stratejisini dayatmak için mücadele etse de, diğer yandan, kentin içindeki başka “birlik” algıları devreye giriyor. Bu aşamada, kuşkusuz, dinsel, etnik aidiyetler en çok söz konusu olan birliklere işaret ediyorlar; ancak temelleri sarsılan kentte en çok güvenilen kurumların başında “aile” belirginleşiyor. Başka bir deyişle, dayanışma ağları zayıflıyor ve söz konusu aile ya da onun bireyleri, eş zamanlı olarak, eskiden olan veya olmayan, çok daha çoğul ve karmaşık referans ve destek arayışlarıyla (ulusal, küresel, mafyatik, dinsel, etnik vb.) “ne olursa olsun başarmaya” çalışıyorlar. Bu yeni durumda stratejiler ve alt-stratejiler hem birbirlerinden beslenerek, hem de çatışarak ve büyük ölçüde hiçbir zaman “sürekli bir birlik duygusu”nu sağlayamadan güvensizliğin yeniden üretimine neden oluyorlar. Bu durumda, kentteki ayrım, “milliyetçilik” veya “köken milliyetçiliği” ya da “hemşericilik” şeklinde görünür olmaya başlıyor. Başka bir açıdan bakarsak, kentler arasında sembolik mesafeler öne çıkarken, kentte yaşayan cemaatler de birbirleriyle mesafeli duruyorlar.

4. BİR ARADA YAŞAYAMAMA VE BÖLÜNME

Karmaşıklıkları, kozmopolit yapıları, aldıkları büyük göçlerle çok daha farklılaşmış alt kamusal alanlara sahip olan İstanbul, Ankara ve İzmir bir kenara bırakılırsa, araştırmamız boyunca ziyaret ettiğimiz diğer 15 kent için şu ortak tespiti yapabiliriz: her kent için en stratejik unsur “birlikte yaşama” söylemidir. Kentler “farklılıklarıyla bir arada yaşamaya”, “farklılıklarıyla bir arada yaşayamamayı aşmaya” ya da “homojenleşmeye” çalışıyorlar. Başka bir deyişle, geçmişte acı bir tecrübe yaşamış olsun veya olmasın, her kentin, “birlik ve beraberliğini” içinde yaşayanlarına öğretme derdi vardır. Bu birlik ve beraberlik kuru bir söyleme dayanmıyor. Kent, iktidar ilişkileri içinde kendini tanımlıyor, bazı özelliklerini öne çıkarıyor; kenti kullanan insanlar bu tanım eşliğinde kendilerini anlatıyorlar.

“Bir de bizim burada tutuculuk şeyi azdır. Bir milliyetçilik kavramı biraz daha az. Bir belediye seçimi veya siyasette millet şey yapmıyor. **Kendi bildiği gibi ayırım yapar. Particilik değil, hemşericilik.** Aslında hemşericiliğe ben karşıyım. Ne olursa olsun... Milliyetçilik derken, bizim burada bazı kazalarımız vardır ki birbirlerini dışarıda da görse tutmaca yapar. İsim vermeye gerek yok. **Yeri gelir adam ‘ben şuralıyım’ der. Sivaslıyım demez. Antep’te de gördüm bunu. Antep’te de Kilisli’ler öyledir. Ben Kilisliyim der, Antepliyim demez. Burada da Zara’dır, Yıldızeli’dir vs.** Yahu Sivaslı’sın, sen onun bünyesinde kalıyorsun, onun bünyesinde yetişiyorsun, orada kalıyorsun.” (Şimşek, Sivas)

Yani aslında insanların “milliyetçi” olması çok kolay görünüyor. Çünkü “millet” derken kastedilen, etnik köken ya da dinsel köken hatta hemşerilik, hatta kasabalılık, köylülük... “Türk milliyetçisi” olmak için, bunun üzerine sadece yeni bir üst “millet” konuşlandırmak yeterli oluyor; ya da zaten “millet”, farklılığa, yani “bölünmüşlük” haline tekabül ediyor.

Kars geçmişten gelen kozmopolit bir arada yaşama dinamiklerini korumaya çalışırken, aynı zamanda etnik gruplar arasında “seçim dönemlerinde” bölünmenin sancılarını çekiyor. “Seçim dönemlerinde bölünme” demek gündelik hayatta, yani stratejik bölünmelerin olmadığı zamanda, gerçek anlamda “bir arada yaşamının” mümkün olması demek. Ve bu gerçekliğin strateji tarafından kurgular tarafından bölünmesi demek. Faruk, aşağıda bu gerçeklikten stratejinin bölünmesine giden yolu anlatıyor:

“Üniversiteyi kazanıp okuyup geri gelene kadar ayrımları hiç fark etmedim. En yakın arkadaşlarım çoğunluğu Terekeme olsun, Kürt olsun... Terekeme Kafkasya’da Karapapaklar olarak geçiyor –Karakalpak-, Azerilerin Sünni olanı olarak. Terek nehri etrafında yaşayan insanlar, oradan gelmiş olan insanlar. Yerliler de Kars’ın yerlisi olanlar. Böyle bir grup. Bundan başka etnik gruplar da var ama onlar çok az. **Okulu bitirip gelene, öğretmen olana kadar bu ayrımı hissetmedim. En yakın dostlarımız Kürtler oldu, diğer gruplardan oldu. En yakın arkadaşlarım onlardan oldu. Şu anda da öyle. Aile dostlarımız da, mesela (Kürt kökenli) Belediye Başkanı’nın ailesiyle hem akrabalık bağımız hem de yakın dostluk bağlarımız var.** Köylerimiz komşu; arası üç kilometre.” (Faruk, Kars)

İlginç olan nokta şu ki, “yurttaşlık bilgisi” kitaplarında tarif edilen, kavrayıcı bir üst kimlik olarak “millet” ya da “ulus” düzeyinde üretilen söylemler, yapılan faaliyetler bizzat bu bölünmelerden besleniyor ve geri dönerek “bölünmeleri” besliyor. Faruk Kars’taki “bölünmeyi” anlatıyor:

“Farklılıklar olduğunu fark ediyorduk ama ilginç görmüyorduk. Farklısın ama ibadetini kendin yapıyorsun, o da kendi ibadetini yapıyor. Dokunmuyor sana. Bana hiç dokunmadı. Sonuçta ne için ibadet ettiğini bildikten sonra sorun yok. Ama öğretmenliğe başladıktan sonra **bu ayrımın aslında halk arasında değil de devlet kurumlarında daha çok olduğunu gördüm.** Birbirlerini kayırmalar... (...) **Kars’ın yakındığı tek şey var; biraz**

özellikle seçim zamanı geldiği zaman ırkçılığın körüklenmesi. Mesela ilk atandığım sene o zaman hükümet Kars temsilcisi olan milletvekilleri Terekeme ağırlıklıydı. 2000’de Ecevit ve koalisyon hükümeti vardı ya. O zaman da direkt Terekeme ağırlıklı bir milli eğitim ortamı çıkıyor önümüze. Okul müdürleri. Burada mezhepten dolayı bir şey yok aslında. Öyle bir sorun hiç yaşamadık. Terekeme, Yerli, Kürt, Azeri... Bu şekilde çıkıyor karşımıza. Terekeme ağırlıklı bir milli eğitim kadrosu. Okullara ağırlıklı olarak Terekeme kökenli insanların verilmesi, koşulları daha iyi olan köylere. (...) **MHP’li Terekeme de var, Azeri de var, yerli de var Kürt de var. Ama MHP milletvekili Terekeme olduğu için MHP’lilere değil Terekemelere yönelik çalışıyordu. Orada bile siyaset aynı kuldarda koymak yetmiyor, Terekeme olması lazım.** Ondan sonra AKP hükümeti geliyor. Ağırlıklı Kürt milletvekilleri. Bir tanesi Terekeme. Milli eğitim kadrosu değişiyor tabii hemen. Anında değişiyor. Milli eğitim kadrosu değişince onlar da öbürlerinin yaptığına istinaden, ‘bunlar bize bunu yaptı’... Bunun yanında diğer kökenli insanlar da kurunun yanında yaş da yanar... Azerilerin zamanında yapılmamış mıdır? Azerilerin zamanında da yapılmıştır.” (Faruk, Kars)

Azeri Faruk’un anlattığı bu bölünmeyi Kürt Aylin de benzer şekillerde anlatıyor:

“Birbirlerine kız alıp vermek, kirvelik muhabbeti falan çok fazla. Ama ülkenin içinde birbirlerine karşı bir antipati var. Mesela birbirlerinden alışveriş yapmama, **Azeri, Kürt’ün dükkânından alışveriş yapmıyor. Sadece Azerilerden kaynaklanan bir şey değil. Kürtlerden de kaynaklanıyor. Her iki taraf da milliyetçilik bayağı kabarmış. Bunun en belirgin olduğu dönem de seçim dönemleridir.** Hangi partiden olursa olsun eğer Kürtse Kürt kesimi ona çalışır. İster yaptığı doğru olsun olmasın fark etmiyor. Kürt olması yeterli. Azeri için de aynı şey geçerli. Bu konuda aslında için için büyük bir çatışma var.” (Aylin, Kars)

Ve İsmail’in tespitine göre, bütün bu ayrımcılıklar sonunda intikam sarmalına giriyor:

“Seçim zamanında ayrımlar başlıyor; **seçimin etkisi geçince, diğer zamanlarda halkın bir sorunu yok.** Milli Eğitim Müdürü, “Terekeme olmayan gelmesin,” dedi. Şimdi o istemediği adamlarla can ciğer kuzu sarması... **Şimdinin yöneticileri de geçmişin intikamını alıp etnikçilik yapıyorlar.**” (İsmail, Kars)

Faruk, “bölünmenin” devletle ilişkisini kuruyor:

“**Gittiğin zaman Milli Eğitim’e önce açtıktan sonra soramıyormu millet olduğunu, ‘nerelisin?’ diyor. Oradan yola çıkarak kim olduğunu çıkarıyor.** Sonuçta öyle de olsa böyle de olsa hayatımdan memnunum. Eninde sonunda hak ettiğimi arayıp bulacağım yani. Kimin yaptığı önemli değil. **Fazla muhatap olmuyorsun. Sorun da yaşamıyorsun.** [Siz eğitilmiş olduğunuz için sakın kalabiliyorsunuz ama eğitilmiş olmayanlar?] Ayrımcılığın şiddete dönüştüğü zamanlar oluyor. Sabretmeyi erken yaşlarda öğrendik herhalde. [Peki, sabredemeyenler neler yapıyorlar?] Şehir dışına kaçıyorlar. Başka illere tayin isteyip gidiyorlar. Burada bu haksızlığa daha fazla dayanamayıp kalamam diyen insanlar gidiyorlar. (...) Çok gurur duyduğum noktalardan biri, özellikle yabancılara karşı...

Geldiği zaman yabancılara karşı iyi davranmak için birbirleriyle yarış halindeler. Ama kendilerine geldiği zaman da normal vatandaşlar arasında çok fazla sorun çıkmıyor. **Devlet bu yönde yönlendiriyor demek ki. Devlet bu kademe anlayışını değiştirmesi lazım. Böyle insanları bölüp parçalıyor.**” (Faruk, Kars)

Kentlerde cemaatlerin birbirlerini “bilmeleri” başlı başına önemli bir olgu olarak ortaya çıkıyor. Bu “bilme” hali cemaatler arasında “eşitlik” sorununu da sürekli gündemde tutuyor. Aşağıdaki örnekleri Sivas, Çorum ve Samandağ’dan Aleviler veriyor:

“Tabii Ayrımcılık yapılıyor. Bilhassa belediyelerde yapılıyor yani. Şu anda mümkün değildir bir tane demokrat, solcu genç işe alınmaz. Kendilerinin çevreleri vardır, biliyorlar. Araştırıyorlar, Sivas küçük bir yer. ‘Nerelisin?’ Onu bilebiliyorlar yani semt olarak. Burada belediyenin merkeze bağlı 62 tane köyü vardır. Hangi köyün ne olduğunu ben nasıl biliyorsam o da bilir. Olay bu.” (Korkut, 45, işadamı, Sivas)

“Devlet dairesine giren Alevi’yi anlıyorlar. Doğum tarihi, yeri, mahallesi... anlıyor... İşini görmüyor... Biz de Sünnileri anlıyoruz. (...) Etnik açıdan bir kısım, ticari olarak eziliyor. Milönü’ne (Alevi semti) bankayı getiremedik. Ziraat Bankası geldi; tekrar çarşıya gönderildi... Alevilerin yurtdışıyla bağlantısı var. Ama oradan buraya para gönderirken sirkülasyonu yapamıyoruz. Siyasiler bunu engelliyor... Samsun yolu da buradan geçemedi... Burada kuyumcu açılmıyor; Emniyet ‘koruyamayız’ diyor. Buraya yanlış gözle baktığını görüyoruz.” (Cemil, Çorum)

“Samandağ belediyesinde böyle bir adam var. Samandağ nere, Yayladağ nere. Emekli olanlar oldu. Bir tane Samandağlı göremezsin başka belediyelerde. Niye bu ayırım? Hani eşit hak hukuk? Nerede? Böyle eşitlik olur mu? Devlet dairelerinde bir tane Samandağlı göremezsin. Hükümet konağında bilmem nerede. 12 Eylül döneminde sonra bir tane Samandağlı olmadı. Niye bu ayrımcılık değil mi?” (Ali, Hatay)

Yani devlet katındaki ayrımcılığın, kayırmanın toplumsal hayatta da izlerini görmek mümkün. Aynı şekilde bu düzeyde de vurgulanmak istenen bir birliktelik var. Yani her ne kadar ayrılık ve Sünnilik adına kayırma isteyenler olsa da, gene Sünniler arasında bu tür bir kayırmacılığa karşı çıkanların olması “birlikte yaşama söylemini” meşrulaştırıyor. Ya da birlikte yaşama söyleminin egemenliği, öteki tarafta, kötülerin yanı sıra “iyilerin” de özellikle görünür kılınmasını sağlıyor.

“Cami hocası belediye otobüsünde, ‘para vermem, imamım ben,’ dedi. Öteki vatandaş, ‘ben de dedeyim, be de vermem o zaman,’ dedi. Bunun üzerine şoför, ‘ben de Sünni’yim; Alevi değilim. yanlış anlama ama devlet senin maaşını veriyor,’ dedi. Halk orada cevabını verdi imama.” (Alevilerle grup tartışması, Sivas)

Bu söylemin yanı sıra, oldukça farklı bir başka söylemi, örneğin şehrin –mekânlarda az da olsa iç içe geçişler olsa da– esas olarak sembolik “iki yakası” olduğuna dair söylemi Sivas’ta hem Sünnilerden hem Alevilerden duyabiliyoruz. Bu “iki yaka” dışarıdan gelenler tarafından da algılanıyor ve yeniden üretiliyor. Örneğin, bir taksi

durağında konuştuğumuz ve “Alevilik sol demektir”; “üniversite öğrencileri, solcular bizim Ali Baba mahallesinde kalırlar” tespitini yapan, (belediyede nasıl Alevilerin çalışması engelleniyorsa) taksi durağında “Sünni çalıştırmadıklarını” açıklayan genç bir şoförün, Alevi-Sünni ayrımına ilişkin olarak yaptığı gözlem ve kullandığı dil buna örnektir:

“Belediye bedava arsa, malzeme veriyor kendi adamlarına. Bizim mahalleleri ele geçirmeye çalışıyorlar. Bir tek Ali Baba mahallemiz kaldı. (Sağcılar) Gündüzleri gelip geçerler ama geceleri sokmayız. Onlar da bizi sokmazlar.” (Cem, Sivas)

Bunun karşı versiyonunu da bir başka taksi şoföründen duyduk. Sünni taksicinin bize yönelttiği şu sözün oldukça dikkat çekiciydi: “Milönü’nde ne işiniz var? Sosyalist-solcudur orası...” Ve daha da ilginç bir “tarihi bilgi”: “Orası çamurdu bir zamanlar...” Mahallenin bir zamanlar çamur olmasının, şimdiyle bir alakası olup olmadığını bilmek ise mümkün değil.

Çorum’da ülkücü Cemşit’in aktardığı ve Alevi mahallesinde kendisine yöneltilen “Senin ne işin var burada?” uyarı-sorusunu da burada aktarabiliriz. Dolayısıyla bir karşılıklılık söz konusu. Yani bir yandan, her iki taraftan “birlikte yaşıyoruz” mesajını duymak mümkünken; diğer yandan, aynı anda “birlikte yaşamıyoruz” a dair işaretleri de bulmak mümkün görünüyor ve her iki taraf diğerini doğruluyor. Bir yerlerde sembolik barikatlar kuruluyor. Bu sembolik barikatlar gündelik hayatta işliyor ve geçerlilik kazanıyorlar. Ancak nasıl karmaşıklığın arttığı gündüz vakti bu barikatlar muğlâklaşıyorsa, herkesin köşesine çekildiği gece vakti, karanlığa rağmen, paradoksal bir şekilde netleşiyor.

Fakat Sivas’ta iki tarafın “bir arada yaşamıyoruz” mesajı eşliğinde birbirilerini doğrulamaları aynı zamanda özellikle Sünnilerden gelen “birliktelik” imajını da çarpıtıyor. Örneğin bir yandan Yasin’in “görmeye”, “inanmaya” ve “göstermeye” çalıştığı bir Sivas var:

“Ramazan’da şu sokakta durun lokantalar açıktır. Kimse kimseye karışmaz. Olabilir, çıkabilir belki, o tip insanlar da çıkar. Bu her ilde çıkar. (...) Sivas’ın artık kültürü değişti. Neden? 25 bin öğrenci geliyor Sivas’a. Bu çocuklar ne yiyip ne içecekler? Hepsi oruç tutmaya mecbur değiller. Sivaslı buna alıştı artık. Valla, eskiye nazaran mutaassıplık göremiyorum. Cumhuriyet Üniversitesi şehrin ekonomisini çok değiştirdi. Altın yumurtlayan bir tavuk üniversite Sivas’a. **El ele kol kola gezerler. Şehirde öpüşüyorlar rahat rahat. İstanbul gibi yani. Kimse bundan rahatsız olamaz.**” (Yasin, Sivas)

Ancak bunun tersine, Alevi genç şoför, “Ramazan’da şehirde tek tük lokanta çalışır” diyerek, Yasin’in gördüğünün altında kendi gerçeğini görüyor.

Burada bir parantez açalım ve “çokkültürlü” özelliğiyle tanınan Samandağ’da yaptığımız grup tartışmasında “iki ayrı dağ” sırası üzerinde yerleşik olan köyler

arasında bile “fark” olduğunu, bu nedenle “ilişkilerin” çok sınırlı olduğunu aktaralım.

“Ayrımcılık” bizzat görelî bir kavram, ayrımcılığa maruz kaldığını düşünen bir kişi, başka bir tarafta başka ayrımcılığın zeminini hazırlayabiliyor. Örneğin, Sünnilerin ayrımcılığından şikâyet eden ve kendilerinin Antakya’da çoğunluk olmalarına rağmen, Sünnilere ya da Hristiyanlara hiçbir ayırım yapmadıklarını belirten Alevî Arap Haydar’ın “inanmış” olduğu gerçekliğe Hristiyan Corc başka bir yorum getiriyor. Bütün “bir aradayız” söylemine rağmen, “birlikteliğin” nasıl olduğuna dair anlattıkları Corc’un tedirginliğini açığa vuruyor:

“Dinlerarası diyalog veya hoşgörü gibi şeylerle ilgili bir iki panel düzenlendi Antakya’da. Bir bahar var ortada, ama kim sert bir fırtınanın, sert bir kışın gelmeyeceğini garanti edebilir? Bunun için işte bu sert kış için bir önlem almak lazım. Tesis etmek lazım olayı. Şimdi yüzeysel olarak dostuz, arkadaşız ama ben istiyorum ki bunun temelleri daha derine gitsin. Yani toprak yüzeyinde kökleri olan ağaç şiddetli fırtınaya dayanmaz ki. Dayanır mı? Hemen gitti, devrildi, yıkılır.” (Corc, Hatay)

Benzer şekilde, ayrımcılığa ya da farklılıkların vurgulanmasına ilişkin algılarda sahip olunan bölünmelerle ilgili öncelikler değişebiliyor. Örneğin, genelde Azeriler, Terekemeler ve Kürtler arasında herhangi bir gruba özel bir vurgu yapılmazken, Hüseyin’in dikkat ettiği unsur daha çok Kürtler:

“Eskiden burada birlik vardı. Artık burada da kalmadı. Kürtler Yezidi olduklarını iddia etmeye başladılar; Yahudi olan Kürtler var, toplu din değiştiriyorlar.” (Hüseyin, Kars)

Ya da “Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti” dönemine dair “Kars nostaljisini” aktaran biri Azeri, diğeri Terekeme olan iki genç için esas sorun “İslamcılığın” neden olduğu bölünme:

“İslamcılar ‘siyasi başörtü’ takıyor. Ben görüyorum bazen; siyasi başörtü takıyorlar; laik değiller...” (Sinan, Kars)

Bu öncelik aslında onların aynı dükkânda “bir arada çalışmalarında” bir tür ortak paydaya işaret ediyor. “İslamcılık” onların modern ve laik özelliklerinin karşısındaki “ötekilik” olarak konumlanıyor. Ancak Terekeme ve Azeri olarak “bir arada sorunsuz yaşadıklarını” dile getiren bu iki arkadaşın Azeri olanının “seçim dönemlerinde Terekemelerin korunduğunu” dile getirmesi, birlikte çalıştığı Terekeme arkadaşının tadını kaçırıyor ve işin daha da kötüsü, dışarıdan birilerinin “birlikte yaşamının kırılğanlığını” yansıtan bu sahneye tanık olmaları ikisini de rahatsız ediyor.

Bir ana sonuç çıkarmak gerekirse, Sivas ve Çorum gibi kentlerde, “hâkim cemaat” ya da “mahkûme cemaat imajı”, söylemleri de büyük ölçüde belirliyor. Devletin diniyle (Diyanet’le) özdeşleşmiş olan Sünniler “iyi giden bir düzen” söylemiyle, “devletin” söylemiyle daha fazla örtüşürken, Aleviler, bu söylemin altındaki

ayrımcılığı dile getiriyorlar. Buradan bir genelleme yapılacak olursa, toplumsal hiyerarşilerin her birinde (ekonomik, kültürel, toplumsal cinsiyet vb.) görelî olarak yukarıda bulunanların, tipik bir şekilde sahip oldukları konumu meşrulaştıracak ideolojiye daha çok bağlandıkları görülüyor. Bunlar, o hiyerarşinin “sunduğu eşitliği, güzelliği”, hiyerarşide bulundukları yerden anlatıyorlar. O hiyerarşide bağımlı ya da altta olan ise “maduniyetini, mağduriyetini, eşitsizliği” anlatıyor. Örnek vermek gerekirse, bir hiyerarşide Türklükle ve Sünnilikle özdeşleştiği için “yukarıda” olan ve varolan birlikteliğin nimetlerini anlatan Cemşit, aynı anda, başka bir hiyerarşide, sınıfsal olarak altta kalmışlığın hınçlı dilini kullanıyor. Aynı şekilde, Türk kökenli ve Türk ulusal kimliğiyle özdeşleştiği için etnik-ulusal hiyerarşide yukarılarda bir yerde konumlanan bir Alevî, Kürt söylemine karşı Türklüğün bayraktarlığını yaparken, aynı anda mezhepsel hiyerarşide altta kalmanın öfkesini dile getiriyor.

Hiyerarşilere göre değişen söyleme ilişkin bir başka örnek de kurumsal düzeyde siyasileşen bir Alevî olan Korkut’a dayanarak verilebilir. CHP’de siyaset yapan Korkut Sivas’ta birlikteliği şu sözlerle anlatıyor:

“Sivas’ta 1980’den sonra, ikinci defa, Aziz Nesin’in buraya gelişinden sonraki olaylar, tamamıyla Sivas üzerine oynanan bir oyun... Sivaslının öyle bir derdi (yoktu); ondan sonra çok birbirine kaynaşmış, bir Sünnî-Alevî kesiminin arasında hiçbir sorun olmadan birlikte yaşıyoruz burada. (...) Tabii ki bilemiyoruz ama bunları yönlendiren siyasi yöneticiler bundan faydalandığı için, bir başlangıç yapsalar, adım atsalar Sivas’taki halk da onu yapar. Ama onun dışında yani birbirleriyle dostane yaşıyor. Kimse kimseden bir şey de saklamıyor. Herkes kendini rahatlıkla ifade edebiliyor. (Korkut, Sivas)

Korkut’un kullandığı dil aynı anda iki boyut taşıyor. Birincisi, gündelik hayatta, sokakta, komşuluk ilişkilerinde, pratiklerde yaşanan birliktelik; yani dinî inancı “ne olursa olsun”, hatta “çok dindar” bile olsa yaşanan birliktelik:

“Benim oturduğum mahallede, çok dindar kesim yaşıyor. Ben Alevî kökenli bir vatandaş olarak bana çok saygılılar, çok da iyiler.” (Korkut, Sivas)

Ancak ikinci boyut daha makro söylemsel bir düzeye ilişkin:

“Türkiye’de Cumhurbaşkanının yaptığı konuşma irticanın hala var olduğunu, korkulduğunu, birileri tarafından desteklendiği söyleniyor mesela. (...) Ama tabii bunların bir iktidar gücünden çıkmalarından sonra bu olaylar azaldı. Erbakan’ın gelip iktidara kısa bir dönem de olsa başbakanlık yapması, evlerde hu çekmelerdi, ne bileyim ben, işte tarikatların daha çok Sivas’ta kol gezmeleri azaldı. Ondan sonra azaldı yani. Sivas daha modern. Eskiden çoktu. Bir ara belediye onların eline geçince sanki o bir şeymiş onlara göre, hobi haline gelmiş gibi. İster istemez o tür şeye soktu. Ama şimdi çok azınlıkta.” (Korkut, Sivas)

Daha önce de vurguladığımız gibi, aslında aynı gerçekliğin farklı yorumları söz konusu. Belki de sonuç olarak, herkesi kuşatan soyut bir gerçeklikten bahsetmek

mümkün değil. Tersine yapılan yorumlar herkesin kendi gerçekliğini, farklı gerçeklikleri kuruyor. Yani şunu söylemek mümkün: Evet; Sivas'ta Alevi-Sünni ayrımı yoktur; insanlar birlikte yaşamaktadır; mahalleler arasında geçişler vardır; insanlar geçmişten ders çıkarmıştır, vb. Ve gene evet; Sünniler Alevileri sevmez, Aleviler de Sünnileri sevmez, mahalleler ayrıdır, her an iki cemaat birbirine girebilir...

5. YENİDEN BİR ARADA YAŞAMA VE BÜTÜNLEŞME ARZUSU

Her şeye rağmen, bir arada yaşama yönünde “umut ve mücadele” kendini göstermeye devam ediyor:

“Kars’takiler biraz daha çevresindekileri insan olarak, ırkına, diline, dinine bakmadan insan olarak bakmaya başladı diye düşünüyorum. [Ayrımcılıktan bahsediyordunuz ama buna rağmen farklı bir çaba da var galiba?] Çünkü iç içe yaşıyoruz. Benim bulunduğum mahallede şu anda iki tane Kürt aile var. Çevremizde komşularımızla iyi ilişkiler içerisinde olduğumuz Azeri aileler var. Azeri arkadaşımдан alışveriş yapıyorum. Gözetmiyorum ama ben ve benim gibi düşünen birkaç kişi var. Bu ailemden de kaynaklanan bir şey. Ailem de böyle.” (Aylin, Kars)

Şii Azeri Faruk de güven veren benzer bir potansiyele işaret ediyor:

“Göç biraz durdu. Ekonomik göçler daha çok. Kars birinci sıradayken, dördüncü sıraya kadar düştü. Duruş sebebi üniversitenin açılmış olması. Şeker fabrikasının açılmış olması. Yem, çimento fabrikalarının açılması. Tamamen durmadı ama epey bir kısmı durdu. 90'lara kadar 60 bin olan nüfus şu anda 76-80 bine ulaştı. Kafkas Üniversitesi çok büyük bir değişim sağladı. Üniversite sayesinde son sekiz sene içerisinde hem kültürel anlamda hem de ekonomik anlamda büyük bir değişim yaşadı. Bir de Kars'ın yapısı gelen her kültürü çok kolay özümseyip ayak uydurabilen bir toplum. Karşı çıkış yok. Kim gelirse gelsin direkt öyle antipatik bakış yok yani. Kabullenme var. O yönden Kars bu tür bir değişimi çok hızlı yaşıyor. Diğer kültürlerle de çok çabuk ayak uydurabiliyor. Bir de Kars'ın geneli gurbetçi. İşçi sınıfı olduğu için yurtdışında, diğer şehirlerde, İzmir'de İstanbul'da çalışan insanlar oralarda 15 yaşından sonra hep orada. Adam gidiyor oranın kültürünü tanıyor ve direkt buraya aktarıyor. Ve başka kültürden gelen insanlara da antipatik bakılmıyor o yüzden. Tecrübe ediniyor.” (Faruk, Kars)

Faruk'a arkadaşlar arasında ayrımcılığın, kayırmacılığın konuşulup konuşulmadığını soruyoruz:

“Her zaman. Mesela bir Kürt arkadaşım ‘Kürtlerin Allah belasını versin!’ diyor. ‘Sen en yakın arkadaşsın,’ diyor. Irkçılık anlayışının ön plana çıktığı çok az herhalde... Genelde arkadaşlık ve dostluk ön planda oluyor. Ama bazı insanlarla tanışıyorsun mesela. Aran çok iyi, muhabbet çok iyi. Ne olduğuna pek önem vermiyor. Sen de ilgilenmiyorsun. Öyle insanlarla tanışıyorum ki aradan iki üç sene geçtikten sonra ne olduğunu öğreniyor. Çünkü o anlamda yaklaşıyorsun olaya. Sonra bakıyorsun adam önemli bir kademeye gelmiş. Araya bir soğukluk giriyor. Çünkü gidip benim ondan bir şey yapmasını istememi istemiyor. Çünkü bana yaptığı zaman kendisi sorun yaşayacak

korkuyor. [Kendi siyasi cenahıyla mı?] Evet, bundan korkuyor. Ama yine de eskiden beri de burada yerleşik toplum, yerleşik bir farklı toplum var diye düşünüyorum. Azerisi, Kürdü, Terekemesi, Yerlisi. Barışı sağlamak, birlikteliği sağlamak burada her zaman daha kolay oluyor. Çok kolay bir araya getirebiliyorsunuz.” (Faruk, Kars)

“Çorum milliyetçisi” Kazım, Türkiye’de bir bölünme potansiyeli görse de, yüksek düzeyde güvendiği Çorum’da bunun aşılmış olduğunu düşünüyor:

“(Provoke olmamızın nedeni) Eğitimdir. Provokatörlük oldu denilince 1980 olaylarında dini istismar ettiler. O gün günlerden Cuma idi. Alaaddin camisini bombaladılar diye haber geldiğinde millet Cuma namazındaydı. Düşünün yani... Herkes o anda kendini kaybetmiş şekilde bir şeyler yaptı. Camiye gittiler baktılar, aslı astarı yok. Bir laf bombası attilar ortaya milleti galeyana getirdiler. [Peki yine olur mu böyle şeyler?] **Hayır kesinlikle olmaz. Kimse inanmaz yani. Çünkü o dersi aldı Çorum.** [O dersi aldı ama başka bir şey gene çıkamaz mı? Mesela diyelim, MHP’yi bombaladılar...] Hayır, hayır. Çorum’da, inanmazlar. Çorum aldı dersini, hem de fazlasıyla aldı. **Zararını da çekti.** Kesinlikle inanmaz. Ben kalıbımı basarım Çorum kesinlikle yani. Ama diğer yerleri bilmiyorum. **Hiçbir kuvvetin de Çorum’u karıştırmaya gücü yetmez.** Altını da çiziyorum hocam, bu kadar da iddialıyım yani. İnsanlar kendilerini yetiştirdi artık. Bilinçli oldu insanlar. Önceden bilinçsizdi. **Çünkü artık insanlar yaşam mücadelesi içerisinde o işlere bakacak şeyleri yok.** (...) Şimdi sabahleyin çıkıyorum gidiyorum İnönü semtindeyim mesela, Alevilerin daha çoğunluk olduğu bir mahalle. Sünnilerin çok olduğu Ulukavak, o tarafa da gidiyorum. İki insan profiline bakıyorum, onların gözünde gördüğüm enerji bana bunları söyletiyor yani. Herkes kendi işinde gücünde hocam, o iş bitti artık. [İç savaş korkusundan bahsettiniz...] **İç savaş derken Türkiye genelini konuştum ben. Türkiye genelinde olabilir yani.**” (Kazım, Çorum)

Bir coğrafyayı, kenti paylaşan farklı etnik ve mezhepsel grupların başvurdukları “birliktelik” söylemi, bu grupların yaşadıkları bölgelere göre değişiyor. Örneğin Sivas’ta çok tanımlanmamış, hatta mümkün olduğu kadar farklılıkları görünmez kılmaya çalışan bir şekilde “birlikte yaşıyoruz” söylemi öğrenilirken, örneğin Antakya’da, Alevi ve Arap nüfusun görece olarak daha yoğun olmasından ötürü, “farklılıklarımızla birlikte yaşıyoruz” söylemi paylaşıyor. Başka bir deyişle, kent ölçeğinde her halükarda “birlikte yaşıyoruz” dili kullanılıyor; ancak kentte hâkim olan unsur, bir üst düzeydeki tanıma (ulus, din, etnik, kültürel) yakınsa “farklılık”tan çok “bir arada yaşamının” kendisi söylemi kurmakta yeterli oluyor; ancak kentte hâkim olan unsur en ulusal (ya da dinsel) “makbul” unsur değilse, “farklılığın” kendisi o kentte, meşruluğun ana unsuru oluyor; ulusal düzeyden gelen söylem kentte yorumlanıyor. Ulusal olarak dezavantajlı olan unsur, ulusaldan kopmadan –ulusal söylemin egemenliği altında– avantajını kent düzeyinde kuruyor...

Ancak, daha önce de belirttiğimiz gibi, strateji, ulusal kimlik düzeyi gibi sadece tüm toplumu kuşatan makro şemalarda etki yaratan bir süreç değil. Stratejiler kent ölçeğinde de gerçekleşiyor ve bireyler üzerinde yaptırım uyguluyor. Esas olarak,

kent söz konusu olduğunda da stratejinin gücü tanım yapmasında yatıyor ve bu toplumsal gerçekliğe birebir tekabül eden tanım anlamına gelmiyor. Öte yandan, toplumsal gerçekliğe tekabül etmese de, bireyin de özgürce hareketini engelliyor. Bireyler kendilerini sakınıyorlar; görünmeyen ama hissedilen stratejiye göre davranıp kendilerini koruyorlar. Dolayısıyla, içeride veya dışarıda kendi yerini tanımlamak için bağımlı olunan, hatta esir olunan stratejinin oluşturduğu imaj, aslında çok daha karmaşık toplumsal ilişkileri saklıyor. Konya hakkındaki Emir’e ait görüşler, farklı bir Konya’nın varlığının ve onun altında oldukça farklı gerçeklerin –ya da en azından farklı kent algılamalarının– ve başka türlü bir ülke algılamasının olduğunun ve olabileceğinin göstergesi:

“Çokça insanların –bir Konya’ya mahsus değil bu– çok samimi olmadıklarını düşünüyorum. Dışarıdan oldukları gibi görünmeme gibi algılıyorum. Bütün Türkiye’de olduğu gibi Konya’da da değişim belki daha fazla, hızlı oldu. Bizim çocukluğumuzda, biz açık giyinen insanları gördüğümüz zaman yadırgardık, yadırgarlardı. Şimdi hiç öyle değil. **Her evde her insan var.** Belki çok ayrıntı falan ama başörtülü insanlar çok rahat dans edebiliyor. Kültür festivalinde gördük. Şarkıcılar falan vardı. Dışarıdan insanlar yadırgadılar. Hâlbuki biz yadırgamadık. Olağan gördük, çünkü bunlar önceden beri çok normal Konya için. Daha çok insanların yaşadıkları dünya önemli. Dışarıdan gördükleri değil de yaşadıkları dünya. Ben aslında yaşadıkları şeyin dışarıda gördükleri gibi olmadığından dolayı, dışarıdakilerin bizi gördükleri, Konya’yı tanımlamaları yanlış diye düşünüyorum. Eğer bir ekonomik boyuttan bakarsak kıyaslayabileceğimiz hiçbir şey kalmadı. **Falan görüştükiler böyle davranırlar, falancılar şöyle davranırlar... Yok böyle bir şey.** Zengin zenginle işbirliği içinde olduğu, İstanbul’da, İzmir’de gördüğümüz, çok farklı şeyler değil. Konya’da da ne ticaret farklı işliyor, hep bir üst sınıf zenginler, birlikte hareket ederler. Garibanlar yine dışarıda kalırlar.” (Emir, Konya)

Sonuç olarak, ulusal milliyetçi stratejinin hem var olduğu hem de bir araya getirme ve güven verme kapasitesini yitirdiği bir dönemde insanlar güven aramaya devam ediyorlar. Stratejinin bu özelliğini kaybetmesi “sadakat, güven, görev” gibi unsurların ortadan kaybolması anlamına gelmiyor ve bunlar çok daha alt düzeylerde, örneğin kentlerde işlemeye devam ediyor. Ulusun sağlayamadığı barınak bu alt düzeylerde aranıyor. Bir anlamda insanlar yersizleşme ve yurtsuzlaşmayı kentte aşmaya çalışıyorlar, ekonomide ya da hayatın diğer alanlarında kaybettikleri gücü “yer”e kutsallık atfederek; ancak, ulusu taklit ederek, “dışlayarak” yeniden kazanmaya çalışıyorlar.

Bu nedenle “bir yere ait olmak”, “yeni bir yer inşa etmek” üzere aynılığın, paylaşılan kimliğin konforu aranıyor; devamlılık, istikrar, güven aranıyor. Ancak kent de bunun garantisini veremiyor. Çünkü küreselleşme bu duyguyu kent düzeyinde de sarsıyor; kentteki yerellik ya da yerel kültürler, tam da küreselleşme ve sonuçlarına bağlı olarak başka anlamlı (işaret gönderen) yerlerle ilişkisellik içinde sürekli değişime uğruyorlar.

Buna karşılık kent, “kişiliksiz”, “insani olmayan” bir birim olma klişesine rağmen, aynı zamanda kişinin kendini iyileştirebileceği bir yer olarak ortaya çıkıyor. İnsanlar kentte hem kendini gerçekleştirmeyi hem de kapalı yapıların baskısına karşı mesafeyi korumayı sağlayacak yolları buluyorlar; sonuçları önceden bilinemeyecek deneyimleri yaşıyorlar

IX. Karmaşıklıkla Baş Etmenin Kestirme Yolu: Şiddet

Araştırmamızda buraya kadar yazılanlar derin bir “karmaşıklık” halini yansıtıyor. İçinde yaşadığımız dönem ise, uzun bir süre karmaşık bir şekilde ve özel anlamlar verilemeden yaşananlara bir “isim” verme gayretlerine sahne oluyor. Bu isim verme genellikle karmaşıklığın bir sıkıntı haline dönüşmesine bir cevap niteliğinde; dağılma halini toparlıyor. Her şey bir süreliğine yerli yerine oturuyor.

Aslına bakılırsa, “karmaşıklık hali” ve bu karmaşıklık halini “toparlama çabası” eş zamanlı olarak süregidiyor. Tek tek kişiler olarak yaşadığımız her an, bu hal ve çabaya tanıklık ediyor. En basitinden, farklı hallerimize kelimeler yakıştırıyoruz. Aklımızdan, kalbimizden geçen ve elle tutulamayan duygulara, düşüncelere, renklere ve kokulara; sevinçlerimize, korkularımıza, acılarımıza ve heyecanlarımıza koyduğumuz isimler bir soyutlama faaliyetinin, bir toparlama çabasının sonucu. Aileye, işe, arkadaşlığa, sokağa ve hayatın daha birçok cephesine dair yaşadıklarımızı ve ilişkilerimizi, soyutlayarak, dağınıklıktan kurtarıyoruz. Başlı başına bir soyutlama örneği olarak “dil”e başvuruyoruz.

İçinde bulunduğumuz dönemde başvuru “kelimeler” de bu soyutlama faaliyetinin içinde yer alıyor; başka bir deyişle, başvurduğumuz ve arka arkaya dizdiğimiz bütün kelimeler, içinde konuştuğumuz, dolaştığımız dilden bağımsız değil. Yani karmaşık kalabilecek bir hali denetleyebilmek için başvurduğumuz kelimeler etrafımızda dolaşan kelimeler. Ancak, içinde dolaştığımız dil ve kullandığımız kelimeler gene içine girdiğimiz iktidar ilişkilerinden bağımsız değil. Her kelimeyi her yerde kullanamıyoruz; hatta bazı durumlarda, yerlerde ve ilişkilerde bazı kelimeleri kullanmak zorundayız.

Ancak, bu yasaklara ve zorunluluklara rağmen, bu kelimeleri bazen çarpıtıp, bazen içini boşaltıp, bazen bu kelimeleri tedavülde dolaşan anlamlarından bambaşka anlamlarda da kullanabiliyoruz. Bu nedenle dışarıdan görülen ya da duyulan, yani birisinin ağzından çıkıp başkalarının kulağına gelen kelime, hesapta olmayan başka bir gerçekliğe tekabül edebiliyor. Gene bu yüzden kelimeler başlangıçtaki ihtiyaca cevap vermeyebiliyorlar ve kelimeler krize giriyor, soyutlama ya da derleme-toparlama faaliyeti başarısız kalıyor. İşte o zaman, soyutlama çabası yaşananların gerisinde kalıyor, “karmaşıklık” hali belirginleşiyor.

İçinde bulunduğumuz karmaşıklık hali, küreselleşmenin ulus-devlet yapıları üzerine yarattığı etkiyle doğrudan bir ilişkiye sahip. Küreselleşmenin içimize girmesiyle; ulus ötesi, uluışı ekonomik, toplumsal ve kültürel etkileşim biçimlerinin sınır tanımadan

hayatımıza nüfuz etmesiyle, ulus-devletin “modern” özellikleri bir bir darbe alıyor. Giderek zayıflayan seküler milliyetçiliğe olan inanç erozyona uğruyor. Özellikle etnik, fakat birçok zaman dinsellikle karışmış etnik tepkiler, ya da etnikleşen ulusun milliyetçilikleri, boşlukları doldurmaya çalışıyor.

Modernitenin öncesine giden, ama aynı zamanda moderniteyle birlikte bir ileri aşamaya geçen küreselleşme büyük bir kibirle –aynı modernitede olduğu gibi– girdiği her yeri dönüştürüyor; olanakları çoğaltıyor; toplumların, kültürlerin kendi üzerlerine düşüncelerini provoke ediyor. Ama aynı zamanda –gene modernitede olduğu gibi– karşılaştığı her kültürü, bazen doğrudan bazen dolaylı olarak fiilen aşağılıyor.

Bu “düşünme” ve “aşağılama” karşısında, ulus-devlet giderek korunmasız hale geliyor. Ama bu devlet, üzerine kurulu olduğu toplumu bu harekete karşı hazırlamak ve en iyi cevabı vermek yerine, kendini korumaya almaya çalışıyor; toplum ve içindeki gruplar, bireyler yapayalnız kalıyor. Hayal edilmiş cemaat olarak ulusun “hayaliliği” ortaya çıktıkça, gerçek insanlar, yeni korunaklar bulmak üzere yeni hayaller üretiyorlar.

Ulus-devletin ve seküler milliyetçiliğineski biçimlerinin yıpranması yeni milliyetçilikler için hem bir fırsat hem de bir ihtiyaç yaratıyor. Ama böyle bir “yeni milliyetçilik” ya da ona tekabül edecek yeni bir proje ufukta görünmüyor. Yani herkesi kavrayabilen, herkese babalık yapabilecek bir milliyetçilik artık yok. Yeni hayallere ihtiyaç duyan ve bunları inşa etmek için canı çıkan bütün bu insanlara yeniden birliktelik duygusu verecek bir alternatif görünmüyor.

Çünkü zorla veya güzellikle böyle bir kapsayıcı, bütünleştirici dil yok. Bütünleşmesi beklenen insanlar çok daha karmaşık, çok daha anlaşılabilir ve deneyimleri çok daha zengin. Tek bir “akıl”la denetlenemeyecek kadar zengin. Zenginlik ve çatışma içeren, duygularla iç içe geçmiş ve farklı akılları içeren bir insanlar topluluğu söz konusu.

Toplum, ulus-devletin hayalinin özdeşleştiği erkekçe temsillerin, sembollerin çökmesiyle birlikte, alttan görünmeye başlıyor. Ancak bu görünen toplum, seküler milliyetçiliğin öngördüğü, “rasyonel”, “eril” temsillerin hegemonyası altında zapt-ı rapt altına alınan toplum değil. Modern, soğuk ve eğitilmiş bir sivillikle duygularını dışarı vurmaması öğretilmiş olan, aslında bu şekilde “yola sokulmuş” olan “erkeklik”le özdeşleşmiş bir toplumdan farklı olarak, kolayca ağlayan, gerçekten âşık olan, duygularıyla konuşan, bazen sessiz ve itaatkâr, bazen çılgık çılgılığa isyan eden, yalvaran, yaşadıklarını damarlarında hisseden, derisinde hissettiklerini dışarıya vuran, kalbinden, damarından konuşan, bu yüzden “güvenilmez” ilan edilen bir kadın gibi bir toplum.

Yani modern devletin öğretmeye çalıştığı ne varsa boşluğa düşüyor; toplumun üzerine sürdüğü cila çatlıyor. Cilanın altından bütün kadınsılığıyla toplum çıkıyor. Ve

o güne kadar kendini hep erkek olarak, erkeklik sembolleriyle görmeyi öğrenmiş olan toplum kadınsılığını fark ediyor.

Modern dilin, devlet dilinin, erkekçe dilin şimdiye kadar kadına atfederek aşağıladığı, kontrol altına almaya çalıştığı ne kadar özellik varsa, müphemlik, belirsizlik, ucu açıklık, tesadüf, cinsel kapasite, hayat verme kapasitesi, yaratıcılık ve daha birçok özellik, kendine millet (ya da ulus) tanımlayan milliyetçiliğin karşısına çıkıyor.

İşte hep aşağılamaya alışmış olan milliyetçiliğin erkekliği, şimdi aşağılanıyor ve “kadınlaşma”dan korkuyor. Daha doğrusu, bir yandan milliyetçiliğin mülkiyetini, stratejisini somutlaştıran devlet ve diğer yandan bu stratejiyi tüketen cemaatleşen kimlikler, bu kaos karşısında, kadınca düşünüp kendini adapte etmek yerine, kendini ve gururunu kurtarmaya çalışıyor. Daha da erkekleşip, sonsuz erkeklik gösterileriyle bu “kadını”; daha doğrusu şimdiye kadar altında yaşadığı milliyetçiliğin sığınak özelliğini kaybetmesiyle kendi “kadınlaşmış” halini fark edip, “kendini” öldürmeye çalışıyor.

1. POPÜLER KÜLTÜR; VAROLANI TÜKETMEK

Şimdi bu karmaşıklık halinin altında bir anafor gibi toplulaşan ve toplulaştıran “erkeklik-milliyetçilik-şiddet” denklemini çözmek üzere, görüşmelerimize dayanarak, gündelik hayatların en sıradan hallerinden bir kesit sunalım. Bu sıradan hallerde şiddet olması gerekmiyor; ancak tahammülü zor bir can sıkıntısı; renksiz, öylesine kabul edilmiş, geçip giden bir hayat özellikle gençler arasında en sıradan gerçeklik olarak ortaya seriliyor:

“Burada yaşamaktan bilmiyorum ama ben bir genç olarak yani aktiviteleri yetersiz buluyorum. **Mesela gençlerin stres atabileceği yer çok az.** Bir de şehrimiz küçük olduğu için gerektiği kadar şey yapamıyorum. Mesela oyun yerleri olabilir. Oyun yerleri derken park falan. (...) Genelde şöyle geçiyor. Liseyi bitiren gençler genelde bir kısmı çalışıyor, bir kısmı da üniversiteye gidiyor. Çalışanlar akşamları buluşuyorlar. Çorum’un çeşitli yerlerinde. Genelde Gazi caddemiz var bizim, sadece o var gidilebilecek. Başka güzel bir yer yok. **Yani caddede yürüme...** Yani kafe olayı falan yok. Orada biraz geziyorlar. Liseyi bitiren böyle yapıyor. (...) Arkadaşlıklar çok sıkıdır, birbirine bağlıdır. Yani genelde toplumda böyle. 5-6 kişiyiz yani. Bireysel ilişkiler yok yani ikili ilişki. **Hep grup halinde arkadaşlıklar var. Genelde erkekler ve kızlar; ayrı ayrı gruplar.** Genelde öyle. Sebebini bilmiyorum artık. **Çorum halkı genelde kötü bakıyor. Mesela sadece onlara değil, dul kalmış bayanlara falan da. Ondan sonra ne bileyim ben; toplumda kötü bakıyorlar. Çok muhafazakârlık var.** Bence kötü bir şey. İnsanlar falan da, dürüst olmak gerekirse, cahil. Babalarımız, annelerimiz falan. Böyle şeylere kötü bakıyorlar. Normal olarak nitelendirmiyorlar pek.” (Fuat, 20, büro çalışanı, Çorum)

Çorum’da Fuat “sıkıntı” yaşıyor; ancak hareketlerine ve diline şiddet yansımıyor. Şehir kuşkusuz önemli, ancak şehrin kendisinden de çok paylaşılan sosyallik çok daha önemli. Aşağıdaki örnekler Erzurum ve Trabzon’da anlatılan farklı sosyalliklere ilişkin:

“Geçen arkadaşlar buradan gitmişler, son Kurtlar Vadisi Irak filmine... Diyor ki orada Türklere bir şey mi yapmışlar, ne yapmışlarsa... **Adam sinema salonunda silahını çekmiş, ‘lan bu Türklere ne yapanı bilmem ne yaparım ben!’ diye. Az daha ateş ediyormuş.** Duygulanmış. Sinema salonunda, yani hesap et. Ama bir de insanın ruhunda olacak. **Mesela mafya liderliği; bugün Erzurum’da ilkokula giden çocuğun bile artık cebinde çakı var.** Bugün hatta öyle bir haber yaptık, **okul önünde bıçak satanları toplattık falan. Tezgâhı koymuş bıçak satıyor. Önceden pamuk şeker, tatlı vardı. Şimdi bıçak var...** Çok garip geçen haftaydı. Atatürk Lisesi var, **öğrenci okuldan çıkıp ateş açıyor sağa sola. 13-14 yaşında. Kavgı ediyor tanıdıklarıyla, kız yüzünden.** Silahı yani, ben bugün istesem, vallahi bulamam. Ruhsatsız, bir yerden bulamam. Çocuk nasıl bulmuş? O silahı bulan adam her şeyi yapar. Yani Türkiye’nin geleceği bana göre çok kötü. Çocuklarımıza bırakabileceğimiz güzel bir ülke yok. Çünkü bugün adam bir üniversiteyi bitiriyor işe giremiyor, ikinci üniversiteyi bitiriyor işe giremiyor. Siz de biliyorsunuz bunu. Üniversite mezunu adam garsonluk yapıyor, hamallık yapıyor, sesi de yok ama türküy söylüyor. İyi dönemlerimizi bana göre şimdi yaşıyoruz. Ama bu beş yıl sonra ne olur, ne olmaz. (...) Bana göre **belki çok karamsarım ama yakında yağmalamalar başlayacaktır. Zenginlerin otomobilleri yakılacaktır, işyerlerine millet girip parasını soyacaktır, canına kastedecektir.** Erzurum’da ben mesela televizyonlarda balicileri görüyordum. Dedim ki ya bunlar acaba nasıl birisi? **Çok merak ederdim. Erzurum’da da çıktı bunlar. Tam o dediğimin ertesi günü ben Erzurum’da bali çeken gördüm.** Erzurum gibi bir yerde, ben şunu örnek vereyim; 13-15 yaşlarında yaşlarındaydım, bir arkadaşımın sigara içeceğiz. Yemin ediyorum, Erzurum’un bir köyü var, 4 kilometre uzaklıkta, oraya gittik sigara içtik. Dedik ki gelin şunu yakın bir yerde yapalım. Tamam dedik. Bir tane adamdan gittim ateş istedim. Adam bana bir vurdu abi, bayılmışım. Şimdi bir bakıyorsun ilkokul çocuğu caddede elinde sigara, geziyor.” (Turgut, 37, muhabir, Erzurum)

Aşağıdaki alıntı da Trabzon’da “gündelik hayat” hakkında tanıklıklar içeriyor:

- “- Bir papaz öldürüldü ki, hiç tasvip etmiyoruz. Onun da altında bir şey çıkacak da, dur bakalım ne? On üç yaşında çocuk... Ne gerek var, böyle bir şey olur mu?
- Peki burada neler konuşuluyor onun hakkında?
- Fuhuş deniliyor; papaz bu Rus kadınlarına dini şeyler veriyormuş, ‘yapmayın etmeyin’ diyormuş. Onlar da artık onu dinliyor muymuş, neymiş?
- Rus mafyası mı öldürtmüş olabilir?
- Rus mafyası değil, bilmiyorum bunun henüz bir açıklaması olmadı ama...
- Peki misyonerlik lafı çok ediliyor mu?
- Ya öyle bir şey yok. İnanmıyorum çünkü...
- Çocuklara para verdiği söyleniyormuş galiba?
- Evet evet onu biliyoruz. 100 dolar veriyormuş herhalde, falan filan... Çocuklar gelmiş para istemişler yine, vermemiş de ondan vurmuş... Ya dediğim gibi bunun kesin bir şeyi yok. Öyle bir şey duydum ama ne olduğunu kesin bir şey söyleyemem. **Ama çocuktaki silah iyi bir silah çıktı. Benim hâlâ öyle bir silahım olmadı yani...** 16 yaşındaki çocukta o cesaret olamaz.

- Hap, ilaç falan?
- Yok öyle bir şey olsaydı, hap falan alsaydı gazetelerde okurduk. Ama dediğim gibi, Trabzon insanına yanlış. Bir olay oldu, iki insan arasında husumet oldu, profesörümüz öldürüldü ya. Bir kadının çocuğu öldü. Geçen gün İstanbul'dan bir abimiz geldi de bana bir laf söyledi. 'Ya dedi, ne yapıyorsunuz burada?' 'Hayırdır' dedim. 'Ya dedi profesör öldürüyorsunuz.' 'Ya dedim, abi sorma işte.'
- O hikâye neydi?
- Bir (başka) abimiz, yine arkadaşımızın abisiydi, **bir olaydan kurşunluyor. O da onları kurşunluyor, giriyor hapse. O da onların abisine pusu kuruyor. Yanlışlıkla o aracı tarıyorlar.** Araçlar birbirine benziyor. Dedi ki, 'millet dedi çocuklarını okutmaya göndermiyor'. Çok zoruma gitmişti. Trabzon insanına bakış açıları değişti. Hani Koray az önce dedi; en çok askerde anlırsınız ki, askerde anladık. Trabzonluyum dediğin zaman adam sana daha çok güveniyor, daha çok sırrını veriyor. Ne bileyim her şeyini seninle paylaşabiliyor. Güveniyor sana. Ama tabii bu olaylar yüzünden, yedi göbek sülalem Trabzonlu; Trabzonlu olmaktan, hani dediğim gibi biraz milliyetçi konuşuyorum, ama seviyorum. Küçük bir yer. Ama tabii bu olaylar bizi olumsuz etkiliyor. Yanlış, kesinlikle biz tasvip etmiyoruz. **Trabzon insanı bu değil kesinlikle. Trabzon insanı mert, dürüst, delikanlı.** Bu tür şeyler bize zarar veriyor ama dur bakalım. **Ben bunları hep işsizliğe dayıyorum. Beline bir silah takan bir şeyler yapmaya çalışıyor.**" (Erdal, Koray, Trabzon)

Erdal ve Koray, "sabah sekiz, akşam yedi" çalışan, güler yüzlü, "Trabzonspor hastası" insanlar. Bu cinayetlerden ötürü, gurur duydukları, "milliyetçisi" oldukları şehirleri için ciddi bir şekilde üzülmüyorlar. Ancak yaşadıkları sıkıntı sadece cinayetlerden ötürü değil. Aynı zamanda "sözü geçen insanlara duyulan özentî"nin, şehrin içinde nasıl yaygınlaştığını anlatıyorlar:

"Trabzon insanı futbolu sever ya, bir Ergun Gürsoy, hepsi, Trabzonlu insanlar. Ama Trabzon; baktığınız zaman bir şey yok. O anlamda da herhalde millet ekmek parasını dışardan arıyor. Bunun Trabzon'a zararları ne oluyor? Dışardan geliyor, zaten ülke gündeminde de olan bir şey, **iş olmayınca ne yapıyor, tutuyor, bir de özentî vardır Trabzon'da.** Hani **Türkiye'de sözü geçen bazı büyük insanlar Karadeniz'den, Trabzon'dan çıktı ya... atıyorum Çakıcı, DüNDAR Kılıcı, Sedat Peker'i... hani insanda bir özentî de oluyor. Ne yapıyor? Zaten Trabzon insanı zaten hırslı. Yanlış şeylerin peşinde koşuyorlar. Bu doğru değil. Neyin peşinde olduklarını çok açmama gerek yok herhalde.** Mafya tarzı dediğimiz, halk ağzıyla söyleyeyim... [İşin kötüsü, bütün bu mafya, 'saygın' görünen gruplar, milliyetçi diller kullanıp duruyorlar değil mi?] Evet öyle. Eğer bu olay (Rahip cinayeti) Trabzon'da çözülürse Trabzon ülke gündemine farklı olaylarla değil de çok daha farklı şeylerle çıkacağını düşünüyorum. İş adamlarıyla, sporuyla..." (Koray, Trabzon)

Ancak Erdal ve Koray'ın daha sonra başlattıkları "çok teknik bir tartışma" sadece kendilerine mahsus bir "uzmanlık" alanında cereyan etmiyor. Onlar sadece Türkiye'de "sözü geçen insanlara" Trabzon'da özentî duyanların da çok hâkim oldukları bir dili temsil ediyorlar:

“Avusturya’da silah çıkıyor, hemen Trabzon’da pazarlanıyor. Glock’lar işte. Papazı öldüren silah. On bin dolar o silah. X Ray’e de girmiyor. Yani sıkıştırılmış plastikten yapılmış. X Ray cihazına girmiyor. 16 yaşındaki çocukta Glock var yani. Şimdi Trabzon piyasasına Glock düştü yani. Düşünebiliyor musun bunun yaratacağı etkiyi? Silahla bilinmiyorsunuz yani... Ama şimdi, şöyle yani: X Ray cihazları kademe kademe. Mesela diyelim ki İstanbul havalimanındaki kademe birinci kademe. buradan geçersiniz ama diğer taraftan geçemezsiniz. İnce ayar yapıldığı zaman ne oluyor, ötüyor. Çünkü plastik hiçbir tabanca olamaz. Namlu her zaman demir olmak zorundadır. Çünkü ateş çıkıyor; 600 metre hızla gidiyor bu. Onun için gövdesi plastiktir. Ama X ray cihazından geçer. (...) Mesela diyorlar ki horoz yok. Tamam, ben yakından gördüm horoz yok, tetik yok, o çöl silahı. Irak için yapılmış özel bir silah. Yani horoz yok, çünkü niye, kum gelip de horozu tıkamaması için. Tetiksiz, horozsuz yani...” (Erdal, Trabzon)

Yani “değişik bir bilgi türü” kentin atmosferinde, hemen ulaşılabilir bir mesafede, kullanıma hazır bir vaziyette duruyor.

ADAM YERİNE KONMAK İÇİN İLAÇ: “KURTLAR VADİSİ”

Televizyon genel olarak paylaşılan bir yargıyla “Türk halkının en büyük eğlencesi”. Bir tüketim nesnesi olarak televizyon programları herkesin kolayca ulaşımına açık. Ancak bu ulaşım toplumsal hiyerarşide dezavantajlı olan kesimler için daha da bariz, çünkü bu kesimlerin başvurabilecekleri başka kanallar, başka faaliyetler neredeyse yok denecek kadar az.

Televizyon bütün Türkiye’ye özgü bir “faaliyet alanı”. Görüştüğümüz kişilerden birisinin dile getirdiği gibi, bölge sisteminin “ağa-imam ilişkisine” dayandığı, yani yerel-geleneksel iktidar ve kontrol yapılarıyla örülmüş olduğu, alternatif varoluş koşullarının çıkış yolu bulamadığı Güneydoğu için de aynı şey söz konusu. Böyle bir coğrafyada da televizyon en önemli “hayal” aracı; ancak bir farkla: “bütün Türkiye gibi herkes dizi seyredirken”, orada ilave olarak, “Roj TV de seyrediliyor”.

“Başka bir eğlencesi yok. Türk *insanının sıkıntı atabileceği başka bir yer yok*. Bir Pazar günü oluyor pikniğe gidemiyorsun. Bir pikniğin maliyeti dört kişilik bir aile için 30 milyondur kardeşim. 4 kere gittiğini kabul etsen, 120 milyon para yapar. Gidemezsin zaten. Karşıda bir televizyon var adam ona bakıyor. Birileri eğleniyor gülüyor, sen de onunla beraber gülmeye çalışıyorsun. Stres attığını zannediyorsun. Bağımlılık yapıyor. Amerika’dan sonra en çok televizyon izleyen ülke bizmişiz. Niye? Bu kadar çok mu zamanımız var? Çok mu seviyoruz televizyon seyretmeyi. Bir Seda Sayan’ı çok mu seviyoruz da seyrediyoruz? Yok. Birileri bize onu veriyor, başka bir şey var... Bugün ne yazık ki bizim medyamız da insanların asimile olması için alabildiğince insanları yoğun bir propaganda yapıyorlar. Televizyon programlarını açtığınız zaman Allah için şöyle arkanızı dönüp ailenizle rahatça televizyonun karşısına oturabilir misiniz yani? *Açıyor telemagazin bütün kanallarda, saatlerce sürüyor bu, kim kime ihanet etti, kim kiminle yattı kalktı, kim kime ne yaptı. Hep bunları tartışıyoruz, hep bunları izliyoruz*. Yani bu

mu olmamız lazım bizim? **Bu ayrışmanın sonu nereye varacak? Bu bozulmanın sonu nereye varacak?** Kendi kimliğin gittikten sonra, zaten hiçbir şey olduktan sonra asimile olacak bir yerin de kalmayacak.” (Cemşit, 40, esnaf, Çorum)

Bir yanda, bazı kesimlerde “seyredilemeyecek kadar” kötü bulunmasına rağmen, sokağa, evlere “mevzu” olarak giren “telemagazin” programları “paylaşılan bir dil” olarak tüketiliyor. Öte yanda ise, gene bazı (bazen bir öncekilerle aynı) kesimlerde “seyredilemeyecek kadar” kötü bulunmasına rağmen, “paylaşılan bir dil” oluşturan “Kurtlar Vadisi” olgusu var. “Telemagazin” programları ve “Kurtlar Vadisi” birbirlerine benzemeseler de ortak bir alanda tüketilen ve –Michel de Certeau’nun yaklaşımını devreye sokarsak– “tüketicileri tarafından yorumlanarak ikinci bir üretim yaşayan”; dolayısıyla yeni anlamlar yaratan programlar olarak değerlendirilebilir.

Araştırmamızın sahasını yürüttüğümüz dönemde, “Kurtlar Vadisi” televizyonlarda en çok izlenen dizilerin başında geliyordu. Öncelikle bu dizi bir “hikâye” sunuyor: “Türkiye’yi anlamak” için bugünkü Türkiye’den “referanslar” taşıyan bir “hikâye. Sadece eski hikâyelerle yetinmeyen modern toplumun modern zamanlarda ihtiyaç duyduğu yeni hikâyelere, masallara, “kahramanlık hikâyelerine” tekabül ediyor.

Biz de hemen hemen bütün görüşmelerimizde bu dizive “Kurtlar Vadisi Irak” hakkında konuştuk. Öyle anlaşılıyor ki, dizinin “hasbel kader seyredenleri”, “hastaları” ve “nefret edenleri” var.

“Çünkü diziyi izlemesem bile haberlerde çıkıyor, işte magazin programlarında çıkıyor. Hangi kanalı açsan mutlaka Kurtlar Vadisi var. Ha ben son dört bölümünü izledim. Çünkü bana da aşıladılar. Ya sen ne biçim adamsın. Sanki hani derler ya, ‘Sen ne biçim Müslümansın? Namaz kılmıyorsun’. **‘Sen ne biçim insansın Kurtlar Vadisi’ni izlemiyorsun?’** diyorlardı bana. Oturuyorduk 5-6 arkadaş. 5’i izliyorduk, mecburen ben de bakıyordum. (...) Erzurum’un meşhur ustası; o mesela. Bunun hastası. Erzurum’da elektrik yoktu, jeneratör olan bir arkadaşının evine gitti... Benle çok samimi, kardeş gibiyiz. Hatta ve hatta bunu da denemişimdir; dükkânının önünde duruyorum, cep telefonunu aradım, ‘Abi dedim, hanımla bana araba çarptı, acil hastanedeyim gel.’ Şimdi hem ayakta duruyor, bekliyor ki reklâma girsin. Acil de karşıda tam işyerinin. Bana diyor ki, ‘Oğlum bak, Kurtlar Vadisi varken ben öldüm falan deme bana. Eğer araba lazım dersen tamam. buradan istediğin kadar araba göndereyim sana. İşini gör ama beni çağırma.’ **Hastalık. Öyle tanıdığım çok insan var, o bir tane değil.**” (Turgut, Erzurum)

“Aşığı değilim. Fena değil. Çok iyi olmasa da kötü de değil. Kurtlar Vadisi Irak’ı seyrettim mesela. İyi olan tarafları da var, aşırı tarafları da var. Dengelenmesi lazım. Biz bugün burada yaşıyorsak, belki dünyanın en güzel ülkesi burasıdır. Görmedim diğer yerlerini. [Filmde iyi olan neydi?] Benim görüşüm o film Irak’ta Türk askerlerine giydirilen çuvalı biraz daha geliştirmişler, biraz daha Türklüğü Amerikanlık karşısında üste almışlar. O şekilde. Çuval geçirmişler. [İntikam almış gibi mi?] Öyle, intikam almış gibi.” (Sadri, 44, esnaf, Kahramanmaraş)

“Kurtlar Vadisi heyecan verici. Beğendiğim bir konu yok da vakit geçirmek için. Bir de **Türkiye’nin şeyini anlatıyor, genelini anlatıyor.** Olan şeyleri anlattığı için... Şimdi bütün öldürülen şeyleri yansıtıyor orada Türkiye’yi. Bir-iki bölüm izledim. Fazla izlemedim de. [Dizideki ‘erkeklik, delikanlılık’ yansıtıyor mu Türkiye’yi?] Tabii yansıtıyor. Şimdi görmüyor musunuz **mesela Polat Alemdar’ın kullandığı şeyler satılıyor piyasada. Çakı olsun, silahlar olsun hepsi satılıyor. Çocuklara bu şey oluyor. Polat Alemdar’ın çakısı diye...** Şu anda Ankara’da çok. Maltepe taraflarına giderseniz görürsünüz. Mesela giydiği elbiseler olsun. Ayakkabı olsun. Bayağı etki görüyor yani milletten.” (Mesut, 25, garson, Ankara)

“-**Bunu seyreden yaş grupları küçük. Bizden geçti gibi. Mesela Trabzon’da da bizim mahallemiz yani, kötü anlamda demeyeyim de, zibidileri diyeyim... Çocuklarla oturuyoruz, birileri geçerken, ‘reis’ dedi... ‘Efendim? Nedir dedim reis?’ Birbirlerine böyle acayip acayip isimler diyor, acayip acayip selam vermeler birbirlerine.** İş yok, Trabzon’da iş yok. Şimdi adamın bir işi olsa, atıyorum benim gibi sabah sekiz akşam yedi gidip çalışsa... ama adam akşama kadar boş duruyor, hiç bir işi yok. Bir de görüyor onları, hoşuna gidiyor. Vurmayı kırmayı seviyor ya Türk milleti. Filmine gittim, filmini de çok saçma buldum, dizisi de çok saçma. Ha bazı şeyleri anlatabilir, bu derin devlet muhabbeti. Bilmiyorum gerçi ama yorum yapmak... Bunlar bizim bilmediğimiz şeyler, acaba diyoruz böyle şeyler mi oluyor? Nasıl bir güç?

-Geçen şunu anlatıyorlardı. Şu bilmem hangi babaya, bu bilmem hangi babaya (tekabül ediyormuş)...

-Alaaddin Çakıcı, yok bilmem Dünder Kılıç, o Susurluk’ta ölen o insana. Benim için saçma. Bir de dediğim gibi Güneydoğu’da da askerlik yaptım, artık ben de bazı şeyleri biliyorum. ‘Silahla al vur’, o kadar net; beğenmiyorum, tasvip de etmiyorum. Böyle diziler, hani adamlara ne derler, yanlış örnek oluyor. Hayat Bilgisi var mesela Show TV’de, müthiş bir dizi. Öyle diziler olsun, farklı diziler olsun.” (Erdal, Koray, Trabzon)

“**Kurtlar Vadisi... Herkes Polat...** Ben hayatımda bir kez seyrettim o diziyi, tesadüfen bir misafirliğe gitmiştim orada seyretmiştim. Ben o diziyi hiç seyretmem. Çünkü ben 74’tür 75’tir çok iyi biliyorum. Ne namussuzluklar döndüğünü, kimlerin canının yandığını da çok iyi biliyorum. Onu abartılı bir şekilde istiyor. **Kafasına sıkıyor, kanlar bu taraflara fışkırıyor, bir şeyler oluyor. Herkes oldu Polat, herkes oldu Çakır. Şimdiki çocuklara bir bakıyorsun hepsinin yürüyüşü değişti. Hepsinin kışında bir tane emanet var. Ya bıçak var, ya kurusıkı var...**” (Grup tartışması, Bayrampaşa)

“Kurtlar Vadisi”nin temsil ettiği atmosfer havada asılı duruyor. “Kurtlar Vadisi” varolan bir durumu, sıkıntıyı, sıkıntıya karşı isyanı, adam yerine konma arzularını stratejileştiriyor. Tam da bu nedenle, yani “varolan bir durumdan” çıktığı için kolayca tüketilebiliyor. Ve tüketilirken, yeni anlamlar veriyor. Gençler “Polat olarak, “kahraman” olarak, gündelik hayatlarına dönüyorlar. Polat’ın asık suratı onların asık suratlı hayatlarına tercüman oluyor; toplumsal hayatta kafalarına çuval geçirilmiş insanlar, Polat’la beraber, adam yerine konulmamalarına neden olan ötekilerin –her kimse– kafasına çuval geçirmiş gibi oluyorlar. “Kurtlar Vadisi”nin “silahlı” yöntemleri, onların kavga dolu hayatlarına yöntem olarak dönüyor. “Kurtlar Vadisi”,

telemagazin programlarıyla birlikte toplumsal hayatta olmayan eğlenceyi ve adam yerine konma, “reis olma” arzularını “gerçek”miş gibi yapıyor; Polat gibi olmak hayatı “eğlence”ye çeviriyor. “Telemagazin” dünyasında sağlanamayan erkeklik, Polat’ın dünyasında kurgulanıyor. Rasyonel modern hayatın denetleme iddiasındaki “şiddet”, bizzat modern hayatın içinde, modern hayatın sunduklarıyla birlikte, “irrasyonel”in yeniden doğuşu olarak tezahür ediyor; kutsallaşılıyor ve yüceltiliyor.

“Kurtlar Vadisi”nin atmosferi altında diziye hastalık derecesinde bağlananların yanı sıra, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi tepki duyanlar da var. İlginç bir şekilde, tepkilerdeki yorumlar farklılaşsa da, “çözüm” önerilerinde, radikal olarak birbirlerinden uzak kesimlerden ortak noktalar dile getirilebiliyor. Örneğin Kürt kimliğine sahip çıkan Hatip “tokat çakmayı”; bayrak yakanlara ceza olarak “linç”i doğal gören, “disiplin aşığı”, Kuvayı Milliyeci Nuri de yasaklamayı çözüm olarak görüyor.

“Şimdi bir takım kesimler bunu bilinçli yapıyor. Eğer devlet nasıl bu Çakır’ı öldürdüyse, diziden attıysa, birileri düğmeye bastı Polat’ı götürdüler şimdi de. Polat çıktı sahneye, sözde devletin adamı... Esas kahraman Çakır’dı. Çakır mafyaydı. Devlet bir oyunu bozmak için, sözde, Polat’ı çıkardı. Polat devletin adamı aslında. O da gidiyor Kuzey Irak’ta, daha filmin başında Erbil’e gidiyor. Kürtleri aşağılıyor orada. **‘Aşağılık adam, yok öyle yapma’ desen, herhalde yapmazlar.** Çuval geçirme falan milliyetçiliği hep körüklüyor. Yani birileri buna destek veriyor. 15-20 milyon gibi bir rakamdan bahsediyorlar. Para nerden geliyor? Filme harcanan para, bu kaynak nereden? Birileri finanse ediyor. Diziyledir, filmledir, buyla şuyula... Bu işi körüklüyorlar hocam. Şimdi nedir? Bizim aramızda şu oluştu; o şiddet olaylarında üç yaşındaki çocuk, ‘Ben Polat gibi mi, Çakır gibi mi olayım?’ Bu çok mu iyidir topluma? Bana Kurtlar Vadisi’nin topluma bir gram faydasını kimse anlatamaz. Sürekli şiddeti gündeme getiriyor. [Peki neden seyrediliyor?] De ki özentî. **O gibi düşünen adama, ben bir tane tokat çakarım.** Hani ne oldu? Öyle bir dizi, çıkar Mamati gibi adam, ondan sonra adam der ki ‘ben neymişim bel!’ Birileri bu işi körüklüyor. Bizde özentî, saplantı çok. Yani bu götürür, Kürdü de Türkü de hepsini ayırıştırır.” (Hatip, 42, memur, Adana)

“O filmin içinde her ülkenin adı da geçiyordu, her pislik de geçiyordu. **Yani çok gençleri tahrik ediyor. Kötü anlamda tahrik de ediyor. Adam gasp yapmayı, adam vurmayı, çetelik yapmayı önemsiyor.** Bir insanın değeri Türkiye’de diyebilirim ki şu anda ben kendi nezdimde bir köpek kadar değeri kalmamış. Bir köpek bir çukura düştüğü zaman saatlerce medyada gösteriliyor. Ama insan ölüyor, tövbe, bakan yok. (...) Devlet uygulamayacak. Bunu ben sen yasaklayabilir miyiz? **Ama devlet ‘bu yayınlanmayacak’ dediği zaman, yayınlanmaz. Ve toplum da izlemez.** Bazen öyle diziler oluyor ki erkek olduğum halde ben hayâ ediyorum. Bunu devlet görmüyor mu? Bir de İslam dünyası diyorlar. Her şeyi açıyor; ‘çağ atlıyoruz’. Çağ atlıyoruz tamam da her şey de apaçık meydana verilmez ki... En şehvetli, açık... Şimdi her açık olan orospu mudur? Yok. Vallahi öyle açık var kapalıdan namusludur. Onu da biliyorum.” (Nuri, 58, lokal işletmecisi, Adana)

Kısaca *Kurtlar Vadisi*'nin beslendiği alan, aslında hem seyredenlerin hem nefret edenlerin ortaklaşa beslendikleri bir “erkeklik” alanı. O alandaki bazı kesimlere Kurtlar Vadisi bir “geri besleme”yle somut dil üretirken, başka hikâyeler de başka kesimlere somut diller üretiyor.

2. ERKEKLİK ONURU - ULUSAL ONUR

Erkeklik hallerini anlamak için, öncelikle “kadınlar karşısında erkek olmak” ya da “erkekler arasında kadın olmak” şeklinde ifade edilebilecek “sıradan” pratiklere bir göz atmak yararlı olabilir. Bunun için, önce şiddetin en çıplak hallerine bakalım.

“Çünkü o kadar yoğun yaşanan şeyler var ki. Şiddet her boyutta yaşanıyor. Bu çok fazla medyaya falan yansıtılmıyor ama fısıltı gazetesinden duyduğumuz şeyler Kars çayında, fuhuş sektöründe çalıştırılan kadınlar ölü olarak bulunmuş. Ya da öğrenci olarak gelen bir kız. Burada öğrenci olan kız çocukları. Onlar da çok yoğun şeyler yaşıyorlar. Bırakın fuhuş sektörünü ne kadar doğru bilmiyorum; -inşallah değildir- erkek çocuklarla bile zorla bir şeyler yaptırdıklarını duyuyoruz. Ne kadar doğru, bir araştırma yapamadık. Hatta bu yüzden okulu bırakıp giden öğrenciler varmış. Yani buraya gelen üniversite öğrencisi olan kız çocuklarına genel olarak bir bakış açısı var mesela. Orosu gözüyle bakılıyor. (...) Üniversite öğrencileri (kadın-erkek) fuhuşa sürükleniyor. **Şiddet diz boyu ama görünmüyor. Evlerdeki şiddet (duygusal, fiziksel) de dışarıdan bakılınca görülmüyor. Kadınlar çocuklarından bile şiddet görüyor.** Bunu aşabilen kadın oranı yüzde 5'tir.” (Aylin, 32, öğretmen, Kars)

Konya'da “tesettürlü” Dilek'in tanıklığına başvurulum. Bu tanıklık bizim için oldukça şaşırtıcı oldu; çünkü başörtüsünün, inancın gereği olmasının ötesinde, aynı zamanda “koruyucu” bir kalkan olduğu; sokakta en azından başörtülü bir insanın “çağdaş yaşam” karşısında olmasa bile erkekler dünyası karşısında rahat hissedeceği en azından bizim kafamızda varolan bir “önyargıydı”.

“Sokakta yürürken her an bir korkuyla yaşıyor bir bayan. Tacize uğramak gibi korkularla yaşıyoruz. [Başörtülü olmanıza rağmen mi tacize uğrayacağınızı düşünüyorsunuz?] Oluyor. **Ne kadar artık toplum çok farklı bir yere gelmiş, kapalı bir bayan falan fark etmiyor. Laf atılıyor, tacize de uğruyor.** İnanç zayıflığı olduğu için başörtülüye de laf atabiliyorlar, taciz edebiliyorlar. Karşılaşıyoruz bunlarla. Zor oluyor. (Dilek, 19, öğrenci-sekreter, Konya)

Burada, oldukça “saf” olarak nitelendirilebilecek hipotezimizin yerine çok daha karmaşık bir “başörtü gerçekliği” ortaya çıkıyor. “Başörtünün” tek başına hiçbir şey ifade etmediği; hele bir “sembol” olmaktan çok uzak, altında çok değişik yorumlar, nedenler ve alışkanlıklar yatan bir pratik olduğu anlaşılıyor. Bütün söylemlerin (“ideolojik bir araçtır”, “Allah'ın emridir”, “siyasal bir mesajdır”, “demokratik haktır” vb.) ötesinde başörtüsünü takanlar kadar takanları izleyenlerin de başörtüsüne verdikleri anlamlar yelpazesi alabildiğine geniş. Özellikle başörtü takan kadınlar açısından önemli olan husus ise, bu karşılıklı anlamların her zaman

çakışmıyor oluşu. Başörtü takan Dilek'in ya da takmayan Selma'nın gözlemlediği, "rahat olmak için takma", "ahlâklı olmasa da takma", yani sadece düz bir "dini inançtan" kaynaklanmayan takma eylemi, gündelik hayat pratikleri içinde oldukça karmaşık ve yukarıdaki söylemler içinde yer almayan sonuçlarla karşılaşılıyor. Kadınlar gibi, erkekler de başörtüsüne dair bütün üst söylemleri çarpıtıyorlar; ancak, onlar gündelik hayat pratikleri içinde, esas olarak "erkek" olarak davranıyorlar. Kadının başörtüsünü takma niyeti ne olursa olsun, erkek –aynı Dilek ve Selma gibi– başörtünün "rahat olmak için" de takıldığını "biliyor". Ancak kadınlar açısından oldukça tatsız, paradoksal bir durum burada belirginleşiyor. Çünkü erkekler için, "başörtüsüyle birlikte ya da başörtüsü sayesinde rahat olmak" isteyen kızlar ile "başörtüsünü dini gereklerine uygun olarak" takan kızlar arasındaki fark bir ayrıntı olarak önemini kaybediyor ve erkek "erkek olarak" performans gösteriyor, "taciz ediyor". Bu durum aslında sadece başörtüsü pratiklerini değil, çok daha geniş bir çerçevede, söylemlerle altlarındaki sıradan pratikler arasındaki farkı da gösteriyor. Sadece "erkeklik" örneğinden hareket edecek olursak, bir dolmuşta Kürtçe konuşan bir Kürt'e duyulan tepkinin, onun sadece milliyetçilik stratejisi düzeyinde PKK ile doğrudan özdeşleştirilmesinden ya da PKK'ya sempati duyma olasılığından değil, aynı zamanda, çok daha sıradan bir düzeyde, gündelik hayat taktikleri içinde yer alan erkeklik performansının –taciz– bir sonucu olduğu ortaya çıkıyor.

Erkekliğin tanımlama gücünü kaybettiği bir dönemde, çıplak tezahürleri daha da bariz hale geliyor. Otorite, disiplin, kontrol ve şiddet daha çok başvurulan kelimeler ve pratikler olarak ortaya çıkıyor. Bu pratikler, gündelik hayat ve makro strateji arasındaki bağları kuruyor; örneğin, aile, ülke ve devlet örtüşüyor.

Erkeklik ve otorite ya da erkeklik ve milliyetçilik ilişkisi üzerine rasgele bir örnekten, Adana'dan Nuri'nin örneğinden hareket edelim.

"Bizdeki geleneklerde benim oğlum karşımda oturamaz. Öyle gördük. Oğlum karşımda konuşamaz. Şu muhitte her pislik de var... Ama benim çocuklarım kesinlikle... Hanıma derim, bak bakalım eksik var mı? Eksik yok, kafam rahat yatarım. Bu devirde adam oğluna söz geçiremiyor, hanımına söz geçiremiyor, hanım çalışır, affedersin kendisi eşek gibi gezer. O erkek hanıma söz geçirebilir mi? Çalışmak ayıp değil. Erkek adam evin geçimi için elbirliğiyle çalışır. (...) Memlekette her şeyin ayarı kaçtı. Şu İstanbul'un hâline bak! En başta Türkiye'de huzur gerekir. Huzur yapmak için ne gerekir? Disiplin gerekir. Disiplin olmadığı zaman Türkiye'nin önü karanlık olur. Abi Allah sonumuzu iyi getirsin." (Nuri, Adana)

Disiplinin bozulması sadece erkeklerin meselesi değil kuşkusuz;

"Yani kadının da erkeğe karşı gelmesine ben şeyim yani. Mesela bir polise karşı sen bir kadınsın, sonuçta yani ne direniyorsun ki? Bence öyle yani bilmiyorum. Yani değil mi? (...) (Gösterilerde coplanan kadınları) Televizyonda gördüğüm zaman kadınlara diyorum ki 'bunların ne işi var orda?' diyorum; kadının orda ne işi var? Hani böyle

polisle olan olaylarda falan? ‘Kadının ne işi var, oraya gidiyor?’ diyorum.” (Fadime, 54, ev kadını, İstanbul)

Yani dayak “hak edilebilen bir ceza” olarak kadınlar nezdinde de meşru:

“Ama şimdi de haksızlık yaparsan, insanı buraya getirirsen tabii ki erkek de vuracaksın yani. Şimdi ben sana kalkıp da kötü bir kelime söylesem, dayağı hak ettim ben. Bu kadar olması gerekir bence.” (Nuriye, 55, ev kadını, İstanbul)

Ancak “erkeklik” üzerine algılamalar kuşkusuz sadece bu “geleneksel” algılarla sınırlı değil. Erkeklik gündelik hayatta güçlü olmak için devşirilen bir güç. Sokakta insanlar, “delikanlılık, abilik, babalık” gibi “maçoluk”la ilişkili sert imge ve metaforlarla, kendini gerçekleştirme taktikleriyle, güç ilişkisi içinde “mücadele” veriyorlar. “Baba”, “ağabey” ya da “sahip” olarak, “ceza verme hakkı”na dayanarak, hiyerarşinin verdiği güç oranında tepki ve ceza veriyorlar.

Sokakta “dayak yemek”, aşağılanmak, “kadınlaşmak” ve bu mücadeleyi kaybetmek demek; bu nedenle “ben dayak yemem; dayak atarım!” demek o mücadelede “erkek” olarak konumlanmak anlamına geliyor.¹²

Ancak muhalif siyasal ve toplumsal hareketlerde yer alan bireyler de bu erkeklik performanslarından bağımsız değiller. “Solculuk”, “sağcılık” ya da “İslamcılık” içinde kadınlarla birlikte yer alan erkekler, o ortak hareketin parçası olmalarına rağmen, solcu, sağcı ya da İslamcı olmaktan çok erkek olmanın performansını daha çok yaşıyorlar; her durumda ötekini ezmek (“kadınlaştırmak”) için “dayak” ve “şiddet” devreye giriyor.

Meşru, “izin verilen” bir ceza yöntemi olarak dayak herkesin kolayca aklına gelebilen, büyüklerden beklenen, büyükler izin verdiği zaman, büyüklerin gözetiminde başvurulabilen bir yöntem:

“Adapazarı’nda çok fazla milliyetçi yok. Mesela son bayrak eylemlerinde falan esnaftan falan dediler, ama Ülkü Ocağı’ndan basın açıklamasının yapılacağını bilen yüz kişilik bir grup toplanıp gelmiş. Bunların hepsi Ülkü Ocağı’ndan toplanıp gelip, çocuklara saldıran insanlar. Gerçi Emniyet’in de haberi vardı, olay yerindeydi ama müdahale etmedi. Çocukların ağzını burnunu kırdılar.” (Ufuk, 20, öğrenci, Adapazarı)

Adapazarı’nda dayak atan ülkücülere müdahale etmeyen polis aslında tekelindeki “dayak yetkisini” paylaşıyor. Kendisi başvurmak zorunda kaldığı zaman ise bunun medyada gösterilmesi “polisin imajını bozuyor”. Çünkü, dayağın bütün meşruiyetine rağmen, “öğrenilmiş” başka bir “hijyenik” düzey söz konusu:

“(Polisin dayak attığını gösteren medyanın) Yapması gereken şey şu, bazı şeyleri görmeyeceksin arkadaş ya. Yayınlamaması gerekiyor yani. ‘Polis vurdu’... Yahu pes!

¹² Bu konuda bir özlü deyiş için, Galatasaray kulübü yöneticisi Ergun Gürsoy’un verdiği bir demeci hatırlayalım: “Ben dayak yemem; dayak atarım.” (Yeni Şafak, 1.10.2005)

Aslında polis haklı normalde. Şimdi polis askerin özgürlüğü elinden alındı şu anda...”
(Mustafa, 45, Şehit Aileleri Derneği grup tartışması, Adana)

“Büyüklerden” en çok dayak yiyenlerin, örneğin Adana’da görüştüğümüz Hatip’in de aklına kolaylıkla gelen bir yöntem dayak. O da polisin MHP’lilere dayak atmasından medet umuyor.

“Bu işi çözmek mümkün değil. Belli bir bölgede adam, nedir, Kürtlere karşı üç-beş grup bir empati oluşmuş. Öyle mi derler, empati mi? Yani böyle bir nefret dolmuş diyelim. O, işte günübürlük bir yere yansımıştır. Hayat gelip geçiyor. Basit bir şey söyleyeyim, **o Trabzon’daki saldırıda polis gitseydi o MHP’lilere de iki tane cop vursaydı kimse bu hareketi de yapamazdı.** Orda üç tane adam polisin içinde kalkıyor yumruk atmaya çalışıyor. Polis, bir tane vur kafasına bakayım o bir daha yapar mı o hareketi? Yapmaz, yapar mı hocam?” (Hatip, Adana)

Yani erkeklikle inşa olunan milliyetçilik stratejisi altında, ona karşı çıkanların “milliyetçilikleri” bile aynı erkeklik (ve dayak) yollarına başvuruyor. Barınak olarak inşa edilen bütün stratejiler için “ceza” sıradanlaşıyor.

Ancak dayak sadece dışarı dönük bir ceza değil. Cemaat olarak adlandırılabilir gruplarda, kendilerine en çok benzeyenler arasında da başvurulabilen bir araç:

“MHP’den sendikaya yönelik bir operasyon yapıldı. Seçimlere, genel kurullara müdahale edildi. Sendikanın, istisnalar dışında, bütün kadroları ülkücü, MHP’li, ama sendikal mücadeleye gelince, ‘hayır kardeşim biz partinin alt veya yan kuruluşu değiliz, biz kendi başkanımızı seçmekten de aciz değiliz’ diye... Ve şunu belirtmek istiyorum, **bu öyle sırf konuşmayla tartışmayla yapılmıyor, tehditlerin şantajların yapıldığı, insanların dağa kaldırıldığı ve insanlara silahların gösterildiği boyutlarda kongreler yaşadık biz.**” (Ethem, 47, öğretmen, Adapazarı)

Ama Ethem’in dediği gibi, bu “Türkiye gerçeğidir”; “her partide olan bir şeydir”. Ethem aynı zamanda, ülkücülerin sokaktaki performansı ve kongreleri vasıtasıyla “MHP’ye yakıştırılmış” imajı açıklıyor:

“Ülkücüler önüne geleni vuran, kıran... Yok böyle bir şey. (...) **Ülkücü insanların yapısında bir agresiflik var.** Ama bir salon, o salonda o anda beş bin kişi varsa, orada sahneye çıkıp da sahneyi dağıtan, kürsüyü yıkan, divanı dağıtan, dağıtana destek çıkan, o beş bin kişilik salonda, **ya yüz kişidir, ya iki yüz kişidir.**” (Ethem, Adapazarı)

Bununla birlikte Ethem, siyasaldan gündeliğe, gündelikten siyasala uzanan boyut üzerinde şiddetin izlediği güzergâha dair önemli bir açılım getiriyor:

“12 Eylül sonrasındaki dönemde, beş yıl, ortada bir partinin, ortada bir genel başkanın olmadığı dönemlerde, geçmişinde Ülkü Ocaklarının şurasından burasından geçip de bir şekilde ülkücü olduğu lanse edilip, Özal döneminde bir takım varyasyonlara, atraksiyonlara giren mafya şu bu işlere bulaşan insanlar olmuştur. Bunların büyük

çoğunluğunun da ülkücülerden olması, bir şekilde ülkücülere yakın insanlar olması insanların yürekleriyle çok yakından alakalı ve o yüreklerin istismarı söz konusu diye düşünüyorum. Bir de şöyle değerlendiriyorum. 12 Eylül'e kadar ülkücü abilerin, benim önderlerimin, saygı duyduklarımın çok ideolojik manada doymuş, etrafındakileri doyuranlardan ziyade, bilgi görgü çerçevesinden ziyade işte **o dönemin de etkisiyle, daha çok bileği yüreği yumruğu konuşan insanlardı. 12 Eylül döneminden itibaren başlayan bu dönem onları işte bu sokak hareketlerine, mafyaya, şuna buna, fedailiğe itti.**" (Ethem, Adapazarı)

Aşağılamak üzere başvuru alan dayak erkekliğinin belki en uç tezahürlerinden biri. Ancak "erkekleşmek" sadece dayak vasıtasıyla sağlanmıyor. Çok daha alışılmış, "normalleşmiş" ve görünmez şekillerde hiç beklenmeyen yerlerde de hayatini sürdürüyor. Müslüman kimliğiyle şairliğini sürdüren Zehra hem edebiyat alanının, hem de İslamî grupların içindeki "erkekleşmeyi" anlatıyor:

"Tüm kahramanlar erkek. Bu edebiyatta da öyle. Yazan kadının içinde muhakkak erkeksi bir güç olduğunu savunmak gibi... En basitinden kadın şair olmaz muhabbeti. Kadın ruhunun şairliğe uymadığı, hem sosyal bir şey aynı zamanda. Mesela evlendiği zaman şair olmaya devam edebiliyor erkekler. Bir kadın özellikle de anne olduktan sonra görevlerini ihmal etmiyorsa yazamaz yani. Vakit bulamaz. Ben böyle düşünmüyorum ama öyle konuşuluyor. Hani kadın zihninin çok daha duygusal kaldığını; erkeklerin işleyişinde ise daha farklı, daha soğukkanlı daha içerikli bir bakış açısı olduğunu savunuyorlar... (...) **Ancak erkekleştiniz oranda daha dikkate değer şeyler yapıyorsunuz.**" (Zehra, 26, öğretmen, Adapazarı)

Dayakla veya dayaksız, bir yerde Müslümanlık (ya da başka kimlikler, solculuk milliyetçilik vb.) bitiyor, erkeklik kalıyor; şairlik de gidiyor, gene erkeklik kalıyor.

Dayak, meşruiyetini erkeklikten alıyor. Denetleme ve düzenleme kapasitesini yitiren erkeklik dayağa daha çok başvuruyor. Ancak, erkeklik ve uzantısı dayak, karmaşıklık altında düzenleyicilik kapasitesini yitiren "kutsallaşmış" milliyetçilik için de en önemli silah olarak yeniden araçsallaşıyor. Sokakta var olmak için devreye giren kutsal erkeklik ve erkekliğin delikanlılık gibi diğer gerçekleşme biçimlerinin tek tanıdığı otorite, "kutsal" milliyetçilik oluyor. Başka bir deyişle, dayak atarken, linç ederken "erkekleşen" erkekler sadece milliyetçilik stratejisinden korkuyorlar; ona uyum sağlayarak hareket ediyorlar.

Erkeklikle birbirini besleyerek giden milliyetçilik stratejisi en çok "karmaşıklık" hallerinden ya da başka bir ifadeyle sınırları ihlal eden, kimlikleri bozan; özellikle erkek kimliklerini "muğlâklaştıran" melezlik hallerinden sıkıntı duyuyor. Çünkü erkeklikle özdeşleşmiş dünyanın net sınırlara ihtiyacı var. Erkeklerin çizdiği kamusal alanda temsil edilen düzenin net sınırlara ihtiyacı var.

Bu erkekçe düzenin en büyük özelliklerinden biri "tanımlama" ya da "isim verme kapasitesi" ve bu "kapasite hakkına" sahip olması. Öyle bir tanımlama ki, karmaşık

olan hiçbir şeye müsaade etmemek üzerine kurulu. Dışarısını ve içersini tanımlayarak, hâkim olduğu, gözetleyebildiği muhataplarını esir alan bir tanımlama.

Bu nedenle, bu sınırlar bozulduğu zaman erkeklik ya da milliyetçilik “tahrik oluyor”; erkeklik haline tekabül eden dayak bir üst düzeye çıkıyor ve ötekini “kadınlaştırmak” üzere ceza veriyor. Ancak bu cezaya “gücü yetiyorsa” başvuruyor:

“Tahrik olmaya çok hazırız. Yani biz ulusal onur diye bir kavram üretiyoruz. Karşımıza geldiğinde, işimize gelen olayları ulusal onur kavramıyla karşılıyor, tepki veriyoruz. Bazen hiç ulusal onuru dikkate almıyoruz. Örnek olarak şöyle söyleyeyim, 1991 senesinde, Körfez harekâtında, Amerikan askerleri bir aylık bir tatil yaptılar Antalya’da. Kerhaneleri falan temizledik, boyadık onlar için. İki tanesi kafayı buluyor, Mustafa Kemal heykeline işediler. Mesela o zaman biz tepki göstermedik, ulusal onurumuz zedelenmedi. Ama çuval geçirdiler kahraman askerlerimize ona da tepki göstermedik. Ama bir tane çocuğun elinde bir bayrak varmış, 12-13 yaşlarında, belki de kimse vermedi, çocuk o anda aldı böyle bir hareket yaptı. Buna müthiş tepki gösterdik. Ulusal onurumuz burada aşırı zedelendi. **Biz öyle çok kahraman, onuruna düşkün insanlar değiliz. Sadece bizim onurumuzu zedeleyenlerin gücünün derecesi bizi ilgilendiriyor.** Eğer onurumuzu zedeleyen çok güçlüyse kör olup, enerjimizi başka alanlara sevk ediyoruz. Görmezden geliyoruz, sağırlaşıyoruz, körleşiyoruz. Ama eğer geleneksel olarak yapılmış düşman kanunları içinde, onurumuzu zedeleyen Kürtlerse aşırı tepki gösterebiliyoruz.” (Murat, 47, öğretim üyesi, Adapazarı)

Erkekliğin yaralanması özellikle tanımlama kapasitesinin yaralanmasından kaynaklanıyor. Yaralanmak ise “namusunu kaybetmek”le ilgili. Namusunu kaybeden erkeklik “tahrik oluyor” ve “intikamını alıyor”. İslamcının Pera’ya cami dikmesi ya da Galatasaray veya Fenerbahçe taraftarının döner bıçağıyla rakibini kesmesi gibi her durumda vücut bulabilen bir intikam:

“İntikamın da bir adalet olduğunu, adaleti gerçekleştirme aracı olduğunu söyleyen bazı şeyler okudum ben. İntikam, bir şeyi gerçekleştirmek, başkalarına rağmen gerçekleştirebiliyor olmak, kitleye bir puan kazandırıyor. **Mesela Taksim’e cami yapmanın böyle bir şeyi var. Sanki ‘biz onların oraya, Pera’ya, giremedik, orası hala eskisi gibi devam ediyor; biz buraya kendi damgamızı vuruyoruz’. Bir zafer olarak görülecekti bu.** Sıradan bir İslamcı için bence hiçbir önemi yok bunun. O duygu ona yetiyor. Maça gidip de Fenerbahçe’nin galip olmasını niye istiyorum? Bana hiçbir faydası yok aslında. Döner bıçağını, kendini kontrol edemeyenler alıyor bence. Kantarın topuzunu fazla kaçıranlar var. Kimliklerimiz yani. Bazı insanlar var ki Fenerbahçeli olmanın ötesinde kendini hiçbir şekilde tarif edemiyor. **Fenerbahçeli olmak onun için her şeyden önemli, çünkü başka bir şeyi yok.** Döner bıçağı alabiliyor eline. Başka türlü bir açıklaması olamaz bunun.” (Erdem, 55, öğretim görevlisi, Adapazarı)

“Milli bir dava” olarak görülen bir futbol maçında uygulanan şiddet de meşrulaşabiliyor. Oldukça karışık yollardan geçse de, “öğrenilmiş” bir medenilik gereği olarak şiddet reddedilirken, bu şiddetin “görünmez” olması halinde kabul

edilebilmesi mümkün oluyor. Aşağıdaki alıntı muhafazakâr İslamî kimliği ön planda olan Sami'den:

“(Türkiye-İsviçre maçı) O bir milli davaydı ya. Bizi daha çok körüklediler. ‘O İsviçre’de dediler, bize çok kötü muamele yaptılar.’ E, hepimiz de sanki olsun der gibi bekledik. Hiç kimse düşünmedi ki, ya biz bunların yaptığı gibi yaparsak, biz zararlı çıkarız, büyüklerimiz bunu televizyonda hiç ilan etmediler. Biz böyle bekledik hep, olay çıksın, şunlardan bi intikam alalım. [Hep beraber böyle düşündük mü?] He, düşündük yav, hiç düşünmedik ki, şimdiki yönünü düşünmedik belki de büyük ceza verecekler belki de şimdi. (...) Yenseydik de bir şey çıkarırdı bunlar; bu maçı vermezdiler yani. Adamlar olayı kendi çıkarıp, durup dururken koşuyor, kaçıyor yani. He bi de öldürecekler sanki! Onların öyle yapmaları bir tahrikti yani. [Kaçmak nasıl tahrik olabilir ki? Adam kaçıyor sadece.] Gidin demiş; giderken de vurup da gidiyorlar. Ne gerekti kaçmaya? Ya maç bitti, biz sizi sahada öldürcez mi? Ne biçim gidiyor adamlar, görmedin mi? Kurşun gibi, içeri gidiyorlar. Yani **o bir milli his; hissi hareket ettik orda**. (...) Ben maçı da severim. Ama olmamalıydı. Keşke, bize diyeydiler: ‘bak, sakın tahrik olmayın, **herkes bize bakıyor dünyanın gözü bizde**.’ Bunu tekrar tekrar söyleyecektiler, söylemediler. Sanki ‘yapın der’ gibi. [Bir sürü kontrol olmasına, yasak olmasına rağmen, havaalanında uçaktan çıkınca yapılan karşılamalar] **Bize yakışır mıydı, Türk milletine?** Yapanlara yapmayın demediler. Göz yumuldu. Yakışmadı bize. Şimdi işin garip tarafı bir de bizi onlar orada dövmüşler. Hiç bir tane fotoğraf falan yok ortada. Hiç bir şey yok ortada. Ama adamlar çekirmemişler. **Yani onların televizyonları milli davranmış** bence; hiç gazetelere falan çekmediler. Bizimkiler gene ‘bunu göstermek zorundayız’ diyor, gazetenin biri. [Göstermek iyi bir şey mi kötü bir şey mi?] Göstermesinler. [Niye göstermesinler? Bir yandan da ‘ayıp oldu’ demiyor musunuz? Ayıpsa, göstermeyerek ayıbı saklayamazsınız ki...] Ceza alırsak yani... [Alalım ne olacak?] Yani ben burada da hissi konuşuyorum yani. **Yaptık bir hata; bir de bunu niye gösteriyor?** Göstermesin. Hata yaptık bunu dünyaya ilan etmenin bir anlamı mı var! Onlar delil kabul edildi. Aynı şeyi onlar yapsaydı, bunları yazmazdı onlar yani.” (Sami, 46, öğretmen, Çanakkale)

3. ŞİDDETE GİDEN YOLDA SEMBOLLER YA DA BASİTLEŞTİRME

Türkiye Cumhuriyeti’nin izlemiş olduğu modernleşme politikalarında ve milliyetçilik stratejisinde, devlet, temel olarak halkın “organik ifadesi” ya da “mitolojik”, neredeyse “yarı-dinsel” karşılığı olarak tanımlanmaya ve sosyalleştirilmeye çalışıldı. Halkın bu şekilde “organik bir cemaat” olarak görülmesi, büyük ölçüde, bu cemaatin içinden çıkan farklı unsurların da büyük tepkiyle, “ihanet korkusuyla” karşılanmasına neden oldu. Bu anlayışın dayandığı iki varsayım vardı: İlk olarak farklı kanaatlere, partilere, çıkarlara gerek duymayan uyumlu bir halk olacaktı. İkinci olarak ise bir olumsuzluk –düşman– tanımlanmalıydı.

Düşmanlara ve farklılık yaratanlara sürekli ceza vermek üzerine kurulu olan bu strateji için şiddet içeren eylemler (ya da daha üst düzeyde darbeler), bir türlü zapt-ı rapt altına alınamayan toplum üzerinde kontrol sağlamanın trajik girişimleri olarak hep var oldu. Kutsallaşmış bu devlet ve onunla organik ilişkide olan gövde için “kurban etmek” (kurban vermek, kurban almak) hep meşru oldu.

İçinde bulunduğumuz dönemde, şiddet içeren, linç etmeye çalışan bir “refleks”, adeta doğallaşmış bir tepki biçimi olarak gündeme yerleşmiş durumda. Tanımı belli olmayan bir kitle kendini refleks gösterirken buluyor. Bu kitleden bahsederken, “ölkücüler” ya da “milliyetçiler” şeklinde bir tanım getirilmiyor; “Seferihisar halkı”ndan, “Trabzon’da vatandaşlar”dan, “Akyazı’da 2000 kişilik bir grup”tan bahsediliyor. Strateji vücut buluyor; kendini görünmez kılıp, hedefini –karakola sığınan Kürtleri– tanımlıyor. İlk planda, Akyazı’da “fındık işçisi” olarak tanımlanmış insanları, kullanmış oldukları dil –Kürtçe– vasıtasıyla, önce “erkeklik”, “kültürel aidiyet” ve “kavga” yollarından geçirerek, son aşamada “Kürt” olarak görünür kılıyor. Bu sayede strateji bir miktar daha beslenmiş oluyor. Ancak bu beslenme klasik “medenî yolların” (hukuk, yurttaşlık bilgisi vb.) kullanıldığı zamanlarinkinden oldukça farklı bir şekilde cereyan ediyor. Gözlem altındaki kitleler ya da ne zaman hareket edeceği belli olmayan, düşünmeden hareket edebilen insanlar tarafından içselleşmiş ve “görünmeyen” bir iktidar çok daha tehlikeli bir seyir izliyor.

Stratejinin iddialarının (“Trabzon’da, Yozgat’ta da başkayerlerde de yok, fakirlik var; neden Kürtler gibi onlar devletlerine karşı isyan etmiyorlar?”) tersine, bu tehlikeli ve “şiddet”li seyir toplumsal hayatın çok daha geniş dairelerinde kendini gösteriyor. Yargının verdiği kararlardan memnun olmayanların mahkeme kapılarındaki isyanları, bireysel silahlanmanın vardığı boyutlar, mafya örgütlenmeleri, kısaca “isyan” her yerde kendini gösteriyor.

Modern milliyetçiliğin bir arada tutamadığı insanlara ve sağlayamadığı ortak tahayyüle yeni ve “çoğalmış milliyetçilikler” cevap veriyor; yalnız ve çaresiz kalan insanlar “kendi milliyetçiliğini” kuruyorlar. İşte bu çaresizlik içinde, erkeklikle ve sembollerle beslenen linçler ve cinayetler devreye giriyor. Ya da basitleştirmenin aracı olarak semboller devreye giriyor; karşı semboller aracılığıyla, ötekilik her yerde kurulabiliyor:

“Trabzon üzerine bir şeyler oynanıyor. Yani Trabzon’da nasıl bir cesaret sen meydana TAYAD bayrağı açıyorsun? Ki, PKK bayrağını andırıyor. Biz öyle diyoruz. Kırmızı, yeşil, sarı çok ilginç şeyler. Dükkânın (TAYAD’ın) içine baktığınız zaman böyle ilginç ilginç, yani öyle ne bileyim içinde terörist gibi resimler.” (Erdal, Trabzon)

İçinde yaşadığımız çevre işaretler, semboller, kelimelerle dolu. Her biri aracılığıyla kafamızda bir takım hayaller, resimler canlanıyor. Bu işaretlerin tamamını kontrol eden rejimler gücünü ve meşruiyetini tesis edebiliyor. Böyle olduğunda, tek tek bireylerin büyük çoğunluğu ortak denilebilecek hayaller kurabiliyorlar. Yani semboller de aslında iktidar mücadelesine sahne oluyor. Çünkü bir toplumsal gücün sembolünün kamusal alanda görünür olması ve başka kesimler açısından da önce alışılması, normalleşmesi ve giderek benimsenmesi o toplumsal güç altında kendilerini tanımlayan insanların da meşruiyet kazanmasını sağlıyor.

Bu iktidar mücadelesi sadece “ulusal” düzeyde gerçekleşmiyor; yani söz konusu semboller sadece bir ulusu kurmak için devreye girmiyorlar; bir toplumsal grubun, cemaatin, bir kurumun veya okulun da sembolleri olabiliyor. Bu semboller o grubun yaşadığına dair, dışarıya ve kendine verdiği bir mesaj niteliği taşıyor.

Örneğin, belli bir toprak parçası üzerinde bir ulus fikrinin oluşturulması ve bu ulusu temsilen devlet fikrinin sosyalize olabilmesi için ortak sembollerin kullanılması işlevsel bir önem taşıyor. Ancak, soğuk bir işlevin yanı sıra bu sembollerin aynı zamanda bir duyguyu da beslemesi, yani o topraklarda yaşayan insanlar tarafından içselleştirilmesi gerekiyor. O semboller ne kadar çok ortak alanda görülürse, o kadar insanların parçası haline gelebiliyor. Bu nedenle, küçük yaştan itibaren öğretilen semboller ulusal kimliği tanımlamak için hayati önem taşıyor.

Semboller sadece elle tutulur, gözle görülür işaretler değil. Bir takım bilgi türleri, anlatılar, hayata bakış, tarih kurgusu da benzer bir rol oynuyor; söz konusu ülkedeki insanlar bu anlatılanları beraber öğrendikçe, birbirleriyle ilişkilendiriyorlar, tahayyülleri ortaklaşıyor. En azından tahayyüllerin ortaklaşması bekleniyor. Kahramanlık hikâyeleri ya da Türk ulusunun etrafında sosyalize olduğu Atatürk, Türk tarihi, ordu vb. sembolik önem taşıyorlar. Ve tabii bunlara çok çeşitli semboller ekleniyor: Bayraklar, marşlar, anıtlar, heykeller, büstler, binalar...

SEMBOLLERİN TÜKETİMİ

Semboller vasıtasıyla ulus da sürekli olarak “üretiliyor”. Bu üretim süreci önemli bir sonuç çıkarıyor ortaya: Ulus aynı zamanda “tüketiliyor”. Ve bu tüketimin kendisi de bizatihi bir başka üretim olarak kendini gösteriyor. Çünkü hangi tür ikna teknolojileri veya sosyalizasyon araçları devreye sokulursa sokulsun, üretilen ulus (veya grup ya da kurum) planlandığı gibi herkese eşit olarak ulaşmıyor. Her halükarda, bireyler farklı algılara, farklı eğitim düzeylerine, farklı coğrafi ya da kültürel koşullara sahip oldukları için (ya da binlerce başka nedene bağlı olarak), her bireyin kafasındaki ulus fikri farklılaşıyor. Ortak bir bilişsel yargılama kapasitesine sahip olmayan bireyler “ulus”u estetik, kültürel değerleriyle yargılayıp “şu veya bu ölçüde benimsiyorlar”. Yani aynı kelimeyle anlatılsa da (Türk, Fransız, Cezayirli, Endonezyalı, vs.), ulus farklılaşarak “tüketiliyor” ve tam da bu nedenle, ulus kavramı farklılaşmış bir şekilde yeniden “üretiliyor”.

Her şeyden önce semboller, sembolik güç taşıyan pratikler herkeste, her zaman, aynı etkiyi yaratmıyor: Resmî bayramlarda, önce çocuklarla heyecan duyuluyor, sonra ilgi kesiliyor; bazen heyecan gene oluyor; yalnızken olmuyor; sonra sıkılıyor:

“Çocuklar okula gittiği müddetçe oldu. Ondan sonra komşularımın çocuklarını takip etmeye başladım. Onlar da bir müddet büyüdükten sonra kesiliyor. Eşim ama, hoşuna gider, gençlik bayramlarını falan kaçırmaz. Ben pek sevmiyorum öyle yalnız gitmeyi.

Yalnız kalınca da hoşuma gitmiyor öyle tek başıma gitmek. Ya da gelenim gidenim oluyor tatil diye bağlanıyorum. **Şimdi doğrusunu söylemek gerekirse illa gidecem diye bir şey olmuyor çocuklar büyüdükten sonra; onu kesin diyebilirim.** (Çocuklarla) O zaman ayrı bir heyecan oluyor. Çocukları hazırlamak, bayrama yetiştireyim diye bir koşuşturma oluyor yani o zamanlar. (...) Bir de şurada okulumuz var aşağıda. Orda da seyredivorum; belki o beni biraz, aşağıda ilköğretim var, orda çocukları seyretmek ya da bana yetiyor mu artık bilmiyorum. (...) Ama **mesela İstiklal Marşı okunurken kalbim hâlâ güp güp eder.** Atatürk'ün ölüm yıl dönümünde falan böyle o konuşmalar heyecanlandırıyor. Balkonda falan seyredivoruz onları. Eşim balkonda saygı duruşunda falan çıkar ayakta durur. Ama gitmiyorum artık. (Atatürk'le ilgili konuşmaları) **Valla baştan biraz dinliyorum, sonra sıkılıyorum.**" (Selma, 58, ev kadını, Kocaeli)

Yani bir "heyecanlanma" hali var ama bu aynı zamanda "gidip gelen" bir duygu. Aynı ailede bile nesilden nesle değişiyor; Selma'nın kızı Banu'nun dediği gibi:

"İçimiz öyle güp güp değiliz yani!" (Banu, 31, mağaza çalışanı, Kocaeli)

Banu aynı zamanda "bağlam"ın önemini vurguluyor:

"Benim yurt dışında teyzem yaşıyor; onun heyecanı çok fazla mesela. Çok yoğun kutlar, bayrağı alır eline çıkar, sloganlar atar. Orada, geçen neyi anlatmıştı? Kürtler olay çıkartmış da, Türklerle ilgili bağırması. Mesela dışarıda olduğu için, o duyguları çok yoğun. dışarıda olunca daha da yoğun yaşıyorsun. Ben teyzemin buradayken duymadım hiç öyle düşkün olduğunu, yoğun olduğunu..." (Banu, Kocaeli)

Şimdi de "Kurban Bayramı" ritüelleriyle iç içe geçen ve Arap Alevi Haydar'ın ilginç Cumhuriyet Bayramı pratiklerinden örneklendirelim:

"**Mesela Cumhuriyet Bayramı'nı kutlarız; malak keseriz.** Benim annem belki iki milyara yakın bir dana alır ve adak olarak keser. Cumhuriyet bayramından dolayı. Bayram çok bizde. Ama her yıl cumhuriyet bayramında, ayriyeten bir şey daha var babam vefat etti şu anda annem yapıyor. Annem vefat ettiği zaman ben yapacağım. Bu Cumhuriyet Bayramı'nın adağı için, cumhuriyet kurulduğundan beri dedelerimiz yapar. Dedemden babama, babamdan bana. **Bu niye? Atatürk'ü çok sevdiğimiz için.**" (Haydar, 50, şoför, Hatay)

Eşit olmayan "ulusal duygu dağılımı", özellikle "zayıf" olarak telakki edilen duygular hakkındaki gözlemler, gene farklı şekillerde o duyguları paylaşınlarda güvensizlik ve tepki nedeni oluyor:

"Şurada İstiklal Marşımız söyleniyor, efendime söylüyim, yüzde 98'i yüzde 95'i vatandaşımızın buna saygı gösterirken, aralarında 20 yaşlarındaki gençlerin koşarak birbirleriyle aynı eğlence türünde hareketleriyle devam ettiklerini görüyorum. **Affedersin elime bi sopa versen, söven dediğimiz dededen kalma, alıp onları böyle vuracan burada. Bu marş nerelere dayanır, nedir, bunları bilmiyor mu bu gençler? Kime saygı göstercek onu bilmiyor mu?** Bir de aklıma şöyle geliyor. Bunları öğretmemişiz.

Kabahat belki de diyorum bunlarda değil de, bunları öğretmeyenlerde. Bazen böyle derinlemesine düşünüyorum, kendi kendime diyorum, nerden geliyor da, bu gençlere neden öğretilmedi? Kim öğretmedi? Sorumlular kim? Bu devlet yönetenler, bu üniversiteler neden doğru düzgün çalışmıyor da, bu gençlere bunları öğretmiyor falan; kafama böyle sorular takılıyor.” (İsmail, 54, büfeci, Çanakkale)

Kuşkusuz, sembollere olan mesafe, sadece İsmet’in örnek verdiği “umursamaz” gençlerin mesafesinden daha uzaklara düşebiliyor.

“Babacım, ben de doğuluyum. Ama bayrağıma, vatanıma, toprağıma dil uzatmam. Öyle insan var bayrağını yakıyor. **Mersin’de bayrağı yakmaya kalkışmadılar mı? Ona ne ceza verdiler? Burada olsa linç ederler.**” (Nuri, Adana)

Ancak, 40 senedir Adana’da oturan, Mardin’de akrabalarının yaşadığı köyü boşaltılan Kürt Hatip de aslında kimsenin sembollerle derdi olmadığını söylüyor; “provokasyonlara” işaret ediyor:

“Mersin’i de bilirim. Şimdi kalkar herhangi mesela, Kürtler belli bölgelerde, belli günlerde taleplerini filan dile getirdikleri zaman, **provokasyon olmadıktan sonra, yani sanmıyorum, bir tanesi gider Türk bayrağını geçen sene yaptığı gibi, çocuğa verir, o yırtar**atar... O tepki gösterir, basın bunu abartır: ‘Kürtler bayrak yakıyor’ falan... **Kimse bayraktan rahatsız değil.** Kimse bu coğrafyadan, bu insanlardan rahatsız değil. Ben görmedim.” (Hatip, Adana)

Sembollere karşı aynı kelimelerle tarif edilse de eşit olmayan duygular beslenebildiği gibi, tabii ki, farklı şekillerde ve yoğunluklarda yorumlanması ya da tepki gösterilmesi de söz konusu. Örneğin Atatürk...

“**Şimdi herkes Atatürkçü.** Atatürk’ü git Kürtlere söyle, Atatürkçü. Git A partisine söyle; Atatürkçü, B partisine söyle; Atatürkçü. Söylemeye sıra gelince böyle. Aydın Pamuk’tan bahsettik biraz önce. Yazarlar var, hepsine sor, hiçbiri Atatürk’e toz kondurmaz. (Halil, 45, işadamı, Trabzon)

Yani aslında başkalarının Atatürk’ü “kullandığını” söyleyen işadamı Halil de Trabzon’un ekonomisinin düzelmesi için AB dışında Rusya gibi ülkelere açılmanın gereğini anlatmak için Atatürk’e başvuruyor. Başka bir deyişle, sembollerin önemi bizzat onların “kullanılmasında” ortaya çıkıyor.

Stratejinin kendini görünür kıldığı en güçlü semboller “yaptırım” gücüne de sahipler. “Laik bir ülkeyiz, laik olmak zorundayız yani. Bizimkisi laikçilik yani, laik olmak. Ülkemizde laik olayı var...” diyen inşaat işçisinin söyleminin açığa çıkarttığı gibi, “bizim ülkemizde Atatürkçülük olayı var; Atatürkçüyüz yani...” benzeri bir kabulleniş var. Bir üniversite öğrencisinin söylediklerinde görüldüğü gibi, bu kabulleniş aynı zamanda söz konusu yaptırımı da beraberinde getiriyor:

“Kapıya Atatürkçü Düşünce Derneği’nden olduğunu söyleyen gençten birileri geldi. Atatürk takvimi, poster, kitaplar falan satıyorlardı. Almak istemedim. Ama

‘gönlünüzden ne koparsa,’ diyerek bir takvim verdiler. Almak zorunda kaldım, neme lazım diyerek. Ama almak istemediğimi söyleyemediğim için çok utandım.” (Cüneyt, 20, öğrenci, İstanbul)

Öte yandan, semboller aynı zamanda stratejinin hesaplamadığı şekillerde de kullanılabilir. Örneğin, İstanbul Topkapı’da, ayakta yolcu alınmaması kararına karşı direnen minibüsçülerden birinin “Atatürk ne demiş: *‘Birinci vazifen Türkiye Cumhuriyeti’ni korumaktır’*. Bunlar (yöneticiler) koruyor mu? Hayır!” demesinde olduğu gibi¹³ ya da Bilecik’te bir işyerini soyanların Türk bayrağına “kurtarıcı” olarak başvurmaları gibi...¹⁴ Başka bir deyişle, Türk bayrağı, Atatürk ya da başka bir sembol taşıdığı içerikten bağımsızlaşıyor, “atfedilen” önemini kaybediyor; bir tür “görüntü”ye, “savunma kalkanı”na, hatta tam tersine “saldırı aracına”, “kamuflej”a dönüşüyor. Timur ise, bu kullanımı şöyle yorumluyor:

“Saygınlık kazandırıyor... Ben şöyle bakıyorum. Demek ne kadar büyük saygınlığı ve imajı var ki insanlar onun hiçbir gün kötü bir niyetle kullanılacağını düşünmeyerek büyümüşler. Bu bir. Öbür adamlar da o kadar yeni bir nesil olarak ortaya çıkmışlar ki, bakmışlar bu insanlar neye saygı duyuyorlar, bayrağa, bunu kullanalım. Beş kez kullanıldı mı, altıncısında insanlar bayraklı arabalara daha dikkatli bakarlar. Bunlar Türk milletinin tanımadığı yeni enstrümanlar.” (Timur, 55, işadamı, İzmir)

4. ÖĞRETEN SERT OTORİTE YA DA KURTARICI

Ortaklık duygusu yaratması öngörülerek üretilen sembollerin farklı tüketimleri, dolayısıyla farklı “ikinci üretimleri” onların strateji tarafından “denetlenmesi” gereğini de sürekli kılıyor. Toplumsal hayatta tekrarlanan ve sembolik öneme haiz “ulusu kurucu” ritüeller (ilköğretim okullarında sabahları içilen antlar, İstiklal Marşı törenleri vb.) ve kamusal alana serpiştirilmiş ya da yerleştirilmiş semboller (Atatürk heykelleri, bayraklar, vb.) “panoptik bir gözetleme” mekanizmasının işaretleri olarak işlev görüyorlar. Bunlar her zaman her yerde görülmeseler de varlıkları biliniyor ve bireylerin strateji altında “uyum” sağlamasını; “karmaşık açıklamalara”, “gerekçelere” gerek kalmadan, gerekli davranışları sergilemek için, harekete geçmelerini sağlıyor.

Dolayısıyla semboller “otorite” etkisi yaparken, bireyler o otoriteye uygun harekete geçiyorlar. Buna bağlı olarak, karmaşıklık karşısında aranan çare, “yoğunlaştırılmış” ve “en özet” şekilde kendini gösteren semboller taşıyan bir otoritede aranıyor ve “bulunuyor”.

¹³ Show TV, 15.4.2006; Ana Haber bülteni.

¹⁴ “Soyguna bayrak kamufleji tutmadı. Bilecik’in Bozüyük ilçesinde bir işyerini soyduktan sonra kaçtıkları otomobile Türk bayrağı asan hırsızlar Eskişehir’de yakalandı. (...) [Hırsızlar] bir araç telefonu, 17 av tüfeği, 23 kurusıkı tabanca, 750 kurusıkı tabanca fişegiyle 16 bıçak çaldı. Hırsızlıktan sabıkalı dört zanlı, sabah Eskişehir’de park ettikleri otomobilin içinde, çaldıkları televizyondan program izlerken şüphe üzerine yakalandı. Zanlılar, ‘Kaportaya astığımız bayrak sayesinde Eskişehir’e kadar rahat geldik. Ancak burada yakalandık’ dedi.” (Radikal, 27.3.2005)

İzmir’den işadını Timur tam da bu nedenle, yani “olmayan bir şey” olduğu için, “sürekli öğretme”nin gereğine işaret ediyor:

“Türk öğün, çalış, güven... Onu dediyse, ne kadar kilit bir kelimeyi kullanmış, ne kadar üç tane kelimeyi seçmiş yani. Ben de diyorum ki, zaten bir lider, motivasyonu, hangi kelimeleri seçecek? Tabii ki insanların yapmadığı kelimeleri işleyecek ki şey yapalım. Yoksa zaten ‘çalışıyoruz’ değil ki, ‘çalış’ diyor. Sonra ‘bir şeyler meydana getir ki öğünmen için ortaya bir şey çıksın’. Bir de ‘bunları yapmak için de Allah aşkına kendine güven’ diyor. Biz de onu diyoruz işte. Dağa çıkarken adam kendine güvenmiyor mu? Biz **Türkiye olarak biraz kendimize güvenimizi kaybetmiş bir şeyiz. Biraz yaprak gibi uçuyoruz.**” (Timur, İzmir)

Modernist ideolojinin ideal tipik bir ürünü olan; dindeki, özellikle de İslam’daki “gerilik” unsuru konusunda ikna olmuş “uygar” Sabri’nin anlattıkları da ulusal sembollere ve otoriteye olan “ihtiyaca” işaret ediyor:

“Türküm, doğruyum, çalışkanım!” diyor, bunda kötü bir şey yok ki... Doğruyum, dürüstüm, çalışkanım... Bunu tekrarlamak çocuklara iyi bir şey aşılacaktır. Çocuklara da bir şeyleri aşılacak lazım. Bir ülkeyle ilgili olarak, kurtarıcı, savaşlar, lider, tarih falan bir şeyler aşılması gerekir.” (Sabri, 48, kafe işletmecisi, İstanbul)

Otoriteyi, en yüce referans olarak somutlaştıran kişilik ise Atatürk. Nişantaşı’ndan Nuray, daha da net bir şekilde bu ihtiyacı hissediyor. “Yıkın heykellerimi!” diyebilen bir Atatürk’e “peygamber” niteliğini atfederek, şimdiki neslin büyük eksikliğini anlatıyor:

“Ben sevmiyorum politika. Hiç sevmiyorum. Geçen gün, siz okudunuz mu? Atatürkçü müsünüz? Bence bir peygamber. Çünkü yapmış, reform yapmış, bir şeyler yapmış bu adam. Geçen gün o kadar güzel bir şiir vardı ki, bastırdım. Çok isteyen oldu onu benden. **‘Yıkın heykellerimi’** diyor. Okudunuz mu onu? Durun çıkartayım... Reform yapmış her şey yapmış. Çocuklar tanımıyor fazla. Beyinlerini yıkamışlar. ‘Türküm, doğruyum, çalışkanım, yasam...’ diyorlar ama kimse tanımıyor. Beyni yıkanmış çocukların.” (Nuray, 73, ev kadını, İstanbul)

Timur, Sabri ve Nuray stratejinin modernist yorumlarının içinden konuşuyorlar. Ancak bu yorumlarla temas halinde olmasına rağmen, o yorumların altını oyan daha geleneksel yorumlarda da otorite ve lider arayışına rastlamak zor değil:

“Liderlik kavramı proje üretmesi gerekiyor. İlle kendi inandığı gibi değil de Müslüman için de proje üretecek. Farklı şeyler için de. Lider o oluyor. İlle kendi gibi düşünenlere şey eden değil de. Atatürk’ün iyi bir deha, askeri yönden, liderlik yönü öne çıktığı için. Proje yönünden. Herkes lider olamıyor. Az sayıda yetişiyor lider. Abdülhamit Han cennet mekân o da 36 yıl gayet fevkalade yürütmüş.” (Şadi, 46, esnaf, Kahramanmaraş)

Bütün bunların yanı sıra, ya da bütün bu ihtiyaçlar karşısında, çözümü oldukça açıklayıcı kılan, en sıradan referans ise, yukarıda erkeklikle ilgili olarak değindiğimiz

“disiplin”. “Türkiye’nin huzuru için en başta disiplin gerektiğini; aksi takdirde Türkiye’nin önünün karanlık olacağını” düşünen Nuri:

“Memleket ortam birliğimizi, devlet yasayı biraz ciddiye alması lazım. Anayasayı biraz ağırlaştırması lazım. Adam bir suç yapıyor, iki gün sonra dışarıda. (...) Valla şimdi ömrümüz yeter mi yetmez Allah bilir. Ama şimdiki nesle bakıyorum pek ümit verici değil. Anayasamızda biraz da gevşeklik var. Polis hiçbir görev yapamıyor... Adam polis dövüyor... Eskiden bir köyde yaşırdık. **Jandarma karakoldan köye geldiği zaman askeri gördük mü kaçardık. Şimdi askeri de takmıyor adam polisi de takmıyor.**” (Nuri, Adana)

Karmaşıklığın ortadan kaldırılması için başvurulmuş pratiklerden genel olarak en yaygını, karmaşıklığa dâhil olma gerekçelerini ortadan kaldırmak ve karmaşıklığa izin vermek istemeyen otoriteye teslim olmak ve o otoritenin sunduğu “tek” yoruma “ikna olmak” en geçerli yol gibi görünüyor. Kemal bize “karışmama”nın gerekçesini anlatıyor:

“- **Her zaman derim, ‘devletin işine karışma; takip et ama karışma’.**

- Niye karışmıyorsunuz?
- Karışacak olan insanlar onlardan iyisini bilemez.
- Sen ben karışmamalıyız mesela?
- Şimdi takip et ama mesela benim elimden ne gelebilir?
- Düşünceni söylemek mesela. ‘Katılmıyorum bu devletin yaptıklarına’ deseniz de olur.
- Eğer varsa öyle bir şey söylerim ama...
- Karışmak değil mi bu sonuç olarak?
- Karışmak ama ben başka anlamda karışmak ne bileyim, yıkmak gibi bir şey ya da yalnız karışmak için karışmak değil.
- Karışmakla yıkmak gibi bir şeyi kastediyorsunuz?
- Devlet bazı şeyleri bilmezse o zaman devlet olmasın. Ben mesela birisi gel dedi seni devlet görevine koyalım. Ben kabul edemem; niye? Ben bilmiyorum. Ha bana ver esnaflık herhangi bir dükkâna ver ben çalıştırırım. Ama beni öyle sokma. Ben bu işten anlamam. Cahil insanlar duramaz.” (Kemal, 48, esnaf, İstanbul)

Öğreten sert otoriteyle kurulan içselleşmiş ilişki bir eksen üzerinde düşünüldüğünde, bir uçta Kemal’in “geri çekilme” tavrı varsa, diğer uçta kendini “otorite yerine koyma” var. Arada ise farklı şekillerde algılanan “kurtarıcı” beklentileri var. Kurtarıcılar arasında akla gelenlerden biri “ordu”.

Bu kurtarıcının nasıl formüle edildiğini görmek için İstanbul’da görüşme yaptığımız Aslı’nın düşünce seyrini izleyelim. Aslı, “ordunun ne kadar güçlü olabileceği”, “ordunun neler yaptığı” hakkında “hiçbir fikri” olmayan ve gündelik hayatta da

otoriteden alabildiğine ürken bir kişi. Önce onun üniversitedeki asker kökenli hocasıyla ilgili verdiği örneği aktaralım:

“Gerçekten çok sıkı bir hoca. Çok değişik gerçekten; onun da çok değişik şeyleri var. Onlara da verilen kurallardan kaynaklanan davranışlar. Biraz daha otoriter. Bazen rahatsız ediyor. Mesela şöyle bir örnek oldu. **Bir çocuk bacak bacak üstüne atmıştı. Dersin ortasında, ‘indir o bacağını beni rahatsız ediyor’ dedi.** Ondan sonra başka bir örnek. Kızın şapkası var, o ders anlatıyor, kız bir şey sordu. O şey, dedi, ‘Sen daha sınıfa nasıl geleceğini bilmiyorsun. O şapka olmamalı kafanda.’ Gerçekten bazı şeylere, ince şeylere çok takıyorlar. Özellikle bizim rahat olmamızı, rahat davranmamızı, atıyorum çalışmıyoruz diyelim, **‘siz askere gittiğinizde ne yapacaksınız, hiçbir şey beceremeyeceksiniz’, çok ön yargılı. (...) Çok tuhaf şeylere, gençlerin artık takılmadıkları şeylere, takılıp otoriter davrandıklarını biliyorum.**” (Aslı, 23, öğrenci, İstanbul)

Aslı otoriteden hoşlanmıyor, kız olmasından ötürü askere gitmeyecek olmasından memnun:

“Askerlik zor gibi gözüküyor bana. Ben o yüzden kız olmanın nimetlerinden yararlanıyorum. Zor, kötü, 12 ay çok zor bir genç için. Hiçbir şey yapmadan, ailesinden, askerler arasında şanslı olanlar var, torpille olsun, başka şeylerle olsun. Ama zor. **Ben erkek olsaydım, çok aileme çok düşkünüm, arkadaşlarıma çok düşkünüm, bunalıma girerdim,** yalnız başıma o zorluklar içinde diye düşünebilirdim.” (Aslı, İstanbul)

Ama askerin müdahalesi hakkındaki düşüncesi, “kafa karıştıran” bir durumu çözmek üzere stratejinin sunduğu ve herkesin başvurusuna açık bir veriyi özetliyor:

“Aslında hiçbir ülkede şey görmedim ben. Orduların askerlerin devlete, ilişkilere karıştığını görmedim. Bu sadece Türkiye’de var sanki. Ben belki rastlamadım. Başka ülkelerde askerlik ayrı bir şey. Devlet işlerine karışmaz. Bence öyle olması gerekiyor. Karışmamalı gerekir diye düşünüyorum. Herkes kendi işine baksın sonuç olarak. **Ama (AKP hükümetinin olduğu) şu durumda askerlerin birazcık karışması belki daha iyi olabilir.**” (Aslı, İstanbul)

BASİTLEŞTİREN ÇÖZÜM: ŞİDDET

Şiddet, karmaşıklaşan toplum ya da yaralanan erkeklik durumunda çözümü semboller vasıtasıyla “basitleştiriyor”. Başka bir ifadeyle, şiddet, zaten stratejinin içinde varolan bir yöntem olarak devreye giriyor. Şiddetin “basitleştirici” rolünün en kolay ithal edilebildiği makro yöntem stratejinin başvurduğu yöntem: Askeri darbeler ve bu darbeleri gerçekleştiren ordunun sahip olduğu sembolik güç.

“Ben 80 darbesini gördüm; askerdim o zaman. Ülke tamamen karışmıştı, o onu öldürüyor, o ona saldırıyor. **Bir şeyler yolundan çıktığı zaman tabii onu düzelteceksiniz.** Ne yapacaksınız başka? Bütün görüşler birbirine karışmış, herkes rahatsız, yolda yürüyemiyorsunuz. Evinize gitmek için korka korka gidiyorsunuz. Geceleri falan sokağa çıkamıyordum. **E, şimdi güzel olmadı mı o darbe?**” (Salim, İstanbul)

Ancak şiddet yüzünden “geceleri sokağa çıkılamadığı zaman” meşru olan darbe, şiddet olmadığı zaman da meşruiyetini koruyor:

“Asker sopa gösteriyor ama sopa göstermediği zaman da onlar sopa gösteriyor. **Refah Partisi döneminde askerler gözdağı verdiler: ‘Bunu yapmaya çalışma; görüşlerini yaymaya çalışma’; tehlikeli çünkü. Bunu her ülke engeller.** Bunu engellemediğini gördünüz mü? Şeriatçı ülkeler hariç. Amerika’da falan dini yaymaya çalışsalar ne yapar Amerika? En medeni ülkede bile...” (Salim, İstanbul)

“Türkiye için tehlikeli olabilecek bir durum olacağını zannetmiyorum. Yani buna hiçbir... Askeriye buna müdahale eder. **Askeriye sezinler, olay olacağını...** Türkiye’de olay olamaz; sağ-sol bilmem ne... Bizim en büyük güvencemiz Türk askeri. Ama sessiz, derinden yapıyorlar. Bu da hücrelerde çökertiyor. **İçimiz rahat edebilir.**” (Yasin, 63, gazeteci, Sivas)

Ordu ve ordunun şimdiye kadar yaptığı faaliyetler de farklı derecelerde “sembolik” önem kazanıyor. Sembollere atfedilen anlamların üretimi ve tüketimi geniş bir yelpazede gerçekleşiyor; sembollerin altını dolduran anlatılar (kahramanlık, yerlilik, millilik vb.) da değişiyor. Karmaşıklığa karşı başvurulabilecek şiddetin makro referansı ve sembolü olarak devreye giren ordu da farklı tüketimlere konu oluyor; “yerli / ulusal” bir stratejinin gözetleme kulelerinden ve sembollerinden biri olan ordu “yabancı” referanslarla içselleştiriliyor:

“Teğmenler, paşalar... Genelkurmay’dan sanat danışmanlığı yapmamı istediler. Karargâhlarının görüntüsünü yumuşatmak için galerimden soyut resimler almak istediklerini söylediler. Heyecan vericiydi. **Galeriye iki genç teğmen geldi. İkisi de adeta Top Gun’daki Tom Cruise gibiydiler!** Karargâha gittim. Çok etkileyici bilgiişlem merkezi vardı. **Pentagon’u hatırlatıyordu. Türk ordusuna çok güveniyorum ve korkmuyorum.** (...) Olumluya gidiş var. Kesinlikle korkum yok.” (Çiğdem, 32, galerici, İstanbul)

Adeta dört başı mamur dinselleşmiş, ulus kurucu milliyetçi retoriğin arkasından üretilen çözümlerde de “dinsellik” çıkıyor. Yukarıda Nuray’dan aktardığımız gibi, “kurtarıcı”, bir “peygamber”, bir “mesih” özelliğine bürünebiliyor ya da tarihsel miras, tarihten alınan ders bugüne taşınıyor. Kurtarıcı özlemine ülkücü Cemşit tercüman oluyor; onun dinsel retoriği “haber veriyor”, “müjdeliyor”:

“Umut Türk insanının kendisinde. **Her umutsuz dönemimizde bize umut olacak liderler çıkarmışız biz.** Bunun ismi şimdi saklıdır, belki ana rahmine yeni düşmüştür, belki emekliyordur. Belki gençtir. Bilemiyoruz şimdi. **Ama Türk insanı ne zaman ki umutsuz bir hale düşmüş, Allah’ın inayeti bir insan çıkarmış.** Kim derdi ki Mustafa Kemal diye bir adam ordudan çıkacaktı da Osmanlı ölürken onu sökecek, gelecek Anadolu’da bağımsızlık ateşini yakacak? Kim bilebilirdi yani? Çorum’daki adam nereden bilebilirdi, Hakkâri’deki adam nereden bilebilirdi? **İstanbul zaten bilmiyordu.** Ama ne oldu? Allah’ın inayetiyle bir lider çıktı. Yarın bir gün çıkmaz diye de bir kaide yok.” (Cemşit, 40, esnaf, Çorum)

Cemşit'e göre bu kurtarıcı 12 Eylül generalleri türünden bir kurtarıcı olmayacak:

"İnsan eğer bugün sessiz kalıyorsa bu aptal olduğu anlamına gelmez. Türk insanı kendi içinde bir arayışın içinde bana göre. **Bir kurtarıcı bekleyişi içerisinde. Ama bu mehdi olmayacak. Mehdi gene Türk insanı içerisinde çıkacak.** Alırsın bir 12 Eylül yaparsın, onca masum insanın hayatını söndürürsün, sonra gidersin Marmaris'te karı kız resmi çizersin, etrafına da doldurursun güvenlik çemberini en fazla 80 sene yaşarsın. Eğer sen de diyorsan ki, 'ben de Müslüman'ım', yarın gittiğin zaman hesabını orada vereceksin. Bırak Allah rızası için de sen saltanatını sür birader; bu insanlara hiç değilse tok olmayı reva gör, açlığı değil." (Cemşit, Çorum)

Bu aşamada Cemşit'le "kurtarıcı" fikrini tartışmaya başlıyoruz:

- Bir gün bir kurtarıcı gelir diyorsunuz ya...
- Gelir demiyorum; çıkartır... Türk milleti çıkartır.
- Kenan Evren de sanki böyle yaşanmadı mı?
- Hayır, hiç de öyle algılanmadı. Biz o dönemleri yaşadık.
- Ben de yaşadım; insanlar yüzde 92 oranında ona 'evet' dedi. Bugün de gidip ona soruyorlar, 'Ne düşünüyorsunuz?' diye; o da fikrini söylüyor. Ayrıca, '12 Eylül'ün sorunsuz olmadığını farkındayım ama önceden kuyruklar vardı; 12 Eylül'le kalktı. Her gün 20 kişi ölüyordu; bir günde bıçak gibi kesildi,' diyorlar. O darbenin meşru olduğunu gayet güzel anlatıyorlar. O da memleketin çıkardığı bir kurtarıcı gibi görünüyor. 'Kurtarıcı fikri' tehlikeli değil mi diye aklıma geliyor. Çünkü her an birisi 'ben kurtarıcınızım,' deyip aynı şeyleri yapabilir.
- Bizim düşündüğümüz Türk insanını içinden çıkacak lider karizması olan insan öyle değil. Beş tane generalle komisyonlarla beraber, bu asker olabilir, sivil olabilir, **'Ben darbe yaptım size yeniden demokrasiyi tesis edeceğim'; böyle bir kurtarıcılık yok.** Öyle yukarı çıkıp 'ben ihtilal yaptım, beş tane generalim ömür boyu mahkemelik olamaz'; böyle bir kurtarıcı yok. Atatürk'ten bahsediyoruz. Atatürk niye kurtarıcı olarak insanların gönlünde yer bulmuş? Niye insanlar Damat Ferit Paşa'yı ihanetle suçluyor? Onlar Lale Devri'ni yaşarken Türk insanı değişik cephelerde ölüyordu. Ama Atatürk kendisi bizzat cephenin ön saflarında savaşmıştı. **Ben yapacağım darbeyi, sonra da kendimi kanunla himaye altına alacağım, dokunulmazlığımı ilan edeceğim, 'beni ölene kadar yargılayamazsınız' diyeceğim, sonra da biri çıkıp diyecek ki 'Biz bu ihtilali bir yıl önce yapacaktık ama olgunlaşmasını bekledik'. Ondan sonra da 'ben kurtarıcıyım' diyecek... Öyle şey olmaz! Benim kurtarıcım benim içimden çıkacak, benim gibi yaşayan insan olacak.** Bu toplumun bütün hassas noktalarını yaşayacak. Bu toplum neye değer verirse ona değer verecek. Bu toplum nasıl bir fakr ü zaruret içindeyse aynı şeyi yaşayacak. Bu toplum neyi bekliyorsa, hedefi neyse o hedefi ilke yapacak kendisine ki, o zaman lider olacak. **İnsanlar durdukları yerde ben liderim demeye lider olunmaz.** Ama çıkacaktır illa ki. **İnancımız bunu gerektiriyor çünkü.** Biz öyle basit bir ülke de değiliz. Bizi kırk sefer parçalasalar da biz bir şey olmayız Allah'ın izniyle. **Ayrışabiliriz, parçalanabiliriz ama yok olmayız. Asli unsurlarımızı koruyan elbette ki bir çekirdek kadromuz kalır bizim bu milletin içinde."** (Cemşit, Çorum)

Karmaşıklıktan, otoritenin yapacağı sembolik faaliyetin yaratacağı çözüme giden yolda kabaca şöyle bir manzara çıkıyor: Bütün yurttaşlar, hayatlarının en azından bir bölümünde, her gün, ulusu kurucu ritüelleri dinsel bir ibadet gibi yerine getiriyorlar; ancak bütün yurttaşlar bunu yeteri kadar ya da aynı şekilde içselleştirmiyorlar (çünkü aynı zamanda başka dinselliklerin gereği olan ibadetlerini yerine getiriyorlar ya da gündelik hayatın dertleri eşliğinde “unutuyorlar”); katman katman bölünen kimlikler eşliğinde parçalanıyorlar ve sürekli olarak inşa edilmesi beklenen ulus açısından “eksik” kalıyorlar. Sonuç olarak, eksikliği tamamlamak, karmaşıklığı aşmak üzere otorite tarafından sağlanacak “aşılama”, “disiplin” ve gene tamamlanmadığı takdirde “babalık” rolünü üstlenecek otorite tarafından ya da onu ikame edecek güç tarafından icra edilecek ve “caiz ve mübah olacak ceza” gerekiyor.¹⁵

5. HRANT DİNK’İ ÖLDÜREN “KURTARICI” SENTEZ

Yukarıda sözünü ettiğimiz “otoriteyle kurulan ilişki eksenini”nin bir ucunda, “geri çekilmek” ve disiplinci, “bilen” otoritelere kaderini teslim etmek en mantıklı tavır olarak algılanıyor; arada ise farklı şekillerde algılanan “kurtarıcı” beklentileri yer alıyor. Şimdi, buraya kadar anlatılanlar ışığında, eksenin öbür ucuna, yani kendini “kurtarıcı otorite yerine koyma” durumuna, başka bir ifadeyle “kurtarıcı milliyetçilik” ve “ceza” söylemine bakalım.

Öncelikle bu konumu kendi içine kapalı bir konumdan ziyade, diğer uçla ve aradaki kurtarıcı arayışlarıyla ilişki halinde olan bir konum olarak görmek gerekiyor. Yani kurtarıcı milliyetçilik söylemi varolanın üzerinde, özellikle “erkeklik” performansı üzerinde yükseliyor. İçinde yaşanan kültürün ve onun anlatılarının içinde yaşanıyor; bu anlatılar yorumlanıyor. Kurtarıcı söylem o kültürün içinde evriliyor, biçim değiştiriyor. Eskinin “havarileri” yeni koşullara, “şiddetle” oluşan koşullara adapte oluyor; “eylemleriyle”, yeni zamanın mesaj veren erkek kahramanlarına dönüşüyor.

Bu konumda olanlar da her şeyden önce sembollerıyla gözetleyen, basitleştiren milliyetçi stratejinin ortak alanını kullanıyorlar; burada kendilerini inşa ediyorlar. Ancak saf bir strateji yok; yani taklit edilen stratejik pratikler sadece milliyetçi stratejinin ürettiği pratikler değil. Taklit edilen şey, gücün (ya da güçlülerin) zaten uyguladığı pratikler. Söz konusu inşaat esas olarak bu gücün “taklit” edilmesine dayanıyor. Mahkeme kapılarında ya da başka yerlerde hain olarak kabul edilenlere karşı yapılan saldırılar, linç girişimleri “takım elbiseyle”, “kravatla”, “bayraklarla”, stratejinin taklit edilmesiyle, stratejinin içine girilerek gerçekleşiyor. Stratejiyi arkasına alan bu saldırıların üniversite versiyonlarına geleneksel “sallamalar” dâhil olabiliyor.

¹⁵ Örneğin, Ümit Özdağ, Durmuş Hocaoglu’na referans vererek, “Terör örgütü(nün) artık (halkın) karşısına dağda değil, günlük yaşamında mafya, kapkaççı, değnekçi olarak çıkmaya” başladığı bir ortamda her şeyin nasıl “caiz” ve “mübah” olduğunu yazıyor: “Durmuş Hocaoglu, ‘Akıllar başlara devşirilmeli ve kimin adamı olduğu meçhul karanlık eşhasa yüz verilmemelidir. Aksi takdirde, Siyon Protokolleri’nde yazdığı gibi, kan gövdeyi götürür; kardeş kardeşin kılıcıyla düşer... Devleti ve vatani müdafaa etmek için her şey caizdir, mübahdır ve meşrudur,’ diyordu.” (Ümit Özdağ, Akşam, 4.3.2005)

Hrant Dink'in katledilişine giden yolda döşenene taşlar bakıldığında, gücün öğretisinin farklı kanallardan geldiği görülüyor. Bu kanallardan bir kısmını, her bölümünde yüzlerce kurşunun atıldığı, insanların soğukkanlılıkla öldürüldüğü "Kurtlar Vadisi" tipler, etrafını "kurşun manyağı" yapmakla tehdit eden "Karagümrüklü Nuriş" çeteleri ya da türlü çeşitli mafya türü örgütlenmeler sembolize ediyor.

Bu kanalların referansı sadece hemen yukarıda duran ulusal / milliyetçi strateji değil. Bu stratejinin kavgalı olduğu küresel stratejiler de bizzat ulaşılabilir bir mesafede duruyor. Bir yanda, bütün dünyaya yaygın bir şekilde bir kültürel ürün olarak ihraç edilen "Top Gun" versiyonlu "temiz kahramanlardan" oluşan Amerikan imajı, diğer yanda, "vahşi kızıl derilileri" temizleyen "kahraman kovboyları" anlatan "western" serisinden başlayıp, daha yakın zamanlarda silahlı güce adeta tapınma halini gösteren mafya filmleri de devreye giriyor: Mesela Mario Puzzo'nun kitabından uyarlanan meşhur "Baba" (Godfather) filmi ve çok ilgi görünce onun devamı olarak çekilen filmler; Marlon Brando ve Al Pacino'nun oynadığı estetize edilmiş mafya babası rolleri; siyah paltolar, beyaz atkılar, "ağır" tavırlar; konuşmak yerine "racon kesen", pusu kuran silahşorlar; ve bunların yanı sıra yüzü kamuflaj boyasıyla bezenmiş "Rambo"nun serisi, tek başına "kurtarıcı" kahramanlar.

Bu rakip stratejinin en tepesinde adeta Hollywood filmlerinin siyasetteki tezahürü olarak ortaya çıkıp, sahip olduğu dünyanın en büyük silahlı gücüyle, dünyaya mafyalaşmış bir gücün terörünü dayatan ABD ve politikaları yer alıyor.

Makro küresel düzeyde korkuyu ve güvensizliği yaşayan ABD ve onun temsil ettiği güce dayalı zihniyet, mikro ulusal düzeyde karşılığını buluyor. Mikro düzeyde, en "milli" düzeyde güvensizlik ve korkuları yaşayanlar küresel imparatorluğun yöntemlerini ithal ediyor, en büyük "yabancı efendiyi" taklit ediyorlar; onun stratejisini darbelerle tüketiyorlar.

Irak'ta insan hayatı ne kadar ucuz görülüyorsa, Amerikan mafya filmlerini taklit eden yerli mafya filmlerinde de insan hayatı o kadar ucuz görülüyor. Başka bir ifadeyle, mafyaları taklit edenler de efendilerini o kadar ucuz görüyorlar. Gerçek Amerikan ürünü savaşlarda, Hollywood yapımı Amerikan filmlerinde ya da onların yerli taklitlerinde, "askeri söylemi" kullanmak, ölümden, öldürmekten ve cinayet işlemekten bahsetmek kolaylaşıyor; "bahsetmek" gibi cinayet işlemek de kolaylaşıyor.¹⁶

Küreselden ulusala uzanan ve ulusal renklerinde ("vatan", "milliyetçilik", "Türklük") yeniden üretilen "gücün dili"ne, daha da yerel renk ve yorumlar ("Polatlar", "reisler", "delikanlı kahramanlar") giriyor. Ezilmiş, sıkışmış, sürekli darbe yemiş kesimler, adaletsiz ve sıkıcı bir gündelik hayat içinde bu dile, yaralı erkeklik yollarıyla karşılık veriyor; bireyler kendilerini otoritenin yerine koyuyor; güç devşiriyor.

¹⁶ Bu konuda Yıldırım Türker'in "askeri söylem" üzerine yazdıkları zihin açıcı bir nitelik taşıyor. "Emretme dilinin, savaş için eğitilmiş ama 24 saat savaşmayan bir toplulukta ne tür gerilimlere yol açabileceğini tahmin etmek hiç zor değil." (Yıldırım Türker, "Asker Mektubu", Radikal, 5.12.2005). Türker'in yazdıklarına, fiilen askerliğini yapmakta olanların yanı sıra, o askeri aşamadan geçtiği için ve bütün hayatı boyunca benzer bir dile maruz kaldığı için aslında toplumun bütün bireylerinin de aynı gerilimli dilin içinde yaşadıkları eklenebilir.

Bu güç örneğin Diyarbakır'da da, Trabzon'da da devşiriliyor:

"80-85 arası dönemde siyaset mahkûmları bile, ki PKK'lılar, işte sözde 'devlet kuracağız, değişecek.' diyen, neyse, okumuş yazmış insanlar... bizi, onlar gibi nedenlerle yargılanırken bile bizi dışladılar. Sonra da kazara benim Kürtçülükten hüküm giydiğimi görünce beni farklı görmeye başladılar. (...) 75 öncesi Kürt politik süreçlerinde PKK, DHKD dönemlerinde, ben içlerinde okuryazar felsefi ağırlıklı, hümanizma ağırlıklı bir psikolojiyi beraberimde getiriyordum. Ama 12 Eylül'de PKK'nın körüklenmesi, PKK'nın başat bir Kürt hareketi haline gelmesindeki politikalar, beraberinde o Kürt hümanizmasını arkaya attı, ırkçılık, hoyratçılık, baskıcılık, totaliter yaklaşımlar daha da azgınlık kazandı. Bu şu demektir; tarihte bütün yaşanan toplumsal olaylarda şu görülmüştür. Ezilen uluslar fırsatı yakaladıkları anda çok ezici oluyorlar. Tepki olayıdır. Yani bu şuna benzer. **Küçüklüğünde çok ezilen bir insan fırsatını yakaladığında başkasına dayak atar.**" (Murat, 55, esnaf, Hatay)

Murat'ın tespiti "Kürt milliyetçiliğini" anlatsa da, küçüklüğünde "jandarma görünce kaçan" ve şimdi "disiplin" isteyen Nuri'nin "Türk milliyetçiliğini" de açıklıyor.

Güç devşirme taktikleri her yerde; sıkıntının, sosyal olarak ezilmişliğin yanı sıra örneğin milliyetçi stratejinin tarih anlayışı içinde sıkışmışlığı da aşmak için bu taktikler devreye giriyor. Milliyetçi stratejinin ağırlığı altında geçmişten gelen izleri aşmak için, bugünkü Trabzon'un kent kimliği altında başvuru taktikleri bu kentte Erdal ve Koray'la yaptığımız görüşmeden aktaralım:

"Trabzon'a niye milliyetçi diyorlar biliyor musun? Ben geçen gün sizden iyi olmasın, bir abimizle konuşuyoruz; 'Niye Trabzon hep milliyetçilikle ön plana çıkıyor biliyor musun?' Trabzonspor şampiyonlar liginde bir Rum takımına yenildi. Bir gazete yazıyordu; 'İki kardeş takımın maçı'... Çok ilginç bir yazı çıkmış. İnternette arkadaşlarımız oluyor, diyorlar ki, 'iki kardeş takımsınız, kardeş kardeşe'... [Kimle kimi kastediyor?] İşte Rumlarla Trabzonluları... Trabzonlulara Rum diyor. Şimdi benim Allaha şükür de demeyeyim, onlar da insan sonuçta ama benim sülalemde öyle bir şey yok. Doğma büyüme Karadenizliyim. **Hani diyorlar Trabzon Rum'dur. Bu sebepten dolayı Trabzonlular aşırı milliyetçi olmayı seviyorlar. 'Bakin biz vatanımızı böyle seviyoruz, biz bayrak için ölüyoruz'... Onlardan uzaklaştırmak için, 'biz böyle milliyetçiyiz' falan filan diyor.** Geçen gün bir abimiz de böyle bir şey dedi; bana çok mantıklı geldi." (Erdal, Trabzon)¹⁷

- 17 "Din" bölümünde Aleviler hakkında önyargıların ne kadar kolay oluşabildiğine ve nerelere varabildiğine dair örnekler vermiştik. Burada da Koray ve Erdal'ın sorguladıkları "Rumluk ve Trabzonluluk" ilişkisine adeta simetrik bir karşılık olarak üretilen bir önyargı üzerine "traji-komik" bir örneği, Melih Aşık'ın köşesinden, "Hristiyan Fener!" başlıklı bir hikâyeden aktaralım: "CNN Türk televizyonunun titiz muhabirlerinden Serhat Uçak, geçen hafta Trabzonlu aydınların buluşmasını ve rahip Santoro'nun ölüm yıldönümü nedeniyle düzenlenen ayini takip etmek için Trabzon'daydı... Orada yaşadığı ilginç bir olayı aktardı... Serhat Uçak, pazar günü kameraman arkadaşı İsmail Velioğlu'yla birlikte televizyondaki maçı seyredebileceği bir kahvehane arıyordu... Meşhur Uzun Cadde'de 17-18 yaşında bir genci durdurup maç seyredebilecek bir yer sordular. Delikanlı da sıcak davrandı ve ben sizi götüreyim dedi. Yolda yürürken sağdan soldan konuşmaya başladılar. Söz futbolu geldi. Trabzonlu delikanlı, Serhat'a hangi takımı tuttuğunu sordu. Beşiktaş yanıtını alınca:
- 'Abi iyi ki Fenerli değilsin,' dedi.
 - Neden?
 - Abi onlar Rum - Hristiyan...

Yani tarihten gelen böyle bir kuşku var; bu kuşkunun aşılması, Rumlarla araya mesafe koyabilmek için, zaman içinde belleklerde oluşmuş bir faaliyet var. Artık, kuşkusuz bu geçmiş düşünüp, bugün her seferinde “milliyetçi” görünmek için bilinçli ve işlevselci bir tavrın konduğundan söz etmek mümkün değil. Daha ziyade Trabzon kültürüne, stratejisine bu faaliyet sonucunda yerleşmiş güçlü bir savunma damarı taşıyan bir “milliyetçilikten” söz etmek daha mümkün.

Şimdiki zamanın karmaşıklığına karşı devreye sokulan güç devşirme operasyonu, büyük altüst oluşlarla, göçlerle, din değiştirmelerle oluşmuş karmaşık bir tarihe karşı da yapılıyor. Ancak, bir yanda, yaşadığı ekonomik ve toplumsal sorunlarla kendine güvenini kaybeden ve cemaatleşen bir kentin cemaat stratejisi altında yaşayan, gelecek hakkında umudunu kaybetmiş genç erkekleri, tarihe ve şimdiki zamana karşı güç devşirerek güven inşa etmeye çalışırken, öte yanda, gene Trabzonlu Nuriye kendi tarihinin karmaşıklığını, Müslümanlığından kuşku duymadan, sıradan bir olay olarak anlatabiliyor:

“Rumlar varmış işte ben bilmiyorum ama çok varmış. Bizim köye rahmetlik babaannem anlatırdı; gelir Rum mesela evlere; yemek, yağ falan yumurta kırarlar... böyle bir de ‘Sünni oldular’ diye küfür ederler kızlara da...” (Nuriye, İstanbul)

Şimdi kurtarıcı sentezin farklı yerlerde bulunan parçalarından birini daha anlamak üzere gene Trabzon örneğinden gidelim ve Turgut ve Erdal’ın yansıttıkları bir “gündelik silah” kültürünü aktaralım:

- “- Herkeste silah bayağı çok var değil mi?
- Seviyor, Karadeniz insanı silahı seviyor. Silah herkeste vardır.
 - O da ilginç bir şey ama. Niye takılır ki silah? (Erdal’a sorduk) Sizde var mı silah?
 - Tabii ki var!
 - Bende de tabii ki yok mesela!
 - Ama var derken bunu üzerimde taşımıyorum. Hani herkesin köyünde olur, hani avı severler, falan olur filan olur. Tabii bu belimde, ‘adam vurdum’, bu amaçla değil. Seviyorum, öyle gördüm öyle gidiyor. İstanbul’da Gaziosmanpaşalı ya da Kadıköylü ne hissederse öyle bir şey herhalde.
 - Trabzonlu olmanın, erkekliğin bir şeyi herhalde?
 - Erkek olmakla, Trabzonlu olmakla alakalı bir şey değil.
 - Otomobil sevmek gibi mesela...
 - Aynen öyle.

Serhat Uçak ve İsmail şaşırdılar... İkisi birden ‘Bu nereden çıktı?’ diye sorunca delikanlı şu karşılığı verdi:

- Abi Fener Rum Patriği bile var gazetelerde okuyoruz...

Arkadaşlarımız bunların farklı şeyler olduğunu anlatmaya çalışmış, ama delikanlı pek inanmamış.” (Melih Aşık,

Milliyet, 8.2.2007)

- **Herkes eğer otobüsü seviyorsa senin otobüsün olunca sevmeyi öğrenirsin.**
- **Bu aslında çok, büyüklerden gördüğümüz bir şey değil. Bilmiyorum niye Trabzonspor'u bu kadar seviyorum, onu da anlamıyorum.**
- Benim babamda yok mesela. Hiç kullanmamıştır, hiç sevmez. Abimde de yoktur ama bende var. Ben seviyorum.
- (Koray'a sorduk) Sizde silah var mı?
- Silah cezam var, dört buçuk milyar ödedim.
- Nasıl yani? Ruhsatsız kullandığınız için mi?
- Ya Trabzonlu olup da silahı olmayan... **hatta Trabzon'da, işte, 'Kaç tane silahın var?', 'Bir tane var.'** ['Tek bir tane silaha sahip olma' varsayımının komikliği karşısında Koray ve Erdal burada kahkahayı basıyorlar.] **Benim var altı tane, çeşit çeşit. Abimde var dokuz tane.**
- Peki, siz ne yapıyorsunuz bunları? Bakıp bakıp böyle...
- **Siliyorsun onu. Onu temizlemek sana zevk veriyor.** Mesela sizin hocam hoşlandığınız hobi ne? Neden hoşlanırsınız?
- Az önce Erdal dedi ya İstanbullularda böyle manyak arabalar gördüm. Adamın hobisi mesela Bağdat'ta (caddesinde) tur atmak, ondan zevk alıyor. Ben de ne yapıyorum? **Enigma'yı koyuyorum müzik setine, açıyorum siliyorum onu. Enigma'yla siliyorum. Kafamı onunla dağıtıyorum. Dedim ya sosyal...**
- Kullanmak ihtiyacı duymuyor musunuz?
- Kullanma ihtiyacı duyduk mu, çıkıyoruz köye, köyde atıyoruz. Havaya atıyoruz, istediğimiz yere atıyoruz. Düğünlerde ama biz öyle atmıyoruz. Benim bu silah olayım olduktan sonra...
- Sizin silah olayınız neydi?
- Ben biraz gizemliyim de. **Evlenmeden önce çok vukuatlarımız vardı. Trabzon'un bazı önde gelenleriyle birlikte olduk. Diyorum ya Trabzon burası. Trabzonlu olmak bir ayrıcalık gibi sanki.** Gece geziyorduk, kafamız iyi. Gidiyoruz arabayla. Arkadaşlar girmişler bir birahaneye, içmişler. İçerken orda bir tantana çıkmış, bizim arkadaşlar vurmuşlar, oradaki garsona, hepsine vurmuşlar.
- Ateş mi ediyorlar yoksa?
- Dövüş.
- Trabzon'da kavgaya olduğu zaman silah çekilmez.
- Çekerse zaten herkes çeker.
- Kavgaya etmişler, bir astsubaya vurmuşlar. Oradan dışarı çıkarken ben de o esnada oradan geçmekte oldum. 'Çocuklar nasılsınız?' hesabına, aldık onları da... 'Olayınız varsa binmeyin arabaya,' dedim. 'Yok,' dedi, 'olayımız yok' dedi. Küçük olaymış yani; onlara göre olay yok. Arkadan tabii birahanenin sahibi benim arabanın plakasını görünce, işte bu arabayla kaçtılar diye polise anons geçiyor. Onları ben de indirdim

bir yerde. Polisler beni aldılar. Alınca biz de tabii orda silahı verdik. Ruhsatsız silah bulundurmaktan ötürü...

- Ne kadar cezası?
- Dört buçuk milyar. Büyük silah.
- Silahın boyutuna göre mi değişiyor?
- Yani büyük silah. Bir de 7.65'ler var, küçük onlar. Bizimki büyüktü.
- Peki, o sırada niye yanınızda taşıyordunuz? Yani kullanmayacaksanız niye yanınızda taşıyorsunuz?
- Bulunuyor işte...
- Ancak başına bir tehlike gelir, ölmek korkusu karşısında çıkarıp...
- Onun sadece merak. Yoksa birini çekeyim vurayım... dediğim gibi Trabzon insanı bu değil. **Hani hep silahla anılırsınız ya. 'Silah herkesin belinde var, çek vur'; böyle bir şey yok.**
- Anladım, eğer öyle olsaydı kan gövdeyi götürürdü herhalde?
- Taşımak merakı. O kadar.
- Ama bir yandan da şu hareket (elini beline atma) fena değildir herhalde?
- **E tabii! Şimdi şöyle eğildiğin zaman...**
- Onun görülmesi fayda sağlıyor galiba; saygı mı duyuluyor?
- Silahın saygısı olmaz.
- Peki, korku mu yaratıyor?
- O korku da değil aslında. Çünkü öyle silah herkeste olunca, çok normal bir şey. (Erdal, Koray, Trabzon)

Sonuç olarak, “kurtarıcı sentez” aslında bir denkleme ya da matrise tekabül ediyor. Erdal ve Koray’ın anlattığı “normalleşmiş” silah sevgisi olarak solunan atmosfer, hayatta onlar kadar başarılı olmayanlarda işsizlik, mafya, siyaset ve geçmiş korkusuyla birleşince şiddetin altyapısı ortaya çıkıyor. Karmaşıklığa neden olan “ötekilere” karşı taşınan içselleşmiş şiddet duygusu strateji altında araçsallaşılıyor. Hrant Dink, kafa karıştıran, cemaatleşmeyi bozan “Ermeniliği”nde somutlaşan “ötekiliği taşıdığı için” ve bu ötekiliğin sembollerin gücünü kırdığı düşünüldüğü için öldürülüyor.

Ancak, paradoksal bir şekilde “bir Ermeni’yi vurmakla gurur duyanlar”, “Türklük adına” vurduklarını söyleseler de, ABD’nin “demokrasi adına” Irak’ı vurmasından farklı bir iş yapmıyorlar. “Yabancıya olan düşmanlıklarını” dile getirseler de, sonuçta “Bush-Hollywood-Kurtlar Vadisi” çizgisinde “yabancı bir gücün” izinde yürüyorlar; bu çizginin dilini üretiyorlar. “Vatana ihanet”, “Türklüğe hakaret”, “bölücülük” adını verdikleri hedeflere karşı savaş verdiklerini iddia etseler de, stratejinin zayıflamasına neden oluyorlar; çünkü stratejinin bütün birlik beraberlik söylemlerini, getirdikleri

oldukça farklı yorumlarla parçalıyorlar. Başka bir ifadeyle, stratejinin diliyle en çok bütünleşenler, en çok bütünleştiklerini iddia ettikleri zamanlarda bile o egemen söylemin altını oyuyorlar.

Yeni zamanlarda “ulusalcılık” sıfatıyla kendini yenileyen, yeni bir boyut katan milliyetçilik böyle bir işlev görüyor. İçi yeniden ve her gün doldurulan milliyetçilik, hamasi “vatan, millet” söylemi altında her yerde “tehlike” ve “düşman” görüp, onlara karşı tehdit dilini devreye sokarken, “ikinci bir üretim” olarak, bütünlüğünü savunduğu o devletin temellerini sarsıyorlar. O devletin mahkemelerinde bozuk para ve küfürler yağdırırken, aslında o mahkemelerde kendi paralel mahkemelerini kuruyorlar ve devletten kopuyorlar. Son Türk devletini koruma iddiası arkasına gizlenen bir takım çeteler, kendi küçük devletçiklerini kuruyorlar; devletin o kutsal şiddet tekeline kırıyorlar; “böldürmeme” iddiasına rağmen, devleti küçük parçalara bölüyorlar.

İnsanların hâlihazırda varolan “düşmana dayalı” dilleri kullanmaktan başka çaresi kalmazken, bu insanların içinde “silahlı dile” savrulanlarla birlikte, devlet de sahip olduğu en önemli tekeli, şiddet kullanma tekeline kaybediyor. Söz konusu olan sadece dağdaki insanların devletin elinden bu tekeli alması değildir; herkes o yönleme ve cari dillere sahip artık. Aslında o tekeli “kaybeden” de devletin kendisidir; çünkü şimdiye kadar o tekeli başkalarına devreden, taşeron kullanan da bizzat devlettir. Türkiye’de “bireysel silahlanma” oranı dünyadaki en yüksek oranlar arasında yer alıyor; bireysel silahlanma her gün onlarca insanın hayatına mal oluyor. Sadece “dağdakiler” değil; büyük-küçük bütün şehirlerin sokakları “sivil” silahlı adamla doluyor.

Ancak toplum, çoğulluğunun farkına vardıkça, Hrant Dink’in katledilmesine giden yola imza atan, cinayeti işleyen damar yabancılaşıyor ve krize giriyor. Bu krizden çıkmak için de tek çıkar yol olarak o “kökü dışarda” ithal modern yapıların ikili, kutuplu mantığına sarılıyor ve “bölüyor”.

Son olarak, bütün bu manzaraya rağmen, şiddet üreten bu stratejinin altında, bu “topraklarda” bir arada yaşama arzusunun hâlâ güçlü olduğunu belirtmek gerekiyor. Giderek bölücü bir özellik kazanan ve kendilerine “ulusalcı / milliyetçi” diyen bir takım devletçiklere rağmen, bu arzu ve irade yaşıyor. Çünkü yüzyıllardan beri, yani dışarıdan, Fransız devriminden ithal ulus modelinden önce de, üstelik modern “biz ve onlar” kutuplaşmasıyla anlam dünyalarını bölerek algılayan bu modern modelin geçerli olduğu kısa zaman diliminde bile bu topraklarda insanlar bir arada yaşıyordu.

Bir arada yaşadığı insanı kardeş olarak gören, onun acısına ağlayan, onu kaybettiği zaman eksildiğini düşünen, “bu coğrafyada yaşamının ne manaya geldiğini” anlayan ve her şeye rağmen umudunu yitirmeyen insanların duygusunu, gazetem. net internet sitesine gönderilen bir mektup, bir “Trabzonlunun” mektubu vasıtasıyla aktaralım:

“Hrant –ALLAH YERİNİ CENNET EYLESİN– şahadetiyle yüreğinin liyakatini sadece Türkiye’ye değil, bütün dünyaya ispatladı. Yüzlerce yıl yaşamakla yapamayacaklarını böylesine trajik ölümü ile yaptı... Etkisi de öyle kısa sürede sönecek gibi değil.

Ben Hrant’ı tanımazdım. Doğruyu söylemem gerekirse yazılarını da okuma imkânı bulamadım. Ama büyük bir yürek olduğunu hep hissediyordum. Onunla ilgili söylenenleri, yazılanları büyük bir dikkatle izliyordum. Ölümü, sizleri ve daha yüz binlercesini üzdüğü gibi, bir başka cenahtan adanmışlığın bütün aşamalarından geçmiş, bütün acılarını yaşamış birisi olarak beni de üzdü tabii ki. Öyle ki eşimle konuşurken ‘memlekete döndüğümde ola ki önceden olduğu gibi, yine bizi bir köşeye atarlar’ dediğimde: ‘merak etme, sen hayatının bedelini gerçekten ağır ödeyen birisin. Hiçbir şey yapamazsan hakikati kalemle, sözünle haykırır, **Hrant Dink gibi şehit olursun,**’ diye yanıtladı. Yani Hrant Merhum’un mesajı Anadolu’nun bütün evlerine sızmış durumda.

Eşim ortaokul mezunu. Eğer Hrant onun kalbine mesajını bu kadar derinden ulaştırmışsa, sevgili Dostumuz artık ödevini yapmış birisi olarak ebediyet uykusunu rahat uyuyabilir.

Bence ondan çok, ona kurşun sıkan bizim hemşeri çocuğa acımak gerek, sevgili Rakel hanımın dediği gibi. O çocuğun anası, benim anamın oturduğu eve elli metre yakınlıkta oturuyor Trabzon’da. Pırlıl pırlıl Anadolu anası. Acısından deliye dönmüş kadın. Ama yapacağı bir şey yok. O masum insanları bu duruma getiren, bu karanlıklara sürükleyenlerden hesap sormak gerekiyor. Ama nerde o yürekli insanlar! Herhalde bir süre daha bekleyeceğiz...

Yanlış hatırlamıyorsam Picasso, ikinci dünya savaşı sırasında o ünlü sürrealist tablolarından birisinin [İspanya iç savaşı sırasında diktatör Franco’cuların Guernica katliamını temsil eden tablo] önünde dururken sergiyi gezen Nazi subaylarından birisi sormuş: ‘Bu tabloyu kim yaptı?’ Picasso: ‘Siz yaptınız’ karşılığını vermişti.

Hrant merhumu kim öldürdü: HERKES. Bu coğrafyada yaşayıp burada yaşamının ne manaya geldiğini anlamayan, anlamak istemeyen, ödev ve ‘hak’ bilincinden yoksun, beleştan geçinmeyi maharet, emek harcamayı, alın teri dökmeyi enayilik olarak tanımlayan HERKES.

Dediğiniz gibi: ‘Yüreği olan herkes onu koruyamamanın utancını yaşıyor...’

Ama meşale yanmıştır. Artık hiçbir hain rüzgâr onu söndürmeyecektir. Onu katleden o zavallı çocuklar da bizim koroya katılacaklardır en yakında; inan buna.

Hız. İsa da öyle gitmemiş mi idi bu dünyadan? On iki kişiden birisi de ihanet etmişti. Ama onun sevgiyi haykıran mesajı hâlâ kalplerde yeşeriyor, işaret ettiğiniz gibi, her an küllerinden yeniden doğuyor, neşvü nema buluyor.

Sana çok trajik bir şey söyleyeceğim. Sevgili Hrant bu günleri görseydi, belki de ‘keşke biraz daha erken şahadete yürüseydin’ diyecekti.

Kur’an: ‘Köpük uçar gider, tüm insanlık için yararlı olan kalır’ der. İnsanlık için kimlerin neler yaptığını ancak böyle anlayabiliyoruz.

Hrant sadece Türkiye’de yaşayan halklara değil bütün dünya insanlığına mesajlar verdi. Nimet, külfet meselesi anlayacağın bu iş...”

Sonuç

İçinde yaşadığımız küreselleşme süreçlerinin etkilerini Türkiye toplumu doğrudan yaşıyor. Bu etkiler refleksif (düşünsel) sonuçlar, yeni olanaklar yaratıyor; aynı zamanda toplumun karşılaştığı riskler değişiyor, risk ya da tehlike algıları çoğalıyor. Bir bakıma, bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye de risk toplumu ya da risk kültürü olarak adlandırılabilir bir olguyla iç içe geçiyor.

1. ARANAN SICAK YUVA

Modern ulus kavramı modernitenin en güçlü soyutlama örneklerinden birini oluştuyordu. Bireylerin kendi kültürel ve gündelik hayatlarının üzerinde, ilerlemeye, üretime, rasyonaliteye dönük eskilerden bambaşka bir biçimde kurgulanmış bir ait olma biçimiydi. Avrupa'nın yanı sıra, Osmanlı'da da, ondan kopan Balkanlarda da, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde de bu ait olma biçimi, başka aidiyet biçimlerinin aleyhine ortaya çıkmıştı.

Bu yeni aidiyet biçimi aslında yeni bir ev, aile ya da yuva kurma haliydi. Etnik olarak Türklük, Kürtlük ya da dinsel olarak Alevilik, Sünnilik, Hristiyanlık önemli olmayacaktı. Etrafı duvarlarla çevrili, yukarıda güven veren bir çatısı olan, pencereleri, kapısı olan, oralardan dışarıyı görebilen bir yuvaydı bu aidiyet. Gerekli zaman dışarı çıkılıyor ama dönülecek yer de biliniyordu. Adı milliyetçilik olan, “güven” vereceği öğrenilen bu yuvanın içinde “bir arada yaşamak” öğrenildi.

Bugün, risklerle dolu bir dünyada ve Türkiye’de yaşarken, büyük kavramların, toparlayıcı kimliklerin zemin ve anlamlarını kaybetmesine de tanık olunuyor. Bu, modernliğin, onun en önemli ürünlerinden olan ulus olma halinin hem aşağıdan hem yukarıdan; hem dışarıdan hem içeriden her çeşit rüzgâra açık hale geldiği bir döneme tekabül ediyor. Bir zamanlar ulusa tekabül eden pazarın sınırları ötelere taşıyor; kültür denilen anlam dünyası ve referanslar karmaşılaşıyor, yeni boyutlar kazanıyor. Artık “dışarı” sadece dışarıda değil; dışarı içeriye girmiş durumda; bireyler de sadece içeride değil, hem içeride hem dışarıdalar.

Bu durum, bütün o yaşanan, inanılan “sıcak yuva” fikrinin artık olmadığını söylüyor; “dehşet bir güvensizlik” duygusu bireyleri kuşatıyor. Buna karşılık, bireyler güven duyabilecekleri yeni evler, “yeni yuvalar” kurmak istiyorlar. Ama ne kadar istenirse istensin, bunu becermek çok kolay görünmüyor. Bireyler yeni yuvalar, yeni aileler kurduklarını zannederken, hemen yanı başlarındaki “kardeşlerinin” farklılığını hayret ve dehşet içinde görüyorlar.

“Birbirlerine en yakın oldukları için” kurulan “Kızıl Elma” koalisyonları, “Kemalist ittifaklar” bile uzun ömürlü olamıyor. “Saf kan Bozkurtlar”, “Kürtleri hâlâ kardeşimiz gören Türk-İslam sentezcisi MHP’lileri” “teslimiyetçi” ilan edip kendi yoluna devam ediyorlar. Öte yandan, Kürt kimliğinin altında kurulan yeni sıcak yuvalar da dayanamıyor; İslam’la bile bütün Müslümanları içine alan bir yuva kurulamıyor; bir tarafta Mercedes’lerle gezen, Vakko’dan giyinen, Caprice’te tatil yapan “İslam aristokrasisi”, diğer tarafta 365 gün oruç tutan mütevazı Müslümanlık.

Bu karmakarışıklık halinde diller de aynılaşamıyor; çünkü bireyler aynı anda farklı dillerde dolaşıyorlar. Toplumun dili aynılaşmadığı gibi, belli bir hayat tarzının, yuvanın devamlılığını sağlayacak geleneksel mekanizmaların eksikliğinde, içinden geçen farklı bireyselliklerle birey, kendi dilini bile aynılaştırıyor. Farklı evleri uyumlu bir birliktelik altında tutabilecek bir dil üreyemiyor.

2. BULUNAN BETON BİNALAR

Gerçekten paylaşılan ve hissedilen ortak bir dil üreyememesine rağmen, küreselin getirdiği risklere karşı direnmeye çalışan milliyetçi strateji, sembolleri vasıtasıyla kaçınılmaz ve uyuma zorlayan başka bir dil üretiyor.

Bu dil “beton bir bina”ya benziyor. Strateji, denetleyebildiği sınırlar içinde uyulması gereken bir inşaat formatı, bir söylem sunuyor. Bu sınırlar içinde bütün binalar aynılaşıyor; tuğla, çimento, kum, harç karışımından oluşan, “köşeli” olan bu binaların kimi 3, kimi 5, 8 ya da 10 katlı; ancak tatil sitelerinden villalara kadar hepsi benzer bir pratik kaygıyı yansıtıyor. Hazırda olduğu için “öyle kabul edilmiş”, kolaylığı, ucuzluğu ve (deprem dışında) risk taşımayan sıradanlığı temsil ediyor. Bu halleriyle, “idareten”, “şimdilik” yapılmış, “mecburiyet”ten içinde oturulan binalara benziyorlar.

İslamcılar, Kürtler, Karadenizli müteahhitler; hepsinin yaptığı bina aynı; büyük ölçüde de çürük... En milliyetçi Erzurum’da, en çokkültürlü Antakya’da, Anadolu kaplanı Çorum’da, Maraş’ta, en kozmopolit İstanbul’da bütün “modern”, “yeni” binalar aynı. Sadece eskiden kalabilenler (Türk, Ermeni, Rum, Arap binaları) bir ölçüde farklılıklarını sürdürebiliyorlar.

Ancak en önemli farklılık bu beton binaların içinde ortaya çıkıyor. Esas olarak evlerin içi “yuva” özellikleri taşıyor; oryantal, arabesk, batılı, modern, geleneksel, ayakkabıyla girilen veya girilmeyen, ayakkabının kapının önüne bırakıldığı (sokağı içeri sokmayan) evler; göçmen kökenli, Karslı, Erzurumlu, fakir, zengin ev içleri; biblolar, fotoğraflar, resimler, anılar, Kur’an-ı Kerim’lerle süslenen ve yaşanan farklı yuvalar...

Beton bina ve sıcak yuvanın içi bir arada ve çatışma halinde bulunuyorlar. Beton binanın söylemine, modernist milliyetçiliğe karşı direniş ve mücadele de gene aynı

tür binaların içinden, ancak kendini yeniden üreten yuvaların içinden çıkıyor. Bugüne kadar tüm toplumsal hareketler, Demokrat Parti, sol, İslamcılık, Kürt kimlik hareketi ve bugün “milliyetçilik” olarak görünen hareketler, beton binanın denetimi ve kaçınılmazlığı eşliğinde kendilerini ifade ettiler.

Beton bina ve sıcak yuva ayrımı ve birlikteliği “kamusal alan – özel alan” ayrımına tekabül ediyor. Özel alana, yaşama inildikçe “gerekli” dış görünümünden sıyrılıyor. Kamusal alana, stratejinin gözetleme kulelerini diktığı alana çıkıldıkça, en sıcak, en can alıcı dertler ve talepler stratejinin diliyle ifade edilmeye çalışılıyor. Stratejinin alanı her ne kadar ortak bir duygu veremese de ortak kelimeleri dayatıyor. Bireyler yaşadıkları güvensizlik duygusunu stratejinin yaşadığı güvensizlik duygusuyla özdeşleştiriyorlar. Çorum’da ya da Çanakkale’de yaşanan bölünme korkusuna, stratejinin “bizi bölmek istiyorlar” dili, bir zamanlar Sırbistan’da olduğu gibi “herkes bize düşman” dili karşılık geliyor.

3. ADAM YERİNE KONMAK

Global dünyada milliyetçilikler, bir veya daha çok küresel gücün ürünü; bu milliyetçilikler beton binaların içinde sıcak yuva kurma çabasını yansıtıyorlar. Bu inşa çabası aynı zamanda birisyan, dünyadaki “global siyasal standardın” yetersizliklerine, sadece batıda değil; aynı zamanda üçüncü dünyada sömürgeciliğin yıkıntıları arasında, milliyetçiliğin seküler, batılılaşmış inşaatlarına karşı cevap niteliği taşıyor (Juergensmeyer, 2002). Bugün Batı demokrasilerine karşı post-kolonyal eleştiriler eşliğinde, “seküler milliyetçiliğin” ideolojik tutkalı erimeye başlıyor. Muhaliflerini “insanaltı” bir konuma getiren, kendinde üstünlük gören seküler devlet ve onun kibirli seküler milliyetçiliğine olan inanç da kayboluyor.

Din ve etnisite bugün insan topluluklarını yeniden tanımlıyor. Ulus-devlet ve seküler milliyetçiliğin eski biçimlerinin solması “yeni milliyetçilikler için hem fırsat hem de ihtiyaç” yaratıyor. Çünkü eski yapılar çok zayıf, ama ulusal kimlik için ihtiyaç sürüyor. Çünkü kamusal hayatı kuşatacak tek bir toplumsal bütünleşme ve bağlılık formu henüz ortalıkta yok. Toplumsal kimliğin geleneksel formları, ulusal toplumlar fikrini kurtarmaya yardım ediyor. Din, etnisite, gelenekler birlikte ulusal özdeşleşmenin (kimlikleşmenin) kaynakları olarak iş görüyorlar.

Juergensmeyer’e göre, dinsel ve etnik içerikli milliyetçilikler batı-dışı ve çokkültürlü dünyada, Batı tarzı seküler siyaset sorunu karşısında çözüm olarak ortaya çıkıyorlar. Din ve etnisite toplumsal kimlikler ve siyasal bağlılıklar için bir yere basma, tutunma aracı olarak belirginleşiyor.

Ancak, tutunma sağlayacak olan din ya da etnisite gibi kolektif kimlikleri de aslında stratejiler olarak düşünmek daha mantıklı görünüyor. Çünkü stratejinin, beton binanın dili olarak milliyetçilik bir “öz” taşıyor. Milliyetçilik, her düzeyde birlikte

olmak arzusuna, ancak aynı zamanda olamama trajedisine tekabül ediyor. Ülke çapında, kentte, dinde, mezhepte, etnik grupta, hatta ailede bir arada olmak için ortak duygu kurmaya çalışan, ancak gene aynı düzeyde bunu “ötekiler” vasıtasıyla yaptığı için bir türlü kurulamayan “öz” arayışına tekabül ediyor.

Bu yüzden milliyetçiliğin ne olduğundan ziyade milliyetçilik altında ne yapıldığı, nasıl yapıldığı önem kazanıyor. Hem ülke çapında hem kent çapında hem mezhep çapında “milliyetçiliğin” perforce edildiği, yani milliyetçiliğin her şeyi açıklayan bir kimlik olarak yaşandığı bir ortamda milliyetçilik hiçbir şeyi anlatamayan bir kelime niteliği kazanıyor. Bu nedenle son yıllarda ortaya çıkan ulusalcı / milliyetçi tepkileri “milliyetçilik” tanımı altına sokmaktan vazgeçmek gerekiyor. Bir yanda bir arada olmanın keyfi, sosyalleşme, diğer yanda korku-çaresizlik-tepki arasında gidip gelen duygu hallerine başka bir ad, hatta başka adlar vermek gerekiyor. Hatta son iki yüzyıllık bir kurgunun adı olan ve bugünkü iktidar ilişkilerini görünmez kılan bu stratejik kavramın altının ve içinin boş olduğunu, artık “milliyetçilik” diye bir şey olmadığını kabul etmek gerekiyor.

Yani, karmaşıklıklarla, güvensizliklerle, fakat aynı zamanda görülebilen bir mesafede duran olanaklarla dolu yeni bir durumu, eski bir kelimeyle karşılamaya çalışmak yerine, ülke çapında, kentte ya da daha başka ölçeklerde paylaşılan duygu hallerini öne çıkarmak gerekiyor.

Her şeyden önce, tüketilerek yeniden üretilen Türk milliyetçiliği geniş bir taktikler dünyasına tekabül ediyor. Devreye sokulan bu taktiklerin arkasında “takdir edilme”, “kendi olarak kalma” isteği, “özsaygı” arzusu yatıyor.

Taktikleri, kaybolmaya karşı bir nirengi noktasına tutunma dürtüsü, bir referans ihtiyacı besliyor. Ancak, yaşanan dünya ve toplumda tek bir referans bulmak zor; tek bir referans hiçbir zaman yetmiyor; birçok yerden derlenen referanslar içinde dilediği gelen “milliyetçilikler” güven için dikilen ve tutunulan direklerle benziyor. Ve zaman değiştiğinde, tehlikelerin tanımı ve biçimleri değiştiğinde o direkleri her seferinde başka yere taşımak ya da yeni direkler dikmek gerekiyor. Bu haliyle bireylerin kurdukları milliyetçilikler adeta “imkânsız milliyetçilikler”e dönüşüyor.

Bu arayışlar arasında, bireyler, bugünü yaşanabilir kılmak için yeniden mitler, içinde yaşanılacak “bellek” ve “özgeçmişler” kuruyorlar; nesilden nesle geçen eski hikâyeleri, anlatılanları araçsallaştırıyorlar.

Bu hikâyeler yakın çevrelerde, gündelik hayatta birbirilerine değişiyorlar ve birlikte yaşamayı kolaylaştırıyorlar. Yani aslında “aşağıda”, toplumsal hayatın içinde fiili bir birliktelik sürüyor ve yeniden üretiliyor; insanlar bir arada yaşıyorlar. Ancak “yukarı”, stratejinin “söylemler” dünyası bu birlikteliği bozuyor. Yuvanın dilini görünmez kılıyor.

Konuşamayan yuva dilsizliğini aşmak için milliyetçi retoriğe yöneliyor; bu retoriği bir yandan besleyip, bir yandan çarpıtırken, aynı zamanda da “dilsizliği” yeniden besliyor; yoksunluk olduğu için imkânlar aranıyor ama bu arayış yoksunluğu üretiyor; çünkü herkes aynı şekilde faydalanamıyor; faydalanamadığı için yoksunluk duygusu artarak devam ediyor; güvensizlik ve yersizlik olduğu için aidiyet aranıyor ama bu gene güvensizlik üretiyor.

4. BÖLÜNMENİN ADI OLARAK “MİLLİYETÇİLİKLER”

Ne küreselleşme ne de milliyetçi strateji aynı algılansa da, sonuçta “geniş ve ortak bir çerçeve” sunuluyor; bu çerçeveye farklılaşmış tepkiler veriliyor. Bu farklılaşmış tepkilerin ortak paydası ise ekonomik, toplumsal, kültürel ya da sembolik olarak “hayatta kalma” mücadelesi olarak belirginleşiyor.

Hayatta kalma mücadelesi çeşitli düzeylerde birleşme ve ayrılmalarla hayata geçiriliyor. Bunlar dinî cemaatler, sosyal sınıflar, futbol taraftarlığı, “sosyal cemaatler”, “inter-kültürel cemaatler” şeklinde ortaya çıkıyor. Başka bir deyişle, önyargılar, “milliyetçi” tepkiler karşılıklı, ilişkisellik ya da “düşünümsellik” içinde üretiliyor. Seçkinlerde yeni modern yaşam tarzlarına hayranlık, yerel, geleneksel olana “oryantalist” bir tepki olarak çıkıyor; “derin Anadolu’da da bu kozmopolit gruba nefret ve önyargı besleniyor; sınıfsal ve kültürel üst üste biniyor¹⁸; beraberinde “tarafaların” sembolleri de kuruluyor.

Bugüne kadar şehirler ya da tüm yerellikler, ulus için tehlike olarak varsayılan bütün özerk alanlar ve bireyler stratejinin altında ezildiler. Strateji tarafından “adam yerine konmamış” insanlar ve yanlarında taşıdıkları bellekler bugün, trajik bir şekilde, stratejinin gösterdiği hedeflerde düşman arıyorlar ve yaşadıkları travmaların intikamını alıyorlar; acılarını boşaltmak için o acıyı başkalarında görmek istiyorlar. Efendinin diliyle cemaatlerini kuruyor ve isyan ediyorlar.

Bir yandan düşman tespiti yapılırken, bu düşmanın “gücü” karşısında “kendi insanına” da güven duyulamıyor. Korkularla oluşan milliyetçilikler aynı zamanda kendi karşısında da farklı korkularla beslenen kesimleri yaratıyor; daha doğru bir deyişle bu farklı korkular birbirlerini kuruyorlar.

5. KARŞI RETORİK; MİLLİYETÇİLİKLERDEN ÇIKIŞ?

Son olarak bu araştırmaya da hâkim olan stratejinin ağırlığının unutturmaması gereken başka bir boyutu not etmek gerekiyor. Kökenleri ya da nedenleri “sert

¹⁸ Bu tür bir sınıfsal kültürel nefrete örnek olarak Mine Kırıkkanat’ın tarihi öneme sahip yazısından bir dipnot koyalım: “Don paça soyunmuş adamlar geviş getirerek yatarken, siyah çarşafı ya da türbanlı, istisnasız hepsi tesettürlü kadınlar mangal yellemekte, çay demlemekte ve ayaklarında ve salıncakta bebe sallamaktadırlar. Her 10 metrekarede, bu manzara tekrarlanmakta, kara halkımız kıcını döndüğü deniz kenarında mutlaka et pişirip yemektedir. Aralarında, mangalında balık pişiren tek bir aileye rastlayamazsınız. Belki balık sevseler, pişirmeyi bilseler, kirli beyaz atletleri ve paçalı donlarıyla yatmazlar, hart hart kaşınmazlar, geviş getirip geçirmezler, zaten bu kadar kalın, bu kadar kısa bacaklı, bu kadar uzun kollu ve kıllarla kaplı da olmazlardı!” (Mine G. Kırıkkanat, (Radikal, 27.7.2005)

küreselleşmeye”, milliyetçi stratejinin küreselleşme karşısındaki çaresizliklerine ve bunların izdüşümleri olarak toplumdaki kutuplaşmalara kadar uzanan “komplo-bölünme” retoriğinin dışında belirginleşen bir “karşı retorik” de araştırmamızda ortaya çıkıyor. Bu retorik büyük ölçüde, bireysel düzeyde kutuplaşmalara karşı bir direnişi anlatıyor; bireyin kendisinden hareket ediyor; ortalıkta dolaşan söylemlere esir olmamaya direnen ve bütün hengâme içinde toplumda daha az görünür olan “olumlu” değişimi öne çıkarıyor. Bir bakıma birey, cemaatin veya başka makro aidiyetlerin totaliter bağlarından kurtulan bireyselliği, içselleştirdiği çoğulluğu ve her durum karşısında empati kullanma yeteneğini topluma teşmil etmeye çalışıyor. Bu konudaki son sözleri bu araştırmayı sahada “bizimle birlikte yapan” görüşmecilerimizden birine bırakalım:

“Eskiden, bir milliyetçi kitapevi, bir İslamcı kitapevi, bir sosyalist kitapevi vardı belki, ama şimdi herkeste her kitap var. (Sokaktaki durum; linçler vb.) insanların birbirleriyle görüşmedikleri için, hep dışarıdan duyduklarından kaynaklanıyor. Alışması insanların o yüzden zor oluyor, bir değişime girmesi. Bilmiyorum. Mesela gençliğimde 30 yıl evvel, bir kıza, hatta çok bakmıyordum da, babam bakışıyor ve işaretliyor olduğumuzu düşünmüş. Beni öldürecekti. Bu kadar sinirlendi. Şimdi ben mesela 30 yıl önce diyorum, daha küçüktüm zaten, baksaydım ne olacaktı diyorum. Şu da olmuş oluyor mesela çocuğum bakarken ben bir şey demeyeceğim artık. Bir kuşak sonra ne kadar değişiyor. Belki görmeyle, yaşamayla alakalı bir şeyler. İlk kez Kürtçe konuşan biriyle karşılaşmışsa, o anda bir de Fransızların yayınladığı Doğu haritasını görmüşse, ardından dolmuşa binmişse, ilk kez de Kürtçe konuşan birini görmüşse böyle bir tepki gösterebilir. Bir ülkücü bir Kürt bunların her biri gerçekten bir şeye inanmış olarak bu olaylara kapılan insanlar değil. O, o dakikalık psikolojiyle hareket eden birçok insan. Günlerce düşünüp de böyle bir olaylara karışan sayısı zaten çoğunluk değil. Çoğunluk olmadığı sürece de tehlike arz etmez. Bir grubun söylediklerine yanlış da olsa uymak kaygısıyla, zorunlu hissederdi insanlar kendilerini. Şimdi hangi grup olursa olsun, onların ideolojik düşüncelerini benimsemek zorunda hissetmiyor herkes. Herkes ayrı ayrı daha rahat düşünebiliyor, konuşabiliyor. Ben bunu çevremde de çokça görüyorum.” (Emir, 41, esnaf, Konya)

İlginç olan bir nokta “karşı retoriğin” muhakkak revaçta olan egemen milliyetçi retoriğin karşısında yer almamasıdır. Karşı retorik, söz konusu retoriğin bazen hemen altında yer almakta, dolayısıyla kolayca görünür olmakta; bazen ise çok derinlerde kalıp görünmez olmaktadır. İkisi arasında bir sarkaç hareketi söz konusu olup, yaşanan tecrübelerle göre, bazen “komplo-bölünme” retoriği kırılmakta, akabinde karşı retorik devreye girmekte; bazen ise karşı retorik, komplo-bölünme retoriğinin gücü karşısında sessizliğe itilmektedir.

6. “ANTİ-MİLLİYETÇİLİĞİ” YA DA “DEMOKRATİK ENTELEKTÜELİ” SORUNSALLAŞTIRMAK

Başlangıçta, araştırmamızın amaç ve hedeflerini koyarken, derdimizin ulus-devletin sosyalizasyon süreçlerinde devreye sokulmuş olan, tabular ve önyargılar üreten

“milliyetçilik” olmadığını belirtmiştik. Aynı şekilde, cinayet işleyen, inançtan çok, stratejik hesapları, kısa veya uzun vadeli planları, provokasyonları, mafyalaşmış ilişkileri olan, toplumsal dinamikleri aşan, örgüt dinamiklerini içeren, istihbarat alanını ilgilendiren ve kendilerini “milliyetçi” olarak tanımlayan odakların da konumuz olmadığını ifade etmiştik. Ancak bitirmeden önce, son zamanlarda giderek daha da tırmandırılan “milliyetçi strateji üretiminin” gözden kaçırılmaması gerektiğini vurgulamamız gerekiyor.

Çaresizlik, güvensizlik, evsizlik gibi sorunlarla başa çıkmaya çalışan bireylerin ve zayıf toplumsal kesimlerin, hayatta kalmak adına taktikleriyle içinde dolaştıkları milliyetçiliklerin düşman üreten milliyetçi stratejiden ayrı düşünülmemeyeceğini, onunla sarmalandığını akılda tutmak gerekiyor.

Son olarak bu araştırmanın bir mesajı olduğunu söylememiz gerekiyor: Milliyetçiliğin içini anlamak gereğinin yanı sıra, “dışında” konumlanmanın ya da dışarıdan konuşmanın kendisinin de sorgulanması gerektiğini söylüyor bu araştırma.

Türkiye’de modernleşmeye ve globalleşme süreçlerine bağlı olarak, toplumsal ve kamusal alanda aynı anda “kapanma” ve “açılma” dinamiklerini gözlemlemek mümkün. Bu dinamikler arasında, örneğin bir yandan yurttaş hareketleri, insan hakları mücadeleleri ve yeni kültürel ifadeler, “yeni sosyal hareketler” bağlamında ortaya çıkarken ve kamusal alanın demokratikleşmesi yönünde faaliyetler sergilerken, aynı anda bu hareketleri “risk” olarak değerlendirerek, karşılına “kapanmacı” eğilimlerle çıkan yeni hareketler de güç kazanıyor.

Özellikle, son yıllarda, Türkiye’de ulusal kimliğin inşasında 20. yüzyıl başlangıcını yeniden okuyan entelektüel ve akademik faaliyetlere bağlı olarak ya da bunlardan beslenerek üzerinde daha çok konuşulmaya başlayan Ermeni sorunu, Kürt kimliği gibi alanlar aynı anda yoğun bir karşı kutuplaşmayı getiriyor.

Bir yandan, modernizmin hegemonyasının kırılmasıyla ya da Türk ulus-devletinin anlatılarının sorgulanmasıyla birlikte bizzat global ve yerel sosyal düzeyde görünür olmaya başlayan gerçekliklerden derlenen “çoğul bilgi” yeni toplumsal ve kültürel ifadelerle arka plan sağlıyor, destek oluyor. Ancak, aynı anda, gene o çoğulluktan, gündelik hayatın içindeki taktiklerden beslenen, yeni sosyal hareketler çerçevesinde anlaşılabilir “çoğul” milliyetçi hareketler, entelektüel söyleme, onun beslediği insan haklarına, demokrasi mücadelesi gibi açıklık söylemine meydan okuyor.

Ve bu iki dünya birbirine değmiyor.

Başka bir deyişle, bir tarafta, “para karşılığında satılmışlık”, “Sorosçuluk”, “vatan hainliği” gibi suçlamalara ve karşılaştıkları risklere rağmen, kimse onlardan istemediği halde, sadece vicdanlarının sesini dinleyen ve entelektüel dürüstlüğü gerektirir yerine getirmeye çalışan, toplumsal bilgi üretimine katkıda bulunan

entelektüellerin başvurdukları bir “rasyonellik” ve onların söylemi var. Diğer yanda ise gene bir tür “bilgi”den derlenen, ancak daha çok “yersizleşme korkusuyla” beslenen ve “tutkularla” ifade edilen bir söylemler dizisi var. Rasyonel-entelektüel söylemin vücut bulduğu birinci dünyanın kendi içindeki meşruiyetinin tutkuların dünyasında bir anlamı yok. Paradoksal bir biçimde, bu meşruiyetin kendisi de milliyetçi “tutkulara” karşı mücadele ederken “tutkulaşılıyor”. Pierre-André Taguieff (1987)’in terimleriyle konuşursak, buradaki rasyonellik “dogmatikleşiyor” ve kendi içine kapanıyor.

İşte bu içine kapalı iki dünyanın birbirlerine –artık– değebilmesi için, bir bakıma “sorumluluğu” üstlenmesi gerekenlerin gene entelektüeller olması gerekiyor. Yani sadece kendi meşruiyeti içinde konuştuğu için bir anlamda “dogmatikleşen” rasyonelliğin “sorunsallaştırılması” ve tutkular dünyasında dolaşan duyguları anlaması ve onlarla konuşması, içine alması gerekiyor.

Tutkuların dünyası ya da korku ve risklerle kuşatılmış bir “çokluk” içinde türeyen “milliyetçilikler” sadece kültürel referanslarla ya da saf bir “cemaatçilikle” ortaya çıkmıyor; varolan “eski ulusal” ve “yeni postmodern” global stratejilerden beslenerek, hem onlara karşı hem onların içinde dolaşarak melezleşiyorlar; eski ve yeninin arasında gidip geliyorlar. Yani aslında “demokratik entelektüeller”, aynı zamanda milliyetçiliklerin de beslendiği bir dünyanın içindeler. Ve bu yüzden onlarla konuşma potansiyelini de objektif olarak taşıyorlar.

İşte bu nedenle, yeni sosyal hareketlere de zemin hazırlayan ve yeni hâkim stratejinin ve söylemin bileşeni olarak ortaya çıkan entelektüel söylemin kendisini sorunsallaştırmak ve “bitmiş, tamamlanmış öznelerin” ötekilerle mücadelesi yerine “ara yerlere” bakan, “bitmemişliği” öne çıkaran, tamamlanmak üzere ötekine olan ihtiyacını ortaya koyan yeni bir dil gerekiyor.

Çünkü bütün kurgu talepleri, içinde yaşanan hayatın giderek yaşanmaz olduğunu ve insana değer veren daha kaliteli başka bir hayat kurgusuna ihtiyaç olduğunu gösteriyor.

Görüşme Listesi

İSİM	K / E	MEDENİ HÂL	YAŞ	EĞİTİM	MESLEK	ŞEHİR / SEMT	ETNİK / DİNSEL ÖZELLİK (*)
SÜLEYMAN	E	EVLİ	60	LİSANS	AVUKAT	ADANA	
NURİ	E	EVLİ	58	İLKOKUL	ÇİFTÇİ-LOKAL İŞLETMECİSİ	ADANA	
HATİP	E	EVLİ	42	LİSE	MEMUR	ADANA	KÜRT
AZMİ	E	EVLİ	42	LİSE	MEMUR	ADANA	ARAP-ALEVİ
AHMET	E	BEKÂR	27	SORULMADI	SORULMADI	ADANA	
FAHRİ	E	BEKÂR	29	SORULMADI	SORULMADI	ADANA	
NURETTİN	E	BEKÂR	26	SORULMADI	SORULMADI	ADANA	
AYHAN	E	EVLİ	50	LİSE	SORULMADI	ADANA	
MUSTAFA	E	EVLİ	45	ORTAOKUL	SORULMADI	ADANA	
UFUK	E	BEKÂR	20	LİSANS	ÖĞRENCİ	ADAPAZARI	GÜRCÜ
ETHEM	E	EVLİ	47	YÜKSEK OKUL	ÖĞRETMEN	ADAPAZARI	ABHAZ
ZEHRA	K	BEKÂR	26	LİSANS	ÖĞRETMEN	ADAPAZARI	GÜRCÜ
MURAT	E	EVLİ	47	MASTER	ÖĞRETİM ÜYESİ	ADAPAZARI	ABHAZ
ÖKTEM	E	EVLİ	48	LİSE	SERBEST	ADAPAZARI	ABHAZ
ERDEM	E	EVLİ	55	MASTER	ÖĞRETİM ÜYESİ	ADAPAZARI	GÜRCÜ
SERDAR	E	BEKÂR	27	LİSE	ESNAF	ANKARA-CEBEÇİ	
ORHAN	E	BEKÂR	42	LİSANS	MEMUR	ANKARA-KIZILAY	
MESUT	E	BEKÂR	25	ORTAOKUL	GARSON	ANKARA-TUNUS CAD.	
CİHAT	E	BEKÂR	30	LİSE	GARSON	ANTALYA-KALEİÇİ	
GÜLAY	K	EVLİ	45	LİSE	ESNAF	ANTALYA-KALEİÇİ	
OSMAN	E	EVLİ	40	LİSE	ESNAF	ANTALYA-KALEİÇİ	
ALİ	E	BEKÂR	20	ORTAOKUL	KOMİ	ANTALYA	KÜRT
HÜSEYİN	E	BEKÂR	18	ORTAOKUL	KOMİ	ANTALYA	KÜRT
YILMAZ	E	BEKÂR	17	LİSE	ÖĞRENCİ	ANTALYA	KÜRT
MUSA	E	EVLİ	65	LİSE	EMEKLİ ÖĞRETMEN	ÇANAKKALE	
SAMİ	E	EVLİ	46	YÜKSEK OKUL	ÖĞRETMEN	ÇANAKKALE	
HÜSNÜ	E	EVLİ	51	LİSE	MEMUR	ÇANAKKALE	

Görüşme Listesi (devam)

İSİM	K / E	MEDENİ HÂL	YAŞ	EĞİTİM	MESLEK	ŞEHİR / SEMT	ETNİK / DİNSEL ÖZELLİK (*)
İSMET	E	EVLİ	54	ORTAOKUL	BÜFECİ	ÇANAKKALE	
CEMİL	E	EVLİ	44	LİSE	ESNAF	ÇORUM	ALEVİ
CEMŞİT	E	EVLİ	40	LİSE	ESNAF	ÇORUM	
FUAT	E	BEKÂR	20	LİSE	İŞÇİ	ÇORUM	
KAZIM	E	EVLİ	44	LİSE	SERBEST	ÇORUM	ABHAZ
SİNAN	E	EVLİ	47	ORTAOKUL	MAĞAZA SAHİBİ	DİYARBAKIR	KÜRT
HASİP	E	EVLİ	25	ORTAOKUL	İŞSİZ	DİYARBAKIR	KÜRT
SEFA	E	EVLİ	40	LİSE	MAĞAZA SAHİBİ	DİYARBAKIR	KÜRT
HALİT	E	EVLİ	35	LİSE	BELEDİYE ÇALIŞANI	DİYARBAKIR	KÜRT
FİKRİ	E	EVLİ	52	YÜKSEK OKUL	EMEKLİ ÖĞRETMEN	DİYARBAKIR	KÜRT
ALAATTİN	E	EVLİ	45	İLKOKUL	ŞOFÖR	DİYARBAKIR	KÜRT
RIZA	E	EVLİ	45	LİSE	MAĞAZA MÜDÜRÜ	DİYARBAKIR	
LATİF	E	EVLİ	40	LİSANS	DİŞ HEKİMİ	DİYARBAKIR	
SEDAT	E	EVLİ	33	İLKOKUL	KUAFÖR	DİYARBAKIR	KÜRT
METE	E	EVLİ	62	İLKOKUL	ŞOFÖR	ERZURUM	
CEVDET	E	EVLİ	50	YÜKSEK OKUL	EMEKLİ ÖĞRETMEN	ERZURUM	
METEHAN	E	EVLİ	48	LİSE	GAZETE YÖNETİCİSİ	ERZURUM	
TURGUT	E	EVLİ	37	LİSE	MU HABİR	ERZURUM	
CORC	E	BEKÂR	56	LİSANS	ARAŞTIRMACI- ÇİFTÇİ	HATAY- SAMANDAĞ	ARAP- HIRİSTİYAN
HAYDAR	E	EVLİ	50	OKUR YAZAR	ŞOFÖR	HATAY- SAMANDAĞ	ARAP-ALEVİ
ALİ	E	EVLİ	40	LİSE	REHBER	HATAY- SAMANDAĞ	ARAP-ALEVİ
MURAT	E	EVLİ	55	LİSANS	ESNAF	HATAY	ARAP-ALEVİ
FADİME	K	EVLİ	54	OKUR YAZAR	EV KADINI	İSTANBUL- İSTİNYE	
NURİYE	K	EVLİ	55	OKUR YAZAR	EV KADINI	İSTANBUL- İSTİNYE	LAZ
ÇİĞDEM	K	BEKÂR	32	LİSANS	GALERİCİ	İSTANBUL- NİŞANTAŞI	

Görüşme Listesi (devam)

İSİM	K / E	MEDENİ HÂL	YAŞ	EĞİTİM	MESLEK	ŞEHİR / SEMT	ETNİK / DİNSEL ÖZELLİK (*)
ASLI	K	BEKÂR	23	LİSANS	ÖĞRENCİ	İSTANBUL- BAĞDAT CAD.	
NURAY	K	EVLİ	73	LİSE	EV KADINI	İSTANBUL- NİŞANTAŞI	
KEMAL	E	EVLİ	48	LİSE	ESNAF	İSTANBUL- FATİH	BALKAN GÖÇMENİ
SABRİ	E	BEKÂR	48	LİSE	İŞLETMECİ	İSTANBUL- BEYOĞLU	ATEİST
SERAP	K	EVLİ	35	DOKTORA	ÖĞRETİM ÜYESİ	İSTANBUL- CİHANGİR	
MICHAEL	E	EVLİ	47	DOKTORA	ÖĞRETİM ÜYESİ	İSTANBUL- CİHANGİR	ALMAN
MUHSİN	E	BEKÂR	32	İLKOKUL	GEÇİCİ İNŞAAT İŞÇİSİ	İSTANBUL- BEYOĞLU	
RÜSTEM	E	BEKÂR	65	İLKOKUL	İŞSİZ-GELİRSİZ	İSTANBUL	KÜRT
UTKU	E	BEKÂR	25	LİSANS	TASARIMCI	İSTANBUL- CİHANGİR	ALEVİ
ZİYA	E	EVLİ	40	ORTAOKUL	ESNAF	İSTANBUL- FATİH	KÜRT
ZİHNİ	E	EVLİ	35	LİSE	ESNAF	İSTANBUL- BAYRAMPAŞA	BALKAN GÖÇMENİ
OKAN	E	BEKÂR	27	LİSE	İŞÇİ	İSTANBUL- BAYRAMPAŞA	BALKAN GÖÇMENİ
SALİH	E	EVLİ	43	LİSE	ESNAF	İSTANBUL- BAYRAMPAŞA	ALEVİ-KÜRT
SAMET	E	EVLİ	40	LİSE	MEMUR	İSTANBUL- BAYRAMPAŞA	BALKAN GÖÇMENİ
NEDİM	E	EVLİ	35	LİSE	SORULMADI	İSTANBUL	BALKAN GÖÇMENİ
CÜNEYT	E	BEKÂR	20	LİSE	ÖĞRENCİ	İSTANBUL	
LÜTFÜ	E	EVLİ	49	MASTER	İŞADAMI / DOKTORA ÖĞRENCİSİ	İZMİR	
YAŞİN	E	BEKÂR	28	LİSE	BAKKAL	İZMİR	
SÜHEYLA	K	EVLİ	55	OKUMAZ- YAZMAZ	EV KADINI	İZMİR	
TİMUR	E	EVLİ	55	LİSANS	İŞ ADAMI	İZMİR	
ŞADİ	E	EVLİ	46	LİSE	ESNAF	K.MARAŞ	
SADRİ	E	EVLİ	44	LİSE	ESNAF	K.MARAŞ	
ABDULLAH	E	EVLİ	52	ORTAOKUL	ESNAF	K.MARAŞ	
HÜSEYİN	E	EVLİ	57	OKUR YAZAR	SORULMADI	KARS	AZERİ
İSMAİL	E	EVLİ	56	OKUR YAZAR	ESNAF	KARS	AZERİ

Görüşme Listesi (devam)

İSİM	K / E	MEDENİ HÂL	YAŞ	EĞİTİM	MESLEK	ŞEHİR / SEMT	ETNİK / DİNSEL ÖZELLİK (*)
FARUK	E	BEKÂR	30	LİSANS	ÖĞRETMEN	KARS	AZERİ
SİNAN	E	BEKÂR	30	LİSE	ESNAF	KARS	TEREKEME
AYLİN	K	BEKÂR	32	LİSANS	ÖĞRETMEN	KARS	KÜRT
BANU	K	BEKÂR	31	LİSE	MAĞAZA ÇALIŞANI	KOCAELİ- GÖLCÜK	
SELMA	K	EVLİ	58	LİSE	EV KADINI	KOCAELİ- GÖLCÜK	
NURTEN	K	EVLİ	45	LİSE	İŞÇİ	KONYA	
NALAN	K	EVLİ	28	LİSE	MEMUR	KONYA	
DİLEK	K	BEKÂR	19	LİSE	ÖĞRENCİ- SEKRETER	KONYA	
EMİR	E	EVLİ	41	LİSE	ESNAF	KONYA	
SEMRA	K	BEKÂR	27	LİSANS	MEMUR	KONYA	
YASİN	E	EVLİ	63	LİSE	GAZETECİ	SİVAS	
KORKUT	E	EVLİ	45	LİSE	İŞ ADAMI	SİVAS	ALEVİ
CEM	E	BEKÂR	25	LİSE	TAKSİ ŞOFÖRÜ	SİVAS	ALEVİ
ŞİMŞEK	E	BEKÂR	33	LİSE	ESNAF	SİVAS	
HALİL	E	EVLİ	45	LİSE	İŞ ADAMI	TRABZON	
ERDAL	E	EVLİ	32	LİSE	ESNAF	TRABZON	
KORAY	E	EVLİ	29	LİSE	İŞÇİ	TRABZON	

Not: Görüşülen kişilerin “etnik / dinsel özellikleri” ya da “kökenleri” kendilerinin ifadelerine dayanarak ve haklarında bir ölçüde fikir vermesi için buraya aktarıldı. Burada özellikleri belirtilmeyen kişiler ise, farklı yorumlar içerse de, “Sünni-Türk” tanımlaması altında düşünülebilir. Ancak her halükârda bu “özellikler” bir “kimlik” olarak ele alınmamalıdır.

Kaynakça

- Agamben, G., 1998, *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*, çev. İsmail Türkmen Ayrıntı, İstanbul.
- Ahıska, M., 2003, 'Occidentalism: The historical fantasy of the modern', *The South Atlantic Quarterly*, C.102, No.2-3, Bahar-Yaz, s. 351-379.
- Aktar, A., 2006, *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Altınay, A. G., 2004, *The Myth of the Military Nation: Militarism, gender and education in Turkey*, Palgrave Macmillan, New York.
- Anderson, B., 1993, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul.
- Aydın, S., 1993, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Aydingün, A. ve I. Aydingün, 2004, 'The role of language in the formation of Turkish national identity and Turkishness', *Nationalism and Ethnic Politics*, C.10, No.3, Sonbahar, s. 415-432.
- Atasoy, F., 2005, *Küreselleşme ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Bauman, Z., 1996, *Yasa Koyucular ile Yorumcular. Modernite, Postmodernite ve Entelektüeller Üzerine*, çev. Kemal Atakay, Metis Yayınları, İstanbul.
- Beck, U., A. Giddens, S. Lash (der.), 1995, *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Polity Press, Cambridge.
- Belge, M. ve B. Günçikan, 2006, *Linç Kültürünün Tarihsel Kökeni: Milliyetçilik*, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Berger, P., 1966, *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Anchor Books, Garden City, New York.
- Billig, M., 1995, *Banal Nationalism*, Sage, Londra.
- Bora, A. ve İ. Üstün, 2005, *Sıcak Aile Ortamı: Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Bora, T., 1995, *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Bora, T., 1999, *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık*, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Bora, T., 2003, "Nationalist discourses in Turkey", *The South Atlantic Quarterly*, C.102, No.2-3, Bahar-Yaz, s. 433-451.
- Bourdieu, P., 1977, *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press.
- Bourdieu, P., 1987, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Harvard University Press.

- Can, K. ve T. Bora, 2004, *Devlet ve Kuzgun: 1990'lardan 2000'lere MHP*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Can, K. ve T. Bora, 2004, *Devlet, Ocak, Dergâh: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Cerulo, K. A., 2002, 'Storage and Retrieval: An Introduction', *Culture in Mind, Toward a Sociology of Culture and Cognition* içinde, Routledge, New York, Londra.
- Colebrook, C., 2002, 'The politics and the potential of everyday life', *New Literary History*, 33, s. 687-706.
- De Certeau, M., 1984, *The Practice of Everyday Life*, çev. Steven Rendall, University of California Press, Berkeley.
- De Certeau, M., 1990, *L'invention du quotidien*. 1. *Arts de faire*, Gallimard, Paris.
- De Certeau, M., 1997, *Culture in the Plural*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Deringil, S., 2000, *The Ottomans, the Turks and the World Politics*, ISIS Press.
- Dubet, F., 2002, *Le déclin de l'institution*, Seuil, Paris.
- Edison, T., 2002, *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*, Berg, Oxford, New York.
- Elias, N., 1975, *La civilisation de mœurs, La dynamique de l'occident*, Calman-Lévy, Paris.
- Featherstone, M., S. Lash (der.), 1999, *Spaces of Culture. City-Nation-World*, SAGE.
- Foucault, M., 2000, *Hapishanenin doğuşu: Gözetim altında tutmak ve cezalandırmak*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge, İstanbul.
- Foucault, M., 2000, *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2*, çev. Işık Ergüden, Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Friese, H. ve P. Wagner, 1999, 'Not all that is solid melts into air: Modernity and contingency', M. Featherstone, S. Lash (der.), *Spaces of Culture: City, Nation, World* içinde, SAGE, Londra.
- Fukuyama, F., 1992, *The End of History and the Last Man*, Penguin, New York.
- Gardiner, M. E., 2000, *Critiques of Everyday Life*, Routledge.
- Gellner, E., 1998, *Milliyetçiliğe Bakmak*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A., 1995, *The Consequences of Modernity*, Polity Press, Cambridge.
- Göksu Özdoğan, G., 1993, 'Türk ulusçuluğu ve Türki cumhuriyetler: Kuramsal ve tarihsel yaklaşımlar', *Toplum ve Bilim*, Yaz-Güz, No.62, s.57-77.
- Guibernau, M. ve J. Hutchinson, (der.), 2001, *Understanding Nationalism*, Polity Press, Cambridge, UK; Blackwell, Malden, MA.
- Hall, S., 1996, 'The meaning of new times', D. Morley, K-H. Chen (der.), *Stuart Hall, Critical Dialogues* içinde, Routledge, Londra, s. 223-237.
- Hall, S., 1996, 'New ethnicities', D. Morley, K-H. Chen (der.), *Stuart Hall, Critical Dialogues* içinde, Routledge, Londra, s. 441-449.
- Hall, S., 1996, 'Introduction: Who needs 'identity'?', S. Hall, P. du Gay (der.), *Questions of Cultural Identity* içinde, SAGE, pp. 1-17.
- Harvey, D., 1999, *Justice, Nature and the Geography of Difference*, Blackwell Publishers, Cambridge, Massachusetts.

- Hayes, C. J. H., 1995, *Milliyetçilik: Bir Din*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Huntington, S. P., 1997, *The Clash of Civilizations: Remaking the World Order*, Touchstone, New York.
- Hutchinson, J. ve A. D. Smith, 2000, *Nationalism: Critical Concepts in Political Science*, Cilt 4, Routledge, Londra.
- Jameson, F., 1998, 'Notes on Globalization as a Philosophical Issue', F. Jameson & M. Miyoshi (der.), *The Cultures of Globalization* içinde, Duke University Press, Durham, N.C.
- Juergensmeyer, M., 2002, 'The paradox of nationalism in a global world', Ulf Hedetoft ve Mette Hjort (der.), *The Postnational Self: Belonging and Identity* içinde, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Kaya, A. ve F. Kentel, 2005, *Euro-Türkler ; Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü, Engel mi?*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kentel, F., 2006, 'Türkiye ve Ermenistan Toplumlari: Türklük, Ermenilik ve Önyargılar', *Ermeni Sorunu Tartışılırken* içinde, Heinrich Böll Stiftung Derneği, İstanbul, s. 62-84.
- Keyder, Ç., 1993, "Türk milliyetçiliğine bakmaya başlarken", *Toplum ve Bilim*, Yaz-Güz, No.62, s. 7-18.
- Michel, P., 1994, *Politique et religion. La grande mutation*, Albin Michel, Paris.
- Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik* (2002) C.4, İletişim yayınları, İstanbul.
- Nava, M., 2002, "Cosmopolitan modernity: Everyday imagineries and the register of difference", *Theory, Culture & Society*, C.19, No.1-2, Şubat, s. 81-99.
- Öğün, S. S., 1995, *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Özkırımlı, U., 1999, *Milliyetçilik kuramları: Eleştirel bir bakış*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Özkırımlı, U., 2005, *Contemporary debates on nationalism: A critical engagement*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire; Palgrave Macmillan, New York.
- Özkırımlı, U. ve A. Yumul, 2000, 'Reproducing the nation: 'Banal nationalism' in the Turkish press', *Media, Culture & Society*, C.22, No.6, Kasım, s. 787-804.
- Pieterse, J. N., 2004, *Globalization & Culture – Global Mélange*, Rowman & Littlefield Publishers.
- Rabinow, P. (der.), 1991, *The Foucault Reader*, Penguin Books, Londra.
- Smith, A. D., 1999, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Smith, A. D., 2001, *Nationalism: Theory, ideology, history*, Polity Press, Malden, Massachusetts.
- Taguieff, P. A., 1987, *La Force du préjugé*, La Découverte, Paris.
- Touraine, A., 1992, *La critique de la modernité*, Fayard, Paris.
- Touraine, A., 1997, *Pourrons-nous vivre ensemble? Egaux et différents*, Fayard, Paris.
- Üstel, F., 1993, 'Eritme Potası'ndan çokkültürcülüğe: ABD'de etnik topluluklar', *Toplum ve Bilim*, Yaz-Güz, No.62, s. 112-125.
- Üstel, F., 2004, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Volkan, V. D. ve N. Itzkowitz, 2002, *Türkler ve Yunanlılar, Çatışan Komşular*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

- Wallerstein, I. ve E. Balibar, 1995, *İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Yeğen, M., 2006, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa: Cumhuriyet ve Kürtler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yıldız, A., 2001, "*Ne Mutlu Türküm Diyebilene*": *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yuval-Davis, N., 1997, *Gender and Nation*, Sage Publications, Londra.
- Zürcher, E. J., 2005, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yazarlar Hakkında

FERHAT KENTEL

İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi olan Ferhat Kentel 1956'da Ankara'da doğdu. 1981'de ODTÜ'de işletmecilik lisans eğitimini tamamladıktan sonra 1983'te Ankara Üniversitesi SBF'den yüksek lisans ve 1989'da *Totalitarizm ve Demokrasi Arasında Türk Toplumı: Devrimci ve İslamcı Entelektüellerin Dönüşümü* adlı teziyle, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (EHESS - Paris)'den sosyoloji doktora derecesi aldı. Fransa'da EHESS'de ve Université de Paris I'de çeşitli dönemlerde misafir öğretim üyesi ve araştırmacı olarak bulundu. Türkiye'de ve yurtdışında çeşitli kitap ve dergilerde modernite, gündelik hayat, yeni sosyal hareketler, din, islâmi hareketler, aydınlar, etnik cemaatler üzerine makaleleri yayımlandı. Çok sayıda saha araştırmasında yer aldı. *Refah (Fazilet) Partisi'yle On Yıl Sonra Konya* (1999), *Suskun Kitle Büyüteç Altında. Türkiye Gençliği Üzerine Bir Araştırma* (1999), *Türkiye'de Gençlik* (1995) bunlardan bazılarıdır. Son olarak, *Ermenistan ve Türkiye Vatandaşları. Karşılıklı Algılama ve Diyalog Projesi* (Gevorg Poghosyan ile birlikte) adını taşıyan araştırması TESEV yayınlarından (2005); Ayhan Kaya ile birlikte hazırladığı *Euro-Türkler: Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü Engel mi?* (2005) ve *Belçika Türkleri: Avrupa Birliği ve Türkiye Arasında Köprü mü Engel mi?* (2008) kitapları İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları'ndan; *Ehlileşmemek, Düzleşmemek, Direnmek*, (Söyleşi: Esra Elmas), Hayykitap'tan (2008) yayınlandı.

MELTEM AHISKA

Halen Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde doçent ünvanıyla tam zamanlı öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Misafir öğretim üyesi olarak 2003 ve 2005 yıllarında Budapeşte Central European Üniversitesi'nde birer dönem ders vermiştir. 2007 yaz döneminde Cambridge Üniversitesi CRASSH bünyesinde kısa dönemli misafir öğretim üyesi olarak bulunmuştur. Garbiyatçılık, toplumsal bellek, toplumsal cinsiyet ve ilişkili konulardaki sunumlarıyla çok sayıda ulusal ve uluslararası konferansa katılmış, bu konulardaki yazıları *South Atlantic Quarterly*, *New Perspectives on Turkey*, *Toplum ve Bilim* ve *Defter* gibi çeşitli dergilerde yayımlanmıştır. *Akıntıya Karşı*, *Zemin*, *Defter*, *Pazartesi* dergilerinin kurucu yayın kolektiflerinde yer almıştır. "Orientalism/Occidentalism: The Impasse of Modernity" adlı makalesi Edward Said'e adanmış, *Waiting for the Barbarians: A Tribute to Edward Said* adlı kitabın içinde yayımlanmıştır (der. Müge Gürsoy Sökmen, Başak Ertur, Verso, 2008). 2006 yılında Osmanlı Bankası Müzesi

bünyesinde *Aradığınız kişiye şu an ulaşamıyor: Türkiye’de Hayat Tarzı Temsilleri*, 1980-2005 adlı sergiyi ve aynı başlıklı kitabı Zafer Yenal ile birlikte hazırlamıştır. 2004 yılında yine Zafer Yenal ile birlikte Tarih Vakfı tarafından düzenlenen *Hikayemi Dinler misin? Tanıklıklarla Türkiye’de İnsan Hakları ve Sivil Toplum* adlı gezici sergiyi ve kitabını hazırlamıştır. *Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik* isimli kitabı (Metis Yayınları, 2005) İngilizce olarak IBTauris yayınevi tarafından yayımlanacaktır.

FIRAT GENÇ

1980 yılında İzmit-Değirmendere’de doğdu. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nin ardından, 2006 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi Kültürel İncelemeler yüksek lisans programını bitirdi. Akademik çalışmaları daha çok toplumsal hareketler, alternatif küreselleşme hareketi ve gündelik hayat sosyolojisi üzerine yoğunlaştı. Sosyal bilimlerin farklı alanlarında İngilizce ve İtalyancadan makale ve kitaplar çevirdi. Halen yayıncılık sektöründe çalışmakta ve Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü’nde doktora çalışmalarını yürütmektedir.

Algılar ve Zihniyet Yapıları

**“Milletin Bölünmez Bütünlüğü”:
Demokratikleşme Sürecinde Parçalayan Milliyetçilik(ler)**

Önümüzde kaçınamayacağımız bir soru var: Acaba nasıl oluyor da bütün çağdaşlaşma gayretine ve değişim dinamiğine rağmen, bazı sorunlarımızı çözmemeyi becerebiliyor ve çözülmemiş sorunlarımızla birlikte yaşamaya devam ediyoruz? Sorunların çözümsüz kalması bağlamında devleti eleştirmek haklı bir perspektife dayansa da, salt devlet iradesi bu süreci açıklamakta yeterli olabilir mi? Yoksa toplum bilinçli olarak ya da zımnen devletin çözümsüzlük iradesinin parçası ve destekleyicisi olarak mı işlev görüyor?

Bu sorular TESEV’de bir dizi çalışmanın tetikleyicisi oldu... Laiklik, dindarlık, milliyetçilik, aile, devlet, hak gibi kavramlar etrafında yürütülen bu çalışmalarda Türkiye toplumunun zihniyet yapısı, kendisini ve çevresini algılama biçimi, dayandığı referanslar ve bu referansların ima ettiği değer sistemi ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Zihniyet değişiminin nasıl çalıştığı, ne tür kırılmalar yarattığı, bu kırılmaların ürettiği çelişkilerin nasıl rasyonalize edildiğini anlamak istedik.

Ferhat Kentel, Meltem Ahıska ve Fırat Genç’in çalışması bu dizinin dördüncü ve son kitabı. Genelde soyut ve mesafeli akademik çalışmalar ya da medyadaki “milliyetçilik/ulusalcılık yükseliyor” iddiaları eşliğinde tartışılan bu karmaşık olguyu, yaşayan insanların anlam evrenleri ve pratikleri içinde kavramaya çalışan bu kitap, aynı zamanda da Türkiye’nin demokratikleşmesi önündeki zihinsel engeller hakkında çok önemli ipuçları sunuyor. Gündelik hayatın dinamik bir sosyolojisini seferber eden yazarlar, yargılayıcı olmayan ama eleştirel bir bakış açısından günümüz Türkiye’sinde milliyetçiliğin farklı tezahürlerini, çeşitliliği ve ilişkiselliği içinde gözler önüne seriyor.

ISBN: 978-605-5832-10-0